

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Matevž Kokol

Konstruktivističen pristop k analizi politične globalizacije in nacionalne države

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Matevž Kokol

mentor: red. prof. Jernej Pikalo

Konstruktivističen pristop k analizi politične globalizacije in nacionalne države

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2015

Zahvaljujem se vsem, ki so pripomogli k temu, da sem lahko napisal to zahvalo.

IZJAVA O AVTORSTVU

doktorske disertacije

Podpisani **Matevž Kokol**, z vpisno številko 21091364, sem avtor doktorske disertacije z naslovom: **Konstruktivističen pristop k analizi politične globalizacije in nacionalne države**.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predložena doktorska disertacija izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (UL RS, št. 16/07-UPB3, 68/08, 85/10 Skl.US: U-I-191/09-7, Up-916/09-16)), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko doktorske disertacije ter soglašam z objavo doktorske disertacije v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne

Konstruktivističen pristop k analizi politične globalizacije in nacionalne države

Živimo živahna življenja. Ne samo zaradi sodobnega, hitrega načina življenja ali vedno večje količine informacij, ki nas obkrožajo, temveč tudi v političnem smislu, saj se npr. celoten mednarodni sistem nacionalnih držav počasi spreminja do mere, ko že težko govorimo samo o transformacijah. Države imajo notranje težave reprodukcije, ki se krepijo z globalizacijskimi vplivi, vzporedno pa se formirajo nova razmerja in novi politično-ekonomski igralci, ki so zamajali tradicionalne politične institucije in celo politične koncepte. Države se ekonomsko in politično decentralizirajo, prepletajo ter delegirajo svoje funkcije in suverenost na ne-nacionalne institucije. Hkrati se s sodobnimi globalističnimi politikami tudi na simbolni ravni razkraja vse, kar je javno, državno in skupno, kar ima posledično tudi realne posledice. Ob oslavljenem nacionalizmu se pojavljajo alternativne ideologije, podprte z ne-nacionalnimi centri moči in globalnimi interesi. Vstopajo na polje nacionalne identitete, predvsem pa krepijo alternativne družbene identitete, ki izpodrivajo nacionalno. »Banalni nacionalizem« se tako nadomešča z »banalnim globalizmom«. Globalne ideje okupirajo ideološke aparate države, s tem pa ožijo prostor nacionalni indoktrinaciji. Pojavljajo se novi nadnacionalni nacionalizmi z novimi miti in novo zgodovino. Okrepljene globalne elite izpodrivajo lokalne nacionalne elite in jih absorbirajo, npr. s pomočjo neoliberalnega globalizma. Staro obdobje se poslavlja, prihaja novi val (post) modernizacije ali bolje rečeno anti-modernizacije.

Zato osrednje raziskovalno vprašanje o vlogi in prihodnosti nacionalne države v pogojih globalizacijskih procesov napeljuje na tezo o zatonu nacionalne države, ki je ob notranjih težavah reprodukcije (nacionalizma) v pogojih globalizacijskih družbeno-ekonomskih sprememb, podvržena tudi procesom globalizacije na simbolni, identitetni in ideološki ravni.

Razmislek o nacionalni državi v času sodobnih procesov globalizacije je tako predvsem razmislek o spremenjenih družbenih okoliščinah, sodobnih identitetah, novih ideologijah in porušeni razmerji moči, zaradi česar je država podvržena denacionalizaciji.

Ker so globalizacijski procesi, blago rečeno, kompleksni in nepredvidljivi, pa je ob hkratnem zavedanju kompleksnosti družbe napovedovanje njihovih prihodnjih učinkov omejeno.

Pričakovano je, da ne razumemo, kam nas globalizacija pelje, mnogo bolj kritično pa je, da ne razumemo poti, ki je za nami. Ni jasno kako in zakaj smo se znašli tukaj, kjer smo. Zato je razmislek o poziciji nacionalne države v času globalizacije tudi razmislek o njeni preteklosti. Svojo preteklost ima tudi globalizacija, ne nazadnje je sama proces, ki je omogočil nacionalno državo in ne samo sila, ki naj bi jo sedaj odpravljala. Globalizacija ni tako nova, kot jo prikazuje večina globalizacijskih diskurzov, hkrati je nacionalna država mlajša, kot jo prikazuje nacionalizem. Zato je poudarek tudi na načinih konstrukcije pomenov in konceptov, vključno z ideološkimi in diskurzivnimi vplivi. Pričujoča analiza se v

tem kontekstu posluži družbenega konstruktivizma, zato poskuša razumeti, kako interpretiramo družbeno realnost, predvsem pa zakaj. Osredotoča se na kolektivno tvorjenje pomenov, pa tudi na »napačno zavest«, katero dekonstruira, s tem pa hkrati gradi ogrodje nove interpretacije, temelječe na kar se da vključujočih in eklektičnih definicijah.

Doktorska disertacija se ukvarja z aktualnima političnima konceptoma ter realnostjo, ki ju ta koncepta odsevata in hkrati konstituirata. Preizprašuje njune družbeno evolucijske vzroke, zgodovinske okoliščine, ideološko in interesno zaledje, njuno družbeno konstrukcijo, pa tudi njune politične in kulturne učinke. Je analiza procesov, ki niso novi, niti povsem nasprotni. Ne gre namreč za anonimen in neizbežen proces globalizacije, ki načenja rigidno in večno institucijo nacionalne države, temveč za kompleksno interakcijo družbenih in tehnoloških procesov, ideologij, interesov in moči. S pomočjo zgodovinskega procesa globalizacije, v katerega je vpeta ideologija nacionalizma in kamor sedaj vstopa npr. ideologija globalizma, poskuša razumeti spreminjanje nacionalnih identitet in institucij. Usmerja se v razumevanje njunega neposrednega razmerja, katerega transformacija vpliva tudi na vire reprodukcije nacionalne identitete.

Spremenjene okoliščine ustvarjajo nove družbene prakse, preko katerih se formirajo nove možnosti zamišljanja skupnosti, prostora in politike. Nacionalna država je namreč institucionalizirana in družbeno ter politično konstruirana skupnost, ki temelji na ideji naroda. Omogoča jo nacionalna identiteta, ki se je pojavila in se ohranja predvsem s pomočjo razlikovanja med Nami in Drugimi. Načini njene formacije so sicer različni, zaradi česar je nacionalizem videti heterogen, vsi pa so kombinacija spontane in načrtne konstrukcije, na katero pa vedno bolj vplivajo globalizacijski procesi. Nacionalna država zato ni naravna, trdna in nespremenljiva, saj je zaznamovana z družbenimi pogoji, okoljem, kateremu se prilagaja. Hkrati se to okolje vedno predstavlja in dojema na način, ki ga lahko imenujemo ideološki. V primeru naroda je ključna ideologija nacionalizem, ki poudarja razlike med zamišljenimi in simbolno zamejenimi teritorialnimi političnimi skupnostmi, s pomočjo spontan in arbitrarnih razločevalnih elementov, ki jih interpretira kot npr. etnične. V skladu z relativistično, post-strukturalistično in konstruktivistično tradicijo je nacionalna država zamišljena skupnost, družbeno političen fenomen zadnjih treh stoletij, ki je nastal s pomočjo modernih družbenih procesov, kot npr. posledica globalizacijskih procesov, centralizacije, birokratizacije, industrializacije, militarizacije, informatizacije itd. Tudi s pomočjo spremenjenih družbeno-političnih razmerij na prehodu iz fevdalizma v demokracijo in kapitalizem. Širil se je s pomočjo interesov in norm, tudi zaradi družbenih potreb ali kot posledica konkurenčne prednosti nacionaliziranih držav. Proces nacionalizacije so tako spodbujale in podpirale tudi družbene elite, tako intelektualne, kot ekonomske in politične, v poznejših fazah tudi s pomočjo ideoloških in represivnih aparatov države. Z njihovo pomočjo in preko t.i. nezavednega, spontanega nacionalizma, v smislu ideološke vpetosti vsakodnevnih družbenih praks, se je nacionalizem ohranjal ter reproduciral. Vendar so se tekom stoletij zamajali pogoji, na katerih je nastala in uspevala nacionalna država.

Globalizacijski procesi se niso ustavili in pospešeno spreminjajo družbene razmere, države pa se posledično decentralizirajo, povezujejo, odpravljajo se meje, povečuje se pretok informacij, družbena interakcija itd. Postmoderna realnost spreminja obče pogoje, v katerih je lahko cvetela nacionalna država, predvsem zaradi družbenih in okoljskih transformacij, s kapitalizmom na čelu. Spreminjajo se tudi viri simbolne konstrukcije nacionalne identitete, zaradi katere se nacionalizem, na katerem temelji nacionalna država, vedno težje vzdržuje. Slabijo se tradicionalni mehanizmi ideološke manipulacije, ki imajo v vedno bolj povezanem, odprtem in soodvisnem globalnem prostoru vedno manjši vpliv. Zlati časa nacionalizma so bili namreč totalitarni, liberalizacija je pospešila globalizacijo (ali vsaj denacionalizacijo), obratno pa je globalizacija terjala in pospeševala liberalizacijo.

Globalizacijski procesi imajo torej dvojni vpliv. Kot generičen proces družbenega povezovanja in tehnološkega razvoja vpliva globalizacija na materialne pogoje, v katerih delujejo nacionalne države. Če so globalizacijski procesi v obliki modernizacije vplivali na nacionalizacijo držav (npr. s pospešenim trgovanjem, informatizacijo, povezovanjem nacionalnega teritorija in skupnosti, transportno revolucijo itd.), se danes procesi »krčenja sveta« nadaljujejo. Globalizacijski učinki hkratne diferenciacije/univerzalizacije, soodvisnosti/avtonomije spreminjajo družbo na način, ki omogoča nove načine identifikacije ter hkrati onemogoča ohranjanje preživele mitologije in ostalih virov tradicionalnih nacionalnih identitet. Po drugi strani pa se na simbolni ravni pojavlja specifična ideološka argumentacija - globalizem, ki aktivno krepi in opravičuje globalizacijske procese. Globalizacijo prikazuje kot naravno silo, ki terja specifične ukrepe, zaradi česar je njegova interpretacija globalizacije partikularna in ideološka. Ravno zato se globalizem predstavlja kot neizbežen in neideološki odziv na objektivne družbene in tehnološke pogoje. Države se posledično privatizirajo, financializirajo, gospodarstva in družbe se odpirajo, globalizirajo se kulture, vrednote in norme, s čimer se pod pretvezo globalizacije vodijo politični projekti, ki pa naposled povzročajo prav to, na kar naj bi se odzivali - globalizacijo. Neoliberalno obarvana globalistična diskurzivna indoktrinacija, ki odseva konkretne družbene interese (elit), tako krepi globalno zavest na simbolni ravni, kar ima materialne posledice. Družbena konstrukcija globalnih idej, identitet, norm in vrednot, ki se krepi z realnimi globalizacijskimi učinki in političnimi diskurzi, se tako ujema v vrtinec globalnih okoliščin, družbenih potreb, učinkov, ideologij, interesov in moči.

Nenehno smo podvrženi transformacijam svojega okolja, v katerega tudi sami posegamo, npr. s tehnološkim razvojem. Spremenjenim okoliščinam se srednjeročno prilagajamo tudi s kulturnim in političnim odzivom. Del teh prilagoditev je bila nacionalna država. Vendar so se okoliščine spremenile do mere, ki terja nove, ne-nacionalne odzive. Spremenjene razmere pa so tudi vir in posledica pretakanja družbene moči. Z modernizacijo in nacionalizmom so se npr. okrepile kapitalistične strukture, potencialne nacionalne elite pa so tudi aktivno posegale v procese nacionalizacije. Podobno se sedaj dogaja z napredujočo globalizacijo, kateri se postopoma prilagajamo. Tako na področju kulture, kjer sprejemamo nove identitete, vrednote, družbene prakse itd., kot tudi na področju politike, o čemer pričajo sodobne nad-nacionalne institucije. In

če je ideja nacionalne države sovpadala z interesi »kapitala«, se sedaj njuna pot razhaja. Posledično se pojavljajo nove globalne elite, združene okoli ne-nacionalnih globalnih in individualnih interesov. Globalne tokove spremlja nova ideologija, ki v mnogih vidikih nasprotuje nacionalizmu, čeprav arbitrarno. V teh okoliščinah napredujoče globalizacije in z njo globalizma, elitizacije in neenakosti, univerzalizacije tržne logike liberalizma, koncentracije lastništva, nekritičnosti potrošniške individualizirane javnosti itd., postajajo nacionalne države vedno manj nacionalne in vedno manj države v modernem smislu. Sodoben neoliberalen preobrat, ki je že po definiciji proti-državen, je delni razlog, posledica in dokaz tega dogajanja.

Zaradi ideološke vpetosti nacionalizma nacionalne države sicer še niso preteklost, jih pa čaka postopna marginalizacija, tako kot npr. rimskokatoliško cerkev ali angleško monarhijo. Tako zaradi lastnih ideoloških zablod, krepitve alternativnih ideologij in prehajanja družbene moči, kot zaradi najbolj generičnih dolgoročnih in evolucijskih procesov globalizacije. Velja namreč, da je edina konstanta, ki vlada človeštvu, sprememba.

Ključne besede: nacionalna država, narod, nacionalna identiteta, globalizacija, globalizem, ideologija, elitizem, kapitalizem.

Constructivist approach to the analysis of political globalization and the nation state

We live lively lives. Not just because of our fast lifestyles or the expanding quantity of information available, but also in a political context. For example: the whole international system of nation states is slowly transforming itself and we can't speak just in terms of minor changes. Nation states have their own internal difficulties with symbolic reproduction, which are amplified by forces of globalization. We can simultaneously observe formation of new socio-political players and relationships, which undermine traditional political institutions and political concepts.

States are economically and politically decentralizing, interlinking and delegating their functions and sovereignty to non-national institutions. There is also a symbolic decomposition of the national public and common sphere, which, supported by globalist policies, consequently produces »real« changes too. Alongside the weakened nationalism, we can observe the rising of alternative ideologies, protected by non-national centres of power and global interests. They enter the field/domain of national identity and by strengthening alternative social identities, displace and undermine it. Globalist ideas occupy ideological state apparatuses and limit the scope of nationalistic indoctrination. New supra-national nationalisms are emerging, with new myths and histories. »Banal nationalism« is therefore replaced with »banal globalism«. Enhanced global elites displace and overrule local national elites and absorb them, for example with the help of neoliberal globalism. The old age is saying goodbye and the new wave of (post)modernization, or better say, anti-modernization, is approaching.

This is why the considered reflection on the nation state in the era of contemporary globalization processes is also a reflection on the transformation of common social circumstances, contemporary identities, new ideologies and destroyed relationships of social power, etc., which de-nationalize modern states. Nevertheless, because of the complex and unpredictable nature of globalization processes (and society as such), I don't want to make any future predictions, nor suggest an alternative social or political arrangement (ideology).

It's expected that we don't know where globalization is taking us, but it is more critical, that we don't understand our recent path. We don't really understand how and why we are in a recent situation. Reflection on the position of the nation state in the age of globalization is therefore also a consideration about her past. Along with the state, globalization also has a distinct past; in fact, it is also the process, which enabled the nationalization of the state and is not just a recent force of de-nationalization. Globalization is not as new as the globalization discourse tries to convince us, on the other side is the nation state not as old as shown by nationalists. This is why I also focus on specific ways of social construction of meanings and concepts, including ideological and discursive impacts. The present analysis is (in this context) using constructivism theory and trying to understand how we interpret social reality; and especially why we do it. It focuses on the collective formation of meaning, but also on the »wrong

consciousness«. It deconstructs it and tries to build a framework of a new interpretation, grounded on as inclusive and eclectic definitions as possible.

The thesis is dealing with two relevant political concepts and the reality these two processes reflect and constitute. It questions their socio-evolutionary causes, historical circumstances, ideological in interest background, ways of social construction, and also their political and cultural impacts. It is an analysis of processes, which aren't new and certainly not opposite. Indeed, we can't speak of anonymous and inescapable processes of globalization, which are destroying the essence of the rigid and eternal nation state, but of a complex interaction of social and technological processes, ideologies, interests and centres of power. With the help of the historical process of globalization, in which the ideology of nationalism (nowadays also globalism) is embedded, it tries to understand the change of national identities and institutions.

Nation state is an institutionalized, socially and political constructed social form, based on the idea of the nation. It is enabled by national identity, which erupted and is maintained by the abstract distinction of Us and Others. If global transformations cause new social practices, which form the basis for new possibilities of imagining the community, space and politics, these transformations also influence the reproductive sources of national identity, consequently the nation state.

The ways of the construction of national identity are various and that is why nationalism seems heterogeneous. But all are a combination of spontaneous and planned construction, contemporarily in the realm of globalization. This is why the nation state isn't natural, fixed and unalterable. It is characterized by social conditions and environment, which it adapts to. On the other side is the environment always represented and perceived in an ideological way. In the context of the nation is the relevant ideology nationalism, which emphasizes the imaginary and symbolically bounded territorial and political communities, mainly with the help of spontaneous and arbitrary elements of differentiation, which are interpreted as ethnical.

In line with relativism, post-structuralism and constructivist tradition, nation state is an imagined community, a socio-political phenomenon of the last few centuries, which was formed by the modern(ity) processes, e.g. as the consequence of globalization, centralization, bureaucratization, industrialization, militarization, informatisation, etc. Together with the help of changed socio-political relations at the transition from feudalism to democracy and capitalism. Nationalism spread together with changing interests and norms: because of social needs and as the consequence of the overall supremacy of the nationalized states. The process was covered by the social elites; intellectual, economic and political, in the later phases with the help of ideological and repressive state apparatuses. With those and thru the unconscious, banal nationalism, in terms of ideological embedded everyday practices, nationalism reproduced itself. But over time, the conditions, in which the nation state flourished, changed. Globalization processes didn't stop and rapidly change social reality; states are consequently decentralizing, bonding, borders are disappearing, the flow of

information and human interaction is rising, etc. Postmodern reality therefore modifies general conditions, in which the nation state could flourish, especially because of social and environmental transformations, with capitalism at the forefront. Alongside with those changes, we can see the shift in the symbolic construction of national identity, which alters the whole nationalistic ideology, on which the nation state is built. Traditional mechanisms of ideological manipulation are weakened and have in an increasingly connected, open and interdependent global space less and less impact. The golden age of nationalism was totalitarian and liberalization has accelerated globalization processes (or at least de-nationalization). On the other side has globalization demanded and accelerated liberalization.

Therefore, we can speak of a double impact of globalization. As the generic process of social integration and technological development (facto-globalization), globalization affects the material conditions in which nation states function. If the globalization processes, e.g. in the form of modernization had influenced the nationalization of states (with accelerated trading, informatisation, linking the national territory and community, transport revolution, etc.), today the processes, which shrunk the world, didn't stop. Globalization effects of simultaneous differentialism and universalization, interdependence and autonomy, are changing our society in a way, which enables new ways of identification and at the same time disables the reproduction of outdated mythology and other sources of traditional national identities.

On the other side, there is (on a symbolic level) a new ideological argumentation emerging – globalism, which actively strengthens and justifies globalization processes. It tries to show globalization as a natural force, which implies specific measures. We can call its interpretation particular and ideological. That is why globalism always presents itself as inevitable and non-ideological response on objective social and technological conditions. States consequently privatize and financialize itself, economies and societies are opening, cultures values and norms globalize; all under the pretext of globalization. In reality, this is more a political project. Nevertheless, globalism eventually causes exactly what it supposed response to – globalization. Neoliberal shaped globalist (discursive) indoctrination therefore reflects concrete social interests (of elites) and strengthens global consciousness in a symbolic way, but causes also material change. Social construction of global ideas, identities, norms and values, reinforced by real globalization effects and political discourse, eventually traps itself in whirl of global circumstances, social needs, effect, ideologies, interest and power.

We are constantly subjected to environmental transformations, circumstances in which we also interfere with technology. We also adapt to changing conditions with cultural and political response. A part of this adjustment was the nation state. But the situation has changed to the degree, which claims new, non-national responses. New conditions are also source and the result of passing social power. With modernization and nationalism we saw strengthening of capitalistic structures, potential national elites also actively interfered in the

process of nationalization. Similar is now happening with advanced globalization, which we gradually adapt to; on a cultural level, where new identities, values, practices (etc.) are emerging and on a political scale, as we can witness in emerging supra-national institutions. If the idea of the national state coincided with the interest of the capital, their path is now diverging. Consequently, there are new global elites emerging, united around non-national global and individual interests. Global flows are accompanied with new ideology, which in many aspects opposes nationalism, although arbitrary. In described circumstances of progressive globalization, accompanied by globalism, elites, inequality, universalization of the market logic of liberalism, concentration of ownership, non-critical consumerist and individualized public sphere, etc., nation states tend to become less national and less states in a modern sense. Contemporary neoliberal shift, which is by definition anti-statist, is a partly reason, consequence and a proof for this happening.

Because of the remains of ideological integration of nationalism, nation states aren't yet history, but will gradually marginalize, like the Catholic Church or English monarchy: mainly because of their own ideological delusions, strengthening of other ideologies and the shift of social power. Not least, because of the most generic long-term and evolutionary processes of globalization. Indeed, the only constant that rules humanity is change.

Key words: nation state, national identity, globalization, globalism, ideology, elitism, capitalism.

Kazalo

1	Uvod	14
1.1	Relativizem	16
1.2	Konstruktivizem	22
1.3	Znanstveni namen.....	26
1.4	Ideologija in diskurzi	28
1.5	Dekonstrukcija in alternative.....	39
1.6	Nacionalna država in globalizacija.....	44
2	Nacionalizem	52
2.1	Nacionalnost države.....	53
2.2	Etničnost skupnosti.....	63
2.3	Konstrukcija etničnosti.....	66
2.4	Narod.....	71
2.5	Politični vidiki nacionalizacije	75
2.6	Nacionalna identiteta	84
2.7	Narodni miti	92
2.8	Preteklost in zgodovina naroda	96
2.9	Teritorij	103
2.10	Jezik.....	106
2.11	Nacionalne elite.....	109
2.12	Nacionalizem kot ideologija	117
2.13	Definiranje nacionalizma	130
3	Globalizacija	137
3.1	Globalizacija kot proces.....	142
3.2	Zgodovinskost globalizacije	146
3.3	Globalizacija, kapitalizem in zgodnje nacionalne države	153
3.4	Termin globalizacije.....	157
3.5	Globalno in lokalno.....	169
3.6	Vzrok in/ali posledica globalizacije.....	172
3.7	Globalizacijski diskurz	178
3.8	Diskurz in ideologija	194
3.9	Definiranje globalizacije.....	200
4	Sinteza	202

4.1	Pogoji postnacionalizacije	206
4.2	Identitetne spremembe	213
4.3	Živim globalno, torej mislim globalno	220
4.4	Ideološki aparati EU	233
4.5	Ideološki aparati nacionalne države	244
4.6	Transformacija koncepta suverenosti	248
4.7	Nadnacionalni nacionalizem	255
4.8	Neonacionalizmi	259
4.9	Globalizem.....	264
4.10	Miti globalizma	270
4.11	Globalizem in neenakost.....	276
4.12	Elite.....	280
4.13	Denacionalizacija elit	291
4.14	Globalno, nacionalno in kapitalizem.....	301
4.15	Nacionalizem kot globalni interes?	304
4.16	Postnacionalni pogoji kapitalizma	309
4.17	Denacionalizacija, dedemokratizacija in depolitizacija	320
4.18	Grožnje globalizmu	326
4.19	Globalizem in »status quo«.....	336
4.20	Nova realnost - nova zavest?	344
5	Sklep.....	350
6	Literatura	366
7	Stvarno in imensko kazalo	406

1 Uvod

Če vidimo nacionalno državo kot absolutno suveren, avtonomen in zamejen teritorij, domovino, ki ga zaseda »homogen narod, ki je zgodovinska skupnost, ki si deli skupen jezik in kulturo« (Kymlicka 1996, 11) in je usodno združen na podlagi »krvi in zemlje«; globalizacijo pa npr. kot silo, ki »slabi državno suverenost in državne strukture« (Beck 2000, 86), briše državne meje in postavlja nacionalne države v položaj instrumenta globalnega kapitala (npr. Ohmae 1995), je jasno, da bomo nacionalno državo dojemali pozitivno, globalizacijo pa negativno. Obratno je, če menimo, da je narod zgolj kot »iznajdba« nacionalizma (Gellner 1964, 168), nacionalizem »infantilno bolesten; kot ošpice človeštva« (Einstein 1979, 38); globalizacija pa primer gospodarskega razvoja, s katerim je »vsaka revna država, ki je sledila globalnemu trgu in opustila logiko samozadostnosti, izboljšala svoj življenjski standard« (Krugman 2004, 368). Posledično bomo tudi različno interpretirali sodobne globalizacijske spremembe. Od našega subjektivnega pogleda je torej odvisno, kako vidimo, predvsem pa kako interpretiramo nacionalizacijo in globalizacijo.

Pričujoči tekst je zato osnovan na karseda vključujoči, poglobljeni in kritični analizi navidezno jasnih objektov (elementarnih konceptov) ter poskuša zajeti z njimi povezane ideologije. Uporabljen konstruktivizem nudi specifičen pogled na procese globalizacije, s katerim je mogoče npr. evidentirati in upoštevati njene ideološke in diskurzivne elemente. Tudi nacionalizem je zaznamovan s političnimi in ideološkimi boji za pomene, kjer se npr. prikazuje kot naraven in nespremenljiv.

»Konstruktivističen pristop k analizi politične globalizacije in nacionalne države« je torej postmoderen pristop k navidezno jasni in trdni realnosti moderne države ter na videz novi in nevidni sili postmoderne globalizacije, za katero niti ni strinjanja, da obstaja. Če je nacionalizem izrazito ideološki, pa je njegova materializacija v obliki nacionalne države relativno realna. Drugače je z bolj abstraktno globalizacijo, ki prav tako, kot pomaga razumevati sodobno okolje, na simbolni ravni preprečuje njegovo razumevanje. Zato je ob empiričnem pristopu, pomemben tudi pristop k njuni simbolni dimenziji, saj že sam obstoj termina ustvarja svojo lastno realnost, ki je lahko predmet raziskovanja, ne glede na to, ali je sam termin sploh smiseln. Vedno moramo namreč upoštevati, da so ideje tudi materialne sile.

Iz tega pa izhaja tudi ugotovitev, da je mogoče realnost vedno transformirati, saj niso družbene stvari nič druga kot materialni obstoj idej. Ne glede na strukturno

in zgodovinsko zaznamovanost, je potrebno pokazati, da je vse, kar dojemajo kot resnico ali dokaz, odraz »preteklih dogodkov in razmerij, zaradi česar so lahko tako imenovani dokazi tudi kritizirani in uničeni« (Foucault 1988a, 10). Tudi zaradi tega izhajam iz konstruktivističnega pristopa, ki razume realnost kot družbeni konstrukt, kar pomeni, da je inherentno kritičen in predpostavlja, da so zaradi tekočega značaja realnosti, spremembe vedno možne. Celo neizbežne.

Dekonstrukcija poskuša razgaliti relativnost struktur, konceptov, pojmov, norm itd., ki se kažejo kot trdne, resnične, nespremenljive, večne, naravne in edine. In ravno trdne, pravilne in trajne »definicije« so to, kar poskuša konstruktivizem relativizirati. Zato sledi analiza drugačni poti. Ne definira ključnih pojmov, s katerimi razlaga opazovano realnost, temveč skozi dekonstrukcijo realnosti poskuša priti do smiselnih konceptualizacij. Ni smiselo trditi, kar je, da bi dokazali kar ni, temveč lahko dokazujemo kar ni, da bi ugotovili, kar bi lahko bilo. Ugotovitve, združene okoli teze o denacionalizaciji nacionalnih držav v globaliziranem svetu, bodo tako neposredni odraz izhodišč, podkrepljenih s vsebinsko analizo, zaznamovano z dekonstrukcijo nacionalne države in globalizacije. Tekom balansiranja med relativnostjo in pragmatičnostjo se bo tudi izrisovala širša slika njunega vzajemnega razmerja.

Ključno vprašanje položaja in prihodnosti nacionalne države v pogojih globalizacije, je predvsem zaznamovano z interpretacijo, razumevanjem in definicijo osnovnih konceptov. Njihova definicija pa je odvisna od naših temeljnih teoretskih/paradigmatskih izhodišč in izbire metodološkega pristopa. Naša izhodišča, tudi metodološka, so namreč že del ugotovitev. Nadaljevanje uvoda se zato posveča argumentiranju smiselnost uporabe relativistično konstruktivistične metodologije ter njeni navezavi na (za analizo) ključne koncepte ideologije, diskurzov, elit, identitet itd. Ob koncu poglavja se teoretičen pristop neposredno naveže na nacionalno državo in politično globalizacijo, s čimer se uvod poveže s vsebinskim delom, kjer sta koncepta v dveh poglavjih dekonstruirana.

Drugo poglavje razčlenjuje nacionalno državo na (za njeno zamišljanje) ključne elemente naroda, etničnosti, nacionalnih elit in nacionalne identitete. Sklene se z evidentiranjem za nacionalno državo ključnega ideološkega procesa nacionalizma in okoliščin, v katerih se je lahko država modernizirala in nacionalizirala.

Tretje poglavje se osredotoča na družbeni konstrukt globalizacije, ki ga je mogoče teoretsko razločiti na njeno materialno (tehnološko, razvojno in družbeno evolucijsko) komponento ter na njene ideološke vire v obliki političnega programa globalizacije, interpretiranega skozi koncept globalizma.

Globalizacijo interpretira kot proces, evidentira njene zgodovinske manifestacije, tudi v kontekstu kapitalizma. Evidentira globalizacijski diskurz, ter jo naposled definira na način, ki omogoča primerjavo z nacionalno državo.

Po interpretaciji procesov nacionalizma in globalizacije lahko končno interpretiram tudi njuno interakcijo. Ključni, zadnji del, namenjen sintezi ugotovljenega, se tako osredotoča neposredno na razmerje nacionalne države in globalizacije na ne-državocentrični logiki tehnoloških in kulturnih sprememb, identitet, ideologije in ideoloških aparatov, diskurzov, razmerij moči, elit in širših družbenopolitičnih pogojev in okoliščin (npr. kapitalizma). Torej skozi konceptualne dimenzije, ki se vseskozi pojavljajo pri družbeni konstrukciji tako nacionalne države, kot globalizacije.

1.1 Relativizem

»Vem, da nič ne vem¹«. Ker pa ne moremo relativizirati svojega izhodišča in že na začetku ugotoviti, da ni kaj ugotoviti, lahko tako sledimo edinemu znanemu, torej témi disertacije, ki je zame v danem trenutku absolutna. Ob tem lahko upoštevamo drugo verzijo iste parafraze: »Edino kar vem je, da nič ne vem«. To pomeni, da je edino, kar je trenutno sigurno, ravno relativističen pristop.

Znanstveno filozofski pristop je ogrodje, na katerem je osnovana vsaka teorija. Pove, kdo smo in kako razmišljamo. Gre za izhodišče, na podlagi katerega lahko neko besedilo vrednotimo in razumemo. Preden npr. v medosebni interakciji z drugimi začnemo s pogovorom, se po navadi predstavimo, še preden povemo, kaj želimo. Pred pričetkom vsake igre je smiselno, da se zavoljo kasnejših nesoglasij, najprej dogovorimo o pravilih igre. Na začetku moramo torej razčistiti z splošnim okvirjem pravil, identiteto in iz nje izhajajočega znanstvenega pristopa. Povedano drugače, kadar govorimo in razmišljamo o svetu, je smiselno, da razjasnimo, kaj je za nas ta svet (če sploh kaj) in svoj pristop k temu svetu. Tako že na začetku razjasnimo, kakšen je naš epistemološki in ontološki pogled na obravnavano tematiko, s tem pa postane tudi tekst za bralca bolj razumljiv in logičen. Zaradi tega bo to poglavje namenjeno okvirni predstavitvi uporabljenih epistemoloških in ontoloških izhodišč, metodologije ter za razumevanje tematike ključnih konceptov, pa tudi argumentaciji smiselnosti njihove aplikacije.

Ne obstaja ena, resnična realnost, do katere se lahko dokopljemo s pomočjo pravilne metode, zato to tudi ni moj namen. To ni nujno posledica postmodernih

¹ Menda Sokrat, čeprav ne dokazano. Glej npr. Fine, Gail. 2008. Does Socrates Claim to Know that He Knows Nothing? V *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 35, 49–88.

konceptov, saj o relativnosti realnosti priča mnogo razlag, dovolj zgovorna pa je že starodavna »zgodba o slepih moških in slonu«, katere nastanek lahko datiramo v obdobje pred našim štetjem, njene variacije pa zasledimo v Budizmu, Islamu, Hinduizmu itd. Sicer že množica njenih različic priča o več realnostih, sama zgodba pa gre nekako takole:

Šest slepih moških je bilo naprošenih, da ugotovijo, kako je videti slon. Prvi ga je prijel za nogo in rekel, da je videti kot steber. Drugi ga je prijel za rep in ugotovil, da je videti kot vrv. Tisti, ki ga je prijel za rilec, je rekel, da je videti kot veja. Četrty se je dotaknil njegovega ušesa in predvideval, da je podoben pahljači. Naslednji se je naslonil na njegov trebuh in ugotovil, da je podoben steni. Zadnji, ki ga je prijel za okel, ga je opisal kot trdo cev. Moški so se začeli prerekati in vsak je trdil, da ima prav. Kralj, ki jim je zadal nalogo, jim je na koncu razložil, da imajo vsi prav. Razlog, da so vsi odgovorili različno, leži v tem, da so ga vsi prijeli za drug konec telesa, slon pa ima vse opisane značilnosti. (Wang 1995)

Kralj je v zgodbi razčistil dilemo in jih podučil, da morajo živeti v harmoniji z ljudmi, ki imajo drugačna prepričanja, resnica pa se lahko kaže v različnih oblikah. Resnica ni ena, niti ni nujno pravilna. Več resnic in vpliv različnih prepričanj pa lahko apliciramo tudi na druga področja, saj je videti, da je relativizem splošno uporaben. Njegova ideja se je skozi stoletja logično razvijala in nadgrajevala, v osnovi pa je ostala ista. Prevzeli so jo mnogi avtorji, katerih citati so v znanstvenem diskurzu precej bolj referenčni:

»Ne obstaja unikatna resnica ali unikatna objektivna realnost« (Gellner 1985, 84). To je predvsem posledica tega, da je »razum to, kar norme lokalne kulture verjamejo da je« (Putnam 1983, 235). Dojemanje resnice je odvisno od naše individualne in družbeno pogojene percepcije. Podobno je s teorijami in znanostjo. »O resnici ali racionalnosti ne moremo reči ničesar neodvisno od deskripcije znotraj obstoječih procedur in dokazovanj, ki jih naša družba uporablja v raziskovalni sferi« (Rorty 1991, 23). Vse je odvisno od našega prepričanja in pristopa, »izbira med konkurenčnimi teorijami pa je arbitrarna, saj objektivna resnica ne obstaja« (Popper 1963, 369). Iz tega položaja ne moremo pobegniti, saj je vselej »sam okvir raziskovanja del uokvirjene vsebine« (Derrida 1967). Relativistična ontologija dvomi o realnosti, o svetu »tam zunaj« in »poudarja raznolikost interpretacij, ki jih lahko pripišemo temu svetu« (Willig 2001). Objektivnost je zato vedno samo ena izmed oblik subjektivnosti.

Takšen relativističen pristop bom apliciral tekom disertacije, tako na ontološki kot na epistemološki ravni. Ontološki relativizem je v bistvu zanikanje absolutizma, saj predpostavlja, da ne obstaja ena pravilna karakterizacija

realnosti, medtem kot epistemološki relativizem zanika, da obstaja samo eden pravi epistemološki standard. Ontološki relativizem lahko sicer nastopa v subjektivistični formi, kadar zanika, da obstaja pravilna realnost ali pluralistični obliki, ko trdi, da je več resnic. Relativizem lahko nastopa tudi v različnih stopnjah radikalnosti

Realističen koncept resnice (v metafizičnem smislu) je zgrešen, saj odmika pojem »korespondence z realnostjo« od vsakodnevne rabe, ter jo pomika v smeri metafizike (Rorty 1982). Tudi če v normalni rabi resnica pomeni nekaj kar je v korespondenci z realnostjo, je ultimativni kriterij resnice vedno njena koherentnost z ostalimi prepričanji. Filozofski koncept resnice ne more biti enostavno razširjena verzija zdravorazumskega dojemanja resnice. Vedno je v relativnem razmerju z določenimi sistemi prepričanj oziroma nekim partikularnim epistemološkim stališčem. Takšna argumentacija, ki relativizira objektivno resnico na podlagi nezmožnosti biti nevtralen, je sicer precej bolj sprejeta kot pa trditev, da ne more biti nobeno stališče oziroma izhodišče v metafizičnem smislu privilegirano nasproti drugim (Westacott 2006). Vendar tega dejansko ne trdi nihče. Npr. Rorty (1991) ali Kuhn (1962) sprejemata, da ima lahko posameznik tehten razlog, da preferira določeno stališče (ali teorijo), saj lahko določen vidik ponudi večjo logično konsistentnost in večjo moč predvidevanja kot ostali. Vendar trdita, da takšno preferiranje ne more podeliti določenemu stališču posebnega metafizičnega statusa. Ne moremo npr. trditi, da je pravilno stališče tisto, ki preferira Boga, Razum ali najboljše sovпада z človekovo naravo. V vsakem primeru je argument prepričljiv samo za tistega, ki sprejme njegove predpostavke. Nekatere predpostavke pa so tako fundamentalne (Bog, Razum itd.), da o njih težko karkoli trdimo. Takšne predpostavke so konstitutivne za določeno stališče, svetovni nazor, teorijo, paradigmo itd.

Na tem mestu bi se lahko vprašali: Če je neka trditev vedno relativna (glede na naše stališče), ali to pomeni, da je lahko ista trditev, glede na ostala stališča vedno pravilna ali pa napačna? Tako je tudi relativizem isto pravilen (ali napačen) kot npr. realizem. Če imajo vsi pogledi isto vrednost, zakaj bi s sploh ukvarjali z njimi in ne samo čakali, da se zgodi to, kar je za nas »resnično«?

S tem se je ukvarjal že Aristotel (2000), ko je razmišljal, da če ne moremo do ničesar resnično dostopati, mora biti tudi trditev, da ni pravega pristopa, napačna. Odgovorimo lahko, da resnica ni edina epistemološka vrednost. Določene teorije lahko preferiramo tudi glede na koherentnost z našimi drugimi prepričanji; moč predvidevanja ali praktično učinkovitost. Tudi sicer se s sprejetjem relativizma ne potrebujemo odreči sojenju o prepričanjih glede na

njihovo resničnost ali neresničnost. Moderni relativisti se verjetno strinjajo, da zemlja kroži okrog sonca in da Kopernikovo odkritje pomeni napredek v znanosti. Vendar bo njihov filozofski pristop relativističen. Kopernikova teorija je pravilna in njeno sprejetje pomeni napredek glede na vrednote, ki konstituirajo sodobno znanstveno stališče; stališče, ki si ga delijo tako relativisti, kot ostali. Razlika med njimi pa je v tem, da relativisti ne verjamejo, da je takšno stališče lahko dokazano superiorno glede na ostala, razen z argumenti, ki so ciklični.

V večini kritik gre za ironičen način nasprotovanja relativizmu z napačnim razumevanjem njegovih izhodišč in predpostavk kot absolutnih. Torej za še bolj ironično negacijo relativizma z absolutizmom. Kot rečeno, je pa tudi res, da je tudi ta trditev relativna. Vrednost relativizma je zato bolj v tem, da se relativist tega aktivno zaveda in samorefleksivno dopušča možnost zmote. Trdim torej le, da ne smeš verjeti absolutno. Ne uporabljam relativizma za napad na splošno uveljavljene ideje ali ideje nasploh. Ne trdim, da nekaj zaradi načina konstrukcije ne obstaja in za nas ni realno. Poskušam pojasniti, zakaj obstaja in na kakšen način. Relativistična teza torej ni, da ne moremo podkrepiti določenih stališč z argumenti, temveč, da so na koncu vsi takšni argumenti ciklični, saj neizbežno temeljijo na predpostavkah, ki so same del stališča. Skladno z relativizmom bi lahko tako dejali, da so »vsi modeli napačni, je pa res, da so eni uporabni« (Box in Draper 1987, 424).

Ideje (in koncepti) so vedno rezultat znanstvenega mišljenja in so, podobno kot geni, izpostavljene »bazenu« znanosti (skozi znanstvene zbornike, revije, konference ali knjige). To vodi v konkurenco med različnimi idejami, kar bi lahko primerjali z naravno selekcijo (Toulmin 1972). Samo najbolj odporne in uspešne ideje preživijo, ostale so podvržene izumrtju. Vendar uspešnost ni le posledica znanstvene relevantnosti in vrednosti idej, temveč tudi ostalih dejavnikov. Tako imajo pomemben vpliv tudi obči družbeni pogoji. Obstajajo nenehni boji za pomene, tudi znotraj samega relativizma. In če velja, da so teoretski pristopi paradigmatično in ideološko pogojeni, velja to ironično tudi za rabo relativizma. Zanimivo so celo skrajni (še posebej krščanski) konservativci uporabili relativistične metode za nasprotovanju znanstvenim teorijam evolucije ter jih prikazovali kot posledico ideološkega zatiranja. Pred tem so namreč iz očitnih razlogov nenehno nasprotovali idejam relativiziranja absolutne resnice, empirične realnosti, idejam kulturnega relativizma itd. (Goldberg 2007).

Tudi znanstveni trg ima, podobno kot drugi trgi, svojo logiko delovanja. Sofisticirani relativizem torej ne zanika, da je npr. zemlja okrogla (oz. ovalna), temveč se ukvarja s tem, kaj je vzrok ali posledica tega, da opisujemo takšne trditve kot resnične, ideje za pravilne in uporabne itd.

Tudi na heliocentrično teorijo lahko gledamo kot dejansko odkritje neke realnosti, ki je bila razkrita s pomočjo znanstvenih metod. Kuhn (1964) pa nudi drugačen pogled, ko vpelje pojem paradigme in paradigmskega premika. »Paradigmatska teorija«, kot npr. Daltonova atomska teorija ali evolucijska teorija, nudi ozadje in konceptualno shemo, znotraj katere se odvija »normalna znanost«. Zato paradigmskega premika, ki smo mu bili priča pri Koperniku in je zamenjal dotedanji geocentrični sistem, ne smemo jemati kot premik med dvema pogledoma na neodvisno in objektivno realnost, temveč kot paradigmski premik, ki je spremenil samo znanstveno realnost. Posledično ne obstaja neodvisno stališče iz katerega lahko vrednotimo paradigmske premike in ki bi nas približalo točni sliki resničnosti. Kuhn (1964, 110) poda prisposodobu, ko pravi, da tako pri izbiri paradigme, kot pri političnih revolucijah, ni višjega standarda, kot je privolitev relevantne skupnosti. Rorty (1991) razširi, kar trdi Kuhn za znanost, tudi na ostala področja, predvsem politiko. Tradicionalen pogled, npr. absolutističen, objektivističen in realističen, predpostavlja, da se, kadar npr. odpravljamo suženjstvo, premikamo k nekemu neodvisnemu idealu, edini pravi poti, razumu, človekovemu bistvu ali njegovi naravi. Takšno razmišljanje je morda bilo uporabno v preteklosti, vendar je v sodobnem času postalo prej omejujoče, kot pa osvobajajoče. Rorty zato dojema intelektualni in kulturni napredek predvsem kot menjavo besednjaka. Enakost pred zakonom ali heliocentrični sistem sta primernejša od predhodnik konceptov, vendar ne zato, ker bi bila bližje resnici, temveč, ker nam bolje pomagata pri uresničevanju naših namenov.

Foucault (1980) je v tem razmišljanju še bolj radikalen, ko pravi, da je to, čemur pravimo razum, znanost, znanje in resnica, družbeno konstruirano in oblikovano s strani političnih sil. Da je lahko nek diskurz znanstven ali racionalen, mora zadostiti določenim pogojem, ti pogoji pa so družbeno in zgodovinsko pogojeni ter odsevajo potrebe in interese obstoječih družbenih struktur moči. Takšna relativnost je predvsem jasna na primeru klasifikacije nasprotij, kot npr. normalno/sprevrženo, naravno/nenaravno, racionalno/noro, zdravo/bolno. Vidna pa je tudi na epistemoloških dualnostih znanstvenega/neznanstvenega, znanja/napake ali pravilnega/nepravilnega. Takšna razmejitev pa služi določenemu interesu. Resnica je namreč tisto, kar verjamemo, da je resnično. To, kar pa verjamemo, da je resnično, pa je posledica širših družbenih sil, ki delujejo znotraj kulture ali zgodovinskega obdobja. Ideal nevtralne pozicije, ki transcendentira obdobja in interese, je tako iluzoren.

Del dualističnih nasprotij je tudi nasprotje med nacionalno državo (npr. Mi, naš izvor, tradicija) in globalizacijo. Tudi v globalizacijskem diskurzu lahko zasledimo navidezna diskurzivna nasprotja. Lokalno tako nudi varnost, globalno

pa pomeni nevarnost in nasilje. Lokalno je polje avtonomije, globalno pa realnost odvisnosti in dominacije. Lokalno je avtentično, globalno umetno. V okviru drugih diskurzov (npr. neoliberalnih) je lahko obratno in globalno priča o priložnosti, razvoju, izbiri itd., lokalno pa nazadnjaštvu, zaprtosti, revščini itd.

Če je relativističen pristop k znanstvenim teorijam in epistemologiji (relativno uspešno) sprejet, je ontološki relativizem mnogo bolj radikalen. Še najbolj je uporaben v družboslovju. Berger in Luckmann (1966) sta tako vpeljala pojem družbene konstrukcije realnosti. Pojem nakazuje, da je svet, ki nas obkroža, torej sama realnost, produkt naše kognitivne aktivnosti. Takšen pogled je sicer znan pod različnimi imeni (ki pa si delijo osnovno idejo), npr. metafizičen relativizem, relativizem realnosti ali še najbolje konstruktivizem. Slednjega lahko dalje delimo na deskriptivni in normativni konstruktivizem. Deskriptivni se nanaša na empirično trditev, da določene skupine mislijo ali doživljajo svet na določen način (npr. fizične objekte), drugi pa drugače (npr. dogodke). Nanaša se na različne koncepte, prepričanja in percepcije. Podobno se normativni konstruktivizem nanaša na vprašanje relativnosti realnosti, saj je le ta vedno odvisna od družbenega okvirja. Vedno uporabljamo koncepte za konstrukcijo realnosti, pri čemer pa ne trdimo, da je ves svet sestavljen zgolj iz konceptov. Že Kant (1781/2003) je razumel, da je naša zavest ključna pri konstrukciji znanja. To še ne pomeni, da z razmišljanjem konstruiramo stvarnost iz ničesar. To idejo lahko razlagamo s prisposodobom, da obstaja nek vhod surovih informacij, ki jih nato sami oblikujemo s pomočjo naših konceptov, prepričanj in kognitivnih praks. Lahko bi govorili tudi o hkratni materialni osnovi in konstrukciji, pri čemer je realnost vedno posledica obeh vplivov, torej le bolj ali manj konstruirana.

Derrida (1967) v tem smislu relativizira realnost skozi analizo znakov. Znaki, kot so npr. besede, determinirajo naše razmišljanje in vso našo percepcijo okolja. Vendar so ti znaki mnogopomenski, saj ima vsaka beseda neskončno pomenov. Vsak znak je hkrati determiniran z nekimi pomeni iz pretekle uporabe, torej s svojo zgodovino, in z drugimi znaki, ki so z njim v določenem kontekstu in razmerju. Vsaka definicija besede je vezana na njeno dosedanje uporabo, beseda je definirana z drugimi besedami. Vsak znak generira nove znake, vsi znaki so zato poli-semantični. Zaradi tega ne moremo določiti resničnega pomena znakov. Ker je naša percepcija vezana na znake, pa ne moremo dostopati do resničnosti kot take. Ne gre za to, da npr. sonce ne obstaja, da ni prisotno in stvarno, temveč za to, da je naša percepcija sonca in vse kar se nam zdi, da vemo o njem, kontaminirano z znaki, koncepti in besedami. Ko rečemo sonce, je to beseda. Za Derridaja ne obstaja nič, kar je izven teksta, kar pomeni, da ne obstaja nič izven konteksta. Tukaj je pomembno razumeti, da konstruktivisti ne trdijo, da ne

obstaja nič druga kot npr. znaki ali diskurz (tudi sonce obstaja), temveč, da ne obstaja nič, kar ne bi vključevalo znakov ali diskurza.

Relativizem lahko, zaradi zasuka v miselnosti, uvrstimo v širšo »družino« postmodernizma, ki ima predpono »post« ravno zaradi tega, ker zanika obstoj nekih ultimativnih principov. Ni optimističen glede obstoja znanstvene, filozofske ali religijske resnice, ki bi lahko vsakomur razjasnila vse (kar je karakteristika moderne zavesti).

Nima težav z sodobnostjo, temveč z njo kvečjemu pridobivata na veljavi. Tudi zaradi tega, ker sovпада s premiki na nefilozofskih področjih. Relativnostna teorija je namreč našla svojo mesto tudi v matematiki in fiziki, kar je predvsem zanimivo zaradi njune nagnjenosti k empirično realističnim filozofskim pristopom. Relativizem se je od empirizma odmikal, ter naposled vstopil v trdne znanosti skozi zadnja vrata. Čeprav deluje filozofija izolirano, je tako ali drugače konstitutivni element mnogih navidezno ločenih ved in teorij. Ko svoj pristop reduciramo na najbolj osnovne in paradigmatične ideje, se vedno znajdemo pri bistvenih vprašanjih, ki so po definiciji filozofska. Ideje lahko izpeljemo, lahko iz njih izhajamo, v vsakem primeru pa smo vedno vsaj delno, četudi morda nezavedno, podvrženi svetovno nazorskim opredelitvam. Ideologiji ne moremo uiti.

1.2 Konstruktivizem

Ločitev nas samih od našega okolja je napačna paradigma, ki omejuje videnje našega položaja v svetu. Realnost ne more biti objektivna, saj je vedno tudi del nas samih. Iz tega je izpeljana tudi družbena konstrukcija realnosti, saj družba vedno vpliva na nas, torej posledično tudi formira našo realnost. Družbena konstrukcija realnosti je še posebej primerna za raziskovanje družbenih fenomenov, hkrati pa je ta konstrukcija del širšega koncepta konstrukcije realnosti.

Radikalni konstruktivizem (npr. Von Glasersfeld 2002; Luhmann 1992) v družboslovju predpostavlja, da ne obstaja resničnost brez opazovalca. Razmišljanje in opazovanje ne moremo ločiti od tistega, ki razmišlja in opazuje. Človeški organizem je zaprt informacijski sistem, ki se samoorganizira, misli in podobe pa so rezultat delovanja tega zaprtega sistema. V osnovi smo ljudje torej stroji ustvarjanja sanj, ki konstruirajo virtualne modele realnega sveta. Zato ne obstaja od nas neodvisno, objektivno okolje; naš um namreč to okolje ustvarja sam. Takšna radikalna predstava realnosti pa je vedno problematična, saj

predpostavlja, da vso realnost ustvarjamo sami, tako imaginarno, kot tudi fizično. Pri tem naletimo na težavo, ko npr. trdimo, da konstruiramo ves svet okrog sebe, saj živimo v svetu, ki ima jasne fizične omejitve. Pri radikalnem konstruktivizmu gre za filozofski pristop, ki je vsekakor uporaben, hkrati pa v radikalni obliki tudi zelo omejen, v kolikor seveda ne trdimo, da objektivno realen svet ne obstaja. Takrat tudi končamo z debato o državi in globalizaciji, saj sta zgolj plod naše individualne zavesti, ki je ne moremo ločiti od privida ali sanj.

Na radikalne pristope kritiki odgovarjajo, da pomeni skrajna relativnost tudi relativnost relativnostnega pristopa in da je neresno govoriti o tem, da npr. sonce ne obstaja, ker je samo plod družbene konstrukcije. Kritični realizem (npr. Bhaskar 1987, 1997) ali kontekstualni konstruktivizem (npr. Cobern 1993) sicer odobravata, da obstajajo realne strukture, ki so neodvisne od naše zaznave, vendar lahko do njih dostopamo samo preko krožnega razmerja med realnostjo in diskurzom. Diskurz oblikuje realnost, hkrati pa je tudi sam oblikovan z realnostjo. Za družbene konstruktiviste in radikalne konstruktiviste sta diskurz in subjektivnost realna, saj lahko do njiju dostopamo. Diskurz preko zgodovinskih in kulturnih praks konstruira naše dožemanje realnosti, do katere pa ne moremo dostopati. Ernst von Glasersfeld (1995) pravi, da ne glede na to, da sami ustvarjamo realnost, nimamo vedno sredstev za potrjevanje te realnosti. Druga težava je, da tudi če predpostavimo, da je realnost konstrukt naših možganov, moramo hkrati predpostaviti obstoj sveta, v katerem naši možgani obstajajo. Ta svet lahko označimo kot objektivni, neodvisen od razuma ali trans-fenomenalen.

Da konstruktivizem postane uporabnejši, moramo njegova izhodišča omehčati. Ne gre namreč toliko za ontološko iskanje realnosti, temveč za epistemološko debato. Moč konstruktivizma je v njegovi uporabi, zato je konstruktivizem, prej kot teorija, uporaben epistemološki pristop.

V tem oziru ni pomembno, da smo v njegovi uporabi vedno absolutno koherentni, njegova dosledna uporaba je v praksi tudi sila težavna. Na primer; v vsakodnevni rabi, pa tudi znanstveni debati, ne tvegamo preveč, če govorimo npr. o naravnih pojavih (ki jih dojemamo kot realne, objektivne in materialne), recimo o vzhajanju sonca na zimski solsticij, čeprav vemo, da se prej giblje zemlja in ne sonce. Nedopustno pa je, kadar dojemamo kot objektivno npr. znanje. To so npr. storili kritiki Kopernika, ki se niso strinjali z njegovo tezo o soncu kot centru naše galaksije, saj so izhajali iz določenega paradigmatskega prepričanja. Ideje in teorije so vedno paradigme, zato so bolj ali manj uporabne (kar je odvisno tudi od časa in prostora), bistveno pa je, da jih nikdar ne razumemo kot absolutno resnične. Dokaz je današnja znanost, ki niti zemlje, niti sonca ne postavlja več v

center vesolja. Konstruktivisti so zato opustili tradicionalno koncepcijo znanja kot resnično predstavitev neke objektivne realnosti. V času Kopernika je resničnost temeljila na ideji boga, kasneje se je to spremenilo, znanost se je osredotočila na naravo, ki naj bi bila ultimativno objektivna in razumljiva. S tem pa seveda sodobni znanstveniki niso postali nič bolj objektivni in neodvisni.

Tisti, ki še vedno trdijo, da njihova teoretska izhodišča predstavljajo neodvisno in objektivno realnost, so še vedno ujeti v tradicionalno teorijo znanja (Glaserfeld 1991). Konstruktivizem zato pomaga, da se v znanstveni sferi odmaknemo od dogmatskih teorij in prevladujočih konstrukcij resnice. Sicer s tem, ko prevzameš logiko konstruktivizma, sam zapadeš v specifično teoretsko dimenzijo, vendar se lahko tega aktivno zavedaš in se zato poskušaš temu maksimalno izogniti.

Svet ne obstaja neodvisno od našega delovanja, konstruiramo ga tako imaginarno, kot realno. Radikalni konstruktivizem ne pravi, da je vse relativno in da lahko konstruiramo karkoli, temveč, da obstaja znotraj okvirjev, ki omejujejo našo konstrukcijo, neskončno mnogo alternativ. Tisti, ki konstruira svet okrog sebe, je zato odgovoren za to, kar konstruira. Radikalni konstruktivizem ni našel ontološke resnice, temveč nudi hipotetičen model, ki je lahko uporaben. Še bolj kot radikalni konstruktivizem, pa je uporaben družbeni konstruktivizem, ki se ne osredotoča samo na posameznika in njegovo konstrukcijo resničnosti, temveč na družbo in njene vplive na kolektivno konstrukcijo družbene realnosti. Ker pa imajo različni subjekti večji vpliv na načine konstrukcije pomenov oziroma realnosti, se družbeni konstruktivizem osredotoča tudi na relacije družbene moči.

Primer je lahko vojna, saj obstaja več načinov njenega dojetja in vrednotenja. Kar eni dojemajo kot osvobodilno gibanje, drugi imenujejo terorizem. Kar eni dojemajo kot osvoboditev ali demokratizacijo, drugi dojemajo kot politični, ekonomski ali kulturni imperializem. Način reprezentacije vojne lahko usodno vpliva na njen potek, ne glede na družbeno konstrukcijo pa je vojna dejstvo, zaradi katerega zelo realno umirajo ljudje.

Konstrukcija pomena je v primeru vojne tesno povezana z ideološkimi in političnimi interesi. Gre za evidenten primer, v resnici pa so praktično vsi pomeni družbeno konstruirani. Berger in Luckman (1966) npr. trdita, da se vsak posameznik rodi v objektivno družbeno strukturo, znotraj katere prepozna tiste »pomembne druge«, ki so odgovorni za njegovo socializacijo. Svojo situacijo dojema kot realnost, pomembni drugi pa delujejo kot mediatorji med njim in realnim svetom. Z njihovo pomočjo posameznik interpretira okolje, hkrati pa postane to, za kar ga imajo njegovi pomembni drugi. Njegovo dojetje sveta je

zato nepopolno in omejeno na njegovo vlogo v družbenem sistemu. Ko posameznik enkrat sprejme družbene norme, vrednote in pomeni, jih tudi sam reproducira. Skozi nenehno interakcijo teh konstruiranih družbenih pomenov se le ti institucionalizirajo. Znanje in koncepcija realnosti so odvisni od vsakodnevnih medosebnih stikov, ki se prenašajo preko znakov in jezika. Družbena realnost zato ni objektivna, temveč konstruirana.

S pomočjo družbenega konstruktivizma lahko spoznamo, kako se tvorijo pomeni, uvidimo pa lahko tudi, kako se ti pomeni institucionalizirajo in ohranjajo. Ker imajo različni posamezniki in družbene skupine pri tem večji vpliv, lahko s pomočjo konstruktivizma preučujemo tudi razmerja moči in njihovo reprodukcijo. Konstrukcija družbene realnosti je lahko tudi usmerjena, saj ustvarjanje pomenov ne poteka nujno spontano. Določene družbene skupine tako s pomočjo ideologij in diskurzov ustvarjajo pomeni, ti pomeni pa lahko služijo ustvarjanju ali reprodukciji družbenih razmerij, ki so v skladu z interesi teh skupin. Konstruktivizem je v tem pogledu nujno kritičen.

Predvsem je pomembna njegova uporabna vrednost, predvsem v smislu nenehne kritičnosti in uporabe tehnik, s pomočjo katerih lahko lažje dešifriramo in razumemo družbene pojave. Ne potrebno zanikati, da onkraj individuuma ali družbe obstaja realnost, je pa ta realnost vedno tudi delno družbeno konstruirana. Gre predvsem za pristop in ne za neko splošno teorijo družbe. Skladno s predpostavkami konstruktivizma o relativnosti znanstvenih teorij in znanja se lahko izognemo enotnemu pristopu in poskušamo z eklektičnimi sintezami najti lasten pristop in svojo pot. Kuhn (1961) pravi, da v znanosti objektivnost ne obstaja, zato se moramo zanašati tudi na subjektivno perspektivo, zato lahko na trenutke navidezno nekoherentnost konstruktivizma dojemamo kot prednost.

Filozofska vprašanja so vedno na dosegu roke. Vse je v svojem bistvu, v generičnem smislu, subjekt filozofije. Še enkrat, filozofija, vključno z ontologijo in epistemologijo, je vedno v vlogi instrumenta. Tako je tudi npr. konstruktivizem potrebno razumeti kot uporabno metodo in instrument, s katerim lahko lažje evidentiramo družbeno realnost in jo razumemo. Instrumenti pa so lahko vedno bolj ali manj uporabni. S pomočjo konstruktivizma lahko uspešno dekonstruiramo družbene konstrukte, pri čemer ni nujno, da je konstruktivizem tudi na drugih znanstvenih področjih in drugih znanstvenih vprašanjih vedno najprimernejša metoda.

1.3 Znanstveni namen

Če se poslužimo konstruktivizma, ki se osredotoča npr. na družbeno in kulturno ustvarjanje pomenov in družbenih realnosti, se nujno dotaknemo razmerij moči, ki se kažejo skozi stopnjo vpliva na konstrukcijo realnosti. Znajdemo se na polju ideologije, zato so vprašanja konstrukcije realnosti vedno povezana s vprašanji razporeditve družbene moči. Pri tem se, ko preučujemo razmerja moči, vedno ujamemo v ideološko pozicijo, nehote in nujno. Kar velja za znanstvene paradigme, velja za ideologijo. Tudi kadar se temu izogibamo, nastopamo v vlogi agentov ideologije. Tudi če želimo biti nevtralni in npr. sledimo logiki filozofskega naturalizma, hkrati reprezentiramo logiko prikrite ideologije vrednotne nevtralnosti. Tudi družbena znanost lahko namreč, s tem, ko se izmika sodbam, podpira in legitimira določene vrednote, prepričanja in prakse ter tako prikriva procese dominacije. Takšnemu kvazi-nevtralnemu pristopu nasprotujeta postmodernizem in kritična teorija, s tem ko se strinjata, da mora biti družbeno raziskovanje vedno interpretativno. Pri interpretaciji pa se ne moremo izogniti vrednotenju in sodbam. V tem kontekstu lahko konstruktivizem navežem na dognanja in ideje kritične teorije. Predstavniki kritične teorije (npr. Horkheimer 1967, Adorno 1947, Marcuse 1969, Habermas 1981 itd.) so prevzeli logiko marksistične tradicije, ki pravi, da morajo filozofi interpretirati svet v želji, da ga spremenijo. Družbeno raziskovanje je neposredno povezano s kritiko, posledično z željo po osvoboditvi iz raznih oblik dominacije in izkoriščanja. Tisti, ki se ukvarja z družbo, ne sme, in hkrati ne more biti nevtralen opazovalec družbene realnosti. Zato ne bom poskušal biti nevtralen, kar ni posledica teh teoretskih izhodišč, temveč izhaja iz osnovnega namena, torej razkritja in kritike ekonomskih, družbenih in političnih struktur, institucij in ideologij, ki omejujejo družbeno emancipacijo, predvsem s pomočjo dekonstrukcije nasprotij in nekoherentnosti, ki zamegljujejo razmerja dominacije.

Do sprememb, npr. »osvoboditve«, lahko pridemo z razsvetljenstvom, kritična teorija v tem kontekstu samo nadaljuje razsvetljenske ideje iz 17. stoletja, katerih cilj je zmaga razuma. Namen družbenega preučevanja ni samo evidentiranje ali večja predvidljivost družbenih procesov, temveč predvsem razumevanje družbe. Ker je vso družbeno delovanje, ki je podvrženo vplivom moči (ravno zaradi tega) politično, tudi preučevanje te družbe ne more biti apolitično. Obča družbena znanost s tem, ko poskuša biti znanstvena, torej maksimalno nevtralna, s tem le ohranja »status quo« in tako služi obstoječim dominantnim družbenim strukturam. Če npr. znanost deli države na razvite in nerazvite, takšna klasifikacija samo krepi hierarhične odnose med državami. Nenehno se ustvarja prepričanje, da so določene družbene formacije

nespremenljiva in objektivne, npr. ekonomski sistem, nacionalne države ali globalizacija. In vendar so ekonomski zakoni konkretni, napisani, sprejeti in ratificirani zakoni, nacionalna država le ena izmed oblik državne organiziranosti, globalizacija pa zgodovinsko dejstvo, ki ni nova realnost, hkrati pa proces, ki v sodobnem času temelji na konkretni zakonodajni ureditvi, delovanju nacionalnih držav itd. V resnici so vsaj teoretsko možni drugačni ekonomski, državni in družbeni sistemi. S tem ko znanost krepi zavest o nespremenljivosti družbenih sistemov, s tem podpira obstoječe stanje. Zato je nujna nenehna dekonstrukcija realnosti, z namenom omogočanja sprememb.

Lahko se strinjamo s kritično teorijo v točki razsvetljenega poslanstva in zagovarjanju subjektivne pozicije (v želji po družbenih spremembah). To je tudi skladno s teorijo relativizma, ki pravi, da objektivna pozicija niti ni možna. Hkrati se lahko strinjamo s teorijo družbene konstrukcije, torej tudi možnostjo dekonstrukcije oziroma povedano drugače, razgalitvijo struktur in ideologij, kar je v osrčju kritične teorije.

Objekt in subjekt raziskave sta vedno dialektično povezana. Tisti, ki preučuje je hkrati del tistega, kar preučuje, zato do političnega pristopamo s političnim, do ideologije z drugačno ideologijo, do diskurza s kontra-diskurzom itd. Vse to poteka v trenutnih kulturnih okvirjih. Zato je potrebna nenehna refleksija našega delovanja in samozavedanje naše nezmožnosti nevtralnega delovanja. Hkrati se moramo zavedati, da ne obstaja objektivna resnica, torej tudi naša ni absolutno pravilna, je nujno vredno(s)tno pogojena, služi specifičnim interesom in ciljem, katerih uporabnost, emancipatornost, liberativnost oz. resničnost je podvržena presoji vsakega posameznika.

Na tem mestu lahko pojasnim tudi eno izmed lastnih ideoloških pozicij, ki je skladno z relativizmom neizbežna, hkrati pa zavedna. Ena izmed očitnih fiksacij je tako evropocentričnost, ki pa je sicer tudi posledica znanstvenega fokusa. Je posledica samega izhodiščnega osredotočanja na sodobne globalizacijske procese tam, kjer so ti najbolj vidni; kjer je razvoj najhitrejši; kjer se rojevajo globalni trendi. To ne pomeni, da globalni procesi niso globalni, ali da nacionalizem ni globalni fenomen. Pomeni samo, da se osredotočam predvsem na evropski del zgodovine nacionalizma, saj se je prva nacionalizirala ravno Evropa, s tem pa postala model in pogoj globalnim procesom nacionalizacije. Posledično me zanimajo tudi sodobni procesi, vezani na te iste lokacije, kjer so sodobni denacionalizacijski procesi tudi najbolj vidni in prisotni. Gre za iskanje zametkov prihodnosti in evidentiranje novih procesov, ki pa niso ekskluzivni (podobno kot soobstoj industrijske in postindustrijske družbi). Po drugi strani je pretežen evropocentričen fokus posledica povsem praktičnih razlogov in

omejitev. Je posledica zavestne odločitve, ne nazadnje pa celo posledica neizbežnosti, saj sem nujno tam, kjer sem in hkrati sem, kdor sem.

Osrednji namen kritične teorije, npr. razgaliti ideologije, povečati družbeno avtonomijo, transparentnost, pravičnost itd., relativizira relativizem, ko pravi, da se kritična teorija ujema v isto past kot ostali pristopi, s tem ko temelji na modernističnih predpostavkah normalnosti, racionalnosti, avtonomije itd. Postmodernisti, relativisti se v tem oziru razlikujejo od predstavnikov kritične teorije, saj negirajo, da lahko prikažemo neko (bolj) objektivno sliko realnosti oziroma realnost samo, saj je vsa človekova realnost družbeno konstruirana. Za njih so predpostavke kritične teorije o objektivnosti, racionalnosti in znanju enako napačne, kot pri osrednjih družboslovnih pristopih. Hkrati pa kritiki očitajo postmodernistom, da s tem, ko relativizirajo možnost emancipatornega delovanja, tudi sami podpirajo nihilizem, apatijo in »status quo«.

Možna rešitev je kombinacija kritičnega pristopa v smislu namena (in želje) po emancipaciji in dekonstrukciji ideološko izkrivljene realnosti ter hkratnega zavedanja svojih omejitev in relativne zmožnosti delovati objektivno, torej v kombinaciji kritičnega raziskovalnega namena in konstruktivističnih metod.

1.4 Ideologija in diskurzi

Do sedaj so bile že večkrat omenjene ideologije, ki so eden izmed osrednjih uporabljenih konceptov te disertacije. V najširšem smislu bi lahko ideologijo imenovali kot način razmišljanja ljudi o svetu ali njihov zamišljen idealni koncept življenja. V tem kontekstu bi lahko ideologija bila že Platonova vizija države, ki predstavlja njegovo videnje neke idealne politične skupnosti. Pojem ideologije bi lahko uporabili tudi za opisovanje prepričanj določenih družbenih skupin (npr. naroda, vernikov, teoretikov, politikov, mladine itd.). Te skupnosti naj bi imele določeno predstavo o tem, kaj je potrebno in kaj je v družbi zaželeno. Takšno širše razumevanje ideologije predpostavlja, da je ideologija vedno prisotna ter služi varovanju skupnosti in posameznikov. Hkrati pa takšno dojemanje ideologije že predpostavlja, da imajo različne družbene skupine različne ideologije s specifičnimi prepričanji in praksami, po katerih se ravnaajo. To posledično pomeni, da služijo ideologije tudi razlikovanju med različnimi skupnostmi (islam/krščanstvo, suniti/šiiti, mesto/podeželje itd.). V sodobnem času bi lahko takšno logiko razločevalnih ideologij zasledili tudi znotraj sicer homogenih skupin, npr. med političnimi pripadniki t.i. leve in desne. V določeni družbi tako obstaja več hkratnih ideologij, ki so tudi notranje raznolike,

saj obstaja znotraj njih širok spekter prepričanj z različno intenzivnostjo. Znotraj krščanske cerkve tako obstajajo delitve na pravoslavce, protestante, katolike itd. Hkrati ima vsak posameznik, ki nastopa v vlogi agenta ideologije, do osnovnih predpostavk (celibat, hierarhija, institucije itd.) drugačen odnos. Ko preučujemo ideologije, se moramo torej zavedati njene notranje raznolikosti, sočasnosti in hierarhičnosti.

Ker obstaja več hkratnih ideologij, tako znotraj, kot med različnimi družbami, in ker se ideologija vzpostavlja in reproducira skozi družbeno delovanje, vrednote, prepričanja in prakse, do katerih imajo nekateri posamezniki ali družbene podskupine, več dostopa in vpliva, so ideologije vedno povezane z razmerji moči. Takšen pristop k ideologijam se kaže predvsem v marksistični tradiciji (npr. Lukacs 1971, Althusser 1970, Gramsci 1971 itd.). Družbena skupina z največ moči naj bi se vedno trudila maksimirati svojo moč z minimalno stopnjo družbenega konflikta. Pri tem ni njuno, da določena privilegirana družbena skupina to izvaja javno, saj naj bi takšno stanje vzpostavile in ohranjale dominantne institucije, skozi legitimacijo obstoječega reda, s pomočjo vrednot, konceptualizacij sveta, simbolnih sistemov itd. Legitimacija poteka preko socialne adaptacije idej o tem, kakšen je svet, kako deluje oz. kako bi moral delovati. Takšne ideje, ki so del družbenih simbolov in praks, orientirajo mišljenje ljudi na način, da sprejmejo predstave o tem, kaj je resnično in kaj naravno ter načine, kako delovati v skladu s tem resničnim in naravnim. Proces socializacije, ki oblikuje te naše kognitivne in čustvene interpretacije družbene realnosti, bi lahko imenovali hegemonija (npr. Gramsci 1971), izvajajo pa jo ideološki aparati države (npr. Althusser 1970), ki se lahko nahajajo v širokem spektru institucij (cerkev, šola, družina, literatura, film, glasba, vojska, politika itd.).

Razmerja moči pa niso samo ekskluzivno politične narave, temveč so imanentno družbena realnost. V vseh družbenih odnosih in praksah se namreč vzpostavljajo razmerja moči, saj se že npr. ob rojstvu znajdemo v specifičnem razmerju moči s svojo materjo. Tudi vsako prizadevanje za red v družbi je podvrženo uporabi sile, ki izhaja iz legitimacije moči. V tem duhu se določene teorije ideologije odmikajo od poudarjanja vloge družbene moči. Luis Althusser (1970) tako razume ideologijo kot strukturo določenih predpostavk, ki oblikujejo imaginarni svet posameznikov. Ideologija je za njega reprezentacija imaginarnih odnosov posameznikov z resničnim stanjem eksistence. Tako nas ideologija vzpostavi kot subjekte.

Bolj radikalen je Marx (Marx in Engels 2001), ki ideologijo opiše kot civilizacijsko superstrukturo, jo naturalizira in postavi v polje zgodovine in socio-politike. Ideološke strukture so videti naravne, logična posledica zgodovinskega razvoja

ter stanje, ki se bo zaradi tega razvoja (in narave samega stanja) nadaljevalo v prihodnost. Za primer bi lahko vzeli kapitalizem, nacionalno državo, pa tudi demokracijo. Le ta naj bi bila političen sistem, ki je najbolj primeren ter skladen z naravo človeka in družbe. Skozi zgodovino je potekal proces, ki je družbo peljal v smeri demokracije, ki je absolutno najprimernejši sistem. Postala je univerzalni in dominantni sistem, ki bo trajal večno, zaradi česar je demokracija končna stopnja razvoja države. Te predpostavke so ideologija.

Čeprav se npr. glede širine in vseprisotnosti ideologije ne strinjamo z Althusserjem, je njegov pravi prispevek k razumevanju ideologije v konkretizaciji njenega delovanja. V skladu z marksistično teoretsko zapuščino, Althusser naveže ideologijo neposredno na državo, predvsem preko njenih represivnih državnih aparatov. Država je tako represivna institucija v službi vladajočega razreda. Če imaš državno oblast, imaš v rokah državo, torej državni aparat. Državni aparat je relativno nespremenljiv instrument, s katerim vedno razpolaga tisti, ki ima trenutno v rokah oblast. Z oblastjo pa ima v rokah tudi njene ideološke aparate, katerih je več: verski, šolski, družinski, pravni, politični, medijski, kulturni itd. Če prvi deluje pretežno s silo, deluje drugi z ideologijo. Ideološki aparati države so tako lokacija, za katero se borijo elite (v razrednem boju) in so obenem kraj na katerem ta boj tudi poteka. Pomembno je tudi spoznanje, da so državni aparati obstojni in odporni, kar lahko vidimo na primeru buržoazne »revolucije« v Franciji (1830, 1848), državnega prevrata 1958, kolapsu države (1870 in 1940) itd., brez sprememb državnih aparatov, torej samo s spremembo državne oblasti (Althusser 1970, 141). Ideologije imajo svojo zgodovino (po Althusserju je to razredni boj), po drugi strani pa ideologija nasploh nima zgodovine. Ima takšno strukturo in deluje tako, da je nezgodovinska, vse-zgodovinska realnost, da sta torej struktura in način delovanja v isti in nespremenljivi obliki navzoča v vsej zgodovini. Ideologija je tako predstava imaginarnega razmerja med individuumi in njihovimi realnimi eksistenčnimi razmerami.

Za ideologije na splošno velja, da se kot svetovni nazori ne prekrivajo z realnostjo in so imaginarni. Lahko pa preko interpretacije na podlagi imaginarne predstave opazujemo realnost. Potreba po tej imaginarni transpoziciji realnosti bi naj izhajala iz obstoja družbene skupine, ki svoj dominanten položaj utemeljujejo na lažni predstavi sveta in s to predstavo zasužnjujejo domišljijo in posledično realnost »navadnih« ljudi. Vendar, zakaj bi ljudje »potrebovali« imaginarno transpozicijo svojih realnih pogojev eksistence, da bi si reprezentirali svoje realne pogoje eksistence? Za Althusserja so odgovorni npr. župniki in despoti, ki so oblikovali določene laži, da bi lahko pod krinko poslušnosti do boga ali kralja, ljudje dejansko poslušali njih same. Vzrok je torej v

obstoju malega števila »cinikov«, ki so osnovali svojo dominacijo na ponarejeni reprezentaciji sveta, ki so jo imaginarno vzpostavili z namenov zaslužniti misli ljudi in dominirati njihove predstave. Takšna dominacija pa ima materialno osnovo, saj posameznik sprejme praktično vedenje in se udeležuje praks (ideološkega aparata), od katerega so odvisne ideje, ki jih je subjekt svobodno izbral. Te prakse so konkretna dejanja, npr. molitev, petje državne himne, izobešanje zastav, spremljanje medijev. Eksistenca idej je torej materialna, ker so ideje materialna dejanja, vključena v materialne prakse, ki jih urejajo materialni rituali, te pa določa materialni ideološki aparati iz katerega izvirajo ideje tega subjekta. Tudi ideje so torej vzpostavljene skozi dejanske prakse. Ideologija ima materialno eksistenco. Tukaj se Althusser dotakne hkratnosti družbene in materialne realnosti, povezane v družbeni konstrukciji realnosti.

Vsak posamezen ideološki aparat deluje v interesu osrednje ideologije, vsak na sebi lasten materialen način. Politični aparat subjektivizira posameznike, npr. v duhu posredne, parlamentarne in neposredne, plebiscitarne ali fašistične demokratične ideologije. Komunikacijski aparat preplavlja posameznike s vsakodnevnim nacionalizmom, šovinizmom, liberalizmom itd., preko medijev, televizije, tiska itd. Isto počne kulturni aparat, celo preko športa, kjer se prav tako poudarjata šovinizem in nacionalizem. Ker se udeležujemo ritualnih praks najbolj elementarnega vsakdanjega življenja (npr. stisk roke, klic po imenu), se prepoznamo kot subjekti. Gre za prepoznavanje preko zavesti o naši neprestani praksi ideološkega prepoznavanja. Mehanizem ideologije leži v interpelaciji konkretnih individuumov v konkretne subjekte. To kar se na videz skozi vsakodnevne prakse dogaja zunaj ideologije, se v resnici dogaja v ideologiji.

Biti v ideologiji tako pomeni tudi misliti zase, da si zunaj ideologije. Ideologija namreč nima zunanosti, hkrati pa ni nič drugega kakor zunanost. Eden izmed osrednjih učinkov ideologije je praktično zanikanje ideološkega značaja ideologije z ideologijo, saj ideologija zase nikdar ne trdi, da je ideološka. Nahajanje znotraj ideologije je vedno lastnost Drugega. Zaradi tega ideologija nima zunanosti (realne), hkrati pa je le zunanost (imaginarna). K imaginarnem značaju in videzu ideologije pripomore tudi dejstvo, da je represiven aparat eden in zato viden, ideoloških pa je več, zato njihovo delovanje težje identificiramo in prepoznamo.

Pomembno dognanje je torej, da so ideologije ne/zgodovinsko dejstvo. Vedno obstaja več hkratnih in konkurenčnih ideologij, vse pa delujejo preko ideoloških aparatov. V kolikor gre za državno ideologijo, deluje preko ideoloških aparatov države, sicer pa so lahko ti aparati zgolj cerkveni, organizacijski, kulturni, medijski itd. Želja vsake vladajoče elite je monopolizirati ideološke aparate ter

vzpostaviti ideologijo, ki bo v skladu z njenimi interesi. Preko ideoloških aparatov se tako vzpostavljajo konkretne družbene prakse in rituali, prepričanja in vrednote, ki vzpostavljajo ter kasneje tudi reproducirajo samo ideologijo. Preko materialnih dejanj se vzpostavljajo imaginarne kategorije, zaradi navidezne nepovezanosti pa je videti, da so ta dejanja zunaj ideologije (Althusser 1970).

Althusserjevo razumevanje ideologije je, tudi zaradi identifikacije konkretnih mehanizmov, več kot primerna podlaga za njeno raziskovanje. Vseeno pa je potrebno pogledati na njeno delovanje iz večje distance, saj je takšno enosmerno in dominantno videnje delovanja ideološke indoktrinacije preveč poenostavljeno. Družba deluje na mnogo bolj kompleksen način, čeprav so morda osnovni motivi, vzroki in posledice enaki.

Prakse in ideje so kompleksno povezane, kar je jasno že pri delovanju družbene konstrukcije, pa tudi na primeru moči. Foucault (npr. 1991), ki se je ukvarjal z močjo, jo je razumel v okviru vsakodnevnih praks posameznikov in družbenih skupin, ki so koordinirane na način, da ustvarjajo in vzdržujejo meje, znotraj katerih ljudje mislijo in delujejo. Za Foucaulta moč ni fiksna entiteta ali institucija, temveč izhaja iz zgodovinskih družbenih praks. Moč ni struktura, niti ni vrlina, temveč je ime za kompleksno strateško situacijo v specifični družbi, ki nastane iz stanja nasprotovanja določenih posameznikov ali družbenih skupin. Njihova dejanja odpirajo prostor, znotraj katerega so definirani posamezniki, stvari in realnost. Moč ustvarja realnost, ko determinira kaj je smiselno verjeti in kako je smiselno delovati. Je vprašanje vladanja, torej strukturiranja možnih načinov delovanja drugih. Pri tem vladanje ne izhaja nujno iz ene centralne točke suverenosti, saj je možno najti moč povsod. Ne zato, ker so njeni učinki povsod, temveč, ker prihaja iz povsod. Takšna razpršena bio-moč pa povzroča, da ji ne moremo nasprotovati neposredno, saj ne gre za partikularne strategije, ampak za tendenco v praksah, ki ohranjajo to moč. Odpor proti takšni moči lahko vzpostavimo samo takrat, ko pokažemo, da stanje ni nepovratno, da je vse stvar interpretacije ter ko naše nelagodje preusmerimo v delovanje kontra-praks, ki so marginalne in so se uspele izogniti bio-moči. Foucault torej dojema moč kot abstraktno kategorijo.

Marksistična tradicija ideologije je, znotraj svojih predpostavk, primerna za razlago razmerij moči. Predpostavlja, da nas ideologija slepi, kar bi lahko opisali kot posledico direktnega vpliva na družbo, hkrati pa predpostavlja, da so vse ideje in misli posledica družbene realnosti, konkretno ekonomskih interesov dominantne skupine. Zgodovinska sprememba tako pomeni spremembo družbenih struktur in ne spremembo idej. Čeprav Althusser evidentira

mehanizme delovanja ideologije, hkrati trdi, da ideološki aparati države prispevajo k samo enemu rezultatu: reprodukciji produkcijskih odnosov. Vse izhaja iz kapitalizma in za kapitalizem. Takšno videnje pa je omejeno. Preko oblasti (ne nujno državne) ima lahko dostop do ideoloških aparatov (ne nujno države) kdorkoli, pa ja naj bo to cerkev, kapital, politika itd. Če vzamemo primer fevdalizma, lahko ugotovimo, da je takrat imela relativen monopol nad ideološkimi aparati cerkev. V tem kontekstu nastopa francoska revolucija kot dogodek, ki je državno oblast iztrgal iz rok fevdalne aristokracije, jo podelil kapitalistično-trgovskemu meščanstvu, da bi si nato meščanstvo prisvojilo funkcije, ki jih je prej opravljal religiozni ideološki aparat ter si zagotovilo ideološko hegemonijo nad funkcijami, ki jih je prej opravljala cerkev. V primeru šolskega ideološkega aparata je krščansko vzgojo (podložnost bogu in kralju, ki črpa legitimnost od boga) zamenjala državljanska/narodna vzgoja (v imenu naroda). To sicer Althusser ugotovi že sam, ko trdi, da je ideologija ne/zgodovinska. Ideologija je lahko celo marksističnega izvora, npr. stalinizem. Ideje se lahko vzpostavijo preko konkretnih posameznikov ali družbenih skupin (totalitarne politične ideologije), hkrati so lahko spontane, torej ekskluzivno družbene. Ideologija je lahko odziv na družbene zgodovinske spremembe, kot tudi njihov vzrok. Kot so lahko konkretne prakse manifestacija ideologije (molitev, petje državne himne, nakupovanje itd.), je lahko manifestacija tudi neizvajanje praks, pa tudi sam okvir, znotraj katerega izvajamo prakse in mislimo (npr. izogibanje cerkvi ali potrošništvu). Družbene prakse konstruirajo našo zavest in celotno kulturo, hkrati se preko njih kultura in zavest vzpostavljata in reproducirata, torej velja recipročnost in dialektičnost.

Za razumevanje delovanja ideologije, tako v primeru nacionalizma, kot globalizacije, je potrebna še vpeljava koncepta diskurza. Je sredstvo delovanja ideologije, ki lahko pomaga pri analizi konkurenčnih bojev za pomene in ostalih konfliktov moči.

Foucault, kateremu lahko, v navezavi z ostalimi post-strukturalisti, pripišemo očetovstvo koncepta diskurza, predvideva, da je vsaka družba podvržena več diskurzom hkrati. Primerjalno s prevladujočimi koncepti ideologije je diskurz bolj fleksibilna kategorija, saj se ne fokusira samo na razredne boje, boje med spoloma, elitami ali boje med državo in njenimi subjekti. Predpostavlja, da je moč razpršena, konflikti moči pa se dogajajo na različnih lokacijah in nivojih. Hkrati logika diskurza predpostavlja, da ideje strukturirajo družbeno realnost, zato lahko igrajo pomembno vlogo pri zgodovinskih družbenih spremembah. Ker lahko ideje spodbudijo spremembe, je potrebno pozornost usmeriti tudi na mikro-spremembe na idejni ravni. Le te se reprezentirajo predvsem skozi jezik, zato lahko diskurz razumemo kot družben jezik, ki ga ustvarjajo določeni

kulturni pogoji v določenem času in prostoru, skozi partikularen način dojemanja človeka in družbe. Diskurz nam lahko pove nekaj o tistem, ki sporoča; o kulturi, kateri pripada; družbenih institucijah, katerih del je; pa tudi njegovih ostalih vrednot in prepričanj. »Kjer lahko med objekti, koncepti, izbirami tem ali informacij opazimo določen red, imamo opravka s formacijo diskurza« (Foucault 1972, 38). Diskurz pa ne moremo samo omejiti na jezik, saj ima vpliv na naše razmišljanje, posredno tudi na to, kako ustvarjamo umetnost, gradimo hiše ali oblikujemo politične institucije. Za Foucaulta (1972, 50) delujejo diskurzi na štiri osnovne načine:

Diskurzi kreirajo svet. Predvsem zaradi tega, ker preko asociacij oblikujejo našo percepcijo sveta in organizirajo način našega delovanja nasproti objektom ali drugim ljudem. Tudi za Foucaulta je realnost konstrukt. Svet je virtualen, generira pa ga naša zavest. Pri tem pa naša zavest ni izolirana, zato konstruiramo svet družbeno, preko kompleksne interakcije izkušenj, vzgoje, izobraževanja itd. K temu pripomorejo tudi diskurzi.

Diskurz generira znanje in resnico. Ne samo realnost, tudi znanje je konstrukt, saj ne obstaja neodvisno od jezika, le ta pa ni medij izražanja znanja, temveč ga tudi organizira skozi strukture, povezave in asociacije. Določeni diskurzi lahko imajo moč prepričati posameznike, da sprejmejo nekaj kot resnično, kar pa ni nujno povezano z resničnostjo tega, kar sprejmejo. Tako diskurz generira samo resničnost.

Diskurz nam lahko pove nekaj o tistem, ki ga uporablja. Ker ni vezan samo na jezik in njegov namenski pomen, lahko z analizo diskurza uvidimo tudi govorčev spol, etnično pripadnost, družbeno pozicijo itd., pa tudi njegova prikrita stališča, prepričanja in namene.

Diskurz je povezan z močjo. Preko delovanja diskurza lahko spoznamo, da je vedno del določenega omrežja moči. Specifičen tip diskurza omogoča specifičnim akterjem, da govorijo »resnico«, hkrati pa jih njihova vloga postavlja v dominanten položaj v razmerjih družbene, kulturne ali politične moči.

Kot smo že ugotovili, je diskurzov več, saj so kulture konstruirane iz številnih, konkurenčnih diskurzov. Nekateri so sicer bolj uspešni in lahko dominirajo, s tem ko npr. oblikujejo politične institucije. Diskurzi se tudi spreminjajo. Podvrženi so transformacijam, ki so mnogokrat ravno posledica tekmovalnega razmerja med njimi samimi. Tukaj bi lahko celo primerjali diskurze z računalniškimi virusi, saj so oboji moduli pravil, ki so ustvarjeni za širitev od posameznika do posameznika in prevzemajo njegove osnovne operacije (Dennet 1992). Prav tako lahko diskurze delimo na sub-diskurze, saj so tako kompleksni,

da jih lahko strukturiramo glede na bolj specifična pravila, ki jim vladajo. Hkrati lahko sub-diskurze nadalje povezujemo z drugimi sub-diskurzi.

Foucault (1972) naredi določeno distinkcijo med ideologijo in diskurzom, kar pa je predvsem posledica specifičnega dojetja in definiranja ideologije. Če vzamemo ideologijo konceptualno dovolj široko, lahko zavzame vse lastnosti, ki jih Foucault pripisuje diskurzu. Hkrati lahko predpostavimo, da je diskurz določena manifestacija delovanja ideologije. Diskurzi niso nujno ideološki, saj npr. določenim diskurzom v zdravstvu, ki so si sledili od antičnih časov maziljenja, vračev, ezoterike in na koncu do kapitalistične farmacevtske industrije, težko (oz. težje) rečemo ideološki. Kvečjemu bi lahko sedanje dominantne farmacevtske diskurze vključili kot sub-diskurze v kakšno kapitalistično, neoliberalno, globalno diskurzivno skupino. Če pa predpostavimo, da so določeni diskurzi neideološki, pa hkrati predpostavimo, da so določeni ideološki. Lahko bi trdil, da so diskurzi del ideologije, ki pa se lahko manifestira tudi na druge načine.

Kot rečeno, je takšno razumevanje stvar definicije ideologije, pri čemer lahko spet zapademo v brezno relativizma. Marksistično dojetje ideologije je bilo že večkrat kritizirano, in to na različne načine, saj npr. naletimo na težavo, če trdimo, da ideologija vzpostavlja napačno ali lažno realnost, ker to pomeni, da obstaja neka objektivna, iz strani ideologije manipulirana realnost. Takšna realnost ni v skladu s postmodernističnim, konstruktivističnim, relativističnim razumevanjem realnosti. Hkrati je takšen pristop k ideologijam težaven, ker zanemarja sodobno družbo, vključno z medijsko vodenimi podsistemi trga in zasebnih institucij ter splošnega cinizma v odnosu posameznikov do politične avtoritete.

Žižek (1989) hkrati poudarja, da ne živimo v post-ideološkem svetu. Za njegovo razumevanje pa, že zaradi družbenih sprememb, potrebujemo drugačen pristop k ideologijam. Tisti, ki trdijo, da je današnji svet post-ideološki (Rorty, Fukuyama itd.), zapadajo, po mnenju Žižka, v arheo-ideološko fantazijo. Marksistična konceptualizacija ideologije ima slabšalen prizvok, saj predpostavlja, da je ideologizacija posameznikov enosmerna, odkrita in direktna, ti posamezniki pa so skrajno nesposobni, zato jih je mogoče oblikovati (kot glino). To je tudi posledica tega, da so ideološke pozicije vedno stvar drugih. Tako npr. levo usmerjeni posamezniki dojemajo desno usmerjene kot konservativne, zaslepljene s strani cerkve, nacionalizma ali neoliberalnih ideologov, hkrati pa desni vidijo levo usmerjene kot zaslepljene komuniste in utopične egalitariste, ki verjamejo v preživete ideale in se zaradi tega ne zavedajo pomembnosti trga ali tradicije. Očitno ideologija uspeva takrat, kadar je

sprejeta kot neideološka. Politika uspeva takrat, kadar je videti, da je apolitična, npr. kadar se sklicuje na politiki nadrejene koncepte nacionalne varnosti ali nacionalnega interesa, globalizacijskih pritiskov, priložnosti itd.

Ideologija in instrumenti, s katerimi deluje, so se očitno spremenili. Diskurz se je preusmeril na področja, ki so navidezno neodvisna od politike. Žižek (1989) zato trdi, da se ideologija v političnem polju ni toliko izgubila, koliko se je osamosvojila. Uspelo ji je preseči klasične politično ideološke diskurze. Zaradi tega pa imajo kritiki ideologije, predvsem zaradi vztrajanja na arhaičnih konceptih, težave pri njenem analiziranju, od tod pa tudi ideje o post-ideološkem času. Althusser meni, da je posameznik (absolutno) interpeliran znotraj političnega sistema, preko dominantne ideologije in ideoloških aparatov države. To bi lahko kvečjemu veljalo za zgodovinske politične sisteme, v sodobnem svetu pa je napačno verjeti, da se politična moč in podpora ljudi pridobi s pranjem možganov ter indoktrinacijo posameznikov v avtomatizirane »zombije«. Žižek zato trdi, da vsaka uspešna ideologija ohranja posameznikovo distanco do eksplicitnih idealov. To imenuje ideološka dez-identifikacija.

Ideologija in politični diskurzi služijo kot instrument, s katerim se varuje prostovoljni konsenz in splošno strinjanje glede izvajanja določenih javnih politik ali dogovorov. Vendar se bodo posamezniki prostovoljno strinjali s takšnimi ukrepi samo tedaj, ko obstaja prepričanje, da s tem izkazujejo svojo osebno svobodo ter da bi lahko delovali drugače, če bi seveda hoteli. Posameznik mora torej misliti, da je zunaj ideologije. Marx je delovaje ideologije povzel v stavku: »Ne vedo kaj delajo, a vendarle to počno« (Marx 1972, 88). Sodobna ideologija (ali vsaj pristop do nje) je drugačna. Peter Sloterdijk (1988) to povzame v stavku, ki je parafraziranje Marxovega stavka: »Vedo, kaj počnejo, vendar to še vedno počnejo« (Sloterdijk 1988, 44). Kratkoročno predvsem zaradi tega, ker prisila okoliščin in instinkt po preživetju govorita isti jezik, govorita namreč, da to mora biti tako. Tudi Žižek povzame (nadgradi) Sloterdijka: »Zelo dobro vedo, kaj počnejo, vendar še vedno to počnejo« (Žižek 1989, 29).

Vse ta parafraziranja se sicer nanašajo na krščanstvo, kjer Jesus reče: »Oče, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo« (Lukov evangelij 23;34). Ker je krščanstvo tudi za Marxa ideologija v najčistejši obliki, v tej frazi najde bistvo ideologije. Jezus prizna, da ljudje ne vedo kaj delajo. Hkrati je za Marxa pomembno, da to vseeno delajo. V tem vidi moč krščanstva kot ideologije na splošno. Vendar je nadgradnja Sloterdijka logična, saj v sodobnem času ne gre več za to, da ljudje ne bi vedeli kaj delajo. Več kot očitno se zavedajo nelogičnosti in neresnic, npr. v krščanstvu, vendar še vedno hodijo v cerkev. V bistvu pa sploh ni pomembno ali vedo ali ne vedo kaj delajo, bistveno je samo to, da to delajo.

Hkrati bi Jezus, če bi bil marksist, rekel: »Oče, ne vedo kaj delajo, saj so ideološko indoktrinirani.« Ne vedo kaj delajo, saj jih je zmotno prepričanje odvrnilo o resnice. Takrat bi potrdil tezo, da ideologija (navidezno) zadeva samo druge, hkrati pa se vsi nahajamo znotraj nje, Jezus že takrat, ko reče »Oče«. Takšen vrhovni subjekt, ki interpelira individuum v subjekt, v tem primeru bog, je bistvena sestavina vsake ideologije. Jezus se v pogovoru sklicuje na boga, na katerega se sklicuje celotno krščanstvo (in ostale religije). Takšen vrhovni Subjekt pa ima posebno značilnost, saj ga ne moremo identificirati, nihče ne ve točno, na koga ali kaj se nanaša, nihče ga še ni srečal (vsaj ne dokazano). Subjekt, »vrhovni označevalec«, pa naj bo to nacija, ljudstvo, partija, ekonomska sila, svoboda, vrednost itd., Žižek imenuje označevalec brez označenca. Le ta se ne nanaša na nekaj, kar lahko identificiramo, saj nima demonstrativnega objekta, ampak nas vseeno postavi v vlogo hlapca. Lacan (1991) pravi, da je ta vloga zanimiva, saj nas gospodar ne sili v hlapčevstvo. Deluje sam hlapec, ki ne hlapčuje zaradi gospodarja, temveč zaradi lastne fantazme. Gospodar je bejav, brez pomena, označevalec brez označenca. »Določitev subjekta, torej tudi misli, je povsem odvisna od diskurza. V diskurzu se torej dejansko pojavi moment, v katerem se spozna gospodar« (Lacan 1991, 178). Tako je tudi Subjekt ideologije gospodar brez pomena, saj sploh ne obstaja (vsaj materialno). In vendar, četudi ne deluje, nas interpelira v hlapce.

Pri tem se lahko vrnemo na vprašanje, kaj je resnično. Politična ideologija se vedno nanaša na neke prikriti objekte (bog, kralj, voditelj, nacija itd.), katerih naravo posamezniki nikdar ne morejo videti, razumeti in razložiti. Zato jih ideologija opremi s pogledom na svet, ki argumentira njihovo nevidnost, nezmožnost razumevanja in nerazložljivosti, kot dokaz za transendentalen obstoj, ki je onkraj normalne ali profane realnosti. Ti objekti so nad realnostjo in so ravno zaradi tega Realni (z veliko začetnico). Po Žižku (1989) si vsaka politična ideologija (izmed mnogih konkurenčnih) prizadeva, da bi povzdignila svojo perspektivno oziroma resnico do točke, kjer ta postane tista, ki deluje kot označevalec, ki lahko reprezentira politično celoto, npr. nacije. Zato mora ideologija identificirati svoj prikriti objekt, svojo Realnost, ki skozi kulturo postane osnova za gradnjo celote (npr. nacionalni interes ali diktatura proletariata). V preteklosti se je tudi dogajalo, da se je ta osrednji objekt ideologije ohranil, npr. v objektu Kralja, pri čemer je lahko kralj, kot konkretna oseba umrl, institucija pa se je obdržala, iz nje pa je črpala legitimnost nova oseba, novi kralj. Npr. nacionalistični diskurz se sklicuje na narod in njegov interes, hkrati pa je jasno, da brez njega narod, ki je specifična vrsta zamišljene skupnosti, ne bi mogel priti v javno debato. Prav tako, kot je nacionalizem povečevanje koncepta naroda, je nacionalizem vzpostavljanje samega

osrednjega ideološkega objekta. Na nek način je tako nacionalizem v političnem boju ideologij iznašel Narod ter z njim nadomestil Kralja in Boga.

Ideološke sodbe pa se morajo vedno predstavljati kot objektivne deskripcije realnosti. Nacionalizem tako trdi, da je objektivna realnost Narod. Da je uspešen, pa mora ta realnost izgledati, kot da je del neke globlje Resnice, glede katere ni mogoče narediti nič. Marx v Kapitalu (1976, 149) trdi, da je kralj Kralj, ker vsi verjamejo in se strinjajo, da je Kralj. S tem, ko se glede tega strinjajo, pa kralj dejansko je Kralj, torej Realen in realen. O vzpostavljeni realnosti ne gre dvomiti, vsekakor pa je dvomljiv proces vzpostavljanja te realnosti, saj se diskurz ne nanaša na obstoječo realnost, temveč jo šele gradi. Ne nanaša se na preteklost, temveč prihodnost. Žižek (1989) primerja ta paradoks s situacijo na srečanju/seji, ko predsedujoči naznani, da je seja končana, dejansko pa jo ravno s tem dejanjem konča. Ko hlapci rečejo, da je nekaj potrebno narediti, ker je tako rekel kralj, hlapčevski odnos ni posledica same podrejenosti, temveč se s takšnim diskurzom hlapčevstvo in Kralj hkrati vzpostavljata ali reproducirata. Diskurz lahko torej razumemo kot način ideološke konstrukcije realnosti.

Na podoben način, prav tako povezan z diskurzom, lahko ideologijo razumemo kot sistematično izkrivljeno komunikacijo; tekst s katerim se, pod vplivom družbenih interesov, ustvarja vrzel med uradnim, javnim pomenom in dejanskim namenom. Razlika med konstruiranim pomenom in namenom diskurza ustvarja videz. Konstruirana realnost pa se manifestira v tekstu, kot tudi v materialni realnosti. Potrebno je razumeti, da ne obstaja neka objektivna realnost, iz vidika katere bi lahko trdili, da je konstruirana realnost napačna ali anomalija. Čeprav gre zgolj za videz, je ta videz viden in realen. Konstrukt pa lahko vrednotimo na podlagi omenjene razlike med konstruiranim pomenom, ki se kaže kot naraven in dejanskim namenom, s katerim se ta pomen ustvarja. Kar je videti kot normalno, ni nujno normalno. Kar je videti kot naravno, je družbeno konstruirano. Kar je videti kot dano, je ustvarjeno. Kar je videti kot nujno, je arbitrarno. Kar je videti kot usoda, je izbira. Kar je videti kot edino, je eno izmed množice možnosti. Kar je videti nepovratno, je vedno povratno. Kar je videti neizogibno, je izogibno. Kar je videti nenadomestljivo, je nadomestljivo itd. Ko analiziramo družbene konstrukte, se ne sklicujemo torej na to, da gre za napačno realnost. Realnost je vedno realna. Sklicujemo se na to, kako je ta realnost vzpostavljena, zakaj je tako vzpostavljena, komu takšno stanje koristi, da ni edina možna realnost, da je posledica zgodovinskega razvoja, družbeni konstrukt, torej povratna, spremenljiva, da ni nujno najboljša izmed alternativ, torej jo lahko preoblikujemo v takšno, ki bo pravičnejša, boljša, primernejša, enakopravnejša itd. Z dekonstrukcijo poskušamo v najširšem smislu prikazati da nekaj, kar je videti kot naravno, ni nujno naravno. Napačno je namreč predvidevanje, da je

stvarnost, ki je oblikovana s stani zgodovine, institucij in družbe naravna (Derrida v Kirby in Ziering 2002).

Dekonstrukcija je zato na nek način upor, saj denaturalizira zapisano vsebino, s tem ko osvetli diskurzivne procedure, ki ustvarjajo to, kar posamezniki dojemajo kot resnično. Če vzamemo primer socializma, ugotovimo, da je razumljen kot izrazito ideološka doktrina, ki vključuje nadzor, prisilo, indoktrinacijo itd. Prehod v socializem je viden kot ideološka revolucija, državljanska vojna, zločin, napad na državo itd. Hkrati pa je prehod iz socializma v demokracijo/kapitalizem razumljen kot izhod iz primeža ideologije v neko normalno, naravno in logično stanje. Povrnitev v stanje, kakršno bi moralo biti že prej, kamor nas je pripeljala usoda, vrnitev na pravo pot, ki je edina možna in ki bo trajala večno. Takšna predstava je ideologija »par excellence«. Primer pokaže lastnost sodobne ideologije, ki se nanaša na zunanost, saj se ideologija vedno kaže kot stvar drugih. Je primer delovanja ideologije skozi pretvezo, da je neideološka in apolitična. Ideologija zato vedno potrebuje nasprotno ideološko pozicijo, s katero se lahko sama konsolidira. Naša naloga leži v tem primeru v dekonstrukciji fantazem in napačnih predpostavk ter prepričanj, s katerimi se »hrani« takšna ideologija. Realnost bo vedno ideološko manipulirana, vendar je za začetek pomembno, da se zavedamo da je takšna, s tem pa pridemo v pozicijo, kjer jo lahko relativiziramo. Ker ne moremo vrednotiti ideologije in konstruirane realnosti iz pozicije objektivne realnosti ali resnice, je pomembno, da se postavimo v pozicijo zatrite realnosti, v »realnost antagonizma«.

1.5 Dekonstrukcija in alternative

Rorty (1994) trdi, da je učinkovita metoda razkritja ali demistifikacije obstoječih praks prej kot njihovo kritiziranje, predlaganje alternativnih praks. Tako kot v spremembah v teoriji, ki jih je evidentiral Kuhn, je tudi v politiki sprememba mogoča takrat, ko je na razpolago smiselna alternativa. Imanentno kritiziranje starih paradigem je neučinkovito. Kritiziranje represije močnejših nad šibkimi z argumentom, da ne rabi biti nujno tako, je nesmiselno, smiselno pa je pojasniti, kako bi lahko določena institucionalna sprememba spremenila negativne procese represije. Takšen pristop je pragmatičen in se ne ukvarja z iskanjem globljih resnic, temveč poskuša ponuditi konkretne »ad hoc« rešitve oziroma predloge.

Lahko smo skeptični do takšnega pragmatičnega pristopa. Jasna pričakovanja in jasna vizija nove ureditve družbenega ali političnega življenja, so se v zgodovini

izkazala kot sestavni del ekstremnih, totalitarnih oblik politične ideologije (francoska revolucija, komunizem, nacizem itd.). Ideologija, ki je ponudila recept za boljšo ureditev in boljše življenje, je delovala na način, ki je takšno ureditev vzpostavljala. Uporabila je iste mehanizme, iste ideološke aparate, zamenjala se je le politična oblast. Iskanje konkretne alternative pomeni iskanje novega Subjekta, ki bi na nespremenjen način, z istimi metodami, deloval enako, kot ideologija, ki jo poskuša zamenjati. Tudi kadar nova alternativa v osnovi nima takšnih preferenc, lahko v končni fazi služi ravno takšnim namenov. Marksizem, ki je kritiziral kapitalizem, je na koncu nudil osnovo komunističnim in stalinističnim režimom, ki so delovali z enako represijo in dominacijo kot ideologija, ki jo je kritiziral. Vsaka alternativa je v okviru ideologije enako problematična in enako nevarna, kot tista, kateri naj bi bila alternativna. Takšen pristop je zamenjava ideologije z ideologijo. Res je, da je neideološka pozicija nemogoča, vsekakor pa je lahko različna intenzivnost in namernost alternativne ideološke pozicije.

Osnovno razliko pristopa k dekonstrukciji ideologije bi lahko imenovali razlika med političnim in filozofskim. V tem primeru bi bil političen pristop tisti, ki bi si v želji po uveljavitvi jasno zastavljenega cilja, jasnega novega reda prihodnosti, preko konkretnih rešitev in predlogov, izgradil konkretno ideološko pozicijo, zavedno in namensko. Političen pristop ima tako jasno politično vizijo. Njegova kritika obstoječe ideologije se ne nanaša toliko na dekonstrukcijo »samo po sebi«, temveč je dekonstrukcija pogoj za ponovno konstrukcijo. Če ima vsaka kritika vedno svoj ideološki pridih, je politična dekonstrukcija v tem oziru predvsem instrument, s katerim se lahko vzpostavi družbeni prostor za novo ideologijo. Primarno jo vodi vizija prihodnosti, dekonstrukcija pa je le način delovanja. Zaradi tega tudi dekonstrukcija izgubi svojo razlagalno vrednost in verodostojnost, saj je sama ideološka dekonstrukcija specifičen mehanizem ideologije. Dekonstrukcija je tako hkrati konstrukcija, obe pa sta v dialektičnem razmerju. Takšen pragmatičen, političen pristop je bližje oblasti kot znanosti.

Filozofska dekonstrukcija se v okviru te delitve izmika ideološki poziciji. Noče ponuditi konkretnih predlogov in rešitev, nima izoblikovanega konkretne vizije prihodnosti. Nanaša se samo na dekonstrukcijo ideologije in čeprav je njen namen tudi sprememba obstoječega sistema, nima izdelane alternative. Dekonstrukcija ni sredstvo, temveč cilj prizadevanja. Čeprav je možna posledica dekonstrukcije sprememba sistema, se s prihodnjo situacijo ne ukvarja. Čeprav se ne more izogniti ideološki poziciji, se je izogiba, nikakor pa zasleduj političnih ciljev ali mehanizmov. Vendar, kako je možno brezciljno stremeti k družbeni spremembi, če nimaš pred seboj alternative obstoječemu sistemu? To ne samo da je možno, to je celo edino, kar je možno.

Prvič zaradi tega, ker je družbeni sistem kompleksen do te mere, da ga je nemogoče sistemsko razložiti in poenostaviti do te mere, da bi ga lahko enostavno transformirali. Svetovne systemske teorije so neslavno propadle, ker so, med drugim, preveč poenostavile realnost. Bile so torej preveč ideološke. Živimo v svetu, ki je sestavljen iz več milijard posameznikov, več sto držav, več milijonov raznih institucij in neskončnega števila povezav in odnosov, ki vzpostavljajo anarhijo, ki je težko obvladljiva. Hkrati ureditev ne dopušča zadostne systemske kontrole, potrebnega reda ali jasnih pravil delovanja, predvidljivost dogodkov itd. Politična in ekonomska moč sta razpršeni in večplastni, njune povezave je težko evidentirati. Hkrati so sistemi, ki so načrtno vzpostavljeni, npr. monetarni in fiskalni, anarhični do te mere, da jih ne razumemo popolno ali jih celo ne znamo več učinkovito kontrolirati. Ko se pojavi finančna kriza, se vodilni teoretiki ne morejo niti poenotiti, kaj je privedlo do krize. Ne samo, da ni strinjanja o vzrokih, tudi ponujene rešitve so diametralno nasprotni, saj medtem, ko eni zagovarjajo varčevanje in privatizacijo, drugi predlagajo več državnih investicij in povečanje ekonomske aktivnosti itd. Osnovnih sistemov, ki kreirajo družbeno delovanje, ne samo, da ne razumemo, niti jih nismo sposobni obvladovati. V tem trenutku lahko sicer prezremo vzrok takšnega stanja, ki je lahko tudi ideološki, saj tudi anarhičen globalen sistem služi določenim elitam. Kakorkoli, v svetu, kjer ne znamo napovedati prihodnjega dne, ni smiselno graditi iluzornih zamišljenih vizij sistemov prihodnosti.

Delno je jasnovidski pristop nemogoč tudi zaradi tega, ker imamo opravka s fenomeni, zaradi katerih se moramo »odpovedati historicističnemu pristopu, ki nam nalaga, naj nek dogodek razumemo iz njegovega konteksta in geneze. Radikalnih emancipatornih izbruhov (npr. protestov) na ta način ne moremo razumeti – za njihovo razumevanje moramo vključiti perspektivo prihodnosti, se pravi, analizirati jih moramo kot omejene, razpršene (včasih perverzne) fragmente utopične prihodnosti, ki počiva v sedanjosti kot njen skriti potencial, kot znak iz prihodnosti, ki se bo aktualiziral, če bomo sledili znakom. Paradoksalno gre za znake, ki predhodijo tistemu, česar znaki so« (Žižek 2013).

Hkrati je možnost systemskih premikov v svetu, kjer je moč tako razpršena in nevidna, zanemarljiva. Vsaka vizija prihodnjega reda in boljše alternative je nerealna, v kolikor seveda ne izhaja iz določene ideologije. V tem primeru je možnost spremembe večja, vendar samo na način, ki bo zamenjal ali ohranil trenutno oblast, ne pa razmerja oblasti.

Globalna realnost tako iz ideoloških, represivnih ali zgolj družbenih kompleksnosti, ne dopušča velikih systemskih sprememb. Tudi zgodovinsko gledano je večina družbenih sprememb, ki bi jih lahko opisali kot pozitivne,

potekala inkrementalno. Pojavila se je neka marginalna ideja ali specifična zgodovinska situacija, ki je spodbudila spremembe. Evolucijski družbeni razvoj je namreč počasen in odvisen od premikov v tehnologiji in kulturi. To si lahko zamišljamo s prispodobo elastičnega traku, ki povezuje vse dele družbe med seboj. Če se spremeni tehnologija, poskuša za seboj potegniti vse ostale, med seboj povezane dele. Če se le ti ne odzovejo, se elastične povezave med njimi raztegnejo. Če postane razlika med njimi prevelika, se lahko trakovi strgajo, kar rezultira v splošnem kolapsu sistema. Zato so spremembe, ki jih lahko vrednotimo kot obstojne in pozitivne, vedno potekale postopoma. Ideološka alternativa, torej jasno zamišljen in konkreten alternativni red prihodnosti, sledi logiki hitre, načrtne in planirane systemske spremembe. Takšna pa vedno preveč raztegne »elastične trakove«, kar zamaje celotno družbo. Dejstvo je tudi, da so načrtne spremembe bile možne samo tam, kjer so se dosegale s silo in represijo, z metodami sistemov, ki so jih spreminjale. Tudi kadar pride do družbenih napetosti, ki privedejo do družbenih revolucij, je malo verjetno, da gre za trajne in kvalitativne spremembe, kar je nas je naučila že zgodovina.

Če se alternativne rešitve nanašajo na mikro spremembe, brez politične konotacije, pa je prav tako malo verjetno, da se bodo uresničile. Družbene spremembe so namreč v sodobnem času, kot tudi v preteklosti, podvržene dominantnim ideologijam in oblastem, ki jih izvajajo. V ta kontekst spadajo celo tehnološke spremembe. V kolikor določene tehnologije (npr. naftna industrija, farmacija, prehranska industrija) ne služijo interesu tistih, ki imajo moč in oblast, je malo verjetno, da bodo sprejete. Najbolj revolucionarne in liberalne pridobitve, med katere lahko štejemo tudi internet, se, v kolikor omogočajo spremembe obstoječega sistema, ne morejo upreti omrežjem moči. Tudi klasični mediji so s časom izgubili svoj liberativni moment in so sedaj za ekonomsko-politične strukture prej orodje (npr. propagande), kot pa nevarnost. Družbene spremembe, ki bi jih vrednotili kot pozitivne, torej potekajo počasi, spontano in postopoma, v skladu s kulturnimi spremembami. Le kadar se spremeni duh časa, lahko temu sledijo konkretne spremembe, tako na mikro, kot na globalni ravni. Revolucionarne rešitve (velike, hitre in systemske) niso resnične rešitve, hkrati so majhne in konkretne rešitve, ali obsojene na propad, ali pa zlorabljene. Da se lahko zgodi družbeni premik, se mora tako spremeniti kultura v širšem smislu. Le tako se lahko hkrati premaknejo vsi sub-sistemi, ne da bi se raztrgali »elastični trakovi«, ki jih povezujejo. Pri tem je ključno to, da je so ravno ideologije tiste, ki ima moč nad oblikovanjem obstojnih kulturnih vrednot, prepričanj, praks, norm, idealov, mitov itd. Zato moramo, če želimo spremeniti kulturo, vplivati na ideologije, ki jo oblikujejo.

Iz povedanega sledi, da je edino smiselno delovanje, s katerim lahko (v skladu kritično teorijo in konstruktivizmom) pridemo do večje emancipacije, dekonstrukcija realnosti. S tem lahko pokažemo, da je realnost konstruirana tudi s pomočjo političnih ideoloških mehanizmov, da takšno stanje ustreza različnim javnostim različno (predvsem eliti) in da stanje ni neizogibno, naravno, nujno, objektivno, pravično itd. Za nekatere zgodovinarje (npr. Harari 2014) tudi zgodovina ni orodje za napoved prihodnosti. »Ne preučujemo je zato, da bi poznali prihodnost, temveč zato, da si razširimo obzorja, razumemo, da trenutni položaj ni ne naraven ne neizogiben, in da imamo zato na voljo veliko več možnosti kot si mislimo. «

Kot je razsvetljenstvo v 18. stoletju dekonstruiralo kralja in boga, lahko podobni sodobni procesi dekonstruirajo tudi sodobne ideološko pogojene konstrukte. Absolutno Realnost, Kralja in Boga so zamenjali drugi Subjekti. S tem ko so se konsolidirali koncepti liberalizma, demokracije, delitve oblasti, kapitalizma, nacionalizma itd., so se konsolidirala tudi nova razmerja moči. Obstala pa temeljna družbena razmerja. Če so v 18. stoletju ukvarjali s tlačanstvom, svobodo, davčnimi bremenmi, toleranco, aristokracijo, neenakostjo itd., lahko nadaljujemo prav tam. S kritično in skeptično dekonstrukcijo se lahko pojavi tudi družbena zavest, ki bi spremenila kulturo do te mere, da bi se skozi njo generirale spremembe.

Družbena moč se ne aplicira samo z represijo ali silo (to bi bilo nemogoče), temveč s konstrukcijo stvari, kot npr. ugodja, znanja, diskurzov itd. Razumeti jo moramo kot omrežje, ki prepleta vso družbo, mnogo bolj kot represija (Foucault 1980, 119). Torej se neposredno vključuje v procese družbene konstrukcije pomenov, vrednot, identitet itd. Tako je dekonstrukcija nujno usmerjena tudi proti obstoječim hegemonskim razmerjem družbene moči. Cilj tako ni le interpretacija sveta, temveč njegovo spreminjanje. Vendar s potrebno zadržanostjo in kritičnostjo, saj kot, pravi Foucault (1988b, 197), v kolikor nadaljujemo s 150-letno retoriko preroštva o tem, kar mora biti in kaj je potrebno storiti, ne bomo prekinili dominacije in bomo dobili le druge ideologije, ki bodo delovale na enak način. Cilj naj bo vzpostaviti zavesti, ki bo generirala spremembe, kakršnekoli že bodo. Z novim stanjem pa se bodo ukvarjali drugi.

Gre torej za emancipacijo preko dekonstrukcije in ustvarjanje pogojev za spremembe. To pa ne pomeni, da mora biti to početje pasivno ali vrednotno nevtrarno. Žižek (2014) lepo povzame: »Doba socialne demokratične države je minila – to je bilo možno zgolj v močni nacionalni državi. Danes, v pogojih svobodnega globalnega toka kapitala, je nacionalni državi nemogoče zagotoviti univerzalno blaginjo. Apel na ljudsko demokracijo ne deluje. Vendar to ni edina

resnica. Kažejo se mnogi znaki, da je prihaja nekaj novega, torej znaki alternative. Moramo biti le potrpežljivi in čakati. Moramo ukrepati, vendar ne na star marksističen način, kjer smo instrumenti zgodovinske nujnosti. Boriti moramo vse naše boje, proti seksizmu tukaj, rasizmu tam, itn. Vseeno moramo biti odprti do tveganja. V političnem delovanju je vedno prisotna mističnost. Misliš, da si udeležen v velikem projektu in se nič ne zgodi. Mnogokrat pa oblikuješ le majhno zahtevo, in če pri njej vztrajaš, se spremeni vse. Ne moremo v naprej vplivati na posledice našega delovanja. Moramo pa delovati in biti odprtega duha.« Podobno logiko političnih sprememb povzame Harari (2014, 246): »Revolucije so po definicije nepredvidljive. Predvidljiva revolucija nikoli ne izbruhne.«

Disertacija sledi še eni logiki. Znanstveni interes namreč ne sme biti preveč konkreten in partikularen, saj se s tem tvega, da se izgubi potreben širši družbeni in zgodovinski kontekst in se ne zaobjame vseh družbenih sil in razmerij, ki vlivajo na konstrukcijo opazovanih družbenih fenomenov. Hkrati pa ne sme biti preveč širok, saj se s tem tvega, da v želji po maksimalni univerzalizaciji opazovanega in zajemu vseh možnih realnosti, ne povemo nič. Ker sem se že nevarno oddaljil od temeljnih konceptov, jih zato vračam v center razprave.

1.6 Nacionalna država in globalizacija

Po preletu teoretskih izhodišč se lahko začnemo poglobljati v osrednjo temo, vezano na razmerje med nacionalno državo in globalizacijo. Kot že napovedano, bodo v prvem delu analizirani nacionalna država, narod, njegovi etnični temelji, proces nacionalizacije držav ter ključna sestavina tega procesa - nacionalna identiteta. Pregledali bomo mite, na katerih je zgrajen koncept nacionalne države in družbene elite, ki vodijo proces izgradnje naroda in nacionalnih držav. Nacionalna država bo tako definirana s pomočjo procesa nacionalizacije. V nadaljevanju se bomo posvetili globalizaciji, ki bo analizirana s pomočjo procesne logike. Relativizirana bo njena »kvazi« sodobnost, hkrati pa bo postavljena v zgodovinski kontekst kapitalizma in nacionalizma. Upoštevana bo njena materialna, kot njena ideološka komponenta. Slednja bo razjasnjena na primerih globalizacijskega diskurza. Po analizi in definiranju nacionalizma in globalizacije bosta v tretjem delu s konstruktivistično logiko oba koncepta teoretsko soočena. Prikazano bo njuno razmerje, vzajemno delovanje in (so)odvisnost. Ugotovitve iz prvih dveh poglavij bo združene in reinterpretirane. Sinteza bo, ne glede na to, da je sodobno globalno politično-ekonomsko stanje izredno kompleksno, zaznamovana s predpostavko zatona nacionalnih držav v času napredujoče globalizacije.

Še pred tem pa bodo na kratko povzeta ključna razmišljanja o njunem razmerju, s katerim se končuje uvodni del. Osnovno vprašanje se v tem kontekstu glasi: Kako sta konstruirani nacionalna država in globalizacija in kako sta vključeni v sodobne dominantne znanstvene in politične diskurze?

Ideja nacionalne države se je pojavila v 17. stoletju s t.i. vestfalsko pogodbo (Gross 1948, Hirst in Thompson 1999), države so se teritorializirale (Morgenthau 1993) in postale suverene (Olson 1991, Ruggie 1993). Proces formiranja nacionalnih držav se je nadaljeval v 18. stoletju s francosko revolucijo, kasneje z nacionalističnimi gibanji, dejansko pa še vedno traja (Mann 2001). Čeprav gre za kratek čas razvoja, so se v teh stoletjih nacionalne države premaknile v center svetovnega političnega dogajanja. Postale so odgovorne za zagotavljanje varnosti, suverenosti in socialne varnosti državljanov. Skrbijo za spoštovanje človekovih pravic in varovanje okolja znotraj svojih meja. S postopnim povečevanjem vpliva globalizacije, tako kulturne, ekonomske, tehnološke, pa tudi politične, pa naj bi se spremenil kontekst nacionalnih držav. Politična aktivnost naj bi se vedno bolj pomikala v smeri globalnega.

Globalizacijski procesi naj bi bili vseprisotni, saj globalizacija spreminja socialne, ekonomske in politične odnose na vseh nivojih. Pojem globalizacije se uporablja v pozitivnem in negativnem smislu, nemalokrat zlorablja kot izgovor ali razlog za določena dejanja politike ali kapitala. Malemu človeku se vsiljuje kot nekaj zunanjega, nekaj na kar nimamo vpliva, ampak jo čutimo vsi.

Večina znanstvenih pristopov k preučevanju globalizacije se osredotoča na njen ekonomski vidik (npr. Friedman 2010; McMichael 2000; Nayyar 2006), torej na Mednarodni denarni sklad (IMF), tuje neposredne investicije, vzpon azijskih držav itd.; odkriva spremembe v političnih razmerjih (npr. Ougaard 2003; Robinson 2004), npr. v EU, državah tretjega sveta, NATU itd. ali odkriva kulturne premike (npr. Robertson 2007; Pieterse 2003; Ghosh 2011; Ritzer 2011; Huntington 1998), npr. amerikanizacijo, verski fundamentalizem, glokalizacijo itd. Potrebno pa je razumeti, da so to predvsem posledice globalizacije. Za njeno razumevanje pa se je potrebno osredotočiti predvsem na njene vzroke, npr. tehnološki zgodovinski razvoj, na identitetne spremembe ter na ideologije, ki spodbujajo globalizacijske procese. Na tem mestu je konstruktivizem tisti, ki lahko pomaga razumeti nacionalizem in globalizacijo kot dva podobna procesa, ki sta vezana na dolgoročne družbene pogoje, spremembe in delovanje ideologije.

Ključno izhodišče je družbeni konstruktivizem (in širši epistemološki ter ontološki relativizem). Z njim bodo analizirane politične spremembe, predvsem tiste, ki so posledica družbenih sprememb v sodobnem svetu, v času

globalizacije. V delu, ki se dotika globalizacije, bo fokus na transformacijah, ki vplivajo na razporeditev politične moči ter strukturo nacionalnega in mednarodnega političnega okolja. Izvedena bo vsebinska analiza nacionalne države, saj je za razumevanje sprememb v njenem delovanju potrebno predhodno razumeti njeno »bistvo«. Če želimo ugotoviti, zakaj se nacionalna država spreminja, moramo namreč najprej ugotoviti, kaj sploh je nacionalna država. Razložen bo nastanek in razvoj nacionalnih držav. Evidentirane bodo trenutne spremembe v njihovem delovanju ter okolju, v katerem se nahajajo. Izhodišče bo trditev, da je nacionalna država družbeni konstrukt in kot takšna le prehodna in neobstoja oblika družbenopolitične ureditve in v končni instanci obsojena na propad. O njeni vsebinski praznosti priča proces njenega nastanka, ki bo povzet v zgodovinskem pregledu. Z njim pa bodo tudi evidentirana razmerja moči, političen interes ter ideološki mehanizmi konstrukcije nacionalne identitete.

Podobno velja za globalizacijo. Po navadi se interpretira kot intenzifikacija svetovnih družbenih povezav, ki vzajemno združujejo oddaljene akterje, pri tem pa čutijo posledice delovanja tudi akterji, ki so z dogajanjem praktično nepovezani. Spreminja »spatio-temporalne« razsežnosti našega delovanja, zaradi česar lahko (skoraj brez omejitev) realno-časovno spremljamo in sooblikujemo dejavnosti na drugem koncu sveta. Pospešuje medsebojno povezanost in odvisnost med posamezniki, državami in kontinenti, zato se svet navidezno krči. Meje in geografske ovire padajo pod vplivi socialne in ekonomske aktivnosti, svet se zato globalno integrira. Dejstvo pa je, da te spremembe vplivajo tudi na spremembe koncentracije moči. Relacije moči se spreminjajo. Ker pa je moč imanentni del politike, se s tem spreminja tudi področje političnega (npr. Harvey 1989; Giddens 1990; Robertson 1992; Held 1999; Rokkan 2000; Grande in Pauly 2005; Nash 2009; Pleyers 2010; Baylis Smith in Owens 2011; Goodhart 2013 itd.).

Potrebno je torej razumeti, da sta nacionalizem in globalizacija tudi politična procesa, ki ju vodijo politični akterji, konkretneje politično-ekonomske elite, ideologija pa je eden izmed instrumentov njihovega vplivanja. Politična globalizacija se v tem kontekstu dotika delovanja političnih institucij preko specifičnih politično-ekonomskih interesov, ki dojemajo nacionalno državo ali globalizacijo kot političen projekt. Konstruktivističen pristop lahko te družbene elite postavi v center preučevanja, ko dekonstruira nacionalizem kot naravno, nujno in nespremenljivo realnost in globalizacijo kot zunanjo silo brez vira, interesa in zgodovine.

Politična globalizacija, ki je centru interesa, se pogosto nanaša na politične spremembe, ki naj bi jih povzročali globalizacijski procesi, torej na zmanjševanje suverenosti nacionalnih držav in nastanek nadnacionalnih skupnosti, kot je EU. Ko govorimo o politični globalizaciji pa moramo razumeti tudi njeno ideološko komponento. Tako lahko iz politične perspektive razumemo globalizacijo tudi kot diskurz, funkcijo specifičnega političnega projekta, ki je uporabljen za uveljavitev partikularnih interesov. Globalizacija omogoča npr. določenim elitam mobilizacijo podpore za politične projekte na način, ki sicer ne bi bil možen. Pomemben je še pogled na politično globalizacijo, ki je strukturne narave, pri čemer globalizacija ne služi samo za legitimacijo in argumentacijo političnih projektov, temveč za reorganizacijo dojemanja same politike (Kofman in Young 1996 v Bisley 2007). Tako lahko predpostavimo, da obstaja neko dojetje sveta oz. specifične izkušnje, ki jih povezujemo s pojmom globalizacije. Proces, s katerim te izkušnje razumemo in jih vrednotimo, pa je politični program globalizacije.

Večina obstoječega znanstvenega diskurza se tudi sicer vrti okrog globalizacijskih procesov in vpliva teh procesov na nacionalno državo (Held in McGrew 1999). Veliko literature, čeprav ne vsa, se vrti okrog dveh predpostavk; močne globalizacije in šibke države oziroma šibke globalizacije in močne države (Hobson in Ramesh 2002, 5). T.i. »hiperglobalisti« (Held in McGrew 1999) verjamejo, da globalizacijski procesi povzročajo upad relevantnosti in suverenosti nacionalnih držav, medtem ko »skeptiki« nacionalne države vidijo kot glavne politične akterje tudi v prihodnje, saj za njih ekonomija ni globalna, temveč veliko bolj fragmentirana in regionalizirana. Če hiperglobalisti trdijo, da se moč nacionalnih vlad manjša, skeptiki trdijo ravno obratno. »Transformacijski« pogled pa zagovarja spremembe v nacionalnih vladah, ki se reorganizirajo in rekonceptualizirajo, enoznačne spremembe v smeri povečevanja ali zmanjševanja njihove moči pa se jim zdi preveč poenostavljena. Vsi trije pristopi pa v izhodišče postavljajo nacionalno državo, ki bi jo naj obkrožali globalizacijski pritiski. Ta državo-centričen pristop je nepopoln (Brenner 1999; Agnew 1995).

Družbeni konstruktivizem se zato usmerja na aktivno konstrukcijo npr. idej, znanja in realnosti s pomočjo družbenih razmerij in interakcij. Te interakcije, tudi na individualni ravni, spreminjajo načine zamišljanja skupnosti in vplivajo na družbene procese. Prav tako je pomen neločljiv del družbenih struktur in institucij. Opravka imamo s tekočimi in spremenljivimi praksami, pomeni, normami, idejami itd. Ves svet je družbeni konstrukt in upoštevanje tega lahko pripelje do rezultatov, za kar pa sta bistvena razumevanje in interpretacija. Konstruktivističen pristop predpostavlja, da so družbene strukture primarno

determinirane s skupnimi idejami, bolj kot z materialnimi silami. Tudi identitete in interesi akterjev so konstruirani s temi idejami in niso naravno dani. V skladu s konstruktivizmom je način, s katerim materialni svet oblikuje in je oblikovan s človeškim delovanjem in interakcijo, odvisen od dinamičnih interpretacij materialnega sveta. »Seveda pa se moramo hkrati zavedati tudi omejitev, da je objektivna analiza povsem nemogoča in da se tudi interpretativna metoda nahaja znotraj tradicij in razprav. Zato pa je znanje obremenjeno s teorijami in razpravami« (Marsh in Furlong 2002, 26). Naloga kritičnega pristopa pa je dekonstrukcija globalizacijskega diskurza ter razkritje struktur moči kot dominantnih sil, ki ta diskurz vzpostavljajo in reproducirajo. Ko vpeljemo v globalno okolje konstitutivni efekt, lahko tudi lažje preučujemo, kako družbeni (npr. nacionalni ali globalizacijski) procesi oblikujejo družbene identitete in interese akterjev. In seveda obratno. Torej kako akterji preko svojih interesov in identitet vplivajo na te procese in strukturo. Tudi če govorimo o »zamišljenih skupnostih«, jih ne dojemamo samo kot skupek prepričanj določene nacionalne skupnosti, brez povezave s fizično eksistenco. »Te skupnosti obstajajo v simbolih, praksah, institucijah in diskurzih. Iz perspektive posledic za subjektivni svet članov skupnosti, kot tudi za materialni svet, so resnične« (Adler 2005, 94). Konstruktivizem pa zanima, kako materialni in subjektivni svet sodelujeta v socialni konstrukciji realnosti. Kako se vzajemno konstituirata (Adler 2005, 97). Materialno in nematerialno je v tem kontekstu usodno povezano.

Post-strukturalizem poskuša tudi razjasniti racionalnosti, ki podpirajo različne politične institucije in ideologije, teorije in prakse, trenutke in gibanja. Da bi lahko razumeli državo, je potrebno razumeti tudi temelje racionalnosti, ki jo konstituira, s tem pa definira parametre za njeno legitimacijo. Povedano drugače, post-strukturalizem poskuša osvetliti ogrodje delovanja političnih akterjev, ki je zaznamovano s pravili, tradicijami, teorijami, normami itd. Tudi ta pravila so le odraz prejšnjih političnih razmerij, torej ostanek politične moči preteklosti. So pomenski sistemi, ki so v strukturalizmu hkrati objekt in mehanizem družbene moči. Izhajajo iz tradicij in institucij, hkrati pa jih politični akterji aktivno uporabljajo. Tudi ti akterji niso neodvisni od širših pomenskih okvirjev. Gre za kompleksno vzajemno povezanost akterjev, institucij, ideologij; sedanjosti in preteklosti; sistemov in procesov.

Realnost, npr. nacionalne države, je zaradi tega odvisna od pomenskih sistemov, ki jo konstituira in legitimira. Jasno je npr. da brez ideje nacionalne države ne bi govorili o nacionalni državi. In ravno ta ideja je tista, ki je družbeno konstruirana. Ker gre za idejo, pa je jasno, da ni neizbežna, kar posledično pomeni, da tudi materialna realnost nacionalne države ni človeštvu usodna. Hkrati ta ideja nacionalne države ne obstaja v vakuumu in je tudi ujeta v

družbene sisteme. Ideja nacionalne države je tako odvisna od kompleksnega sistema institucij, npr. političnih organizacij, državnih meja, zgodovine, medijev, tujcev, politikov, šolskega sistema, zastav, jezika, potnih listov, vojn itd. Čeprav so materialni, imajo hkrati simbolni učinek. Velja pa tudi obratno, saj povratno vplivajo na materialno realnost, npr. institucijo nacionalne države. Ko preučujemo nacionalno državo, moramo torej vključiti tudi idejo nacionalne države, družbo, ki konstituira to idejo, vpliv ideje na družbo, pa tudi širši sistem družbenih praks in institucij, v katere je to vse vključeno (Hacking 1999). Tudi globalizacija ne obsega samo razmaha kapitalizma, temveč tudi razmah in difuzijo širših pomenskih sistemov, npr. kulturnih standardov, pa tudi kolektivnih identitet. Meyer (1997) izpostavlja, da moderna državnost obsega mnogo več kot le teritorij, kontrolo nad prebivalstvom in suverenost. Moderne države vključujejo tudi razumevanje o tem, kako naj bi bila videti država in vlada, kaj konstituira javno v primerjavi z zasebnim itd. Paralelno z globalizacijo trgov se oblikuje tudi globalizacija kulturnih standardov, norm in pravil. Nacionalna država in globalizacija sta tako neločljivi od ideologij, ki ju konstituirajo.

Ideologijo razumem kot skupek idej, s katerimi določena družbena skupina osmišlja svet, seveda na način, ki ji koristi. Ker imajo nekateri posamezniki ali družbene skupine več vpliva in sredstev, so ideologije vedno povezane z razmerji moči (npr. Habermas 1989, Adorno 1953, Michels 1915, Mills 1956, Gramsci 1971 itd.). Nacionalizem lahko tako razumemo kot ideologijo, ki je na podlagi naraščajoče povezanosti ljudi (npr. skozi modernizacijo) ustvarila narode in nacionalne države. Podobno dogajanje pa lahko zasledimo pri globalizaciji. Spontane kulturne spremembe so začele proces, ki ga je kasneje dopolnila ideologija globalizacije. Tako kot je nacionalizem vzpostavil nacionalne države, jih globalizem odpravlja in vzpostavlja globalne politične sisteme. Zato bo poudarek tudi na družbeno konstruirani komponenti globalizacijske realnosti. Na globalizaciji kot ideologiji, globalizmu, ki s pomočjo vzpostavljenega globalizacijskega diskurza služi ekonomsko-politični oblasti pri implementaciji partikularnih političnih projektov, z željo po vzpostavitvi globalnega družbenega sistema (ki sicer ni nujno globalen v institucionalnem smislu). Ideološka globalizacija je v tem oziru instrument, s katerim se načrtno konstruirajo pomeni ter vzpostavlja nova realnost. Nova realnost (globalnost) ni samo vzrok te dominantne diskurzivne družbene percepcije globalizacije, temveč se ta realnost skozi globalizacijski diskurz šele vzpostavlja, torej je njen cilj.

Nacionalizem in globalizacijo, ob materialnih učinkih, torej povezuje skupna točka ideologije. Tudi na epistemološki ravni, kjer je opazna formacija t.i. diskurzivnih režimov (Foucault 1988a). Eden takšnih diskurzivno kontaminiranih pristopov je tudi državo-centričen pristop k nacionalni državi, ki

jo ogroža globalizacija. Njuno razmerje mnogokrat sledi strukturalistični logiki binarnih nasprotij, kot npr. razsvetljenstva/romantike, moški/ženske, racionalno/emocionalno itd. Nacionalna država in globalizacija nastopata kot izključujoči in nasprotni sili, kar je napačno že iz vidika primerjave institucije in procesa. Prestavlja se tudi, da je nacionalna država moderna tvorba, saj so jo povzročili procesi modernizacije. Globalizacija pa postmoderne fenomen. Vendar lahko postmoderne pristop prav tako pokaže postmoderne razsežnosti nacionalne države, in šele ko se znebimo moderne fiksacije, lahko razumemo, kaj se dogaja z njo v postmodernem okolju. Prav tako moramo razumeti, da ima tudi globalizacija moderne lastnosti, saj je mnogo bolj otipljiva, kot se predstavlja. To je posledica ideologije, ki služi ustvarjanju fikcije naravnosti in ontološke realnosti. Ravno postmoderne, post-strukturalističen pristop pa poskuša te realnosti relativizirati. Nacionalna država in globalizacija nastopata v sodobnih diskurzih kot binarni izključujoči kategoriji modernega in postmodernega. Postmoderne konstruktivističen pristop pa lahko pokaže, da sta obe del istih procesov in jih lahko obravnavamo na isti način. Tako lahko npr. ugotovimo, da ni nacionalna država samo žrtev globalizacije, temveč tudi sama posledica globalizacijskih procesov. Je tudi vir globalizacije. Globalizacijski procesi pa niso samo naravni in absolutni, temveč imajo tudi institucionalne in politične temelje. Ne povzročajo samo političnih sprememb, ampak so tudi sama posledica konkretnih političnih odločitev.

V tem kontekstu se konstruktivističen pogled prepleta s kritično teorijo, v osrčju katere je prizadevanje za emancipacijo. Kritizira materialistične vidike ekonomije, neenakosti in izkoriščanja, ter humanistične vidike človeške odtujitve od dela, produkcije in drugih ljudi. V postmodernem smislu se kritična teorija veže na delovanje razmerij moči, tudi preko simbolov in pomenov, idej in ideologij. Ko npr. govorimo o nacionalni državi, ter jo poskušamo razumeti skozi prizmo konstruktivizma, se namreč ne moremo izogniti elementom neenakosti in nadvlade, ki so z njo usodno povezani. Nacionalizem lahko pojasnujemo kot projekt, katerega cilj je osnove nacionalne države. Pri tem se postavlja vprašanje, kdo ta projekt vodi? Komu najbolj koristi obstoj nacionalne države? Tudi pri globalizaciji lahko opazimo, da imajo nekateri od nje večje koristi kot drugi. Zavedati se moramo, da le ta nima enakih učinkov na vse. Različno situirani deležniki jo doživljajo drugače. Ni agregaten in uniformen proces, temveč se v določenem trenutku kaže tudi problematičen ter se dojema na različne, mnogokrat tudi kontradiktorne načine. Odvisna je od lokacije in perspektiv, s katerih jo opazujemo. Prej ali slej se globalizacijski diskurz dotakne tudi takšnih ali drugačnih institucionalnih form dominacije. Kritična teorija tako teži k razjasnitvi delovanja ekonomskih in političnih sil, pa tudi ideologij, tehnologij in diskurzov, ki so uporabljene pri vzpostavitvi in ohranjanju

hegemonij. Kritična teorija se lahko poveže s konstruktivizmom npr. pri razlagi delovanja kulturne industrije in njene konstrukcije realnosti in vzpostavitve hegemonije s pomočjo množičnih medijev, jezikov, mitov itd. Kritična teorija gleda na globalizacijo kritično, npr. skozi odnos med proizvajalci, kapitalisti, dobavitelji in delavci iz tretjih držav. Zanima jo odnos med razvitim severom in nerazvitim jugom. Zanima jo neenakomeren razvoj, izkoriščanje, pomanjkanje demokratičnih procesov odločanja in podobni pojavi, ki spremljajo globalizacijo. S tem, ko ne zanikamo, da globalizacija prinaša tudi težave, lahko pristopimo kritično in praktično. Posledično lahko tudi pokažemo, kako globalizacijski procesi odpirajo nove možnosti institucionalnega delovanja (Bohman 2003). Ko preučujemo globalizacijo, se torej ne smemo samo spraševati, kako le ta vpliva na nas, temveč tudi, kako mi vplivamo na njo. Kako smo jo spodbudili, kako jo reproduciramo in tudi, kako jo lahko usmerjamo.

2 Nacionalizem

V zadnjih desetletjih je postala globalizacija priljubljen termin in koncept za razlago sodobnih družbenih procesov, ki naj bi spreminjali svet. Prikazuje se kot neizogiben fenomen, ki temeljito spreminja podobo sveta. Ker zaobjema ves svet na vseh družbenih področjih in ravneh, naj bi logično vplivala tudi na političen sistem, ki je na globalni ravni sistem nacionalnih držav. Politična ekonomija naj bi tako preusmerila moč iz državnih političnih institucij na ekonomske nedržavne lokacije (Lentner 2004).

V razvoju takšnega diskurza je opazno, da je fokus prešel iz procesov globalizacije na objekt nacionalne države. Ta naj bi delovala kot gravitacija na jabolko. Vendar se je potrebno zavedati, da je tudi nacionalna država kompleksen sistem, tudi sam sestavljen iz procesov. Tudi v izoliranem okolju bi bila podvržena notranjim (usodnim) transformativnim procesom. Hkrati globalizacija poteka v nacionalnem okolju, zato bi lahko preučevali tudi, kako nacionalna država vpliva na globalizacijo in ne samo obratno. Ni samo globalizacija proces, ki vstopa v nacionalno okolje, tudi nacionalizem prestopa meje nacionalnih držav. Prav tako je za razumevanje nacionalne države in globalizacije potreben zgodovinski pogled na njuno preteklost, torej na procese, ki ju konstituirajo in pripeljali do njune sodobne manifestacije. Ker je nacionalna država močno povezana s temelji sodobne politične misli in znanja, je ne moremo enostavno razvozlati in analizirati; ker je vključena v naturalizacijo politične realnosti, je težaven objekt politične znanosti. Ker se konstituira skozi nezavedne temelje političnega znanja, je onkraj dosega tega znanja. Zato se je potrebno vprašati, kako smo prišli do sem? V tem kontekstu nekateri avtorji (npr. Lipset in Rokkan 1968, Hobsbawm 1990, Anderson 1991 itd.) govorijo o nacionalni državi kot posledici političnih prizadevanj po npr. centralizaciji in standardizaciji itd. Dejstvo pa je, da nacionalna država ni jabolko, zaradi česar je njena interakcija z globalizacijo precej bolj kompleksna in vzajemna.

Posledično je morebiten zaton nacionalne države relativen v več smislih. Že brez globalizacije je obstajala v interaktivnem okolju ravnotežja moči, ideologij in identitet, možnost zatona. To notranje okolje pa je podvrženo okrepljenim globalizacijskim silam, ki dodatno prispevajo k destabilizaciji tega, že sicer krhkega, ravnotežja. Še vedno so nacionalne države v centru globalnega političnega odločanja, vendar se kažejo vedno nove težave pri reprodukciji nacionalnih identitet. V tem kontekstu je primerno najprej izhajati iz vidika nacionalne države, njenih gradnikov, procesov formacije in reprodukcije ter ideologij, saj so to pomenski sistemi, znotraj katerih je njen obstoj sploh mogoč.

Globalizacija je v tem smislu le del transformacijskih procesov, dodatna okoliščina, ki ima npr. vpliv na njeno legitimacijo, nove načine identifikacije, komunikacije itd. Nacionalna država temelji na idejni konstrukciji, ki je nenehno podvržena reprodukciji s pomočjo ideologij in političnih diskurzov, ki so uspeli ustvariti tudi znanstveno fiksacijo, v kateri je država vedno drugotnega pomena. »Če že ni neizbežna, pa vedno postavlja meje teoretskega zamišljanja. Eden izmed virov teoretskih omejitev izhaja npr. iz napetosti med državo kot objektom teoretskega in empiričnega znanja in državo kot transcendentnim pogojem tega znanja. Država je tako objekt analize in predpostavljen temelj te analize. Zaradi tega je politično teoretiziranje podvrženo državo-centričnosti« (Bartelson 2001, 5).

Zato se bom v analizi najprej ukvarjal z dekonstrukcijo dominantnega zamišljanja nacionalne države, s tem pa poskušal najti njene temeljne enote, procese, razmerja, centre moči in ideologije, ki bodo kasneje služili analizi razmerja med nacionalno državo in globalizacijo na ne-državo-centrični logiki s pomočjo družbenih sprememb, identitet, ideologij, elit in interesov.

2.1 Nacionalnost države

Država je najbolj očitna in dominantna politična skupnost, ki je skozi velik del zgodovine človeštva pomemben dejavnik političnega, pa tudi vsakdanjega življenja. Vendar ni prva in ne zadnja politično-družbena skupnost, ki jo poznamo. Tudi narodi so prevladujoče družbene skupine sodobnega sveta in realno vplivajo na naše vsakdanje življenje. Vendar ne bi vplivali, če jih ne bi bilo. Njihov obstoj še ni pogoj in dokaz za njihovo neizbežnost. Naravnost, trdnost in večnost narodov so samo del mitov, na katerih temelji konstrukcija nacionalne države. Narodi npr. tudi trdijo, da so inkluzivni. Vsi skupaj obsegajo vse državljane sveta, zato ne obstaja nihče, ki ne bi pripadal določenemu narodu. Narodu posameznik tako ne more uiti. Zanimivo celo ne obstaja beseda za enega pripadnika naroda, saj je narod nešteveni edninski samostalnik, torej tudi simbolično nedeljiv in obstaja samo kot celota, torej kot enotni Mi.

Čeprav narodi niso edina družbena skupina, naj bi bili vseeno naravne družbene enote. Pokrivajo vso zemeljsko oblo in si med seboj delijo vso ozemlje. V tem kontekstu je posameznik usodno vezan na ozemlje, domovino, podobno kot drevo (kar se npr. kaže v metafori korenin naroda). Prav tako naj bi imel vsak narod svojo kulturo, npr. svoj jezik in zgodovino. Zaradi tega naj bi bili narodi naravni, s tem pa naj bi obstajal tudi razlog za njihovo kontinuiteto. Ker

obstajajo, naj bi obstajali še naprej. Imajo zgodovino, zaradi katere bi naj imeli tudi prihodnosti.

Na podlagi teh mitov je možno opaziti, da je logika njihovega opravičevanja predvsem krožna, saj so narodi determinirani npr. s svojo kulturo, ki jo ustvarjajo ali ozemljem, katerega zasedajo. Narod ima monopol nad pravico do države, ki izhaja iz njegove privilegirane pozicije, ki ga postavlja v območje svetega. Ker naj bi bil narod trajen, trans-generacijski in oblikovan okoli enotne kulture, je takšno logiko apliciral tudi na nacionalno državo, zato naj bi bile tudi države trajne, trans-generacijske in se oblikovane okoli enotne kulture. Narodi so politično dominantne skupnosti, saj lahko samo narodi formirajo vojske, kontrolirajo šolstvo, usmrtijo izdajalce ali postavijo kipe svojim herojem. Zanimivo je ta njihova dominacija zelo podobno dominaciji njej predhodnih oblik, recimo cerkve. Kar kaže na to, da njihova svetost, ki izhaja iz njihove zgodovine, ni tako sveta, kot se prikazuje, saj ni tako stara, kot se prikazuje. Tudi ni logično, da bi pretekli obstoj predpostavljali ali pogojevali prihodnji obstoj. V tem primeru namreč ne bi imeli nacionalnih držav. Vseeno se prikazujejo kot večni, saj je nemogoče »končati« narod. Nobeden proces, ki končuje nacionalno državo, zato ni legitimen. Niti ni mogoč, saj je narod večni. Njegova zgodovina je tudi njegov način obstoja, saj narod (in nacionalna država) projicira podobo preteklosti na prihodnost. Tudi v tej prihodnosti želi ohraniti tradicijo.

Takšnih in podobnih konstitutivnih in ideoloških mitov je mnogo, važno pa je, da jih razumemo kot mite. So del sistema, ki omogoča narode in nacionalne države. So del temeljne ideologije, ki je nujna, npr. ko trdijo, da ne sme in ne more obstajati država, ki ni nacionalna. Zato je za začetek smiselno razmejiti koncept naroda in države, ki se sicer lahko prepletata, vendar ne nujno ujemata. Tudi za boljše razumevanje globalizacije moramo upoštevati različno vključenost raznolikih političnih skupnosti, ki se vključujejo v mrežo globalnega reda (Walby 2004). Družbo je potrebno konceptualizirati onkraj nacionalnih držav in razbiti mit nacionalne države kot idealne družbene enote. Ne samo, da je sama po sebi zamišljen konstrukt, temveč tudi ne odraža realnega dogajanja v sodobni globalni družbi, saj tudi globalni procesi niso vezani izključno na nek teritorij. Povezave med ekonomskimi, političnimi in kulturnimi akterji ter njihovi procesi se ne odvijajo le znotraj zaprtih, omejenih sistemov, temveč na raznolikih teritorialnih in ne-teritorialnih lokacijah. Za razumevanje obstoja in prihodnosti nacionalnih držav je tako potrebno razgaliti mitološkost takšnih nacionalističnih trditev in se oddaljiti od državo-centričnega pristopa, kar zahteva rekonceptualizacijo tega temeljnega gradnika politike in družbe nasploh.

V teh prizadevanjih bo uporabljen konstruktivističen pristop, pri čemer je potrebno omeniti, da je ta le eden izmed medsebojno konkurenčnih pristopov k razlagi naroda. Za primordialistične (ali genealoške) teorije je fenomen, ki izhaja iz daljne zgodovine; izpostavljena je narodna naravnost, občutek sorodnosti, družinskosti in plemenskosti. Tudi sledeč nekaterim historicističnim teorijam so bile zgodnje manifestacije nacionalne solidarnosti in pripadnosti prisotne že v srednjeveški ali še bolj oddaljeni preteklosti. Relevantna je tudi t.i. etnična teorija (npr. Smith 1991, Hastings 1997, Hutchinson 1994), ki je nekakšen kompromis: zanje pred-moderna etnična preteklost nekega kasneje oblikovanega naroda ni »tabula rasa«. Pristajajo tako na etnični determinizem kot na novoveški voluntarizem pri oblikovanju naroda (Velikonja 2002). Vsekakor ne smemo zanemariti etnične determinante oblikovanja naroda, vendar nam konstruktivizem ponudi boljše možnost ločevanja med t.i. ljudskim nacionalizmom in institucionalnim, političnim nacionalizmom.

Ernest Gellner je že leta 1964 v konstruktivističnem slogu, ob preučevanju izvora nacij in nacionalizma, zapisal, da »nacionalizem ne prebuja samozavedanja narodov, temveč jih iznajdeva tam, kjer jih ni« (Gellner 1964, 168). Nacionalistično čustvo je po njegovem občutenje jeze, izvirajoče iz teptanja tega principa, ali občutek zadovoljstva, izhajajočega iz njegove izpolnitve. Nacionalno gibanje je tako gibanje, ki ga poganjajo tovrstna čustva. Gellner celo trdi, da so kulture, za katere nacionalizem trdi, da jih brani in oživlja, pogosto njegove lastne iznajdbe (Gellner 1983). Nacionalna identiteta je zato po njegovem »konstruiran fenomen«. Narod kot iznajdbo, konstrukt ali zamišljeno skupnost dokazujejo tudi drugi avtorji. Michael Tierney (1996) pravi, da nacionalizem ni preprosto občutenje prirojene potrebe po pripadnosti, ampak ideološki konstrukt, katerega vsakokratna pojavnost je geografsko, socialno in historično določena. Ne samo, da je moderni narod zamišljena skupnost, temveč je ta domišljija projicirana tudi v preteklost, da bi priskrbelo uzakonitev in opravičilo sedanosti (Whitelam 1996). Anthony D. Smith pa je opredelil nacionalizem kot ideološko gibanje za pridobitev in ohranitev avtonomije, enotnosti in identitete človeške populacije, v kateri si posamezni člani izmišljajo oblikovanje dejanskega ali potencialnega naroda (Smith 1995). Na sociološke in antropološke vidike se osredotoča Benedict Anderson (1998), ki trdi, da je narod zamišljena skupnost, ki so si jo njeni člani lahko zamislili šele s pomočjo knjig in časopisov, natisnjenih v njihovem skupnem jeziku, njihove komunikacijske prakse pa je mogoče zato obravnavati kot proces produkcije relativno trajnih zgodovinskih skupnosti, ki opremljajo posameznike z njihovo družbeno identiteto. Ponudi antropološko definicijo naroda: »Narod je zamišljena politična skupnost. Zamišljen je hkrati kot notranje omejen in kot suveren. Obstaja v predstavah in zamislih ljudi, saj niti pripadniki najmanjšega naroda ne poznajo

vseh svojih sodržavljancev, vseeno pa vsak nosi v sebi predstavo o povezanosti. Narod je po njegovem mnenju zgodovinsko specifična vrsta zamišljene skupnosti, stalno spreminjajoča se oblika, ki ni ne prva in ne zadnja in se je razvila iz preteklih oblik» (Anderson 1998, 14). Za ta modernistični pogled na nastanek narodov in nacionalizmov se danes zavzema večina sociologov. Zanje so narodi in nacionalizmi fenomeni sodobnosti, produkti revolucionarnih modernih sil industrializma, kapitalizma, birokracije, množičnih komunikacij in sekularizacije (Smith 1995). Združuje jih prepričanje, da so narodi in nacionalizmi fenomen zadnjih dveh stoletij. Pri tem opredeljujejo narode kot sodobne konstrukte, katerim so »cement« nacionalizmi (Mirnik Prezelj 2002).

Nenehno se ukvarjamo z nacionalno državo, še posebno v okviru globalnih procesov, ki naj bi jo transformirali. Vendar je potrebno najprej razumeti formacijo, da bi razumeli trans-formacijo. Le ko razumemo procese nacionalizacije, nacionalno identiteto, norme in vrednote itd., ki konstituirajo nacionalno državo, lahko razumemo, kaj se z njimi dogaja v sedanjosti. Le preko nacionalizacije lahko razumemo predpostavljeno denacionalizacijo ali postnacionalnost.

Nacionalna države je podvržena specifični notranji dinamiki in ni trdna in nespremenljiva družbena tvorba. Njeno notranje okolje je prav tako pomembno kot njeno zunanje, obe pa vzajemno konstituirata sodobne družbene procese, za katere velja, da vplivajo na transformacijo političnega prostora, tudi nacionalne države. Kaj je torej nacionalna država in kaj je tisto, kar jo konstituira, konstruira in definira? To je osnovno vprašanje, katerega odgovor v sebi skriva tudi kompleksnejša odkritja. To vprašanje nudi smer razmišljanja, odgovor pa naj bo cilj tega razmišljanja.

Za razumevanje moderne nacionalne države je ključna sama pot, torej proces njene dekonstrukcije, saj se bo skozi to pot odpiralo nemalo novih (tudi starih) vprašanj, katera bodo terjala nove (in stare) odgovore. S tem se bo poglobljalo tudi razumevanje, ki ni povezano samo s konceptom, pojmom, teorijo, diskurzom, ideologijo in realnostjo nacionalne države, temveč je ključno in nujno za prepoznavanje in vrednotenje sodobnih procesov, ki naj bi jo razkrajali. Cilj je evidentiranje temeljev (v konstruktivistično-gradbeniškem žargonu), na katerih stoji konstrukt nacionalne države ter način njene izgradnje. Le tako je namreč možno razumeti tudi procese njenega (predpostavljenega) razpadanja in predvideti prihajajoče procese (propad, obnova?).

Nakazan pristop, pa naj ga imenujemo konstruktivističen, postmodernističen, post-strukturalističen, relativističen itd., bo vodilo pri analizi in definiranju nacionalne države. Vendar, da bi ga legitimiral, moram najprej de-legitimirati

konkurenčne pristope. Če želimo ugotoviti, kaj je nacionalna država, je potrebno najprej ugotoviti, kaj naj bi bila. Začenši z navidezno najbolj evidentnimi in samoumevnimi razlagami, na splošni, družbeni ravni (država smo namreč ljudje). Zdravorazumsko naj bi veljalo²:

- Nacionalna država je tista država, v kateri je narod vrhovna avtoriteta nad določenim teritorijem.
- Nacionalna država je teritorij, na katerem bivajo pripadniki določenega naroda v obliki države.
- Nacionalna država je narod, ki ima svoj teritorij in lastno državo.

Lahko se strinjamo s posplošitvijo, da je nacionalna država oblika države in je neposredno povezana z določenim narodom, ki je suveren. Nacionalno državo tako sestavljajo trije konstitutivni elementi: narod, avtoriteta in teritorij, saj je v nacionalni državi vrhovna avtoriteta nad teritorijem prav narod. V kolikor je avtoriteta razpršena, ne moremo govoriti o državi, temveč o anarhiji. V kolikor ta avtoriteta ne nadzoruje teritorija, to ni država, saj je vsaka država teritorialna organizacija. Konvencionalne definicije države, predvsem Webrova, vključujejo tudi monopol nad legitimno uporabo sile na določenem teritoriju (Weber 1968). Vendar politične skupnosti, kamor ne spadajo samo nacionalne države, nimajo ekskluzivne avtoritete nad določenim teritorijem, tudi njihova moč ni teritorialno omejena. To ni nov fenomen, kot se rado predstavlja v debati o omejeni moči nacionalnih držav v času globalizacije (Brenner 1999). To ugotovitev lahko izpeljemo že na podlagi samega obstoja nacionalnih držav. Tendenca, da bi identificirali neko politično ali socialno skupino z določeno teritorialno enoto, ni samo napačna zaradi koncepta nacionalnih držav, temveč ne nudi prostora za druge oblike političnih skupnosti. Brenner zato kritizira državo-centrizem ko pravi, da je to napačna fiksacija in napačen epistemološki pristop, ki temelji na teritorialnem konceptu države kot enoti raziskovanja (Brenner 1999). Tudi Weldešova (2003) pravi, da je nesmiselno obravnavati nacionalne države kot osnovni tip družbene organiziranosti, za to pa obstajajo vsaj štirje razlogi: obstaja več nacij kot držav; številni primeri zgodovinskih nacionalnih držav so bili v bistvu imperiji; poleg držav obstajajo tudi druge oblike političnih skupnosti, vključno z nadnacionalnimi tvorbami, kot je EU, organiziranimi religijami, pa tudi novonastalimi globalnimi formami multilateralne vladanja; politične skupnosti se prepletajo, ne glede na mit suverene in teritorialno omejene nacionalne države.

² Sicer je takšno videnje tudi znanstveno podkrepljeno, npr. v konceptu »TAR«; territory, authority, rights (Sassen 2006).

Obstaja več oblik države, nacionalna država pa je le ena izmed mnogih. Najprej je torej potrebno ločiti narode od držav. Če naj bi narod sestavljala neka etnična ali kulturna skupnost, je država izrazito politična skupnost. Čeprav so moderne države po večini nacionalne, je hkrati mnogo narodov, ki niso suvereni. Ameriški ali avstralski staroselci predstavljajo etnično skupnost, vendar nimajo svoje države, ker ne posedujejo avtoritete nad svojim teritorijem. Hkrati živijo v državi, ki je izrazito mnogo-etnična. Jasno je tudi, da sta tako avtoriteta, kot teritorij, lastnosti tudi nacionalni državi predhodnih državnih oblik. Vedno so obstajale države, njihova identiteta pa ni temeljila na ideji naroda. Že mestne države v antični Grčiji so poznale vrhovno avtoriteto in obvladovale določen teritorij, torej so bile države.

Sicer se za nacionalno državo predpostavlja, da je njena kontrola absolutna in teritorij natančno zamejen in definiran, zato naj bi se nacionalna država kot politična tvorba razlikovala od njenih predhodnic. V resničnosti omejena avtoriteta (v času nemirov) ali ohlapno določene meje še ne pomenijo, da država zaradi tega ni nacionalna. Nacionalna država se namreč od ostalih držav razlikuje predvsem zaradi svoje navezanosti na narod. Narod v vseh ozirih definira nacionalno državo in videti je, kot da sta usodno povezana, mnogokrat celo sinonima (Levin 2008, 420). Že sam pojem nacionalne (narodne) države nakazuje na ključno sestavino: narod. Tudi časovni okvir njunega pojava logično sovpada. Logično je, da brez naroda ni nacionalne države, kot tudi brez monarha ni monarhije in brez podložnikov fevdalizma.

Narod, kot termin, izhaja iz latinskega korena »natio³« in sugerira narojenost, porojenost oziroma povezanost skupine ljudi na podlagi rojstva, saj naj bi se v pripadnost tej skupini že rodili. Vendar je zanimivo, da se v tem pomenu začne uporabljati komaj po francoski revoluciji, namesto izraza ljudstvo. »Že liberalistična filozofska misel 17. stoletja je uveljavila kategorizacijo ljudstva, utemeljeno na racionalizmu, osebni svobodi in enakosti pred zakonom, pri čemer so bile etnične in kulturne sorodnosti oziroma razlike drugotnega pomena. S časom pa se je vedno bolj uveljavil narod. Primer realizacije te koncepcije nacije kot političnega projekta je ustanovitev Združenih držav Amerike konec 18. stoletja« (Toplak 2011, 17). Časovno lahko torej vznik narodov umestimo v začetek 19. stoletja. »V napoleonski Evropi so po francoski revoluciji in izvozu ne le revolucionarnih liberalnih in egalitarnih idej, ampak tudi francoske kulturne dominanc, vzniknila osvobodilna gibanja, ki so temeljila na nacionalistični ideologiji. Romantični odziv na revolucionarni progresivizem je kolektivni

³ "nation" (Oxford Dictionaries 2010). Glej tudi Hudson (1996).

imaginarij zaobrnil v preteklost »h koreninam« in mitologiji ter proti razsvetljenskemu kozmopolitizmu in individualizmu« (Toplak 2011, 18).

Kot rečeno, tudi definiranje nacionalne države je predvsem odvisno od ključne sestavine moderne nacionalne države, naroda. Če želimo razumeti nacionalno državo, moramo razumeti, kaj pomeni narod, čeprav še to ne pomeni, da s tem avtomatično razumemo nacionalno državo. Nehote se kaže deduktivna metoda razstavljanja koncepta nacionalne države kot neizogibna.

Pred dodatnim razstavljanjem konstrukta naroda s pomočjo etničnosti (saj je narod etnična skupnost), bom preletel še nekaj z narodom povezanih konceptov. Naj bo izhodišče definicija naroda Josifa Visarijonoviča Stalina, ki je narod definiral kot »zgodovinsko nastalo trajno skupnost ljudi, ki je vzniknila na osnovi skupnega jezika, ozemlja, gospodarskega življenja in duhovne izoblikovanosti in se kaže v skupnosti kulture« (Stalin v Hobsbawm 1990, 5). Definicija je uporabna, saj dostojno odseva zdravorazumsko in splošno sprejeto videnje nacionalne države v družbi. Narod je skupnost ljudi, ki ima v glavnem skupno državo, skupen jezik, religijo in kulturo, posledično je gospodarsko, politično in kulturno povezana. Ima svoje prednike in skupno zgodovino. Večina pripadnikov kateregakoli naroda bi se s tem strinjala.

Težava se pojavi, ker določene nacionalne države, za katere ne dvomimo, da so nacionalne države, nimajo enotnega jezika in ga delijo z drugimi državami ter so evidentno večkulturne in etnični konglomerati. Stalinova definicija hitro postane neuporabna, po premisleku pa se zdi celo nemogoče najti enotno definicijo, ki bi zajela vse realnosti nacionalnih držav. Nemogoče je tudi najti skupne imenovalce, ki bi bili absolutni. Objektivna merila, kot so teritorij, jezik ali religija, so neprimerni in nezadostni. Obstajajo nacionalne države brez enega državnega jezika, mnoge si ga delijo, obstaja več prepletajočih se religij in etničnih skupnosti, ki gradijo nacionalne države, nacionalne države obsegajo razbit in nepovezan teritorij (enklave) itd.

Zato so v 19. stoletju zagovarjali celo »mejni princip«, po katerem je moral narod obsegati določeno število ljudi, da je lahko postal narod v pravem pomenu besede. Italijanski nacionalist Mazzini je na podlagi tega principa celo predvideval, da se Irska ne bo nikdar osamosvojila (Hobsbawm 1990, 31). Princip se je obdržal do 20. stoletja, ko so leta 1970 v Varnostnem svetu ZN razpravljali o minimalni velikosti narodov, ki bi še lahko bili sprejeti v ZN. Ta meja naj bi bila 1 milijon (Jakobson 1998, 11). Že ko pomislimo na izrazito etnično in teritorialno homogen, vendar številčno majhen narod, npr. Islandce, postane takšna definicija banalna. Vseeno obstaja neka arbitrarna meja, ki ni naravna. Na svetu namreč živi več kot deset tisoč »ljudstev«, katerih

samostojnost v obliki nacionalnih držav je nepredstavljiva. Skupnost nekaj sto posameznikov (v dominantni definiciji pleme) ni nikdar označena kot narod, ne glede na to, da izpolnjuje večino karakteristik naroda, npr. lasten jezik, teritorij in avtoriteto.

Na drugi strani so tako pojavljajo skrajno subjektivne definicije, ki narod definirajo s pomočjo samoodločbe vsakega posameznika. Ernest Renan (1882) je uporabil pojem »vsakodnevnega plebiscita«, s katerim se odločimo o svoji narodni pripadnosti in tako sledil idejam npr. »obče volje« Rousseauja. Renan je ugotovil, da narod ne izhaja iz skupnega jezika ali etnične pripadnosti, temveč je razumel narod kot skupnost, ki »je skupaj naredila mnogo stvari in jih želi narediti še več.« Maurizio Viroli (1997, 159) je zato Renana videl kot pomembnega teoretika naroda v 19. stoletju, ker se je usmeril na duhovni princip in ne na raso, religijo ali teritorij. Karl Deutsch (1969) je k takšnemu relativističnemu videnju naroda dodal, da je narod skupnost ljudi, ki jih združuje »napačen pogled na preteklost in sovraštvo do sosedov«, s tem pa poudaril izrazito raznolikost narodov, ki imajo malo skupnih značilnosti, vlogo izumljene tradicije, razlikovanje do Drugih itd. Takšen pristop je mnogo bolj primeren, že zaradi zgodovinskih primerov, ki jih je že v 19. stoletju opisal Renan. Medtem, ko se je Francija izoblikovala iz fevdalne družbe, so se ZDA ali Švica formirale s konsenzualnim združevanjem. Tudi etničnost ne more biti odločujoči dejavnik formiranja naroda, saj je Francija hkrati keltska, iberska, nemška, frankovska itd. Najbolj cenjene države (po mnenju Renana v tistem času), Anglija, Francija in Italija, so tiste, v katerih je »kri najbolj pomešana«. Tudi jezik nas lahko povezuje, vendar nas ne sili v povezovanje. Države, ki si delijo isti jezik, se ne povezujejo, medtem, ko npr. v Švici govorijo več jezikov. Religija je predvsem stvar vere posameznika in ne naroda. Lahko si Francoz, Nemec ali Anglež in vendar katolik, protestant, jud ali ateist. Že hiter premislek odpira mnogo novih vprašanj. Renan (1882) je tako ugotovil, da so skupni interesi pomembni npr. v korporativizmu, narod pa vežejo čustva. Tudi teritorij nas le delno povezuje, saj gore ne znajo izoblikovati držav.

Ena ključnih delitev, ki nam prikaže kompleksnost in raznolikost formacije narodov in je hkrati splošno rabljena, je delitev na t.i. »etnične« in »ljudske« narode. Delitev je razvidna že iz Renanovega opažanja različnih poti nastajanja naroda, npr. Francije in ZDA. Takšne tipologije so še vedno pogoste v znanstveni literaturi. E. K. Francis (1947) je ločil med etničnimi narodi, ki so nastali in temeljijo na prepričanju o skupnem izvoru, solidarnosti in skupni identiteti ter ljudskimi narodi, ki temeljijo na administrativnih in vojaških institucijah in skupnih mejah, ki varujejo nacionalen teritorij. Delitev je podobna razločevanju na narode, ki so nastali s pomočjo skupne kulture (jezik, navade, vera itd.) in

narode, ki so se politično povezali (skupne institucije, državljanstvo, zgodovina). Slednji politično izoblikovani narodi so tisti, ki temeljijo na ideji suverenosti ljudstva in državljanstva, medtem ko lahko kulturno izoblikovane narode enačimo z etničnimi. Jasno je, da te delitve obstajajo samo idealno-tipsko, saj so vsi narodi povezani na etničen, kulturn, političen in državljanski način. Večplastno in upogljivo identiteto je Montesquieu povzel na svojevrsten način: »Človek sem, še preden sem Francoz (oziroma) zato, ker sem človek nujno, Francoz pa sem le po naključju« (Todorov 1991, 158).

Montesquieuova Francija 18. stoletja namreč ni bila etnično homogena in je nastala na principu državljske vključenosti (podobno kot ZDA), vendar ima sodobna Francija vseeno močno in izrazito nacionalno identiteto, ki temelji na ideji skupne kulture in zgodovine. Hkrati so bolj etnično homogeni narodi nastali s političnimi procesi, država pa se je oblikovala s pomočjo političnega nacionalizma, temelječega na podlagi državljske vključenosti in »pravice ljudstva do samoodločbe«. Nemčija, ki je relativno kulturno homogena, je npr. nastala predvsem s pomočjo odločitev političnih elit, kot projekt, medtem, ko je Francija (vsaj v času francoske revolucije) nastajala s pomočjo družbenih gibanj. Francoski nacionalisti so uporabljali etnične karakteristike in sledili zgodovini naroda do Galcev in Ivane Orleanske. Prav tako so »ljudski« Švicarji iskali svoje naravne karakteristike, npr. alpsko poreklo in nasprotovanje Habsburžanom. Romantično gibanje je tudi drugje vodilo k iskanju korenin, npr. Vikingov in Gotov v Skandinaviji, Anglov in Saksov v Angliji, Iberov v Španiji itd. (Zimmer 2003). Michael Ignatieff (1999, 141) se v tem kontekstu sprašuje: »Ali lahko obstaja patriotizem brez nacionalizma?« Oba sta namreč del istega procesa, lažna dihotomija med ljudskim in etničnim nacionalizmom pa prikriva, da v resnici oba sovpadata. Idealno-tipske delitve nam lahko zato služijo zgolj kot primer raznolikosti procesov nacionalnega povezovanja. Pričajo o mnogo bolj splošnih, univerzalnih in subjektivnih principih in dejavnikih oblikovanja nacionalne identitete.

Takšne tipologije pa se vseeno odsevajo v znanstvenem diskurzu. Delitve na etno-kulturne in politične vidike nacionalizma se kažejo v teorijah, ki se nanašajo na obstoj nacionalne identitete. Posledično obstajata dva ekstremna pristopa (in seveda mnogo vmesnih variacij). Prvi ekstrem je po Renanu zagovarjal npr. Weber (1970), v zadnjem času Brubaker (2004), skupna pa jim je voluntaristična definicija, po kateri je narod katerakoli skupina ljudi, ki si prizadevajo za politično organizacijo, npr. državo. Če ta skupnost uspe, je njihova lojalnost avtoriteti državljanska. Na drugi strani so bolj pogosti pristopi, ki zagovarjajo definicijo naroda, ki se veže na skupen izvor, jezik, tradicijo itd. Osnovni gradnik narodne identitete je v tem primeru kultura. Za etno-nacionaliste definira

posameznikovo mesto v skupnosti ravno etnično kulturna pripadnost. Takšen posameznik ne more izbirati svoje vloge in članstva. Bolj verjetne se sicer zdijo vmesne teorije, ki zagovarjajo kulturno pogojeno članstvo v narodnih skupnostih, vendar ne pozabljajo na državljansko povezanost. Kultura v širšem smislu je poglavitni vzrok narodnega povezovanja, vendar le to ne poteka brez politične dimenzije formiranja naroda. Narod je tako mešana kategorija, tako etnična in državljanska, pristop pa bi lahko imenovali socio-kulturni (Seymour 2000).

Na enem polu imamo torej definicijo naroda, ki pravi, da je le ta bolj ali manj institucionalno popolna zgodovinska skupnost, ki okupira nek teritorij oziroma domovino in si deli skupen jezik in kulturo (Kymlicka 2001). Na drugem polu pa imamo definicijo, ki povzema narod kot »zamišljeno skupnost«, ki je zamišljena kot omejena in suverena. Vse skupnosti, ki so večje od plemena in ne temeljijo na neposrednem medčloveškem kontaktu so zamišljene. Narodna identiteta ni zadeva posameznika, temveč je oblikovana in preoblikovana znotraj in v relaciji s sistemom kulturne reprezentacije. Ljudje enostavno sodelujejo v ideji naroda, ki ga reprezentira narodna kultura (Anderson 1998).

Vprašanje povezanosti nacionalne države z narodom se torej pogloblja. Glede na to, da se v nacionalnih državah, ne glede na to, kakšen je način njihovega nastanka, vedno pojavi ideja naroda in posledično nacionalna identiteta, je povezanost zelo močna. Vsaka nacionalna država se v globalnem redu nacionalnih držav enostavno mora formirati na temeljni in abstraktni ideji naroda. Pomembnejše je vprašanje nastanka naroda, torej, v kolikšni meri je narod definiran s svojim etničnim poreklom in koliko s političnimi prizadevanji po npr. lastni državi, pravicah, svobodi itd. Če eni trdijo, da je narod zgodovinska etnična skupnost, drugi trdijo, da je političen in ideološki konstrukt. In vendar je moč v vsaki navidezno trdni in homogeni kulturni etnični skupnosti zaslediti politične elemente, ki so vodili k nastanku nacionalne države (npr. samoodločba narodov, dekolonizacija, vojne, politično povezovanje itd.). Velja pa tudi obratno, nacionalne države, ki so nastale kot političen projekt/proces, so kasneje oblikovale narodno identiteto (npr. Nemčija ali ZDA). Vsaka nacionalna država je v osnovi politična skupnost, država, torej se je nujno formirala s političnim procesom. Hkrati je vsaka nacionalna država družbeno kulturna skupnost z lastno narodno identiteto. Lahko se celo zgodi, da se etnična ideja izoblikuje kasneje, po nastanku države. To se kaže npr. v primerih kolonij, ki so bile izključno ekonomsko-politične, naključno zamejene, teritorialne enote in so se po dekolonizaciji preoblikovale v nacionalne države ter prevzele idejo skupne usode, zgodovine, kulture itd. Odgovor zato ne more biti enoznačen, saj je

nacionalna država očitno vedno kombinacija etnične in državljske identitete, torej velja dialeksična povezanost.

Oomen (1994) poskuša nejasno povezavo pojmov etničnosti, naroda in nacionalne države razrešiti na enostaven način. Etnično skupnost (etnijo) definira kot skupnost ljudi, ki jo povezuje skupna kultura in zavest o medsebojni kulturni povezanosti ter je brez svoje domovine. Če se etnična skupnost poveže in uspešno vzpostavi kolektivno zavest in politično zahtevo po določenem teritoriju, ki ga identificira kot domovino, postane narod. V kolikor njihova prizadevanja po lastni teritorialni državi uspejo, ustanovi ta narod nacionalno državo. Njegova logika je obetavna.

Lahko se strinjamo s tem, da nacionalna država predpostavlja obstoj naroda, narodne identitete. To velja tako za Francijo, Anglijo, Nemčijo, ZDA itd., ne glede na njihovo raznoliko narodno in državno formiranje. Tudi izrazito etnično heterogene nacionalne države (npr. ZDA) so nacionalne in temeljijo na ideji naroda. V ZDA so nacionalna identiteta, nacionalna zavest, nacionalni ponos in nacionalni interes široko izpostavljene in ponotranjene, čeprav je jasno, da so ZDA multikulturna in multietnična tvorba, torej evidenten zgodovinski »melting pot«. Nacionalna država naj bi torej nastala s političnim gibanjem naroda za lastno državo. Hkrati je narod zavedna etnična skupnost, ki mora biti politično (v najširšem smislu) organizirana, da lahko izoblikuje svojo zavest in kolektivno identiteto. Če za trenutek odmislimo politične implikacije teh procesov, ostaja ključno vprašanje, ali je res narod definiran z etničnostjo. Zagovorniki etno-kulturnih teorij to nenehno poudarjajo in zagovarjajo, čeprav že sam primer ZDA takšen pristop relativizira.

Za razumevanje naroda je očitno potrebno razumevanje etnične skupnosti, z njenim razumevanjem pa lahko tudi razumemo njeno pogojenost in morebitno »usodno povezanost«, morda tudi »usodno nepovezanost« z narodom. Ali je torej etnična skupnost zgodovinska družbena skupnost ali politična skupnost? Kakšna je vloga etničnih skupnosti pri nastanku narodov in nacionalnih držav?

2.2 Etničnost skupnosti

Etničnost bi lahko v grobem opisali kot »deljeno solidarnost med ljudmi, ki se vidijo drugačne od drugih« (Enoch in Vanderwerf 2009, 2). Etnična skupina tako kot ostale družbene skupine poseduje določeno stopnjo povezanosti, solidarnosti in identitete, na podlagi katerih se loči od ostalih etničnih skupin.

Osnovni pogoj etnične identitete je drugačnost, zato se nadaljnja pozornost osredotoča na razlago te drugačnosti.

O razlikovanju na podlagi etničnosti (kot konceptu in pojmu) lahko govorimo komaj od 70. let prejšnjega stoletja, ko se je začel pojem pojavljati v antropološki literaturi. Pred II. svetovno vojno se je za pred-moderne družbe uporabljal pojem »pleme«, za moderne družbe pa »rasa«. Ker je rasa pridobila v času nacističnih zločinov negativno konotacijo, se je v evropski tradiciji postopoma zamenjala s pojmom etničnosti. Sicer ameriški teoretiki etničnosti uporabljajo v kontekstu družbenih manjšin in jih definirajo kot »specifične kolektivne skupine ljudi znotraj družbe« (Cashmore 2003, 245), vendar v evropski tradiciji prevladuje razumevanje etničnosti v kontekstu narodnosti ali ljudskosti.

Če je mogoče v primeru narodov ugotoviti, da njihovo definiranje otežuje njihova raznolikost in različnost, Jack David Eller (1999) tudi v primeru etničnih skupnosti ugotavlja, da predstavlja največjo težavo nedoločena ter vseobsegajoča pojmovna uporaba fenomena etničnosti. Etničnost namreč ni eden in enoten družbeni fenomen, temveč »družina« povezanih, vendar analitično različnih fenomenov. Temelji, označevalci, zgodovina, razlogi in cilji se namreč razlikujejo od primera do primera (Eller 1999). V želji po poenotenju sicer raznolikih etničnih skupin so se izoblikovale vsaj tri jasne antropološke teorije: primordialistične, instrumentalistične in konstruktivistične. Te teorije nakazujejo tudi razvoj antropološke teorije v zadnjih 20 letih, saj so si sledile in se nadgrajevale: začenjši s kulturno evolucijskimi, funkcionalističnimi, konfliktnimi in nazadnje postmodernimi. Če jih povzamemo, je za primordialiste etničnost fiksirana že ob rojstvu, etnična identifikacija pa bazira na globokih, primordialnih vezeh z skupino in njeno kulturo. Za instrumentaliste je etničnost vezana na zgodovinski in simbolni spomin skupnosti. Nemalokrat je etničnost ustvarjena in uporabljena s strani voditeljev zaradi pragmatičnega sledenja svojim interesom. Konstruktivisti pa poudarjajo, da etničnost ni nekaj, kar bi nekdo posedoval, temveč se etničnost konstruira v specifičnih družbenih in zgodovinskih kontekstih. Je tekoča in subjektivna kategorija.

Primordialističen pristop je najbližje javnemu mnenju in splošni predstavi o etničnih skupnostih in narodih. Je skladen z javno predstavo o izvoru narodov, ki se širi z ideologijo nacionalizma. V znanosti pa je bil primordialističen pristop priljubljen do sredine 70. let prejšnjega stoletja. Je objektivistična, esencialistična teorija, ki poudarja, da obstaja ultimativna, resnična in oprijemljiva baza za etnično identifikacijo. Isajiw (1992) pravi, da je primordializem najstarejši sociološki in antropološki pristop, ki zagovarja etničnost kot dano in pridobljeno ob rojstvu ter zato obstojno in fiksno realnost. Njegove korenine segajo do

nemških romantičnih filozofov (npr. J. H. Herder), ki so zagovarjali atavistično moč krvi in zemlje, ki povezujeta posameznika s svojim ljudstvom (Kreitzer 2004).

Paradigmatska sprememba razumevanja etničnosti se je zgodila z objavo norveškega antropologa Fredricka Bartha (1996), ko je v delu »Etnične skupine in njihove meje« relativiziral prepričanje, da je družbeni svet sestavljen iz različno imenovanih skupin. Trdil je, da identiteta skupine ni fiksna in objektivna realnost zaprte skupine, temveč se pojavi, ko je določena družbena skupina v interakciji z drugimi. Ta interakcija osvetli razlike med skupinami, kulturne razlike pa privedejo do vzpostavitve meja med Nami in Njimi. Skupina ohranja identiteto, ko so njeni člani v interakciji z drugimi. Etničnost tako temelji na percepciji Nas in Njih in ne na objektivni realnosti. Označevalci, kot npr. jezik, religija in rituali služijo krejitvi teh subjektivnih etničnih meja. Ker se lahko rituali in označevalci spremenijo, tudi etničnost ni trdna, temveč spremenljiva, situacijska in subjektivna. Meje in ne kultura so mesto, kjer se konstruira etničnost (Barth 1969).

Bartha lahko štejemo k instrumentalistom, ki na etnično skupnost gledajo delno primordialistično, kot na obstajajočo »od nekdaj«, vendar pa ji pripisujejo nenehno spreminjanje. Etnične skupine je tako mogoče razumeti kot specifične interesne skupine, ki uporabljajo družbene in politične resurse, ki so jim na razpolago, za doseganje svojih posebnih interesov ali uresničevanje določenih ciljev. Peter Worsley (1984) jih je v tem smislu upravičeno označil kot strategije v vsakodnevnih pogajanjih in v boju za omejeno družbeno dobro, česar praviloma ni v izobilju. Instrumentalno razumevanje etničnosti seveda predpostavlja njeno fluidnost in prilagodljivost, ker se mora ta vedno znova odzivati na priložnosti in tveganja, ki jih prinaša okolje (Rizman 2006). »Znotraj tega pogleda etnično skupnost nekateri antropologi tudi štejejo za orodje političnih elit, ki etnično skupnost začasno »ustvarijo«, da bi manipulirali z bogastvom, močjo, ozemljem ali statusom. Drugi (npr. Noel 1968), pa so videli v etnični skupnosti mehanizem socialne stratifikacije« (Toplak 2011, 16).

Če povzamemo: instrumentalisti vidijo etničnost kot nekaj, kar lahko spremenimo, konstruiramo in s čimer lahko manipuliramo, z namenom da dosežemo specifične politične in ekonomske cilje. Elitistična teorija (npr. Brass 1991, Gurr in Harff 1994 itd.) se dotika etnične identitete na mestu, ko trdi, da jo voditelji v moderni državi izkoriščajo za doseg ohranjanja statusa quo ali za doseg svojih interesov. Etničnost je tako ustvarjena in poudarjena v dinamiki boja elit, ki so zamajane v okvirih meja politično ekonomske realnosti, etnične skupine pa so produkt političnih mitov, ki so jih elite ustvarile v želji po oblasti.

Instrumentalisti jo dojemajo drugače, saj je popolnoma tekoča in spremenljiva. Zaradi tega je lahko spolitizirana in zlorabljena s strani elit. Etničnost je v tem kontekstu agregatna skupnost posameznikov, ki sledijo svojim ciljem, ki pa je lahko tudi zlorabljena s strani politike (Robertson 1997, 269).

Instrumentalizem lahko npr. razjasni potvarjanje zgodovine in vodenostvarjanje etničnih identitet, manipulacijo elit in s tem povezane strukturne spremembe. Tudi razpad držav in ustvarjanje novih države preko izgradnje novih nacionalnih identitet s pomočjo etničnih instrumentov, npr. etničnih konfliktov, lahko razjasni splošno politično in ekonomsko strukturo družbe in pomaga analizirati ustvarjanje novih identitet znotraj obstoječih državnih struktur. Vseeno pa pozablja na nekatere ključne dejavnike etničnosti, npr. na kulturne in psihološke dejavnike.

2.3 Konstrukcija etničnosti

V 80. in 90. letih prejšnjega stoletja so debate med primordialisti in instrumentalisti, pa tudi esencialisti in konstruktivisti povzročili inflacijo skepticizma v literaturi o nacionalizmu (npr. Anderson 1991, Breuilly 1994, Brubaker 1996, Fredrickson 1997, Gellner 1997, Habermas 2000, Hall 1988, Hobsbawm 1999 itd.). Del te skeptičnosti izhaja tudi iz neuspešnih poskusov definiranja koncepta naroda. Številne analize predhodnih tekstov in novi prispevki so pokazali težavnost definiranja pojma, ki se nenehno izmika teoretičnim modelom. Zato se je v skladu s splošnimi premiki v družboslovju, fokus preusmeril na mikro-procese formacije identitet (Dufour 2006, 12). Antropološke debate se torej iz raziskovanja integriranih skupin in kultur preusmerjajo na fragmentiran, paradoksalen in raznolik svet identitet. Za mnoge antropologe je posledično primordializem primerljiv s pred-darvinistično biologijo (Eriksen 2001).

Da bi lahko razumeli, kako etničnost deluje, se moramo preusmeriti iz »etničnosti kot skupine« na »etničnost kot kategorijo«. Ko preučujemo skupine, se osredotočamo na to, kaj te skupine želijo, zahtevajo in po čem hrepenijo; kako razumejo sebe in druge ter kako delujejo nasproti drugim. Takšen pristop napeljuje k temu, da pripisujemo identiteto in interes k skupinam. V kolikor pa pristopamo k etničnim skupinam kot kategorijam, pa se lahko preusmerimo na procese in razmerja. Torej, kako ljudje delujejo v interakciji z etničnimi in nacionalnimi kategorijami, kako so te kategorije uporabljene za usmerjanje procesov in razmerij ter kako so institucionalizirane (Brubaker 2004).

Etničnost ni samo analitična kategorija, temveč jo moramo razumeti tudi kot kategorijo praks. Podobno lahko razumemo tudi narod (Brubaker in Cooper 2000, 4). Etničnost in narodnost namreč nista mobilizirana v družbeni in zgodovinski praznini. Npr. nacionalistični diskurzi so vedno uokvirjeni v močnih pomenskih simbolih in so vključeni v družbene prakse ter kulturne kode (Smith 2001, 82), ki so lahko preusmerjene v specifične nacionalistične reprezentacije sveta. Dejstvo, da so vključeni v družbene prakse, pomeni, da so sestavljeni iz temeljnih procesov družbenega življenja, skozi katere se oblikujejo. Isajiw (1992) umešča tak pristop med Michaela Foucaulta (1972) in njegovo konstrukcijo metafor, ki krojijo svet ter Pierra Bourdieua (1990), njegove prakse in »habitus«, ki je osnovni faktor, ki oblikuje strukture vseh družbenih fenomenov, načelo, ki poraja in organizira prakse in predstave o svetu. Etničnost je tako nekaj, kar je izpogajano in konstruirano v vsakodnevnem življenju. Je proces, ki se nenehno razvija.

Ne obstajajo neka splošna in povsem veljavna pravila ali standardi, po katerih je neka skupina etnija. Vsaka družbena skupnost, ne glede na njeno naravo in preteklost, lahko prevzame obliko etnije in ustvari zahteve po identiteti ali pravicah, zato je etničnost eden izmed bolj elastičnih in prilagodljivih družbenih konceptov. Ni važno, ali je neka skupina resnično etnična po katerikoli definiciji etničnosti, niti ni važno, kaj sploh je resnična etničnost. Pomembno je, da je etničnost postala izredno pomembna v družbenih diskurzih, tudi v družbenih bojih, zato je zaradi učinkovitosti postala tudi priljubljena identiteta/norma za vse vrste družbenih skupin (Eller 1999).

Jasno je, da etničnost ne more biti prirojena, zapisana v »krvi in zemlji«. Etnična identiteta se ustvari tekom socializacije, ko posameznik ponotranji družbene norme in s pomočjo družbenih praks oblikuje specifične identitete. Ta posameznik lahko, odvisno od lokacije socializacije, potencialno prevzame katerokoli etnično identiteto (npr. emigranti ali posvojeni otroci). Tudi kolektivne identitete, ki se formirajo v določeni skupnosti niso trajne in večne, niti naravne ali samoumevne. Npr. »skupna zgodovina«, ki naj bi pričala o etnični enotnosti ni nujen pogoj za nastanek določene etnične skupine. Lahko je le eden izmed gradnikov, na podlagi katerega se ustvarja specifična identiteta. Konstruktivisti tako razumejo skupno zgodovino kot mitsko in izmišljeno (Kaufman, 2000). Prav tako jezik, ki lahko poudari avtentičnost določene skupine, ni pa nujno (številne etnične skupine si delijo skupen jezik). Logičen povezovalni element etnične skupine je lahko teritorij, ki pa spet ni pogoj, kar je vidno npr. iz zgodovinskih, pa tudi sodobnih nomadskih etničnih skupin, npr. Romov.

Identiteta se ustvarja v konkretnih družbenih okoljih in okoliščinah, katere so spremenljive in raznolike. Zato se etnična identiteta ustvarja na različne načine in temelji na mnogoterih elementih razlikovanja. Etnična identiteta se ne ustvarja v vakuumu, zato je odvisna od interakcije med različnimi skupinami. V kolikor bi obstajala samo ena izolirana skupina, bi bila homogena, ali pa se bi zaradi velikosti ali konfliktov ločila na več skupin, katere bi prevzele specifične (pogojno rečeno) etnične identitete, ki bi nujno temeljile na podlagi razlik do drugih. Erikson (2001) povzame logiko etnične identitete:

- Čeprav naj bi etničnost izražala kulturne razlike, med njima ni jasne povezave, vsekakor ne direktne. Etnične in kulturne razlike se ne prekrivajo, lahko pa kulturne razlike pripomorejo k krepitvi etnične identitete.
- Etničnost je lastnost razmerja med dvema ali več skupinami in ne last skupine. Obstaja »med« in ne »v« skupinah.
- Etničnost je dolgotrajna in sistematična komunikacija kulturnih razlik med skupinami, ki se imajo za različne.

Etničnost je torej relacijska in situacijska; etnični karakter družbene interakcije je odvisen od situacije in ni inherenten. Etničnost je tudi posledica širših družbenih mehanizmov interakcije, komunikacije, povezovanja in posledično ustvarjanja identitete. Družbe se povezujejo in oblikujejo razne identitete, med katerimi so v določenem trenutku (ali obdobju) začele prevzemati tudi etnično. Proces formiranja etničnih identitet ni nujen, večer ali naraven, saj je odvisen od specifičnih družbenih razmer, ki so ga omogočile in povzročile. Na različnih lokacijah je ta proces potekal različno, odvisno od konkretnih okoliščin. Zaradi tega so etnične skupine raznolike in jih ne moremo uspešno definirati z objektivnimi in trdnimi označevalci.

Potencialno lahko vsaka razlika med dvema družbenima skupinama prevzame lastnost etnične razlike, se zasedra v kolektivno etnično zavest in postane razločujoča norma in vrednota. Zgodovinske družine, plemena, vasi, mesta, narodi itd., so se med seboj vedno ločili na podlagi neštetičnih možnih razlik, ki so bile vedno konstruirane v procesu formiranja lastne identitete. Razločevalec je lahko bil drugačen jezik (morda samo dialekt), druga teritorialna lokacija (dolina, votlina, pokrajina, upravna enota, mestna država, imperij, nacionalna država), družbene navade in prakse, družbena ureditev (ekonomska, politična), religija itd. Prav tako je lahko bilo več razlogov za delitev, npr. konkretni konflikti, ekonomski protekcionizem, vrednotna in normativna razhajanja, ne nazadnje tudi politični razlogi. Nazoren primer političnega nesoglasja je vojna, ki

je eden izmed močnejših mehanizmov utrjevanja lastne identitete in princip razločevanja Nas in Njih. Zgodovin nas uči, da je večina vojn izhajala iz specifičnih političnih interesov, ki jih lahko delno razložimo s skupnim, kolektivnim (npr. nacionalnim) interesom v vojno vključenih družbenih skupnosti, delno pa so tudi posledica zasledovanja specifičnih interesov privilegiranih družbenih skupin. Tilly (1975, 74) postavlja vojno celo v center nacionalizma, saj naj bi bilo »pripravljanje na vojno ključna aktivnost izgradnje moderne države«.

Ravno prisotnost politične dimenzije kreiranja različnih identitet, tudi etničnih, povezuje konstruktivističen pristop z instrumentalizmom, kritično teorijo ali elitistično teorijo. Res je, da se etnična identiteta oblikuje v vsakodnevnih praksah, spontano, situacijsko in se nenehno spreminja, vendar so privilegirane skupine, vladarji, elite tiste, ki imajo vpliv na oblikovanje družbenih praks, vrednot in norm. Vpliv je lahko nameren, v želji po zasledovanju lastnih interesov, pa tudi spontan, vsekakor pa ne moremo trditi, da se etnična identiteta oblikuje povsem naključno, saj je eden izmed učinkovitih mehanizmov družbene kontrole in nosi v sebi močan mobilizacijski moment.

Spomnimo se vpliva rimskokatoliške cerkve na več tisoč letno svetovno politično in družbeno dogajanje, npr. rimskokatoliške vrednote, ki naj bi bile temelj »evropske identitete«. Verska identiteta je bila mnogokrat izrabljena za cerkvene namene in interes vladarjev, primer so križarski pohodi in stoletja verskih vojn. Verska identiteta se je mnogokrat prepletala z etnično, hkrati je bila del procesa formacije etnične identitete, po principu »cuius regio - eius religio⁴«. Vera je bila marsikje pomemben dejavnik formiranja etničnih identitet, npr. v tridesetletni vojni, ki se je končala z vestfalski mirom leta 1648 ali v etničnih konfliktih, npr. na Balkanu po razpadu Jugoslavije (1991). V skladu z priložnostno situacijsko predpostavko konstruktivističnega pristopa pa seveda drugje vera ni igrala razločevalne vloge. V ZDA sta verska svoboda in raznolikost kot vrednoti celo konstitutivni element narodnega povezovanja.

Spomnimo se tudi vpliva nacistične elite na etnično identiteto Nemčije ali trenutne severnokorejske državne politične elite na etnično in nacionalno identiteto Severne Koreje. Fašistični režimi so temeljni dejavnik nacionalizma, torej relacijski moment razlikovanja med Nami in Njimi, potencirali do ekstrema, ko so bili vsi Drugi sovražniki, določeni Drugi pa celo nevredni obstoja. Fašistični režimi so oblast konsolidirali na močni etnični identiteti, ki je sicer že bila vključena v družbene prakse, preko ideološkega delovanja pa so vplivali na temeljne procese družbenega življenja na način, da se je etnična zavest dodatno

⁴ lat. »Čigar dežela, tega vera«.

okrepila. Podoben primer je formacija severnokorejske identitete. Koreja je bila več tisoč let politično in teritorialno povezana država. Po okupaciji Japonske (1910–1945) je bila Koreja razdeljena, meja pa evidentno arbitrarno določena na 38. poldnevniku. Zgodovina Severne Koreje se tako začne formalno komaj leta 1948. Tudi v primeru Koreje je oblast zlorabila narodno identiteto za utrditev svoje politične moči, tudi preko vojaških konfliktov, kulturne diferenciacije, ekonomske in politične ureditve itd. Zanimivo je, da Severna Koreja gradi svojo identiteto predvsem v razločevalnem razmerju do Južne Koreje (in obratno) in da sta državi nacionalno ločeni, čeprav si delita isto zgodovino, jezik in kulturo. »Korejci so celo eni izmed najbolj genetsko homogenih narodov na svetu« (Kim in drugi 2010).

Spomnimo se tudi vpliva posameznikov, npr. Mahatme Gandhija na oblikovanje indijske etnične identitete. Kot politični in ideološki voditelj »Gibanja za neodvisnost Indije« nosi veliko zaslug za njeno neodvisnost, pa tudi formacijo nacionalne države. Neverjetna je razsežnost vpliva enega človeka na nastanek države z več kot milijardo prebivalcev. Zato ga Indijci imenujejo »Bapu«, kar pomeni oče naroda, ta naziv pa mu je podelil tudi indijski parlament. Zaznamo lahko tudi vpliv Williama Shakespeara na etnično identiteto Velike Britanije (npr. na angleški jezik). Če je angleški jezik pomagal konsolidirati Angleže, pa je hkrati pomagal konsolidirati Irce. »Irski nacionalisti so vzklikali lingvistične slogane, ko so v 19. Stoletju korakali pod zastavo ohranjanja jezika. Ko pa so dosegli neodvisnost, je jezik, ki je bil med bojem za neodvisnost v središču spora, nenadoma izgubil svoj emocionalni naboj in pomen, tako, da je nova država postala bolj angleško govoreča, kot je bila prej, ko so ji vladali iz Londona« (Walker 1991, 308).

Mehanizmi kreiranja identitet, tudi etnične, so tako videti univerzalni. Etnična identiteta je ena izmed mnogih identitet, ki jih posameznik prevzema. Oblikuje in prenaša se kolektivno, zaradi nenehne reprodukcije pa je v neprekinjenem procesu transformacije. Možnih elementov formacije kolektivne etnične identitete je lahko več, kateri bodo uporabljeni in izpostavljeni pa je odvisno od specifične situacije. Razločevalni elementi so potencialno neomejeni, največkrat izpostavljeni pa so npr. jezik, kulturne razlike, teritorialne razlike, religija, različna zgodovina, genetska različnost ali podobnost itd. »Nasprotje med Valonci in Flamci je največkrat razlagano kot jezikovno, saj ne obstajajo nikakršne vidne rasne ali verske razlike. Nemire v Severni Irski je mogoče razlagati kot verski spopad med tistimi, ki se imajo za Irce, in tistimi, ki se nimajo, saj sicer ni opaziti nobene druge jasno prepoznavne distinkcije, denimo jezikovne ali rasne. Za Gvajano pa velja, da so njen najhujši problem različne rase« (Walker 1991, 299). Barth (1969) pa celo popolnoma relativizira etničnost,

ko pravi, da je etničnost karkoli, kar »domorodci« rečejo, da je. Dojemanje realnosti domorodcev ustvarja in definira etnične meje in etnične odnose.

2.4 Narod

Vsako etnično razločevanje lahko služi kolektivnim interesom, pa tudi specifičnim partikularnim interesom določenih družbenih (npr. elit), ki v največji meri usmerjajo proces formacije etnične identitete. Pri tem je v veliko pomoč ideologija, predvsem nacionalizem (tudi rasizem, patriotizem, rasizem, ekonomske ideologije, religija itd.). Podobno je s formacijo naroda. Etničnost je marsikdaj odločilni element narodne formacije v smislu ustvarjanja in krepitev politične kolektivne zavesti naroda. Lahko pa je etničnost v nacionalističnih gibanjih marginalizirana, predvsem kadar ta proces temelji na ideji državljanstva, torej v primeru političnega, ljudskega nacionalizma (npr. ZDA). Po drugi strani etničnost ni zadostni pogoj za politično spodbujeno formiranje naroda, o čemer pričajo narodi, ki so sestavljeni iz mnogih izoblikovanih etničnih skupnosti, katere pa nimajo ponotranjenih partikularnih političnih zahtev po oblikovanju lastne nacije, v smislu samostojnega naroda z lastno državo. Pri njih se brez težav etnična identiteta prepleta z državljansko.

Videti je, kot da je tudi pri formaciji naroda pomemben političen moment prehoda iz enostavne etnične zavesti v kolektivno zavest z jasnimi političnimi zahtevami, ki izhaja npr. iz ideje narodne pravice do samoodločbe. Etničnost je pomemben element formacije narodne identitete in posledično nacionalne države, saj ima v procesu konstrukcije privilegirano pozicijo. Ni pa edini element narodne identitete, niti ni nujen ali odločilen. Hkrati je etničnost sama konstrukt, kateri je po svoji naravi vedno relacijski, arbitraren, situacijski ter bazira na temeljnem principu razločevanja Nas od Njih. Etnična identiteta se sicer lahko začne oblikovati spontano, na podlagi vsakodnevnih družbenih praks in kolektivnih norm. Pri vzpostavljanju in ohranjanju narodne identitete pa je ključen in nujen pogoj političen naboj, saj lahko postane narod le etnična skupina z jasnimi političnimi zahtevami po neodvisnosti, avtonomiji in lastni domovini, torej nacionalni državi.

Milton Esman (1994, 27) na podlagi podobnih ugotovitev predlaga ločitev pojmov »etnične skupnosti« in »etnične nacije«. Etnična skupnost je družbena skupina, ki jo združuje skupna zavest, medtem ko je etnična nacija spolitizirana etnična skupnost, katere glasniki zahtevajo kontrolo nad teritorijem, ki ga imenujejo domovina, oziroma skupnost ljudi, ki zahteva in si aktivno prizadeva

za pravico do samoodločbe, torej do politične kontrole nad svojim domovinskim ozemljem. Številne etnične skupnosti ne zahtevajo lastne države, ko pa jo, pa s tem oblikujejo »nacionalistično ideologijo; zato etničnost predstavlja korak v procesu formacije naroda« (Connor 1994, 102).

Ker sta torej etnična skupnost in narod po svoji naravi zelo podobna konstrukta, prevladujoče laično razumevanje nacionalne države pa ju celo enači, je razumljivo, da je tudi znanstvena razprava na temo naroda podobna etničnim pristopom. Nacionalističen obarvan znanstveni pristop, ki je zaradi svoje povezave z ideologijo nacionalizma navidezno logičen, se sklicuje na zgodovino narodov, ki naj bi obstajali od nekdaj. Biti človek pomeni, da si tudi del določenega naroda. Pristop je del nacionalističnega diskurza, neposredno pa se navezuje na primordialistične razlage etničnosti, ki naj bi bile cement za izgradnjo naroda. Pernialisti tako trdijo, da so narodi zgodovinske skupnosti, ki pa v določenih zgodovinskih obdobjih prevzemajo različne oblike. Narodne forme se spreminjajo, določeni narodi lahko celo razpadejo. Vendar se identiteta narodov ohranja, pri tem pa je ključnega pomena preteklost, točneje zgodovina.

Modernističen pristop pa razume narode kot moderne družbene konstrukte, saj je preteklost pri tem praktično irelevantna. Narod je moderen fenomen, proizvod nacionalističnih ideologij, katere so izraz moderne, industrijske družbe (npr. Ernest Gellner). Postmodernisti dodajajo, da navkljub moderni in kulturno pogojeni konstrukciji, nacionalne elite zlorablajo zgodovino za svoje lastne cilje. Izbirajo, izmišljajo in mešajo tradicije iz etnične preteklosti in jih uporabljajo za opravičevanje lastnih dejanj. Sedanjost tako kreira preteklost na specifičen način. Jasno je, da lahko o narodih govorimo komaj nekaj stoletij, prav tako je narod družbeni konstrukt, ki temelji na družbenih praksah, normah in vrednotah, ki so se vzpostavile v zadnjih nekaj stoletjih in so nenehno podvržen procesom transformacije. Takšen modernističen pristop zagovarja Ernest Gellner, avtor vplivnega dela *Narodi in nacionalizmi* (1983), v katerem je dokazoval, da so narodi in nacionalizmi moderni fenomeni, ki so se pojavili v času po Francoski revoluciji, kot posledica modernih pogojev industrializma, splošne pismenosti, izobraževalnih sistemov, množične komunikacije, sekularizacije in kapitalizma. Narod je tako nova oblika družbene organizacije, ki temelji na ponotranjenih, od izobrazbe odvisnih visokih kulturah, ki jih brani ali »iznajdeva« posamezna država. Torej nacionalizem na nek način ustvarja narode, ta proces pa vedno spodbujajo močna čustva. Kulture, za katere nacionalizem trdi, da jih brani, so tudi njegove lastne iznajdbe. Nacionalna identiteta je po njegovem »konstruiran fenomen«, države pa niso dane, temveč jih ustvarjajo tisti, ki širijo nacionalistične ideje. Vseeno je za njega homogena kultura najmočnejša politična vez, ter je predhodni pogoj političnemu, ekonomskemu in družbenemu

državljanstvu. V kolikor neka skupnost ne razvije homogene kulture, je obsojena na drugorazreden status in posledično asimilacijo, migracijo ali odporniški, marginalni nacionalizem.

Osredotočanje na industrializacijo in visoko kulturo je sicer težavno, saj ga relativizira marsikateri zgodovinski primer. »Grčija je leta 1870 bila neindustrijska družba, pa se je vseeno nacionalizirala, npr. s pomočjo razvejane in številčne javne uprave« (Mouzelis 1986, 11). Podobno velja za Anglijo in Francijo v 18. stoletju, kjer so »prva nacionalistična čustva prehitela industrializacijo« (Hall 1993, 5). Jasno je tudi, da v nacionalnih državah, kot so npr. Švica, Kanada ali Belgija, kulturna homogenost ni mogla vplivati na oblikovanja naroda. Gellner je videl nacionalizem kot neizbežno usodo modernega sveta. V nasprotju s tem pa drugi (npr. Kedourie 1960) razumejo narod kot umetno posledico idej, katere ne bi bilo potrebno formulirati in so se pojavile po naključju. Nacionalna identiteta ima tekoč karakter, nacionalizem pa reprezentira ideologijo, ki se širi po svetu po naključnih vzorcih, vzporedno z evropskim vplivom (Kedourie 1960). Gellner je očitno poskušal poenostaviti in tipološko fiksirati fenomene, ki jih s pomočjo redukcionizma ni mogoče.

Za modernistični pogled na nastanek narodov, ki ga je predstavljal že Gellner in nadgradil Anderson (1998), se danes zavzema večina sociologov. Zanje so narodi in nacionalizmi fenomeni sodobnosti, produkti revolucionarnih modernih sil industrializma, kapitalizma, birokracije, množičnih komunikacij in sekularizacije (Smith 1995). Združuje jih prepričanje, da so narodi in nacionalizmi fenomen zadnjih dveh stoletij. Pri tem opredeljujejo narode kot sodobne konstrukte, katerim so »cement« nacionalizmi (Mirnik Prezelj 2002). Andersonova razlaga konstrukcije narodov z npr. razvojem tiska lahko pomaga razložiti nastanek tako etničnih narodov, kot tudi državljanskih. Tisk, ki je preko poenotenja jezika, povezovanja teritorija in ustvarjanja lastne identitete, spodbudil nastanek narodov, je enako primerna razlaga v primeru t.i. etničnih narodov v Evropi, kot povezovanja kolonij v ZDA.

Pomemben dejavnik nacionalizacije je tudi vojna, saj je konstrukcija skupnosti mnogokrat nasilen proces. Tilly (2000) na podlagi empiričnih podatkov zahodne Evrope ugotavlja, da so bile vojne katalizator za transformacijo patrimonialne države v moderno. Moderna držav je bila v vojni uspešnejša, saj je regulativna (npr. omejuje gibanje državljanov) in vseprisotna. S tem je sposobna »izvleči« več resursov od ljudstva. Ker poseduje instrumente prisile, je pri tem učinkovita. Pred moderno državo so se vojskovali npr. plačanci, kar je pomenilo, da so vladarji za vojne potrebovali velike količine dobrin. Nenehno so bile prisotne vojne grožnje in nenehno so vladarji vodili vojne. Tako je bil vojni uspeh

predvsem odvisen od vladarjeve spodobnosti pridobivanja potrebnih sredstev. Ob tem so bili plačanci tudi neučinkoviti in dragi. Njihovo vojskovanje ni bilo odvisno od pripadnosti, temveč od plače. Tako je prihajalo do manjka vojakov in denarja. Ker je bilo sredstev omejeno, vojne pa vedno bolj pogoste, so bili moderni vladarji prisiljeni, da so si denar sposodili pri premožnih razredih in celo drugih državah. Druga možnost je bila zamenjava sistema plačancev (in dolgov) s svojo lastno vojsko, za kar pa so morali vpeljati dve ključni politiki. Da bi rešili težavo pomanjkanja denarnih sredstev, so uvedli učinkovit sistem pobiranja davkov. S tem so obdavčili zemljo, lastnino in prihodke, predvsem pa so s tem ustvarili objekt davčnega zavezanca. Da je bilo obdavčenje učinkovito, je moralo biti točno, redno in vključevati vso prebivalstvo. Da bi rešili težavo pomanjkanja vojakov, pa so uvedli tudi sistem naborništva. Zaradi obeh sistemov so morali točno vedeti kje živi koliko ljudi, ter omogočiti učinkovito izterjavo. Tako so morali vpeljati vrsto državnih instrumentov in institucij, vključno s štetjem prebivalstva, nadzorom in nasploh regulacijo celotne populacije. Da je lahko pobiranje davkov delovalo, so morali preprečiti upore. Zaradi tega so prepovedali zasebno nošenje orožja in s tem centralizirali sredstva prisile. Orožje so lahko nosili samo državne sile. Oblikovala se je tudi delitev oboroženih sil na notranje, ki so pobirale davke (policija) in zunanje, ki so varovale državo (vojska). Tudi ceste niso bile le nevtralno sredstvo javnega transporta, temveč instrument penetracije države na vsa ozemlja, še posebej odročna. Bile so infrastruktura državne moči. Omogočale so državi, da je nadzorovala prebivalstvo. Vsakemu in vsemu v družbi je bilo tudi pripisano ime in število; poimenovali so ceste in oštevilčili prebivalce. Prebivalcem so bili dodeljeni tudi naslovi (evidentiranje prebivališča), s čimer se je poenostavil nadzor. Registracija rojstva, smrti in infrastrukture so bili posledice instrumenta štetja prebivalstva in želje po maksimiranju davkov in števila vojakov. Tako se je pojavilo še mnogo mehanizmov, kateri so bili institucionalizirani v obliki državnega uradništva.

Tilly (2000) tako z vojaškimi potrebami razlaga prakse, ki so privedle do modernih držav. Uspešne moderne države so si zaradi svojih prednosti v organizaciji družbe in države nato podredile druge države, jih izbrisale ali pa jih prisilile v modernizacijo. Tudi Downing (1992, 240) z vojaško revolucijo razlaga potek modernizacije držav. Države z dolgotrajnimi vojnami, ki so potrebovale veliko sredstev, so morale preseči srednjeveški konstitucionalizem ter se centralizirati. Kjer je bilo vojno stanje manj pogosto, so lahko države sredstva nadomeščale z manj mobilizacije nacionalnih resursov, npr. s tujimi sredstvi zaveznikov, geografskimi prednostmi in učinkovitim gospodarstvom. Tam je bil konflikt z ustavo manjši, spremembe pa postopne. Kjer pa je bila vojna pogosta in dolgotrajna, država pa zaradi npr. notranjih sil ni bila sposobna modernizacije,

je pogosto sledilo nazadovanje in izguba suverenosti. Primer prvih držav sta Francija in Prusija. Primer drugih držav so Anglija, Nizozemska in Švedska. Poljska pa je primer države, ki ni imela konkurenčnih prednosti in se ni uspela modernizirati. V vseh treh primerih pa vsaj delno velja, da je »vojna naredila državo in država vojno« (Tilly 1975, 42).

Namen Andersona in Tillyja je predvsem razlaga pogojev, ki so omogočili narodno povezovanje. Poskušata razumeti prakse, ki so ustvarile modernega subjekta. Le te so po večini nezavedno in spontano vplivale na posameznike, torej brez ideologije. Oba se vseeno delno zavedata vloge elit pri narodnem povezovanju, npr. Anderson, ko opazuje iz vrha voden proces združevanja Italije s pomočjo kulturnih elit in ne npr. preko dinamičnih državljanskih gibanj. Njegov diahronističen in sinhronističen (zaporednost s sočasnostjo) pogled na svetovne vzorce nacionalizma latentno potrjuje korenine nacionalizma v vladajočih razredih. Tilly (2000) pa isto ugotavlja v primeru interesov vladarjev po varnosti (obstoju). Obstaja pa še pomembna ugotovitev, ki se nanaša na sodobne ideološke aparate nacionalnih držav. Že takrat so namreč vsakdanje stvari, kot npr. ceste, imena in štetje prebivalstva, služili kot instrumenti krepitve državne moči ter kontroli in konsolidaciji prebivalstva.

2.5 Politični vidiki nacionalizacije

Tako Gellner, kot Anderson se ukvarjata z izgradnjo države, pri tem pa zanemarjata moč ideologije in njihovo vlogo, čeprav ima ideologija na področju zgodovinske sociologije močno tradicijo. Procesi izgradnje države temeljijo na ideoloških temeljih; razredi, družbene sile, institucije in civilna družba namreč prispevajo k oblikovanju »zdrave pameti« (Gramsci 1966). Ker služijo ideološke predstave zakrivanju neenakosti (npr. raznolikosti navidezno enotnega naroda), jih lahko razumemo kot strateško dejanje politične moči. Nekatere institucije (predvsem državne) pa so še posebej usposobljene za takšne ideološke aktivnosti (Eagleton 1991). »So prostor boja za monopol nad legitimno simbolno silo, torej za moč izgradnje in vsiljevanja univerzalnih norm prisile znotraj določenega naroda, v okvirjih zamejenega ozemlja« (Bourdieu in Wacquant 1992, 112). Te boje pa je nemogoče ločiti od konteksta družbenih razmerij, povezanih z reprodukcijo moči družbenih razredov (s pomočjo države).

Vpliv vladajočih razredov na formacijo družbenih skupin lahko razumemo na več načinov. Lahko npr. predpostavimo, da so zgodovinske spremembe, gibanja in revolucije plod spopada elit za prevlado. Tranzicija družbene organizacije je tako

tranzicija elit. Lahko pa trdimo, da so elite tiste, ki imajo največ vpliva na družbeno dogajanje, zaradi česar je uveljavitev njihovega interesa tudi najpomembnejši dejavnik vsakršnih družbenih sprememb. Elite poskušajo oblikovati svet po svojih merilih, v skladu s svojimi pričakovanji in cilji, ker posedujejo največjo moč, pa so pri tem uspešnejše od ostalih. Elite imajo tudi največ vpliva na javno mnenje, javnopolitične procese, delovanje države, gospodarstvo itd. Možno je celo trditi, da imajo velik vpliv na družbene spremembe tudi konkretne osebe, ne samo elite kot družbeni razred (npr. Adolf Hitler ali Mahatma Gandhi). Oba pričata tudi o različnih interesih in razlogih političnega delovanja, ki so lahko sebični ali altruistični, namerni ali spontani, sistemski ali naključni itd. Zgodovino zaznamujejo primeri tranzicije elit, ki so vplivali na celotno družbeno življenje, hkrati o družbenih spremembah, ki so vplivale na menjavo elit. Zgodovina je tudi dokaz, da ima vsak dogodek v preteklosti vrsto različnih vzrokov, kot tudi posledic. Zato lahko tudi v primeru raziskovanja povezanosti elit z družbenimi spremembami, konkretnije z nastanki narodov in nacionalnih držav, ugotovimo, da so te povezave različne, številne in da je vsak elitističen pristop delno uporaben (in v svojih trditvah pravilen), čeprav nobeden absolutno.

Specifično povezanost elit z nacionalizmi opisuje Greenfeldova (1992), ki meni, da so celoten koncept patriotizma generirali absolutistični vladarji. Če so v srednjem veku bili monarhi navidežno povezani z bogom, se je po stoletni vojni pojavila povezanost monarhije s celotnim ozemljem. Povezana država je omogočila ekonomski protekcionizem in kolonialno, imperialno krepitev moči. Povečala se je identifikacija ljudi z vladarjem, vse skupaj pa so spodbujali sami suvereni (monarhi), saj so si s tem zagotovili večjo teritorialno enotnost in lojalnost, tudi v primeru vojn. Ironično pa je takšen nacionalizem kasneje tudi politično povezal državljane, ki so v skladu s svojo novo kolektivno identiteto začeli oblikovati politične zahteve in zahtevati politične pravice. Carr (1994) pa poudarja razmah koncepta državljanstva, torej aktivne kontrole državljanov nad ključnimi državnimi funkcijami in splošni nadzor nad varovanjem družbenega reda in privatne lastnine. Nacionalistična čustva je dodatno spodbudil razmah svetovne ekonomije, ki je povzročila nove odnose med nacionalnim in internacionalnim ekonomskim prostorom. Ekonomska in politična moč sta se povezali, na procese nacionalizma pa je vplivalo tudi vedno večje število evropskih narodov, ki so se lahko vzajemno konstituirali in konsolidirali. Suvereni monarhi so torej v želji po sekularizaciji, homogenizaciji države in spodbujanju gospodarstva začeli proces, ki se je nato precej nepričakovano obrnil proti njim samim.

Vloga elit pri procesu nacionalizacije dodatno relativizira smotrnost delitve na t.i. etnične in državljanske narode. Ne glede na različnost procesa oblikovanja naroda, je namreč vpliv in interes elit enak. Nemčija naj bi nastala s povezovanjem etnično enakih skupnosti, s skupnim poreklom, vse skupaj pa je privedlo do združene nacionalne države. Francija pa naj bi nastala na podlagi skupnega državljanstva in ustvarila državo s teritorialnim povezovanjem, kar pa je nato privedlo od nastanka nacionalne identitete. Dejstvo pa je, da je Francijo povezal monarh, povezani državljani pa so s časom začeli zahtevati državljanske pravice. Enako velja za Nemčijo, saj je nastala kot političen projekt državnih voditeljev, etnična identiteta pa se je okrepila šele kasneje. In vendar ne moremo trditi, da je sodobna Francija manj etnično profilirana država kot Nemčija, manj ekskluzivna, homofobna, etnična in nacionalistična. Dejansko je Francija iz etničnega vidika precej zavedna in ponosna država, s strogo, nacionalistično obarvano zakonodajo, ki brani »francoskost« na vseh področjih družbenega življenja. V primeru Nemčije pa so se vzporedno z etničnimi, pojavljale tudi državljanske politične zahteve. Ionta (2005) z analizo ugotavlja, da je (bila) Francija primarno državljanska nacija (najprej država, na koncu narod), ki je bila podvržena močnemu procesu homogenizacije identitet, vendar vseeno deluje tako kot skupine, ki se deklarirajo kot etnične. Hkrati je Nemčija, ki je prototip etničnega naroda, delovala na isti način kot skupine, ki se imajo za državljanske.

Tudi če se osredotočimo na značilnosti konstruiranja etnične identitete, težko trdimo, da se le ta v osnovi loči od državljanske. Brez državljanskih zahtev, brez političnega nacionalizma, namreč ne moremo govoriti o narodu in nacionalni državi. Hkrati vsaka nacionalna država, ki naj bi temeljila na ideji državljanstva, oblikuje identiteto, ki je na nek način etnična. V primeru Francije težko trdimo, da so Francozi, ki naj bi bili povezani z idejo državljanstva, vsesplošno inkluzivni, odprti in da znotraj Francije ne obstajajo bolj ali manj »pravi« Francozi. Multietnična sestava je pozabljena, predvsem daljno poreklo Francozov, ki prihaja od Keltov, Ibercev, Italijanskih plemen, Grkov, Frankov, Burgundov, Alamancev, Gotov, Saracenov, Skandinavcev, Vikingov, Normanov, Baskov, Bretoncev, Alzačanov, Flamcev itd. Podobno velja za ZDA, katera sicer zaradi jasne kolonialne zgodovine in večetničnosti svoje identitete ne morejo graditi na etničnih temeljih, vendar v praksi prevzema isto logiko izključevanja. Biti Američan ni enotna kategorija, o čemer priča rasistična zgodovina ZDA, npr. Zakon o splošni volilni pravici, sprejet komaj leta 1965. Pogojno rečeno se je etnična identiteta enostavno preusmerila na drugačne označevalce, v primeru ZDA npr. na razlikovanje državljanov, ki so rojeni v ZDA in tistih, ki so priseljeni (to še posebej velja za zgodnja obdobja). Takšne delitve so v drugih državah manj nepomembne. Čeprav naj bi nacionalna identiteta temeljila na idejah liberalizma in enakosti, vseeno država ni povsem odprta do priseljevanja

liberalnih in enakopravnih posameznikov, potencialnih državljanov ZDA. Čeprav so se vsi državljani ZDA (prej ali slej) v ZDA priselili, vseeno obstaja ideja o ameriški naciji, posledično pa tudi strah pred imigranti, ki so kulturno preveč oddaljeni od ameriške ideje o »pravem Američanu«. S časom se je izoblikoval ameriški način življenja, ki je prevzel logiko etničnosti, zato ga v praksi ne moremo razlikovati od drugih nacionalizmov. V raziskavi iz leta 1996 je 45% anketirancev v ZDA odgovorilo, da je biti Američan najpomembnejša stvar v njihovem življenju, kar priča o visoki stopnji patriotizma, ki je značilen za etnične identitete (Davis in Smith 1996).

Tako tudi težko trdimo, da se švicarska ali belgijska nacionalna identiteta v praksi razlikuje od nizozemske ali slovenske. Zaslediti je mogoče trend nacionalizacije držav, ki vselej poenoti različno, ne glede na različne začetne pogoje in okoliščine nastanka nacionalne identitete. Narodi vedno, ne glede na državljanske, etnične ali kolonialne temelje prvih povezovalnih gibanjih, stremijo k enotnosti v okviru nacionalne države, ki je skladna z globalnimi normami nacionalne države. Moderne države se konstituirajo kot države specifične politične skupnosti, pri čemer niti ni ključno, ali je to deklarirana skupnost državljanov ali etnična skupnost. Če je za etnično nacionalno državo značilno, da imajo člani etnične skupnosti v državi več pravic, velja enako za državljanske nacionalne države. Vedno se namreč oblikuje ideja »pravega« državljana, ne glede na to, ali je njegova determiniranost utemeljena. Giuseppe Mazzini, italijanski revolucionar, politik in borec za združitev Italije je rekel: »Vsakemu narodu država in samo ena država za celoten narod« (Hobsbawm 1990, 101). Stavek odseva nacionalistično logiko, hkrati pojasni še eno logiko; izgradnja naroda je proces, v katerem se pomočjo etničnega nacionalizma podpira državljanski nacionalizem. Massimo Taparelli d’Azeglio pa je v primeru Italije dal: »Ustvarili smo Italijo, sedaj moramo ustvariti še Italijane« (Hom 2013). Izjava poudarja ravno nasprotno logiko, torej da etnični nacionalizem lahko šele naknadno okrepi že obstoječo nacionalno državo, nastalo na podlagi političnih razlogov, tudi prizadevanj elit.

Konstruirana etničnost ni pogoj za nastanek nacionalne države, lahko pa je eden izmed elementov izgradnje nacionalne identitete. Tudi sama etnična identiteta je lahko posledica raznolikih in številnih elementov, na podlagi katerih se s pomočjo razlikovanja od drugih okrepi identifikacija z določeno skupnostjo, ki jo lahko imenujemo etnična. Osnova za nacionalno identiteto je lahko tudi skupna država, znotraj katere se postopoma ustvari občutek skupne pripadnosti. Skupna država je lahko prav tako osnova za izgradnjo etnične identitete, saj se na podlagi »skupne zgodovine« in »usode skupne države« razvije občutek povezanosti. Etnična identiteta se lahko pojavi pred ali za nastankom skupne države, tudi

nacionalne. Tudi v večetničnih skupnostih se lahko izoblikuje ideja etnične povezanosti, tako postane večetničnost nova etničnost. Ločitev etnične in državljske logike osnovanja nacionalnih države je zato nesmiselna, saj oboje privede do istih rezultatov in deluje na isti način. To je razvidno iz sodobnih narodov, katerih zgodovinski razvoj ni razviden iz njihovih trenutnih značilnosti. Etničnost kot agregatna in kolektivna identiteta ni smiselna za razlago nacionalne identitete, saj je arbitrarna, relacijska in situacijska. V kolikor preučujemo nacionalno identiteto, se moramo tako dotakniti vseh njenih gradnikov in razločujočih elementov, kamor lahko prištevamo jezik, teritorij, vero, zunanji videz ljudi, kulturne vzorce in navade, preteklost, zgodovino, političen sistem, administrativno povezanost itd. Če so kateri izmed teh elementov povezani v ožjem konstrukt etničnosti (jezik, videz, vera itd.), to ni odločilno. Prav tako je jasno, da so določeni sestavni deli lahko povezani v konstrukt državljske povezanosti, npr. teritorij, skupna uprava/država, kulturne podobnosti itd. Zato se zdi kakršnokoli ločevanje nepotrebno in zavajajoče, vsaj takrat kadar govorimo o nacionalni identiteti na splošno. V kolikor pa govorimo o konkretnih državah, pa je lahko teh specifičnih partikularnih delitev še mnogo več, saj lahko primerjamo različne državne nacionalizme s pomočjo razločevanja na jezikovne in nejezikovne nacionalizme, rasno homogene in nehomogene, povezovalne in razdiralne itd.

Hobsbawm (1990, 37–38) zato vidi nacionalizem kot tisto povezovalno silo, ki je ključna pri formiranju nacionalnosti, torej povezanosti z določeno sedanjo ali preteklo državo z dovolj dolgo zgodovino. To lahko pomeni, da je praktično vseeno ali je ta država etnično homogena, saj je etnična povezanost v tem oziru posledica skupne zgodovine, na podlagi katere je nastala etnično zavedna skupnost. Če je ta zgodovina dovolj dolga, je skupnost že etnično povezana, v kolikor ne, bo to še postala. Etničnost in državljskost se tako razlikujeta predvsem glede časa nastanka države v procesu modernizacije. Prve države, npr. Anglija in Francija, so tako bile državljske, kasnejše, npr. sodobne, pa so predvsem etnične.

Homogen narod pa ni le posledica okoliščin obdobja njegovega nastanka, temveč tudi dolgotrajne spontane in načrtne konsolidacije narodne identitete ter njene neprestane reprodukcije. Lahko se še enkrat vrnemo k Liah Greenfeld in njenem delu »Nacionalizem: pet poti k modernosti« (1992). Greenfeldova analizira tri tipe nacionalizma, ter jih argumentira na primerih Anglije in ZDA, ki predstavljata individualni državljski nacionalizem; Francije, ki predstavlja kolektivističen državljski nacionalizem, ter Rusije in Nemčije, ki predstavljata kolektivističen etnični tip nacionalizma. Trdi, da so »iznajditelji« nacionalizma angleška tudorska aristokracija v 16. stoletju. Vertikalno mobilna aristokracija, ki

je dosegla vrh družbene hierarhije, je takrat težko priznala tradicionalno razumevanje družbe, kjer je bila kakršnakoli družbena mobilnost videna kot anomalija. Zato je poskušala aktivno spremeniti družbene vzorce ter tako ustvarila moderno dikcijo naroda. Pred tem je namreč narod pomenil politično in kulturno elito in ne družbe kot celote. Tudorji pa so poenotili pojem naroda z ljudstvom, konceptom, ki je pred tem tudi v drugih jezikih pomenil spodnje družbene razrede, tudi drhal. Ta družbeni razred pa je bil tudi razred, iz katerega je izhajalo mnogo novih premožnih aristokratov. Posledično je sprememba koncepta pomenila, da je lahko vsak član naroda postal elita, torej so bili vsi ljudje enaki, svobodni in so lahko odločali o sebi in svojem življenju. Postali so suvereni, s časom pa je postal suveren celoten narod (kot kolektivna skupnost). Podobno ugotavlja Sikkinkova (1991), ko pravi, da temelji del konstrukcije nacionalne države na obravnavi držav kot samostojnih in avtonomnih institucij, le to pa je posledica tega, da tudi osebe razumemo kot samostojne in avtonomne subjekte znotraj družbe. Kolektivna suverenost je tako posledica suverenosti vsakega posameznika, narodna identiteta pa v tem primeru identična z državljansko. Takšen individualen kolektivni nacionalizem je prvi izmed nacionalizmov, hkrati je najbolj redek.

Kasneje se je izoblikoval kolektivni nacionalizem, kateri je postal posebljen, npr. z občo voljo in nacionalnim interesom. Na narod se ni več gledalo kot na vsoto posameznikov, ki so suvereni, temveč kot celoto. Vseeno je lahko tudi kolektivni nacionalizem državljanski, kot velja za francoskega, ki se je pojavil kot druga zgodovinska oblika nacionalizma. Kombinacija kolektivne in državljanske ideje je sicer kontradiktorna, kar naj bi se odražalo tudi v kompleksni zgodovini francoskega naroda. V francoskem kontekstu je narod razumljen kot globoko, horizontalno tovarištvo (Anderson 1991, 7), kar pa je postalo mogoče samo ob umiku fevdalnih delitev na tri stanove. Absolutizem je propadal zaradi tekmovalnosti znotraj vladajočega razreda, medtem pa je t.i. tretji stan v svoj političen diskurz vključil idejo naroda. Ni čakal na priznanje enakosti s strani drugih dveh stanov in s pomočjo nacionalizma sklical narodno skupščino. Za razliko od angleškega primera, kjer so s pomočjo kapitalizma posestniki zamajali privilegije aristokracije, je bil liberalizem francoske buržoazije zaznamovan z neposrednim nasprotovanjem političnim privilegijem aristokracije (Comninel 2000, 479 v Dufour 2006). Lahko bi rekli, da se je Francija združila s pomočjo delitve.

Francoski nacionalizem se je oblikoval tudi kot proti-angleška kategorija, bolje rečeno proti-zahodna, zato lahko Francijo imenujemo prva proti-zahodna nacionalna država. Resnični proti-zahodni nacionalizem pa je bil etnični nacionalizem, ki se je pojavil najkasneje. Najprej v Rusiji, kmalu zatem pa tudi v

Nemčiji. Kasneje je postal prevladujoč tip nacionalizma, ki danes zaznamuje večino evropskih držav, predvsem vzhodnih. Ta tip povezuje kolektivistično definicijo naroda z etničnimi kriteriji narodnosti. Kolektivistični nacionalizem je avtoritaren, saj enači majhno število predstavnikov volje naroda s celotnim ljudstvom, ki pa v resnici le sledi interpretacijam elit. Zato favorizira politično kulturo populizma.

Individualni tip nacionalizma se po mnenju Greenfeldove (1992) razvije predvsem, kadar v času formacije zagovarja interese širših družbenih množic ter novih odprtih, vertikalno mobilnih vplivnih družbenih skupin (npr. angleških plemičev in novega pismenega mestnega prebivalstva, ameriških kolonialistov ali francoske buržoazije). Kolektivističen nacionalizem pa se razvije, kadar je družbena baza nacionalizma omejena, torej ko služi interesu ozke tradicionalne elite (npr. francosko ali rusko plemstvo), ki si prizadeva po ohranitvi svojega statusa ali pa nove skupine, ki si želi pridobiti status znotraj tradicionalnih okvirjev in zato poskuša indoktrinirati širšo družbo (npr. intelektualno elito, »Bildungsbürgertum« v Nemčiji). Pomembno vlogo pa igrajo tudi drugi narodi. Prvič zaradi odziva na nove mednarodne nacionalistične družbene norme in vrednote, drugič pa zaradi načina formacije narodne identitete, ki vedno temelji na razločevanju od drugih. V razmerju do drugih se lahko narod samo-reflektira kot del zahodne tradicije ali pa kot del proti-zahodne ideologije. Družbe in države so prevzele državljanski model takrat, ko se niso počutile inferiorne do ostalih in so posedovale zadostno mero ponosa. V kolikor tega niso imele, so se zatekale k idejam lastne superiornosti, ki so bazirale na prirojenosti (npr. skupna kri, zemlja, duh, jezik itd.). Greenfeldova na specifičen način dostopa do arbitrarnosti in situacijske logike delovanja nacionalizma, predvsem ko se posveča okoliščinam nastanka nacionalne ideje. Vsak narod se tako zateče k idejam, ki so v njegovem okolju najprimernejše, podobno elite spodbujajo nacionalne ideje na način, ki jim najbolj koristi.

Lahko pa ločimo nacionalizme glede na vzrok. »Državotvorni nacionalizem« (Hechter 2000) je tisti, ki poskuša asimilirati in vključiti kulturno različne teritorije v določeni državi. Je rezultat zavednih prizadevanj vladarjev za poenotenje multikulturnega prebivalstva. Začel se je v šestnajstem stoletju, predvsem zaradi geopolitičnih razlogov, torej v želji po zaščiti meja. Lahko pa državotvorni nacionalizem poseže tudi po manj liberalnih instrumentih poenotenja različnega, npr. z izgonom »tujcev« (npr. španska rekonkvista) ali celo z iztrebljanjem (npr. domorodcev v Amerikah). »Periferni nacionalizem« se pojavi, kadar se prebivalci določenega kulturno raznolikega teritorija ne želijo poenotiti v neko širšo družbo/državo ali se želijo od nje odcepiti (npr. Quebec, Severna Irska, Škotska, Katalonija, Baskija itd.). Takšen nacionalizem je

spodbujen tudi s prizadevanji državotvornega nacionalizma, aktivno in pasivno, torej v želji po svoji homogenizaciji in kot odziv na zunanje pritiske po homogenizaciji. »Iredentističen nacionalizem« se pojavi tam, kjer želi država razširiti obstoječe meje s vključitvijo teritorija druge države, kjer naj bi živeli sonarodnjaki oziroma zamejska etnična skupnost (npr. Južni Tirolci, sudetski Nemci, Republika Srbska itd.). »Združiten nacionalizem« pa poskuša združiti politično ločena in kulturno podobna ozemlja v eno državo (npr. Italija, Nemčija, Jugoslavija itd.). Združitev zahteva novo državo, ki zajame vse člane naroda. Če je državotvorni nacionalizem po navadi kulturno inkluziven, je združiten nacionalizem lahko tudi kulturno ekskluziven (Hechter 2000, 15–17). Kot posebno kategorijo bi lahko dodali še kolonialni nacionalizem, kjer se ne pojavi najprej etnična identiteta, ki preraste v politično gibanje, temveč ravno obratno. Najprej ostaja država/upravna enota/kolonija, ki s časom oblikuje svojo identiteto, državljansko ali celo etnično. Je sicer kombinacija periferne in državotvornega nacionalizma, kot večina konkretnih nacionalističnih gibanj, ki jih ne moremo enostavno idealno tipsko kategorizirati. Še posebej specifičen primer bi lahko bilo tudi nacionalistično gibanje, npr. zionizem ali mormonizem, kjer se narod seli v daljno obljubljeno deželo.

Razlagi Greenfeldove in Hechtra sta nadvse uporabni, čeprav nista ekskluzivni in ne upoštevata vseh okoliščin. Greenfeldova pravilno upošteva vlogo elit pri konstrukciji narodne identitete, s tem pa tudi razloži različne modele oblikovanja nacionalnih držav. Pomembna je tudi zaznana normativne vloge nacionalnih držav pri nastanku drugih držav. Ker je za njo nacionalizem pomembna sila centralizacije in liberalizacije držav, zagovarja alternativno tezo, da je modernost zaznamovana z nacionalizmom (Greenfeld 1992, 11).

Če se osredotoča na načine oblikovanja naroda, pa se Hechter predvsem na vzroke oziroma povode njegovega oblikovanja. Vsak narod ima svoje konkretne vzroke za svoje nacionalistično politično delovanje, tudi v tem primeru pa imajo politične elite pomembno vlogo pri spodbujanju nacionalističnih čustev. Hechter tudi omili državo-centričnost, ko se osredotoči na proces vladanja. Ključna je bila npr. centralizacija oblasti, zaradi česar je nacionalizem povezan z moderno dobo. Njegovi tipi nacionalizma, ki se tudi dopolnjujejo in vzajemno spodbujajo, naj bi razjasnili vzpon nacionalizma v zadnjih 200 letih, hkrati pa naj bi tudi razjasnili tipe nacionalistov in njihove interese pri nacionalizaciji.

Pri obeh pa je mogoče razumeti nacionalizem kot političen proces. Anglija se je nacionalizirala kot političen proces emancipacije elit in s pomočjo predhodnega koncepta suverenosti. Francija kot političen proces elit in družbenih razredov, prav tako Nemčija kot politične proces elit (posledično tudi naroda) za

geopolitično konkurenčnost. Tudi ostale države je vodil motiv politične modernizacije in samostojnosti, ki je pomenila tudi samostojnost gospodarstva (manj izkoriščanja) in samostojnost elit (več moči, zaradi neodvisnosti in notranje legitimnosti). Etničnost je tako lahko služila kot družbena vez, tako v notranjepolitični legitimaciji oblasti, kot v samem procesu nacionalizacije. V sodobnem času lahko to opazujemo v primeru Evropske unije (EU), kjer se evropska identiteta formira v procesu formiranja politične unije, tudi zaradi potrebe evropskega političnega centra po legitimnosti. EU je primer državljanskega modela nacionalizacije multietničnih skupnosti z novo evropsko etničnostjo. Ko (in če) bo proces formiranja EU zaključen in postal zgodovina, EU pa konsolidirana država, bo v očeh nove evropske etničnosti tudi proces evropeizacije postal proces etnične nacionalizacije evropske etnične skupnosti, ki se je združila na podlagi skupne zgodovine, vere, teritorija, kulturne tradicije itd. Razliko med etničnostjo in državljanskostjo bi lahko tako razložili tudi kot razliko med namenov in sredstvom. Kjer je bila neposredna politična moč (elit) zadostna, se je lahko država nacionalizirala tudi brez predhodne konstrukcije etničnosti (npr. združitvene težnje Italije, Nemčije, ZDA). Kjer pa je bila moč razpršena, se je bilo potrebno upreti na idejo etničnosti (npr. odcepitvene težnje Slovenije, Ukrajine, Kurdov itd.). Z relativno močjo in modernostjo se lahko razloži tudi t.i. delitev na zahodne državljanske in vzhodne etnične nacionalizme.

Pri razlagi družbenih konstruktov so tako razlogi nastanka nacionalizmov vedno povezani z razmerji moči (centralizacija države, utrditev državnih meja, vzpostavitev nove države, odporniško gibanje, odcepitev, ločitev države itd.) zato je pomemben tudi dejavnik političnih elit. Vseeno pa ne smemo pozabiti na konstrukcijo nacionalne identitete na mikro-ravni, saj se le ta vzpostavlja in ohranja s pomočjo in na podlagi konkretnih vsakodnevnih družbenih praks. Na to opozarja Benedict Anderson (1983), ko poudarja, da je nacionalizem, mnogo bolj kot z ideologijami, povezan s fenomenom, kot je npr. religija ali sorodstvo. Identitete, tudi narodna, razlastijo osebno identiteto in transformirajo intimne izkušnje v surov političen material. Tako nismo samo neposredni potomci svojih staršev, temveč potomci svojih daljnih narodnih prednikov. Naš dom ni samo ozemlje, kjer bivamo, temveč ozemlje skupne domovine. Za učinkovito povezanost mora vsaka zamišljena skupnost, pa naj bo to pleme ali narod, mobilizirati emocije, ki so sicer v domeni intimne sfere in osebnih izkušenj. Okoliščine transformacij osebnih in medosebnih identitet k abstraktnim etničnim in narodnim pa navadno sovpadajo s splošnimi okoliščinami modernosti. Gellner (1997) jih povezuje z vzpostavitvijo šolskega sistema in medijev, ki pomagajo naučiti ljudi identificiranja z abstraktnimi in mitskimi koreninami določene skupnosti. Tudi zamenjava tradicionalnih ekonomij z abstraktnim kapitalističnim sistemom trga dela je ljudi vključila v abstraktne

sisteme povezanosti. Dodaten dejavnik je tudi vzpostavitev birokratskega sistema političnega upravljanja, ki teritorialno poveže in zameji skupnosti. Cilj in posledica teh političnih in družbenih procesov pa je vedno oblikovanje nacionalne identitete.

2.6 Nacionalna identiteta

Nacionalna identiteta je element nacionalne države, ki lahko izhaja iz etnične identitete, ni pa nujno. Identiteta je situacijska, torej se vzpostavi na podlagi razločevalnih elementov, ki so v določeni situaciji na razpolago. S pomočjo poudarjanja razlik se tako ločimo od drugih, pri čemer ni pravila, kdo so ti drugi in kaj so razločevalni elementi. Vsekakor pa identiteta temelji na materialni realnosti družbenih praks, vrednot, norm itd.

Na splošno je družbena identifikacija relacijska, situacijska in fleksibilna, posameznik pa ima mnogo izoblikovanih, pa tudi mnogo potencialnih identitet. Samo del identitet je družbeno pomembnih, torej takšnih, ki aktivno spreminjajo vsakodnevno življenje. Še manj pa je takšnih, ki lahko formirajo temelje političnih bojov ter krepijo medskupinsko tekmovanje. Konstruktivistična logika formacije identitet pa ne pomeni, da jih lahko ustvarimo iz nič, saj morajo biti identitete povezane z osebnimi izkušnjami posameznikov. Pomeni pa, da lahko te temeljne osebne izkušnje upogibamo, izbiramo in jih prirejamo. Dober primer je vsakokratno prirejanje zgodovine, kjer se poudarjajo samo primerne in relevantne informacije o preteklosti, v okviru nacionalnih držav samo te, ki vedno znova pripomorejo k krepitvi narodne identitete (npr. pretekla slava naroda, krivice, izbranost naroda, vojaške zmage nad drugimi narodi, narodni heroji, »očetje narodov« itd.)

Prirejanje zgodovine lahko preraste v sistemsko razlago preteklosti. Kadar narod (npr. srbski) razume svojo zgodovino kot neprekinjeno obdobje trpljenja, katastrof in kataklizem, ves svet pa kot grožnjo, je logična posledica nacionalizem, ki bi ga lahko označili kot »travmatskega«. Energijo črpa iz reinterpreteracije zgodovine, predvsem nenehnega poudarjanja izkoriščanja, bolečin in nepravčnosti. Vendar npr. srbski nacionalizem ni bil vedno travmatski, temveč je takšen postal šele po uspešni manipulaciji vladajočih elit (Ramet in Adamović 1995, 102). Primer poudarja tudi vlogo Drugih pri vzpostavitvi lastne identitete, pri čemer je homogenizacija uspešnejša v primerih, kadar so drugi predstavljeni kot grožnja, torej še posebej v primerih vojn. Takšno travmatsko identiteto je težko spremeniti.

Nacionalna identiteta je samo ena izmed družbenih identitet posameznikov, vse družbene identitete pa se vzpostavljajo na podlagi podobnih mehanizmov in procesov. Te procese lahko razložimo s pomočjo teorije družbene identitete, katere utemeljitelj je Henri Tajfel (1986). Družbeno identiteto je razumel kot človekovo zaznavo sebe na podlagi pripadnosti družbeni skupini. Predpostavljal je, da so družbene skupine, katerim posamezniki pripadajo, pomemben vir ponosa in samozavesti, saj nam dajo občutek pripadnosti družbi. Da bi izboljšali svojo samopodobo, povzdigujemo status skupine, ki ji pripadamo (npr. nenehno poudarjamo večvrednost in izbranost svojega naroda). To je univerzalna metoda povezovanja družbe in populistična politična metoda, saj ugaja vsakomur. Zaznamo jo lahko tudi v religiji, kjer vsaka cerkev širi idejo o lastni superiornosti (izbran narod, neposredno potomstvo Adama in Eve itd.)

Hkrati lahko izboljšamo samopodobo s tem, ko diskriminiramo drugo skupino (npr. Žide in sosednji, konkurenčen narod). Na takšen način delimo svet na Nas in Njih, saj ga nenehno drobimo s procesom družbene kategorizacije. S procesi vključevanja in izključevanja ter diskriminacije drugih izboljšujemo svojo samopodobo, zato nenehno iščemo negativne vidike skupin, katerim ne pripadamo. Takšna stereotipizacija (postavljanje ljudi v kategorije in skupine) temelji na najbolj splošnih in osnovnih kognitivnih procesih težnje k povezovanju stvari v skupine. Zato prekomerno iščemo in izpostavljamo tudi razlike med skupinami in podobnosti med stvarmi znotraj določene skupine. Skupino, kateri pripadamo, vidimo kot drugačno od skupine, ki ji ne pripadamo, hkrati jo vidimo kot bolj enotno, kot je v resnici.

Družbena kategorizacija lahko razloži družbene delitve na Nas in Njih, vključno s predsodki, ki spremljajo te delitve. Kriteriji kategorizacije pa so lahko zelo raznoliki: npr. delitev na katolike in protestante v Severni Irski, Tutsije in Hutuje v Ruandi, Srbe in Bošnjake v Bosni in Hercegovini, Žide in naciste, demokrate in konservativce v ZDA, navijače Real Madrida in Barcelone, moške in ženske, proletarce in kapitaliste, študente Harvarda in Oxforda itd. Te arbitrarne razlike poudarjajo drugačnost in ustvarjajo različne identitete. Hkrati pa se lahko različne družbene identitete uporabljajo kot podlaga za npr. nacionalno identiteto. Tako se pripadniki določenega naroda ločijo od drugih tudi na podlagi religije, politične pripadnosti, etnične identitete, rase, jezika itd. K povečevanju razlik lahko prispevajo celo športna tekmovanja, ko npr. pripadnost določenemu narodu sovpada z nogometno klubsko pripadnostjo.

Ta binarna delitev je stara kot so stare družbene skupine. »Mi smo ljudje, kakršna sva vi in jaz – imava skupni jezik, vero in običaje. Mi smo odgovorni drug za drugega, zanje pa ne. Mi smo vedno drugačni od njih in jim ne dolgujemo

ničesar. Mi nočemo videti njih na svojem ozemlju in nam ni niti malo mar, kaj se dogaja na njihovem ozemlju. Saj le stežka rečemo, da so sploh ljudje. V jeziku sudanskega plemena Dinka »dinka« pomeni »ljudje«. Tisti, ki niso Dinke niso ljudje. Zagrizeni sovražniki Dinkov so Nueri. In kaj v nuerskem jeziku pomeni neseda »nuer«? »Prvotni ljudje«. (Harari 2014, 201)

Henri Tajfel in John Turner (1979) sta predpostavila, da obstajajo tri mentalni procesi, ki pomagajo razločevati Nas od Njih. Prva je kategorizacija, s katero kategoriziramo objekte, da jih lahko razumemo in identificiramo. Na podoben način kot stvari, kategoriziramo tudi ljudi, saj tako lažje in bolje interpretiramo družbeno okolje. Kot kategorije lahko uporabimo npr. delitve na belo/črno, avstralsko/avstrijsko, krščansko/muslimansko, študentsko/upokojsko, bogato/revno, razvito/nerazvito itd. Vse delitve nam poenostavljajo predstavo in interpretacijo družbenega okolja.

V kolikor lahko ljudi kategoriziramo, jim s tem tudi pripišemo določene lastnosti. Ko se npr. udeležimo nogometne tekme, avtomatično vzpostavimo kategorijo nogometaša in gledalca. Hkrati se s tem tudi sami kategoriziramo, kar posledično pomeni, da prevzamemo vlogo in se tudi obnašamo v skladu z družbenimi normami skupine, kateri pripadamo. Iz tega izhaja tudi, da moramo zato vedeti (oziroma misliti, da vemo), kdo vse pripada določeni skupini, pa tudi, da pripadamo več družbenim skupinam, torej kategorijam.

Druga stopnja tega procesa je družbena identifikacija, kjer sprejmemo identiteto skupine, v katero smo se kategorizirali. Če se npr. kategoriziramo kot študent, obstaja verjetnost, da bomo sprejeli identiteto študenta, ter se začeli obnašati tako kot pričakujemo, da se obnašajo študenti (v skladu z normami skupine). Identifikacija tudi vpliva na čustveno raven pripadnosti skupini, tudi samozavest, ki postane povezana s članstvom v družbeni skupini.

Zadnja stopnja razločevanja na družbene skupine je družbena primerjava. Ko smo se kategorizirali kot pripadnika določene skupine ter se identificirali s to skupino, se začnemo primerjati z drugimi skupinami. Da se lahko naša identiteta ohranja, se moramo na pozitiven način razlikovati od drugih skupin. To je tudi ključno pri razumevanju predsodkov, saj sta dve skupini, ki se identificirata kot rivalski, prisiljeni tekmovali, da lahko njuni pripadniki ohranjajo samozavest. Tekmovalnost med skupinami tako ni samo posledica tekmovanja za dobrine, temveč tudi posledica tekmovanja identitet. Družbena identiteta namreč ni tuja in umetna lastnost, ki jo pripišemo ali pripnemo neki osebi, temveč je resnični, realni in vitalni del vsake osebe.

Relacijsko logiko ustvarjanja identitete poudarja večina, ki se z njo ukvarjajo. V človeški naravi je, da identiteto odkrivamo v dialogu s pomembnimi drugimi in četudi njihove identitete ne sprejmemo za svoje, se kot posamezniki oblikujemo v dialogu glede na njihovo identiteto. Ti pomembni drugi so namreč del horizontov, ki jim ne moremo ubežati (Taylor 2000). Naša lastna identiteta je bistveno odvisna od našega dialoškega razmerja z drugim. Od tukaj tudi izvira potreba po pripoznanju (Taylor 2000, 41). Identiteta je definirana preko razlikovanja Mi in Oni, pri čemer konstrukcija identitete poteka z izrazi nasprotovanja belo/črno, ženska/moški itd. (Woodward 1997, 2). Oblikovanje identitete poteka relacijsko, glede na Drugost, torej preko binarne pozicije, glede na to, kar nismo. »Razlike so lahko oblikovane negativno, na primer pri izključevanju in marginalizacije tistih, ki jih dojemamo kot drugačne« (Woodward 1997, 35). »Kdo smo, lahko vemo samo takrat, kadar vemo to, kdo nismo, pogosto pa takrat, kadar vemo, proti komu smo« (Huntington 1998, 21). Anthony Giddens (1991, 53) pa povzema, da je identiteta »kako sami dojemamo sebe in kako sami sebe označujemo«.

Identiteta, kot znanstveni koncept, pa je v zadnjih letih spodbudila novi akademski interes, predvsem pod vplivom postmodernizma. Za to obstaja dober razlog, saj je »fluidnost in pluralnost identitet del postmodernega stanja družbe« (McCrone 1998, 31). Teoretiziranje identitete se tako preusmerja na preučevanje njihovih poti in ne izvora/korenin (»routes« in ne »roots«). Identiteta namreč ni nekaj, kar je bilo v določenem trenutku ustvarjeno ter se zasidralo v družbi, temveč nekaj, kar je v nenehnem procesu spreminjanja, je kontekstualna in relacijska. »Čeprav naj bi se navezovala na izvornost in preteklost, dejansko uporabljajo zgodovinske, kulturne in jezikovne vire za proces nastajanja, ne obstoja. Ne gre za vprašanje, kdo smo in od kod smo prišli, temveč za vprašanje kaj bi lahko postali. Identitete se nanašajo bolj na izumljanje tradicije kot na tradicijo samo« (Hall 1996, 4).

Razumevanje identitet se je v zadnjih desetletjih spremenilo tudi z razmahom teorije konstruktivizma. Če se je pred tem obravnavala kot antropološka konstanta, se sedaj kot »kolektivno samozavedanje«, ki je zgodovinsko spremenljivo. »Je ideološki konstrukt in ne kategoričen podatek. Videti je, da se je identiteta spojila s kulturo« (Leerssen 2006, 43). Konstruktivizem kaže, da je identiteta izmuzljiv družbeni konstrukt, izpogajana realnost, ki ima za vsakega posameznika različen pomen. »Identitete so tako trenutne priponke naši družbeni poziciji, ki jih za nas konstruirajo diskurzivne prakse« (Hall 1996, 6). Tudi iz tega izhaja, da identitete niso trdne in obstojne. So mnogoter konstrukt, saj vsaka oseba poseduje mnogo identitet, hkrati pa je tudi odnos posameznika do družbene skupine mnogoter (McKerrow in Bruner 1997).

Zato je tudi nacionalna identiteta samo ena izmed mnogih družbenih identitet. Istočasno je nacionalna identiteta sama sestavljena iz mnogih elementov, torej je večplastna. Sestavljajo jo lahko različni elementi, po mnenju Smitha in Hutchinsona (1994) pa prevladujejo teritorij, domovina, miti, zgodovinski spomin, popularna kultura, enake pravice in dolžnosti, omejen ekonomski prostor itd. Ker je etnična identiteta ožji pojem od nacionalne, bi jo lahko tako obravnavali kot enega izmed mnogih potencialnih elementov družbene kategorizacije. Lahko bi trdili, da je nacionalna identiteta, v okviru teorije družbenih identitet, »politizirana oblika etnične identitete, ki se razvije, ko etnična skupina prevzame splošno politično identiteto in njena etničnost ni samo kulturni in družbeni označevalec« (Joireman 2003, 105). Seveda pa ne smemo pozabiti, da se lahko etnična identiteta razvije tudi za nacionalno.

Družbene identitete so družbeni konstrukt, zato je tudi nacionalna identiteta družbeni konstrukt. Definiranje naroda in nacionalne države temelji na razlikovanju, na kategorizaciji, ki vzpostavlja razlike na podlagi podobnosti med Nami in razlik do Drugih. Da se konsolidiramo kot narod, moramo nenehno iskati in poudarjati razlike do drugih narodov. Zato je nacionalizem konfliktna ideologija, ki je v okoliščinah ekstremnega poudarjanja razlik in v želji po poenotenju privedla tudi do vojn. Čeprav so napetosti in sovraštva med narodi in nacionalnimi državami videne kot posledica različnih etničnih in kulturnih pogojev, so prej kot to, napetosti in sovraštva pogoj nacionalne identitete. Brez Drugih namreč ni Nas. Družbene identitete delimo in predstavljajo osnovo za usmerjeno družbeno delovanje, zato so nujne v političnem delovanju, pa naj gre za pripadnost rimskokatoliški veri in cerkvi v križarskih pohodih ali pripadnost narodu v primerih meddržavnih vojn ali vzpostavljanja samostojnih nacionalnih držav. Ideja družbene povezanosti je temelj političnega delovanja in bolj kot je ta ideja močna ter ponotranjena, učinkovitejša je lahko politično delovanje.

Pomeni, ki jih povezujemo z idejo družbene povezanosti, torej s konstruktom družbene skupine, so produkti kolektivne predstave zgodovine in sedanjosti, tudi ideje o prihodnosti. Tako nas družbena identiteta povezuje z družbo in je vez med našim individualizmom in družbo. Vendar nismo mi tisti, ki se povežemo v družbo, temveč je družba tista, ki vključi nas. Ideja zgodovinske kulturne identitete je namreč vseprisotna, ne samo v muzejih in spomenikih, temveč tudi v vsakodnevnih praksah in diskurzih. »Identiteta je reflektivna, socialno skonstruirana skozi interakcije in institucije« (Ule 2000, 3). Družbeno identiteto lahko zato razumemo kot kanal, preko katerega se družba naseli v nas (Reicher in drugi 2010). V tem smislu lahko govorimo tudi o socializaciji.

Proces nastajanja nacionalne identitete vedno najde potrebne označevalce in razločevalce družbene identitete. »V razvoju nacionalne zavesti družbene skupine spodbujajo skupne znake (jezik, kulturo itd.), v ozadje pa potisnejo druge lokalne, politične, univerzalne ali religiozne elemente, ki bi utegnili spodkopati njihovo združitev. Poleg tega skušajo družbene skupine definirati svojo nacionalno identiteto in nacionalno zavest na negativen način, tj. s primerjanjem ali razlikovanjem od svojih sosedov« (Alter 1991, 233). Zato se lahko število novonastalih nacionalnih držav še vedno raste. Razločevalen element nacionalnih identitet je lahko tudi ekonomsko stanje. Ekonomske razlike se lahko uporabijo za krepitev nacionalne identitete, kar je bilo moč opaziti npr. v Sloveniji pri procesu razpada Jugoslavije. »Obtožbe o diskriminaciji, ki v javnosti naletijo na pozitiven odmev, se večkrat nanašajo na situacijo znotraj države kakor na situacijo, v kateri je udeleženih več držav« (Walker 1991, 301). Glede ekonomskih statistik pa si velja zapomniti, da obstoj bistvenih razlik med etničnimi skupinami ni omejen le na situacijo v neki državi, temveč, da obstajajo razlike tudi glede na dominantne narode drugih držav.

Razlike so mnogokrat resnični odraz diskriminacije privilegiranih etničnih skupin, kot dokaz za to, da za obstoj ekonomskih neskladij med etno-narodi ni vedno kriva diskriminacija, pa vzemimo relativen gospodarski položaj Kastilcev, Malajcev in Srbov. Walker (1991) na teh primerih poudarja, da je gospodarska neenakost zgolj eden izmed razločevalnih elementov etničnih ali nacionalnih skupin: »Odpravite gospodarsko neenakost ali pa jo obrnite (npr. Baski in Katalonci, Kitajci in Malezijci, Hrvati in Slovenci) in konflikt bo ostal. Odpravite etno-nacionalno vprašanje in konflikt bo izginil, čeprav se bo gospodarska neenakost med regijami ohranila« (Walker 1991, 308). Walker (1991, 300) dokazuje tudi, da že npr. geografska porazdelitev etno-nacionalnih skupin v jasno razmejenih domovinah sama po sebi zagotavlja obstoj gospodarskih razlik med skupinami. Obstaja nekaj, kar bi lahko poimenovali »zakon« neenakomernega, regionalnega gospodarskega razvoja. Dejavniki, ki prispevajo k temu, so med drugim: izoblikovanost tal, podnebje, razpoložljivost naravnih virov in surovin, gostota prebivalstva, trenutne tehnološke zmožnosti lokalnega prebivalstva itd. Pri vsakem kategoriziranju ljudi se namreč pokažejo statistične razlike. Pri skupinah, bodisi etnično homogenih ali heterogenih, se kažejo razlike, ne le glede družbenoekonomskih zadev, marveč tudi glede tako različnih stvari, kot so povprečna višina in teža, struktura po spolu in starosti ali poraba alkohola na prebivalca (Walker 1991, 300). Velik pomen, ki ga v etno-nacionalni propagandi dajejo gospodarski prikrajšanosti (resnični ali izmišljeni), dokazuje, da gospodarski razlogi lahko delujejo kot katalizator, kot element zaostrovanja med-etničnih napetosti. Če se razredi ujemajo z narodi, se, podobno, pri jeziku,

veri ali rasi, etno-nacionalna razcepljenost okrepi. »Toda v razvitih državah etno-nacionalnost po navadi presega ločnice med razredi« (Walker 1991, 309).

Ne samo, da je na podlagi številnih možnih razlik, ki so lahko bolj ali manj konstruirane, teoretično možna vsaka družbena delitev, možno je celo, da različni posamezniki isto kategorizacijo dojemajo na svojevrsten način. Najbolj uspešna so zato tista razločevanja, ki so agregatna in v največji možni meri vključujoča. Sovraštva med narodi tako mnogokrat vsebujejo številne elemente in videti je, kot da je mogoče zaslediti razliko med Nami in Njimi na praktično vseh ravneh. Ekstremen, vendar zgovoren primer prihaja iz nacistične Nemčije, kjer je bilo sovraštvo izpopolnjeno in kjer je veljalo: »Za žive je Jud mrtev, za domorodce je tujec in potepuh, za revne in izkoriščane milijonar, za domoljube človek brez domovine, za vse razrede je osovražen tekmeč« (Pinsker 1969, 188).

Razlikovanje in kategorizacija je očitno neizbežna družbena realnost. V primeru nacionalnih delitev je le ta potencirana zaradi politične motivacije, ki je mnogokrat tudi institucionalna in namerna. Anthony D. Smith (2005, 30) tako socializacijo v primeru nacionalne identitete razume kot »nenehno reproduciranje in re-interpretiranje vzorcev vrednot, simbolov, spominov, mitov in tradicij, ki tvorijo značilno dediščino narodov. Posamezniki se identificirajo s temi vzorci, z dediščino in njenimi kulturnimi prvinami«. Smith pripisuje nacionalni identiteti dve vrsti funkcij: notranjo in zunanjo. Zunanje funkcije so povezane z legitimacijo države, torej skupnih zakonskih pravic in dolžnosti, družbenega reda in solidarnosti med pripadniki. Notranja funkcija nacionalne identitete pa je npr. socializacija članov v državljane in pripadnike naroda, ki poteka npr. z obveznim, standardiziranim, javnim in množičnim šolskim sistemom, s katerim se poskuša vsaditi homogeno kulturo in nacionalno pripadnost v okviru ideala kulturne avtentičnosti in enotnosti. Nacionalna identiteta ustvarja družbenih vezi med posamezniki s tem, da poenoti skupne vrednote, simbole in navade. Omogoča tudi samo-identifikacijo preko razlikovanja do Drugih, to razlikovanje pa je lahko izigrano tudi za politične namene.

V osnovi so npr. nacionalna identiteta ali nacionalna dediščina, nacionalna kultura, etničnost itd., naroda zamišljene in konstruirane kategorije, vezane predvsem na kulturne vzorce v določeni družbi. Vendar identitete, čeprav kulturne, pogosto prerastejo kulturni okvir in postanejo pomembne razločevalne kategorije. Kadar postane ta identiteta v družbi pomembna, lahko preraste v razne oblike patriotizma, šovinizma ali nacionalizma. Vsaka družbena identiteta vsebuje potencialen političen naboj, tudi kadar je spontano vzpostavljena. Ta naboj pa je lahko kanaliziran v konkretne politične namene. Razlika med

raznovrstnimi političnimi nacionalizmi, ki jih lahko razumemo kot projekte formacije nacionalne identitete, je torej tudi v tem, kako trdni so njihovi temelji družbene kategorizacije. Kjer je nacionalna identiteta že zamišljena in formirana, je politična aktivacija lažja, kjer še ni, jo je potrebno najprej izmisliti. Ironično rečeno: Vsakemu narodu pripada posebna kultura, način mišljenja, delovanja, občevanja, ki je skupen vsem njenim članom. Kjer se je vse to izgubilo, je naloga nacionalistov poiskati ta poseben kulturni genij naroda in kulturno identiteto (Herder 1784). To je lahko težavno, saj ljudje nimajo naravne zavesti o pripadnosti narodu, kot bi lahko lažje trdili npr. za pripadnost družini, klanu, vasi ali mestu. Nacionalisti pa se soočajo z večjimi zamejenimi skupnostmi, zato imajo večje težave pri konstrukciji meja s partikularnimi interpretacijami zgodovine.

Jasno je torej, da kategorizacija družbene skupine naroda temelji na »resničnih« kulturnih razlikah (ki so neizbežne), ki pa so konstruirane, zamišljene in v mnogih primerih politično motivirane. Brez specifičnih zgodovinskih pogojev (npr. modernizacije) v smislu tehnološkega napredka in konkretnih prizadevanj (elite) po kategorizaciji družbe na narode, ne bi prišlo do ločevanja ljudi glede na narodno pripadnost. Ne moremo trditi, da ne obstajajo kulturne razlike (npr. jezik) med določenimi narodi, lahko pa trdimo, da ni nujno, da predstavlja jezik ločnico med različnimi narodi, kar dokazujejo narodi z več uradnimi jeziki in različni narodi, ki si delijo isti jezik.

Ker lahko narod nastane praktično v vsakršnih okoliščinah, lahko govorimo o narodu v primeru, »če se ima dovolj veliko število ljudi za narod ali enostavno predpostavljajo, da so ga ustanovili« (Seton-Watson 1977, 5). Pri tem sploh ni važno, kako, kdaj in zakaj je narod nastal. Takšna relativizacija nacionalne identitete ne predpostavlja, da razlike med narodi ne obstajajo, temveč razgalja mehanizme konstrukcije teh razlik. Del prizadevanj je tudi nacionalističen diskurz, ki imenuje in daje smisel ločnicam znotraj katerih umeščamo nacionalno identiteto (Brewer 1991). Ti razločevalni elementi so lahko jezik, glasba, zgodovinski miti, državni simboli, religija, tradicije, vrednote itd. pomembno pa je, da nobeden izmed teh ni ekskluziven. Vsaj je lahko in nobeden ni nujen del razločevanja narodov. Od situacije je odvisno, kateri elementi bodo uporabljeni pri konstrukciji določenega naroda. Ne nazadnje, pred narodi nismo mogli govoriti o razlikah med njimi. Šele pred nekaj stoletji je nastala ideja naroda in nacionalne države. Ta ideja se je razvila v normo, ki je postala globalna. Svet se je začel deliti na narode, narodi pa še vedno nastajajo.

Strinjamo se lahko s konstruktivisti, ki zato narode razumejo kot zamišljene skupnosti, prav tako pa delno tudi s primordialisti, ki poudarjajo realne razlike

med narodi. Alex Bellamy (2003) lahko s svojim pristopom na treh nivojih pomaga k premostitvi nasprotij med primordializmom in konstruktivizmom. Njegov model je podoben Andersonovemu, saj vidi nacionalno identiteto kot fenomen, ki deluje na različnih nivojih družbe. Zazna tri ključne ravni, kjer se skozi abstrakcijo oblikuje nacionalna identiteta:

- Prva raven so t.i. velike zgodbe, ki ločijo narod od drugih narodov. Temelji na kategorizaciji narodov glede na situacijsko izbrane razločevalne elemente.
- Druga raven je instrumentalna uporaba teh velikih zgodb s strani elit. Politične in intelektualne elite namreč osmislijo razlike med narodi, predvsem v želji po uporabi teh razlik v svojih političnih bojih. Tako te zgodbe postanejo pomembne in se kot ideološki instrument preoblikujejo v politično relevantne.
- Tretja raven pa je banalni nacionalizem na lokalnem in individualnem nivoju, kjer gre za nenehno reinterpretacijo in reprodukcijo naracij nacionalne identitete, ki pa je prav tako artikulirana s strani političnih elit.

Skozi tri ravni formacije nacionalne identitete Bellamy poveže teorijo formacije družbenih identitet, sodobne etnične teorije, elitistične in konfliktne teorije ter konstruktivizem. Nacionalna identiteta je tako rezultat kompleksnih razmerij med različnimi faktorji, ki se na koncu manifestirajo na lokalni in individualni ravni v mnogih družbenih sferah. Na podlagi analize hrvaškega nacionalizma je zaznal šest takšnih sfer: ekonomski prostor, šport, regionalizem, jezik, šolstvo in religijo. Skozi te sfere se nacionalna identiteta nenehno reproducira na ravni vsakodnevnih življenjskih izkušenj, tudi s pomočjo naracij ali mitov, kar lahko imenujemo kolektivni spomin.

2.7 Narodni miti

Kategorizacija družbe (in proces identifikacije) ni nujno, da poteka spontano. Kadar je družbena identiteta osnova političnega delovanja, je lahko kategorizacija voden proces. Nacionalna zavest je lahko posledica dolgotrajnega procesa narodne formacije, če pa te zavesti narod nima, »si jo je potrebno izmisliti in jo re-definirati po okusu vladajoče elite« (Smith 1988, 148). Tudi po mnenju Schöpflina (1997, 22) je to »stvar političnih elit skupnosti, ki lahko izvajajo kontrolo nad miti in odločajo o tem, kateri so za neko skupnost pomembni«. Tako so na primer imperialni narodi izumljali mite, da bi

opravičevali svoje vladanje nad drugimi ljudmi in narodi. »Poraženi narodi pa so izumljali svoje mite, da bi pojasnili vzroke svoje nesreče« (Fulbrook 1997, 141). Tudi Hobsbawm (1983, 9) govori o »izumljanju tradicije«, kjer je navidezna povezava s preteklostjo v veliki meri izumetničena. Izumljene tradicije ustvarjajo občutek enotnosti skupine ter uporabljajo zgodovino za legitimiranje političnih dejanj. »Tradicija« je po njegovem konstrukt, na katerem so se z vzpostavitvijo nacionalnih mitov utemeljile nacionalne države, medtem ko socialni mit temelji na postulatih liberalnega kapitalizma in z njim povezanega nebrzdanega »napredka« za vso družbo, tudi za delavski razred in revne sloje, ob pogoju da je liberalni kapitalizem uspešen. Obe »tradiciji« so si izmislile nacionalne elite, da bi upravičile svoj ekonomski in politični vzpon, s tem pa nastanek, obstoj in pomembnost njihovih nacionalnih držav« (Repe v Hobsbawm 2011, 404).

Ko govorimo o mitih, je razumevanje mita razumljeno v antropološkem smislu, torej v smislu transcendentnih zgodb, za katere verjamemo, da so resnične in služijo kot paradigme, ki jih ljudje uporabljajo za razumevanje večjih zgodb. So osnovne naracije, ki s tem ko poudarjajo, kaj je resnično, večno in trajno, vzpostavljajo red, povezanost in smisel vsakodnevnemu svetu. Jezik, skozi katerega govori mit, je kolektivi spomin skupnosti. Takšne pripovedi poskušajo pri članih naroda vzbujati ali vzdrževati prepričanja o izvoru in temeljih naroda. Sodijo med mitološke pripovedi, ki pa se od očitno fiktivnih razlikujejo po tem, da se poskušajo utemeljevati na domnevni resničnosti, ki je naj ne bi postavljali pod vprašaj, navkljub temu, da so ideje o tisočletnem poreklu očitno nedokazljive. »Za nacionalno identiteto je značilna produkcija mitov o poreklu in občutenju zgodovinske kontinuitete, ki omogoča, da se v državi vidi izraz ali obris že prej obstoječe identitete, ki predstavlja pragmatično ideološko formo. Takšna nacionalistična mitologija seveda ni usmerjena le v totalitarizacijo preteklosti, ampak tudi v homogenizacijo sedanosti in determinacijo prihodnosti« (Praprotnik 1999, 76).

Specifičen in sodoben primer poudarjanja mitov pri (re)nacionalizaciji predstavljajo post-kolonialne, etnično raznolike države. Npr. Bolivija, katere polno ime je celo Večnacionalna država Bolivija (in je edini takšen primer). Uradna večnacionalnost je posledica specifičnih etničnih, ekonomskih in političnih okoliščin ter neposreden rezultat socialističnega gibanja (Juana Evo Moralesa). Vzpostavilo se je nacionalistično sidrišče, ki je kombinacija domorodskosti (hkrati staroselci predstavljajo večino prebivalstva) ter anti-elitističnega upora. Režim se tako sklicuje na globoko zakoreninjena staroselska prepričanja, zgodbe in mite, potomce staroselcev kot izbrane ljudi, združene na podlagi starodavne kulture in ozemlja, tudi usode (Benschop 2007). Zanimivo je soroden in v marsičem (npr. demokratični socializem) podoben primer

Venezuele, usmerjen bolj v zunanjepolitično kreacijo Drugega. Mnogo bolj kot na etnično karto je tako Hugo Chavez stavil na revolucionarno in uporniško tradicijo ter anti-imperialistično zgodovino. Tako je nasledil in obudil močno levičarsko zapuščino (Raby 2006), ki je bila zaradi interesa vladajočih elit po pasivnosti in stabilnosti taktično zapostavljena. Nacionalizem je povezal narod z velikimi uspehi 19. stoletja, polnimi junaštva (DiJohn 2005, 22). Čeprav naj bi Venezuela prekinila vezi z imperialno Španijo, pa naj družbena tranzicija (revolucija) ne bi bila končana, ljudje pa sedaj stopajo v čas ponovnega osamosvajanja, vendar sedaj na miroljuben, demokratičen način (Hellinger 2005, 17). Logika delovanja takšnega nacionalizma je znana, poseben pa je morda ravno čas vzpona tega, morda celo razdruževalnega nacionalizma, ki je umeščen v dobo sodobnih globalizacijskih procesov. Zanimiva je tudi kombinacija pristne demokratične tranzicije s populistično, taktično zlorabo nacionalističnih sentimentov zavoljo družbeno-politične transformacije. Vsaka takšna avtentičnost nacionalizma pa zgolj potrjuje ideološko noto nacionalizma, vključno z njegovo skrajno situacijsko prilagodljivostjo in upogljivostjo ter mitološkostjo.

Tudi Anthony D. Smith locira jedro nacionalne identitete v kolektivnih zgodovinskih spominih, torej v spominih, izraženih skozi zgodovinske naracije in mite. Če je narod zamišljena skupnost, je sila, ki ohranja zamišljenost, ravno kolektivni spomin, ki se ohranja z zgodovinskimi diskurzi. Narodni zgodovinski spomin in miti so tisti, ki prikazujejo nacionalno identiteto kot »jasno in naravno« (Hosking in Schöpflin 1997). Delujejo kot ključni instrumenti kulturne reprodukcije, torej prenosa nacionalne identitete na naslednje generacije.

Nacionalni miti so pomembni za razumevanje sodobnega sveta, saj je prepričanje o deljeni usodi pomembna družbena sila. Velikonja (2003) predlaga, da ločimo mite na tradicionalne in ideološke. Tradicionalni miti so zgodbe, ki so skupne vsem pripadnikom določene družbe, torej zgodbe o ključnih dogodkih in osebah iz preteklosti. Ideološki miti pa se nanašajo na zgodovinske rane in so usmerjeni v prihodnost, torej predlagajo smer delovanja. »Ti ideološki miti so po navadi artikulirani s strani majhnih družbenih skupin, npr. akademskih ali verskih, uporabljeni pa s strani političnih voditeljev za inspiracijo kolektivnih lojalnosti, emocij in akcij, potrebnih za mobilizacijo političnega delovanja« (Velikonja 2003, 7). Tako npr. vladajoči preko mitov netijo v naslovnikih ljubezen do svoje domovine, ti pa se tako lahko na pobudo vladajočih mobilizirajo, npr. odpravijo v vojno z drugimi narodi. Roland Barthes (1957, 155–161) celo zanika, da so narodi zgodovinska realnost, zato jih raje obravnava kot »političen mit«.

Stuart Hall zato meni, da je identiteta proces, saj je vedno predmet igre zgodovine in igre razlike (Hall 1992, 613). Nacionalno identiteto tako tvorijo npr.

skonstruirana skupna zgodovina, jezikovna skupnost in teritorij. Loči pet osrednjih načinov konstitucije izmišljene skupnosti naroda:

1. Diskurz naroda. To je zgodba, ki se vedno znova ponavlja in prenaša iz generacije v generacijo. Z njo so lahko povezane ožje zgodbe, zgodovinski dogodki, zgodovinske osebe/voditelji, literatura, simboli in rituali. Znotraj te zgodbe, znotraj diskurza naroda, vidimo tudi sebe, zato nam ta diskurz krepi samopodobo in pomembno vlogo znotraj družbene skupine ter nas povezuje z narodno usodo, ki naj bi obstajala od nekdaj in nas bo preživela.
2. Izvor, kontinuiteta, tradicija in brezčasnost. Za večino pripadnikov naroda je narodni izvor razumljen kot primordialen in brezčasen, kot naraven in esencialen. Lahko se povezuje v raso ali davnimi predniki.
3. Izumljena tradicija. Rituali, simboli, družbene prakse in zgodbe so lahko sicer videti stare, vendar imajo mnogokrat izvor v bližnji preteklosti. Npr.: Sedanja oblika britanske monarhije je videti večna, čeprav je nedavnega porekla. Številne evropske nacionalne kuhinje temeljijo na krompirju, čeprav se je začel širiti pred komaj 200 leti. Podobno velja za npr. narodne noše in narodno glasbo, ki bazira na relativno modernih glasbenih instrumentih.
4. Temeljni miti. Izvor naroda je lahko lociran v specifičnih zgodovinskih trenutkih, ki pa jih je nemogoče preveriti. Judovska, arabska zgodovina, pa tudi krščanska tradicija imajo takšne značilnosti. Nove nacionalne države pa takšne mite evidentno ustvarjajo, saj se ne morejo sklicevati na takšne antične zgodovinske mite.
5. Čisti, izvorni ljudje. Nacionalni izvor naj bi se lahko izsledil do prvotnih ljudi. Primer so prvotni naseljenci ZDA ali arijci v nacistični Nemčiji. Seveda je takšen starodaven izvor vprašljiv, tudi čistost naslednjih generacij je vprašljiva. (Hall 1996, 613–615)

Anderson (1998, 180) gre celo dlje, ko pravi, da je razlika med izmišljotinami uradnega nacionalizma in konstrukti drugih vrst ustrezna razliki med »lažjo in mitom«. Narava »izmišljotin« pa generira vsaj tri paradokse:

- Objektivno sodobnost narodov v očeh zgodovinarjev proti subjektivni starodavnosti teh narodov v očeh nacionalistov;
- Formalno univerzalnost narodnosti kot družbene in kulturne predstave proti neozdravljivi partikularnosti njenih konkretnih manifestacij;

- Politično moč nacionalizmov proti njihovi filozofski plehkosti in nekoherentnosti (Anderson 1998, 13).

Na tem mestu lahko ugotovimo, da se obstoječe sodobne teorije etničnosti in narodov oddaljujejo do primordialističnih razlag in uspešno zagovarjajo postmodernistične ideje. Resnična in objektivno pravilna teorija ne obstaja, vendar v tem primeru ne moremo niti reči, da je katera izmed njih bolj pravilna (ali vsaj prepričljiva). Zaradi tega se zdi izključujoče razločevanje med modernisti in perenialisti nesmiselno. Vsekakor velja, da so razlike med družbenimi skupinami realnost, kar pa še ne pomeni, da se to izraža v etničnih delitvah. Velja, da je na narodno delitev vplival duh časa, saj so konstrukt procesa modernizacije (centralizacija držav, informatizacija, tehnološki napredek, birokratizacija itd.). Hkrati so na ta proces vplivale strategije elit (monarhov, revolucionarjev, intelektualcev, buržoazije, nacionalistov itd.). Zato se je razvila ideologija nacionalizma, ki je instrumentaliziral in propagiral družbene, kulturne razlike na podlagi obstoječih razlik, ki so v vsaki družbi sicer neizbežne. V tem primeru trdna in paradigmatična teoretska delitev vodi v nepopolno razumevanje narodov in nacionalnih držav, zato je najprimernejši teoretski pristop nujno eklektičen.

Za razumevanje konstrukta naroda, ki se v skladu z mitološko zasnovo nenehno javno predstavlja kot koherentna in starodavna skupnost, je po teoretski relativizaciji, potrebna še relativizacija na podlagi pregleda in dekonstrukcije zgodovine. Predvsem skozi prizmo naravne in neizbežne povezanosti narodov; povezanosti narodov s svojim ozemljem, pa tudi skupnega jezika in skupne zgodovine. Na podlagi tega bom razsvetlil vlogo elit in družbenih okoliščin, ki so vplivale na povezovanje nacionalnih družbenih skupnosti. V končni fazi pa bom poskušal evidentirati (definirati) osnovne, temeljne in skupne značilnosti vseh nacionalizacijskih procesov, zbrane v ključnem procesu, projektu in ideologiji nacionalizma.

2.8 Preteklost in zgodovina naroda

Ena do strategij nacionalizma je ločitev zgodovine od preteklosti. Tako se navidezno ustvarja mit o preteklosti naroda, iz katere črpa sedanjo legitimnost. Patrick Geary (2003) je v svoji knjigi »Living with the Dead in the Middle Ages«, spodkopal mit o etničnih narodih, ki naj bi izhajali iz daljne ali bližnje srednjeveške preteklosti:

Sodobna zgodovina se je rodila v 19. stoletju, kot instrument evropskega nacionalizma. Kot orodje nacionalne ideologije je bila zgodovina evropskih narodov velik uspeh, vendar je spremenila naše razumevanje preteklosti v strupeno odplako, polno etničnega nacionalizma, ta strup pa je pronical globoko v ljudsko zavest. Največja naloga sodobnih zgodovinarjev je sanacija tega onesnaženja (Geary 2003, 15).

Filozofi 18. in 19. stoletja, kot npr. Fichte, Herder ali Hegel, so razvijali idejo nacionalizma, ki je povezoval trenutno državo z ljudmi, ki jih združujejo politični cilji, jezik in kultura. Ne glede na prizadevanja sodobne zgodovine pa še vedno verjamemo, da se sodobni narodi mistično povezujejo z določenimi predhodniki ali ozemljem. Geary (2003) poudarja, da so bili starodavni jeziki in kulture preveč »tekoče«, da bi jih lahko povezovali z določenimi geografskimi regijami. Tudi ljudstva, kot npr. Galci, Franki ali Lombardi se niso videli kot homogeni. S pomočjo Herodota, Tacita in Avgušтина demonstrira, da je v preteklosti bilo mnogo različnih ljudstev, ki so lahko bila začasno združena pod določenim vladarjem, vendar ne s pomočjo principa, ki ga sedaj razumemo kot etničnega ali državljanskega. Enostavno ni obstajala dikcija naroda, dokler je niso izumili filozofi v 18. in 19. stoletju. Zato sklepa, da so se evropska ljudstva in narodi procesno formirali s pomočjo zgodovine. Hkrati nam zgodovina kaže, da je nacionalna država moderna politična tvorba, svetovna zgodovina pa je zgodovina različnih in heterogenih političnih skupnosti, ki so do nastanka nacionalnih držav dominirale družbeno življenje.

Nacionalna država je samo zadnja v vrsti državnih oblik in ni univerzalna manifestacija »človekove narave«. Ima torej svoj začetek in svojo zgodovino, kar pa tudi pomeni, da obstaja čas pred nacionalnimi državami. Spomnimo se na mestne države, ki so bile majhne, neodvisne in samo-organizirane politične tvorbe, ki jih je obkrožala kmetijska pokrajina. Vključevale so se v trgovanje in vojne s sosednjimi mestnimi državami. Zaradi svoje logike samoupravne ureditve se niso mogle širiti. Primeri so mestne države antične Grčije (Atene, Šparta itd.), srednjeveška svobodna mesta severnonemške Hanzeatske lige (Bremen, Hamburg itd.), mestne republike renesančne severne Italije (Benetke, Genova, Pisa itd.), danes pa Singapur ali Vatikan.

Druga alternativna oblika so bili imperiji. Klasični imperiji, npr. rimski, kitajski, inkovski, sirski, perzijski itd., so bili politično vojaška tvorba s posrednim in omejenim vplivom na teritorij in heterogenim prebivalstvom. Vodila jih je elita, ki je med seboj sicer delila jezik in kulturo, podložna ljudstva pa so bila raznolika in so se med seboj kulturno razlikovala. Politična elita je vodila državo posredno, preko lokalnih vladarjev različnih etničnih in kulturnih porekel. Klasični imperiji

so delovali globalno in bi vsaj teoretično lahko zavzemali celoten svet, saj niso imeli fiksnih meja. Le te so bile ohlapne in spremenljive ter so označevale le približen in trenutni obseg imperija, predvsem limite vojaškega in ekonomskega kontakta z drugimi ljudstvi. Prav tako imperiji niso posedovali monopola nad prisilo, ljudje pa niso imeli rednega kontakta z uradniki, torej z državo v institucionalnem smislu. V glavnem je imperij pobiral le davke, pa še to preko lokalnih vladarjev. Zato prebivalci imperija niso razvili skupne identitete. Nedavni imperiji so bili npr. Otomanski, Avstro-ogrska, Rusija (kasneje SZ). Tudi danes bi lahko mnogo držav razglasili za imperiji, v kolikor jih ne bi globalno razumevali in imenovali za nacionalne države.

Potrebno je še omeniti plemena, saj je velika večina ljudi, ki so kdajkoli živeli, družbeno funkcionirala znotraj njih. Pleme je ne-teritorialna družbena skupina, sestavljena iz mnogih družin, ki so povezane v klane. Kot ostale družbene skupine jih veže mitska starodavna vez, solidarnost pa izhaja iz krvne povezanosti. Plemena še vedno obstajajo, predvsem v Afriki, vendar se vedno bolj povezujejo v nacionalne države (npr. Yorube, Ibosi, in Hausa-Fulani v Nigeriji). Redko se celotno pleme poveže v nacionalno državo (Botsvana, Svazi). Včasih ostanejo plemena tudi ujeta med različne države (npr. Kurdi med Irakom, Sirijo, Turčijo in Iranom). Mimogrede, če bi Kurdi (in ostali) dobili svojo državo, ne bi bili pleme, temveč narod.

Jasno je, da nobeno evropsko ljudstvo ne ustreza abstraktni predstavi, ki jo je ustvaril nacionalizem 19. stoletja. Citron (1991, 216) povzame svoje francosko poreklo: »Mi nismo utelešenje nevidnega in skrivnostnega bistva, v našem primeru Galskega. Smo plod tisočletij nedoločljivih mešanj. Smo Ligurci, Iberci, Kelti, Rimljani, Franki, Bretonci, Visigoti, Ostrogoti, Burgundi, Huni, Baski, Vikingi, Arabci, Berberi, Madžari, Židje, Poljaki, Rusi, Španci, Portugalci, Italijani, Antilci, Magrebinci, Vietnamci itd. Smo priseljenci minulih dveh stoletij, ki pa so tudi že sami rezultat zapletenih »talilnih loncev«. Kar je lahko pred izmišljenim narodom združevalo ljudi, je bila skupna država, s katero pa se niso identificirali. Francoska identiteta se je v Franciji začela vzpostavljati komaj po nastanku mita o galskem poreklu. »Teologija čiste kraljevske krvi se je spremenila v genetski mit galske krvi Francozov«. Trojanski mit je frankovskim kraljem zagotavljal kontinuiteto treh dinastij, ki je temeljila na skupnem poreklu. Galski mit pa je narodu, enemu in nedeljivemu, prinesel »rasno homogenost in kulturno povezanost« (Citron 1991, 206). Vzporedno se je morala konsolidirati država, ki je povezala in zamejila ozemlje. Šele takrat je lahko država začela imaginarno povezovati svoje notranje okolje, pri tem procesu pa je bila ključna državna uprava, ki je ustvarila videz o enotnem in koherentnem ozemlju. S postopnim enačenjem kraljestva Francije z ozemlji, ki jih je pridobila kraljevska oblast in na

katerih so kraljevi oficirji uvajali upravo, sta se razvijala pojma država in narod. V 18. Stoletju niso zmeraj ločili med deželo, državo in narodom. »Država je pomenila vlado, vladne ustanove, zamenjevali pa so jo s pojmom upravljane dežele« (Citron 1991, 207).

Ključna pri homogenizaciji francoske identitete je bila francoska revolucija. Ko so predstavniki tretjega stanu junija leta 1789 po svoji zmagi razglasili narodno predstavništvo – in s tem narod za en sam in nedeljiv, je revolucija končala razpravo med Galci in Franki. Revolucionarji, katerih kulturo je prežemal kult rimske antike, so se v sporu o dveh rasah v celoti razglasili za Galce. S sakralizacijo naroda so ponovno našli izvirno enotnost, ki je stoletja mučila zgodovinsko kulturo. Po prekinitvi odnosov s cerkvijo je revolucija prenesla svetost v samo sebe, njen bog pa so bili narod in revolucionarji, narod je postal »kolektivni mesija« (Citron 1991, 203–218). Sovraštvo do frankovskih »razbojnikov« pa je bilo takšno, da so v dnevih navdušenja ob zmagi galskega naroda nekateri celo predlagali spremembo imena dežele, torej ukinitve imena Francija.

Tudi v Nemčiji je nacionalno združevanje potekalo relativno pozno. Dunajski kongres iz leta 1815 je ustvaril nemško konfederacijo, ki naj bi zadržala močno Francijo. Takrat je bilo jasno, da bi vsaka bližnja unija porušila delikatno ravnotežje moči. Vseeno se je ta unija udejanjila, kot je Nemčijo leta 1862 začel s silo povezovati Otto von Bismarck. Odkar je postal pruski kancler, si je prizadeval za združitev Nemčije pod okriljem Prusije in nato krepitev in širjenje nemškega cesarstva. Najprej je korenito reorganiziral in moderniziral pruske oborožene sile, da je lahko leta 1864, skupaj z Avstrijo napadel Dansko in Prusiji priključil osvojeni Schleswig. Leta 1866 je premagal svojo nekdanjo avstrijsko zaveznico, Prusiji priključil še severne nemške države ter ustanovil Severnonemško konfederacijo. Leta 1870 je izzval še francosko-prusko vojno in po zmagi priključil južne nemške države. Končno so 18. januarja 1871 v Versaillesu razglasili Nemčijo za cesarstvo, pruskega kralja Viljema I. pa za cesarja. Bismarck je postal prvi kancler ter politično kontroliral državo, dokler ga ni leta 1890 odstavil cesar Viljem II. (Barracough 1984). Tudi sam Bismarck je še pred združitvijo (leta 1868) sam izjavil, kar mu danes pripisujejo drugi, namreč združitev Nemčije s silo: »Prusija mora koncentrirati in ohraniti moč za ugoden trenutek, ki se je doslej že večkrat izmuznil. Pruske državne meje so, v skladu z dunajskimi pogodbami, neprimerne za zdravo državno življenje. Veliko vprašanje današnjega časa se ne bo rešilo s govori in večinskimi odločitvami, kar je bila poglavitna napaka v letih 1858 in 1849, temveč z železom in krvjo« (Hollyday 1970, 16–18).

Bismarckov program združitve je bil hiter in neposreden. »Nacionalno čustvo, kot splošen sentiment, je bilo neznano vse do leta 1813. V začetku stoletja je obstajalo zgolj med peščico intelektualcev, med birokracijo in najvišjimi vojaškimi oficirji« (Greefeld 1991, 321). Kitchen (2006, 8) govori celo o več Nemčijah, saj je bil tudi po združenju leta 1871 nemški imperij sestavljen iz štirih ločenih kraljestev, s štirimi vojskami in iz številnih pol avtonomnih entitet. Zgodnji nemški nacionalizem je bil abstrakten, humanističen, kozmopolitski, filozofski in apolitičen. Pomemben mejnik je bila šele Napoleonova okupacija nemških dežel, ko je nacionalizem združila z »arogantnim občutkom kulturne superiornosti, s katerim je kompenzirala realnost tuje dominacije ter reakcionarno obsesijo z mitološko nemško zgodovino« (Kitchen 2006, 2). To ugotavlja tudi Berlin (1974, 246) ko povzema, da so se »Nemci, še posebej Vzhodni Prusi, v času francoske politične, kulturne in vojaške okupacije zahodnega sveta, počutili ponižano. Zaradi tega so se vračali v preteklost, s katero so sanirali svojo inferiornost. V sebi so odkrili kvalitete, npr. enostavnost, uglajenost in sublimnost, ki so jih videli kot superiorne v primerjavi s svojimi zavojevalci, ki naj bi bili bogati, čustveni, uspešni, elegantni, brezsrčni in moralno prazni. Odkrili so resnične in imaginarne zgodovinske zmage in slave. S tem so se zoperstavili na identitetni ravni, kar pa je kasneje lahko preraslo do dejanskega narodnega upora. Tisti, ki si ne morejo dvigniti samozavesti s političnimi, vojaškimi in ekonomskimi uspehi ali izvrstno umetniško tradicijo, namreč iščejo motivacijo z omenjanjem skupnega svobodnega in kreativnega duha, nepokvarjenega z močjo ali sofisticiranostjo.«

Združitev Nemčije, ki jo sedaj razumemo kot t.i. etnično nacionalno državo, moramo razumeti kot posledico združevanja s pomočjo sile in ne na podlagi etničnih čustev. Le ta so nastala kasneje, na reakcionaren način (kot t.i. odporniški ali kolonialen nacionalizem) in s pomočjo državnih ukrepov (državlanski in državni nacionalizem), ki so pomagali vzpostaviti nacionalno identiteto. To pa se je zamaknilo v 20. stoletje in ne pretiravamo, ko pravimo, da je nacionalno identiteto v Nemčiji konsolidiral šele nacizem, o čemer razpravlja tudi Kitchen (2006, 8).

Če je Nemčija razvijala nacionalistične ideje kot odgovor na že razvite francoske, pa se je podobno dogajalo tudi v sami Franciji. Le ta se je na podoben način nacionalizirala v interakciji z Anglijo. Greenfeldova (1992, 14) tako ugotavlja, da se je nacionalizem razvil v Angliji v obliki individualističnega državlanskega nacionalizma v britanskih kolonijah, tudi ZDA. Kasneje se je nacionalizem širil proti vzhodu. V Franciji se je pojavil v 18. stoletju, ko je le ta »predala« vodilno pozicijo, ki jo je imela v 17. stoletju, Angliji. Posledično so filozofi začeli zahtevati svoboščine in liberalne reforme, s katerimi bi naredili Francijo tako uspešno kot

je bila Anglija. Ker to ni uspelo, so kasneje spremenili svoje ideje in plane, ter »anglo-filijo« zamenjali za »anglo-fobijo« (Greenfeld 1992, 178). Rodil se je francoski nacionalizem, ki je poskušal biti bolj liberalen od tistega, ki ga je kopiral. Francoski filozofi, npr. Voltaire, Montesquieu in Rousseau, so se tako zatekali k novi, narodni duhovnosti. Konstrukcija nacionalistične ideologije poskuša namreč ustvariti nekaj novega, s čimer bi se lahko zoperstavili dominantnemu Drugemu, vendar tudi brani obstoječo kulturo, ki mora biti na novo izumljena, ravno zaradi tega, da se lahko zoperstavi. Nacionalistična ideologija je zato »simbolna strategija« (Geertz 1973, 230).

Proces nacionalizacije se je iz Anglije širil v Francijo, kasneje v Nemčijo. Podobno kot Nemčija pa se je nacionalizirala še ena evropska velesila, Italija. Tako, kot je Nemčija postala razširitev Prusije, je Italija postala razširitev Piemonta. Pruski kralj je postal nemški cesar, enako je piemontski kralj postal italijanski. Združitev se je začela odvijati leta 1860, pod vodstvom piemontskega Camilla Cavourja na severu in Giuseppa Garibaldija ter njegovih revolucionarjev na jugu. Nemogoče bi bilo združiti Italijo brez izгона Francije in Avstrije, zato je Cavour na svojo stran zvalil Napoleona III., z Nico in Savojo kot nagrado. Z Avstrijo pa je bil podpisan mirovni sporazum leta 1859. Tudi Bismarck je pomagal leta 1866 Italiji priključiti avstrijska ozemlja, papeške države pa so bile priključene leta 1870. S taktiko politike moči se je združeval sever, Garibaldi pa se je na jugu poslužil taktike ljudske vstaje, celo na principu radikalno demokratskih in sekularnih idej. Vseeno je npr. avstrijski knez von Metternich videl Italijo kot »geografski izraz«, saj takrat še vedno ni bila jasno, kaj naj bi pomenilo biti Italijan. Razen jezika je malo stvari združevalo Italijane, pa še ta je bil predvsem v domeni elit. Čeprav je imela Italija najstarejšo elitno literarno kulturo, je samo nekaj odstotkov prebivalstva vsakodnevno govorilo »narodni jezik«, ostali so namreč govorili »vzajemno nezdružljive idiome«. Zato je razumljivo, da je na prvem zasedanju parlamenta sveže združene Italije Massimo Taparelli d'Azeglio pripomnil: »Ustvarili smo Italijo, sedaj moramo ustvariti še Italijane« (Hom 2013).

Nacionalna država naj bi v sedanji obliki združevala moderno državo in narod. Pri čemer velja, da lahko najprej nastane država ali narod. V večini držav, ki so se prve nacionalizirale, je najprej obstajala država, kasneje pa je »nastal« narod, vključno s svojo zgodovinsko »veličino«. Ta »veličina« pa se je morala najprej konstruirati, kar pa je bilo med drugim možno ravno s pomočjo zgodovine kot vede, na kar opozarja Geary (2003). Skupaj s spominom je zato zgodovina ena izmed pomembnejših instrumentov konstrukcije in konceptualizacije preteklosti ter oblikovanja družbene identitete. Po Ronaldu Sunyju (2001, 864) zgodovina namreč »temelji na spominih, ki so organizirani v naracije«. Kar se je dejansko

zgodilo, je manj pomembno od tega, kar si zapomnimo, da se je zgodilo. Kar se spominjamo, kar se je pozabilo in kar se reprezentira, tako nudi ogrudje, skozi katerega razumemo svet. Tudi npr. etnični spori temeljijo na naracijah, npr. zgodbah o nepravičnostih, izdajah in zatiranju. Tisti, ki pripovedujejo zgodbe (in jih širijo) imajo velik vpliv in moč, da preoblikujejo zgodbe in tako promovirajo določeno preteklost in tudi prihodnost. V primeru Francije ostaja za večino Francozov zgodovina Francije to, kar je bila ob koncu prejšnjega stoletja: znanost in liturgija hkrati. Ker opisuje »resnično« preteklost, je njena naloga biti pripoved o narodu. Zgodovina in nacionalizem sta tako neločljiva. Nobeno pisanje zgodovine ni nedolžno in od otroštva dalje bi se morali učiti, da je zgodovina »pogled na preteklost in ne preteklost sama« (Citron 1991, 193). Ali kot s konstruktivistično logiko vzajemnosti parafrazira Bartelson (1995, 76): »Če je potrebno genealoško zgodovino ponovno napisati, je to zaradi tega, ker se je spremenila sedanost. Če se je spremenila sedanost, je to delno zato, ker je bila zgodovina ponovno napisana.«

Zgodovina služi kot arhaični imaginarij, ki ohranja nostalgijo o npr. eni veri v Franciji in utrjuje prepričanje o obstoju neke posebne francoske rase, enotnega in homogenega ljudstva, velike družine s skupnimi galskimi predniki, katere identiteto ogrožajo tujci in kulture drugih dežel. Takšen mit pa so začeli zgodovinarji. Npr. »Dom Martin je galsko poreklo Francije vpisal v biblično kronologijo, v dediščino skrbnih izračunov srednjega veka. Zgodovina človeštva se po njegovem začne leta 4050 pred našim štetjem. Azijo so ljudje naseljevali dva tisoč let in leta 2050 pr.n.št. so priseljenci prišli na jug Galije. Imenovali so se Aborigeni, kasneje Kelti in na koncu, v rimski dobi, Galci. Po njegovem se mit o absolutnem začetku (človeške zgodovine) utelesi v galskem ljudstvu, ki je ustvarilo samega sebe in je bilo začetek vseh ostalih. Res, da je po njegovem mnenju to ljudstvo prišlo od drugje, ker pa je ta »drugje« prostor božjega stvarjenja človeka, je to le dodatno potrdilo njegovo izjemno usodo« (Citron 1991, 201).

V tem oziru lahko govorimo o »nacionalizirani zgodovini« (Štih 2009), torej o krojenju zgodovine po potrebah, željah in predstavah modernih narodov oziroma njihovih družbenih elit. Zgodovina je namreč retrogradno nacionalizirana. Ustaljene podobe veličastnih in starih zgodovin posameznih narodov so v glavnem nastale šele v 19. stoletju in so produkt nacionalizacije sveta in temu primerno se je oblikoval tudi pogled na zgodovino, ki je še danes dominanten. Za nastajajoče narode je bilo nujno potrebno, da so si ustvarili jasno podobo kontinuirane in zaokrožene lastne zgodovine, brez katere ne morejo obstajati, saj spomin in zavest o skupni usodi v preteklosti legitimirata obstoj naroda v sedanosti. Pri tej potrebi po nacionalni zgodovini gre zato v prvi vrsti

za potrebo po oblikovanju in ohranjanju nacionalne identitete. Zgodovina je zato sredstvo narodne legitimacije, emancipacije, integracije in tudi zamejitve. Ima določeno funkcijo, saj je zavezana določenim ciljem. Rezultat vsega tega je, da je zgodovina modernih evropskih narodov bolj konstruirana kot rekonstruirana in bolj fiktivna kot realna. Sestavni del takšne zgodovine so nujno tudi zgodovinski miti. »V evropskem 20. stoletju so bile tako strukturirane nacionalne zgodovine percepirane kot povsem samoumevne in nesporne zgodovinske realnosti, čeprav so to v bistvu psevdo-zgodovinske podobe, saj vsebujejo sodobne, a v preteklost transponirane predstave, vrednote in vsebine« (Štih 2009).

Takšno širjenje propagandne zgodovine pa se še vedno ohranja. Predvsem se razkriva ob novih nacionalizmih, npr. po razpadu Sovjetske zveze, ko zgodovinarji nadaljujejo z primordialistično razlago preteklosti. Nova država seveda potrebuje novo nacionalno identiteto, ideološki premik pa je moral biti v takšnih primerih skoraj instanten. V tem procesu »nacionalna elita, predvsem t.i. inteligenca, ki vključuje tudi zgodovinarje, igra pomembno vlogo pri iskanju konsenza o nacionalni preteklosti, ki nato služi kot osnova nacionalne mobilizacije« (Minasyan 2009, 10). Ta vidik nacionalizacije genialno povzema George Orwell (v delu »1984« iz leta 1949) s stavkom: »Kdor kontrolira preteklost, kontrolira prihodnost: kdor kontrolira sedanjost, kontrolira preteklost.« »Nietzsche pa pravi, da je zgodovinarjeva zgodovina vedno bolj povezana s sedanjostjo, kot pa preteklostjo. Vedno odseva specifične potrebe sedanjosti in obete za prihodnost« (Bartelson 1995, 54).

2.9 Teritorij

Narodi niso tako starodavni kot se dojemajo sami. Pri konstrukciji te predstave jim pomaga zgodovina, ki prireja preteklost. Ključni element nacionalne identitete, tudi nacionalne države, pa je tudi teritorij, saj brez zamejenega teritorija, ki je podvržen enotni upravi, niso izpolnjeni pogoji državnosti. Država je namreč suverena le takrat, kadar ima monopol nad svojim ozemljem. Teritorij je tudi eden izmed ključnih označevalcev kategorizacije in diferenciacije nacionalnih skupnosti. Kako je torej z ozemljem, s katerim je narod »usodno povezan«, katero je nedotakljivo, predmet številnih meddržavnih sporov, in se dojema kot narodna »sveta zemlja«?

Prvo očitno dejstvo je, da pred časom nacionalizmov teritorij ni bil pomembno identifikacijsko sredstvo. V obdobju »stare ureditve« se posameznik namreč ni močno identificiral s svojo deželo. Kot pravi Renan: »Cesija province ni

potemtakem ni bila nič drugega kot prenos nepremičnin enega vladarja na drugega; ljudstvo je do tega največkrat ostalo indiferentno» (Todorov 1991, 149). Ne samo, da so se ljudstva selila, teritorij tudi ni bil zamejen, kar pomeni, da so bila ozemlja le približno razdeljena med npr. imperije. Prostor je bil v predstavah ljudi le približno zamejen, predvsem zaradi svoje geografske razčlenjenosti (naravne meje). Agrarne družbe niso imele centralizirane države, tiste pa, ki so jo imele, pa so imele pogosto slabo določeno, ohlapno teritorialno mejo. Gellner (1991, 259) ugotavlja, da so takratne obmejne dežele lahko bile le nominalno podrejene središču. Obrobna ozemlja so lahko npr. bila obdavčena, kadar je preko njih potoval kralj. »Meje utegnejo biti ne le meglene, z velikim odstopanjem med »pays legal« in »pays reel«, temveč tudi nepopisno zapletene, zavite in zato neučinkovite. Kadar je v lokalnih enotah veliko ekonomskega in družbenega življenja, centralna država pa si le razmeroma slabo prizadeva monopolizirati legitimno nasilje, meje preprosto niso zelo pomembne. Dejansko so meje obstajale bolj na ločnicah med provincami kot pa med državami.«

Spoj »neposrednega in posrednega nadzora« (Giddens 1991, 369) je tako ena od značilnih potez nacionalne države. Moderna nacionalna industrijska država ima posledično zelo natančne meje. Kadar jih ne uspe uveljaviti, je to izjemen primer in se pojmuje kot sramota. V primeru predmoderne države temu ni bilo tako. Sprememba se je zgodila nekje v času prehoda v kapitalizem, takrat, ko so se npr. povečale potrebe po učinkovitem sistemu pobiranja davkov. Ključna pridobitev v procesu teritorializacije ozemelj pa je bila tudi kartografska revolucija v 17. stoletju. Jones (1945, 5) izpostavi štiri vidike preobrazbe ohlapnih mejnikov v konkretno definirane meje: razporeditev (skupna odločitev držav o medsebojni razdelitvi ozemlja); omejitev (določitev posebnih mejnih predelov); razmejitev (način, kako dejansko določiti meje v fizičnem okolju) in upravljanje (vzdrževanje visoke stopnje neposrednega nadzora).

Ko so družbene okoliščine, vključno s tehnološkim napredkom in moderno državno upravo, zahtevale natančno definiranje meja, so tudi zamejeni teritoriji postali uporabni element kategorizacije različnih družbenih skupin, torej narodov. Ko so se enkrat začele izrisovati meje, je tudi ozemlje pridobilo označevalni status. V Franciji je tako postala bistvena predstava o Franciji, predstava v okviru »šesterokotnika«, ki je postal zavezujoč do te mere, da si drugačne zamejitve skoraj ni mogoče predstavljati. »S teorijo o naravnih mejah je revolucija, v nasprotju s svojimi težnjami po univerzalnosti, okrepila teritorialno koncepcijo naroda« (Citron 1991, 211). S tem se je tudi etničnost dodatno združila z idejo ljudskega nacionalizma.

Način razmišljanja takratnega časa in argumentacijo za priključitev Savoje k Franciji poda opat Gregoire leta 1792, ko zapiše, da bi bil »federativni sistem za Francijo smrtna obsodba (...) Naravni red bi bil moten, če ne bi imeli skupne vlade (...) Priključitev Savoje skrajša našo obrambno črto. Francija bo morala varovati le tri soteske (...) Rhone in Isere nam bosta omogočili pridobivanje surovin, ki bodo hranile delovišča naših južnih pristanišč (...) Ustanavljanje ločene države, bi (obojim o.a.) prineslo ogromne stroške« (Citron 1991, 211). Ne samo, da je teritorij nudil identiteto, z njim se je začelo trgovati, ga deliti in se za njega bojevati, meje so v tem oziru postale vedno bolj pomembne. Hkrati se je izoblikovala ideološka ideja povezanosti naroda z ozemljem. Npr. revolucionar Danton je leta 1793 zagovarjal priključitev Belgije na način: »Meje Francije je načrtala narava. Dosegli jih bomo v štirih točkah: ob oceanu, ob Renu, ob Alpah in v Pirenejih« (Citron 1991, 211).

»Ko so bile meje države enkrat dovolj stabilne, se je okrepil proces homogenizacije ljudstva« (Wright 2004, 27), hkrati je ideja naroda pomagala utrditi ozemeljsko celovitost države, saj je vsak boj za teritorij vzbudil nacionalna čustva. Narod in zamejen teritorij se vzajemno konstruirata. Narod si zamišlja svoje meje in meje svoje države, zamejen teritorij pa pomaga konstruirati narodno identiteto. Fredrik Barth (1969) zato namenja veliko pozornost raziskovanju tega, kako meje definirajo skupine. Pri nacionalnih državah ne gre toliko za kulturo, kot za meje, ki jih moramo zato razumeti v simbolnem in družbenem smislu. Zaradi te vloge je ohranjanje meja za etnične skupine pomembno, vsekakor pa meje niso primordialne, temveč posledica številnih ekoloških, ekonomskih, zgodovinskih in političnih situacij. Paasi (1991) pa meni, da ni nekega centralnega bistva mej, mejnikov, regij in nacionalnih držav, saj so socio-kulturni konstrukti, ki se nenehno spreminjajo. Regionalni prostori se ustvarjajo skozi proces institucionalizacije, ki zajema tudi meje, simbole in institucije, ki jih ohranjajo. Meje definira kot simbole, diskurze in institucije, ki prodirajo v vse sfere družbe in obstajajo povsod, ne samo na formalni meji državne suverenosti. »So del procesa, s katerim se formirajo in reformirajo teritoriji in njihove identitete ter pomeni« (Passi 2001, 135). Danes država »dominira našo percepcijo družbe v smislu družbe, ki je lahko urejena skoraj izključno le v okviru teritorialne nacionalne države« (Pikalo in drugi 2001, 46). Delitve (npr. s pomočjo meje), ki jih uporablja država, so tako dojete kot nevtralne in objektivne ter predstavljajo ključni konstitutivni element kolektivnih identitet. Ne gre torej samo za funkcijo meje, temveč za njen pomen. Čeprav ima državna meja specifične vojaške, ekonomske in birokratske funkcije, pa je v kontekstu nacionalizma pomemben njen simbolni pomen, ki je prav tako opravlja specifično funkcijo – ideološko.

2.10 Jezik

Podobno ideološko funkcijo kot pri teritoriju je moč zaslediti pri prav tako pomembnem označevalcu in razločevalcu nacionalne identitete, jeziku. Tudi pri njem velja konstruktivistična vzajemnost; po eni strani je skupni jezik omogočal imaginarno povezovanje naroda (povečana komunikacija), po drugi strani je skupni jezik posledica delovanja nacionalizma, npr. preko državnega šolstva, tiska, državne uprave itd.

Razmah nacionalnih jezikov je tako tesno povezan z razmahom uradnih jezikov oziroma knjižnih jezikov. Ti pa predvsem z razmahom tiska in upravnega jezika. Anderson (1998, 86) npr. ugotavlja, da so se kot posledica pionirskega dela domačih učenjakov na severnem Balkanu izoblikovali trije različni knjižni jeziki: slovenski, srbohrvaški in bolgarski. To je bilo med letoma 1800 in 1850, torej v času razmaha tiska. Posledično je začela nastajati nacionalna identiteta, v Slovenji (v tem času) npr. v delih nacionalnega in nacionalističnega pesnika Franceta Prešerna. Deloma je formacija nacionalnih jezikov potekala spontano, kot posledica tehnološkega napredka, npr. tiska. »Stari birokratski jeziki so bili jeziki uprave, namenjeni njeni interni komunikaciji - ni še šlo za sistematično vsiljevanje vladarjevega jezika podrejenim ljudstvom« (Anderson 1998, 52). Kasneje pa se je pojavilo tudi to, saj je bila npr. »razširitev francoščine (delno) posledica premišljene državne politike«. Leta 1539 je z ediktom postala edini uradni jezik, »Academie Francaise«, ki jo je ustanovil Richelieu, pa je »pridobila veliki vpliv na uspešno razširjanje francoskega jezika po celem državnem ozemlju« (Giddens 1991, 368).

Tudi drugje lahko opazimo relativno sodobnost narodnih jezikov in njihovo instrumentalizacijo. Nemščina je npr. v avstro-ogrskem prostoru začela prevladovati komaj v začetku osemdesetih let 18. stoletja, ko je razsvetljeni absolutist Jožef II. odločil, naj bo nemščina državni jezik. Le ta je zamenjala latinščino (leta 1784), zato s tem ni nastopil proti madžarskemu jeziku, ampak proti latinskemu. Prepričan je namreč bil, da na podlagi srednjeveške latinske plemiške administracije ni mogoče izpeljati nobene uspešne dejavnosti, ki bi bila v interesu množic. Potreba po unifirajočem jeziku, ki bi povezal vse dele njegovega imperija, je bila zanj ključna. V resnici Habsburžani torej niso bila sila, ki bi zavestno in dosledno izvajala germanizacijo, prej modernizacijo. Med Habsburžani so bili tudi takšni, ki sploh niso govorili nemško (Jaszi 1929, 71). Podobno se je ogrsko plemstvo šele v štiridesetih letih 19. stoletja resneje lotilo madžarizacije, pa še tedaj le zato, da bi preprečilo lastno zgodovinsko marginalizacijo. Medtem ko je bila madžarizacija (kasneje) ključni element

režimske politike, je v koncu osemdesetih let 19. stoletja samo 54% prebivalstva imelo madžarščino za svoj materni jezik. Madžarski jezik je postal uradni jezik, leta 1848 pa tudi sredstvo razločevanja in diskriminacije, ko je postal pogoj za volilno pravico. Čeprav so se narodni jeziki uniformirali in institucionalizirali relativno pozno, pa so postali pomembno sredstvo nacionalizacije. Tudi na Madžarskem je nacionalizacija sledila liberalizaciji.

Giddens (1991, 366) razvije misel, da je videti, da so genealoški miti najbolj običajna sredstva, s katerimi se strnejo družbeni vezi s skupinsko identiteto, da pa za jezike to ne velja. »Celo v majhnih plemenskih skupnostih ni splošen pojav, da bi bil jezik pomemben kazalec identitete in izključevanja ali da bi ga tako razumeli.« S tem pa Giddens samo dokaže, da je jezikovna determiniranost nesmiselna (in ni edina). Kar pa ne pomeni, da ni jezik učinkovit element razločevanja narodov. Kjer je jezikovna različnost evidentna, učinkovito služi kot element kategorizacije. To velja v primeru razločevanja narodov, ločevanja državljanov od tujcev (npr. turistov ali priseljencev), ločevanja bolj ali manj »pravih« članov naroda, celo različnih regij znotraj posameznega naroda. Jezik je učinkovito merilo nacionalnosti predvsem, ker je lahko razpoznaven, podobno kot barva kože, hkrati je težko zamenljiv, saj je učenje tujih jezikov dolgotrajen, včasih celo brezupen proces.

Kljub temu, da nobenemu jeziku ni mogoče določiti rojstnega datuma, ostaja naša najmočnejša »vez z mrtvimi«. Obstajajo narodi do katere nas pripelje edinole jezik, torej, kjer je narod od začetka utemeljen v jeziku in ne v »krvi«. Vseeno na podlagi jezika danes tudi najbolj izolirani narodi sprejemajo načelo naturalizacije. Kot skupnost, zamišljena v jeziku, je nacija hkrati odrta in zaprta. Anderson ugotavlja, da edina ovira na poti do drugih jezikov ni njihova nedostopnost, temveč naša smrtnost. Zato vsak jezik odlikuje nekakšna zasebnost. Anderson trdi, da nič ne zagotavlja, da je npr. ganski nacionalizem manj stvaren od indonezijskega, ker je njegov nacionalni jezik angleščina in ne ašanti. Iz tega pa izpelje napačen sklep: »Narobe je, če jezike razumemo kot embleme zavedanja narodnosti, kot zastave, narodne noše, plese in drugo. Jezik ni inštrument izključevanja: načelno se lahko vsakdo nauči vsakega jezika. Celo narobe: jeziku je lastno povezovanje, omejuje ga le usoda babilonskega stolpa: nihče ne živi tako dolgo, da bi se mogel naučiti vseh jezikov« (Anderson 1998, 149). Ugotovitev o stvarnosti ganskega nacionalizma, kljub angleškemu jeziku, je pravilna, saj tam, kjer razlikovanje na podlagi jezika ni mogoče, pač ni izpostavljeno. Anderson pa napačno razume proces formacije družbenih skupnosti, ko pozablja na situacijsko in relacijsko logiko formiranja. Res je, da jezik ni vseprisoten in univerzalno aplikativen element razločevanja (kot npr.

zastave), vendar je tam, kjer je prisoten in uporabljen, vsekakor pomemben, marsikje celo ključen.

Kjer jezik ni mogel postati razločevalni element, so nacionalisti enostavno našli druge. To posredno dokazuje sam Anderson, poleg primera Gane tudi s primerom Švice. Jezikovno raznolika Švice je namreč zamudila ključne procese modernizacije. »Dejstvo, da je švicarski nacionalizem nastal na predvečer komunikacijske revolucije 20. stoletja, pa je omogočilo zamišljanje skupnosti na načine, ki niso zahtevali jezikovne uniformiranosti« (Anderson 1998, 154). Jezik je brezpredmeten označevalec tudi v primeru nacionalizacije ameriške celine. Nekdanje ameriške kolonije so bile kreolske države: ustvarili in vodili so jih ljudje, ki so govorili isti jezik in so bili istega rodu kot tisti, proti katerim so se bojevali. Jezik ni bil razločevalni element med njimi in imperialističnimi metropolami. Jezik sploh nikoli ni bil sporno vprašanje. Zato je postala pomembna kategorija rojstnega kraja. V kolikor si se rodil v koloniji, si se razločil od tistega, ki se je tja priselil kasneje. »Četudi se je nekdo rodil samo teden dni po tistem, ko se je njegov oče priselil, ga je nesrečna okoliščina rojstva v Ameriki pahnila v podrejenost, čeprav se z jezikom, vero, rodom in navadami ni prav nič razlikoval od Španca, rojenega v Španiji. Nič se ni dalo storiti, nepovratno je bil kreol. V tej iracionalnosti je bila logika: kdor je rojen v Ameriki, ne more biti pravi Španec, torej, kdor je rojen v Španiji, torej pol-otočan, ne more biti pravi Američan« (Anderson 1998, 70).

Rifkin (2004, 168–171) dokazuje, da je uspeh nacionalizma povezan z vzpostavitvijo enega dominantnega jezika, s katerim ljudje razumejo deljene pomene. V primeru Francije to pomeni, da je pred tem bila nacionalizacija otežena, saj je leta 1789 komaj 12 odstotkov »francozov« govorilo francoščino, na jugu države pa je bilo praktično nemogoče najti francosko govoreče prebivalce. Po podatkih župnika in revolucionarja, ki si je močno prizadeval za poenotenje jezika, je leta 1792 samo 11 odstotkov govorilo uradni francoski jezik. Proces standardizacije jezika pa je kasneje logično zahteval vzpostavitev centraliziranega šolskega sistema. Poenotenje jezika je bila torej tudi posledica politične odločitve elit. Znotraj elit se je tudi najprej standardiziral jezik, saj so bile elite prve, ki so imele z razširitvijo množične komunikacije koristi. Ko se je začela spreminjati družba, so želeli imaginarno narodno povezanost razširiti tudi na celotno ljudstvo, predvsem zaradi večje učinkovitosti in kontrole. Greenfeldova (1992) tako trdi, da so bili monarhi tisti, ki so prvi spodbudili občutek in koncept patriotizma. Najprej je homogenizacija potekala preko religije, ko npr. je Ludvik XIV. leta 1685 protestantom dovolil svobodo veroizpovedi. Takrat pa se še monarhična oblast ni zavedala posledic homogenizacije. Zato je bila še pred francosko revolucijo povezava med državo

in narodom v kulturnem smislu relativno slaba (Cobban 1994, 249). Po revoluciji se je stanje spremenilo, ideja naroda pa je bila ključna ideja, ki se je po revoluciji ohranila (Baycroft (1998, 12–13).

Kot rečeno, po revoluciji se je spremenil odnos do narodnega jezika, podobno pa se je vloga jezika v nacionalizaciji držav okrepila praktično povsod po svetu, kjer je bila diferenciacija na lingvistični podlagi sploh mogoča. Da je vernakularni pisani jezik najverjetneje poglavitna sestavina formacije narodov, ugotavlja tudi Hastings (1997). Predvsem poudarja njegovo funkcijo navideznega horizontalnega povezovanja. Če pomaga jezik pri narodni komunikaciji, pa je pomembna tudi vloga jezika v simbolnem svetu idej in vrednot, kamor vstopa tudi interes. Weinstein (1983) tako najde več ciljev planiranja uradnega državnega, narodnega jezika: univerzalna pismenost, promocija jezika in unifikacija simbolov in sredstev komunikacije za namene poenotenja naroda. Proces vodijo t.i. »jezikovni strategiji«, torej člani elite, ki skozi jezikovno inovacijo promovirajo svoje politične, družbene in ekonomske interese. Jezik uporabljajo kot simbol, orodje standardizacije, pa tudi kot političen izziv (v kolikor so sposobni zaznati ključen moment formacije ali vzpona določene etnične skupine).

2.11 Nacionalne elite

Ko govorimo o procesih nacionalizacije držav, pisanja zgodovine, združevanja držav s silo, širjenja jezikov itd., se nenehno srečujemo s takšnimi ali drugačnimi privilegiranimi družbenimi skupinami. Najprej so države nacionalizirali monarhi; nato revolucionarji; intelektualci preko spreminjanja kulture; politiki z vojnami, s šolskim sistemom, mediji in državnimi simboli; kapitalisti s podarjanjem gospodarskega nacionalnega interesa itd. V tem kontekstu lahko govorimo tudi o elitah.

Elitami lahko definiramo kot ljudi z določenimi atributi, ki jim pomagajo, da so družbeno višje rangirani ter posedujejo več prestiža in spoštovanja kot »navadni ljudje«. Ti atributi vključujejo politično ali administrativno moč, bogastvo, naziv ali pozicijo, izobrazbo, prepoznavnost itd. Zaradi heterogenosti elit je zato primerno govoriti tudi o specifičnih podskupinah, npr. politični, ekonomski, verski, ali intelektualni eliti. V primeru nacionalizma Rogowski (1985) konceptualizira elite z interesom, torej kot tiste, ki vodijo proces nacionalizacije in v njega vključujejo ne-elite. Tudi Brass (1991) vidi, da elite manipulirajo

simbole etničnosti v želji po konstrukciji etnične identitete v skladu s svojimi interesi.

Gellner (1983) in Breuilly (1994) sicer predpostavljata, da elite zgolj artikulirajo (ljudske) nacionalistične zahteve in nudijo kadre za vodenje in politično izražanje teh zahtev, vendar nacionalističnih procesov ne ustvarjajo. Le ti so predvsem posledica modernizacije in industrijske dobe, kjer posamezniki (na nacionalnih temeljih) sledijo svojim interesom. Vendar je takšen pogled pomanjkljiv. Težko namreč posplošimo, da obstaja interes vseh posameznikov, ki je kolektivno združen v nacionalnem. Poleg tega imajo različni subjekti različen interes, predvsem pa različno moč, s katero uveljavljajo svoj interes. Elite imajo tako moč vplivanja na, poenostavljeno rečeno, javno mnenje, ali pa ga dejansko uveljavijo s silo. Vedno je bilo tako, tudi v demokratičnih parlamentarnih nacionalnih državah, kjer so sicer uradno suvereni državljani, izmerljiv vpliv na javne politike, gospodarstvo, medije, šolstvo itd. pa imajo v resnici zgolj »izbrani«. Vsakršno posploševanje in kolektivizacija ima v tem primeru specifičen namen. Če govorimo npr. o državi, se namreč fokus preusmeri na raven abstraktnega, kar je tudi namen konkretnih partikularnih političnih sil, ki želijo ostati anonimne. Rosseaueva »obča volja« v tem primeru obstaja samo v teoriji. Volja monarha, prvega revolucionarja, predsednika vlade, ministra, župana, tajkuna, oligarha ali bankirja pa je vsekakor konkretna in realna.

Etničnost in nacionalizem sta produkta moderne dobe, vendar ne smemo pozabiti na njuno konstruiranost. Kulture so predrugačene s strani elit, ki uporabljajo surove materiale različnih skupin, s katerimi ustvarjajo etnije in narode. S takšnimi predstavami nato varujejo svoje interese (Brass 1991). Še posebej je to vidno v primeru t.i. odcepitvenih nacionalizmov, kjer obstajajo elite deprivilegiranih manjšinskih družbenih skupin na periferiji (katere so v vsaki družbi zaradi neenakosti neizbežne). Elite tekmujejo med seboj za vpliv in moč, zaradi tendenc po centralizaciji pa tiste na obrobju v želji po maksimiranju svojih koristi ustvarijo odcepitvena nacionalistična gibanja. Kjer so razlike med centrom in periferijo dovolj opazne, so lahko tudi gibanja uspešnejša. Mobilizacija velikega števila ljudi s pomočjo simbolov in vrednot z visokim emocionalnim potencialom je zato pomemben, čeprav nestabilen vir, ki se lahko uporabi v boju proti tistim, ki kontrolirajo državni aparat, nasilje ali ozemlje (Brass 1991). S takšnim pogledom na vlogo elit pri konstrukciji in usmerjanju nacionalističnih čustev in idej se strinja veliko avtorjev (npr. Anderson 1983, Greenfeld 1992, Kedourie 1993).

V večini držav se je nacionalizem začel širiti med urbani intelektualci (Hobsbawm 1990, Schulze 1996). To velja za zahodne evropske države (Weber

1976), vzhodne države (Hroch 1985), Rusijo (Hosking 1997), Turčijo (Behrendt 1993), Japonsko (Craig 1961) itd. Po večini gre za politično motivirano dejanje (npr. Brass 1991, Breuilly 1994), kar je vidno v odcepitvenih gibanjih za neodvisnost, npr. znotraj imperijev ali v kolonijah. Isti elitni odcepitveni princip deluje tudi v »starih evropskih državah«, kjer je opazno politično in versko trenje med severnimi protestantskimi državami in južnoevropskimi monarhijami. Tudi nacionalna gibanja Italije, Nemčije in Poljske odražajo nasprotovanje drugim nacionalnim državam in lasten inferioren več-etnični značaj. Podobno velja za centralno Evropo, npr. Habsburški imperij, ki se je na poti iz fevdalizma centraliziral, posledično pa spodbudil mnoge lokalne nacionalizme. Povsod je vidna želja perifernih elit po politični moči, uporaba sile v kombinaciji z nacionalnimi čustvi pa je njihova ključna taktika. Breuilly (1994, 352) povzame to logiko: »Nacionalizem bi morali razumeti kot politično formo, katera ima smisel samo v pogojih partikularnega nacionalističnega političnega konteksta in cilja. Za razumevanje je ključna moderna država, ki oblikuje nacionalistične politike in nudi politiki njen glavni cilj, to je posedovanje države.«

Nacionalna država je tako lahko razumljena kot projekt elit, ki pa se nikoli ne konča. V skladu s konstruktivizmom je zato »(če zanemarimo nekatere redke primere) narod prej cilj, kot pa dejansko stanje« (Alter 1991, 235). Narod ne nastane iz »nič« in ni »naravno stanje«. »Narodi niso stvaritve božje roke, kot so trdili preroki nacionalizma po Herderju, temveč so iz sintetičnega gradiva, ki se oblikuje skozi zelo zapleten proces vzgoje« (Alter 1991, 235). Vzgoja v tem primeru pomeni celotno polje socializacije državljanov. Lahko bi rekli tudi polje interpelacije ljudi v državljane. Ne gre samo za politično identiteto, saj mora vsaka država, da bi povečala njegovo učinkovitost, dodati državljanskemu nacionalizmu vzgojo kulturnega nacionalizma; »varovati in spodbujati mora nacionalne institucije, tradicijo, navade, ceremonije, igre, praznovanja, spektakle: to so oblike družbenega življenja, ki bodo s sovpadanjem kulturnega in političnega polja pripomogle, da se državljan naveže na svojo domovino – če so le specifične za to deželo in za nobeno drugo« (Todorov 1991, 154). Institucije, prazniki, simboli itd., pa imajo konkretne politične vzroke in jih je možno identificirati skozi analizo javnih politik. Vsaka nacionalistična javna politika je izsledljiva, vse skupaj pa prispevajo svoj delež v kompleksnem procesu nacionalizacije, ki je »zagoneten« proces oblikovanja naroda in je delo intelektualne elite, katere učinki zadevajo celotno družbo. Je sila negotov proces družbene in politične integracije. Ta integracija pa ni nikoli končana, četudi se medtem narod organizira v samostojno državo. Da se narod ohranja, se mora namreč nenehno reproducirati, in to na vseh nivojih družbe.

»Končni cilj oblikovanja naroda je, da združi in uskladi socialno, regionalno ali celo politično in institucionalno razdeljene dele naroda. Ta cilj pa ni nikoli povsem dosežen. Motivi, ki stojijo za tem ciljem so različni, pač odvisno od zgodovinskih in političnih okoliščin« (Alter 1991, 236). Monarhi so si želeli podrediti in zamejiti političen prostor, zavarovati svoje imetje s pomočjo okrepljene države, povečati narodno zavest, za npr. učinkovitejše vojskovanje. Želeli so ohraniti obstoječe stanje, zato je potrebno nacionalizem razumeti v zvezi z velikimi kulturnimi sistemi iz časa pred nacionalizmi. Takšna sistema sta »religijska skupnost in dinastično kraljestvo«, iz katerih so monarhi črpali svojo legitimnost (Anderson 1998, 20). 18. stoletje je namreč pomenilo zaton religioznega načina razmišljanja. »Raj je bil pokopan; usodnost je postala nedoločena. Vsako odrešenje je bilo videti brez smisla, v teh okoliščinah pa je nova vrsta kontinuitete postala tem bolj potrebna. Treba je bilo poiskati posvetni način za transformiranje usodnosti v kontinuiteto in slučaja v smisel. Bilo je malo reči, ki bi temu ustrezali bolj kot ideja naroda« (Anderson 1998, 19). Čarobnost nacionalizma je torej, da spreminja slučaj v usodo.

»Še leta 1914 so dinastične države predstavljale večino svetovnega političnega sistema! Vendar pa so številni vladarji že nekaj časa posegali po obeležjih nacionalnega, saj je staro načelo legitimnosti po tihem izginjalo« (Anderson 1998, 31). Z družbenimi spremembami pa so se pojavili tudi novi družbeni sloji in nova elita, ki je prav tako posegala po nacionalizmu. Evidenten primer je npr. Francoska revolucija z buržoazijo na čelu, ki je lahko mobilizirala široke množice in preživela le z idejo naroda. Tudi Napoleon Bonaparte, ki se je leta 1804 oklical za »cesarja Francozov«, svojo vojaško kariero pa končal leta 1813 v t.i. »bitki narodov«. Kljub temu, da so narodi večinoma konglomerat družbeno-ekonomskih razredov, lahko voditelje nacionalnih gibanj motivirajo predvsem materialne pridobitve ali pa razredno usmerjena filozofija, kot npr. v Francoski revoluciji. »Vseeno morajo tisti, ki želijo manipulirati z nacionalnimi občutji množic, svoje motive skrivati, sicer lahko izgubijo podporo« (Walker 1991, 317). Skrijejo se za idejo naroda.

Jasno je, da mora ideja, preden se jo instrumentalizira za politične namene, tudi povsem osebne, najprej oblikovati. Za to lahko upravičeno krivimo tehnološki razvoj, npr. razvoj tiska, transporta, birokracije, gospodarstva itd., vseeno pa ima določen vpliv tudi specifična elita: »To so intelektualci, npr. pesniki, glasbeniki, slikarji, kiparji, romanopisci, zgodovinarji, arheologi, dramatik, filologi, antropologi in folkloristi, ki so predlagali in izpopolnili koncepte naroda in narodnega jezika, prek svojega razmišljanja in raziskovanja pa so dali glas širšim aspiracijam, ki so jih izrazili v ustreznih podobah, mitih in simbolih. Ideologijo in kulturno jedro doktrine nacionalizma lahko pripišemo tudi družbenim filozofom

in zgodovinarjem (npr. Rousseau, Vico, Herder, Burke, Fichte, Mazzini, Michelet, Palacky, Karamzin itd.), od katerih je vsak razvijal elemente, primerne položaju skupnosti, katero je nagovarjal« (Smith 1991, 93). Walker (1991, 313) tako ugotavlja, da bi »na splošno lahko rekli, da etno-nacionalna gibanja najpogosteje vodi inteligenca (leva ali desna). Vendar pa za razvoj takšnega gibanja ni bistven noben izmed razrednih elementov.

Tudi Greenfeldova (1992, 22) potrdi to tezo, ko analizira osrednjo vlogo intelektualcev pri konstrukciji nacionalizma; tako aristokracije v Angliji, Franciji in Rusiji, kot intelektualcev srednjega razreda v Nemčiji. Nemško nacionalno gibanje, ki je dozorelo v letih 1806 do 1813, je bilo namreč na začetku »komajda otrok intelektualne elite« (Alter 1991, 234). Idejo so prevzeli politiki, tudi kot odziv na dogajanje v Franciji. Voditelji so jasno izpovedali svoje motive. Baron von Stein, pruski državnik, ki je predstavil t.i. pruske reforme, ki so pripomogle k združitvi Nemčije, je napisal, »da so imele reforme, ki jih je želel uvesti, namen (med Nemci) ustvariti državljanski duh in so merile na ponovno ožvitev domovinskega čustva, na neodvisnost, na nacionalno čast ter na vsiljevanje obveznosti do ljubečega cesarja in domovine. Na vsiljevanje obveznosti do radostnega žrtvovanja premoženja in življenja« (Greenfeld 1991, 322). Nacionalna identiteta se je torej aktivno kreirala. Henry Kissinger (1995, 133) je v skladu z »realpolitik« zapisal, da »združena Nemčija ni združevala idealov dveh generacij Nemcev, ki so želeli izgraditi ustavno, demokratično državo. Ni odsevala ljudske volje, temveč »ad hoc« ideje, nastale kot diplomatski dogovor nemških suverenov. Legitimnost ni izvirala iz samoodločbe naroda, temveč iz pruske politike moči.« Združitev je bila voden proces elit, ki je temeljil predvsem na strahu pred Francijo, strahu pred utilitarizmom in kozmopolitstvom. Tudi antisemitizem je pomagal k krepitvi t.i. pangermanskega »völkisch« gibanja. V skladu z njim je bilo skozi 19. stoletje nemško ljudstvo razumljeno in predstavljeno kot metafizična entiteta, ki temelji na tovarištvu in zgodovinskih duhovnih vrednotah. Nacionalizem je tako npr. »kmete spominjal na njihov herojski boj proti rimskim legijam« (Mosse 1998, 12). V nacionalističnem gibanju je v času nemške industrializacije (1850–1918) sodelovala praktično vsa (sicer heterogena) elita, tako socialisti, geopolitiki, ekonomisti, psihologi, biologi itd.

Tudi za t.i. ljudske nacionalizme, npr. v Amerikah, velja podobna logika vključenosti elit v izgradnjo nacionalne identitete. Anderson (1998, 60) s podatki dokazuje, da so imeli v južno in srednje ameriških kolonijah še konec 18. stoletja vodilno vlogo premožni zemljiški posestniki, povezani s precej manjšim številom trgovcev in predstavnikov drugih poklicev. Ne le, da si ti niso prizadevali vključiti nižjih slojev v politično življenje, nasprotno – eden temeljnih razlogov, ki jih je silil v boj za neodvisnost od Madrida, je bil prav strah pred politično mobilizacijo

nižjih slojev, torej pred vstajo Indijancev in črnih sužnjev. Obstajalo pa je še eno konfliktno razmerje: medtem ko je bilo mogoče domorodce pokoriti z orožjem in boleznimi, nadzorovati pa s krščanskimi misteriji in povsem novo kulturo (tudi napredno politično organizacijo), s kreoli ni bilo tako enostavno: »do orožja, bolezni, krščanstva in evropske kulture so imeli skoraj enak odnos kot metropolitanci« (Anderson 1998, 70).

Kreolske elite so imele v nacionalizaciji nedvoumno vodilno vlogo, saj so kontrolirali medije, torej tisk. Zato so »romarski kreolski funkcionarji v povezavi s kreolskimi tiskarji odigrali poglavitno zgodovinsko vlogo pri oblikovanju zamišljene skupnosti« (Anderson 1983, 65). Želja po politični in gospodarski neodvisnosti, raznoliko prebivalstvo, tehnološki razvoj, odsotnost oziroma oddaljenost centralne avtoritete itd., so tako privedli do specifične revolucije. »V ameriškem metežu so nastale naslednje zamišljene stvarnosti: nacionalna država, institucija republike, splošna pravica do državljanstva, vladavina ljudstva in državna himna. Hkrati pa so v izginili njihovi konceptualni proti-poli: dinastični imperij, institucija monarhije, podložništvo, dedno plemstvo, tlačanstvo, geto ipd. Potemtakem je bil model edine prave nacionalne države na voljo že v drugem desetletju 19. stoletja, če ne že prej« (Anderson 1998, 94). Prav zato, ker je postala nacionalna država model, je odtlej postavljala določene standarde, ki niso dopuščali velikih odstopanj. Nacionalna država je začela postajati norma in vrednota, ki je bila zaradi liberalnih idej izredno popularna mobilizacijska in revolucionarna. Hkrati je bila zaradi »narodnih vojn« in širjenja spontanih ljudskih jezikovnih in kulturnih nacionalizmov velika nevarnost za obstoječe centre politične moči.

To je povzročilo plaz »uradnih nacionalizmov« (Seton-Watson 1977), ki jih je najbolje razumeti kot orodje naturalizacije in hkrati ohranjanja dinastičnih oblasti, zlasti na širnih jezikovnih področjih, ki so nastala že v srednjem veku. Drugače povedano, »kot napenjanje tesne in ozke kože okoli orjaškega telesa imperija«. Ključ za razumevanje uradnega nacionalizma, torej zlitja nacije in dinastičnega imperija, leži v zavedanju, da se je razvil pozneje in kot odgovor na ljudska nacionalna gibanja, ki so se razrasla v Evropi od dvajsetih let 19. stoletja naprej. Najprej sta jim bila zgled ameriška in francoska revolucija (tudi mehka angleška), zdaj pa so ta gibanja sama postajala model. »Ni bilo potrebno mnogo domišljije in domiselnosti, da se je imperij v nacionalni preobleki zazdel privlačen« (Anderson 1998, 100). Norma nacionalne države se je konsolidirala. Modelu uradnega nacionalizma so lahko zavestno sledile tudi države brez resnejših teženj, da bi postale velesile, saj je bilo dovolj, da so vladajoče elite čutile ogroženost ob svetovni širitvi nacionalno zamišljene skupnosti. Tu lahko zasledimo dober primer značaja uradnega nacionalizma: »Je strategija, ki jo

vnaprej sprejemajo dominantne skupine, ki jim grozi marginalizacija ali izključitev iz nastajajoče nacionalno zamišljene skupnosti» (Anderson 1998, 113–116). Z uradnimi, državnimi nacionalizmi se je pojavila nova dolgoročna javna politika, ki je zavestno oblikovana in izvajana tako, da »ne spreminja malikovalce toliko v kristjane, kot jih spreminja v ljudi angleške kulture, kljub njihovi nepopravljivi krvi in barvi« (Anderson 1998, 105). Vzvodi te politike uradnega nacionalizma so npr. obvezno osnovno šolanje pod državnim nadzorom, državno vodena propaganda, uradno popravljanje zgodovine, militarizacija in nenehno poudarjanje, da sta dinastija in nacija isto. Logika je enostavna: nacionalizem potrebuje mobilizacijo, katera je bolj verjetna, kadar jo podpirajo in organizirajo elite in manj verjetna, kadar ji nasprotujejo (Kaufman 2001).

Uradni nacionalizem pa je prav tako prisoten v diametralno nasprotnih prizadevanjih, npr. revolucionarnih gibanjih. Torej strukturah, ki poskušajo zamenjati obstoječo elito. V tem primeru doseže model uradnega nacionalizma največjo relevantnost v trenutku, ko revolucionarji prevzamejo nadzor v državi in ko se prvokrat znajdejo v položaju, da lahko moč države izrabijo za uresničevanje lastnih vizij. Nacionalizem je torej splošno uporabna ideologija, ki so jo poskušali strateško uporabiti (in jo še vedno uporabljajo) različne družbene elite. Npr. monarhi so z njo poskušali ohraniti oblast, buržoazija pridobiti. Oboje pa je potekalo v okviru internacionalizacije in normativizacije nacionalističnih idej. Z njimi so se želele družbene skupine odcepiti ali priključiti drugim državam. Nacionalizem je združeval ali ločeval, vedno pa je nacionalizem spremljal političen boj za oblast raznovrstnih elit, ki so poskušale izkoristiti zgodovinsko priložnost. Zato je v večini primerov nacionalizem viden tudi kot političen projekt. Pri čemer nacionalizacija ni cilj tega projekta, temveč sredstvo, ki učinkuje predvsem na čustveni ravni.

»Človek se vpraša, ali nedavni imperialistični razvoj nacionalizma zares izhaja iz prvinskih virov nacionalne ideje, ali morda iz monopolističnih interesov določenih skupin, povsem tujih prvotnemu konceptu nacionalnih ciljev« (Jaszi 1929, 286). Odgovor ne more biti enoznačen, saj je vsak nacionalizem tudi kombinacija specifičnih zgodovinskih družbenih okoliščin, ki omogočajo povezovanje zamišljenih skupnosti. Npr. spontanah nacionalizacijskih procesov, ki temeljijo na splošnih procesih formacije družbenih skupin, ter nacionalizmov, ki jih Anderson opisuje kot uradne. Uradni nacionalizmi namreč zgodovinsko niso bili možni, dokler se niso pojavili ljudski jezikovni nacionalizmi, saj so bili po svojem bistvu odgovor vladajočih skupin, ki sta jim grozila izobčenje in marginalizacija iz ljudskih zamišljenih skupnosti. »Uradni nacionalizmi so bile konservativne ali kar reakcionarne politike, prirejene po modelih v glavnem

spontanih ljudskih nacionalizmov pred njimi» (Anderson 1998, 124). Tako lahko npr. politiko izgradnje novih kolonialnih držav vidimo kot iskreno ljudsko nacionalno navdušenje, hkrati pa kot sistematično in celo makiavelistično vcepljanje nacionalistične ideologije skozi množične medije, izobraževalni sistem, administrativne uredbe itd. Ta zmes ljudskega in uradnega nacionalizma je bila produkt anomalij, ki jih je tam vzpostavil evropski imperializem.

Številne med temi narodi lahko imamo za projekte, ki še vedno potekajo (Anderson 1998, 128). In res smo lahko priča številnim novim nacionalnim državam (npr. Kosovu ali Južnemu Sudanu). Glede na to, da obstaja še desetine »držav«, ki se (še) niso osamosvojile (npr. Kajmanski otoki, Ferski otoki, Francoska Gvajana, Gibraltar, Reunion itd.) in mnogo (uradno) večetničnih držav, znotraj katerih že potekajo odcepitvene težnje, ta proces očitno še zdaleč ni zaključen.

Do sedaj sem že identificiral raznolike manifestacije nacionalističnih procesov, npr. uradne in ljudske, etnične in državljanske, kolonialne, razdiralne, združevalne, regionalne itd., ki prav tako zapletajo že tako kompleksne procese, s katerimi nastajajo nacionalne države. Konsistentno konceptualizacijo nacionalizma ne otežujejo samo sodobne odcepitvene nacionalistične težnje, temveč tudi navidezno nasprotni procesi globalizacijskega povezovanja (npr. evropeizacije), ki na drugi strani združujejo nacionalne države v nove oblike nadnacionalnih političnih skupnosti. Dodatno zapletajo kompleksno logiko nastajanja nacionalnih držav različni avtorji, ki posvečajo pozornost različnim vidikom nacionalizma, npr. njegovi primordialnosti, konstruktivizmu, instrumentalizmu, elitizmu, modernizaciji, normativni zasidranosti, tehnološkemu napredku, tudi globalizaciji, identitetam itd.

Ne glede na bogato zapuščino poskusov iskanja skupnih imenovalcev raznolikih manifestacij nacionalizma, iskanje univerzalne definicije ni in ne more biti zaključeno. Brez uporabne konceptualizacije (posledično definicije) procesov nacionalizacije držav, torej evidentiranja nekega splošnega in univerzalnega procesa nacionalizma, ni mogoče razumeti in razložiti sodobnih nacionalizmov, prav tako ne procesov, ki naj bi delovali v nasprotni smeri, npr. v smeri globalizacije. Zato se je potrebno še enkrat oddaljiti od konkretnih manifestacij nacionalizma in jih osvetliti še iz strani specifičnega pristopa, vidika oz. komponente nacionalne države, namreč nacionalizma kot ideologije. Videti je namreč, da je ideološki vidik nacionalizma še najbolj oprijemljiv. Lahko bi rekli celo, da je pogled na nacionalizem skozi prizmo ideologije še najmanj ideološki.

2.12 Nacionalizem kot ideologija

Pojem nacionalnega se sicer v takšni ali drugačni obliki uporablja že od Antike naprej, vendar so novo rabo izraza pod vplivom razraščanja nacionalnih jezikov v Evropi vpeljali komaj v poznem Srednjem veku. S tiskom se je ta koncept v 15. stoletju razširil, proti koncu 18. stoletja pa je izraz »nacionalno« uporabljen že v neštetih odtenkih in pridobiva vse večjo politično in javno mobilizacijsko moč (Anderson 2003). S političnimi konotacijami nacionalizma pa lahko začnemo tudi govoriti o nacionalizmu kot ideologiji. Vse jasneje namreč postaja, da je nacionalnost s svojo čustveno in mobilizacijsko močjo dovolj močna, da se je vzpostavila kot »tostranska religija«, kot dejanski »revolucionarni princip«, kar se izrazito kaže že od začetka 19. stoletja, preko »pomladi narodov« v sredini stoletja, nacizma ter vse do današnje dobe nacionalnih držav. »Vidimo, da je izraz »nacionalno« že od svojega začetka rabljen (predvsem) kot princip selekcioniranja, kot motiv razmejevanja Nas in Njih, ali bolje, Nas od Njih, saj se ga skozi vso zgodovino drži nek močan čustveni in identifikacijski ter razmejitveni pečat. Kot dejanska materialna podlaga dejavne homogenizacije preko njej pripadajoče selekcije« (Princl 2006, 23). Nacionalizem, ki je spodbudil nastanek nacionalnih držav je konstrukt, ki je nastal tudi z namenom segregacije družbe.

Pojem nacionalnega se je torej uveljavil v želji po vzpostavitvi spremenjene politično-teritorialne delitve ter se izrabljajal za mobilizacijo družbe. Preko propagandnih prijemov se je gradila nacionalna identiteta, ki je kasneje služila kot »revolucionarni princip«, kot vzvod politične aktivacije. Tako kot obstaja delitev na podlagi religije (»vojna v imenu boga«), se je vpeljala tudi narodna delitev (»boj za svoj narod«).

Nastanek narodov in nacionalnih držav je ob tem, da je dolgotrajen, tudi kompleksen in raznolik zgodovinski proces. Narodi so namreč raznoliki, tako identitetno, kot tudi glede načinov konsolidacije. Čeprav temeljijo na raznolikih idejah etničnosti ali državljanstva, suverenosti, teritorija, pravice do samoodločbe itd., pa jim je skupen proces nacionalizacije, torej političen proces nacionalizma, ki deluje po logiki ideologije, ki je postala univerzalna in globalna.

Nacionalne države so izreden in nepredvidljiv pojav in ne univerzalna nuja. Niso naravne, večne, neizbežne, niti niso končna oblika državne organiziranosti. V pogojih nacionalizmov se narod in nacionalna država predstavljata kot, da sta si usojena. Njuna povezanost pa je prej stvar naključja, kot usode. Država se je pojavila brez pomoči narodov, hkrati se pojavljajo narodi brez držav. Povezovati sta se začela v določenem obdobju, ki ga lahko imenujemo moderno, lociramo pa

ga približno v čas reformacije, kapitalizma, družbenih sprememb, političnih konfliktov, krize cerkve, razvoja tiska in medijev, vzpona meščanskih elit itd. To je čas nastanka nacionalnih idej, nacionalnih identitet, nacionalističnih ideologij in posledično narodov in nacionalnih držav. Perenialistične, primordialistične teorije se, razen znotraj ideologije nacionalizma, težko argumentirajo, podobno kot se teološke onkraj cerkvene doktrine. Zato je modernizem postal in ostal splošno sprejet postulat med večino znanstvenih avtorjev, tudi v nacionalizmu sorodnih področjih študij genocida, etničnega čiščenja, fašizma, totalitarizma itd. (Hobsbawm 1983, 1995).

Drugi neizbežen pristop pa je instrumentalen, elitističen in kritičen, kjer je narod razumljen kot odvisna spremenljivka; kot konstruiran, kontroliran in uporabljen z namenom strateške zlorabe s strani posameznikov, skupin, elit itd. Del tega instrumentalnega pristopa je tudi konstruktivizem, družbena konstruiranost koncepta naroda pa postaja vedno bolj sprejeta (Hechter in Okamoto 2001, 193). Narod se tako ne nanaša na objektivno realnost. Za Hobsbawma (1995) nastane narod s pomočjo »družbenih inženirjev«, ki namenoma usmerjajo atavistična čustva masovne družbe. Na drugačno vlogo elite pa npr. cilja Kedourie (1960), ko se opira na vlogo intelektualnih elit, ki so prve začele razvijati in širiti nacionalistično ideologijo. Konstruktivisti poskušajo ugotoviti kako se nacionalna identiteta razvija in prenaša, hkrati pa jih zanima, kdo ima od tega največ koristi in na kakšen način. Tako se znanstveni interes preusmerja tudi na diskurzivne in politične prakse, s katerimi se nacionalizem krepi in reproducira.

Jasen primer je nemški nacionalizem (gre sicer za vseevropski trend), ki se je začel z nemško intelektualno elito, ki ga je prevzela in okrepila. Politična elita v času nemške združitve (npr. Bismarck) ga je razširila s silo, s pomočjo vojaškega posredovanja pa je naposled uspela tudi združitev Nemčije, katera pa je še vedno bila šibko povezana, nacionalna identiteta pa je obstajala samo v višjih družbenih slojih. Intelektualno ekskluziven nacionalizem je tudi po združitvi ostal intelektualno ekskluziven. Politična elita je zato identiteto okrepila s pomočjo modernizacije države, npr. s šolskim sistemom, velik vpliv je imela tudi kulturno umetniška elita. Narod se je močnejše povezal šele s prvo svetovno vojno, ki je bila svojevrsten političen instrument. Ključen korak h konsolidaciji naroda je naredil tudi nacizem, v primeru katerega je šlo za ekstremni nacionalizem, ki je npr. s pomočjo propagande in medijev načrtno krepil nacionalistična čustva. Na nemškem primeru postane jasno, da sta modernističen in konstruktivističen pristop nujna za razumevanje nastanka nacionalnih držav. Jasno je, da so obstajale v Nemčiji okoliščine, s pomočjo katerih se je nacionalizem lahko učinkovito okrepil, npr. jezikovne in kulturne podobnosti, zgodovinska politična povezanost itd. Te okoliščine procesa kategorizacije kažejo na to, da

nacionalizem ni zadosten pogoj nastanka narodov in nacionalnih držav. Lahko pa rečemo, da je ključen in nujen. Obstajajo nacionalistična ideološka gibanja, ki (še) niso uspela zgraditi narodne identitete ali osnovati nacionalnih držav, vsekakor pa ne obstajajo nacionalne države brez nacionalizma.

Težavnost definiranja nacionalizma leži v težavi poenotenja nacionalizmov, ki se navidezno različni. Zato je govora o etničnih, državljanskih, kolonialnih, odcepitvenih, združevalnih, revolucionarnih nacionalizmih itd. Hechter (2000) dodaja še državotvoren, uporniški in periferni nacionalizem. Po Rametu (1989, 265) pa poznamo pet vrst nacionalizma: »heroičen«; ki je narodna zgodovina zbirka slavnih dogodkov in zmag proti nasprotnikom (npr. Angleži in Francozi); »kljubovalni«, kjer sta preteklost in sedanost prikazani kot negotovi in polni groženj od zunaj (npr. Poljaki); »travmatični«, kjer zgodovino kroji usodni poraz (pred dawnimi časi); »tabu«, kjer gre za občutek zgodovinske krivde za zločine preteklih generacij (npr. Nemci) in »nemi«, ki ni tako očiten, izpostavljen, poudarjeni pa so predvsem kulturni dosežki, gospodarska uspešnost ali svojevrsten način življenja. Pomembna je še Matičeva (1984, 288, 289) klasifikacija, ki sortira nacionalistične tvorbe v tri skupine mitov: »nebeški narod«; gre za iskanje in dokazovanje na večnosti utemeljene nacije; »rasna mistika«; kjer narodna homogenost, monotonost in čistost dokazujejo skupno poreklo in »kulturni narod«; s katerimi se utemeljuje kulturna izjemnost in večvrednost lastnega naroda.

Iz vseh teh delitev pa je moč ugotoviti, da je nacionalizem vedno predstavljen kot združevalen in razdruževalen. Notranje združuje pripadnike naroda in jih hkrati razločuje od zunanjih Drugih. V narodu nas združuje skupna zgodovina, heroji, skupen odpor, skupna usoda, travme, kultura, gospodarstvo, poreklo itd. Hkrati nas ti miti razdružujejo od drugih narodov, ki imajo spet svoje mite, na podlagi katerih se združujejo in ločujejo od nas. Gre za enostavno in logično kategorizacijo družbenih skupin s kategorijami Nas in Njih. Le te pa lahko teoretično vključujejo katerekoli fizične ali družbene razlike, dejanske in fiktivne.

Druga očitna lastnost nacionalizmov pa je ta, da vedno delujejo kot naravi, nujni, večni in samoumevni. To je sicer temeljna lastnost ideologij, ki same sebe vedno postavljajo izven ideološkega polja. Kot vsaka ideologija, se tudi nacionalizem predstavlja kot neideološki, torej naraven. Zato je nacionalizem »ideologija individualnega, saj se ukvarja z zamejenostjo, kontinuiteto in homogenostjo v nasprotju z različnostjo« (Handler 1988, 8). Nacionalna država je tako videti kot zamejena, izhajajoča iz globokih zgodovinskih etničnih korenin, državljan pa so med seboj mistično povezani. Je ideologija, v kateri je družbena realnost predstavljena kot realnost naravnih, materialnih stvari.

Nacionalizem ima torej značilnosti ideologije, hkrati temelji na splošnem procesu formiranja družbenih skupin. Ko govorimo o nacionalizmu tako posredno govorimo o formaciji specifične družbene skupine, o narodu, ki si prizadeva za svojo državo. Osnova za družbeno povezanost je občutek o skupnem, zavest o povezanosti, torej izoblikovana nacionalna identiteta, ki se oblikuje s procesom formacije identitete, katerega lahko (za lažje razumevanje) delimo na tri stopnje:

Prva stopnja je »kategorizacija«, s katero kategoriziramo objekte, da jih lahko identificiramo in razumemo. Kot kategorije lahko uporabimo delitve, ki nam poenostavljajo predstavo in interpretacijo družbenega okolja. V kolikor lahko ljudi kategoriziramo, jim s tem tudi pripišemo tudi določene lastnosti. V primeru nacionalizma ločimo družbene skupine glede na barvo kože, jezik, ozemlje bivanja, oblačila in ostale kulturne označevalce itd. Od drugih se lahko ločimo, v kolikor živimo na drugi strani reke, v drugi dolini, govorimo drugo narečje ali nosimo drugačne hlače. Vedno posedujemo več identitet, v okviru nacionalizma pa se nam zdi najpomembnejša nacionalna, čeprav se še vedno razlikujemo tudi na drugih teritorialno-političnih nivojih.

Druga stopnja procesa je »družbena identifikacija«, kjer sprejmemo identiteto skupine, v katero smo se kategorizirali. Če se npr. kategoriziramo kot Srb, obstaja verjetnost, da bomo sprejeli identiteto Srba, ter se začeli obnašati kot pričakujemo, da se obnašajo Srbi (v skladu z normami skupine). S tem bomo prevzeli tudi pričakovano sovraštvo do npr. Hrvatov, čeprav to sovraštvo ne izhaja iz naših osebnih izkušenj.

Zadnja stopnja razločevanja na družbene skupine je »družbena primerjava«. Ko smo se kategorizirali kot pripadnik določene skupine ter se s to skupino identificirali, se začnemo primerjati z drugimi skupinami. Da se lahko naša identiteta ohranja, se moramo na pozitiven način razlikovati od drugih skupin, pa naj bo to preko športnih dosežkov, kulturnih razlik ali vojne.

Nacionalizem lahko v tem okviru razumemo kot specifičen proces formacije družbene identitete, konkretneje, nacionalne identitete. V določenih zgodovinskih obdobjih pred nacionalizmi je bila npr. pomembnejša družinska ali plemenska identiteta, ki se je krepila tudi z neposrednimi družbenimi stiki oziroma pomanjkanju teh stikov. Na imaginarni ravni je bila kasneje pomembna verska identiteta, osnovanja na podlagi razločevanja prave (npr. katoliške) in neprave vere (npr. muslimani, judi ali protestanti). Poleg redkih vojnih stikov jo je krepila predvsem cerkev. V modernem času pa je ravno nacionalna identiteta tista, ki je pridobila monopolni položaj. Zato je »nacionalizem ena izmed oblik kolektivne identifikacije, ki pa je pomembna, saj je na vrhu skale podobnih povezav in lojalnosti« (Alter 1985, 14). Obstaja neskončno mnogo razlik med

posamezniki, ki so lahko osnova za neskončno mnogo kategorizacij, identifikacij in skupinskega povezovanja. Tudi v praksi to rezultira v številnih hkratnih identitetah, ki jih ima posameznik. Pri čemer je zanimivo, da je ravno nacionalna ena izmed prevladujočih, čeprav je evidentno abstraktna in zamišljena, saj, kot pravi Anderson (1998), ne bomo nikoli poznali vseh drugih pripadnikov naroda. In vendar se čutimo z njimi povezane. Kar pa ni nič presenetljivega, saj so npr. raziskave minimalnih skupin pokazale, da so se ljudje pripravljeni identificirati s svojo skupino in diskriminirati druge tudi takrat, ko je članstvo v skupini odvisno od naključnih delitev, npr. od meta kovanca (Brewer 1979). Tako pač delujejo mehanizmi družbene kategorizacije.

S pomočjo teorije formacije identitet lahko tudi končamo dilemo o vzporednosti etničnega in državlanskega nacionalizma, pri čemer se etničen veže predvsem na kulturne vzorce, državlanski pa na politične. Ta antagonizem je še vedno prisoten, čeprav je jasno, da tudi državlanski nacionalizem uspeva v kulturnem in družbenem okolju, od katerega se ne more ločiti. Oba sta idealno-tipska koncepta, čeprav vsak od njiju vključuje lastnosti drugega. Jasno je, da lahko državlanska kategorija funkcionira kot razločevalni element, prav tako kot etnična. Če gledamo na nacionalizem kot na razločevanje med različnimi družbenimi skupinami, sta oba le del procesa kategorizacije. Etnično razločevanje se lahko okrepi s ločnico državlanskega, velja pa tudi obratno. Če naj bi se npr. nemška identiteta oblikovala na ideji etnične povezanosti, se je krepila z idejo državnosti, velja pa tudi, da se je francoska identiteta vzpostavila na modelu državljanstva, krepila pa z etnično homogenizacijo, npr. z idejo galske krvi in zgodovine.

Ker nacionalizem homogenizira, kar je nacionalno in se hkrati diferencira od drugih nacionalnosti, je jasno tudi, da sta povezovalni/državotvorni in razdiralni/odcepitveni nacionalizem le »različni strani iste medalje«. Razlika je le v definiciji in velikost naroda ter morebitni predhodni državni ločenosti tega naroda. V primeru Italije so se npr. združile raznolike države, saj je prevladala ideja italijanskega naroda, bolj ali manj definiranega s Pirenejskim polotokom. V primeru imperijev, npr. Habsburškega, pa naj bi nacionalizem predvsem razdruževal, čeprav je hkrati tudi združeval in poenotil novonastale narode (npr. Slovenski). V primeru novonastale Jugoslavije se je isti teritorij (npr. Slovenija) vnovič združeval v federativno kraljevino, ki pa je čez nekaj desetletij ponovno razpadla na nacionalne države. Proces se še ni zaključil, balkanizacija še vedno poteka, čeprav se vzporedno države spet združujejo, tokrat v EU. Nacionalizem je zato živ proces, njegova dvojna logika hkratnega združevanja in ločevanja pa še ne pomeni, da gre za več različnih, celo nasprotnih procesov. Opaziti je mogoče,

da je isti nacionalizem, npr. slovenski, viden kot razdruževalen in združevalen, odvisno od tega, ali ga opazuje Slovenec ali Avstrijec.

Kot rečeno, vsaka družbena skupina se mora, da se lahko identificira, razlikovati od Drugih. Ravno iz te diferenciacije pa izvira nacionalizem (kot tudi rasizem). Gre za splošne in predvsem psihološke dejavnike formacije identitet. Tajfel in Turner (1979) razlagata teorijo tudi s statusom in odprtostjo skupin. V kolikor so družbene skupine odprte, lahko njihovi člani prehajajo v druge, predvsem višje rangirane skupine. V kolikor so zaprte, kot to velja za narode, pa so potrebne druge strategije: Lahko se primerjamo z drugimi skupinami, ki so v še slabšem položaju. V praksi to pomeni, da črpamo samozavest v primerjavi z drugimi državami. Čeprav živimo slabše kot najrazvitejše države, se tolažimo s tem, da obstajajo številne države, ki so mnogo slabše od naše. V primerjavi z njimi se počutimo superiorne. V praksi, ne glede na slab položaj določenega naroda, vedno obstaja prezir in ksenofobija do drugih, iz njihovega vidika manjvrednih narodov; v smislu »čeprav smo revni, so drugi še bolj revni«. Druga možna strategija je primerjava na podlagi drugih dimenzij oziroma ločnic. Seveda je izbira teh ločnic kategorizacije situacijska in izbirna, zato izberemo vedno tisto, ki nam ustreza; »čeprav so drugi bogatejši, smo mi bolj prijazni, srčnejši, bolj zdravi, pametni, boljši v nogometu itd.« Tretja strategija pa je skrajna redefinicija skupinskega članstva. To je morda najbolj univerzalna strategija, ki je skupna vsem nacionalizmom. »Ponosni smo na naš narod in državo, ne glede na okoliščine.«

Posledica takšnih metafizičnih pogledov na lasten narod se odraža v občutku večvrednosti in prepričanju, da ima lasten narod določene pravice, ki so superiorne v primerjavi s pravicami drugih. Tako narod na lastnem ozemlju določa pravila, ki veljajo tudi za vse druge. Nacionalizem obravnava državo kot individuum, hkrati pa spodbuja kolektivne pravice, ki so v nasprotju s posameznikovimi. V ekstremnih primerih je vse, kar služi interesu naroda, opravičljivo in moralno pravilno, kar pa ne velja samo v primerih genocidov, temveč tudi v vsakodnevnih praksah nacionalnih držav. »Že ideja kolektivne pravice pomeni, da jo posedujejo samo člani kolektiva in da za druge to ne velja. Zato nacionalizem s svojimi delitvami in egoizmom nujno povzroča konflikte, tudi vojne, etnična čiščenja ali genocide. Predvsem takrat, kadar določen narod čuti, da je ogrožen« (Hastings 1997, 4). Takrat t.i. banalni nacionalizem, ki je sicer impliciten, preraste normalne okvirje in eksplicitno zaduši ostale identitete. Izredno stanje nacionalnih držav ni samo izredno stanje, temveč tudi pogoj za učinkovit razmah vseh vrst nacionalizmov. Tudi najbolj očitna manifestacija nacionalizma, svetovne vojne, so bile posledica ogroženosti narodov, npr. razmaha internacionalizacije gospodarstva in svobodnega trga pred I. svetovno

vojno (Breuilly 2006). Na žalost pa je sledila ponovitev v obliki II. svetovne vojne, tokrat v drugačni, četudi ekstremi, preobleki nacionalizma, fašizma in nacizma. Da je izredno stanje dobra okoliščina za nacionalizacijo, dokazuje Colleyeva (1992, 6), ki pravi, da je ravno izkušnja konflikta v času med 1707 in 1837 pomagala zgraditi britansko identiteto. Konflikt je omogočil razlikovanje do Drugih, to razlikovanje pa je posledično omogočilo tudi konsolidacijo Njih, mnogo bolj kot kakršenkoli domač političen ali kulturni konsenz. K njihovi nacionalni identiteti je prispevalo npr. sovraštvo do Evrope. »Sully, ki je prišel leta 1603 kot odposlanec Henrika IV. v London, je pripomnil: »Angleži nas sovražijo; in sicer tako močno, in tako vsevprek, da bi sovraštvo najrajši uvrstil med naravna nagnjenja tega ljudstva« (Braudel 1991a, 437). Zaradi Francije, Španije, Antwerpna in pozneje Amsterdama (takratnih centrov sveta), je imel otok namreč manjvrednostne komplekse.

Tudi nasilje je v svoji praksi totalitarno in nacionalno (Fanon 2004), saj poskuša odpraviti regionalizem in tribalizem. Da bi se ustvarila politična in nacionalna enotnost je za formiranje politične ideologije nujno potrebno nasilje. Nasilje je kot sredstvo posredovanja, sredstvo utrditve ideologije in sredstvo poenotenja političnih ciljev pomagalo formirati nacionalno solidarnost in zbuditi nacionalna čustva. Tudi z nacionalizacijo držav povezane ideologije človekovih pravic, samoodločbe in demokracije so bile mnogokrat nasilno naturalizirane. Poleg tega nasilje vedno zbudi novo nasilje. Konflikti torej niso samo posledica, temveč tudi pogoj nacionalizmov, vsaka krepitev nacionalizma pa ima tudi politično konotacijo. Bolj ko se premikamo v 19. stoletje, bolj je opazna fuzija političnega in kulturnega nacionalizma. Države so vedno bolj poskušale konsolidirati etnolingvistične parametre, občutek deljene zgodovine, mite in rituale ter občutek narodnega ponosa. Proces nacionalizacije pa je združeval tudi nekompatibilne procese širitve ozemlja (npr. imperializem) in narodne homogenizacije, kar je pomenilo tudi konstantno uporabo sile in ne-humanitarne ideologije, vključno z občutkom rasne in kulturne superiornosti (Llorbera 1999). Tekom 19. stoletja je postal nacionalizem svojevrstna globalna norma in se je nenehno ideološko krepil. Postal je univerzalen in globalen fenomen. Tudi Gellner (1983, 55) nacionalizem kot ideologijo umešča v začetek 19. stoletja.

Trditev, da je nacionalizem ideologija, pa ob opisanih družbenih procesih pomeni tudi, da je vedno političen. Tudi zato, ker se »ideologija nanaša na legitimacijo moči dominantnega družbenega razreda ali skupine, ki se legitimira s promoviranjem vrednot in prepričanj, ki se kažejo kot naravna in univerzalna. Prepričanja pomagajo ustvarjati videz samoumevnosti in neizbežnosti« (Eagleton 1991, 5). »Ideologija je splet prepričanj o družbenem in političnem okolju. Razložiti nam hoče, kako je urejen sistem, katere želene cilje naj

podpiramo, kakšna sredstva in poti naj uporabljamo, da bi dosegli te cilje v danem okolju. Razloži nam, kakšne posledice bo imel ta proces za različne skupine glede njihovega statusa, moči, bogastva, sreče itd.» (Connolly 1974, 9). V bolj kompaktni obliki: Ideologija je ime za konsistentne nize idej, s katerimi določena družbena skupina ljudi zaznava in spreminja okolje.

Ker je nacionalizem ideologija, je ob tem, da je narod družbeni konstrukt, tudi ideološki konstrukt. Njegova vsakokratna pojavna oblika je geografsko, socialno in historično zaznamovana (Tierney v Prezelj 2002). Smith (1995) je tako opredelil nacionalizem kot ideološko gibanje za pridobitev in ohranitev avtonomije, enotnosti in identitete človeške populacije, v kateri si posamezni člani izmišljajo oblikovanje dejanskega ali potencialnega naroda. Nacionalizem prevzema ideološke lastnosti, pri čemer je zanimivo, da se ne osredotoča na družbene razrede ali družbeno enakost, temveč povezuje ljudi na podlagi kulturnih podobnosti. V procesu razlikovanja med nacionalnimi skupinami se dejanska kompleksnost družbe reducira na le nekaj kontrastnih razlik. Vse to razlikuje nacionalizem od drugih ideologij, npr. socializma, ki se osredotoča predvsem na družbene razlike med posameznimi družbenimi razredi. V tem oziru nacionalizem združuje kralja, intelektualce, delavce in kmete, čeprav so morda etnično manj povezani in podobni, kot se razlikujejo na podlagi družbenega statusa.

Da je učinkovit, mora preko simbolizma in zgodovinskih mitov spodbuditi osebna čustva, podobno kot religija. Ta čustva pa logično nadomeščajo druga in to ne naključno. Tako nacionalizem preusmerja družbene napetosti in aktivacijski potencial družbe na polje imaginarne nacionalne identitete, s tem pa brani neenaka družbena razmerja, predvsem politična. To je tudi eden izmed razlogov njegove širitve, saj je privlačna ideologija za ohranjanje družbenih neenakosti. Če je nekdanji pojem naroda definirali nižje sloje, se je nacionalna identiteta razširila na vse državljane. S tem pa se je tudi delno izgubila razredna identifikacija in vzpostavila fikcija enakosti. V času razpada pred-modernih vrednot, predvsem cerkvenih, pa tudi razpada fevdalizma, je ravno nacionalizem prevzel vlogo ideologije, ki je zmožna mobilizacije ljudi za skupne cilje, predvsem pa cilje tistih, ki so imeli od tega največ koristi, torej družbenih elit.

Opazni sta torej dve dimenziji nacionalizma. Ena je povezana z neizbežnimi družbenimi procesi formacij družbenih skupin in identitet. Te družbene skupine se z ideologijo medsebojno konstituira, komunicirajo, se organizirajo in tekmujejo. Glede na okoliščine se reformirajo, združujejo ali razpadajo. Znotraj skupin pa je opazen specifičen političen ideološki proces, povezan z interesi. Po eni strani se z združevanjem krepi sodelovanje, ki je pogoj za preživetje (npr.

varnost) oz. za zavarovanje dobrin, ki so posameznikom nedostopne (npr. delitev dela). Posameznike delno vodi skupni interes. Vseeno vedno ostaja prisoten individualen interes posameznikov, ki pa se kaže na dva načina. Prvič preko že omenjene kolektivne kooperacije, drugič pa preko tekmovanja znotraj skupine. To pa povzroča neenakost in hierarhijo, oblikujejo se elite, ki izrabljajo skupino, ne samo za zasledovanje skupnih interesov, temveč tudi svojih lastnih. Te elite imajo interes skupinske povezanosti, njihov interes pa je mnogokrat tudi ključen za obstoj same skupine (npr. Kymlicka 1996, Miller 1995). Tako imajo elite tudi od nacionalizma največ koristi. Najprej (npr.) monarhi, ki so s tem pridobili na varnosti, kasneje pa nove elite, ki so nastale iz nacionalističnih (revolucionarnih) gibanj. Tam, kjer je že obstajala država, se je le ta preobrazila v nacionalno, kar je tudi pomenilo, da so prevladale z nacionalizmom povezane politične ideje, npr. ideja ljudske suverenosti. Z nacionalizmom in njim povezanimi derivati, tudi demokratizacijo, se je zamenjala fevdalna in monarhična politična elita.

Celotna obdobja so zaznamovana z nacionalističnimi gibanji, ki so bila tesno povezana z naprednimi demokratičnimi idejami, seveda pa tudi z bojem za politično moč, npr. »pomlad narodov« leta 1848, ko je prišlo do meščanskih nacionalističnih demonstracij in revolucij, predvsem zaradi zahtev gospodarsko vse močnejšega meščanstva po političnih pravicah (posledično moči). V habsburški monarhiji se je takrat na Dunaju začela marčna revolucija, odstopil je kancler, knez Klemens Lothar Metternich. V Parizu je prišlo do demonstracij, ki so privedle do odstopa kralja Ludvika Filipa, oblast je prevzela začasna vlada in razglašena je bila republika. Na Danskem je kralj Friderik VII. po pritiskih liberalnih gibanj sprejel novo ustavo, ki je vzpostavila tudi parlament, Rigsdag. Poleg konkretnih političnih zamenjav pa so revolucije iz leta 1848 spremenile tudi miselnost ljudi in odprle pot demokratizaciji, liberalizaciji in nacionalizaciji držav. Avstrija in Prusija sta leta 1850 uradno zaključili fevdalno obdobje. Francija je uvedla univerzalno moško volilno pravico. Rusija je leta 1861 osvobodila podložnike. Povsod pa je politično in ekonomsko napredoval t.i. evropski srednji razred. Takšen trend se je nadaljeval. S pomočjo nacionalizma se je združevala Nemčija pod vodstvom Prusije in Italija pod vodstvom Piemonta, v obeh primerih so imeli največ koristi tisti voditelji, ki so vodili združevanje. Nova država, četudi odcepljena, je namreč vedno pomenila prostor za nove politične voditelje, novo politično, ekonomsko, pa tudi novo kulturno-umetniško in intelektualno elito.

Poenostavljeno rečeno, nacionalizem postane najlažja pot do zamenjave obstoječe oblasti in celotnega političnega sistema, ki je bil izrazito zaprt in novonastalim politično ekonomskim elitam ni omogočal soodločanja, izražanja

svoje volje ter zagovarjanja svojih interesov. Hkrati je postal najlažja pot novih elit do oblasti. Zato postane nacionalizem učinkovito sredstvo manipulacije družbenih elit, nacionalna država pa postane cilj teh prizadevanj.

To sovпада z ideologijo nacionalizma, ki ne ustvarja samo narodov, temveč tudi nacionalne države, saj »nacionalizem ustvarja prepričanje, da mora vsaj narod oblikovati svojo nacionalno državo« (Spencer in Wollman 2002, 391). Ne gre toliko za narod, temveč za državo (oblast), tako v primeru branjenja države s strani monarhov, kot graditve držav s strani osamosvojiteljev. Samostojna, suverena nacionalna država je postala z razširitvijo nacionalizma tudi mednarodna in družbena norma. Vsaj narod si v skladu s sto normo prizadeva in si mora prizadevati za svojo samostojno državo. Kategorizirana in identitetno formirana družbena skupina brez države je namreč nepopolna in manjvredna. Da je lahko prišlo do tega, je morala država vstopiti v simbolni odnos z nacionalističnim projektom. Pred tem je namreč znotraj liberalne teorije država pomenila suveren sistem vladanja, ki je nevtralen teren za mnogotere interesne skupine. Nacionalizem pa je povezal idejo suverene države, ljudske demokracije ter naroda v konstrukt nacionalne države, s tem pa zakoličil sistem svetovne politične ureditve za naslednjih nekaj stoletij.

Proces nacionalizacije držav in celotne družbe je na začetku potekal počasi in relativno spontano (modernizacija). Ko pa se je ideologiji priključila država preko t.i. ideoloških aparatov države, kasneje tudi specifičen interes raznolikih družbenih skupin, se je ta proces pospešil. Ko je nacionalna država postala splošno sprejeta norma, se lahko v določeni skupnosti nacionalna identiteta oblikovala v zgolj nekaj desetletjih. Sodobni nacionalizmi so tako kompleksna kombinacija spontanega, kulturnega, družbenega nacionalizma in institucionalnega, državnega, političnega nacionalizma. Vseeno je potrebno poudariti, da tako kot pri »debatih o kokoši in jajcu«, tudi pri ideologiji ne moremo vedeti, kaj je bilo prej. Družbene okoliščine, ki so spodbudile spontano oblikovanje naroda, ki se je politiziral, ali obratno? Ideje, ki so jih nato zasledovali voditelji in družba, ali dogodki in okoliščine, ki so naredili določene ideje privlačne? Resnica je, kot po navadi, nekje vmes.

V vsakem primeru je jasen pomen elit, ki vplivajo na nacionalistične ideje. Joseph Whitmeyer (2002) ta pomen dokazuje na zanimiv način, ko povezanost elit z nacionalizmi analizira na primerih, kjer ljudstvo ni sledilo nacionalističnim idejam elit in primerih, kjer so ljudje sprožili nacionalistična gibanja brez vključenosti elit. Ugotavlja, da elite po navadi ne ustvarjajo ljudskih nacionalizmov, jih pa usmerjajo, organizirajo, informirajo ter jim dajejo iniciativo. Zato bi lahko nacionalizem, ki sem ga označil kot institucionalen,

usmerjen, projekten ali državni, imenovali tudi elitističen in ga postavili nasproti ljudskemu. Elitni nacionalizem pa se naprej loči glede načina svojega delovanja. V primeru Nemčije so ga najprej usmerjali intelektualci, preko kulture, šolstva, znanosti itd. Istočasno so ga vodile politične elite, npr. Bismarck. V prvem primeru bi lahko govorili o kulturnem transferju elitističnega nacionalizma, v drugem o politično organiziranem mehanizmu, ki se širi preko institucionalnih mehanizmov.

Smith (1991, 1996, 1998) ta kulturni vidik elitističnega nacionalizma povezuje z intelektualci oziroma profesionalci. Identificira jih kot kategorijo posameznikov, ki so izpostavljeni vrhunski izobrazbi. So bolj družbena skupina, kot pa družbeni razred, saj vključujejo zelo različne posameznike. Ti intelektualci posedujejo izobrazbo in moč, s katero lahko vplivajo na ideje ljudstva. V večini primerov so tisti protagonisti, ki preko kritike in analize družbe vodijo masovna družbena gibanja. Gradijo ogrodje, na katerem temelji družbeno gibanje. V primeru nacionalizma morajo intelektualci izgraditi imaginarno povezavo med sedanjostjo in preteklostjo ter med miti in realnostjo. Ustvariti morajo političen program nacionalizma. Preteklost dokazuje, da si je težko predstavljati nacionalizem brez vpliva intelektualne elite, saj npr. le ta kodificira uradni nacionalni jezik, ki je pred tem obstajal v mnogih vernakularnih narečjih. Elite tudi ustvarjajo nacionalno zgodovino in nacionalne mite, brez katerih ne bi mogli govoriti o zgodovinskosti naroda, katera je ena izmed temeljnih predpostavk narodnega obstoja. Ko Anderson govori o vlogi tiskanih medijev v razvoju narodov, je jasno, da so intelektualci tisti, ki ustvarjajo literaturo. Povezav je torej mnogo, vse pa kažejo na neizbežno povezanost intelektualnih elit in nacionalizma.

Vpliv intelektualnih elit pa ima v primerjavi z državnim, političnim vplivom le marginalno vlogo. Ko namreč nacionalizem vstopi v družbene strukture, povzroči več posledic. Ker je univerzalna ideologija, se lahko poljubno širi in prilagodi glede na specifične okoliščine; prevzame lahko poljubno obliko. Hkrati je zaradi svoje notranje logike delovanja, npr. pozitivne identifikacije in dviga samozavesti, vselej všečen. Družbeno skupino, ki jo nacionalizira, napolni s ponosom, smislom, usodo, zavestjo itd. Poleg tega se je nacionalizem začel hitro širiti kot globalna družbena norma. Ko so se začeli oblikovati moderni narodi, je vedno več družbenih skupin želelo stopiti na podobno pot in oblikovati svoje politične skupnosti ter se npr. odcepiti od imperijev. Lahko bi rekli, da je v moderni dobi postalo moderno biti narod. Vedno več intelektualcev je začelo v lastnih okoljih iskati svojevrstne podobnosti, ki bi lahko potencialno bile narodne. V tem so videli tudi interes, saj bi lahko s pomočjo naroda presegli svojo inferiornost, podrejenost, periferen položaj (tudi gospodarski!) itd.

Mednarodno dogajanje je spodbudilo intelektualno elito, da je začela razmišljati o nacionalnih idejah, le to pa je vplivalo tudi na državne vladarje, ki so v tem prepoznali svojevrstno politično priložnost. Po eni strani je lahko nacionalizem pripomogel h krepitvi vladarjeve moči, saj je homogeniziral ljudstvo, ga imaginarno povezal in ga opremil s čustvenim nabojem. Penetracija države v vse družbene pore, preko birokratizacije in poenotenja vojske, šolstva in jezika, je spodbudila nastajanje nacionalne identitete.

Ukrepi, s katerimi so vladarji želeli krepiti državo, pa so se v obliki ljudskih nacionalizmov, prežetih z idejami liberalizma in demokracije, vrnili skozi zadnja vrata. Načrtna centralizacija države in absolutizem sta sprva res okrepili moč vladarjev. Prva absolutistična monarhija je nastala v Španiji, ko španski kralji prevzeli absolutno oblast in v 16. stoletju postali vzor drugim monarhijam. Habsburška monarhija je konec 17. stoletja razširila oblast v Podonavje in prerasla v velesilo, Marija Terezija in Jožef II. pa sta postala absolutna vladarja. V drugi polovici 17. stoletja je najbolj centralizirani državi v Evropi, Franciji, zavladal Ludvik XIV. (Taylor 1976). Krepitev države je bil povezana tudi z ekonomskim razvojem, npr. merkantilizmom, ki ga lahko opišemo kot krepitev lastnih gospodarskih in vojaških zmogljivosti z načrtnim razvijanjem gospodarstva in zunanje trgovine, npr. preko pospeševanja domače obrti in trgovine, gradnje cest, višanja uvoznih carin itd. Kot rečeno, pa je ta centralizacija nepredvideno in neželeno povzročila vzpon novih elit in tudi nacionalizacijo, najprej ravno v najbolj centralizirani Franciji.

Kar je škodilo stari eliti je logično koristilo novi. Sprememba družbeno ekonomskih okoliščin, predvsem pod okriljem kapitalizma, je ustvarila pogoje za krepitev meščanskega buržoaznega razreda. Pojavili so se bogati kapitalisti in bankirji, ki so celo financirali države, kljub temu pa niso imeli direktnega političnega vpliva. Spomnimo se npr. Jakoba Fuggerja, ki je že v začetku 16. stoletja, kot izredno premožen bankir, s svojo finančno močjo posredno vplival na velik del evropske politike, podobno kot pred njim Medičejci (Fuggerji so znani tudi kot nemški Medičejci). Med drugim je omogočil vzpon kralja Maksimilijana I. in izvolitev španskega kralja Karla V. na čelo Svetega rimskega cesarstva (Häberlein 2006). Hkrati je podpiral in trgoval z Vatikanom. V naslednjih stoletjih se je vpliv kapitalistov, tudi zaradi globalizacije poslovanja, industrializacije in napredovanja tehnologije, še povečal. Premiki družbene moči so se začeli odražati tudi v politiki. Evidenten primer je francoska revolucija, čeprav so se v drugih državah, npr. v Angliji, pojavila podobna gibanja in reforme, vendar so se reformirale postopoma. Reformatorji in revolucionarji, torej tisti, ki so želeli oblast, pa tudi tisti, ki so se borili proti oblasti, so hitro ugotovili, da je nacionalizem učinkovit instrument mobilizacije ljudstva. Kot tak

se je množično apliciral leta 1848 v pomladi narodov, dejansko pa se še vedno uporablja.

Ker je hkrati nacionalizem ideologija, ki je zaradi specifičnega načina konstrukcije, v družbi globoko zasidrana, je po spremembi političnega sistema ni mogoče enostavno odpraviti. Tudi zaradi tega, ker ga spodbujajo vsakokratni nasprotniki režima, kot se je npr. dogajalo v Jugoslaviji ali Sovjetski zvezi, kjer je državna oblast poskušala preseči nacionalistična čustva in ustvariti nov nadnacionalni združevalni nacionalizem (novo jugoslovansko oziroma sovjetsko identiteto). Novim voditeljem lahko torej nacionalizem predstavlja težavo, predvsem, kadar je ljudski nacionalizem povezan z idejo ljudske suverenosti. Po drugi strani pa ravno nacionalizem predstavlja nove priložnosti za kontrolo, usmerjanje, mobilizacijo in homogenizacijo naroda, saj ima moderna država pri roki številne mehanizme vzdrževanja nacionalne identitete.

Vlade s tem namenom uporabljajo državni aparat, s katerim kontrolirajo in ohranjajo obstoječe, z nacionalizmom prežeto stanje. Za to uporabljajo javno šolstvo, ki predstavlja kulturno promoviranje nacionalizma, npr. s pomočjo manipuliranja zgodovine, povzdigovanja vsega domačega, filtriranja informacij, preferiranja domačega jezika in umetnosti, ohranjanja nacionalnih mitov in simbolov itd. Kot medij indoktrinacije lahko služi vojska, pa tudi paradržavne organizacije, organizirane na principu nacionalnosti, npr. nacionalni uradi, zveze, organizacije. Država razglasi državne praznike, proslave in parade, državno himno in zastavo, pa tudi državna športna in kulturna tekmovanja in nagrade. Podpira in sponzorira nacionalno umetnost ter gradi muzeje in gledališča. Po razmahu množičnih medijev kontrolira in usmerja tiskane medije, radie in televizijo. »Mediji že z izbiro teme, virov in žanrske predstavitve jezika ter stila sporočil, vsak dan konstituirajo predstavo o Nas kot pripadnikih večinskega naroda in Njih kot pripadnikih manjšin« (Erjavec in drugi 1997, 10). Ne nazadnje država za namene nacionalizacije razglša vojne, ki so najbolj ekstremen instrument razločevanja Nas od Njih. Vzporedno s spodbujanjem lastnega nacionalizma pa preprečuje druge nacionalizme, npr. prepoveduje »neuradne« jezike ter indoktrinira in asimilira priseljence.

Zato bi lahko nacionalizem »konceptualizirali v okvirih diskurza, ki ga sprejmejo in izvajajo politične elite za promocijo, institucionalizacijo in legitimacijo stanja dominacije, ki je zaznamovano z globoko in neovirano državno penetracijo na periferijo ter masovno koncentracijo materialnih in simbolnih virov na vrhu« (Mouzelis 2007, 126). Govorimo lahko o izbirni sorodnosti med nacionalizmom in modernostjo, ki jo Mouzelis razume kot državno penetracijo in vertikalno diferenciacijo.

Nacionalna država je torej s pomočjo elit postala materializacija nacionalistične ideologije, ki so jo pred-moderne državne oblasti znale spretno izkoristiti za modernizacijo in poenotenje družbe, kot se to npr. kaže na primeru Francije ali Velike Britanije (Roberts, 1989). Tako intelektualne, kot tudi politične elite (ki jih sicer ne moremo vedno ločiti), vplivajo na razvoj in ohranjanje nacionalizma, kar pa še ne pomeni, da ga enostavno ustvarijo. Tudi če ga ne ustvarijo, pa to ne pomeni, da ga ne usmerjajo. Preko številnih vzvodov moči oblikujejo ljudski nacionalizem, nudijo priložnosti njegove ekspanzije, ga organizirajo in informirajo, tudi preko laži in mitov (Mann 1986 in Whitmeyer 1997). Namerno z njim manipulirajo, da bi s tem pridobili npr. na moči (Breuilly 1994, Kaufman 2001, Snyder 2000 itd.). Vseeno pa se lahko nacionalizem pojavi samo v določenih okoliščinah, katere smiselno združuje in predstavlja pojem modernosti. Te okoliščine so hkrati vzrok in pogoj razmaha t.i. spontanega nacionalizma.

2.13 Definiranje nacionalizma

Okoliščine, s katerimi se pogojuje nacionalizem, so številne. Nekateri govorijo o tehnološkem razvoju, npr. tisku (Anderson 1998), drugi o moderni dobi (Hobsbawm 1995), industrializaciji, kapitalizmu, reformaciji, tudi romanticizmu (Markovits 1998, 98). Na podlagi teh okoliščin naj bi bil razmah nacionalizma sploh možen. Logično je, da je za konstrukcijo naroda potreben npr. enoten in standardiziran jezik, razviti mediji, določena stopnja mobilnosti ljudstva, zamejitev države, torej razvita kartografija, centraliziran državni aparat itd. Prazgodovinska plemena zaradi tega niso mogla razviti kolektivne zavesti imaginarne družbene povezanosti, ki bi segala onkraj njihovega horizonta družbenih stikov. Omejeni stiki z drugimi plemeni pa so kvečjemu prispevali h krepitvi lastne plemenske identitete in ne ustvarjanju širše družbene identitete, npr. kozmopolitske. Banalno rečeno, v kolikor ne veš, kaj leži onkraj bližnje reke, težko razviješ skupno kolektivno identiteto s prebivalci ozemlja, ki leži okraj te reke.

Nacionalna ni prva, niti edina družbena identiteta. Razvila se je v določenem zgodovinskem obdobju, katero je tako ključno, kot ni naključno. »Dovolj nazorno teorijo dinamike razmaha nacionalnih gibanj izpostavi linija historičnega materializma, ki razlaga tudi vzvode nacionalno-lokalne homogenizacije, omogočene na podlagi enotne administracije in tiska kot osnov vzpostavitve geografskega in jezikovnega prostora nacionalne enotnosti« (Princl 2006, 23). Če so pogosto omenjene značilnosti nacionalne identitete; skupen spomin na

skupno preteklost; skupne jezikovne in kulturne navade, ki povezujejo člane naroda ter ideja enakosti članov naroda v okviru skupne države; je jasno, da so to moderne ideje (Hroch 1996). Ta skupna preteklost pa ne more obstajati brez razvoja nacionalne zgodovine, ki se je razširila z javnim šolstvom in tiskanimi mediji. Jezik se je lahko poenotil komaj s centralizirano državo in šolskim sistemom. Tudi ideja suverenosti naroda se ni mogla pojaviti pred idejo ljudske suverenosti, le ta pred idejo kraljeve suverenosti itd. Spontani nacionalizem se je torej pojavil takrat, ko se je lahko. Takrat pa se je pojavil tudi elitističen, torej intelektualni in državni nacionalizem, preko mehanizmov in ideologije, ki jih Althusser združi v pojmu ideoloških aparatov države. Nacionalistični boji so namreč tesno povezani z razrednimi, družbenimi. Država je tako postala mediator institucionalnih praks, npr. institucionalnega štetja prebivalstva, jezikovnih politik, šolskega sistema, uradne zgodovine, nacionalnih spomenikov in praznikov, demografskih politik, državnih ritualov, sponzoriranja športa, pošiljanja ljudi na luno, vodenja vojn s prijatelji in sovražniki, reguliranja delavskih razmerij, monetarne politike itd. Ta področja državnih aktivnosti tako definirajo družbene relacije nacionalnega, mednarodnega in globalnega (Dufour 2006).

Ker je takšen uradni nacionalizem vselej posledica določenih družbenih transformacij, ga nekateri razumejo kot reakcionarno ideologijo in ne progresivno, kot se rad predstavlja. Če ga je ponekod neposredno povzročila modernizacija družbe, se je drugje, npr. v Nemčiji, pojavil kot odziv oz. posledica politično ekonomske krepitve in nacionalizacije Francije (primarni vzrok je sicer še vedno modernizacija družbe). Vsekakor pa je vedno instrument, orodje, ki je vselej uporabno zaradi združevalne in mobilizacijske moči, koncept, ki lahko prevzame praktično vsako obliko in identiteto, zaradi česar je univerzalno aplikativen in kot tak, tudi močno orožje v rokah političnih elit. Nacionalno je rabljeno kot vzvod notranje homogenizacije (tudi novonastalih) narodnih skupnosti, ki z naslavljanjem na njegovo izvornost in neodvisnost utemeljujejo svoje težnje po samostojnosti in avtonomiji. Pomembno je torej razumeti, da je nacionalizem instrument, s katerim se vzpostavlja nacionalne skupnosti. Tudi narod ni nekaj, kar obstaja že od nekdaj, temveč je konstrukt, ki temelji na močni nacionalni identiteti. Le ta se mora najprej vzpostaviti, kasneje pa nenehno reproducirati.

V kontekstu reprodukcije je nacionalizem tudi ideologija z lastno, dokaj avtonomno logiko delovanja, kar je posledica tega, da je nacionalna identiteta dokaj rigidna. Ko se vzpostavi, se po navadi ohranja, saj se nenehno reproducira preko socializacije. Michael Billig (1995) to imenuje kontinuirano opominjanje oziroma označevanje, ki se pojavlja na vsakem koraku javnega življenja, preko

simbolov, besed, pesmi, zastav, denarja itd. Takšen prikrit in vseobsežen nacionalizem imenuje »banalni nacionalizem«, to je nacionalizem, ki penetrira v naše vsakdanje življenje. Na nek način poudarja, da se sodobni nacionalizem ne nanaša tako na ideologijo, kot na identitete, kar pa ne pomeni, da se je ideologija končala, temveč, da se je razbila na identitetne politike. Čeprav je videti, da so se ideološke nacionalistične navade umaknile iz vsakodnevnega življenja, ostajajo globoko zakoreninjene. Če je videti, da je nacionalistično vzdušje v formiranih nacionalnih državah poleglo, vseeno ostaja notranji pogoj teh držav. Čeprav voditelje zahodnih držav ne imenujemo nacionalisti, to še ne pomeni, da ne izvajajo nacionalistične prakse in uporabljajo nacionalistične diskurze. Implementacija nacionalistične ideologije je samo postala del normalnega stanja, del širše družbene kulture. Vsakodnevno opominjanje je postalo domače in ga dojemamo kot normalno, zato ga ne zaznamo kot opominjanje. Banalni nacionalizem deluje podzavestno. Rečeno v prispodobi: ne gre za zavestno in čustveno ter politično dejanje energičnega vihtenja zastave, temveč za neopazno vissenje zastave ob javni zgradbi. Posledično je identiteta zakoreninjena v vsakodnevnih navadah družbenega življenja, npr. samem mišljenju, jeziku in diskurzih. Tudi fizično, pravno in emocionalno smo vpeti v banalni nacionalizem, saj že s tem, ko bivamo v nacionalni državi, ki jo obkrožajo nacionalne države, ponotranjimo ideologijo nacionalizma.

Ko se je enkrat nacionalizem pojavil, razvil in konsolidiral, se je moral zaradi svoje družbene konstrukcije vselej reproducirati. Najenostavneje že s tem, ko je v sodobnem času, ko je vpet v sleherno poro družbe, postal družbena vrednota in norma. Državni mehanizmi ga spodbujajo in ohranjajo, reproducira pa se tudi spontano, samodejno. Ko se določena družbena praksa enkrat zasidra in jo družba ponotranji, se ta namreč lahko reproducira samostojno. Takrat lahko rečemo, da se nacionalizem institucionalizira. Družba ga skozi proces socializacije (nezavedno) razširja in utrjuje, saj je vpet v vsakodnevne družbene prakse. Poleg uradnega, državnega in političnega nacionalizma deluje tudi spontano, kot t.i. banalni nacionalizem. Če ga država npr. zavedno spodbuja z vojaškimi konflikti, se kot banalni nacionalizem nezavedno spodbuja npr. s športnimi »konflikti« kot je nogomet. Družbena konstrukcija nam v tem primeru pomaga razumeti delovanje nacionalizma na ravni življenjskih praks posameznikov v konkretnih situacijskih primerih konstrukcije in reprodukcije identitete. V tem primeru težko ločimo med vsiljenim in pogojno rečeno »naravnim« nacionalizmom.

Zato je jasno, da hkrati veljata elitistična teorija družbene konstrukcije in npr. sociološka teorija spontanosti, ki pravi, da lahko pride do naprednih družbenih sprememb spontano, brez zavestnega delovanja ljudi, ki se zanje zavzemajo.

Tako kot se je nacionalizem vzpostavil in širil na podlagi konkretnih družbenih praks, se še vedno reproducira. Sleherni nacionalističen ritual pripomore k nacionalizaciji posameznika in posledično družbe, tudi tisti najbolj neviden, kot je npr. vsakodneven sprehod mimo spomenika narodnemu heroju. Čeprav je ta spomenik načrtno postavljen s konkretno politično odločitvijo in je nacionalni heroj postal heroj s pomočjo nacionalizirane zgodovine, je pomembno, da ne pozabimo, da je ključno mesto nacionalizacije konkreten posameznikov stik z nacionalističnimi praksami, rituali, miti, normami, vrednotami itd. Nacionalizacija v končni instanci poteka na mikro-ravni, kjer se posameznik interpelira v pripadnika naroda.

Barth (1969) v tem kontekstu govori o štirih nivojih etničnosti. Prvi je »mikro-nivo«, kjer so med seboj v interakciji posamezniki, med njimi pa se pojavi neka skupna identiteta. Drugi nivo je na »srednji ravni«, kjer se oblikujejo in mobilizirajo skupine. Tukaj se pojavlja vloga voditeljev, podjetnosti in stereotipov, srednja raven etničnosti pa ima velik vpliv tudi na mikro-raven, saj usmerja način identifikacije posameznikov. Tretja stopnja je t.i. »makro« stopnja, na kateri vstopi država s pomočjo javnih politik ali silo. Zadnja stopnja je ideološka, na kateri uporabi država ideološke aparate, npr. šolo in medije, s katerimi kontrolira in manipulira informacije, s katerimi vsiljuje specifične etnične in nacionalne poglede na svet. Te štiri ravni na splošno primerna klasifikacija nacionalizma, saj upoštevajo vse relevantne vidike. Po večini se tudi časovno pojavijo v takšnem vrstnem redu, kot si sledijo hierarhično. Hroch (1985) v tem kontekstu temporalnega (procesnega) razvoja evidentira tri faze: Fazo A (obdobje intelektualnega interesa), fazo B (obdobje patriotske agitacije) in fazo C (pojav masovnih gibanj). Ti dve delitvi odsevata družbeno konstrukcijske, identitetne, elitistične in ideološke vidike nacionalizma, zato sta izredno uporabni za opisovanje in analizo nacionalizma.

Nacionalizacija pa mora, ko se enkrat konsolidira, potekati kontinuirano, kar je tudi nujno potrebno za to, da se lahko ohranja nacionalna identiteta, z njo pa tudi nacionalna država. Država ni nikakor enkrat za vselej zaključen projekt. Etienne Balibar (2004, 386) v svojih analizah nacionalne države poudari, da ta oblika ni ne naravna, ne stabilna, pač pa gre za stalen proces reproduciranja, torej »ponovnega uveljavljanja nacije«. Tudi po Baumanu (2004) ne obstaja neka dana identiteta, pač pa neenak proces identifikacije, skozi katerega se utrjuje nacionalna identiteta. Ta identifikacija pa se giblje med elementi imaginarne podobnosti, običajev in obredja na eni ter simbolnega verovanja na drugi strani. »Nacionalizem je obenem izraz nekaterih družbenih struktur in relativno avtonomna in specifična shema ideološkega konstituiranja, skupnostnega ustroja, produkcije in konfliktnega priznavanja kolektivnih identitet« (Balibar

2004, 381). Nacionalna država je tudi nekaj, kar proizvaja Drugega. Toda, kakor je Drugi rezultat proizvodnje Prvega, tako je proizveden tudi Prvi.

V tem procesu reprodukcije je raba izraza nacionalno ne le »samo-referenčna«, temveč v neki osnovni dimenziji potencialno tudi »samo-interpelirajoča«, zato lahko kaže na nek proces, ki prav znotraj dometa svoje tovrstne funkcije sploh šele vzpostavlja oziroma določa svoje subjekte (Prinčl 2006). Tudi nacionalno državo lahko vidimo kot konstrukt, ki se vzpostavi s nacionalističnimi procesi, katerih rezultat je sama nacionalna država. Tako kot je nacionalno rabljeno kot vzvod notranje homogenizacije določenih skupnosti, je tudi nacionalna država kot cilj teh prizadevanj svojevrsten družbeni konstrukt.

Relativizacija (in univerzalizacija) nacionalizma pokaže njegovo bistveno logiko delovanja, iz katere izhaja, da ne obstaja specifično nacionalen način oblikovanja identitete. Nacionalna identiteta je le ena izmed konstruiranih družbenih identitet. Zaradi svoje relativnosti in prilagodljivosti se lahko implementira na raznih nivojih družbe in na poenoti raznolike družbene skupine. Nacionalizem lahko celo obstaja in deluje kot nad-nacionalni nacionalizem v primeru evropeizacije ali sub-nacionalni nacionalizem v primeru balkanizacije. Iz te ugotovitve sledi tudi, da je lahko sam nacionalizem tista ideologija, ki bo načela substanco tradicionalne nacionalnih države. Hkrati pa lahko iz družbene konstrukcije nacionalizma, ki je bila pogojena z modernizacijo družbe, sklepamo, da lahko nadaljnja modernizacija družbe (post-modernizacija) načne nacionalizem na mikro-ravni, s tem ko se spreminjajo za reprodukcijo nacionalne identitete ključne družbene prakse. V skladu s tem Gellner (1983) govori o narodu kot o pripetljaju, kot nepredvidenem in nepotrebnem dogodku. Ker pa je narod brez trdnih in časovno obstojnih korenin je zgolj trenuten specifično zgodovinski pojav, je njegova usoda vprašljiva (in dolgoročno ne-vprašljiva).

Nacionalizem kot fenomen, koncept in ideologija odpira mnogo kompleksnih vprašanj in dilem. Ena izmed teh je tudi njegova prihodnost, npr. v pogojih globalizacije. Njegova trenutna globalna razširjenost, raznolikost, ideološkost in normativna vpetost, pa otežujejo tudi njegovo definiranje, ki je vedno pogojeno z njim samim. Narod in nacionalna država se zato težko obravnavata zunaj ideologije nacionalizma.

Njegova situacijska in kontekstualna aplikativnost ustvarja videz, da je nacionalizmov več. Tudi konstantna tema literature o nacionalizmu je dualističen poskus razločevanja med dvema nacionalizmoma; progresivnim in benignim ter reakcionarnim in malignim. Torej med vzhodnim in zahodnim; političnim in kulturnim; ljudskim in etničnim; itd. Nairn (1977, 347-8) pa predpostavlja, da je

nacionalizem usmerjen naprej in nazaj; je zdrav in morbiden. Njegova progresivnost in regresivnost sta vgravirana v njegov genetski zapis od samega začetka. Nairnov pogled, z metaforo Janusa (v rimski mitologiji dvoglavi bog vrat in prehodov; pozneje tudi začetka in konca), je bil v času nastajanja ideje morda nenavaden, čeprav je enotna dualnost nacionalizma precej logična, že zaradi konstitucije na podlagi delitev Mi – Drugi. Tudi Jenkins (1992, 84) potrjuje njegovo tezo, saj se narod definira z razločevanjem do Drugega, do nečesa, kar sam ni. In problem določanja mej in definiranja, kdo pade na katero stran, je še vedno v srcu nacionalizma. Razlike med nacionalizmi so tako le konceptualne in idealno tipske. Ljudski in državljanski nacionalizem sta dve plati iste medalje. Prav tako je intelektualni, političen ali kulturni nacionalizem predvsem različna ekspresija iste ideologije. Tudi državni nacionalizem lahko razumemo predvsem kot vplivanje na reprodukcijo nacionalizma in ne toliko kot specifično ideologijo (ki se veže npr. na taktiko političnih strank). Nacionalizem je v svojem bistvu enotna, univerzalna in globalna ideologija, ki pa se lahko kaže v različnih oblikah, situacijah, relacijah in lokacijah, ter v različni intenzivnosti, agresivnosti, ekstremnosti, totalitarnosti, ekskluzivnosti itd. Način delovanja političnega in spontanega nacionalizma je res drugačen, učinek in logika sta vendarle ista. Ima mnogotere, tudi nasprotno učinke. Nairnov (1999) Janus je tako uzrt v preteklost in prihodnost, lahko povzroča ksenofobijo in toleranco, nasilje in pacifizem, konfrontacijo in sodelovanje itd., ter prehaja iz ene oblike v drugo, odvisno od številnih dejavnikov.

Nacionalizem je ideologija, ki se sklicuje na zamejenost, kontinuiteto in homogenost določene družbene skupine. Je ideologija, ki družbeno realnost predstavlja z logiko naravnih stvari. Je ideološko in politično gibanje, ki poskuša ustvariti, doseči in ohraniti avtonomijo, enotnost in identiteto določene družbene skupine, za katero nekateri njeni pripadniki menijo, da predstavlja dejanski ali potencialni narod. Takšen narod je družbena skupina, ki jo združujeta zabloda o njenem izvoru in splošno sovraštvo do njenih sosedov, torej je nacionalizem proces ustvarjanja družbene identitete, ki temelji na razlikovanju do drugih.

Nacionalizem je torej ideologija, ki ustvarja in ohranja narode. Narodi pa so v tem oziru družbeni konstrukti, ki so se vzpostavili na podlagi skupne identitete, predvsem s pomočjo družbenega razvoja (npr. globalizacije), v okoliščinah spremenjenih družbenih okoliščin (modernizacije) in s podporo politične volje (interesa). So posledica prepričanja, da je določena skupnost povezana. Nacionalna identiteta je ena izmed mnogih družbenih identitet, ki pa je v političnem polju dominantna. K temu pa je pripomogel ravno nacionalizem, predvsem njegova politično ideološka komponenta.

Še krajše: Narod je skupina ljudi, ki zase mislijo, da so narod, nacionalizem pa je ideologija, ki je omogočila to prepričanje. Nacionalna država je tako politična manifestacija in materializacija naroda in nacionalizma.

3 Globalizacija

Nacionalne države so oblika družbenega (političnega) organiziranja, ki zaradi svoje narave nastanka, ki je odvisen od specifičnih družbenih pogojev, lahko nastanejo in obstanejo samo v danih okoliščinah. Lahko rečemo, da je nacionalizem iznašel skupnosti, kjer jih ni bilo, zato tudi njihov obstoj temelji na reprodukciji, npr. nacionalne identitete, ki pa se mora nenehno vzdrževati. Ta identiteta se zaradi družbenih sprememb vedno težje vzdržuje, tudi osnovana je na relativno krhkih mitih in normah, zato je njena argumentacija vedno bolj otežena. V nadaljevanju bom pokazal, da so zaradi družbenih sprememb, ki jih povezujemo z globalizacijo, nacionalne države v zatonu. Tempo njihovega zatona pa je odvisen tudi od ekonomsko-političnega okolja v katerem se morajo ohranjati. V časih pospešene globalizacije se nahajajo v okolju, ki pospešuje tudi procese njihovega razkroja.

Ne gre samo za to, da so zunanji globalizacijski procesi tisti, ki nacionalnim državam manjšajo moč in odvzemajo smisel njihovega obstoja. Ti procesi predvsem pospešujejo, kar je že v osnovi obsojeno na propad. Relativizirajo, kar je že od nekdaj bilo vprašljivo, tudi znotraj držav.

Dejstvo je tudi, da sta nacionalna država in globalizacija v kompleksni interakciji, ki npr. presega enostavno logiko vplivanja ekonomske globalizacije na politične institucije nacionalnih držav ali amerikanizacijo lokalnih nacionalnih kultur. »Nacionalnost kot posebnost je npr. možna le v razliki do Drugosti znotraj reda relativne istovrstnosti (Madžara od kenguruja namreč ne razlikuje nacionalna, temveč vrstna specifika), zato je očitno, da je kot taka opredeljiva le v okvirih univerzalnosti človeškega rodu, znotraj katerega nacionalno predstavlja prav notranjo mejo te univerzalnosti, njeno posebno obliko oz. način« (Prinčl 2006, 23). Zato lahko trdimo, da nacionalizem ni partikularizem, temveč je univerzalizem. Je tudi globalna norma. Poleg tega ga je omogočila modernizacija, torej družbeno tehnološki razvoj. Abstraktno gledano je globalizacija celo začela in omogočila nacionalizacijo.

Vendar, preden se soočim z razmerjem med nacionalno državo in globalizacijo, moram, tako kot v primeru nacionalne države, najprej dekonstruirati proces globalizacije. S tem pa jo razgaliti in definirati na način, da bo uporaben koncept za analizo sodobnih družbenih, tehnoloških, političnih in ideoloških sil in razmerij.

Pri tem pa se postavlja uvodno vprašanje relativizacije, ki je posledica tega, da je globalizacija mnogo manj otipljiva kot npr. država: Ali je sploh smiselno govoriti o globalizaciji? Nekateri (Poppi 1997) celo trdijo, da je nedoločljiva do ravni, ki onemogoča kakršnokoli smiselno analiziranje. Za konceptualizacijo sodobnih družbenih sprememb, ki jih zajema koncept globalizacije, bi lahko namreč uporabljali tudi bolj jasne (ali pa vsaj starejše) in uveljavljene termine razvoja, internacionalizacije ali univerzalizacije (pa tudi kombinacije teh pojmov). Če je globalizacija nekaj, kar v razmerju do nacionalne države načena njene moderne temelje, bi lahko tudi govorili o postmodernih procesih, tudi o sodobnih vidikih (napredujoče) modernizacije. Tudi sodobne znanstvene debate ne govorijo v prid globalizaciji kot razumljivem in otipljivem konceptu, ki ga je mogoče zajeti in smiselno definirati. Bolj smiselno bi sicer bilo, da bi se znanost strinjala z neko realnostjo in iskala pojem, ki bi to realnost najbolj opisal, v primeru globalizacije pa je ravno obratno. Imamo pojem, ki se pojavlja na vsakem koraku, v mnogih kontekstih in ob različnih priložnostih, hkrati pa ni strinjanja o njegovem pomenu. Held in McGrew (1999) tako delita različne pristope h globalizaciji na globalistične, tradicionalistične in transformacijske. Pri tem je globalističen najbolj naklonjen spremembam, posledično upadanju moči nacionalnih držav. Tradicionalističen, kot že samo ime pove se opira na nespremenljivost trenutnega sistema, njegovi pristaši so predvsem realisti. Transformacijski pristop pa sicer napoveduje spremembe, vendar zmerne, v osrednji vlogi se še vedno pojavlja nacionalna država. Zagovorniki nespremenjene osrednje vloge nacionalnih držav v času globalizacije so npr. Giddens (2002) z svojim »Pobeglim svetom«, Wallerstein (1974) s »Teorijo svetovnega sistema«, Evans (1995) z »Vgrajeno avtonomijo«, Paul Hirst in Grahame Thompson (1996), ki postavljata globalizacijo pod vprašaj, Mann (2001), ki se sprašuje o tem, ali se države res slabijo, Holton (1998) itd. Drugi zagovarjajo tezo, da so nacionalne države preživete. Fukuyama (1992) govori o »koncu zgodovine«, Held (2002) o »globalnem/kozmpolitskem vladanju«, McGrew (2002, 2003) o »globalni regulaciji in »transnacionalni demokraciji«, McLuhan (1964) o »globalni vasi«, Shaw (2000) o »globalni državi« in o globalnosti kot nedokončani revoluciji, Johnson (2000) o »Hegemoniji in globalizaciji«, John Burton (1972) zagovarja mrežni »cobweb« model svetovne družbe, Robertson (1995) se ukvarja s pojmom »glokalizacije«, Slaughter (2004) napoveduje »novi svetovni red« ter »vladna omrežja«, Halliday (2001) »globalno vladanje«, Posen (2009) »multipolarnost«, Rodrik (2011) išče »globalizacijski paradoks«. »Vizijo novega svetovnega reda« nam poda Rupert (2000), Hardt in Negri (2003) trdita, da nam vlada »Imperij«, Rosenau pa je na primer evidentiral šest modelov vladanja v času globalizacije. Held (1995) tako kot Pogge (2005) povečujeta »kozmpolitizem«, Habermas (2001) govori o »postnacionalni

konstelaciji«, Kaldor (2003) se koncentrira na »globalno civilno družbo«, Brysk in Jimenez (2012) na "globalne človekove pravice, Falk (1999) govori o »plenilski globalizaciji«. Strange (2001) se ukvarja direktno z upadanjem avtoritete nacionalne države, medtem ko o koncu oziroma izumrtju nacionalne države pišejo Ali Khan (1992), Kenichi Ohmae (1995), Guehenno (1995) itd. Če Friedman (2007) trdi, da je svet »ploščat«, trdi Ghemawat (2007) ravno obratno. Takšnim in drugačnim razpravam ni videti konca.

Za globalizacijo nekateri (Beck 2000, 19) celo trdijo, da je »najbolj uporabljena, zlorabljen, najredkeje definirana, najverjetneje najbolj nerazumljiva, nebulozna in politično učinkovita beseda zadnjih, pa tudi prihodnjih let.« Kar je verjetno neposredno povezano tudi z inflacijo globalizacijske literature. Kakorkoli, obstaja zadovoljiva teza, da je globalizacija relevantna kategorija, termin in pristop analize. Globalizacija je namreč tudi koncept, ki obstaja na idejni ravni. Že zgornji primeri znanstvenih analiz globalizacije govorijo o tem, da je vsaj na simbolni ravni resnična in prisotna. Globalna povezanost namreč ne obsega samo konkretnih tokov informacij, denarja in ljudi, temveč vključuje tudi specifično miselnost oz. pogled na svet. Tako se globalizacija formira skozi zavest, domišljijo, jezik, diskurze, simbole, interpretacije, percepcije, znanje itd. Tako, kot za nacionalno državo, velja tudi za globalizacijo, da mora obstajati na idejni ravni, da se lahko materializira. Še bolj pomembno pa je, da velja tudi obratno; v kolikor lahko evidentiramo globalizacijo na idejni ravni, to posledično pomeni, da obstaja tudi v materialnem smislu. Ker idejna raven vpliva na materialno, je torej globalizacija tudi v smislu otipljive realnosti resnična, s tem pa primeren koncept analize nacionalne države v sodobnem svetu, četudi morda ni najbolj relevanten (sicer ne trdim, da ni). Obstaja še lastnost globalizacije, zaradi katere je lahko primerljiva npr. z gravitacijo; povprečnemu človeku je namreč nevidna in abstraktna, in vendar vseprisotna.

Tako bom sledil dekonstrukciji globalizacije, predvsem njenih političnih konotacij, v ozadju katerih ne bom pozabil na njeno razmerje do nacionalne države. Politično pa v tem kontekstu ne pomeni le partikularen vidik globalizacije, kjer se npr. predpostavlja, da se politična globalizacija nanaša na politične spremembe, ki ja bi jih povzročala globalizacijski procesi, torej na zmanjševanje suverenosti nacionalnih držav in nastanek nadnacionalnih skupnosti, npr. EU. Ne nazadnje je politika širok pojem, ki v najširšem smislu pomeni urejanje vseh elementov družbenega življenja.⁵

⁵ »V jeziku sodobnih piscev se beseda politika uporablja za opis dejstev, ki se nanašajo na odnose ljudstva do oblasti in medsebojne odnose med oblastmi. Narava, oblika, konstitucija in sestava oblasti, njen sistem in njena vsakdanja dejanja, so vprašanja, ki jih v specifičnem pomenu imenujemo politična« (Considerant v Bibič 1997, 32). Politična so tudi razna združenja, kot so

Iz takšne politične perspektive lahko zato razumemo globalizacijo tudi kot diskurz ali funkcijo partikularnega političnega projekta, ki je uporabljen za uveljavitev specifičnih interesov ali ambicij. Če nek predsednik vlade npr. trdi, da globalizacija terja reformiranje države, lahko v tem ne zaznamo samo odzivanje politika na spremembe v mednarodnem ekonomskem okolju (npr. globalizacijo), temveč izvajanje političnega projekta, ki sledi nekemu konceptu in specifični politični determinaciji. Predpostavljena globalizacija omogoča elitam mobilizacijo podpore za projekte, kot npr. privatizacijo ali zmanjševanje davkov, na način, ki sicer ne bi bil možen. To pomeni, da ni nujno, da so »spremembe v mednarodnem gospodarskem okolju« resnične, da je resničen odziv na te spremembe. Podobna politična perspektiva je bolj strukturne narave, pri čemer globalizacija ne služi samo za legitimacijo ali vcepljanje političnih projektov, temveč za reorganizacijo dojemanja same politike (Kofman in Young 1996 v Bisley 2007). Tako lahko predpostavimo, da globalizacija ne obstaja, temveč obstaja neko dojetje sveta oz. specifične izkušnje, ki jih povezujemo s pojmom globalizacije. Proces s katerim te izkušnje razumemo in jih vrednotimo, je politični program globalizacije.

Politična dimenzija vključuje tudi samo definiranje, saj ni nobena konceptualizacija politično nevtralna, zato moramo biti pozorni na norme in relacije moči, ki jih definicija odseva ter tudi reproducira. Vsaka definicija ima (in hkrati mora imeti) politično vrednost, s tem ko promovira vrednote in interes tistega, ki definira (Scholte 2002). To pomeni tudi, da ne obstaja ena, pravilna definicija globalizacije, lahko je le bolj ali manj uporabna. Vsaka definicija globalizacije je le ena izmed mnogih, nobena ni bolj pravilna od druge, vse skupaj pa ustvarjajo nejasno in kompleksno množico pogledov na pojav, za katerega ni niti soglasja, ali sploh obstaja. Scholte (2002) trdi, da je to posledica tega, da vsaka oseba razvije koncept, ki sovпада z njegovimi izkušnjami in navdihom. Ne obstaja neka univerzalna definicija. Nikdar se ne bodo vsi strinjali z določenim pogledom, zato ni cilj definicije, da bi bila univerzalno sprejeta, temveč, da generira vpogled v materijo, ki je lahko predmet poglobljene in učinkovite debate z drugimi. Da je definicija (globalizacije) uporabna, mora biti definirana na način, ki odpira novo razumevanje. Wittgenstein (2001) v tem oziru celo zavrača, da bi morala biti vsaka razlaga pomena pojma tudi sama definirana (torej vedno vsaj delno odprta), ter, da je razlaga pojma potrebna samo takrat,

zasebni klubi, društva, podjetja, sindikati, verske organizacije, klani, celo družine. Vse družbene organizacije imajo tako političen aspekt (Dahl v Bibič 1997, 54). Zato ima globalizacija vedno tudi politične konsekvence, ne glede na to, kje jo merimo. Kot lahko ugotovimo, je politična globalizacija skupek vseh oblik globalizacije in vsak njen aspekt ima tudi politično konotacijo (Ougaard 2004). Ali kot pravi Jameson (1981) v marksistični tradiciji; ne obstaja nekaj, kar ne bi bilo družbeno ali zgodovinsko, zato je vse v končni analizi politično. »To, da je nekaj družbeno konstruirano je drug način trditve, da je produkt indoktrinacije (Kimball 2008, xiv)«

kadar se želimo izogniti nesporazumu (torej včasih celo nepotrebna). Na žalost pa je globalizacija ravno takšen pojem, ki je poln nesporazumov. Zelo malo je pojmov, ki so tako pogosto uporabljeni in hkrati tako slabo konceptualizirani, kot je to globalizacija (Giddens 1996).

Delni razlog pomanjkljive konceptualizacije je sam obseg teoretizacij, saj ima »najbolj zlorabljen in nejasen pojem zadnjih desetletij« toliko definicij, kot je avtorjev, ki se z njo ukvarjajo. Drugi razlog pa je osredotočanje na njene posledice in pojavne oblike. Takšno razumevanje globalizacije je le delno uporabno, saj po navadi ni dovolj splošno, posledično veljavno. Naloga je torej ponuditi definicijo, ki bo, kar se da splošna, natančna, uporabna in jasno konceptualizirana ter bo lahko ponudila novo razumevanje in prostor za novo debato. Pri čemer se strinjam, da mora biti dovolj konkretna, da je uporabna in evidentira konkretne probleme, hkrati pa ne preveč konkretna, kot npr.: »Globalizacija je napredna kapitalistična povezanost; hegemonška moč, ki je v rokah severnoatlantskih držav in Japonske, pa spodbuja razvoj ne-nacionalnih, transnacionalnih praks« (Lash in Urry 1994). Hkrati ne sme biti preveč široka, saj sicer z njo nič ne razložimo, npr.: »Globalizacija pomeni nastop brezmejnega sveta« (Ohmae 1992). Ne sme zapasti v povratno zanko, v cikličnost, pri kateri se pojem definira s pojmom, ki tudi sam nima jasne definicije, ima podoben pomen ali je lahko njen sinonim, kot npr.: »Globalnost je nadomestek modernosti« (Albrow 1996, 4).

Za postmoderniste ni neke fiksne, univerzalne resnice, saj je naš svet produkt partikularne zgodovinske ali družbene ureditve, torej družbeni konstrukt. Vendar ne moremo zanikati, da živimo v tej realnosti, ne glede na to, da je konstruirana. Potrebno je evidentirati osnovna pravila, vzorce in procese, ki oblikujejo naš svet, predvsem za lažje razumevanje in dekonstrukcijo realnosti, ne glede na to, pa nas mora hkrati zanimati tudi trenutna manifestacija teh procesov. V določeni fazi raziskovanja moramo zato uporabiti induktivne metode, saj drugače ne moremo tvoriti teorije. Whitehead (1929, 5) je prikazal to dilemo s pomočjo metafore letala:

Filozofija se začne na tleh, s konkretno realnostjo in empiričnimi življenjskimi izkušnjami. Izkušnje nam nudijo surov material za teorijo. Nato naša misel vzleti, izgubi kontakt s tlemi ter poleti v višave domišljjske špekulacije. Med letom uporabimo racionalne kriterije in domišljijo za sintezo dejstev v relativno sistematični (svetovni) pogled. Na koncu pa morajo teorije pristati ter se ponovno združiti s tlemi – naše hipoteze in špekulacije morajo ultimativno odgovarjati avtoriteti izkušenj.

Živimo na tleh, zato se moramo soočiti tudi z obstoječimi, »prizemljenimi« problemi, iskati rešitve ter nuditi razlage. Lahko se npr. strinjamo, da je denar družbeni konstrukt, njegova funkcija je družbeno konstruirana, vrednost dogovorjena. Brez tega dogovora, brez specifičnega časovnega in prostorskega družbenega konteksta, denar nima vrednosti. Vendar je, kadar gremo v trgovino, njegova vrednost še kako realna. Naloga tega teksta bo tako razložiti globalizacijo tako iz njenega generičnega vidika, torej kot »večni« proces, pa tudi iz vidika njene manifestacije v konkretni, časovno in prostorsko umeščeni realnosti. Ne glede na to, da je globalizacija proces, je legitimno, da jo obravnavamo tudi kot deskriptivno kategorijo, ki se nanaša na ta proces (James 2006).

3.1 Globalizacija kot proces

Če pogledamo termin globalizacije iz etimološkega vidika, opazimo, da je sestavljena iz dveh delov. Koren besede, ki da besedi pomen, je »*globalno*«. Lahko ga opišemo kot stanje in se nanaša na nekaj, kar je skupno, celotno, nekaj, kar je okvirno ali splošno, ali se nanaša na vso zemljo, ves svet ali vso človeštvo. Ko govorimo o globalnem prostoru, le ta zaobjema celoten svet, je planetaren. Drugi del besede pa je končnica »-*zacija*«, kar nakazuje na dejanje, proces ali ustvarjanje nečesa. Tako bi lahko sklepali na podlagi etimologije, kar pa zaradi kompleksnosti in heterogenosti globalizacijskega diskurza seveda ni nujno pravilno. Predvsem je problematičen koren besede, zato je za začetek lažje sklepati na podlagi končnice, ki napeljuje na to, da je globalizacija proces. S tem se bi namreč strinjala večina tistih, ki so se ali se z njo ukvarjajo.

Globalno in globalizacija sta usodno povezana, saj lahko sklepamo, da sta v neposrednem odnosu. Globalno je stanje, torej posledica globalizacije, ki je proces, dejanje, ki ustvarja globalno. Če je globalno posledica delovanja globalizacije, moramo za razumevanje globalnosti vedeti, kaj je globalizacija, ki je vzrok globalnega. Sicer bi lahko na podlagi posledic globalizacije, na podlagi opazovanj in statističnih podatkov, sklepali o procesu, ki to stanje povzroča, vendar bi s tem zanemarili dejstvo, da ima globalizacija, ki je proces, tudi svoje vzroke in sile, ki ta proces vzdržujejo. Sicer je že Aristotel (50 pr. n š./2012) trdil, da prispeva k opisu bistva tudi opis narave pojma, torej ne moremo trditi, da je povsem brez uporabne vrednosti. Kot posledica tovrstnih razlag in definicij se je pojavila npr. delitev na nominalno in realno bistvo določenega pojma, torej na nominalno in realno definicijo. Nominalna definicija pojasnjuje pomen, »nominalno bistvo« pojma, realna pa ga poskuša ponazoriti v konkretnem svetu.

Definicija globalnega je tako primer svetovne povezanosti, ekstenzijska oblika definicije, ki da pojmu pomen s pomočjo osredotočanja na konkreten primer, na konkretno reprezentacijo pojma. Če želiš npr. pokazati, kaj je rdeče, lahko pokažeš na enega ali več primerkov nečesa, kar je rdeče in upaš, da bo naslovnik razumel bistvo. V tem kontekstu ima takšna definicija določeno razlagalno vrednost in mnogo avtorjev je ubralo takšno pot, npr. tisti, ki se osredotočajo na ekonomske posledice globalizacije. Redukcija globalizacije na njene učinke in interpretacija skozi stanje globalnosti pa je vseeno nezadostna, zato so bolj uporabne nominalne, intenzijske definicije, ki se nanašajo na splošen pomen na abstraktni ravni.

Rosenberg v tem kontekstu opozarja, da globalizacije, če je zaznamovana s prostorskimi spremembami, ne moremo razlagati s trditvijo, da je prostor sedaj globalen, saj sta v tem primeru razlaga in predmet razlage ciklično samo-referenčna (James 2006).

Ključ do razumevanja torej leži v sami globalizaciji. Ker pa je globalizacija proces, moramo za začetek razumeti, kaj je proces. V tem trenutku lahko predpostavimo, da imamo opravka z družbenim procesom. Globalizacija se namreč v prevladujoči znanstveni debati uporablja za raziskovanje sprememb v družbi, pa naj gre za sociološke, ekonomske ali politične vidike preučevanja. Družbene procese bi lahko definirali kot »značilne načine, v katerih se pojavlja družbena interakcija« (Green 1964, 57). Procesi interakcije so bili klasificirani s strani sociologov na podlagi odnosov, ki obstajajo med dvema posameznikoma ali skupinami; »takšne oblike interakcije imenujemo družbeni procesi« (Biesanz 1969, 113). Družbena interakcija, ki poteka v specifični smeri in na specifičen način, torej preraste v družbeni proces, zato najdemo družbene procese v vsaki družbi. Takšen pristop ponazarja naslednja referenčna definicija: »Pod pojmom globalizacije razumemo intenzifikacijo svetovnih družbenih procesov, ki povezujejo med seboj tudi najbolj oddaljene kraje planeta. Na tak način vplivajo dogajanja na enem koncu sveta v najhitrejšem možnem času na dogajanja na drugem koncu« (Guibernau 1996, 128).

Da je globalizacija proces, se strinja tudi Beerkens (2004), ki pravi, da loči različne poglede na globalizacijo različna uporaba referenčne točke. Če dojemamo globalizacijo kot proces, mora biti neka pretekla realnost, ki je (ali je bila) prizadeta s tem procesom. S tem želi povedati, da obstaja strinjanje o tem, da je globalizacija proces, razlika med raznimi definicijami pa je mnogokrat v tem, kateri trenutek štejejo za začetek tega procesa. Obstaja tudi nestrinjanje o tem, kaj globalizacija primarno povzroča. Ali štejemo za začetek globalizacije vzpostavitev svetovne razsežnosti gospodarstva, prevlade globalnega nad

lokalnim, spremembo koncepta nacionalne suverenosti itd. Vendar Beerkens v svojem pogledu pozablja, da procesi nimajo nujno svojega začetka, niti niso odziv na neko stanje.

S pogledi na filozofijo procesa so se ukvarjali že v antiki, očitno pa debata še ni zaključena. Grški antični teoretik Heraklit Mračni, imenovan tudi Heraklit Efeški (535 – 475 pr. n. št.), je najverjetneje začetnik procesnega pristopa. Vzdevek »mračni« je dobil predvsem zaradi tega, ker so si njegove zamisli ljudje težko predstavljali. Svet je dojemal kot zbir nasprotujočih sil, združenih v vzajemnem rivalstvu, spojenih v stalnih sporih in konfliktih. Osnova vsega je ogenj, ki je najbolj spreminjajoča in nestabilna oblika vseh teh sil: »Takšen svetovni red je več en ogenj, ki se neti iz ukrepov in povzroča ukrepe« (Kirk, Raven in Schofield 1984, 217). Temeljne sestavine sveta niso materialne narave, temveč naraven proces, »ogelj«, in vse materialno je produkt njegovega delovanja. Variacije različnih stanj in pogojev ognja, ki je izmed vseh tradicionalnih elementov najbližja manifestacija procesa, spodbuja vse spremembe v naravi. Ogenj je uničevalec in transformator stvari. Ta spremenljivost sveta se manifestira v stavku, da »ne moreš nikdar stopiti dvakrat v isto reko.« Kot je to razumel Heraklit, je realnost konstelacija procesov in ne stvari. Zato ne smemo snovati sveta na trajnih stvareh, substancah, temveč na osnovnih silah in njihovih različnih in spremenljivih aktivnostih. Procesni so temeljni; reka ni objekt, temveč spreminjajoči se tok, tudi sonce ni stvar, temveč ognjeni plamen. Vse v naravi je del procesa, neke aktivnosti, spremembe. Heraklitova misel, da je vse tekoče, je spodbudila spremembe v grški antični miselnosti in zamajala prevladujočo dojemanje materialne realnosti sveta. Do takrat je veljala drugačna paradigma klasične antične filozofije, atomizem, ki je predstavljal naravo kot sestav nespremenljivih materialnih atomov, kateri so bili povezani s procesi samo v smislu, da le ti pozicionirajo atome v času in prostoru. Lastnosti materije v tem pogledu niso podvržene spremembam, spreminjajo se samo njihove relacije. Za procesne filozofe se klasični princip, po katerem je funkcija posledica obstoja nečesa, obrne. Zato je tudi v končni instanci vse produkt procesov. Proces ima prednost pred produktom, tako ontološko, kot epistemološko. Proces so bazični, stvari/objekti pa derivati. Za procesne filozofe je stvar to, kaj stvar počne. Trajne stvari so samo vzorci stabilnosti v morju procesov. Sama ideja procesa zato vsebuje trans-temporalno logiko. Če voda izhlapeva, je generični proces samo izhlapevanje vode. Vsak partikularen proces je zato vedno manifestacija nekega bolj splošnega procesa. Ne moremo najti procesa, ki bi bil na tej abstraktni ravni neponovljiv, zato lahko npr. zgodovina, iz epistemološkega vidika, transcendirata prostor in čas ter se razume v okvirih nekih splošnih vzorcev. Čeprav se manifestira temporalno in konkretno, so lahko njeni procesi večni in generični. Tudi to, da voda izhlapeva, je nezgodovinski proces in se pojavlja ob različnem

času in v različnih prostorih. Tako je npr. izhlapevanje vode po majskem deževju v Mariboru leta 1984 samo ena manifestacija tega, sicer bolj splošnega procesa izhlapevanja vode. Tudi medcelinski telefonski pogovor je manifestacija nekih splošnih intelektualnih in tehnoloških procesov informatizacije in komunikacije. Komunikacija je tako mnogo bolj splošen proces, tudi informacijska sfera tega dogodka je del nekega širšega in dolgotrajnega dogajanja. Ne nazadnje je ta telefonski pogovor tudi posledica delovanja generičnega procesa, ki mu pravimo razvoj. Če ne bi bili ti procesi dostopni ljudem v različnih spatio-temporalnih okoljih, bi bila komunikacija praktično nemogoča. V tem pogledu moramo tudi globalizacijo razumeti kot proces in jo postaviti v center našega preučevanja, ter jo ločiti od njenih časovno in prostorsko specifičnih manifestacij. Globalizacija je nezgodovinski proces, ki nima svojega začetka in konca. To, kar po navadi razumemo (in opažamo) kot globalizacijo, so k večjemu posledice in sodobne manifestacije tega generičnega procesa. Je pa res, da je videnje globalizacije vseeno stvar družbenega in znanstvenega dogovora, strinjanja, perspektive in paradigme itd., torej družbene konstrukcije. Obstajajo torej določeni procesi, za katere pa ni nujno, da jih dojemamo kot globalizacijske, o čemer priča že bližnja preteklost globalizacijskega diskurza.

Procese lahko opazujemo na več nivojih in tudi procesi so sestavljeni iz procesov. Lahko bi rekli, da obstajajo na več hierarhičnih ravneh, od najbolj abstraktnih (izhlapevanje vode) do bolj konkretnih (izhlapevanje vode po dežju v Mariboru maja 1984). Zato se lahko derivatni procesi med seboj razlikujejo, ne glede na to, da izhajajo iz istih generičnih procesov. Delovanje istega procesa lahko povzroči različne »izhode«, saj se lahko isti generični proces odseva v določenem času in prostoru na različen način. Tudi izhlapevanje vode lahko v puščavi povzroča sušo in lakoto, hkrati pa izhlapevanje vode povzroča tvorjenje oblakov, ki prinesejo monsune. Če lahko izhlapevanje izsuši obdelovalno zemljo ter jo spremeni v puščavo, lahko ob Nilu pretvori blato v rodovitno prst, druge pa opustoši pokrajino. Isto je z globalizacijo, ki lahko ima v različnih obdobjih in na različnih lokacijah več »obrazov«. Še vedno pa lahko, če le pogledamo iz dovolj velike distance, prepoznamo njeno generičnost, koherentnost, nezgodovinskost, njeno bistvo. Intergrativni, asociativni in konjuktivni procesi ter dezintegrativni, disociativni in disjunktivni družbeni procesi so lahko v končni instanci del istega procesa. Tudi eden zgodnejših razlagalcev globalizacije Roland Robertson (1995) je pozval teoretike globalizacije, naj bodo pri njenem analiziranju pozorni zlasti na procese heterogenosti, ki jih sproža in da naj globalizacije ne reducirajo zgolj na njene učinke homogenosti. Ne prinaša samo dobrega in potrebno se bo šele dokopati do novega epistemološkega aparata, da bi lahko bolje razumeli tako pozitivni kot negativni domet globalizacije.

Globalizacija (teoretično) nima nujno svojega začetka. Če jo dojemamo kot nek splošen, osnovni proces, je večna in nezgodovinska. To, da je nezgodovinska (generičen proces), pa hkrati pomeni, da je nujno tudi zgodovinska (realen proces). Če je večna, se vedno kaže tudi kot trenutna. Če obstaja od nekdaj, je obstajala tudi v (bližnji ali daljni) preteklosti in obstaja sedaj. In tudi obratno, če obstaja sedaj, je obstajala tudi prej.

3.2 Zgodovinskost globalizacije

Vprašanja sodobnosti globalizacije so pomembna, saj nam nudijo alternativno perspektivo, ki lahko omeji navdušenje hiperglobalistov, še bolj pa zato, ker nas prisilijo razmišljati o sami naravi fenomena ter različnih zgodovinskih manifestacijah istih procesov. Na primer: ker imajo globalizacijski procesi svojo preteklost, v zdajšnji obliki niso neizogibni, niti absolutno nepovratni. Lahko so tudi obratni, v kolikor se npr. tako odločijo države (kot kaže npr. izolacija Severne Koreje).

Giddens (2002) ugotavlja, da je globalizacija politična, tehnična in kulturna, pa tudi ekonomska. Je nova in revolucionarna ter obstaja predvsem zaradi ogromnega povečanja transakcij finančne mednarodne menjave. To je bilo olajšano zaradi dramatičnih izboljšav v komunikacijski tehnologiji, predvsem v elektronski menjavi, ki so jo povzročili osebni računalniki. Giddens torej trdi, da je globalizacija nekaj novega, pri tem pa se sklicuje na razvoj komunikacijskih tehnologij in menjave. Vendar, ali gre v tem primeru za nekaj resnično novega, za nove procese, ali zgolj za drugačno obliko in intenzivnost istih procesov? Ali je globalizacija nova in revolucionarna, ker povzroča nove in revolucionarne učinke? Ali je tudi npr. človekovo razmnoževanje nekaj revolucionarno novega, ker nas še nikoli ni bilo toliko na svetu?

Človeška družba je bila priča obdobjem, v katerih so bili izredno pomembni mednarodni, tudi globalni tokovi ljudi, blaga, kapitala in znanja (Hopkins 2002). Novodobni globalni gospodarski tokovi niso nič novega. V tem smislu nekateri (Martell 2010) govorijo o arheo-globalizaciji v času antične Grčije in Rimskega cesarstva, ko je Evropa že trgovala z Indijsko in Kitajsko civilizacijo (svilena pot) ali o proto-globalizaciji (Hopkins 2002), ko so začeli povezovati svet evropski pomorski imperiji 16. in 17. stoletja. Drugi (Friedman 2005) govorijo o treh fazah globalizacije, kjer je bila prva globalizacija držav (1492–1800), druga globalizacija podjetij (1800–2000), tretja pa je globalizacija posameznikov (od 2000 naprej). Tudi razmah islama na Bližnjem vzhodu, Afriki in Aziji v 7. in 8.

stoletju ter razmah reformacije v 16. stoletju kažeta, da hiter razmah idej ni samo značilnost in posledica novodobnih pojavov (npr.) telefona ali interneta. Razmah islama je spodbujala uveljavitev enotnega plačilnega sredstva in ohlapna politična struktura tedanjega časa. Islamski, azijski ekonomski prostor je bil »globalen«, kompleksne tržne in družbene interakcije pa so pomagale zbliževati oddaljene skupnosti. V primeru širitve islama gre za kombinacijo religioznih ter ekonomskih idej in vzrokov za povezovanje omejenega teritorija, ki je takrat veljal za svetovnega. Razloge lahko iščemo tudi v geopolitiki in širjenju civilizacije. Hitrost in obseg globalizacijskih procesov pa je bil seveda omejen zaradi takratnih tehnoloških danosti. Na takšnem primeru lahko uvidimo, da v kolikor že iščemo različne manifestacije globalizacije, te niso samo trenutne, temveč lahko globalizacijo s takšnimi merili (k večjemu) delimo na več obdobj. Tudi Modelski (1972, 55) išče dokaze za zgodovinskost globalizacije na primeru razmaha islama. »Proces, s katerim se je veliko število zgodovinskih svetovnih družb združilo v eden globalen sistem, bi lahko imenovali globalizacija (...) Na začetku tega obdobja globalizacije je bil najboljši približek svetovnega političnega reda muslimanski svet okrog leta 1000.« Z njim se lahko strinjamo v prvem delu trditve, vendar pa se težko strinjamo, da se je globalizacija začela ravno leta 1000. Takrat smo res lahko bili priča podobnih procesom, kot jih opazujemo danes, kar relativizira sodobnost globalizacije, vendar se težko strinjamo, da so imeli/začeli takratni procesi drugačno kvalitativno raven povezovanja. Res, da so imeli kvantitativno razsežnost, ki morda zgodovinsko izstopa, v osnovi pa se ne razlikujejo od istih procesov predhodnih obdobj.

Globalizacijo se zaradi svojega korena besede, ki se nanaša na »ves svet«, pogosto reducira tudi na procese, ki so se začeli pojavljati od fizičnega povezovanja celotne zemeljske oble. Globalni procesi so tako po navadi dojeti kot specifični in omejeni na čas po odkritju Amerike, leta 1492, saj je takrat svet postal globalen. Po navadi pa seveda na 20. stoletje. Ob tem se postavi vprašanje, ali je svet z odkritjem Amerike res postal globalen? Odkritje je namreč na povprečno prebivalstvo vplivalo relativno malo, če že, pa z velikim zamikom. Zato so takšne zgodovinske ločnice le arbitrarne meje, ki so posledica specifične ideološke refleksije sedanjosti na preteklost, predvsem s pomočjo zgodovine.

Ob tem velja, da so ljudje že mnogo pred tem začeli povezovati ločene lokacije v široke svetovne sisteme komunikacij, migracij in medsebojne povezanosti. Pomembni zgodovinski preobrati so se pojavljali skozi vso človeško zgodovino in so mnogokrat povzročili velike »revolucionarne spremembe« in velik vpliv na življenje ljudi. Poglejmo nekaj zgodnjih obdobj, ki pa so daleč od tega, da bi bila ekskluzivna:

- 500.000 do 1.000.000 pr. n. št.: migracija Homo Erectusa iz Afrike.
- 4000 pr. n. št.: udomačitev konja in iznajdba plovil.
- 3500 pr. n. št.: iznajdba kolesa.
- 3000 pr. n. št.: udomačitev kamel itd.

Te spremembe pričajo o starodavnih procesih migracije in komunikacije, ki so morda bolj usodne za potek globalizacije sveta. Bolj konkretno manifestacijo starodavnih globalizacijskih procesov pa lahko pogledamo na (naključnem) primeru razmaha Perzijskega imperija (od leta 2000. pr. n. št.), predvsem zaradi evidentnega evidentiranja želje po globalizacijski »kompresiji prostora in časa«, multikulturalizmu, monetarizaciji itd.

Daljni sorodniki današnjih Irancev so postavili pomemben zgodovinski mejnik, saj so zgradili največji imperij antičnega Bližnjega vzhoda, ter hkrati absorbirali civilizacije, ki so jim vladali, predvsem mezopotamijske. Perzijci so se pred tem tudi sami akulturirali. Še najbolje je perzijski imperij konsolidiral in notranje organiziral Darij. Obdržal se je celih 200 let, kar je zaradi neverjetnega obsega imperija izjemen dosežek, ki je bil tudi posledica njegovih prizadevanj za organizacijo provinc; kontrolo guvernerjev v provincah in vzdrževanjem komunikacije znotraj imperija. Ustanovil je 20 velikih provinc, satrapij, ki so bile sposobne braniti same sebe, zato za zadušitev manjših vdorov ni potreboval velikih selitev vojske iz enega konca države na drugega. Ustanovil je tudi svojo »obveščevalno službo«, ki je kontrolirala posamezne satrapije. Za nemoten tok informacij, ki so zaradi obsega države težko potovale, je organiziral sistem jahačev, podobno kot ZDA svoj »Pony express« (sicer 2000 let kasneje). Zavaljo hitrejšega prenosa informacij so Perzijci skozi celoten imperij zgradili sistem cest. Najdaljša je bila »kraljeva cesta«, nekakšna starodavna avtocesta, ki je merila 2700 kilometrov. Cesto so varovale posebne enote, ki so skrbele za red. Zgradil je oskrbovalne enote, kjer so lahko jahači zamenjali konje ter 111 počivališč za popotnike, ki so imela tudi posebne podzemne zbiralnike za vodo (tedanje »gorivo«). Naloga teh cest je bila predvsem v zagotavljanju hitrega prenosa informacij, ki so potovale npr. iz Sardisa (zdajšnja Turčija) v Suso (zdajšnji Iran) samo sedem dni! V perzijskem imperiju se je govorilo mnogo jezikov, uraden jezik s pomočjo katerega so prenašali sporočila, pa je bil Aramejski. Sledil so politiki tolerantnosti do drugih kultur in navad (multikulturalnost). Darij je celo ohranil vladarske nazive podrejenih ljudstev, npr. faraone v Egiptu. Poleg komunikacije in multikulturalnosti so se Perzijci zavedali tudi ekonomskih vidikov vladanja. Njihove ceste, močna vlada in stabilnost valute so spodbujali trgovanje, poljedelstvo pa so spodbujali z namakanjem in mešanjem kulturnih rastlin, zaradi česar so lahko npr. v Egiptu pridelovali

sezam, v Mezopotamiji pa riž. Razumeli so, da večja razvitost pomeni več državnih davčnih prilivov. Davke so za voljo večje konkurenčnosti gospodarstva držali v normalnih okvirjih, kar je pomenilo približno 20 odstotkov posameznikovih prihodkov. Leta 464 pr. n. št. se je, podobno kot drugod, začel razpad imperija, predvsem zaradi zunanjih vdorov, pa tudi zaradi notranjih uporov satrapov, ki so pridobili na moči. Država je zaradi notranjih anomalij podlegla ekonomskim problemom, povišali so se davki, kar je privedlo do ekonomske depresije in uporov, ki so povzročili ponovni ekonomski upad, posledično višje davke itd. Perzijski kralj je v krizi začel kopičiti svoje bogastvo, ki je zaradi tega nehalo krožiti. To je povzročilo nelikvidnost in pomanjkanje zlata in srebra, kar je omejilo investicije in trgovanje. Zaradi ekonomske krize je oslabela moč kralja, povečala pa se je moč satrapov, ki so lahko organizirali dodatne upore. Ne glede na to so Perzijci preživeli in ustanovili nov imperij pod Sasanidsko dinastijo (glej npr. McNeill 1998).

Na primeru Perzijskega imperija lahko ugotovimo, da je bil takraten imperij v principu delovanja podoben sodobnim državam in sodobnim »imperijem« (Hardt in Negri 2003). Trgovski tokovi so zaobšli meje držav, kulture so se zaradi sprejemanja posameznih sestavin (tradicije, znanja, tehnologije itd.) iz drugega kulturnega okolja nenehno mešale in spreminjale. Difuzija kulture je bila spontana in na nivoju sodobne globalizacije. Perzijci so si prizadevali za multikulturno družbo, kar je logično, saj so se tudi sami evidentno akulturirali in civilizirali. Na jezikovnem nivoju je moč opaziti arameizacijo, kot starodavno amerikanizacijo. Politično dogajanje je bilo bujno, v duhu nenehnega boja za oblast in teritorij ter podvrženo makiavelističnim principom. Imperij je bil centraliziran in hkrati deljen na upravne enote. Država in gospodarstvo sta bila v simbiotskem odnosu, spodbujali so gospodarstvo ter ga hkrati prepuščali prostemu trgu. Davčna stopnja je bila skoraj identična današnjemu DDV. Kadar se je ta simbioza porušila, so sledile finančne krize in pomanjkanje kapitala. Pomembno vlogo je igrala komunikacija, zato je bilo veliko pozornosti in sredstev namenjenih vzpostavitvi učinkovitega informacijskega sistema. Za tedanje razmere so bili informacijski tokovi revolucionarni in na meji tedanjih tehnoloških zmožnosti.

Na abstraktnem nivoju bi lahko trdili, da gre za svet, podoben današnjemu, vendar na nižji tehnološki ravni. Trgovanje in komunikacija sta bili omejeni z dosegom takratnih tehnoloških zmogljivosti. Stremeli so k globalnosti, svetovni trgovini in realno-časovni komunikaciji. Ves svet so želeli povezati in skržiti. Če generaliziramo in univerzaliziramo tedanje procese, ter jih posplošimo na njihovo generično raven, so ti procesi zelo podobni sodobnim, razlikujejo se zgolj v svoji dinamiki in absolutnosti. Iz tedanjega vidika je perzijski imperij pomenil

nekaj do tedaj nevidenega, tako glede svojih teritorialnih razsežnosti, kot povezanosti. Tedanji ljudje so bili priča revolucionarnim spremembam, ki so spreminjale percepcijo prostora in časa. Če lahko »globalizacijo definiramo kot stopnjevanje svetovnih družbenih odnosov, ki povezujejo oddaljene lokalnosti na način, da je lokalno dogajanje zaznamovano z dogodki, ki se pojavijo mnogo milj stran in obratno« (Giddens 1990, 64), potem so tudi Perzijci živeli v globalnem svetu.

Tudi druge definicije globalizacije nehoti podpirajo zgodovinski vidik globalizacije že s tem, ko jo ne zavračajo. Globalizacija naj bi bila niz posledic, ki izvirajo iz zmanjšanih stroškov in povečane hitrosti transporta blaga, znanja, ljudi in kapitala po svetu (Bisley 2007). Podobno pravi Guibernau (1996, 128): »Pod pojmom globalizacije razumemo intenzifikacijo svetovnih družbenih procesov, ki povezujejo med seboj tudi najbolj oddaljene kraje na našem planetu. Na ta način vplivajo dogajanja na enem koncu sveta v najhitrejšem možnem času na dogajanja na drugem koncu sveta.« Tudi njuni definiciji bi lahko veljali prav tako za čas Perzijskega imperija ali katerikoli čas pred ali za tem.

Seveda je med takratnim in današnjim časom velika razlika (in ne samo v časovnem smislu), dejstvo, da gre za nekaj tisočletni razmik, pa vsekakor poveča relevantnost takšne primerjave. Perzijski imperij je samo eden izmed številnih podobnih zgodovinskih primerov. Svet se je vedno srečeval s takšnimi ali drugačnimi družbenimi in tehnološkimi revolucijami. Formacija sistemov interakcije med globalnim in lokalnim je tako osrednja sila svetovne zgodovine (Frank in Gills 1996). Za lažje razumevanje pogledimo še nekaj primerov:

- 325 pr.n.št.: Chandragupta Maurya je postal budist in zavladal indijskemu sub-kontinentu. Ustvaril je Maurijski imperij, kjer je živelo 50 milijonov ljudi. Prvi je združil sile svetovne religije, tržne ekonomije in imperialne vojske. Ustvaril je tudi teritorialne povezave s Sredozemljem, Perzijo, Indijo in centralno Azijo.
- 1. st.: Kitajska dinastija Han je pod vplivom razmaha budizma povezala Evrazijsko stepo in Indijo, ter ustvarila svileno pot.
- 960–1279: Kitajska dinastija Song je ustvarila gospodarske pogoje, finančne instrumente in tehnologijo za srednjeveško globalno gospodarstvo, ki je povezala Evropo in Kitajsko preko kopnega in morja, čez Evrazijo in Indijski ocean.
- 1100: Džingis Kan je integriral trgovske kopenske poti čez Evrazijo ter začel vojaško revolucijo v vojni tehnologiji, ko je uporabil konje in se bojeval iz vojaških utrdb.

- 1300: Ustanovitev Otomanskega imperija, ki je povezal Evropo, Severno Afriko, ter Bližnji vzhod ter se politično povezal z dinastijami v centralni Aziji in Indiji ter tako ustvaril imperij. Pospešil je trgovanje z Evropo, vendar je to trgovanje spodbudilo tudi iskanje novih, alternativnih poti (preko zahoda) v Indijo.
- 1492 in 1498: Kolumb in Da Gama sta prepotovala zemeljsko oblo ter tako omogočila razmah evropskih prekomorskih imperijev.
- 1650: Razmah trgovanja s sužnji je dodatno pospešil čezatlantske ekonomske procese ter integriral ekonomsko industrijske sisteme preko oceana, s tem pa so se večali profiti v Evropi. Uveljavila sta se merkantilizem ter razsvetljenstvo.
- 1776 in 1789: Ameriška in francoska revolucija sta zaznamovali pojav novih modernih držav, zavezništvo državnih/vojaških in ekonomskih interesov ter nacionalizem. Pojavili so se novi imperiji, francoski v Evropi; severnoameriški; v Aziji pa angleški, nizozemski in francoski. Nacionalni imperiji so se okrepili z industrijsko revolucijo.
- 1885 in 1929: Velika depresija prizadene ves svet. Za tem sta bili »globalni« vojni.
- 1950: Dekolonizacija evropskih imperijev v Aziji in Afriki vzpostavi svetovni sistem nacionalnih držav, pojavijo se svetovne legalno reprezentativne ekonomske institucije, ki izhajajo iz sporazuma iz Bretton-Woods itd.

Svet se je nenehno »navidezno krčil«, saj so praktično vsi imperiji želeli preko trgovanja (tudi politično) povezati svet. Skozi zgodovino smo bili večkrat priča svetovnemu trgu, s tem, da je bil svet omejen na takrat poznana ozemlja. Vendar zaradi tega težko rečemo, da so se takratni procesi kvalitativno razlikovali od današnjih. Tudi odkritje Amerike ni bistveno spremenilo logike pretoka blaga, ljudi in kapitala. Vse to se je pred tem dogajalo že drugje, vzorci delovanja so ostali isti. Pri tem je potrebno poudariti, da so se družbene interakcije močno krepile tudi onkraj dominantnih, imperialnih procesov povezovanja (ki so zgodovinsko privilegirani), saj npr. arheološki podatki dokazujejo, da so meje rimskega imperija bile le odraz intenzifikacije interakcij, ki so se krepile že nekaj generacij (James 2006, 24).

Obstaja pa še dodaten kontra-argument umestitvi globalizacije v bližnjo preteklost oz. določitvi globalizacijskega mejnika. Če so globalizacijski procesi omogočili hitro širitev Perzijskega imperija ali islama, je pomembno tudi to, da se to odraža tudi v sedanjosti. Če se ne bi npr. povezali deli JV Azije, Bližnjega vzhoda in Vzhodne Afrike, bi imeli današnji geopolitični parametri npr. boja proti

terorizmu drugačno obliko. Sodobni pogoji so tako posledica specifičnih sil zgodovinskega razvoja. Sodobna komunikacija, koncept suverenosti in države so »izumi« tudi 18. in 19. stoletja. Pri vzpostavitvi npr. internacionalizma in monetarnega sistema sta igrala ključno vlogo kolonializem in imperializem. Za razmah globalnega kapitalističnega sistema je moral najprej obstajati kapitalizem. Tudi znanost se je skozi zgodovino postopno nadgrajevala. Zato je sodobna globalizacija (tudi v najožjem smislu) nujno posledica prehodnih obdobj, torej ima vedno tudi zgodovinsko razsežnost. Svet temelji na nenehnem razvoju in nadgradnji znanja, na spremembah, na evoluciji idej, konceptov, norm, vrednot, tehnologij, pa tudi nas samih, zato ne moremo trditi, da se je v določenem obdobju pojavilo nekaj neprecedenčno novega. Tudi če smo v določenem trenutku opazili nekaj, kar se zdi novo, je to vedno posledica predhodnih pogojev in zgolj trenutno, priložnostno izkazovanje, manifestacija dolgoročnih procesov tehnološkega in družbenega razvoja. Sodobno svetovno povezovanje, ki naj bi zaznamovalo globalizacijo, je po obsegu preseglo predhodna obdobja, vendar to ne pomeni, da gre za kvalitativno drugačne procese. »Deli sveta so bili povezani v političnem, ekonomskem in socialnem smislu od takrat, ko so človeške skupnosti ugotovile, da obstajajo poleg njih še druge skupnosti, s katerimi lahko tekmujejo in trgujejo« (McNeil 1963 v Bisley 2007). Ljudje so se že od samega začetka povezovali, komunicirali in trgovali. Vedno so sledili istim (ali podobnim) ciljem, na isti (ali podoben) način.

Sodobnost globalizacije lahko torej demantiramo z dokazovanjem delovanja večnih, generičnih procesov, hkrati lahko dokazujemo zgodovinskost globalizacije z evolucijskim, tehnološkim in družbenim razvojem, saj globalizacija nujno temelji na pridobitvah predhodnih obdobj. V takšnem postopnem in pospešenem razvoju težko določimo začetek. Procesi globalizacije so tako obstajali daleč pred npr. modernostjo in jo bodo tudi presegli. To pa ne pomeni, da bo globalnost nadomestila modernost, temveč, da se dominantna oblika globalizacije spreminja, tako kot se je včasih predpostavljena dominantna oblika modernosti (Scholte 2000, Steger 2003). Dominantna zato, ker se obdobja vedno pojavljajo kot dominantna realnost in ne totalna.

Zato lahko tudi trdimo, da ni smiselno govoriti o dobi globalizacije, saj je vsa zgodovina zaznamovana z globalizacijskimi procesi. Kvečjemu lahko govorimo o postmoderni dobi ali postnacionalni dobi v pogojih sodobne globalizacije (pa še to ne absolutno).

3.3 Globalizacija, kapitalizem in zgodnje nacionalne države

Poglejmo še enkrat Giddensovo trditev (2002, 10), da je »globalizacija nova in revolucionarna ter obstaja predvsem zaradi ogromnega povečanja finančnih transakcij mednarodne menjave.« Mednarodne transakcije so velikokrat prepoznane kot osrednja lastnost globalizacije. Takšno videnje se dopolnjuje z argumentom ekonomskega razvoja, ki prikazuje nacionalno državo kot preživeto. Že v začetku 20. stoletja so tako leninisti kot tudi liberalni internacionalisti napovedovali zaton nacionalne države (Scholte 2002). Nelogično pa je, da procese, ki naj bi bili kvalitativno drugačni in zaobšli meje nacionalnih držav definiramo ravno z med-narodno menjavo. Pomembno pa je tudi, zakaj in kdaj so se takšni procesi mednarodne menjave sploh pojavili. Z odgovorom na to vprašanje lahko namreč pridemo do razlage, zakaj se zdi globalizacija, čeprav je star pojav, nekaj novega.

Čeprav se morda zdi nenavadno, se lahko za vzpostavitev političnega okvirja trgovanja zahvalimo Mongolom (v centralni Aziji), na morju pa islamskemu trgovanju, ki je povezovalo veliko število pristanišč. Ta sistem sta kasneje izkoristila npr. Ibn Battuta in Marco Polo. Vzpon Evrope se je začel komaj okrog leta 1500, vzporedno z zatonom Kitajske, ki je bila do takrat dominantna sila integracije svetovnega trgovskega sistema, saj so npr. v Srednjem veku »vse poti vodile na Kitajsko«. Že Ibn Battuta (1350) je videl svet v trgovskih okvirjih, neodvisno od države. Sedaj bi temu rekli (neoliberalna) ekonomska globalizacija, ki zaobide meje držav. Svetovno (kvalitativno) povezanost tedanjega časa prikazuje npr. razmah kuge v Evropi. Le ta se je razširila iz notranje Mongolije in Kitajske, tako preko kopnega, kot preko morja. Do 14. in 16. stoletja se je zdelo, da je kuga omejena zgolj na azijski del svetovnega sistema. V tem kontekstu tudi srednjeveške nalezljive bolezni pričajo o »akciji na daljavo«. Če se globalizacija v prevladujočih sodobnih diskurzih nanaša na kvalitativne razlike v navideznem zmanjševanju teritorija, velja, da je bil svet že takrat »usodno povezan«. Tako kot kuga, so okrog leta 1500 v Evropo prišle tudi dobrine (npr. bombaž) ki so jasno pričale o »novi eri globalne povezanosti«. V srednjeveški Evropi namreč ni bilo bombaža, le ta se je prideloval samo na obalnih predelih Indijskega oceana. Tekstilna industrija je bila že takrat, podobno kot sedaj, globalna, z epicentrom v Aziji. Do leta 1700 so začeli evropski trgovci blago tudi izvažati ter zaradi dvosmernega toka trgovanja podvojili dobiček. Trgovanje na daljavo je postajalo vedno bolj pomembno in dobičkonosno. Kapital se je začel seliti po svetu. Med državo, ki je pobirala davke in trgovci, ki so te davke plačevali, se je pojavila kompleksna zveza. Pojavili so se trgovci, »portfolio kapitalisti«, ki so delovali tako v privatnem, kot državnem sektorju. Istočasno so tekmovalne evropske sile

nadzorovale atlantsko ekonomijo. Podobno kot bombaž iz Azije, so iz Amerike uvažali sladkor in tobak. Pojavilo se je več hkratnih svetovnih poti cirkulacije in akumulacije kapitala, s tem pa se je krepila zavest o medsebojno povezanem svetu, torej globalna zavest. Sedenje na obrežju Temze in pitje južnoameriške kave, kakava ali indijskega čaja s kubanskim sladkorjem iz skodelic, izdelanih iz kitajskega porcelana na indijskem bombažnem prtju, postrežene s strani afriškega sužnja, ni bilo nič nenavadnega.

Svet se je vedno bolj povezoval, v 17. in 18. stoletju pa se je ta proces logično nadaljeval in okrepil. Ta čas je zaznamoval tudi merkantilizem, v katerem je bila državna (predvsem vojaška) moč odvisna od »sponzorstva« trgovskega kapitala, ki pa se je (vzajemno) razmahnil ravno pod kontrolo in protekcijo države. »Kapitalizem, kot globalni kontekst, je bil ključen v abstrakciji družbenih razmerij na način, da je omogočil nacionalno državo. Obstaja močna povezanost med strukturami modernega kapitalističnega imperializma in subjektivnostjo nacionalizma« (James 2006, 224). In čeprav po navadi razumemo Evropejce kot tiste, ki so odgovorni za razmah zgodnjega svetovnega ekonomskega sistema, so le ti postali protagonisti prevladujočega dela svetovne trgovine šele v 19. stoletju. Do takrat so obvladovali zgolj atlantski sistem, medtem ko so vzhodne sile povezoval območja od Samarkanda v zdajšnjem Uzbekistanu, do Cochina in Malake v Indiji, Hong Konga in Pekinga, pa vse do Tokia (McNeill 1998).

Povezovalni procesi so se nadaljevali v 18. stoletju, ko so se pojavili železnica in parniki, ki so znižali stroške in skrajšali čas transporta. Tako so se pojavila nova območja akumulacije kapitala, predvsem na območjih industrijske produkcije v Evropi in ZDA. Strukturne spremembe pa so se pojavile tudi v zadnjih desetletjih 18. stoletja; evropska imperialna kontrola nad obema Amerikama se je zlomila, kar je pospešilo tamkajšnji vzpon kapitala in reorganizacijo držav v nacionalne okvirje. Nacionalizem se je okrepil ter posredno varoval in spodbujal domače trgovce in njihov kapital, evropska imperialna širitev pa se je preusmerila v Azijo. Nacionalne države so v tem procesu postale glavni akterji, vodili pa so jih t.i. nacionalni interesi. Podjetja pod okriljem držav, kot npr. Britanska vzhodnoindijska družba, so postala monopolna, ter pridobila pravice za trgovanje z vsem blagom, ki je prišel v Anglijo iz območij vzhodno od Libanona. Takšna zgodnja trans-kontinentalna podjetja so postala multinacionalna, s tem ko so pridobila tudi podporo drugih vlad, npr. v Indiji. Podjetja so delovala v harmoniji z državo, zato je državna vojska varovala tudi njihove komercialne interese. Ne samo, da je ta doba združila narod v nacionalni državi, združila sta se tudi državna in gospodarska elita. Država je kontrolirala in varovala svoje notranje ozemlje, pa tudi svoje ekonomske interese v tujini. Ekonomska ekspanzija je prevzela obliko ekonomskega imperializma in »diplomacije

topovnjač«. Angleški trgovci so z državno vojsko dosegli odprtje kitajskega trga z Opijskimi vojnami, ZDA pa japonskega leta 1854 s Konvencijo iz Kanagawe, ki jo je izsilil admiral ZDA Matthew Perry na svoji (za ZDA pionirski) poti okoli sveta s parnikom (med leti 1852 in 1855). Takrat se je tudi Evropa premaknila v center sveta.

Hall (1991) s tem povezuje tudi nacionalno identiteto Anglije, ki se je formirala ob vzponu in dominaciji Anglije na globalni ravni, preko nacionalne države, z imperializmom. Angleži so se v teh zgodovinskih okoliščinah videli kot vladajoči narod, ki se razlikuje od vseh Drugih. Torej je ravno globalni kontekst omogočil interakcijo s številnimi Drugimi, ki so omogočili refleksijo lastne, imperialno vzvišene »angleškosti«. V tem obdobju lahko iščemo torej nastanke nacionalnih identitet in držav, ter novo vrsto povezanosti države z gospodarstvom (Butler 2007). Država in kapital sta bila sicer skozi vso zgodovino vzajemno odvisna. Konkretna politična in institucionalna povezava pa so se razvile z nastankom nacionalnih držav, ki so monopolizirale suverenost nas svojim teritorijem, tudi gospodarstvom. Pred prvimi nacionalizmi in nacionalnimi državami ni bilo mogoče govoriti o nacionalnih gospodarstvih ali kontroli nacionalne države nad kapitalom. Primer neposredne povezave države in kapitala lahko najdemo komaj v zgodnjem kapitalizmu, merkantilizmu in protekcionizmu. Še kasneje pa v državnem kapitalizmu, socializmu, fašizmu ali korporativizmu.

Globalizacija se mnogokrat pojavlja v kombinaciji z nacionalno državo in upadom njenega vpliva. »Povezana je z rekonstrukcijo nacionalne države, z deregulacijo finančne kontrole, odprtja trga in pojmovanjem učinkovitosti ter redefiniranjem osnovnega poslanstva države« (Moja in Cloete 2001). Če se sodobna manifestacija globalizacije razume v okvirjih umika kapitala iz kontrole države, je potrebno razumeti, da je to v bistvu vrnitev v prejšnje stanje, pred čas merkantilizma. Prosti pretok kapitala namreč ni nova, temveč stara realnost. In če se globalizacija dojema kot nova sila, ki slabi nacionalne identitete, je hkrati sila, ki jih je omogočila. V tem kontekstu je tudi lažje razumljiva trenutnost nacionalne države.

O bližnje-zgodovinski relativizaciji dogme o vse večji svetovni medsebojni povezanosti v dobi »novih« globalizacijskih procesov govori tudi Braudel (1982), ki poda mnogo primerov zgodnje internacionalizacije, ki ovržejo dojemanje ekonomske globalizacije kot zgolj sodobne realnosti. V 19. stoletju je bila četrtna britanskega bogastva investirana v prekomorskih državah, kar bi težko trdili za današnjo Nemčijo ali ZDA. Mednarodni denarni tokovi (kot del BDP) so se večali do I. svetovne vojne, nato pa naglo upadli v 40. letih, ter se v večini držav povrnila na prejšnje stanje komaj v 80. letih 20. stoletja. Družbena migracija je bila

najvišja ob koncu 19. stoletja in začetku 20. stoletja. Poda tudi primer nemške kapitalistične dinastije Fuggerjev, ki je kontrolirala »gospodarski imperij«, ki je presegal imperij Karla V. in Filipa II., »kjer ni sonce nikdar zašlo«. Braudel s takšnimi argumentiranimi primeri relativizira internacionalizacijo predmodernega in modernega sveta. Svet se ni globaliziral v zadnjih desetletjih, kot se prikazuje v nekaterih debatah o globalizaciji (npr. Joshi 2000, King in Schneider 2012, Beck 2000, Giddens 2002, Friedman 2012 itd.) in njenem vplivu na suverenost nacionalnih držav.

Globalizacija naj bi v skladu s sodobnimi diskurzi povzročala, da državne meje niso več relevantne, nedržavni akterji pa jih v času globalizacije nekontrolirano prehajajo. Meje so postale »kartografska iluzija« (Ohmae 1995). Globalni povezovalni procesi naj bi povzročili, da se meje celo pravno formalno odpravljajo (npr. »Schengenski režim« v EU). Vendar, če pogledamo v preteklost, ugotovimo, da pred I. svetovno vojno za prehod državnih meja ljudje niso potrebovali potnih listin. Do vojne je bilo potovanje posameznikov deregulirano in popolnoma svobodno ter neomejeno, posledično je le malo ljudi imelo svoje potne listine (pa še to predvsem zaradi bančnih obligacij). Le Otomanski in Ruski imperij sta ohranila omejitve, predvsem zaradi notranjega nadzora migracij (Lloyd 2008). Tudi sodobno povezovanje in odpiranje mej za migracije delovne sile in turizma je povratek v prejšnje stanje omejenega nacionalizma in ne revolucionarni dosežek globalnega povezovanja. Mednarodno gibanje je še vedno bolj omejeno, kot je bilo pred časom I. svetovne vojne.

Zato bi lahko sklenili, da ne gre za neko »naravno«, zgodovinsko stanje absolutne nacionalne suverenosti, ki jo ogroža »nova sila« ali proces globalizacije. Gre celo za obraten trend. Za »naraven« proces globalnega povezovanja, globalizacije, ki jo je v določenem času zamejila nacionalna država in ekonomsko političen nacionalni izolacionizem, ki se je kazal in ustvarjal skozi koncept suverenosti. Le ta se je izkazala za škodljivo, stanje suverenih držav pa kot neučinkovito in neprimerno. Trenutni proces t.i. globalizacije in erozije suverenosti lahko zato razumemo tudi kot proces vračanja v čas pred nacionalizmi, kot proces, ki (spontano) odpravlja avtonomijo nacionalne države. Z njim pa se spreminja tudi koncept in norma suverenosti. V tem smislu lahko govorimo tudi o postmoderni državnosti in »neomedievalizmu« (Hooghe in Marks 2001, 45). Obstajajo namreč vzporednice med fevdalnim redom in sodobnim evropskim političnim redom, kjer se pri obeh prepletajo mnoge sfere avtoritete in legitimnosti, posamezniki pa imajo s tem več političnih identitet. Neomedievalizem je uporabil tudi Hedley Bull (1995), v razpravi o moderni in sekularni različici univerzalne politične organizacije srednjeveškega zahodnega krščanstva. V tem sistemu ni bilo vladarja ali države, ki bi bila vrhovna avtoriteta nad teritorijem ali prebivalci,

avtoritete so se delile tako navzdol (vazali) kot navzgor (papež in cesar). »Če odmislimo teokratične temelje avtoritete, si lahko brez težav zamislimo povratak v sodobno in sekularno različico srednjeveškega sistema prepletene avtoritete in številnih lojalnosti« (Bull 1995, 245). Videti je torej, da so sodobni procesi krhanja suverenost nacionalnih držav prej povratak v preteklo, pred-moderno, »običajno« stanje, kot pa nekaj povsem novega in doslej nevidenega. Podobno ugotavljata tudi Hardt in Negri (2003), ko govorita o avtoriteti onkraj nacionalnih držav, o novem globalnem redu, ki ga je povzročila globalizacija in je decentraliziran ter deteritorializiran. To imenujeta Imperij, ki je »nova oblika suverenosti«, »suverena moč, ki vlada svetu« (Hardt in Negri 2003, xi).

3.4 Termin globalizacije

Če gre v primeru globalizacije za zgodovinski proces (oz. nezgodovinski v smislu večnosti), zakaj ga dojemamo kot sodobnega? Kot smo ugotovili, je za to delno krivo osredotočanje na njene sodobne učinke, pa tudi npr. denacionalistični ekonomsko-politični procesi. Odpre pa se novo polje debate, ko nekateri (npr. Scholte 2002) trdijo, da je globalizacija nekaj povsem novega in pomeni nujno neko novo realnost, saj sicer ne bi vpeljali novega pojma. »Če ni globalnost nič drugačna od npr. internacionalnosti, razen morda njene večje količine, zakaj bi se ukvarjali z novim besediščem« (Scholte 2002, 9)? Za dokazovanje zmotnosti tega argumenta je potrebno ugotoviti, kdaj se je pojavila pojmovna raba globalizacije, predvsem pa zakaj in na kakšen način. Osredotočenje na globalizacijski diskurz pa nam odpre tudi druge dimenzije njenega preučevanja.

Globalizacija kot koncept se je pojavila v sociološki literaturi komaj proti koncu 1980. let (Waters 1995). Čeprav lahko genealogijo globalizacijske perspektive zasledujemo že v zgodnjih delih Marshalla McLuhana (1964), Williama Moorea (1966), Petra Nettla ter Rolanda Robertsona (1968), so se resne teoretične diskusije razvile kasneje (Turner in Khondker 2010). McLuhan je v zgodnjih 60. letih 20. stoletja pisal o vizualni, individualizirani kulturi tiska, ki jo bo končala elektronska soodvisnost. Elektronski mediji naj bi tako zamenjali vizualno kulturo. Tako se bo v teh novih časih človeštvo odmaknilo od individualizma in fragmentacije k bolj kolektivnim identitetam na plemenski bazi. Njegov pogled na novo družbeno organiziranost je »globalna vas«. Robertson pa se je bolj posvečal psiho-socialnemu pristopu, v nasprotju z Immanuelom Wallersteinom ali Fredricom Jamesonom, ki sta bila bolj materialistično oziroma ekonomsko naravnana. Predpostavil je, da se nahajamo v postmoderni dobi, v kateri se vzpostavlja globalna zavest.

Za bolj sistematičen prikaz razvoja globalizacijskih konceptov lahko uporabimo kronološko delitev Nicka Bisleya (2007), ki je razdelil globalizacijsko debato na pet faz. Sicer gre za omejeno poenostavitev realnosti, kot to velja za vse periodizacije, vendar je lahko le ta uporabna za razumevanje diskurza.

1. Pozna 80. leta. (Giddens, Harvey, Featherstone, Luar itd.) V tej fazi je globalizacija identificirana kot proces, ki radikalno spreminja družbeno realnost. Pojavile naj bi se nove socialne strukture, zaradi katerih se morajo spremeniti vzorci družbenih odnosov ter sredstva preučevanja teh odnosov.
2. Zgodnja in srednja 90. leta. (Ohmae, Giddens, Albrow, Macgrew in Lewis, Scholte itd.) V 2. fazi se je debata o globalizaciji okrepila, postala je »mainstream«, se popularizirala. O globalizaciji niso pisali samo redki »jasnovidci« temveč se je začela pojavljati v ortodoksnih znanostih ter javnopolitičnih debatah zahodnega sveta. Pojavil se je porast ekonomskih interpretacij globalizacije (globalni ekonomski sistem). Okrepile so se teorije zatona suverenosti in institucij nacionalnih držav. Priča na bi bili veliki družbeni transformaciji. Globalizacijska debata je potekala povsod, pojavili pa so se tudi prvi dvomi o predpostavkah iz prve faze.
3. Pozna 90. leta. (Wiss, Garrett, Hirst in Thompson, Rodrik, Hoogvelt itd.) Osnovne predpostavke globalizacije so podvržene teoretičnemu, empiričnemu in političnemu izpodbijanju. Nacionalne države naj bi se krepile, suverenost ostala, globalni ekonomski trendi naj bi bili precenjeni. Pojavili so se »skeptiki« (Held 1999), kar pa je še bolj pomembno, pojavila se je anti-globalizacijska pozicija. Aktivisti in akademiki so jo začeli povezovati z malignimi silami in se spraševali o motivih zagovornikov globalizacije. Kritiki so začeli izpostavljati negativne učinke ekonomske, socialne in politične integracije. Politično odločanje naj bi bilo po nepotrebnem entuziastično in pod vplivom transnacionalnih podjetij. Ta faza je konsolidirala globalizacijo v centru akademske in politične arene. V marsičem je bila povod za naslednjo fazo.
4. Zgodnja 00. leta. (Held, Scholte, Castells, Klein, Stiglitz itd.) Ta faza je pripomogla k bolj jasnem razumevanju globalizacije in oblikovala razne koncepte. Pojavili so se hiperglobalisti, skeptiki, transformacionisti, supra-teritorialnost, globalnost. Poleg širše zastavljenih in sistematičnih študij, ki so okrepile sodobno dojemanje globalizacije, pa se je pojavila tudi aktivistična literatura ter (posledično) nasilne demonstracije. Za anti-globaliste predstavlja globalizacija globalno neenakost, zmanjševanje

pravic, uničevanje okolja itd. Ta faza je konsolidirala intelektualni okvir globalizacije in kristalizirala anti-globalizacijske skupine.

5. Srednja in pozna 00. leta. (Bhagwatti, Wolf, Legrain, Friedman itd.) Razni pogledi na globalizacijo se neprestano soočajo, povečuje pa se število zagovornikov globalizacije ter število tistih, ki zagovarjajo ekonomski vidik globalizacije. Debata se, bolj kot k temeljnim vprašanjem, nagiba k spremembi obstoječega sistema. V družboslovju prevladuje transformacijski pogled na posledice globalizacije.

Iz te delitve lahko razberemo več karakteristik globalizacijskega diskurza. Pojem se je pojavil v 60. letih 20. stoletja, medtem ko se je koncept razvil kasneje. Pojem se je namreč v začetku uporabljal za opisovanje zelo različnih pojavov in sprememb. Ni še bilo potrebne konsistence, ki bi omogočala znanstveno obravnavo globalizacijskega koncepta.

Opaziti je mogoče tudi, da se je nekje v poznih 90. letih 20. stoletja pojavil anti-globalizacijski diskurz, po obdobju splošnega sprejetja globalizacije in njeni vsesplošni uporabi. To lahko razumemo tudi kot odziv na vsesplošno zlorabo pojma globalizacije, torej njeno uporabo za ideološko pogojene in propagandne namene. Ko je znanost začela opazovati pojmovne zlorabe in ko je začela javnost globalizacijo povezovati z negativnimi ukrepi, ki sicer z njo niso neposredno in usodno povezani, se je začel nasproten diskurz anti-globalizma.

Družboslovna znanost je tekom razvoja znanstvenega diskurza globalizacije evidentirala spremembe v družbenem okolju, življenje se je spreminjalo. Za opis teh sprememb je sicer obstajala uporabna in uveljavljena terminologija, nova realnost pa naj bi zahtevala novo terminologijo. Pa tudi če je ni zahtevala, se je le ta vseeno uveljavila. Pri tem se lahko vprašamo: »zakaj«?

Beseda globalizacija je neologizem. Nagnjenost k neologizmom je družboslovju imanentna (sploh v primerjavi z naravoslovjem). Vedno je namreč prisotna želja po iskanju in uveljavitvi novih konceptov. Posledično uporabljajo družboslovci nove fraze ali pripišejo starim besedam nov pomen. Pripisovanje novega pomena obstoječim besedam pa je tvegano, saj te besede že imajo svoj primaren pomen, pomena pa se lahko v uporabi nehote zamenjujeta. Ko se pojavi nov pomen v radikalno drugačnem kontekstu, je zamenjevanje manj verjetno. Za primer lahko vzamemo miško, ki lahko pomeni malo žival iz rodu »Mus musculus« ali računalniški pripomoček, verjetnost zamenjave besednih pomenov pa je zanemarljiva. V primeru družboslovja pa je drugače, saj so različni pomeni besed zelo podobni in sorodni, zato so zamenjave pomenov neizogibne. Zato so neologizmi, na novo skovane besede, pogostejše in bolj priljubljene. Lahko

vzamemo primer demokracije, katere pomen je znan. Če bi želeli besedo uporabiti v drugačnem kontekstu, npr. kontekstu antične Grčije, demokracijo kot sužnjelastniško državo, ter jo uporabili za opisovanje sodobnih sistemov, bi naleteli na težavo. Lažje bi bilo, če bi uporabili neologizem. Verjetno bi ga tudi Platon, za katerega je imela demokracija, v nasprotju s sodobno družbo, negativno konotacijo.

Neologizmi so mnogokrat tudi posledica želje posameznih avtorjev, da bi postali prepoznavni, se »zapisali v zgodovino«, torej so neologizmi del osebnostnega marketinga. Tudi v naravoslovju znanstveniki posegajo po neologizmih, v družboslovju pa je to nekaj vsakdanjega. Koncepti so redko dokazljivi, njihova pomembnost in veljavnost se merita v odobravanju, citiranju in uporabi. Teorije se nemalokrat reprezentirajo neposredno skozi neologizme, ki jih najbolj direktno odsevajo, zato postanejo neologizmi »blagovne znamke« avtorjev in njihovih teorij. Bolj kot je nek koncept, vključno z neologizmom, sprejet, tem bolje je to za avtorjevo prepoznavnost in njegovo znanstveno relevantnost. Zato znanstveniki vedno, poleg iskanja novih konceptov, težijo k iskanju primernih neologizmov. Neologizmi v družboslovju se tako pojavljajo zaradi lažjega razumevanja (v izogib zamenjavi) in zaradi »marketinških« vzgibov. Nastanek takšnih neologizmov zaradi lažje in večje prepoznavnosti specifičnih družboslovnih teorij in konceptov dokazuje že obstoj številnih skovank (npr. kozmopolitizem, globalna vas, glokalizacija, imperij, postnacionalna konstelacija, pobegli svet itd.).

Obstaja pa še drugi odgovor na vprašanje, ali je bil nov termin resnično potreben oz. »zakaj bi se (sploh) ukvarjali z novim besediščem« (Scholte 2002, 9)? Povezan je neposredno z nacionalizmom.

Mednarodno, ki je delni predhodnik globalnega, je v osemdesetih letih 18. stoletja skoval Jeremy Bentham, obdržal pa se je, ker je opisoval naraščajoči trend tedanjega sveta, nastanek nacionalnih držav ter njihove čezmejne transakcije (Scholte 2002). Internacionalno je torej opisovalo mednarodne odnose, v času, ko so narodi že bili družbena realnost. Brez naroda in nacionalne države ne bi mogli govoriti o internacionalnem prostoru in relacijah. V naslednjih desetletjih in stoletjih je nacionalna država pridobivala na moči in veljavi ter postala prevladujoča oblika države. Nacionalna identiteta je postala osrednja politična identiteta, kar se odraža tudi v znanosti in njeni nacionalni fiksaciji. Nacionalizacija je prevladujoč politični proces preteklega stoletja, nacionalne države pa še vedno nastajajo.

Pridevnik »globalno« pa je začel opisovati svetovno razsežnost v poznem 19. stoletju, pred tem se je nanašal na »sferičnost«. Glagol »globaliziranja« se je

pojavil okrog leta 1940, skupaj s pojmom »globalizem« (v splošnem smislu). »Globalizacija« naj bi se (po mnenju Scholta) pojavila v slovarju leta 1961, po oxfordskem slovarju naj bi se beseda globalizacija sicer uporabljala že leta 1930, prvi zapis pa lahko najdemo Merriam-Webster slovarju iz leta 1951. Množično je bila uporabljana že v 60. letih 20. stoletja, »globalnost« kot stanje pa je začela krožiti komaj nedavno (Scholte 2002, 4).

O globalizaciji lahko torej govorimo komaj nekaj desetletij, od kar se je ta pojem prvič pojavil. Pred tem se je za iste pojave uporabljalo druge pojme. Potrebno pa je razumeti, da se je globalizacija, kot pojem, pojavila pod vplivom nacionalizmov, v času monopola nacionalne države. V času razumevanja sveta skozi prizmo nacionalnih držav in njihovih odnosov. Še posebej zaradi eksplicitne manifestacije mednacionalnih odnosov v obliki mednarodnega konflikta (svetovnih vojn). V času, ki ga je zaznamoval vpliv dveh stoletij nacionalizmov je vsak zunanjepolitični odnos bil viden kot inter-nacionalen.

Globalizacija, ki je skovanka besed globalno in končnice *-zacija*, naj bi pomenila nekaj podobnega kot »postati globalno«, »narediti globalno«. Globalno pa je takrat pomenilo nekaj, kar ni internacionalno, sicer ne bi uporabili novega pojma (če za enkrat odmislimo ostale razloge). Če je globalno nasprotje internacionalnemu, kar se kaže tudi v sodobnih definicijah globalizacije, in opisuje procese, ki se ne ozirajo na nacionalne meje, je jasno, zakaj je bil potreben nov pojem. Če želiš opisati nekaj, kar ni odvisno od nacionalne meje in nacionalne države, ne moreš uporabiti pojma inter-nacionalno, med-nacionalno, s korenem besede »nacionalno«. V času nastanka pojma globalizacije je bila politična, pa tudi ekonomska moč, koncentrirana v instituciji nacionalne države. S pojavom ekonomskih procesov, ki so zaobšli nacionalne meje in nacionalno kontrolo se je v očeh avtorjev, ki so te procese preučevali, pojavila »nova realnost«, ta nova realnost pa se je lahko pojavila samo kot odziv na nacionalno, ki je prevladovalo v političnih in ekonomskih procesih. Najprej je moralo obstajati nacionalno, da je lahko nastalo internacionalno, ter kot odziv na internacionalno - globalno.

Čeprav pojem globalizacije opisuje procese, ki se odvijajo onkraj nacionalnih meja, se večina definicij navezuje ravno na te meje, kar je svojevrsten paradoks. Celotno obdobje politične znanosti je namreč podvrženo nacionalni fiksaciji. Tako govorimo o »postnacionalni konstelaciji« in »krizi nacionalne države«, učinki globalizacije pa se statistično merijo v stopnji med-državne menjave. Težava torej delno izhaja iz samega nastanka pojma globalizacije, ki je nastal v času, ko je bila nacionalna država dominantna politična organizacijska oblika. Npr. Brenner (1999) kritizira državo-centrizem ko pravi, da je to napačna

fiksacija in napačen epistemološki pristop, ki temelji na teritorialnem konceptu države kot enoti raziskovanja. Zato je smiselno odmisлити koncept nacije in države. Da bi lahko razumeli globalizacijo, moramo razumeti različno vključenost raznolikih političnih skupnosti, ki se vključujejo v mrežo novega globalnega reda (Walby 2004). Nacionalizem bi lahko v okviru preučevanja globalizacije in razvoja družbe skozi zgodovino v bistvu razumeli kot anomalijo ali »družbeno zablodo«. Kot ideologijo (v širšem smislu), ki služili ohranjanju statusa quo, krepitvi oblasti in identitete (v tem primeru nacionalne).

Ni težko razumeti, da se znanost dolgo časa ni zmogla otresti nacionalne fiksacije, težje pa je razumeti, da je sodobni znanstveni diskurz še vedno omejen z nacionalno državo, kot osrednjim elementom znanstvenih razprav. Če npr. povezujemo globalno z nacionalnim, težko razložimo globalizacijo pred nastankom nacionalnih držav. Kar je nelogično, če vemo, da je večina nacionalnih držav nastala komaj kakšno stoletje nazaj. Iz tega vidika je globalno prej vrnitev v staro, pred-nacionalno stanje, kot pa nekaj novega. Neologizem globalizacije je torej nastal zaradi lažjega razumevanja, saj so sorodni pojmi, ki bi lahko opisali lastnosti globalizacije v družboslovju kontaminirani do te mere, da onemogočajo nevtrarno razumevanje teh procesov.

Obstajajo pa tudi vsebinski razlogi za vpeljavo novega termina. Osredotočimo se na najbolj pogoste sopomenke globalizacije oz. na možne pomene besede globalizacija: internacionalizacija, liberalizacija, univerzalizacija, pozahodnjenje oz. modernizacija in deteritorizacija (Scholte 2000, 2002). Globalizacija je bila uporabljena za opisovanje vsakega od teh fenomenov, vendar naj bi samo deteritorizacija bila pravi pristop, saj le ta identificira nekaj, kar je zgodovinsko novo⁶ in predpostavlja uporabo novega pojma. Takšno dojemanje globalizacije, ki jo ponuja Scholte je sicer argumentirano, vendar problematično:

Kadar je globalizacija interpretirana kot *internacionalizacija*, se pojem nanaša na večanje transakcij in soodvisnosti med državami. Globalen svet je iz te perspektive svet, kjer vse več sporočil, idej, trgovanja, denarja, investicij in ljudi prečka meje med nacionalnimi teritorialnimi enotami. Za nekatere (Hirst in Thompson 1999) je globalizacija intenzivna forma internacionalizacije, torej je globalno partikularna zvrst internacionalnega. Scholte (2002) se sprašuje, ali je, če je globalno le bolj intenzivno internacionalno, nova beseda sploh potrebna. Na to vprašanje smo že odgovorili. Vpeljeva pojma globalizacije je v znanstvenih krogih odziv na denacionalizacijo oziroma ne-nacionalno internacionalizacijo. Zaradi tega je ta pojem tudi neprimeren za razlago procesov globalizacije. Globalizacija se nanaša na odnose, ki niso samo odnosi med posameznimi

⁶ "Suprateritorialnost je nekaj relativno novega v sodobni zgodovini« (Scholte 2002, 15).

državami. To so tudi odnosi med ne-teritorialnimi akterji, ter akterji, ki niso vezani direktno na države (TNP, globalna civilna družba, posamezniki znotraj raznih ne-teritorialnih interesnih skupin, cerkev, teroristi, internetne skupnosti, globalni kulturni trendi itd.). Zato bi bilo nesmiselno verjeti, da odraža in ohranja internacionalizacija notranje homogene in izolirane družbene strukture, kot jih prikazuje metafora »biljardnih krogel«. Zato ostaja pojem, s katerim opisujemo odnose med državami, ter je ožji pojem kot globalizacija, tudi zato, ker povzroča nižjo stopnjo diferenciacije in individualizacije. Jasno je tudi, da kadar opisujemo procese, ki naj bi bili neodvisni od držav in njihovih meja, ne moremo uporabljati termina, ki primarno pomeni ravno med-državne, čezmejne odnose. Še manj je logično, da empirično raziskujemo globalizacijo s stopnjo internacionalnih tokov.

Kadar dojemamo globalizacijo kot *liberalizacijo*, pomeni le ta proces zmanjševanja/odprave javnih omejitev pri pretoku dobrin med državami, z namenom vzpostavitve odprtega in brezmejnega svetovnega ekonomskega prostora. V tem kontekstu se globalizacija pojavi, ko država zmanjša ali odpravi regulatorne ukrepe, kot npr. omejitve mednarodnih ekonomskih tokov, kontrolo nad kapitalom, birokratske ovire, kvote, carine itd. V skladu s to percepcijo je globalizacija debata o sodobni neoliberalni makroekonomski politiki. Mnogi akademiki, poslovneži in politiki se tako ukvarjajo z globalizacijo kot sinonimom za neoliberalne predpise, z vizijo, da bodo svetovna liberalizacija, privatizacija, deregulacija in odprava davčnih ovir prinesli splošno konkurenčnost, svobodo in demokracijo. Na drugi strani smo priča anti-globalizacijskim gibanjem, bolje rečeno alter-globalizacijskim gibanjem, ki nasprotujejo neoliberalnim ukrepom in verjamejo, da t.i. »laissez-faire« ekonomija prinaša in ustvarja večjo lakoto, neenakost, družbene nemire, kulturno poenotenje, ekološke težave in demokratičen deficit. Scholte (2002) sklene, da je jezik globalizacije nepotreben za argumentacijo liberalne ekonomije. »Ljudje so tematizirali teorije in prakse prostega trga več stoletij, brez vključitve globalnega. Nihče ni potreboval koncept globalizacije, ko je mednarodna ekonomija doživela liberalizacijo v tretji četrtini 19. stoletja. Globalizacija kot liberalizacija prav tako ne odpira novih spoznanj v sodobnem času« (Scholte 2002, 11). Tukaj se Scholte moti, ko ne razlikuje med globalizacijo kot procesom in globalizacijo kot ideologijo. Je pa res, da je liberalizacija trga samo en segment globalizacije, njena ekonomska posledica in diskurzivni vzrok, zato je enačenje pojmov nepopolno. Liberalizacija je samo eden vidik globalizacije (globalizma), čeprav morda dominanten.

Naslednji pomen globalizacije se veže na pozahodnjenje kot specifičen model univerzalizacije, v katerem se družbene strukture modernosti, kot kapitalizem, industrializem, racionalizem in urbanizem širijo po svetu in uničujejo obstoječe kulture in lokalne identitete. V tem kontekstu se globalizacija

reducira na kolonizacijo in amerikanizacijo, na kulturno zastrupljanje s strani zahoda in na imperializem, npr. McWorld (Barber 1996). Za kritike je globalizacija hegemonski diskurz, ideologija vsiljenega napredka, ki v sebi skriva dolgoročno uničenje in podreditev. Vendar sta modernost in zahodna civilizacija prevladovala že pred sodobno globalizacijo, poleg tega bi lahko globalizacija spremenila svoj tok in se usmerila proti-zahodno, kot npr. budistična ali islamska globalizacija, tudi postmoderna. Prav tako ni jasno, da je globalizacija v osnovi imperialistična, saj obstajajo tudi globalna emancipatorna gibanja (tudi alter-globalizmi so globalni). Pozahodnjenje, modernizacija in kolonizacija imajo daljšo zgodovino kot sodobna globalizacija. Trenutno prevladujoče oblike globalnosti bi lahko k večjemu analizirali kot partikularne vidike, fazo in obliko modernosti. V tem primeru bi se lahko strinjali, da je pozahodnjenje le eden izmed procesov globalizacije, poleg tega je le trenutna manifestacija tega procesa, pa še to predvsem na diskurzivnem nivoju.

Scholte (2002) najde edino smiselno interpretacijo globalizacije v *deteritorizaciji*. Ta koncept globalizacije identificira globalizacijo kot razširitev trans-planetarnih, v zadnjih časih supra-teritorialnih odnosov med ljudmi. Iz te perspektive vsebuje globalizacija zmanjševanje ovir med trans-svetovnimi kontakti. Ljudje se lahko povezujejo z drugimi v enem svetu, tako na fizičnem, pravnem, kulturnem in psihološkem nivoju. Globalizacija se nanaša na premike v naravi družbenega prostora. Ta koncept je v kontrastu z ostalimi štirimi, saj edini predvideva, da je prišlo do sprememb v družbeni geografiji. Sodobne tras-planetarne povezave so številčnejše in bolj zgoščene kot v kateri koli predhodni dobi. Več ljudi se bolj pogosto in bolj intenzivno povezuje znotraj sveta. Nikoli ni bilo na globalnem nivoju toliko komunikacije, bolezni, finančnih transakcij, investicij, potovanj ali trgovanja. Vendar se Scholte ujame v lastno past, ko pravi, da so sodobne tras-planetarne povezave sicer niso nove, so pa številčnejše in bolj zgoščene kot v kateri koli predhodni dobi (Scholte 2002, 16). Torej nimamo opravka z ničimer novim, le z večjo intenzivnostjo istih procesov. Posredno tudi sam nakaže, da je globalizacija zgodovinska. Njeno povečano razsežnost in njen vpliv bi lahko kvečjemu imenovali »sodobna globalizacija«, ki je pač intenzivnejša, predvsem zaradi sodobnih tehnoloških danosti. Razvoj poteka pospešeno in tako je z globalizacijo. V tem kontekstu je neprimerno govoriti o novi realnosti, ker to posledično pomeni, da je tudi tehnološki razvoj, zaradi ne-precedenčnih razsežnosti, nekaj povsem novega. To, da se »več ljudi se bolj pogosto in bolj intenzivno povezuje znotraj sveta kot enega prostora,« velja tudi za druga zgodovinska obdobja. Tudi za t.i. »supra-teritorialnost«, ki presega teritorialnost v smislu »trans-svetovne simultanosti« in »trenutnosti« (Scholte 2002, 18) je le intenzifikacija sicer zgodovinskih teženj po preseganju teritorialnih omejitev (npr. poštni golobi ali telegraf). Zato gre v debati o

globalizaciji kot deteritorizaciji v osnovi za sicer splošnejše vprašanje morebitnega prehoda kvantitete v kvaliteto, ki pa je spet relativna (sedanjost je za nas pač vedno nova).

Vnovič lahko povežemo globalizacijo z nacionalizmom. Opažena de-teritorializacija je namreč odziv na teritorializacijo, ki pa, tako kot globalizacija, ni naravna, nujna, neizogibna, večna in trdna, temveč zgolj trenutna paradigmatična fiksacija. Nova globalizacijska trans-teritorialna realnost je tako nova samo glede na teritorialnost, ki pa je prav tako nova glede na pred-moderna obdobja. Konec teritorialnosti je namreč tesno povezan z zatonom nacionalizma. Politična identiteta je le znotraj državo-centrične in nacionalistične fiksacije bila ekskluzivno nacionalna. S tem je kontaminirana celotna epistemološka paradigma teritorialnosti. Makroekonomija se je znotraj te tradicije ukvarjala s produkcijo, menjavo in porabo znotraj nacionalnih in mednarodnih okolij, ki so v specifičnem razmerju. Politologi so se ukvarjali z vladanjem kot teritorialno kategorijo, državami, tudi mednarodnimi okoljem, institucijami itd. Tako je npr. Jeremy Bentham (2007) v letu francoske revolucije skoval tudi termin »internacionalno«. Zgodovinarji so preučevali kontinuiteto časa v teritorialnih kontekstih lokalnosti in držav, meddržavnih vojn, gibanja ljudstev itd. Študije literature so se ukvarjale s teritorialnimi žanri, npr. nemške ali angleške literature. Antropologi in sociologi so študirali nacionalne in lokalne skupnosti, npr. indonezijska plemena in kitajsko družbo.

Gre torej za navade, ki so globoko ponotranjene. Vendar ta teritorialna in nacionalna omejenost ni večna in univerzalna paradigma in metoda. Je specifičen odraz npr. teritorialno definirajočega in izključujočega nacionalizma. Scholte (2007, 28) pravi, da »globalnost ne nadomešča teritorialnosti popolnoma, vendar supra-teritorialnost vpeljuje večjo kompleksnost v kategorije kulture, zgodovine, politike, ekonomije itd. Relativna enostavnost teritorialno državne nacionalne predstave blede.« Menim, da je to predvsem posledica paradigmatičnih epistemoloških sprememb, predvsem bolj kot ontoloških. Res je, da se svet de-teritorializira, vendar hkrati nikdar ni bil tako teritorialen, kot smo ga videli.

Zadnji vidik je globalizacija kot *univerzalizacija*. Uporablja se za opisovanje procesov razpršitve različnih objektov in izkušenj med ljudmi na vseh obljudenih delih sveta. Globalno pomeni svetovno razsežnost in je vseobsegajoče. Pomeni »globalizacijo poslovnih oblek, jedi iz karija, barbik, protiteroristične zakonodaje itd.« Globalizacija kot univerzalizacija zaobjema homogenizacijo svetovne kulturne, ekonomsko, pravno in politično konvergenco. Scholte tudi tukaj ne najde novega in specifičnega vpogleda v tematiko

globalizacije. Po njegovem mnenju se v sodobnem času pojavlja svetovna univerzalizacija, prav tako smo priča kulturni homogenizaciji. Ker pa globalizacija pomeni tudi fragmentacijo, je ne moremo reducirati na zgolj univerzalizacijo. »Nobeden koncept globalizacije ni bil uporabljen za opis univerzalizacije v preteklosti, zato tudi sedaj ni nobene potrebe po iznajdbi novega besednjaka za analizo starodavnega fenomena« (Scholte 2002, 12). Vpeljava nove terminologije pa ima lahko seveda različne vzroke, kar je razvidno iz dela tega teksta, ki se nanaša na neologizme. Lahko pa vzamemo za primer fizikalno silo gravitacije. Ali smo priča silam gravitacije šele od vpeljave tega pojma leta 1687? Stari Grki so brez težav shajali brez pojma gravitacije in jabolka so vseeno padala na tla, zakaj bi torej potrebovali nov pojem? Ali je vpeljava pojma gravitacije tudi posledica nove realnosti, novega pojava revolucionarnih, pred tem nevidenih gravitacijskih sil? Vprašanje je retorično.

Vsekakor pa drži, da je termin in koncept univerzalizacije le delno primeren za opisovanje globalizacije. Kot proces je mnogo več kot enosmerno povezovanje v smeri homogenizacije. Prav tako se kot diskurz uporablja za opravičevanje raznoraznih »političnih projektov«. Z njo se lahko opravičujejo projekti večje globalne vključenosti (globalizacija kot priložnost) in projekti nacionalne zaprtosti (globalizacija kot grožnja). Zato je potrebno razjasniti eno izmed ključnih dihotomij globalizacije, ki se nanaša na njene učinke univerzalizacije in individualizacije. Pri tem je lahko individualizacija razumljena tudi kot antipod globalizacije.

Kot rečeno, globalizacija lahko pomeni tudi fragmentacijo in diverzifikacijo in je zato ne moremo reducirati na zgolj univerzalizacijo. Podoben pogled nakazuje na dvojnost teh procesov: »Proces globalizacije predlaga dve simultani sliki. Prva slika vključuje razširitev določene kulture navzven, proti njenim mejam, svetu. Heterogene kulture postanejo vključene in integrirane v dominantno kulturo, ki bo prekrila ves svet. Druga slika pa prikazuje kompresijo teh partikularnih kultur. Stvari, ki so bile držane narazen, so izpostavljene kontaktu in soočenju« (Featherstone 1995, 6). Vendar, ali imamo res opravka z dvema procesoma, ali gre morda za dialektičnost istega procesa?

Definirajmo najprej individualnost. Individualno avtonomijo v polju globalizacije je mogoče koncipirati glede na to, v kolikšni meri posameznika ne moremo pojasniti že na podlagi njegove teritorialne pripadnosti. Čim večji je tisti preostanek individualne variabilnosti, ki ga ne moremo pojasniti že na podlagi poznavanja njegovega okolja, tem višja je lahko stopnja individualizacije. V sodobnem času gre predvsem za vlogo (avtonomijo) posameznika ali družbene skupine v kontekstu radikalne kompresije prostora in časa. Pri tem pa je

bistvena ugotovitev, do katere se je dokopal že Simmel; se s tem, ko se povečuje število akterjev, od katerih je posameznik odvisen, obenem zmanjšuje odvisnost od vsakega posameznega od njih. Iz tega sledi, da se ob razširjenem naboru alternativ relativno zmanjšuje tudi odvisnost in ranljivost v odnosu do tistih, ki so v njegovem neposrednem okolju. Individualizacija kot zmanjševanje določenosti na osnovi pripadnosti določenemu geografskemu okolju ne zadeva le posameznike, temveč tudi skupine in celo posamezne lokalne skupnosti ali regije. King (1990) in drugi raziskovalci, ki so v zadnjih letih proučevali »globalna mesta«, so ugotovili, da se ta vse bolj odmikajo (izločajo/izključujejo) iz okvirov njihovih nacionalnih držav in da po svojih značilnostih vse bolj odstopajo od svojega tradicionalnega zaledja. To pomeni izjemno razširitev dostopnosti do drugih subjektov. Tako posameznik vstopa v odnose (medsebojne) odvisnosti z vse večjim številom akterjev v širšem prostoru (Mlinar 1990). Odvisnost se kvalitativno spreminja.

Ena razsežnost se nanaša na razliko med svetovno distribucijo blaga, ljudi in idej ter vključuje primerjavo med njihovimi atributi podobnosti in razlik. Pri tem se v globalizacijski debati pojavita pojma homogenizacije in diverzifikacije. Druga pa se nanaša na razliko med stopnjo njihove medsebojne povezanosti na globalnem nivoju, v smislu, da lahko ena sprememba v določeni enoti vpliva na spremembe v drugih enotah. Tukaj govorimo o avtonomiji in odvisnosti. Obe razsežnosti hkrati predstavlja dimenzija individualizacije, ki krepi avtonomne in edinstvene akterje (svetovne državljane). Vendar edinstvenost in avtonomija nista alternativni uniformnosti in odvisnosti. Individualizacija ni alternativa globalizaciji. Obe predstavljata enotni nasprotji v toku prostorsko-časovnih sprememb. Čeprav je večina pristopov k preučevanju globalizacije enodimenzionalnih, se pojavlja vedno več takšnih, ki trdijo, da globalizacija hkrati povzroča kontradiktorne spremembe. Priča smo hkratni krepitvi velikih in malih sistemov, globalizacije in fragmentacije, sub-nacionalne avtonomije in transnacionalne integracije. Homogenizacija je navidezno kontradiktorna diverzifikaciji, vendar je hkrati njen pogoj. Za lažje razumevanje je morda potrebno ločiti med dvema oblikama diverzifikacije: razlikovanju na podlagi izključitve (npr. ločitev) in razlikovanju na podlagi vključitve (npr. komunikacija).

Teritorialna diverzifikacija, ki je nastala na podlagi ločitve ali izključitve (različni jeziki, nacionalne države itd.) je kontradiktorna s povečano povezanostjo in se zaradi tega zmanjšuje, saj omejuje gibanje ljudi, blaga in idej. Ta proces pa povečuje tudi svetovno homogenizacijo (npr. EU), da je lahko pretok večji. Po drugi strani pa večja povezanost vpliva na večji dostop do več možnosti izbire in kreacije vedno več novih kombinacij teh izbir. Odpira se več možnosti. To pa

spodbuja diverzifikacijo na podlagi vključitve. Zato lahko hkrati opazujemo standardizacijo (oziroma harmonizacijo) in številne unikatne fenomene. Na takšen način lahko razumemo hkratne, navidezno nasprotne trende; npr. razpad skupnosti in novi lokalizem, uničenje lokalnih kultur in obuditev regionalizma, izgubo nacionalne identitete in nove nacionalizme (Mlinar 1992). Stare identitete, konstruirane na podlagi izolacije se dopolnjujejo z novimi, konstruiranimi na podlagi selektivne komunikacije. Diverzifikacija na podlagi teritorialne izključenosti in omejene komunikacije upada, hkrati pa se povečuje skupen obseg diverzifikacije globalne družbe.

Poglejmo še drugo razsežnost globalizacijske debate, torej razmerje avtonomije in odvisnosti. Iz vidika medsebojne povezanosti lahko tudi tukaj opazamo istočasen upad in povečanje avtonomije in odvisnosti. Ne obstaja enostaven premik iz ene v drugo ali obratno. Pojma nista alternativni. Globalizacija sproža večjo avtonomijo akterjev v smislu njihove večje možnosti izbire, kot tudi večjo odvisnost od skupnosti kot celote. Avtonomija akterjev narašča, ko se zmanjšuje njihova neodvisnost. Z drugimi besedami, proces globalizacije vpliva na tranzicijo avtonomije z izključitvijo k avtonomiji z vključitvijo. Ko preidemo iz narodnega, državnega gospodarstva, ki želi zadovoljiti svoje potrebe samostojno, neodvisno od uvoza, v globalno odprto gospodarstvo, smo manj neodvisni. Postajamo soodvisni, hkrati pa se nam s tem poveča lastna avtonomija, saj se opravljajo ovire in povečuje avtonomija svobodne izbire in večja nabor možnosti. Globaliziran svet generira avtonomijo in jo ne odpravlja. Logika ničelne vsote, ki se je dobro aplicirala na imperije, politiko moči, ekonomski in kulturni imperializem, izgublja svojo razlagalno moč. V sedanjem globaliziranem svetu je frontalna ločitev vedno manj pomembna in postaja iluzorna.

Univerzalizem se splošno nanaša na vsak koncept, ki se nanaša na vse osebe/stvari v vseh situacijah in za vedno. V filozofiji je univerzalizem doktrina, ki predpostavlja, da lahko odkrijemo univerzalna dejstva, zato ga lahko razumemo kot nasprotnega relativizmu (Browning 2006). V metafiziki je univerzalno v kontrastu z individualnim ali partikularnim (npr. univerzalni princip, resnica, religija). V raznih strokah se uporablja kot načelo enake dostopnosti do nekih dobrin ali splošna solidarnost. »Pod univerzalizacijo so npr. že v štiridesetih letih prejšnjega stoletja razumeli (ali bolje napovedovali) »planetarno sintezo kultur« in »globalni humanizem«. S pojmom univerzalizacije se je običajno mislilo na uveljavljanje gregorijanskega koledarja, kitajskih restavracij, širjenje avtomobilizma, dekolonizacijo, itn. (Rizman 2001). Univerzalne človekove pravice so tipična uporaba pojma, ki tukaj pomeni enako veljavo za vse. Hitro pa bi se pojavila negativna konotacija, če bi univerzalnost sintetizirali z družbenimi dolžnostmi. V prevladujočem diskurzu tako nekaj, kar

postane univerzalno, izgubi svojo individualnost in identiteto. Glavni problem pojma univerzalizacije je torej njegova nekoherentnost ter negativna konotacija konvergence k enakosti. Globalizacija pa je proces, ki vodi predvsem k manjšim razlikam, in ne k enakosti, ter poteka v duhu vzporednosti in soodvisnosti procesov homogenizacije in diverzifikacije. Podobno je Roland Robertson v duhu »glokalizacije«¹ konceptualiziral globalizacijo kot »univerzalizacijo partikularnega in partikularizacijo univerzalnega«² (Robertson 1992, 100).

Globalizacija je vesplošni razmah aplikacij univerzalnih principov, vendar razširitev univerzalnih principov ne pomeni nujno homogenizacije, torej, da je vse povsod isto, saj se lahko ti univerzalni principi pojavijo v praktično neskončnih unikatnih kombinacijah (Teune 1984, Mlinar 1990). Globalizacija ni samo univerzalizacija, temveč hkrati tudi npr. individualizacija, zato je globalizacija širši pojem od univerzalizacije.

Termin globalizacije se je torej pojavil kot odziv na omejujočo nacionalno fiksacijo in kot odziv na praktično potrebo po neologizmu, saj sorodni termini in koncepti, npr. liberalizacije, modernizacije, univerzalizacije, internacionalizacije, deterritorizacije itd., enostavno niso primerni za razlago procesov, ki jih sedaj v prevladujočem znanstvenem diskurzu imenujemo globalizacijski.

3.5 Globalno in lokalno

Sorodna dihotomija univerzalizacije – individualizacije, ki se mnogokrat veže na diskurz globalizacije in jo je potrebno obrazložiti, je tudi globalno – lokalno. Po navadi gre za sinonima za veliko in majhno. To pa velja samo v okvirjih geografske, teritorialne vključenosti. Takšno dojemanje pa spregleda dejstvo, da večja dostopnost (in odprtost) spodbuja tudi večjo izbiro, kar rezultira v nastajanju skupin, organizacij in omrežij, ki so lahko sestavljena iz majhnega števila ne-teritorialno povezanih akterjev.

Tudi teritorialno dimenzijo moramo razumeti bolj kot potencialno in ne kot dejansko teritorialno pokritost. Pred nami namreč ni družba z vedno večjimi skupinami, kot posledico teritorialne ekspanzije integracijskih procesov (npr. EU ali NAFTA), temveč družba, sestavljena iz vedno manjših in vedno bolj različnih skupin in posameznikov, povezanih na svetovni ravni. Kot smo že ugotovili, diverzifikacija na podlagi teritorialne izključenosti in omejene komunikacije upada, hkrati pa se povečuje skupen obseg kvalitativno drugačne diverzifikacije globalne družbe. V tem primeru ne moremo razumeti lokalnega samo kot nekaj, kar je mikro-teritorialno. Hkrati pa tudi globalnega ne smemo razumeti, kot

nekaj, kar zajema cel svet. Čeprav normalno dojemamo globalizacijo kot planetarni pojav, je to izključno posledica tega, da je sodoben svetovni sistem postal planetaren. Če razmišljamo o globalizaciji zgodovinsko, lahko razumemo globalizacijo iz njenega kvalitativnega vidika in jo lahko apliciramo na vsak svetovni sistem, ne glede na to, kako razširjen ali omejen je njegov obseg, torej tudi npr. na izolirane pacifiške otoke ali Evrazijo. V trenutku, ko določen proces zaobjame ves svet, se kvalitativno ne spremeni.

Pojem globalnosti ne pomeni nujno svetovne razsežnosti, sploh kadar ga dojemamo kot posledico delovanja globalizacijskih procesov, kot splošnih, generičnih procesov. Tako tudi npr. univerzalno (npr. univerzalni plačilni nalog) ne zaobjema ves univerzum (vesoljni prostor). Globalizacija je proces, zato ga ne moremo definirati z nekim stanjem. Če je proces, ki vodi k globalnemu, ne more biti vezana na »svetovno razsežnost«, ki je tukaj lahko k večjemu cilj ali posledica tega procesa, hkrati bi globalen prostor pomenil konec delovanja procesov globalizacije. Globalizacija kot večni proces pa nima svojega konca, zato je tudi globalno, kot nek končni cilj ali ideal, vedno nedosegljivo. Smiselno bi bilo govoriti o bolj ali manj globalnem svetu. Zato lahko tudi Perzijski imperij obravnavamo kot globalen, sicer manj globalen od današnjega sveta.

Globalno in lokalno se v polju globalizacije nanašata tudi na kvalitativne značilnosti. Kvalitativno lokalna družbena skupina (npr. računalniški hekerji) je lahko teritorialno globalno povezana, hkrati lahko imajo teritorialni lokalni procesi, npr. znotraj EU, kvalitativno globalno logiko delovanja. Tudi neka teritorialno lokalna skupnost (turistična destinacija) je lahko kvalitativno praktično nepovezana in hkrati globalna v smislu multi-nacionalnosti. Medtem pa na ravni celotnega planeta, na določenih področjih (npr. mobilnost delovne sile), težko zasledimo globalne procese (vsaj ne v takšnih razsežnostih kot v drugih segmentih).

Globalno bi lahko zato povezali s procesi homogenizacije, lokalno pa z manifestacijo delovanja procesov diferenciacije. Globalne skupnosti bi tako bile soodvisne, lokalne skupnosti pa individualizirane in avtonomne. Vendar to pomeni, da je vsaka skupnost hkrati globalna in lokalna, torej moramo govoriti o stopnji globalnosti ali lokalnosti. Ker pa sta globalno in lokalno (tako kot homogenizacija in diferenciacija) komplementarna ter medsebojno povezana koncepta, ju lahko združimo v koncept glokalnega.

Glokalno je sicer v globalizacijskih debatah razširjen pojem, ki povezuje globalno z lokalnim. Pojem se je pojavil v poznih 80. letih 20. stoletja v člankih japonskih ekonomistov, populariziral pa ga je Roland Robertson (1992). Glokalizacijo je opisal kot hkratni in simultani proces delovanja univerzalizacije in

partikularizacije. Do tega ga je pripeljalo poznavanje japonske kulture, v kateri se globalizacija uporablja v ekonomiji, v kontekstu prilagoditve globalnih proizvodov lokalnemu okolju in okusu potrošnikov (Khondeker 2004). Robertson je globalizacijo konceptualno nadgradil, saj jo je univerzaliziral. Tako ni reducirana samo na ekonomsko sfero, temveč tudi na kulturo, religijo, etnične skupnosti, družbena gibanja itd. Globalizacija tako pomeni univerzalni proces hkratne krepitve lokalnega in globalnega, bolje rečeno hkratne »makro-lokalizacije« in »mikro-globalizacije« (Khondeker 2004). Lokalne ideje se globalizirajo, hkrati pa se globalni trendi prilagajajo lokalnem okolju. Ta koncept sovпада z razumevanjem sočasnosti globalizacije in individualizacije ter hkratnega delovanja homogenizacije in diferenciacije. Globalizacija tako povzroča konglomerate globalnih skupnosti. V tem pogledu je globalizacija v bistvu sinonim globalizaciji.

Razlog za Robertsonovo (1995) uporabo novega pojma bi lahko iskali v istih razlogih, kot smo jo pri globalizaciji. Po eni strani nagnjenost k neologizmom, kar pa je po drugi strani v direktni povezavi z odzivom na takratno prevladujočo konstrukcijo pojma globalizacije. Kot odziv na dožemanje globalizacije kot sile, ki uniformno in univerzalno homogenizira svet. Globalizacija je upor proti takšni konceptualizaciji globalizacije. Podobno je storil Anthony Giddens, ki se je tudi ukvarjal z razmerjem med lokalnim in globalnim. Za njega je globalizacija razlog za obuditev lokalnih kulturnih identitet na različnih koncih sveta (Giddens 2000). V tem pogledu je lokalno (tudi nacionalističen ali proti-imperialističen) odziv na globalne procese. Takšno dožemanje pa je površno, saj je, kot smo ugotovili, lokalno lahko tudi globalno konstituirano. In obratno. Vsaka globalna skupnost je v nenehni interakciji z nad-sistemom, v katerem se nahaja. Globalno lokalno in lokalno globalno sta povezana, oba sta v določeni meri globalna, ne glede na morebitne odnose dominacije, neenakosti, ogroženosti, itd...

Za primer lahko vzamemo jezike. Globalizacija trenutno ne »uničuje« (nujno in enoznačno) lokalnih etničnih jezikov. Preko interneta, ki ga lahko vzamemo za manifestacijo globalizacije, se homogenizirajo jeziki (npr. angleščina). Hkrati nudi internet možnosti za komunikacijo v lokalnih jezikih, saj povečuje možnosti interakcije, internet pa se tudi izmika nasilni jezikovni asimilaciji. Hkrati se z internetom pojavljajo novi jezikovni vzorci, t.i. »net-lingua«. Nastaja globalen jezik, temelječ na angleščini, ki pa se ob homogenizaciji tudi lokalizira (npr. »indie-angleščina«), krati se preko interneta lokalne jezikovne skupnosti lahko globalno povezujejo. Določeni dialekti se celo prvič standardizirajo (npr. Kreoli). Učinki globalizacije so vse prej kot uniformni. Sicer pa, ali ne bi bil enoten svetovni jezik, »lingua franca«, pridobitev za vse? Vsaka argumentacija nacionalnih vernakularnih jezikov je neposredna implementacija nacionalizma,

torej se lahko argumentira samo z nacionalističnim diskurzom (npr. tradicije, zapuščine, prednikov, narodnega interesa, narodne kulture itd.)

Globalizacija je glede na svoje raznolike in navidezno nasprotne učinke sicer podobna glokalizaciji, vendar je ne gre označiti za njen sinonim, temveč prej kot manifestacijo globalizacije. Vsekakor pa je glokalizacija uporaben koncept za razlago učinkov globalizacije, predvsem v točki, kjer demantira videnje globalizacije in njenih učinkov kot nek »tsunami«, ki bo izbrisal vse lokalne (predvsem kulturne) razlike.

3.6 Vzrok in/ali posledica globalizacije

Za razumevanje globalizacije je potrebno razsvetliti še eno klasifikacijo globalizacije, ki je v analizi globalizacije neizogibna. Že iz periodizacije globalizacijskega diskurza lahko razberemo različna videnja globalizacije glede na njihovo osnovno karakteristiko in obliko delovanja, ki so prisotna že od začetka globalizacijskega diskurza. To je delitev na vrste globalizacije, predvsem na njen ekonomski, sociološki in političen vidik.

Ekonomski vidik globalizacije predpostavlja, da je globalizacija predvsem stvar gospodarskih tokov. Iz tega vidika naj bi integracija trgov in produkcijskih procesov zmanjševala vlogo »geografije« v distribuciji resursov. Ta proces posledično vpliva na družbene spremembe, tudi politične (glej npr. Bhagwati 2004, Wolf 2004, Strange 1996 itd.). Nekateri (npr. Bhagwati 2004) tako definirajo globalizacijo kot »integracijo nacionalnih gospodarstev v mednarodni ekonomski prostor preko trgovanja, tujih neposrednih investicij, kratkoročnih kapitalskih tokov, mednarodnega toka delavcev (in ljudi na splošno) ter tokov tehnologije«. Drugi pa npr. trdijo, da je globalizacija »integracija ekonomskih aktivnosti preko trga« (Wolf 2004 v Bisley 2007). Globalizacija je v tem pogledu reducirana na njene ekonomske implikacije.

Za *sociološki* pristop k globalizaciji je značilno, da se osredotoča na kolaps pomena razdalje-prostora (npr. Harvey 1989, Robertson 1992) ter vzpostavitev novih razsežnosti komunikacije. Sociologi govorijo o kompresiji prostora in časa (Bauman 2001), supra-teritorialnosti (Scholte 2002), tokovih prostora in kolapsu časa (Castells 1997). Globalizacijo povzročajo številne sile, le te pa delujejo tako v družini, vojski, politiki, znotraj razrednih razmerij itd. Družbena transformacija je centralna karakteristika globalizacije. Takšen pristop pa se na nenavaden način oddaljuje od klasične sociološke teorije, saj ti avtorji posredno

trdijo, da so geografske dimenzije družbenega prostora ključne determinante družbenega življenja.

Iz *politične* perspektive lahko razumemo globalizacijo kot krepitev nadnacionalnih in internacionalnih političnih struktur. Tudi nedržavni akterji vplivajo na moč in suverenost držav. Po drugi strani pa se lahko politična globalizacija nanaša na političen diskurz globalizacije, s tem pa omogoča globalizacija mobilizacijo podpore za politične projekte. Kot že rečeno, obstaja še strukturni pristop, kjer globalizacija ne služi samo za legitimacijo političnih projektov, temveč imamo opravka s širšo »reorganizacijo dojemanja politike« (Kofman in Young 1996 v Bisley 2007).

Ustaljen in prevladujoč način preučevanja globalizacije je sektorski, glede na ekonomski ali političen vpliv, spremembo kulture in institucij. Večina teoretikov se tako osredotoča zgolj na en sektor (npr. Wallerstein na ekonomijo, Robertson na kulturo itd.), nekateri pa jih obravnavajo simultano (npr. tisti, ki se ukvarjajo z ideologijo). Mlinar (1990) meni, da bo sektorski pristop vedno bolj zameglil (in ne razkril) aktualne procese globalizacije. Trend k večji različnosti in unikatnosti akterjev, ki delujejo znotraj majhnih prostorov in tokov se namreč odmika od klasičnega dojemanja segmentirane družbe. Lahko se strinjam tudi s pogledom Turnerja in Khondkerja (2010), za katera je globalizacija zgodovinski proces ali skupek medsebojno povezanih procesov; po eni strani je makro-zgodovinski proces, po drugi strani pa na mikro-ravni direktno vpliva na življenje ljudi, vključno z njihovo zavestjo v vsakdanjem življenju. Globalizacija v tem pogledu ni ne grožnja, ne rešitev. Je kompleksen proces socialne, kulturne, ekonomske in politične povezanosti, ki jo je potrebno preučevati iz višjega nivoja kompleksnosti in abstraktnosti.

Raziskovanje globalizacije po sektorjih je problematično, saj le teh ne moremo obravnavati ločeno. Ekonomije ne moremo obravnavati neodvisno od politike, saj sta neločljivo povezana. Naj pomislimo samo na Britansko vzhodnoindijsko družbo ali naftno in vojaško industrijo ZDA. Podjetja vplivajo na politične procese, hkrati pa politiki postavljajo pravila ekonomskim trgov. Nemalokrat delujejo usklajeno. Tudi kulture ne moremo obravnavati neodvisno od potrošnje, trga ali medijev. Nad družbenimi identitetami ima preko ideoloških aparatov države (delno) kontrolo politika, pa tudi množična potrošniška kultura ali množični mediji. Potrošniško družbo kontrolirajo in ustvarjajo gospodarski subjekti, predvsem TNP in množični mediji, ki so spet v navezavi s politiko. Ne nazadnje lahko raziskujemo tudi elite, ki povežejo vse segmente družbe. Zato je v tem oziru potreben eklektičen pristop, ki ga še najbolj povezuje politična

globalizacija, saj imajo globalizacijske spremembe svoje politične posledice, hkrati pa politične vzroke.

Vzročno posledično delovanje globalizacije je dodaten razlog, zakaj je takšna deljena obravnava globalizacije pomanjkljiva. Ekonomske implikacije so predvsem posledice globalizacije, način njene reprezentacije, pomembno pa je pogledati na globalizacijo tudi iz vidika njenih virov in razlogov, ne samo njenih posledic. Če želimo razumeti katerikoli proces, je bistveno, da razumemo njegove vzroke. Lahko npr. ugotovimo, da ljudje epidemično umirajo, to bolezen imenujemo kuga ter hkrati ugotovimo da ima kuga globalne pandemične razsežnosti. Lahko opravljamo statistične analize širjenja bolezni ali opažamo različne genske modifikacije smrti, uporabne in koristne izsledke pa lahko ponudimo le, kadar razumemo vzroke te bolezni. Takrat jo lahko zdravimo ali celo odpravimo vzroke oz. povzročitelje bolezni. Podobno je pri globalizaciji, ki naj bi (na nek način) prav tako kazala simptome »bolezni« sodobne družbe (neenakomeren razvoj, lakota, zmanjševanje socialnih pravic, degradacija okolja, onesnaževanje, izkoriščanje itd.), potrebno pa je poiskati njene povzročitelje.

Pogled na globalizacijo s strani njenih vzrokov lahko pripomore tudi k njeni demistifikaciji, predvsem zato, ker je eden izmed največkrat omenjenih vzrokov globalizacije tehnološki napredek. V zadnjem času so zaradi izboljšane tehnologije upadli stroški transporta, potovanj, komunikacije, hkrati se je skrajšal čas transporta ljudi in dobrin. K temu so pripomogle inovacije, kot npr. telefon, železnica, avtomobili, čezoceanske ladje, letala, poštne storitve, sateliti, računalniki, internet, množični mediji itd. Zaradi teh inovacij lahko sedaj govorimo o globalnem svetu. Vendar smo bili tehnološkemu napredku priča tudi v bolj oddaljenih zgodovinskih obdobjih, le da so bile takratne inovacije z današnjega vidika bolj primitivne, npr. iznajdba kolesa, udomačitev konja, iznajdba plovil, prve ceste, jadrnice, smodnik itd. Tehnološke inovacije so vedno omogočale in zniževale stroške transporta dobrin in informacij, posledično so se razvijale civilizacije, razvijala se je trgovina, dobivale so se vojne. Če v abstraktnem smislu globalizacija pomeni družbeni razvoj, je le ta posledica napredka tehnologije.

Vendar še s tem nismo odkrili temeljnih vzrokov globalizacije, saj ima tudi tehnološki razvoj svoje vzroke, najlažje opazne v prazgodovini. Človekov prvi večji (iz današnje perspektive) zgodovinski dosežek je bila uporaba ognja. S časom, ko so se njegovi možgani razvijali, je razvil govor in napredne tehnike lova, uporabljal je kosti, šivanke in lok, dokončno je ukrotil ogenj in izboljšal ognjišče, kar je omogočilo žganje keramike in topljenje kovin, uporabil je srp in košaro, razvil nove tehnike lovljenja rib itd. Tukaj lahko govorimo o razvoju

tehnologije, ki pa je potekal izredno počasi. Pred civilizacijami je napredek potekal precej spontano, saj so necivilizirani nomadi enostavno odšli v stran od težav (npr. suše), civilizirana ljudstva pa so morala zaradi omejene mobilnosti težave premagati. To so zmogli s tehnološkimi pridobitvami, ki so olajšale vsakodnevno življenje. Ljudje so z njimi pridobili prosti čas in so lahko začeli opazovati svoje okolje, med drugim tudi rast rastlin iz semen, kar je kasneje privedlo do kultiviranja rastlin in razvoj poljedelstva. V tem času se je pojavila delitev dela glede na spol, začeli so se družbeno razvijati in v ospredje je prišla družina, kasneje plemenske skupnosti. Življenje na določenem ustaljenem mestu je s časom zgostilo populacijo, ki se je večala in bolj organizirala. Razvoj tehnologije se je zato pospešil, kar je vplivalo na večjo učinkovitost življenja, tudi vojske. Počasi so civilizacije prevladale nad nomadi. K izboljšavi življenjskih standardov je pripomogla tudi živinoreja; kasneje razvoj mest, z bolj zgoščenimi družbenimi stiki, ki so dodatno pospeševali razvoj; trgovanje; razvita metalurgija; civilizirane oblike boja; iznajdba pisave; itd. Zaradi teh tehnoloških izboljšav in pridobitev so se začele civilizacije razvijati vedno hitreje, pospešeno. V določeni meri so razvoj pospeševale tudi vojne. Vsaka inovacija je vplivala na drugo, inovacije so se ciklično povezale, zaradi inovacij v transportu in komunikaciji (tudi medgeneracijski) pa so se tudi hitreje širile. Lažje so se prenašale preko obdobj in območij. Tako smo že od pradavnine priča naraščajoči dinamiki tehnološkega razvoja. Ti sinergijski učinki so vedno pospeševali razvoj, zato se sedaj nahajamo v obdobju največjega in najhitrejšega razvoja.

Če na podlagi zgodnjih inovacij napravimo sintezo in njihov namen in vzrok strnemo v en stavek, bi se le ta glasil: tehnološki razvoj je rezultat želje po enostavnejšem in lažjem življenju. Včasih tudi osnovne želje po preživetju, kadar pa življenje ni bilo ogroženo, pa vsekakor po njegovem olajšanju.

Za takšen pospešen razvoj bi lahko trdili, da je podvržen nekakšnim evolucijskim procesom, podobno kot življenje samo. »Biološka evolucija« je morda primarni evolucijski proces, pri katerem nas »narava« zelo počasi fizično prilagaja spreminjajočem se okolju. Hkrati pa ljudje tudi svoje obnašanje prilagajamo spreminjajočem se okolju, kar bi lahko imenovali »kulturna evolucija«. Ker ne gre za naključne, mutacijske spremembe, temveč za zavestne, le ta poteka mnogo hitreje kot biološka. Na drugi strani jo upočasnjuje tradicija in varnost preverjenih družbenih praks. Skozi zgodovino so ljudje imeli malo prostora za testiranje novih praks, saj so neuspehi lahko rezultirali v nepreživetju (pojem kulture tukaj nastopa v njenem najširšem smislu integracije vzorcev človekovih znanj, prepričanj in vedenja). Obstaja pa še tretji vidik, kateri je najbolj proaktiven. Ljudje namreč, da zadostimo svojim potrebam, svoje okolje tudi

aktivno spreminjamo. V procesu »tehnološke evolucije« potekajo tehnološke spremembe tudi brez kulturnih sprememb in so zato dosti hitreje. Vsaka nova inovacija po navadi temelji na razumu in na podlagi predhodnih inovacij, zato je verjetno, da bo izboljšala »kvaliteto življenja«. Zaradi tega ljudje težijo k novim inovacijam, ki pospešeno izboljšujejo življenjske standarde. Istočasno potekajo vse tri evolucije, vsaka s svojo hitrostjo, hkrati pa so med seboj povezane. Ko tehnologija spremeni naše okolje, se mora temu s časom prilagoditi tudi kulturni okvir, na dolgi rok se spreminjamo tudi sami, v biološkem smislu (npr. internetna tehnološka inovacija je spodbudila nastanke novih kulturnih vzorcev, celo novih oblik medosebne komunikacije; več tisoč letna uporaba oblačil in žita pa je zmanjšala človekovo poraščenost z dlakami in povečala zmožnost prebave večjih količin glutena). Vsi tri vidiki so torej medsebojno povezani. V času sodobne globalizacije smo priča pospešenim, do sedaj največjim in najhitrejšim tehnološkim spremembam, zato se, sicer z zaostankom, spreminja tudi kultura (v najbolj splošnem pomenu). Takšen razvoj je normalen in logičen, kar na drugačen način sicer ugotavlja mnogo avtorjev.

Družbene spremembe, ki jim lahko rečemo kulturne, so ključne za prihodnji razvoj današnje družbe. Osnova vsega človekovega prizadevanja je želja po boljšem življenju. Svoje obnašanje prilagajamo spremembam v okolju, ta želja pa spodbuja tudi tehnološki napredek, ki ne samo, da olajša prilagajanje okolju, to okolje tudi spreminja. S tem, ko se spreminja okolje, pa se mora spremeniti tudi naše obnašanje, da je spremenjenemu okolju optimalno prilagojeno in s tem omogoča »boljše življenje«. Okolje se torej nenehno spreminja, nenehno ga tudi sami spreminjamo, zato se mu moramo paradoksalno, ob tem, da ga sami spreminjamo, tudi prilagajati. Razkorak med družbenimi in npr. okoljskimi spremembami ter odzivanjem na te spremembe je najverjetneje eden izmed izvirnih grehov vseh družbenih težav. Ustvarjamo namreč razmere, ki nas celo ogrožajo.

Posledice globalizacije so sicer tehnološke in kulturne, ekonomski, politični, identitetni, normativni, vrednostni ali institucionalni elementi pa so vzajemno povezani. »Globalizacija je politična, tehnična in kulturna, pa tudi ekonomska« (Giddens 1999). Hkrati pa imajo te posledice tudi različne vzroke. Tehnološki razvoj lahko v tem družbenem razvoju, iz sociološkega vidika, zreduciramo na relativno neodvisno spremenljivko. Čeprav je bistven za splošen dolgoročni razvoj družbe, vseeno deluje kot dokaj avtonomna sila. Tudi biološko evolucijo lahko zanemarimo zaradi svoje dolgoročne dinamike. Tako nam ostane bistven element razvoja, kateri je zaradi svoje dinamike obvladljiv in vodljiv. To je kulturna evolucija. Ta je bistvena za razumevanje sodobne globalizacije, krati pa je delikatna zaradi tega, ker je hkrati posledica neodvisnih spremenljivk (npr.

naravnega okolja, tehnološkega razvoja) ter predmet usmerjenih, npr. ideoloških prizadevanj. V določeni meri je kultura odraz materialnega okolja, kateremu se spontano prilagaja. V določeni meri pa je odvisna od specifičnih družbenih vplivov in se tudi načrtno oblikuje. Če je npr. srednjeveška evropska kultura zaznamovana s spontano agrarno produkcijo, renesanso, razmahom trgovine in urbanizacijo, je hkrati tudi z usmerjeno politično centralizacijo, fevdalizmom in inkvizicijo. Če je kulturna evolucija odziv na spremenjeno okolje, bi lahko za načrtne, ideološke vplive dejali zamegljujejo naš pogled na svet, zato se kultura ne odziva primerno glede na objektivno realnost. Posledično se pojavijo družbene napetosti.

Kulturna evolucija je zavesten proces, ki je vedno podvržen tudi specifičnim interpretacijam. Družbena realnost je zato stvar trenutnega, mnogokrat prevladujočega pogleda na svet, produkt ideološke manipulacije oz. (hegemonsko) vsiljen družbeni konstrukt. Z manipulacijo interpretacije okolja lahko ustvarimo različne realnosti, zato lahko posledično ustvarjamo različne odzive na to realnost. Tako je možno usmerjati tudi kulturo, ki v tem kontekstu zaobjema družbene in politične strukture, ekonomijo, religijo, umetnost, vojaške institucije itd.

Primer takšne manipulacije je lahko religija, pa tudi nacionalizem. Nekateri ju v tem smislu celo primerjajo. Princ (2006) tako npr. za nacionalizem pravi, da ima lastnosti »tostranske religije«. Vendar, ali lahko ima tudi globalizacija svoje ideološke značilnosti, je tudi globalizacija lahko »sodobna religija«?

Kot smo ugotovili, so osnovni vzrok družbenih sprememb, torej tudi globalizacijskih, kulturne in tehnološke spremembe. Kulturne spremembe so posledica prilagajanja tehnološkemu razvoju (in okolju). Vzrok tehnoloških sprememb pa je želja po boljšem in lažjem življenju. Če pa pogledamo npr. politično dimenzijo globalizacije, pa je le ta mnogo manj »konkretna« in mnogo bolj arbitrarna ter imaginarna, da bi lahko bila posledica zgolj tehnološkega razvoja. Zato npr. politične globalizacije ne smemo razumeti samo skozi politične posledice globalizacije, temveč tudi skozi politične vzroke, torej na način, da pomaknemo politiko v center konceptualizacije globalizacije.

Politično razumevanje globalizacije ne predpostavlja samo sprememb v institucionalnem ustroju države in normi suverenosti, ampak se osredotoča tudi na to, kako globalizacija kot diskurz služi določenim političnim namenom, tako instrumentalno, kot strukturno. Globalizacijski diskurz pa preseže tudi obravnavano ločitev na vzroke in posledice globalizacije, saj je oboje hkrati - vzrok in posledica.

3.7 Globalizacijski diskurz

Globalizacija naj bi bila sila, ki nas sili k določenim neljubim dejanjem. Še posebej vpliva na avtonomijo nacionalnih držav (Beck 2000). Takšen diskurz se odseva v videnju, da »delovanje držav v vedno bolj kompleksnem mednarodnem sistemu hkrati omejuje njihovo avtonomijo in posega v njihovo suverenost« (Held 1991, 222). Podobne razprave se krepijo od začetka globalizacijskega diskurza, torej vsaj od konca 20. stoletja (Peer in Hirsch 2005, 32). Zaradi globalizacije tako države sprejemajo javne politike, s katerimi se odzivajo na izzive globalizacije. Če so nekateri konkretni javnopolitični odzivi, npr. v primeru naravnih nesreč, relativno logični, so drugi mnogo bolj izmuzljivi. Razlogi za politične ukrepe, tudi vojne, so namreč pogosto vezani na razloge, ki so abstraktni, npr. religija, nacionalna varnost, nacionalni interes, boj proti terorizmu, demokratizacija, podnebne spremembe, CO₂, ogrožanje mednarodne varnosti itd. Takšen odprt in zaradi tega mnogokrat zlorabljen pojem pa je tudi globalizacija. Ne glede na svoj realne vzroke, sub-procese in izmerljive učinke ne smemo pozabiti na to specifično dimenzijo globalizacije, na diskurz, ki se vzpostavlja okrog nje. Ima materialno bazo, hkrati pa obstaja kot pojem na zavestni ravni. Globalizacija je tako materialna, kot tudi imaginarna. Je hkrati realnost in fikcija, proces in projekt.

V tem smislu je »globalizacija kratko ime za kompleksne družbene procese, globalizacijski diskurz pa je intelektualni odziv na te procese« (Turner in Khondker 2010, 24). K temu lahko dodamo podoben pogled, ki pravi, da se »globalizacija nanaša na kompresijo sveta, pa tudi na večjo intenzivnost zavesti o svetu kot celoti« (Robertson 1992, 8). Ta zavest je tista sila, ki vpliva na kulturno evolucijo in ki bi naj peljala družbo v globalno dimenzijo človeške povezanosti. Globalizacija ne pomeni samo objektivnega procesa povečanja medsebojne povezanosti. Navezuje se tudi na zavest in subjektivno dožemanje sveta. Diskurz in retorika globalizacije lahko tako služita priklicu točno takšnih učinkov, ki jih ta diskurz pripisuje globalizaciji (Hay in Marsh 2000). Pri tem moramo sicer vedno paziti, da ne pozabimo, da ne moremo globalizacije reducirati le na njeno jezikovno, simbolno, diskurzivno in ideološko manifestacijo. Vsekakor pa ima diskurz, čeprav bazira na »nematerialnem« principu jezika, pomembno vlogo pri oblikovanju materialnih učinkov političnih procesov in ekonomskih gibanj. Po mnenju Wallersteina (2000, 28) je globalizacija celo »brez pomena kot analitičen koncept in služi primarno kot izraz političnega nagovarjanja.« Ali drugače: »globalizacija ni »output« resničnih sil trgov in tehnologij, temveč »input« v obliki retoričnih in diskurzivnih konstruktov, praks in ideologij, ki jih, v želji po

političnih in ekonomskih pridobitvah, določene skupine vsiljujejo drugim« (Walck in Bilimoria 1995, 3).

Diskurzivni element globalizacije smo lahko opazili že ob pregledu razvoja pojma in faz preučevanja globalizacije. Če se je globalizacija pojavila kot pojem, ki naj bi pomagal predstavljati spremenjeno družbeno realnost sodobnega sveta, se je kasneje pojavil poseben, ideološko usmerjen diskurz, ki ga lahko datiramo v obdobje poznih 90. letih 20. stoletja. Če smo bili na začetku priča znanstvenemu diskurzu, se je kasneje pojavil tudi ekonomsko-političen diskurz. Zloraba globalizacije v specifične propagandne namene je kot neposreden odziv spodbudila nasproten anti-globalizacijski diskurz, kmalu za tem, ko je znanstvena in splošna javnost začela opazovati zlorabe pojma globalizacije in jo povezovati z negativnimi političnimi ukrepi (glej Bisley 2007).

Prevladujoča logika delovanja politično motiviranega globalizacijskega diskurza je specifična reprezentacija skozi medije, s pomočjo katerih se nenehno ustvarja vtis, da je globalizacija zunanja sila, ki nas vedno znova prisili k nekim neljubim dejanjem. »Je najbolj kontroverzen diskurz, ki se pojavlja v rekonstrukciji javnih institucij. Kot dominanten diskurz se nanaša na neizogibno spremembo v kontekstu neizprosne zunanje sile« (Fiss in Hirsch 2005). Je »najbolj uporabljena, zlorabljen, najredkeje definirana, najverjetneje najbolj nerazumljiva, nebulozna in politično učinkovita beseda zadnjih, pa tudi prihodnjih let« Ulrich Beck (1997). Po eni strani imamo s pojmom globalizacije opravka vsak dan, po drugi strani ostaja nerazumljiv, tudi zaradi tega, ker se pojavlja v kombinaciji z novimi koncepti, kot so npr. regionalizacija, fleksibilizacija ali glokalizacija.

Pri razumevanju globalizacije se pojavi tudi problem kognitivne distance do objekta preučevanja. Debata, ki spremlja globalizacijo, npr. zaton nacionalnih držav, je namreč na določenem abstraktnem nivoju, ki preprečuje konkretizacijo. Akterje, ki naj bi zmanjševali moč nacionalnih držav, ne moremo enostavno identificirati. Za to naj bi bili krivi neki anonimni in vsem zunanji dejavniki, kot je razvoj ali trg. Pri tem se sicer pojavi vprašanje, ali ni takšno abstraktno videnje globalizacije, kot vedno zunanje sile, posledica neke učinkovite taktike prikrivanja realnosti in njene mistifikacije. Enotno videnje globalizacije otežuje tudi sama dinamika, ki je prisotna v globalizacijskem diskurzu. Če smo jo v 90. letih 20. stoletja dojemali pozitivno, se je kasneje ta simpatija obrnila in se jo danes izkorišča za argumentacijo neoliberalnih ekonomsko-političnih ukrepov, ekonomskih kriz, zmanjšanja konkurenčnosti držav, odpuščanja delavcev itd. Globalno, kot antipod nacionalnemu, pa se uporablja tudi kot predmet nacionalističnega diskurza.

Za razumevanje diskurzivnih praks lahko vzamemo študijo Spicerja in Fleminga (2007), ki se nanaša na konkreten primer globalizacijskega diskurza. Obravnavala sta lastnosti in učinke globalizacijskega diskurza na primeru avstralske javne televizije ABC in njegovega institucionalnega reorganiziranja. Ugotovila sta, da ima globalizacijski diskurz tri dimenzije. Prva se nanaša na vznik določenih tekstov in izrazov (poročila, medijske objave, govori itd.), ki povežejo objekt z globalizacijo. Na drugi stopnji se vključijo politični akterji (menedžerji, politiki, sindikati, družbena gibanja itd.), ki uporabijo ta diskurz v svojem boju za določene spremembe, vezane na ta objekt. Diskurz se torej mobilizira na strateški način. Nastopi tretja dimenzija, saj imajo diskurzi, ko so enkrat mobilizirani, konkreten socio-kulturni učinek, ki normativno oblikuje vlogo, smer in prihodnost tega objekta. Uspešni diskurzi postanejo tako vplivni in ponotranjeni, da imajo materialne posledice, saj npr. legitimirajo specifične tokove razvoja določenega objekta, npr. privatizacijo.

Spicer in Fleming sta konkretno preučevala razvoj diskurza na primeru menedžmenta, politikov in njim nasprotnih družbenih gibanj ter ugotovila, da obstaja povezava med globalizacijskim diskurzom in institucionalnimi spremembami. Na začetku se je pojavil dominantni diskurz »novega medijskega okolja« in novih pogojev delovanja ABC v globalnem okolju. Pojavil se je »komercialni« diskurz, ki se je nanašal na ekonomsko neučinkovitost javne televizije. Kot odziv na te diskurze so družbena gibanja aktivirala svoje diskurze in aktualizirala obstoječe. Z diskurzom »civilizacijske vloge« ABC so opozorili na njegovo vlogo podpiranja manjšinskih debat, umetnosti, kulture in znanosti. ABC naj bi delovala kot »združevalna sila« in imela zaradi tega specifično nacionalno »odgovornost«. S tem se je debata preusmerila tudi na polje nacionalizma. Strateško so se odprla stara vprašanja »neodvisnosti« javne televizije. Na komercialni diskurz menedžmenta in oblasti so družbena gibanja odgovorila s kontra-argumentom »nekomercialne narave« ABC. Dominantni diskurz je v tem primeru postal ravno globalizacijski diskurz, ki je igral centralno vlogo v procesu rekonstruiranja televizije. Menedžment se je namenoma in strateško oklepal diskurza, vezanega na globalizacijo, za legitimiranje menedžerskih iniciativ ter za vpeljavo novih oblik tržnih principov in komercializacije. Diskurz se je vrtel pretežno okrog neizogibnosti, zunanega pritiska in preživetja obstoječe oblike organizacije. Z uporabo, sicer (istega) načrtnega in namenskega jezika, pojmov odgovornosti, civilizacije in neodvisnosti, so alternativni diskurzi nasprotovali dominantnim diskurzom ter premaknili debato v javno sfero. Na koncu sta oba »pro« in »kontra« diskurza imela konkretne materialne posledice.

Na začetku so zagovorniki sprememb, tako politiki kot menedžerji, imeli zelo enostavno predstavo o tem, kako bodo s pomočjo specifičnega diskurza izvedli

spremenbe v smeri zmanjšanja državnega financiranja in odprtja globalnemu trgu. Debata se je zapletla, ko so nasprotniki na podoben taktičen način dosegli javno debato na svojem »domačem terenu«¹ alternativnih diskurzov. Če so npr. zagovorniki komercializacije uporabili diskurz vpliva »novega globalnega medijskega okolja«² za zagovarjanje komercializacije, so nasprotniki uporabili isti diskurz za opravičevanja večjega financiranja države. Avtorja sta v svoji raziskavi pokazala, da se globalizacija sicer ne konstituira nujno (in samo) z diskurzom, se pa lahko z diskurzom legitimira. Razkrila sta tudi razne diskurzivne taktike, ki lahko imajo tudi zelo konkretne učinke. Diskurz globalizacije sta pokazala kot proces, ki vključuje tekste in izraze, politične akterje in socio-kulturne učinke. Čeprav sta se ukvarjala z organiziranim uporom, kontra-diskurzi in taktikami, sta nedvomno razkrila tudi propagandne načine uporabe globalizacijskega diskurza za namene uveljavitve specifičnih političnih in zasebnih interesov. Evidentirala sta zlorabo pojma globalizacije za argumentacijo in hkrati zameglitev načrtovanih institucionalnih sprememb.

Iz njune raziskave je možno ugotoviti, da se lahko specifična in konkretna dejanja opravičujejo z abstraktnim diskurzom globalizacije (tudi kadar ni neposredne povezave). Kar pa je še pomembneje; s tem se vedno hkrati konstituira in reproducira sam diskurz globalizacije. Več ko je pogojevanja sprememb z globalizacijo, bolj »realna«³ in navidezno vseprisotna postaja. Bolj kot je globalizacijski diskurz prisoten, bolj je prisoten. Proces je tako spiralen, kar lahko razjasni tudi vedno večjo medijsko globalizacijsko »okuženost«⁴ in zasičenost.

Empirična analiza dnevnih časopisov v Sloveniji od leta 1990 naprej potrjuje, da se je politično v tem času depolitiziralo (Pikalo in Trdina 2009). Vedno več je sklicevanja na de-personalizirane mednarodne akterje, kar je delno posledica evropeizacije, predvsem pa globalizacijskih procesov, ki se jih predstavlja kot neobvladljive in anonimne. Politika se vedno pogosteje sklicuje na zasebne gospodarske akterje, kot vir depolitizacije pa nastopa neoliberalna ekonomsko-politična doktrina. Zaradi neoliberalnega diskurza, ki se predstavlja kot neizogiben, se izgubljajo mnenjska nasprotja in alternative. »Razlike med pomeni različnih akterjev se zapirajo, vedno več je rutinskosti, rutinskega interesnega govora uradnih virov, razprava se zožuje«⁵ (Pikalo in Trdina 2009, 56). Hkrati je v dnevnem tisku vedno več ekonomskih akterjev, saj dobiva ekonomija s svojimi gospodarskimi partnerji privilegirano vlogo tudi v razpravi o družbenih temah.

Na tem mestu je potrebno opomniti, da tudi skrajni ideološki diskurz ne ustvarja realnosti povsem iz nič, ali opisuje povsem napačno stanje. V resnici je najbolj učinkovito ravno sklicevanje na vidne globalizacijske učinke. V časopisih lahko

tako beremo članke z naslovi: Bo globalizacija po slovenskih tekstilcih strla še kmete? (MMC RTVSLO 2015). Po eni strani gre za precej omejeno in enostransko, ideološko, zmotno (in hkrati dominantno) razumevanje globalizacije, kot personificirane, nevidne, avtonomne in uničujoče sile. Po drugi strani pa je implicitna ugotovitev seveda pravila. Globalizacija je strla slovenske tekstilce, verjetno bo tudi kmete. Vendar bodo hkrati pridobili tekstilci v Indiji, ter kmeti na Nizozemskem ali v Ukrajini. Pridobili bodo tudi npr. strojniki in kemiki v Sloveniji. Trg, še posebej na področju tekstilne industrije, pa tudi prehrane, ni več prevladujoče nacionalen, temveč globalen. S tem se trg reorganizira, diferencira, posledično in neizbežno nekdo izgublja, drugi pridobiva. Gledano skozi državno prizmo prav tako; določene države zaradi selitve kapitala in izdelkov (pa tudi izkoriščanja na podlagi ekonomske in politične moči) pridobivajo, druge v globalni tekmi (sicer tekmi s prirejenim rezultatom) izgubljajo. Čeprav je jasna delitev na center in periferijo, izgubljanje ni enakomerno in univerzalno (poteka tudi gospodarska diferenciacija in optimizacija). Takšen »črno-bel« diskurz tako predstavlja deloma resnično stanje, vendar na napačen in pretirano poenostavljen način, ki naslavlja napačne težave in vire teh težav.

Uporabo globalizacijskega diskurza za politične namene lahko opazujemo tudi na globalnem nivoju, na »projektih« globalnih razsežnosti. Vsak dan lahko v medijih zasledimo prispevke o naravnih in humanitarnih katastrofah, predvsem v nerazvitih državah. Podobe podhranjenih afriških otrok se pojavljajo vsakodnevno. Nenehno opažamo revščino in nezadostne življenjske pogoje ljudi na vseh koncih sveta, njihovo bedo vidimo po navadi kot rezultat nezavidljivih objektivnih okoliščin, njihovega nezadostnega razvoja ali lastnih nezmožnosti vzpostavitve vsaj približno normalnih institucionalnih in ekonomskih razmer. Zahodni svet ne samo, da sočustvuje z nerazvitimi državami, nenehno jim pomaga s humanitarno pomočjo, ekonomskimi spodbudami, posojili, tujimi neposrednimi investicijami (TNI) itd.

Zanimiv pa je način, kako se ta neenakost predstavlja in argumentira. Naše dojemanje razmer je namreč podvrženo vplivu specifičnih diskurzov, ki oblikujejo naše razumevanje razmer in razlogov za te razmere. Najprej je potrebno razumeti, da ima ta globalizacijski diskurz izvor v tekstih in političnih akterjih, ki te tekste ustvarjajo, bodisi promovirajo. V končni instanci lahko to služi namenu oblikovanja in usmerjanja javnega mnenja ali celo konkretnim institucionalnim spremembam. Pomembno vlogo igrajo mediji, ki podpirajo in širijo ta diskurz. Medsebojno povezan ekonomsko-političen sistem se vzajemno podpira na način, da je diskurz, ki smo mu priča, predvsem preslikava terminologije, interpretacije in argumentacije politike in kapitala. To se dogaja z

diskurzom znotraj nacionalnih držav in tudi nadnacionalnih institucij, ki so zaradi svojega globalnega vpliva toliko bolj relevantne.

Za primer lahko vzamemo Združene narode in njihovo konferenco Združenih narodov za trgovino in razvoj (UNCTAD). Ustanovljena je bila leta 1964 z uradnim poslanstvom, »da pomaga državam v razvoju pri oblikovanju ustreznih razvojnih politik ter da zagotavlja komplementarnost med njihovimi domačimi politikami in ukrepi na mednarodni ravni za učinkovito integracijo teh držav v svetovno gospodarstvo« (www.unctad.org). Žiga Turk, slovenski minister brez resorja, je v času predsedovanja Slovenije EU, v imenu Evropske unije, (20.-25. april 2008 v Akri v Gani) na konferenci UNCTAD dejal:

Evropska unija sodeluje z afriškimi državami v partnerstvu, ki ga je okrepila pred kratkim sprejeta skupna strategija Evropske unije in Afrike, njej cilj pa je, da tej celini in njenim prebivalcem pomagamo na poti k učinkovitejšemu mednarodnemu vplivu in sodelovanju/globalizaciji. (...) 12. konferenca UNCTAD ponuja priložnost za dialog in premislek o ključnih trgovinskih, globalizacijskih in razvojnih vprašanjih v okviru spreminjajoče se geografije svetovnega gospodarstva. Nova dinamika globalizacije in vzpon nastajajočih gospodarstev državam v razvoju ponujata neverjetne priložnosti za rast prek trgovine jug-jug, ki pa jo kljub vsemu še vedno zavirajo močne trgovinske ovire med državami v razvoju (...) In končno, za revitalizacijo UNCTAD in krepitev institucionalne učinkovitosti so potrebna usklajena prizadevanja, saj bo le tako mogoče z razpoložljivimi sredstvi doseči večji razvojni učinek. Čeprav ostaja odgovoren vsem svojim državam članicam, bo konkretno opremljen za uresničevanje svojega cilja, to je pomoč državam v razvoju pri uspešnem vključevanju v svetovno gospodarstvo.

Če povzamemo in interpretiramo zgornji govor, lahko evidentiramo prevladujoč globalizacijski diskurz. »Spreminja se geografija svetovnega gospodarstva«, priča smo globalizaciji, katere »nova dinamika« ponuja priložnosti za nerazvite države in ravno UNCTAD je tista, ki lahko pomaga nerazvitim državam spremeniti svoje institucije, se odpreti in tako izkoristiti možnosti, »neverjetne priložnosti«, ki jim jih ponuja globalizacija, saj je poslanstvo UNCTAD, da nudi državam v razvoju »pomoč« pri njihovem uspešnem vključevanju v svetovno gospodarstvo in tako dosežejo »večji razvojni učinek«. Težava so predvsem še vedno prisotne »trgovinske ovire«.

Govor na konferenci UNCTAD je primer t.i. druge dimenzije vsakega diskurza, katere protagonisti so politični (bolje politično-ekonomski) akterji. Diskurz je že uporabljen v propagandne namene za namen izvedbe političnih projektov. Ni pa nujno, da se akterji vedno tega zavedajo, saj se pomeni institucionalizirajo,

diskurz pa ponotranjijo in delujejo po principu ideologije. Akterji tako ne rabijo imeti v mislih taktičnih ciljev in namerno uporabljati ta diskurz, saj so že ideološko indoktrinirani in kontaminirani do te mere, da aktivno delujejo kot medij teh idej konceptov, tekstov in izrazov. Tako se diskurz nekritično reproducira. Zato je bolj pomembno stopiti korak nazaj in se osredotočiti na primarni vir diskurza, torej na same primarne tekste, ki so vir terminologije in načina reprezentacije globalizacije.

Primer takšnega vplivnega teksta je lahko letna izdaja poročila UNCTAD, *World investment report*. To poročilo UNCTAD je osrednje svetovno poročilo pri spremljanju ekonomskega vidika globalizacije in razvoja držav tretjega sveta, predvsem TNI. Glede na to, da UNCTAD deluje pod okriljem Združenih narodov (ZN), ga lahko razumemo kot uradno poročilo ZN. Za primer lahko vzamemo *World investment report 2009* (WIR 2009), katerega osrednja tema so transnacionalna podjetja, kmetijstvo in razvoj. Na podlagi tega dokumenta in njegovih protislovij z dejanskim stanjem je moč prikazati, kako se diskurz odmika od resničnosti in nagovarja javnost s ciljem generiranja primernega okvirja za institucionalne spremembe. Diskurz ne predstavlja realnega stanja, temveč se z njegovo pomočjo realnost šele vzpostavlja.

Uvodni govor poročila je prispeval generalni sekretar OZN Ban Ki-Moon. V delu, ki se nanaša na kmetijski sektor, je v uvodu (WIR 2009, iii) zapisano, da lahko participacija tujih akterjev, transnacionalnih podjetij (TNP), igra pomembno vlogo v kmetijstvu v razvijajočih se državah. Te države so v hudi investicijski stiski, zato lahko TNP pripomorejo k pospešitvi produktivnosti in k večjemu gospodarskem razvoju ter modernizaciji. Takšna je tudi rdeča nit poročila, čeprav se v določenih marginalnih delih pojavijo tudi pomisleki, npr. glede nevarnosti korupcije.

Če podrobno pregledamo omenjeno poročilo, ki obsega 277 strani, lahko ugotovimo, da se beseda »globalno« (global) pojavi 329 krat, celo prva beseda teksta (brez kazala) je »globalno«. Nenehno ponavljanje določenih besed ali izjav je namreč eden izmed pomembnih mehanizmov delovanja političnih diskurzov. Medtem se beseda »izkoriščanje« (exploitation) pojavi 9 krat, v vseh primerih v besedni zvezi z naravnimi viri, torej v kontekstu izkoriščanja naravnih virov, kot sta nafta in zemeljski plin. »Neenako« (uneven) se pojavi 14 krat, vendar vedno v kontekstu neenake porazdelitve (TNI) znotraj podsistemov ali med državami določene regije ali subregije (npr. neenaki učinki gospodarske krize ali neenake stopnje razvoja kmetijstva med državami določene regije). Neenakost med razvitimi in nerazvitimi državami se ne omenja. »Nelojalna konkurenca« (unfair competition) se ne pojavi. Tudi »dumping« se v tekstu ne pojavi.

V globalizacijskem diskurzu pa se pojavi mnogo »novih« meta-diskurzov, npr. »fleksibilnost« (namesto npr. zmanjšanja socialnih pravic) ali »vitka javna uprava« (namesto npr. odpuščanja). Globalizacijski diskurz tako ne pozna izrazov, ki imajo ali bi lahko imeli negativno konotacijo. V nadaljevanju pa bo postalo jasno, zakaj bi jih moral.

V povzetku poročila UNCTAD je zapisano, da je *»splošno gledano učinek TNP na kmetijstvo odvisen od medsebojnega razmerja med ugodnimi in škodljivimi učinki na različnih povezanih področjih. V glavnem pa je se je (v nerazvitih državah) povečal prihodek kmetov, ki so direktno zaposleni na plantažah tujih lastnikov ali vključeni v pogodbene kmetijske sheme s TNP (...) Če povzamemo, je vključitev TNP v državah v razvoju pripomogla k promociji komercializacije in modernizacije kmetijstva. TNP niso edini vir tega procesa, vendar igrajo pomembno vlogo v številnih državah«* (WIR 2009, 28).

Omenjene pogodbene kmetijske sheme, ki naj bi prispevale k dobrobiti lokalnih skupnosti, se v poročilu nanašajo zgolj na eno TNP – Nestle. Celotna analiza teh pogodb in njihovih domnevnih pozitivnih učinkov, ki se v veliki meri nanašajo na mlečne izdelke in njihov odkup s strani Nestle, temelji na »sporočilu za javnost« taistega podjetja. To sporočilo za javnost je torej edini vir te »dobre prakse«, Nestle pa edini primer te prakse v poročilu, zato lahko upravičeno dvomimo o objektivnosti in verodostojnosti pridobljenih podatkov, posledično tudi poročila.

Uradno poročilo OZN, ki naj bi bilo visoko relevantno, znanstveno, verodostojno in objektivno, priča o specifičnem pro-globalizacijskem diskurzu. Če še enkrat povzamemo prezentacijo pojma in kontekst globalizacije, smo v sodobnem svetu priča globalizaciji, ki predstavlja izziv in priložnost za nerazvite države in države v razvoju. Le te se morajo institucionalno prilagoditi (odpreti), da lahko privabijo TNI. TNP imajo v povprečju ugoden vpliv na države, saj spodbujajo modernizacijo. Mednarodne institucije si prizadevajo za večji razvoj nerazvitih držav in jim pomagajo pri njihovi strukturni transformaciji. Četudi je moč zaznati nekateri neugodne stranske učinke, kot je npr. korupcija, so le ti odvisni od zmožnosti držav v razvoju, da se uspešno prilagodijo in razvijajo v skladu s svojimi strategijami razvoja. Takšna je (uradna in dominantna) predstava o globalizaciji kot zunanji sili in njeni povezanosti z razvojem držav tretjega sveta. Njena enostranskost in selektivnost nakazujeta na svojevrsten globalizacijski diskurz. Da pa lahko z gotovostjo trdimo, da je ta diskurz politično motiviran, taktičen, namensko konstruiran, zavajajoč, ideološko kontaminiran ali plod načrtne manipulacije, moramo ugotoviti razliko med tem diskurzom in obstoječim stanjem (ali vsaj kontra-diskurzom), ter hkrati dokazati, da njegovi protagonisti, politični akterji, poznajo »realno« stanje, da ga namenoma

prikrivajo in izkrivljajo ter da obstaja za takšno delovanje jasen interes. Zato poskusimo pogledati na globalizacijo in nerazvite države še iz drugega vidika, iz njihovega lastnega vidika na mikro-ravni, na konkretnem primeru, brez posploševanja in abstraktnega, selektivnega statističnega prikazovanja podatkov. Za primer lahko vzamemo nerazvite afriške države in kmetijsko panogo, enako kot World Investment Report 2009.

Država Senegal se v samem tekstu poročila UNCTAD pojavi samo enkrat (sicer v tabelah in virih); v Senegalu naj bi se na podlagi študije (t.j. Maertens, 2008) pokazalo, da imajo ruralna gospodinjstva vedno več priložnosti za zaposlitev izven kmetijskega sektorja in so s tem pridobila, predvsem zaradi izvoza in agro-industrializacije države (WIR 2009). Poglejmo to pobližje:

V Senegalu je velika večina prebivalstva (skoraj 90%) odvisna od kmetovanja na majhnih družinskih farmah, kjer pridelajo ključne surovine, kot npr. proso, koruzo, bombaž itd. Ti kmetje so samooskrbni, torej pridelujejo hrano za svoje lastno preživetje. Polovica državnega izvoza prihaja od kmetijstva. Senegalski ribiški sektor je že od nekdaj največji vir mednarodne menjave. Leta 2005 je ribiški ulov (približno 400.000 ton) predstavljal 22% vsega senegalskega izvoza in ustvaril več kot 366 milijonov dolarjev državnih prihodkov. Ribišstvo je tudi glavni zaposlitveni sektor. Na lokalni ravni je tako tisoče družin odvisnih od rib, ki so hkrati primarni vir visoko-kalorične hrane. Vlada ocenjuje, da je okrog 200.000 ljudi zaposlenih kot ribičev, predvsem kot majhnih ribičev, ki lovijo na tradicionalen način (z majhnimi čolni). Največji tuji trg za senegalski ribiški izvoz je EU. Senegal in EU pa sta podpisala tudi več sporazumov, s katerimi je senegalska vlada dovolila EU lov v senegalskih lokalnih vodah ter določila kvote in omejitve tega ulova. Sporazumno določene odškodnine senegalski vladi so leta 2006 znašale 15 milijonov dolarjev (na tem mestu se evidentno pojavi težava koruptivnosti vlade). Te pogodbe pa ne prinašajo samo odškodnin, ki po mnenju senegalskih ribičev niso pravične, temveč predvsem škodljive posledice, tako za okolje kot prebivalstvo. Senegal je namreč priča prekomernemu izkoriščanju visokokvalitetnih rib, ki omejuje ponudbo na lokalnih domačih trgih. Pojavljajo se tudi ekološki problemi, predvsem zaradi visoko sofisticiranih evropskih ladij, ki delujejo kot plavajoče predelovane tovarne. Številna senegalska predelovalna podjetja so propadla, predvsem zaradi majhne in neproduktivne flote ribiških ladij, visokih stroškov ribolova, pomanjkanja rib in nezadostnih investicij. Ta »ribiška« kriza je v zadnjih nekaj letih poglobitni razlog za emigracijo v EU. Ljudje, ki so bili odvisni od ribištva, so ostali brez dela in hrane. Zaradi brezizhodnega položaja so kot ilegalni imigranti prisiljeni iskati priložnosti v EU, pot v EU pa jim omogočajo ravno njihovi kolegi ribiči, ki so lastniki majhnih ribiških čolnov in se sedaj preživljajo s prevozom ilegalnih prebežnikov. Zaradi

neprimernih čolnov (za takšne dolge plovbe) je tudi velik število prebežnikov izgubilo svoja življenja (Ndiaye 2007).

Poglejmo še drugi senegalski primer. Mlečna industrija, ki sicer povsod po svetu velja za lokalno, v Senegalu ni več lokalna. Z odprtjem trga se namreč soočajo s konkurenco iz EU. Vendar gre pri tem bolj za »dumping«, kot pa resnično konkurenco. Kmetje v EU so veliko bolj tehnološko razviti, mehanizirani, modernizirani in industrializirani. Krava v EU daje zato do 5-krat več mleka kot senegalska. Poleg tega so evropski kmetje lastniki naprednih predelovalnih obratov, z mehaniziranimi molznimi napravami, velikimi čredami, velikimi posestmi in veterinarsko oskrbo. Kar pa je najpomembneje, s strani EU so izdatno subvencionirani. Skupna kmetijska politika EU porabi približno 40% celotnega proračuna EU, kar znaša 55 milijard evrov letno (Evropska komisija 2013). Zaradi te zaščite lahko kmetje pridelajo več mleka po nižjih cenah. V EU na takšen način pridelamo približno 25% presežka mleka, ki se (pretežno) predela v mleku v prahu. Le to je namenjeno za izvoz, EU pa je največji pridelovalec in izvoznik mleka v prahu na svetu. Evropska komisija je leta 2004 predstavila celo razpisni sistem za izvozna nadomestila, ki vključuje tudi mleko v prahu. Sistem se dopolnjuje s tradicionalnimi kmetijskimi subvencijami, oboje pa naj bi povečalo tržno naravnani pristop. Poleg tega se hkrati ohranjajo visoke uvozne tarife za mlečne izdelke, ki vzdržujejo tržno ceno mlečnih izdelkov v EU (Milk and milk products in EU, 2006).

Zaradi internih subvencij EU nerazvite države ne morejo konkurirati mleku iz EU. Tako senegalska mlečna industrija temelji predvsem na uvoženem mleku. Ne glede na (sicer nizke) uvozne tarife je uvoz mleka (v prahu), predvsem iz EU, ocenjen na 20.000 ton letno. Uvoz predstavlja (ekvivalentno svežemu mleku) dvakratni obseg domače proizvodnje mleka. Večina prebivalstva uporablja in kupuje cenejše mleko v prahu, prav tako mala podjetja, ki uporabljajo uvoženo mleko v prahu tudi za proizvodnjo mlečnih izdelkov. Uvozniki so dobro organizirani in so pomemben političen lobi v državi ter tako zlahka dominirajo v mlečni industriji. Podobno je tudi v primeru paradižnikove mezge. Uvoz se je med leti 1994 in 2000 povečal za 15-krat, medtem pa se je domača proizvodnja zmanjšala na polovico. Takšen vzorec je mogoče zaslediti v večini afriških držav.

Pogledamo lahko še primer Burkine Faso, ki je največja afriška pridelovalka bombaža. Bombaž je tudi glavni izvozni proizvod, ki naj bi leta v letu 2011 predstavljal več kot polovico vrednosti vsega izvoza. Bombažna industrija zaposluje 17% prebivalstva. Vendar so tudi tukaj vidni učinki liberalizacije trga, saj je zadnjem letu je skoraj 80% bombaža zraslo iz genetsko spremenjenih semen. Zadnje institucionalne državne reforme pa vključujejo izboljšanje

procesa prenosa lastništva, odpravo potrebe po kakršni koli lokalni avtorizaciji gospodarskih tokov, znižanje davčne stopnje za podjetja iz 35% na 30% ter znižanje davka na dobiček iz 15% na 12% (U.S. Department of State 2011). Prihodki od proizvodnje bombaža so v zadnjem času v Burkini Faso upadli za 60 milijonov evrov. Ta upad pa neposredno korelira s povečanjem lakote na ruralnih območjih, ki je leta 2001 celo presegla 50% (Oxfam 2002). Sedaj je stopnja lakote približno 45% (Phrasebase 2011). Ocenjuje se, da so samo interne subvencije ZDA v Burkini Faso povzročile lakoto dodatnima 2 milijonoma kmetov (Oxfam 2005). Subvencije ZDA in EU naj bi vsako leto samo zahodnoafriške države direktno prikrajšale za 250 milijonov dolarjev in povzročile 1 milijardo posrednih izgub (Oxfam 2002). EU sicer ni pomemben globalni akter v pridelavi bombaža, vendar vseeno zagotavlja približno 1 milijardo evrov subvencij za približno 100.000 pridelovalcev bombaža v Španiji in Grčiji. Čeprav proizvede EU samo 2,5% svetovne proizvodnje bombaža, nameni za to 17% vseh svetovnih subvencij. Zaradi tega se proizvodnja bombaža v EU povečuje in lahko ostane konkurenčna (Oxfam 2005). Dogaja se celo, da npr. v jugovzhodni Aziji, od koder izvira bombaž, šivajo cenene bombažne majice za velika podjetja (npr. H&M) iz severnoameriškega bombaža, ker je ta zaradi subvencij cenejši.

Zaradi kolapsa cen bombaža so se nekatere zahodnoafriške države preusmerile na druge vire izvoza. Mali je npr. potrojil izvoz zlata, ki je sedaj največji vir prihodkov od izvoza. Prav tako je leta 2010 v Senegal z zlato prehitelo dohodke od bombaža in sedaj predstavlja skoraj 40% vseh prihodkov od izvoza. Vendar predstavlja zlato samo zanemarljiv vir zaposlitev, zato v primerjavi z bombažem le malo prispeva k zmanjševanju lakote (Sharma 2005). Večji izvoz zlata pa seveda pozdravljajo tuja TNP, sploh v kriznih razmerah, ko njegova vrednost raste. Tudi v Burkini Faso se, podobno kot v Senegal, soočajo z dumpingom evropske mlečne industrije. Včasih so lahko te države zaprle svoje trge z visokimi uvoznimi tarifami. To pa je v času prevlade neoliberalnih ekonomskih teorij in ob pritiskih mednarodnih institucij skoraj nemogoče. Lokalni proizvajalci mleka v državah v razvoju morajo tekmovati s proizvodi, ki so zaščiteni in subvencionirani s strani razvitih držav, sami pa teh privilegij ne morejo uživati (Juffermans in Verwer 2007).

EU predstavlja nelojalno konkurenco in izvaja dumping, ki dosega neverjetne razsežnosti, hkrati pa je neverjeten tudi zaradi svoje banalnosti. V EU je npr. veliko povpraševanje po piščančjih prsih. Zaradi tega se ostali, presežni deli piščančjega mesa izvažajo. Ker ti deli (piščančja krila, vrat itd.) na evropskem trgu dosegajo minimalno povpraševanje, posledično tudi minimalne cene, se izvažajo npr. v zahodno Afriko. Kamerun je bil do leta 1996 samozadosten v

proizvodnji perutnine, ki so jo pridelali na majhnih kmetijah s tehnologijo proste reje. Masovni uvoz perutnine iz EU pa je spremenil potek razvoja tega gospodarskega sektorja. Po informacijah organizacije SAILD, ki deluje v Kamerunu (www.saild.org), naj bi zaradi uvoznega šoka bankrotiralo 92% lokalnih pridelovalcev. Poleg tega naj bi zamrznjeni deli perutnine iz EU povzročali zdravstveno nevarnost, saj tako Senegal, kot tudi Kamerun ne premoreta infrastrukture, ki bi omogočala transport zamrznjenih proizvodov iz pristanišč h končnim potrošnikom. Kamerun je leta 1994 uvozil 60 ton perutnine, ko pa se je leta 1996 pridružil Svetovni trgovinski organizaciji (STO), pa je moral liberalizirati trge, uvoz pa se je leta 2003 zvišal na 22.000 ton (Schonecke 2004).

Pri tem je bistveno, da so leta 1960 te države imele splošni kmetijski zunanjetrgovinski presežek v vrednosti 7 milijard dolarjev. Do leta 1970 so je povečal uvoz in presežek se je zmanjšal na 1 milijardo dolarjev. Do leta 1980 se je že pojavil deficit, ki se je v devetdesetih letih 20. stoletja samo povečeval in leta 2001 dosegel 11 milijard dolarjev. Gre za jasen trend, ki je odvisen od več dejavnikov. Med te lahko uvrstimo liberalizacijo trgovanja, odpravo domačih nadzornih institucij, odpravo pomoči domačemu kmetijstvu in prioriteta obravnava izvoza s strani vlad držav v razvoju. K temu lahko dodamo še pomembnejše zunanje faktorje kot so pritiski mednarodnih finančnih institucij, kot tudi gibanja menjalnih tečajev. Uvozne šoke sta povzročila predvsem dumping in pomembna vloga subvencij v državah izvoznicah. Subvencioniranje perutnine v EU je samo v zadnjih letih vplivalo na zmanjšanje tega segmenta senegalskega gospodarstva za 70% (Kwa 2008).

Gre za procese, ki jih ne moremo enostavno označiti za neizogibno posledico globalizacije. Predsednik Burkine Faso, Blaise Compaoré, je na Odboru za trgovinska pogajanja Svetovne trgovinske organizacije izrazil zaskrbljenost zaradi neposredne finančne pomoči številnih držav izvoznic, vključno z EU, ZDA in Kitajsko, ki so prevzele monopol nad 73% svetovne proizvodnje bombaža, ter tako ogrozile več milijonov gospodinjstev v zahodni Afriki (STO 2003). STO je podala svoj odgovor s pričakovano obrazložitvijo: »Generalni direktor je zadolžen, da se posvetuje z ustreznimi mednarodnimi organizacijami, vključno z ustanovami Bretton Woods-a, Organizacije za prehrano in kmetijstvo pri OZN in Mednarodnim trgovinskim centrom, da učinkovito preusmerijo obstoječe programe in sredstva za diverzifikacijo gospodarstev, kjer bombaž predstavlja največji delež BDP« (Kennedy 2004–2005, 323).

Odgovor ponazarja logiko in način delovanja mednarodnih institucij, vključno z izmikanjem odgovornosti in argumentacijo, ki vselej predstavlja učinke

(predvsem negativne) kot posledico nekih zunanjih dejavnikov, katerim se je potrebno prilagajati. Mednarodne institucije, v skladu z globalizacijskim diskurzom, v takšnem okolju (kot trdijo sami) samo blažijo posledice globalizacije, niso pa sposobne vplivati na te procese. Ne gre za vplivanje na izvor (ki ga ni moč identificirati) teh »globalnih procesov«, temveč za nenehno prilagajanje in odpravljanje negativnih posledic, predvsem z instrumentom razvojne in humanitarne pomoči. Pro-globalizacijski diskurz je očitni diskurz posledic in ne vzrokov.

CONCORD, Konfederacija evropskih nevladnih organizacij za pomoč in razvoj (ki v tem primeru predstavlja kontra-diskurz), opozarja, da »gre pri teh vprašanjih za pomanjkanje koherentnosti in konsistentnosti pri javnih politikah EU. Notranje in zunanje kmetijske javne politike ne bi smele biti v nasprotju z razvojnimi pomočmi. Politiki bi se morali zavedati, da imajo notranje javne politike tudi zunanje učinke« (CONCORD Europe 2011, 23). Težko je sicer verjeti, da se politiki razvitih držav tega ne zavedajo. Svetovne subvencije v kmetijstvu so bile leta 2007 ocenjene na približno 365 milijard letno (OECD 2008), največ pa jih seveda koristijo razvite države. Svetovna banka ocenjuje, da stanejo kmetijske politike razvitih držav nerazvite države več kot 17 milijard dolarjev, ta znesek pa je ekvivalenten petkratniku vseh razvojnih pomoči, ki se namenijo za kmetijstvo nerazvitih držav (World Bank 2008, 11). Gre za vsote, ki jih ne moremo spregledati, zato lahko izhajamo iz tega, da gre za jasno načrtovane javne politike.

Tilder Kumichii, iz organizacije ACDIC iz Kameruna se je (na Svetovnem gospodarskem forumu v Nairobiju leta 2007) spraševal: »Ne razumem, zakaj nudi EU pomoč kamerunskim kmetom, medtem ko istočasno propagira sistem prostega trga, ki je v popolnem nasprotju z učinki, ki jih prinese pomoč« (Fritz 2011, 63). Odgovor bi lahko iskali v razliki med dejanskimi globalizacijskimi procesi ter med vsiljeno liberalizacijo in ideologijo oz. diskurzom prostega trga ter globalizacije. Dejansko smo priča globalnemu prostemu trgu z vsemi svojimi pomanjkljivostmi in izkoriščanjem, ta realnost pa se predstavlja kot globalizacija v smislu samostojne sile, ki prinaša negotove razmere. Razvite države v teh okoliščinah pomagajo nerazvitim državam v obliki humanitarnih in drugih pomoči ter spodbud. V resnici pa gre za prikrivanje dejanskega stanja. Konkretno politične odločitve so ustvarile sistem, v katerem se za voljo dobička izkorišča tudi najbolj revne države, akterji vzpostavitev takšnega sistema pa so prav mednarodne institucije. Zadnjih 25 let so države v razvoju, pod pritiski mednarodnih finančnih institucij, bile vključene v liberalizacijo domačih trgov, zniževanje uvoznih preprek in umiku vlad iz gospodarstva (s temi transformacijami so bile pogojene TNI in pomoči). V nasprotju s tem sta ZDA in

EU nadaljevali z direktnim podpiranjem lastnega kmetijstva. Raziskave kažejo, da naj bi liberalizacija trga v podsaharski Afriki v zadnjih 20 letih te države stala 209 milijard evrov (Juffermans in Verwer 2007).

Iz predstavljenih podatkov lahko ugotovimo, da imajo gospodarske in posledično humanitarne težave afriških nerazvitih držav zelo konkretne razloge (ki pa seveda niso ekskluzivni). Temu lahko v slogu dominantnega diskurza globalizacije rečemo »vpliv zunanjih sil« in »spremenjenih razmer« ali kar posledica globalizacije. Lahko pa rečemo; izkoriščanje iz strani razvitih držav. Politični protagonisti globalizacijskega diskurza, mednarodnih institucij, humanitarnih pomoči in akterji notranje politike subvencioniranja (ter ostalih strukturnih ukrepov za povečanje domače konkurenčnosti) so isti. Gre za isto politično elito, ki po eni strani slabi politično moč nerazvitih držav in njihovo gospodarstvo ter hkrati krepi domače gospodarstvo. S pomočjo pritiskov mednarodnih institucij, ki pogojujejo TNI z institucionalnimi spremembami, se ustvarjajo dvojna merila. Dvojna merila z obrnjeno logiko, ki favorizirajo razvite države, države, kjer 45% populacije živi pod mejo revščine (Central Intelligence Agency 2013) pa so na globalnem trgu vedno bolj marginalizirane. Zato tudi opažanja predstavnikov držav v razvoju⁷ v smislu: »Globalizacija je to, kar smo v tretjem svetu več stoletij imenovali kolonizacija« (Khor 1995, 15).

V EU se krepijo težave imigrantov iz nerazvitih držav⁸ (še posebej v času finančne krize). Vendar se nihče ne sklicuje na to, da imajo te imigracije svoje konkretne vzroke. Priseljevanja ne povezujejo z dogovori o odprtem trgu, mednarodno menjavo, neokolonializmom, nadnacionalnimi institucijami, privatizacijo vode, elektrike in zdravstva, črpanjem nafte, kopanjem zlata itd. Imigracija je v resnici tudi naravna posledica imperializma in neenakega ekonomskega razvoja. Prosti trg briše nacionalne meje, da bi lahko kapitalisti obogateli, medtem pa kapitalisti vzpostavljajo nove meje, da bi omejili gibanje ljudi, ki jih je globalni kapitalizem prizadel.

Globalizacijski diskurz se razlikuje od resničnih razmer. Resnične težave se skrivajo očem javnosti in se v globalizacijskem diskurzu re-interpretirajo ter prikažejo kot posledica anonimnih, samostojnih, vsem zunanjih sil in navidezno objektivnih pogojev. Diskurz, ki smo mu priča, je v določenih delih ravno obraten z dogajanjem v nerazvitih državah. Akterji globalizacijskega diskurza zavedno izkoriščajo in uničujejo nacionalna gospodarstva, hkrati pa jim pomagajo v obliki humanitarnih akcij in posojil. Afriške vlade prepričujejo in »prisiljujejo« v odprtje trga in odpravo omejitev trgovanja, hkrati pa zapirajo svoje trge,

⁷ Martin Khor je med drugim izvršni direktor mednarodne organizacija »South centre« in član upravnega odbora organizacije »International Forum on Globalization«.

⁸ Kar zaznavajo npr. medijske objave (Euronews 2015).

dvigujejo kvote in subvencionirajo lastna gospodarstva. Obubožane in zadolžene afriške države ostajajo brez svojih naravnih virov, ostajajo pa jim socialne težave in dolгови. Diskurz je »jezik, ki odraža družbeni red, in hkrati jezik, ki oblikuje družbeni red in posameznikovo interakcijo z okoljem« (Jaworski in Coupland 1999, 3). Tako globalizacijski diskurz odraža razmerja moči in jih hkrati pomaga reproducirati, s tem pa se ohranja delitev sveta na center in periferijo. Globalni akterji, zavarovani s strukturo, preko diskurza »konstruirajo pomene, ki pripomorejo k nastajanju, reprodukciji in spreminjanju razmerij dominacije«, kar Fairclough (1992, 26) imenuje ideologija. Globalizacijski diskurz pa je hkrati tudi sam dokaz globalizacijskih procesov, saj njegovi učinki, npr. v primeru evropskih kmetijskih politik, presegajo območje in področje svojega primarnega namena. Je zgovoren primer globalne posledice lokalnega/regionalnega delovanja.

Globalizacijski diskurz je torej učinkovito propagandno orodje tega izkoriščanja. To je razvidno iz pro-globalizacijskih tekstov/izrazov ter delovanja in argumentacije političnih akterjev. Celoto zaokroži zadnja, t.i. socio-kulturna diskurzivna determinanta. Z diskurzom se spreminja družbeno dojemanje razmer in javno mnenje, ideološki prijemi pa imajo posledično konkretne materialne posledice. Z globalizacijsko argumentacijo se tako dosegajo institucionalne spremembe, ob katerih se pojavljajo tudi manj abstraktne, npr. lakota. Globalizacijski diskurz nam vsiljuje logiko »zunanjih faktorjev«. Ta logika pa ni logična. Nekaj, kar je vsem zunanje - ali ne obstaja, ali pa je (v resnici) vsem notranje. Zato moramo vzroke za te »globalne procese« iskati povsod, predvsem pa v vsakodnevnih političnih odločitvah. Stanje, v katerem se nahajajo nerazvite države, je namreč posledica konkretnih političnih odločitev. Tudi lakota v Afriki ni zgolj posledica nesrečnega spleta okoliščin (npr. podnebja, lenobe ali zgodovinskih naključij) in nekih abstraktnih, nevidnih in samostojnih procesov globalizacije, temveč tudi posledica vsiljenih političnih sprememb, političnega »preigravanja«. Delno tudi zaradi zgoraj opisanih dvojnih meril. Izjava, da UNCTAD uresničuje svoj cilj, to je »pomoč državam v razvoju pri uspešnem vključevanju v svetovno gospodarstvo« (UNCTAD 2008), je resnična, vendar hkrati perverzna. Razvite države namreč s tem »pomagajo« predvsem sebi, »vključevanje« je »uspeh« za razvite države, za nerazvite države pa predvsem nevarnost in ne priložnost.

Spraševali smo se o osnovnem mehanizmu delovanja globalizacijskega diskurza ter iskali tisto, iz česar črpa »legitimnost«. Cerkev se npr. pri zadovoljevanju svojih interesov sklicuje na boga in božjo voljo, o kateri se ne dvomi; nacionalisti se sklicujejo na nacionalni interes, o katerem se ne dvomi in ki je, čeprav nedefiniran, najvišja vrednota vsakega naroda. Tudi kralj je črpal legitimnost od

boga, moderna država iz ljudstva itd. Če se npr. nacionalizem sklicuje na nacionalni interes, je logika delovanja globalizacijskega diskurza v sklicevanju na vsem zunanje sile brez identitete in brez svojega vira. Širi se globalizacijski »determinističen pogled na procese globalizacije, ki obstoječe politične skupnosti postavlja pred rešitev »there is no alternative«, ki poskuša pokazati na vedno manjše možnosti za iskanje političnih rešitev ter posledično na manjšo sposobnost politike in političnih akterjev«. Druga plat depolitizacije pa je z njim povezan neoliberalen diskurz, ki »odreka legitimnost vsakršnemu intervencionizmu politike, ker gre za vmešavanje v najučinkovitejše alokacije resursov, t. i. naravne procese« (Pikalo in Trdina 2009, 46).

S tem se prenaša odgovornost od politično-ekonomskih akterjev na anonimne in objektivne okoliščine. Hkrati se konkretna dejanja legitimirajo z argumentacijo, ki zaradi svoje abstraktnosti ni preverljiva, ter je vsaj tako dogmatska, kot nedokazljiv bog ali nedoločljiv nacionalni interes. OECD (2010) v tem smislu trdi, da je globalizacija povečana internacionalizacije finančnih trgov ter trgov blaga in storitev. Nanaša se predvsem na dinamičen in več-dimenzionalen proces ekonomske integracije, pri kateri postanejo nacionalni viri vedno bolj mobilni, medtem ko postajajo nacionalne ekonomije vedno bolj medsebojno povezane. Kot odziv na takšno dojemanje vidijo globalizacijo drugi kot »projekt in novo vizijo sveta; kot globalno organizirano in vodeno ekonomijo prostega trga, ki ga zasleduje neodgovorna politična in ekonomska elita« (McMichael 2000, 354).

Zaradi dominantnega pro-globalizacijskega (predvsem ekonomskega) diskurza je videnje globalizacije v očeh (tudi znanstvene) javnosti vsesplošno razširjeno, propagirano, zavarovano z močjo, posledično splošno sprejeto, o njej se ne dvomi in se jo dojema kot objektivno dejstvo. Je več kot primerna za manipulativne propagandne namene prikrivanja konkretnih političnih projektov. Podobno se tudi nacionalizem nenehno predstavlja kot neideološki. Postal je del normalnega stanja, del širše družbene kulture. Politikov tako ne imenujemo nacionalisti, čeprav kontinuirano in brez izjeme širijo nacionalističen diskurz. Nacionalizma zaradi »normalnosti« ne zaznamo kot ideološko opominjanje, saj se je institucionaliziral, hkrati poteka na mikro-ravni, kjer se posameznik nenehno interpelira v pripadnika naroda. Univerzalen cilj ideoloških prizadevanj je torej varovanje interesov z videzom normalnosti, naravnosti in resničnosti.

3.8 Diskurz in ideologija

Čeprav je diskurzivni pristop k globalizaciji izrednega pomena za dešifriranje družbene realnosti, pa ne smemo pozabiti na celostni pogled. Dvojnost globalizacije povzame Toulmin (1999), ko pravi, da je »globalizacija oboje, zgodovinsko dejstvo in politično preigravanje.« Torej je hkrati objektivna materialna realnost, fakt, kar lahko imenujemo fakto-globalizacija, hkrati pa je družbeni konstrukt in zamišljen svetovni red prihodnosti, ki vključuje specifično, partikularno presojo vrednot in jasno ideološko pozicijo. Globalizacija je strukturna sprememba, proces, hkrati pa vzporedno poteka še ideološki proces, ki vpliva na to, kako jo dojemamo in legitimira politične projekte, ki se z njo povezujejo. Ta ideološka globalizacija vpliva na to, kako akterji definirajo svoje interese in strategije, kako jih drugi vrednotijo ter kaj se prepozna kot resnično in primerno. Hkrati se z »bojem« s silami globalizacije (npr. ekonomske), bojujemo tudi z novimi, vsiljenimi normami in vrednotami, ki so po navadi v nasprotju z obstoječimi. Prevladujoč instrument kreiranja nove realnosti je v tem kontekstu diskurz.

Ko se ukvarjamo z diskurzi, lahko predpostavljamo, da ti diskurzi nastajajo tudi z namenom ustvarjanja specifičnih prepričanj ali norm, torej družbene realnosti, ki je zaradi tega namenoma konstruirana. Foucault (1980) je zato diskurz direktno povezal z ideologijo, saj je zanj način ustvarjanja resnice, to resnico pa ustvarjajo in reproducirajo agenti ideologije. Ohranil je marksistično dožemanje ideologije, hkrati pa razširil diskurz na način ustvarjanja znanja. Za njega obstaja sistem moči, ki blokira, prepoveduje ali zavrača določene diskurze in znanje, moč pa ni omejena samo na avtoriteto cenzure, temveč tudi subtilno vstopa v vso družbeno omrežje. Vsaka družba ima svoj režim resnice, svojo splošno politiko resnice. Ima svoje diskurze, ki jih sprejema in deluje kot resnica. Preko njih razlikujemo kaj je prav in narobe, sankcioniramo napačno, vzpostavljamo tehnike in procedure ustvarjanja vrednosti posameznih resnic ter določamo status tistih, ki nam govorijo, kaj je resnično.

To ideološko komponento globalizacije lahko, sicer v skladu z relativno uveljavljeno dikcijo, imenujemo tudi globalizem (npr. Beck 2000). Je močan diskurz, ki se mu je težko upreti, saj se zanaša na moč »zdrave pameti« (Bauman 1999). Bourdieu (1998) govori tudi o »ekonomističnem fatalizmu«, ki se opravičuje s tezo, da je družbeni svet, podobno kot (prej) narava, »napisan v matematičnem jeziku«, kar naj bi prispevalo k objektivnosti. Obstaja torej prepričanje, da program globalizacije izhaja iz objektivne deskripcije resničnega sveta. Konstantno ponavljanje, javno recitiranje in nasploh vsako prizadevanje za

uveljavitev globalizacijskih diskurzov, ima torej moč produkcije tega, kar navidezno obravnava. Objekt postane subjekt. Vir postane cilj.

Tudi »neoliberalizem je močna ekonomska teorija, katere striktna simbolna moč, kombinirana s teoretskimi učinki, podvoji moč ekonomske realnosti, ki naj bi jo zgolj izražala« (Bourdieu 1998). Diskurz tako tudi vzpostavlja svojo resnico, zato je ključno, da ga prepoznamo kot diskurz in ga na podlagi tega poskušamo dekonstruirati. Foucault (1977) pravi, da so za to odgovorni predvsem intelektualci, ki so zaradi svoje odgovornosti sami del sistema moči, zato je njihova dolžnost da se zoperstavijo oblikam moči, ki jih transformirajo v instrumente v sferi znanja, resnice, zavesti in diskurzov. Diskurzivna analiza, s katero naj bi se zoperstavili ideološkemu diskurzu, mora preučiti tri elemente: tekste, diskurzivno prakso (produkcijo, distribucijo in konzumacijo) in družbeno prakso, saj obstaja med njimi neposredna povezava (Fairclough 1995). Ti tri vidiki se kažejo v globalističnih tekstih (npr. WDR), njihovi distribuciji s pomočjo političnih akterjev (npr. UNCTAD) in materialnih implikacijah uporabe teh diskurzov (npr. privatizacija, deregulacija, fleksibilizacija itd.). Hkrati se ti diskurzi reproducirajo tudi nenačrtno, s tem ko jih družba ponotranji. Ta reprodukcija je vsesplošno inkluzivna.

Lahko rečemo, da v osnovi resnični, materialni procesi globalizacije, ki so torej fakti, zaradi česar jih lahko imenujemo tudi fakto-globalizacija, obstajajo neodvisno od tega, kako jih ljudje prepoznavajo in razumejo. Takoj, ko pa jih začnemo preučevati in o njih diskutirati, jih hkrati reprezentiramo, kar pomeni, da postanejo diskurzivni (torej globalizem). Hkrati postanemo tudi sami del diskurza, saj se lahko le ta vzpostavi že s tem, ko se odločamo, katere tekste bomo preučevali in katere spoznavamo za pomembne (Fairclough 2006).

Pomembno je torej razumeti dvoje. Za voljo lažjega razumevanja in preučevanja lahko sicer ločimo med resnično realnostjo in tisto, ki se zgolj kaže kot resnična. Vendar ima, kot smo ugotovili, ideološka konstrukcija tudi resnične, materialne posledice, kar lahko imenujemo ontološko kreativna funkcija diskurzov (Pikalo 2005, 648). Ni vedno jasno katera realnost formira katere učinke ali katera je bolj resnična. Razlika je predvsem v stopnji konstrukcije. Druga ugotovitev pa je, da s tem, ko preučujemo diskurze in ideologije, tudi sami zavzamemo določeno stališče in položaj ter tako vstopimo v ideološko polje (čeprav morda v kontra-diskurzivnem polju). Kar je tudi pričakovano, saj »miselni procesi, ki vzpostavljajo svet, po svoji strukturi nujno metaforični (...) Politične metafore so torej manifestacije metaforičnih miselnih procesov, ki osmišljajo politični svet in njegove procese« (Pikalo 2005, 648).

Ideologija v tej obliki ni nujno napačna, niti neresnična, saj je lahko tudi resnična. »Primer je npr. vojaško posredovanje ZDA na Bližnjem vzhodu. Tam so razmere dejansko takšne, kot jih zahodne sile predstavijo v svoji utemeljitvi humanitarne intervencije, vendar pa lahko lociramo ideologijo ravno v tej utemeljitvi, katere glavna funkcija ni prikazati realne razmere, temveč je funkcija prikriti motiv samega napada. V ideologiji subjekt prepozna resnico, ki je lahko resnična, vendar pa je ideološki učinek v pasivizaciji subjekta« (Žižek 1994). In tudi z izhodom iz ideologije, s spremembo v ciničnega kritika, stopimo v ideološko polje.

Tako je tudi z globalizacijo. Z nenehnim ponavljanjem in prepričevanjem javnosti, da živimo v svetu globalizacije, ki ima določene lastnosti, obstaja prepričanje javnosti, da je svet res takšen. S pomočjo vsiljenih prepričanj pa se lahko zgodijo spremembe, ki dejansko spreminjajo svet v to, kar naj bi bil. Bolj kot odziv na neko stanje, gre za projekt vzpostavitve takšnega stanja. Kadar se procesov prikrivanja resničnosti zavedamo, smo degradirani na ideološkega agenta kontra-diskurza. Pasivni agenti ideologije pa smo tudi takrat, kadar se tega ne zavedamo. Zanimiv prikaz in definiranje ideologije poda Žižek (2004), ko se poigra z »znanim« in »neznanim«:

- Obstaja »znano znano«, to je takrat, ko vemo, da nekaj vemo. Vemo npr., da so otroci v Afriki lačni.
- Obstaja »znano neznano«, to je takrat, ko vemo, da nekaj ne vemo. Vemo npr., da ne vemo, koliko je lačnih.
- Obstaja »neznano neznano«, to je takrat, ko ne vemo, da nekaj ne vemo. Ljudje tudi sami prispevajo k njihovi lakoti, vendar niti ne vedo, da tega ne vedo.
- Obstaja pa tudi »neznano znano«, to je takrat, ko ne vemo, da nekaj vemo, saj nas podzavestna prepričanja in predsodki determinirajo in določajo kako zaznavamo in vrednotimo realnost (ter se na njo odzivamo). Čeprav vemo, da jemo poceni afriške ribe, tega ne povežemo z lakoto tistih, ki jih ne jedo. Lahko bi rekli, da ne razumemo, kar vemo. Temu »neznanemu znanemu« pa lahko rečemo tudi ideologija.

V bistvu je lahko še slabše. V kolikor je dominantna ideologija resnično učinkovita in uspešna, sploh ni pomembno, ali je »razkrita«, saj se njena moč meri predvsem v njenih učinkih. Če uspešno služi interesom svojih ideoloških agentov, ni pomembna stopnja koherentnosti in prepričljivosti njenih instrumentov. Moč ideologije se kaže npr. v trenutku, ko skozi medije zasledimo konstantno ponavljanje evidentnih neresnic. Vemo, da akterji širjenja neresnic, torej tisti, ki tvorijo ta diskurz, tudi sami vedo, da širijo neresnice. Vemo tudi, da

vedo, da določeni naslovniki diskurza vedo, da so to neresnice. Ko to ni več pomembno, ideologija vstopi v polje »znanega znanega«. Širjenje neresnic se nemoteno nadaljuje in diskurz dosega svoje učinke. V uspešnih ideologijah (npr. v totalitarnih režimih) lahko pride do situacije, ko praktično vsi vedo, da predvidena objektivna resničnost odstopa od indoktrinirane vsiljene resničnosti. Npr. pravila, ki so plod ideologije, lahko obstajajo na normativni ravni, v praksi pa jih lahko krši vsak. Žižek (2009) govori o ideologiji in praznih gestah ter nepisanih pravilih, tudi temnih pravilih. V socializmu so obstajala pravila (npr. protikorupcijska), za katera se je vedelo, da jih lahko kršiš na vsakem koraku (včasih je celo zaželeno), istočasno pa so obstajale normativno priznane pravice (npr. svoboda govora), za katera si vedel, da jih ne smeš spoštovati. In čeprav je bil govor uradno svoboden, nisi smel niti povedati, da v praksi ni. Tako pride do absurda, ko je tudi prepoved prepovedana. Takšna pravila služijo ohranjanju stanja negotovosti, hkrati pa ustvarjanju videza. Konstruirana resnica pa je v bistvu videz. Ne gre za to, kaj je resnično, temveč za to, da je videti resnično.

Ko stopi ideologija v polje znanega, je dozorela do mere, ko situacija postane kritična. Primer je lahko religija, ki, ne glede na to, da sta jo znanost in zdrav razum demantirala na vseh instancah, še vedno uspešno služi svojemu interesu. Tudi v primeru totalitarnih režimov je vprašanje, če so npr. propagandne nadnaravne in herojske lastnosti voditeljev v polju neznanega znanega. V primeru globalizma smo sicer še na ravni, ko se zdrav razum (javnosti) še ni povsem vključil v njeno vrednotenje, relativizacijo, dekonstrukcijo ali kritiko. Zaradi tega pa je še bolj pomembno posvečati pozornosti njenim razsežnostim, ciljem in instrumentom delovanja, saj so možnosti uspešne dekonstrukcije njenih sil toliko večje.

Če je globalizem ideologija, pa mora imeti tudi svoj cilj. Vsa prizadevanja, tudi tista, ki smo jih evidentirali na primeru delovanja mednarodnih institucij, imajo lastnosti inter-pasivnega delovanja (Žižek 2009). To je delovati na način in z željo, ne da bi nekaj dosegli, temveč, da bi preprečili, da bi se kaj zgodilo ali spremenilo. Vsaka (tudi humanitarna) pomoč se drži principa delovanja na način, da bo na koncu ostalo isto kot je sedaj, torej gre v smeri ohranjanja »statusa quo«. Če se vzorci nadvlade niso spremenili, pa se je spremenil način. Žižek ponazori spremenjeno stanje s primerom in prispodobo »sodobnega šefa«. Postmoderni šef vztraja, da ni avtoritativen, oblasten in absoluten, temveč je predvsem koordinator naših skupnih kreativnih prizadevanj, prvi med enakimi, zato med nami ne sme biti formalnih preprek. Nagovarjamo ga po imenu, z njim spijemo pivo, vendar na koncu vedno ostaja naš šef. V takšnih pogojih funkcionirajo relacije dominacije skozi njihovo zanikanje. V želji po učinkovitosti morajo biti zanikane. Ne samo, da smo v resnici zavezani, da ubogamo svojega

šefa, zavezani smo tudi, da delujemo, kot da smo svobodni in enaki, kot da ne bi bilo dominacije (kar pa naredi situacijo še bolj tragično). Steger (2005) je bolj konkreten, ko trdi, da so akterji ideologije globalizacije, v želji po vzpostavitvi novega globalnega reda, ki temelji na njihovih prepričanjih in vrednotah, konstruirali določene zgodbe in slike (diskurze), le ti pa temeljijo predvsem na logiki globalnega prostega trga. Konstrukcija takšnega videnja globalizacije je povezana z vzpenjajočim se političnim sistemom vrednot, katerega lahko imenujemo globalizem. Le ta je globalizacijo opremil s specifičnimi vrednotami in normami, ki so spodbudile nastanek potrošniške identitete po vsem svetu. V 90-tih letih 20. stoletja so veliki deli populacije sprejeli ideologijo globalizma, ter omogočili normativne spremembe, ki so vplivale na deregulacijo trgov, liberalizacijo trgovanja, privatizacijo državnih podjetij, razširitev ameriških vrednot, kasneje vojno proti terorizmu itd. Globalizem je po Stegerjevem mnenju zaradi svoje edinstvenosti, sofisticiranosti, politične odzivnosti, vpliva in razširjenosti, dosegel stopnjo zrelosti, da ga lahko upravičeno imenujemo za ideologijo.

Pri globalizmu pa je za enkrat potrebno omeniti še okoliščine njegovega nastanka. Na grobo je evidentiran v čas 90. let 20. stoletja, kar pa sovpada z informacijsko revolucijo, razpadom Sovjetske zveze, padcem Berlinskega zidu in koncem hladne vojne, kar je čas, ki ga je Fukuyama označil za konec ideološke evolucije oz. za »konec zgodovine.« Mogoče se je res zgodil razpad konvencionalnih ideologij, globalizem pa je v senci tega, počasi in subtilno, v manj kot dveh desetletjih prevzel vlogo dominantnega diskurza. Temu dogajanju je znanost (Foucaultovi intelektualci) le težko sledila, saj je še vedno kontaminirana s konvencionalnimi kategorijami, npr. komunizma, nacizma, socializma, liberalizma, marksizma itd. V tej situaciji pa se je prikrito širila univerzalno aplikativna ideologija nacionalizma, sedaj pa še globalizma. Ideologije (v splošnem smislu) so sicer zgodovinsko univerzalne, specifične ideološke manifestacije pa se nenehno menjujejo in nadgrajujejo, zato je iluzorno pričakovati, da smo priča »koncu zgodovine«. Je pa res, da se nenehno pojavljajo nove, zaradi tega težje vidne ideologije (tako kot vse zgodovinske do sedaj).

S podobno problematiko globalizma sta se ukvarjala Pierson in Hacker (2010), ki sta se ukvarjala z naraščajočo neenakostjo v ZDA. To označujeta kot enega izmed največjih »zločinov«, s katerim je pridobila peščica premožnih, medtem ko je večina ljudi izgubila. V zadnjih 30 letih naj bi si 1 odstotek najpremožnejših prisvojil 36 odstotkov vse rasti prihodkov. Neenakost se konstantno povečuje, najpremožnejši pa so med nedavno finančno krizo celo pridobili in s tem še povečali razlike. Kar pa je pri njuni analizi najpomembnejše; za takšno povečevanje neenakosti niso kriva finančna globalizacija ali tehnološke

spremembe, kot se to skozi diskurze rado predstavlja, krivita namreč državno politiko. Zadnjih 30 let naj bi se namreč na nevpadljiv, postopen način sprejemale javne politike, ki so pomagale okrepiti zgornji družbene sloje, izgubil pa je predvsem srednji sloj. Takšne politike, ki jih imenujeta »zmagovalec dobi vse politike« pomenijo družbeno nazadovanje, predvsem skozi odpravo že pridobljenih pravic. Politike vključujejo nenehno zmanjševanje obstoječih regulacij, odpravo progresivnih obdavčitev, deregulacijo in umik socialnih politik, oslabitev sindikatov, znižanje davkov, omogočanje in spodbujanje izvedenih finančnih instrumentov itd. Kot krivce torej ne evidentirata globalizacije, temveč načrtni, dolgoročen in taktičen sprejem javnih politik, ki so povečale neenakost med prihodki državljanov. Čeprav posredno, je njuno delo pomagalo prikazati razliko med resničnimi razlogi za negativne družbene spremembe in načrtno re-argumentacijo ter predstavitev teh sprememb, po večini s pomočjo globalizacijskega diskurza. Za sprejem takšnih javnih politik, pa tudi za diskurz, naj bi bila neposredno odgovorna družbeno politična elita ZDA (Pierson in Hacker 2010).

Na to elito cilja tudi Imanuel Wallerstein (2000), ko pravi, da je globalizem napačno branje trenutne realnosti – prevara, ki jo izvajajo močne skupine, ali še huje, ki smo si jo naložili sami, po navadi iz obupa. Je diskurz, ki nas vodi k temu, da ignoriramo resnične probleme, ki so pred nami in zgodovinsko krizo, ki smo ji priča. Vendar to ni kriza že vzpostavljenega, novega globaliziranega sveta z jasnimi pravili. Prej kot to, smo locirani v dobi tranzicije, ki se ne dotika samo zaostalih držav, ki se morajo priključiti k duhu globalizacije, temveč tranzicije, v kateri bo svetovni kapitalistični sistem transformiran v nekaj drugega. Prihodnost ni neizogibna ali brez alternative in je determinirana s to tranzicijo, ki ima ekstremno nejasen izid.

Glede na pretekle (zgodovinske) in tudi sedanje ideološke družbene procese lahko (zelo na grobo) umestimo globalizem:

Zgodovinski vzpon nacionalizma lahko dojemamo kot odziv na globalizacijo in modernizacijo, (takrat) novo nacionalno zavest (npr. s pomočjo tiska, kulture in birokracije), na upad legitimnosti religije in pojav novih elit (npr. kapitalističnih). Delno torej kot političen projekt, s katerim se je preneslo legitimiranje oblasti (politike, kapitala, cerkve itd.) od kralja in boga k ljudstvu in narodu. Pri čemer se je moral najprej ustvariti narod. S tem so se ohranila temeljna družbena razmerja, delno so se zamenjale družbene elite (plemiče so zamenjali politiki in kapitalisti). Legitimacija oblasti je prenehala biti božja in postala ljudska, ljudje so začeli v vojni umirati za svoj narod in ne več za kralja ali v imenu boga. Nacionalizem je postal »nova religija«, ideologija, s katero so se lahko

opravičevali specifični politični projekti (poglejmo samo nacistično Nemčijo ali trenutne vojne ZDA). Sodobna faktoglobalizacija pa je, podobno kot predhodne družbene spremembe cerkev in monarhijo, načela nacionalno identiteto, hkrati se je pojavila nova (globalna) elita, za katero so nacionalne države prej ovira kot priložnost. Formira se globalna zavest. Vse večji globalni povezanosti je logično sledil globalizem, s katerim se vodi nov političen projekt. Tako kot vsi predhodni, le ta služi (sedaj globalnim) elitam, z njo pa se ohranjajo (morda poglobljajo) družbena razmerja in razlike.

3.9 Definiranje globalizacije

Skozi prejšnja poglavja sem problematiziral več vidikov globalizacije. Zaradi želje po celovitem in predvsem uporabnem definiranju globalizacije, sicer nisem dosegel predvidene kompaktnosti, saj bi vsaka krajša definicija prikrajšala tudi njeno vsebino. Globalizacijska kompleksnost se tako odseva tudi v definiranju.

Globalizacijo lahko, glede na njene značilnosti, delimo na njeno materialno reprezentacijo (faktoglobalizacija), torej »realno«¹ deskripcijo resnice in ideološko reprezentacijo (globalizem), ki se nanaša na ideološko motivirano, simbolno, diskurzivno, usmerjeno in taktično ustvarjanje iste resnice. Čeprav lahko oba vidika idealno-tipsko obravnavamo ločeno, delujeta sočasno, vzporedno in se vzajemno konstituirata. Faktoglobalizacija nudi osnovno materijo za ideološko konstrukcijo (npr. skozi diskurzivne instrumente), hkrati pa globalizem povratno spreminja materialno resničnost. Globalizacija je uporaben koncept za analiziranje sveta, vendar je ključno, da razumemo in ne pozabimo, da je družbeni konstrukt, torej zamišljen in imaginaren, tako kot npr. narod ali religija. Zaradi tega pa ni v svojem končnem delovanju seveda nič manj resničen in vpliven.

Faktoglobalizacija je generičen proces zgodovinskega in dolgoročnega več-dimenzionalnega družbenega povezovanja posameznikov in lokalnih skupnosti, s pomočjo razvoja tehnologije in kulturnih prilagoditev, v kvalitativno nov, holarhičen družben sistem soodvisne povezanosti, ki vključuje hkratne in enotne procese homogenizacije in diferenciacije, odvisnosti in avtonomije.

Globalizacijo v abstraktnem smislu poganjajo družbeni evolucijski procesi. Faktoglobalizacija se ne nanaša toliko na nek pojav ali stanje, kot na proces, ki je nelinearen, zgodovinski, neenak, spremenljiv ter nepredvidljiv. Obstajajo nihanja, jasen pa je globalizacijski trend. Ni enoznačen proces univerzalizacije ali

individualizacije sveta. Gre za enotna nasprotja v toku kvalitativnih prostorsko-časovnih sprememb.

Globalizacija je proces procesov (mnogoterih in navidezno nasprotnih), ki nima svojega začetka ali konca. Zato ne moremo trditi, da je globalizacija značilnost 20. ali katerega koli predhodnega stoletja. Čeprav se dojema globalizacijo kot planetarni pojav, je to izključno posledica tega, da je sodoben svetovni sistem planetaren. Da je postal planetaren pa je moral proces tega povezovanja obstajati že pred stanjem globalnosti, z globalno družbo se tudi ne bo končal. Npr. večanje populacije, tehnološki razvoj komunikacije in transporta, trgovanje itd., so vodili proces medkulturne interakcije že od pradavnine in oddaljene antičnosti. Z večanjem populacije in hitrejšim tehnološkim razvojem pa se povečuje tudi družbena interakcija (ekonomska, politična, kulturna itd.), ne kot opcija, temveč kot nuja.

Globalizacija je proces, ki se v sodobnem času kvalitativno ne razlikuje od predhodnih obdobj, razlika je prej v stopnji globalnosti, ki jo povzroča, kot pa v vrsti. Čeprav se je pojem globalizacije pojavil komaj v 20. stoletju, to ne pomeni, da se je takrat začel tudi sam proces (podobno velja npr. za pojem fizikalne gravitacije). Vpeljava neologizma globalizacije pa je predvsem odziv na stopnjo svetovne povezanosti in denacionalizacijske procese, ter posledično potrebe po vpeljavi ideološko in znanstveno ne-kontaminiranega pojma, ki bi opisal to novo realnost.

Globalizacija ima tudi politične vzroke in posledice, ki so delno posledica materialnih globalizacijskih procesov, hkrati pa reprezentacija ideologije globalizma, ki s pomočjo namerno konstruiranega globalizacijskega diskurza služi pri implementaciji partikularnih političnih projektov. Globalizem je v tem oziru instrument politične globalizacije, s katerim se konstruirajo norme in vrednote ter vzpostavlja (vsiljuje) nova resničnost. Le ta ni samo vzrok te dominantne diskurzivne družbene percepcije globalizacije, temveč se ta resničnost skozi globalizacijski diskurz tudi šele vzpostavlja, torej je njen cilj.

Zaradi svoje dvojne, strukturalistične in konstruktivistične narave, globalizacije ne moremo vrednotiti kot pozitivne ali negativne, čeprav dolgoročno vedno prinaša priložnosti pozitivnega družbenega razvoja in blaginje (predvsem faktoglobalizacija), katerih realizacijo pa ogroža njena ideološka komponenta kreiranja realnosti (globalizem), s pomočjo katere se npr. poskuša ohraniti ali vzpostaviti družbena razmerja in iz njih izhajajočo neenakost.

4 Sinteza

Po analizi nacionalne države in globalizacije sledi analiza njune povezanosti in interakcije. Prevladujoče razumevanje pozicije nacionalne države v dobi globalizacije se po navadi nanaša na njeno bolj ali manj trdno suverenost. Globalizacija naj bi tako vplivala na državo, pristopi pa se razlikujejo glede stopnje učinka tega vplivanja. V teh diskurzih naj bi npr. država imela manj možnosti kontroliranja in reguliranja dogajanja znotraj in zunaj nje; spremembe vplivajo na to, da države izgubljajo svojo suverenost in vstopajo v »somrak suverenosti« (Wriston 1992). Globalne politične sile, npr. politične institucije (npr. IMF, EU, STO itd.) in celo globalna civilna družba (npr. Gill 2000, Keane 2003), odvzemajo moč nacionalnim državam (Martell 2007). Nacionalne države izgubljajo moč in vpliv tudi zato, ker morajo prilagajati svoje javne politike zahtevam kapitala (npr. Strange 1996, Cerny in Evans 2004, Crouch 2004). Navznoter jih »načenja« regionalizacija, navzven npr. evropeizacija in globalizacija, na vseh nivojih privatizacija, »vse skupaj pa prispeva k temu, da je načeta njena avtoriteta, hkrati pa postaja tudi deteritorializirana« (Frankowski 2007, 3). Sodobni povezovalni procesi po definiciji spreminjajo prostorsko-časovne razsežnosti globalne skupnosti in ustvarjajo nove centre politične moči. Neremenijo se za državne meje in državni nadzor (glej Jessop 2007). To pa so ravno konstitutivne značilnosti modernih suverenih nacionalnih držav.

Vendar so ti pristopi pretežno državo-centrični, saj globalizacija pretežno enosmerno vpliva na ontološko realnost nacionalne države. Pri tem malokdo ugotavlja, da je tudi sama država svojevrsten ideološki in družbeni konstrukt.

Fiksacija z nacionalno državo je razvidna že iz absurdne situacije; npr. če živiš v zahodnem svetu, lahko organiziraš svojo državo, vendar samo na nacionalno teritorialen način. Lahko sicer poskusiš podržaviti npr. nek otok in napisati ustavo. V tem primeru boš verjetno razglašen za čudaka, hospitaliziran, zaprt ali ignoriran. Če pa to storiš na nacionalen način, da se torej sklicuješ na neko etnično skupnost, čustveno evidentiraš svojo domovino in jo podvržeš zahtevam osamosvojitve, je drugače. Če uspeš z argumentacijo samoodločbe, etničnosti, svete zemlje, zgodovinske krivice, tisočletnega boja itd., lahko postaneš celo »oče naroda« in na koncu dejansko napišeš ustavo. Bolj kot je pot formacije države ritualizirana, gledališka in mitološka, bolj je lahko uspešna, pri čemer je temu alternativna pot v resnici brezpotje. Z dovolj ironije se naposled pokaže metafizična konstrukcija celotne nacionalne fiksacije in ureditve. Tudi nek zločin je lahko množičen pobjoj ali pa genocid; v vojni lahko umreš kar tako, lahko pa za

narod in dobiš npr. svoj spomenik. Pri vsem tem temelji celotna argumentacija na nacionalizmu, onkraj katerega ni smiselna, niti mogoča.

Ker velja vse to tudi za državo, lahko s pomočjo dekonstrukcije ugotovimo, da je le ta več kot skupek institucij. »Država je politična dimenzija, ki jo vsi nosimo v sebi« (O'Byrne 2003, 128). Državo tako nenehno konstituiramo, npr. vedno, ko se vedemo politično. Nacionalna država, s katero smo poimenovali specifičen teritorialni prostor, ki sedaj determinira politično in kulturno realnost znotraj določenih meja, ni a priori realnost, temveč evidenten družbeni konstrukt. Modernost je omogočila razvoj naroda in države, družba je postala narod, vlada država, državljanstvo pa orodje za izgradnjo države in njeno legitimacijo skozi koncept naroda.

Tudi suverenost, ki se veže na nacionalno državo, je evidenten družbeni in ideološki konstrukt. Že zato npr. trditev, da so nacionalne države v sodobnih pogojih globalizacije ohranile suverenost, ni prepričljiva, predvsem pa je zavajajoča zato, ker je niti nikdar niso posedovale. » Države nikdar niso bile edini mednarodni akterji« (Waltz 1979, 91). Smiselno je ločiti tudi med normativno (»de iure«) in dejansko (»de facto«) suverenostjo (Bull 1977), saj države v praksi nikdar niso spoštovale suverenosti drugih držav.

Prav tako je transformacijski pristop (glej Held in McGrew (1999) le zanikanje sprememb, nacionalistična obrambna pozicija in pretirano konsenzualen znanstveni pristop. Argument, da so države še vedno nespremenjeno suverene (diskurz EU), ker so še vedno ključni akterji pri sprejemanju in usklajevanju evropskih javnih politik in ker so suvereno predale svoje funkcije EU, pa je na ravni argumenta, da je bila nacistična Nemčija demokratična, saj je v začetku »Führer« pridobil svojo absolutno avtoriteto na demokratičen način, preko parlamentarnega glasovanja. Transformacijsko logiko bi lahko uporabili povsod in tako dejali, da je tudi Italija Rimski imperij, ki se je transformiral, ZDA transformirana britanska kolonija in Avstralci nomadsko pleme, ki se je transformiralo. Ali se je monarhija v Veliki Britaniji v zadnjem stoletju samo transformirala, kraljica pa ostala ključni akter, ker še vedno vodi obrambne sile in podpisuje zakone? Med transformacijskim pristopom in hiper-globalističnim, konkretnije med tistimi, ki trdijo, da so države izgubile svojo suverenost (Ohmae 1995, Strange 2001 itd.) in tistimi, ki trdijo, da je prišlo zgolj do transformacij (Giddens 2002, Scholte 2000 itd.), je v abstraktnem smislu razlika le v pogledu na sistem. Če ga opazujemo neprenehoma in od blizu, se le transformira. Če pa ga opazujemo v daljših intervalih in od daleč, je postal povsem nekaj druga.

Transformacijska logika pa ne more zanemariti dejstva, da se v določenem trenutku ustvari nova realnost, nova kvaliteta. In ravno nova realnost je tista, o

kateri je govora tudi v primeru nacionalnih držav. Ni pomembno, ali gre za spremembe, ki so zavestne in namerne (v smislu, da so države zavestno predale svojo suverenost npr. EU), važen je zgolj rezultat teh sprememb. »Transformacije, preko prelaganj in sprememb suverenosti, so, čeprav se so zgodile s privolitvijo in konsenzom držav, pridobile svoj status in svoj zagon« (Held 2003, 164).

Dejansko je pogled na transformacije nacionalnih držav odvisen tudi od namena in v končni instanci, od ideologije. Povratak v nacionalno dobo je, ne glede na sodobne nacionalizme, kot sodobne ostanke preteklosti, iluzoren, zato različni pogledi na položaj nacionalnih držav odražajo le stopnjo realizma in pragmatičnosti (ali idealizma) ter željo po ohranitvi starega (ali obuditvi) in zanikanju novega. Različni pogledi so stvar različne želje videnja realnosti ali ustvarjanje različnega videza realnosti. Vse je lahko različno, če le pogledamo dovolj konkretno in natančno. In vse je lahko enako, če pogledamo od daleč in dovolj posplošimo. Nacionalist bo tako npr. EU videl skozi prizmo kratenja bistva državnosti svoje nacionalne države, krajo njene suverenosti, ki je nedopustljiva, saj ogroža nacionalni interes. Globalist pa bo v kritiki EU videl nacionalne države, ki s pomočjo koncepta suverenosti zagovarjajo svoje partikularne nacionalne interese in tako onemogočajo razvoj celotne evropske skupnosti. Zato je potrebno preseči ideološki koncept suverenosti in nacionalne fiksacije, ter v analizi preiti na raven družbenih identitet. Ne nazadnje je tudi nacionalna država formirana na temelju nacionalne identitete. Tudi globalizacijo lahko obravnavamo kot proces, ki npr. ločuje državo od naroda. Zaradi te ločitve se formirajo alternativne družbene in kulturne identitete, ki se gibljejo (relativno) svobodno, onkraj nacionalnih materialnih in simbolnih omejitev. Identitete se emancipirajo, širijo se trans-nacionalne kulturne skupnosti. Kulturne tradicije niso več vezane na prostor. »Svet, kjer živimo, nov zemljevid globusa, je kompleksno omrežje interakcij, zavezništev, članstva, pravic in dolžnosti« (O'Byrne 2003, 122). Nacionalni prostori se umikajo multikulturnim in ne-nacionalnim družbam. Zaprti sistemi tradicionalnih skupnosti se povezujejo in so izpostavljeni mednarodnim omrežjem komunikacij in trgovanja. Tudi sodobni mediji komunicirajo na način, ki spreminja našo percepcijo prostora in časa (Giddens 1991) ter mentalno zavest (McLuhan 1964). Tradicionalne moralnosti in rutine so podvržene individualizaciji in potrošnji. Kot že rečeno: pred nami ni družba z vedno večjimi skupinami, temveč družba, sestavljena iz vedno manjših in vedno bolj različnih skupin in posameznikov, ki so globalno povezani. Smo sredi diskontinuitete in razhajanja, kjer tradicionalno, moderno in postmoderno sovpadajo, vsako dominantno razumevanje pa se težko ohranja (O'Byrne 2003).

Država je tako prostor politizacije in depolitizacije, saj države, preko družbenih in ekonomskih aktivnosti, vladajo že s tem, ko poskušajo definirati možnosti političnega, znotraj katerega je vladanje sploh možno. S tem ustvarjajo okolje, kjer je vsaka alternativa nemogoča ali jo je celo nemogoče zamisliti. Primer je nacionalna zamišljena skupnost, ki je hkrati prostor, ki otežuje zamišljanje sebi drugačnih skupnosti. V politični areni tako onemogoča alternativna gibanja in koncepte. Vendar, v skladu z evidentiranimi globalizacijskimi procesi, je takšna ekskluzivna vloga države in naroda vedno manj mogoča in verjetna. Na simbolni ravni se dogajajo transformacije, ki so usodne za zamišljanje naroda, hkrati pa ugodne za zamišljanje ne-nacionalnih skupnosti, ki so v »usodnem« vzponu. Medtem ko npr. ekonomski dejavniki vplivajo na možnosti delovanja držav, pa se krepi tudi diskurzivna konstrukcija, evidentirana z globalizmom. Le ta dodatno vpliva na neučinkovitost nacionalnih diskurzov, kot tudi na nove družbene identitete. Razmerje med materialnim in simbolnim je ugotovljeno soodvisno in dialektično, kar ima za posledico, da se vzajemno formirata faktoglobalizacija na materialni, kot tudi globalizem na simbolni ravni.

Identitete, od katerih je (bila prevladujoča) in za nacionalno državo ključna nacionalna, so podvržene okoliščinam, ki otežujejo njihovo reprodukcijo, hkrati pa nenehno formirajo nove identitete, ki so ne-teritorialne in ne-nacionalne oz. postnacionalne. Prva raven analize razmerja med nacionalno držav in politično globalizacijo je tako identitetna raven.

Če ponovim: nacionalizem je ideologija, ki se sklicuje na zamejenost, kontinuiteto in homogenost določene družbene skupine. Hkrati je ideološko in politično gibanje, ki poskuša ustvariti, doseči in ohraniti avtonomijo, enotnost in identiteto te družbene skupine. Je proces ustvarjanja skupne družbene identitete, ki temelji predvsem na razlikovanju do drugih. S tem konstruira narode, ki so družbeni konstrukti, vzpostavljeni na podlagi skupne identitete.

Zato ni dovolj, če se osredotočimo zgolj na analizo posledic denacionalizacijskih globalizacijskih procesov, ki se v prevladujočih znanstvenih diskurzih kažejo kot ekonomska ali politična (institucionalna) globalizacija, temveč moramo razumeti tudi spremembe na ravni družbenih identitet. Po eni strani zato, ker vplivajo spontane globalizacijske spremembe na materialne življenjske pogoje posameznikov, kar pa posledično vpliva tudi na njihove družbene identitete, ki so, kot smo že ugotovili, vedno spremenljive, spontane in situacijske. V kolikor se spremenijo življenjske okoliščine in navade, se to, tako ali drugače, odrazi v kulturi, torej tudi družbenih identitetah. Po drugi strani pa se tako, kot to velja za nacionalizem, identitete spreminjajo tudi usmerjeno, s pomočjo političnih ideologij, diskurzov, propagande itd. Spremenjene identitete so tako vir in

posledica družbenih sprememb. Družbeno okolje vpliva na naše življenje, na naše predstave o tem življenju, na naše identitete, vrednote, norme, prepričanja itd. Velja pa tudi obratno, saj (v skladu s t.i. Thomasovim teoremom⁹) »v kolikor definiramo določene situacije kot resnične, te posledično tudi so resnične« (Thomas in Thomas 1928, 572).

Za razumevanje narodov in nacionalnih držav je torej nujno potrebno razumevanje logike formacije in reprodukcije družbenih identitet. Le te se formirajo s pomočjo družbenega razvoja (npr. vsesplošnega povezovanja), v okoliščinah spremenjenih družbenih okoliščin (v primeru narodov npr. modernizacije) in s podporo politične volje (interesa). Če predpostavimo, da je družbeno povezovanje evolucijska nuja, ki se manifestira v pospešenih procesih globalnega povezovanja ali »revolucionarnih« spremembah krčenja prostora in časa, se mora to odraziti tudi na ravni naših identitet. Ljudje se vedno bolj povezujejo v številne skupine novih (tudi kvalitativnih) razsežnostih in kontekstov, ki jih omogoča razvoj informacijske in transportne tehnologije.

Vsaka identiteta se vzpostavi na podlagi razločevalnih elementov, ki so v določeni situaciji na razpolago. Postavljanje ljudi v kategorije in skupine (stereotipizacija) temelji na osnovnih kognitivnih procesih težnje k »povezovanju stvari v skupine«. Zato prekomerno iščemo in izpostavljamo razlike med skupinami in podobnosti med stvarmi znotraj določene skupine. Kot kategorije lahko uporabimo katerekoli delitve, npr. na belo in črno, lastnike in delavce, leve in desne, homoseksualce in heteroseksualce itd. Zato lahko pripadamo več družbenim skupinam (torej kategorijam) hkrati, saj je identiteta mnogoter konstrukt, vsaka oseba pa poseduje mnogo identitet. Hkrati pa je raznolik tudi odnos posameznika do določene družbene skupine (McKerrow in Bruner 1997). To pa vpliva tudi na obstoječe družbene identitete, tudi nacionalno, ki je le ena izmed mnogih družbenih in političnih identitet.

4.1 Pogoji postnacionalizacije

Poenostavljeno velja, da je narod skupina ljudi, ki zase mislijo, da so narod. V kolikor se izgubi nacionalna identiteta, se izgubi narod. Ker pa je nacionalna država politična manifestacija in materializacija ideje naroda, se s tem zamaje

⁹ Gre za idejo t.i. »samoizpolnjujoče se prerokbe«, ki jo Marton (1968, 477) opiše kot v začetku napačno oceno/definicijo situacije, ki pa vzbudi nepričakovano/novo obnašanje, le to pa posledično spremeni to napačno definicijo stanja (v resnično). Posledično ta »veljavnost« v nadaljevanju pomaga širiti napako. Posledice, ki so nastale s pomočjo napačne ocene stanja, namreč postanejo dokaz za resničnost teh ocen.

tudi sam temelj nacionalne države. Sprememba družbenih okoliščin (pod vplivom procesov globalizacije) in druge identitete se tako kažejo kot grožnja nacionalnim, predvsem v času, ko je že po definiciji »fluidnost in pluralnost identitet del postmodernega stanja družbe« (McCrone 1998, 31). Globalnost nadomešča modernost (Albrow 1996, 4). Identitetne (trans)formacije so tako tudi ključen del »postnacionalizacije« (npr. Shaw 1999, Habermas 2001). Termin postnacionalnega, predvsem po vzoru npr. postmodernizacije, sicer predpostavlja spremembe, ki pa niso nujno absolutne in totalne. Osredotoča se bolj na trende, kvalitativne spremembe, predvsem na ravni sodobnih zametkov prihodnosti.

Za boljše razumevanje sodobnih sprememb nacionalnih identitet pa se je potrebno na kratko vrniti k procesom njihove formacije in procesom reprodukcije, najbolje neposredno na primeru formacije nacionalne identitete. Najprej so morale globalizacijske sile omogočiti zamišljanje skupnosti, ki je zaradi velikosti lahko zgolj »zamišljena«. Vzporedno so kulturne in politične elite, v okoliščinah modernizacije, definirale etnične značilnosti naroda in tako ustvarile temelje, na katerih se je lahko začela krepiti specifična nacionalna družbena identiteta. Sledilo je širjenje te nove zavesti o skupnem jeziku, zgodovini, tradiciji, religiji, navadah, kulturi itd., tako spontano, kot načrtno. Včasih je bilo teh razločevalnih elementov več, včasih manj, o česar je bil odvisen tudi potek nacionalizacije. Pomembna je bila tudi stopnja modernizacije družbe, predvsem pa »pomembni Drugi«, saj so se nacionalne identitete formirale predvsem zaradi nasprotovanja drugim, »z možno izjemo Anglije« (Bakke 1995). Modernizacija je bila družbena, tehnološka, politična in ekonomska okoliščina, ki je omogočila nacionalizacijo držav, hkrati je bila okoliščina, v kateri je bila nacionalizacija potrebna, saj je nudila državam npr. konkurenčno prednost.

To bi lahko tudi argumentirali s pojmom kulturne in tehnološke evolucije (kultura tukaj nastopa v njenem najširšem smislu integracije vzorcev človekovih znanj, prepričanj in vedenja). Ko tehnologija spreminja družbeno okolje, se mora temu s časom prilagoditi tudi kulturni okvir. Tehnološke spremembe v času modernizacije so omogočile in povzročile nacionalizacijo družbe, družba pa se je na specifičen način prilagodila tehnološkim spremembam, saj je »re-konfiguracija družbene geografije notranje povezana s spremembami v vzorcih znanja, produkcije, vladanja, identitete. Zato je sprememba prostorske strukture vključena v širšo dinamiko družbenih sprememb« (Scholte 2002). Nacionalna država je (delno) postala logičen odziv na zahteve tistega časa (npr. potrebe kapitalizma, imperializma, kolonializma, merkantilizma itd.).

Nacionalna država je bila torej relativno logičen odziv na potrebe in zakonitosti takratnega časa. In vendar so se te okoliščine s časom spremenile, s tem pa tudi potrebe sodobne družbe. Pri čemer velja, da tehnološki razvoj poteka eksponentno, s tem pa se tudi krajšajo kulturni cikli. Npr. internetna tehnološka inovacija je v nekaj desetletjih spodbudila nastanek novih kulturnih vzorcev, identitet, oblik medosebne komunikacije, pa tudi način oblikovanja družbenih skupin. V času sodobne globalizacije smo priča pospešenim, do sedaj največjim in najhitrejšim tehnološkim spremembam, zato se, sicer z zaostankom, spreminja tudi kultura. Spremenili so se temelji, na katerih je bila osnovana nacionalna država, zato se le ta posledično transformira. Čeprav je takšna argumentacija razširjena, postmoderno okolje še ni relevanten argument za zaton nacionalne države. Že zato, ker je nacionalizem izmuzljiv in prilagodljiv, ter se nenehno reproducirana s pomočjo delitev na podlagi karakteristik, ki so trenutno na voljo. Nenehno tudi izumlja mite, s katerimi krepí svojo pozicijo. Predvsem pa nenehno reproducira nacionalno identiteto s pomočjo ideoloških (in represivnih) instrumentov. Spremenjene družbene okoliščine in tehnološki napredek tako še niso zadosten pogoj za spremembo nacionalne identitete.

Relativni zaton nacionalnega, predvsem upad nacionalne zavesti in oslabitev nacionalne identitete, je torej mogoč samo pod določenimi pogoji, ob določenih predpostavkah:

1. Spremeniti se morajo materialne in družbene okoliščine, kar omogoči tudi spremembo identitet.
2. Spremembe morajo načeti in relativizirati temelje nacionalne identitete.
3. Spremembe morajo biti takšne, da jih nacionalna država ne more preprečiti.
4. Pojaviti se mora ekonomsko-politična moč (npr. elite in interesi), ki bo konkurenčna državi.
5. Pojaviti se mora ideologija, ki bo konkurenčna nacionalizmu.
6. Takšna ideologija se mora politizirati.
7. Pojaviti se morajo ideološki in represivni aparati, ki bodo konkurenčni nacionalnim.

Da se je lahko konstruiral narod, so se morale spremeniti okoliščine (npr. modernizacija). Banalno rečeno, če tehnološki razvoj ne bi omogočil družbene interakcije, se ne bi mogle pojaviti nobene družbene identitete. Če ne bi omogočil družbene interakcije v državnih okvirjih, se tudi ne bi mogla država nacionalizirati. Enako velja za globalne spremembe. Le globalno povezan svet (informacijsko, transportno, turistično, medijsko, politično, internetno itd.) je lahko resnično globalen. V kolikor bi ljudje živeli izolirani drug od drugega, nove

vrste globalne identifikacije ne bi bile mogoče. Intenzifikacija interakcij, pa tudi pojav novih načinov povezovanja, pa omogočajo tudi nove možnosti družbenega povezovanja, tudi na kvalitativni ravni.

Ko govorimo o globalnih identitetah, je potrebno razumeti, da ne dokazujem, da je/bo nacionalno identiteto zamenjala točno določena oblika globalne/kozmpolitske identitete po načelu ničelne vsote, temveč me zanima le, kako nove identitete vplivajo na trdnost in obstojnost nacionalnih identitet. V pogojih globaliziranega sveta me tako ne zanima toliko pojav »novih« identitet, temveč posredno slabljenje »starih«. Tako trdim, da fluidna nacionalna identiteta izgublja svoj primat med mnogimi sočasnimi identitetami, ki jih posedujemo. Predvsem zaradi tega, ker se spreminja družbeno okolje, znotraj katerega se mora reproducirati. V dovolj abstraktnem pogledu se ji dogaja to, kar se že nekaj stoletij dogaja z religijo in z njo povezanimi identitetami. Sodobni procesi so namreč načeli vire konstrukcije in reprodukcije nacionalizma, zaradi katerih ima nacionalizem vedno večje težave vzdrževati identiteto skozi družbene delitve in nacionalne mite. Ideološka manipulacija in delitev s pomočjo represivnih praks (vojn, izolacionizma, protekcionizma itd.) je vedno manj učinkovita.

Že brez vpliva globalnih akterjev in sil, npr. ne-državnih, se vestfalski sistem nacionalnih držav počasi razkraja. Ob identitetnih spremembah, nekateri (npr. Suter 2003, 2) zagovarjajo tudi druge razloge, npr. dejstvo, da se je »število držav povečalo do mere, kjer je sistem nevzdržen in neučinkovit. Problem je končanje procesa evropeizacije sveta, širjenje nacionalnih držav, novi načini ne-nacionalnega vojskovanja, odsotnost dogovora o tem, kako ravnati z razpadom držav itd.«

Poleg teh spontanih sprememb pa se pojavljajo tudi nove ideologije in diskurzi, ki so nacionalizmu alternativni in/ali konkurenčni. Kulturna sprememba je namreč tudi zavesten proces, ki je podvržen specifičnim interpretacijam. Družbena realnost je tako vedno tudi delna posledica trenutnega, mnogokrat prevladujočega »pogleda na svet«. Z manipulacijo interpretacije okolja lahko ustvarimo različne realnosti (npr. globalizacija), zato lahko posledično ustvarjamo različne odzive na to realnost (npr. neoliberalizem). Poleg tega, da se kultura spontano prilagaja svojemu okolju, je hkrati odvisna od specifičnih ideoloških vplivov. Tudi tukaj lahko vlečemo vzporednice z (relativnim) zatonom religije ob pojavu sodobne znanosti, kapitalizma, nacionalizma, komunizma itd. Pri tem je potrebno poudariti, da so tudi sodobne spremembe, zaradi načina konstrukcije in reprodukcije ideologije, počasne. Predvsem gre za iskanje dolgoročnih trendov in evidentiranje dolgoročnih procesov. Tako nacionalizmi, kot tudi religije, bodo še vedno aktualne, vprašanje je le, v kakšni meri in s

kakšno intenzivnostjo bodo vplivale na naše vsakdanje življenje. Čeprav že od razsvetljenstva govorimo o zatonu cerkve in religije, sta še vedno relevantna dejavnika identitetne, politične in ideološke konstrukcije posameznikov in družbe.

V skladu z evidentiranimi predpostavkami razpada nacionalne identitete je mogoče trditi, da so vsaj v teoriji izpolnjeni nujni pogoji:

1. Priča smo globalizacijskim procesom, ki z eksponentno hitrostjo spreminjajo življenjske pogoje vedno večjega deleža svetovnega prebivalstva. V razvitem nacionaliziranem svetu to nudi možnosti za krepitev novih vrst družbenih identitet. Tudi na materialni ravni se globalni način povezovanja odmika od zamejene logike nacionalnega. Učinki globalizacije (ekonomski, politični, kulturni itd.) so realni.
2. Sodobne globalne spremembe načenjajo in relativizirajo temelje nacionalizma. Izumljene tradicije in nacionalni miti so vedno bolj dvomljivi. Tako zaradi povečanega in prostega širjenja vedno večje količine informacij in znanja, kot zaradi neukrotljivih sil globalnega fizičnega (npr. turizem) in informacijskega povezovanja (npr. internet). Priča smo novemu valu razsvetljenstva in (post)modernizacije. Identitete postajajo »refleksivno organizirana prizadevanja« (Giddens 1991, 5) in niso samo posredovane ali podedovane tradicije. To lahko že enostavno ponazorimo s primeri dekonstrukcije klasičnih sestavin narodov. V razsvetljenem, informiranem in povezanem svetu prostega pretoka informacij, dobrin in ljudi je vedno težje vzdrževati nacionalne mite, ki so bili mogoči v zaprtih okoljih. Ob globalnem odpiranju mej (npr. na potovanjih) je domača pokrajina takoj manj fascinantna, zgodovina manj spektakularna, narodni pesniki in narodni heroji manj znani in herojski (še posebej tisti marginalnih narodov), domače pop-zvezde manj sijoče, domače pivo in jogurt manj okusna itd.

Pri tem je pomembno tudi dejstvo, da se s tem, ko se povečuje število akterjev, od katerih je posameznik odvisen, obenem zmanjšuje odvisnost od vsakega posameznega od njih (Simmel v Farganis 2000, 146–148). Iz tega sledi, da se ob razširjenem naboru alternativ relativno zmanjšuje tudi odvisnost in ranljivost v odnosu do tistih, ki so v njegovem neposrednem okolju. Individualizacija kot zmanjševanje določenosti na osnovi pripadnosti določenemu geografskemu okolju ne zadeva le posameznike, temveč tudi skupine in celo posamezne lokalne skupnosti ali regije.

3. Nacionalne države težko preprečujejo/zavirajo globalne spremembe. Indoktrinacija preko uradne/nacionalne/institucionalne zgodovine, npr. javnega šolstva in monopolnih državnih medijev ter kulture je vedno manj učinkovita. Države vedno težje kontrolirajo prosti pretok ljudi in informacij. Za t. i. globalizacijo (v splošnem diskurzivnem smislu) naj bi bilo značilno, da se izmika kontroli države in v tem primeru je ta trditev na mestu.

Vedno težje verjamemo, da je npr. naš voditelj najboljši, vojska najmočnejša, zastava sveta, poreklo arijsko itd. Vedno manj nam je jasno, zakaj je določen kos blaga ali pesem bolj »sveta« od drugih ali zakaj so naši bližnji sosedi na drugi strani nevidne državne meje slabši od nas. Vedno bolj jasno nam postaja, da je izumljena tradicija izumljena. Namesto lokalne in samozadostne logike sprejemamo vzajemnost in soodvisnost, tako na materialnem, kot simbolnem nivoju. Tako npr. iz nacionalnih in lokalnih literatur raste svetovna literatura (Castells 2001, 83).

4. Krepijo se novi centri moči, ki državam odvzemajo moč. Torej ekonomsko-politični akterji na nadnacionalni ravni, predvsem v ekonomski/finančni sferi. Nedržavne, ekonomske elite izrivajo klasične politične elite, predvsem nacionalne. S prihodom novih elit pa prehaja (posledično in vzročno) tudi družbeno politična moč. Ne samo, da politična moč prehaja na druge lokacije, v času globalizacije je ta moč ločena od politike (Bauman 1999, Strange 1996).
5. Nove elite, podkrepljene z ekonomsko-politično močjo, konkurirajo nacionalnim državam tudi na ideološki, diskurzivni in identitetni ravni. Krepi se ideologija globalizma, ki prodira v vse pore družbe (neoliberalizem, multikulturalizem, neokolonializem, podnebne spremembe itd.).
6. Globalizem se je politiziral in materializiral, npr. skozi privatizacijo, deregulacijo, evropeizacijo, razvojne pomoči, neenakost, vojne, terorizem itd. Ideološki viri globalizma so povzročili tudi konkretne materialne spremembe.
7. Te materialne spremembe vključujejo tudi nove oblike represije, ki delujejo vzporedno z ideološkimi, npr. nadnacionalne organizacije (EU, NATO, ZN itd.), finančne institucije (IMF, zasebne banke, bonitetne agencije itd.), protiterorizem, kulturna produkcija, potrošniška odvisnost itd.

Priča smo torej neustavljivim procesom globalizacije (točka 1), ki povzročajo postnacionalizacijo na materialni (točka 2) in institucionalni ravni (točka 3). Nove elite (točka 4), kot že mnogokrat v zgodovini, izpodrivajo stare. Spremembe v razmerju med politiko in »kapitalizmom« se odražajo v konkretnih družbeno-političnih spremembah (točka 6). Krepi pa se tudi ideološki vidiki globalizacije (točka 5), ki dodatno slabi nacionalne strukture.

Kar pa je še posebej pomembno: zaradi specifične logike delovanja ideologije, družbene konstrukcije opisanih procesov in identitet ter neločljive povezanosti materialnega in simbolnega sveta, se proces krepi ciklično in pospešeno:

- Z globalizacijo se krepijo ne-nacionalne identitete, ki že na identitetni ravni krhajo vire moči nacionalne države. S tem ko se slabi nacionalna država, se dodatno slabijo instrumenti reprodukcije nacionalne identitete.
- S tem, ko se krepijo globalne identitete, se krepijo globalne družbene aktivnosti. Te po logiki »samo-izpolnjujoče se prerokbe« potrjujejo globalno povezanost sveta.
- Tako dobivajo podporo globalne institucije, globalni projekti in globalni kapital, ki krepijo in konsolidirajo svojo moč. S tem ko nadomeščajo nacionalne politične in ekonomske strukture, povečujejo svojo globalno prisotnost, pa tudi svoj ideološki vpliv.
- Globalizem se dodatno krepi, saj se legitimira (dokazuje) na podlagi materialnih globalnih sprememb (faktoglobalizacija). Globalizem hkrati omogoča in povzroča te spremembe (npr. preko neoliberalizma). Ko se slabi nacionalizem, triumfira globalizem.
- To pa seveda vodi v začaran krog, saj ima ideologija materialne posledice, ki pomagajo k ponovni krepitvi ideologije itd. Vsak cikel okrepi tudi nosilce interesa, torej globalne elite in njihove institucije. Z večjo ekonomsko močjo pridobijo več politične moči, s katero krepijo svoje pozicije in ideologijo, ter onemogočajo konkurenčne centre moči, predvsem nacionalne. Z večjo močjo uspešneje materializirajo svojo ideologijo, povečujejo svojo moč, itd.

Tako velja: Bolj ko se svet globalizira, bolj se globalizira.

4.2 Identitetne spremembe

Narod je družbena skupina, katere občutek pripadnosti izvira iz skupne identitete, ki je vedno spremenljiva in se ne formirajo zavedno, niti »za vedno«. Posamezniki, ki so tekom svojega življenja bivali v več državah, so tako prevzeli več nacionalnih identitet. Pri čemer so lahko migrirali, ali pa ostali na isti lokaciji in so »migrirale« države. Tako je npr. sto let star državljani sedanje Slovenije bival v Avstro-ogrski monarhiji; Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov; Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev; Kraljevini Jugoslaviji; med vojno v Tretjem rajhu; Federativni ljudski republiki Jugoslaviji; Socialistični federativni republiki Jugoslaviji; Republiki Sloveniji, sedaj pa v Evropski uniji. Pri tem je seveda različne identitete ponotranjil z različno intenzivnostjo. Istočasno so na njega vplivali razni nacionalizmi, predvsem pa jugoslovanski in slovenski. V samo trinajstih letih samostojne Slovenije pa sta jugoslovanski državni nacionalizem zamenjala slovenski, sedaj pa še evropski.

Vsaka dominantna nacionalna identiteta je bila včasih »nova«, zato ni razloga, da tudi trenutno nove politične ali etnične identitete ne bi postale dominantne. Velja pa tudi obratno, nekdane dominantne identitete so danes preživete in pozabljene. Določene spremembe temeljijo na političnih spremembah, podkrepljenih s političnim nacionalizmom (npr. odcepitev držav ali ponovno združevanje), po drugi strani pa lahko spremembe povzročajo tudi širši družbeni trendi, saj identitete niso fiksirane, zaprte in nespremenljive (Gilroy 2003, 303). Ti družbeni trendi so trend konvergence, kjer se krepijo globalni tokovi in slabijo meje in prepreke. Družbe in kulture so izpostavljene tem tokovom in postajajo vedno bolj podobne. Lokalne kulture naj bi tako nadomeščale in izpodrivale močnejše kulture (v končni fazi najmočnejša globalna kultura).

Bolj verjetna je sicer teorija hibridizacije (npr. Smith 2005), kjer se notranji in zunanji kulturni tokovi prepletajo in ustvarjajo nove, kombinirane, hibridne kulture. Meje so v tem pogledu polprepustne. Ne samo, da imamo hkrati več identitet (tudi političnih), tvorijo se tudi hibridi. Ne gre za enostavno zamenjavo ene identitete z drugo, npr. nacionalne z globalno ali evropsko, temveč za mnogo bolj za procese individualizacije identitet, kjer vsak posameznik gradi različne oblike identifikacije in pripadnosti, le te pa lahko sicer temeljijo na obstoječih lokalnih, nacionalnih ali globalnih temeljih. Pri tem je pomembno poudariti, da je, čeprav govorimo o družbenih identitetah, nosilec identitete vedno posameznik. To dejstvo podpira, vključno s spremenljivostjo identitet, logiko družbene konstrukcije identitet, tudi naroda in posledično nacionalne države. Tako kot kulture, so tudi identitete oblikovane z zgodovinskimi izkušnjami in

spomini (Smith, 1990), zato niso stalne in statične. Podvržene so procesom spreminjanja in razkrajanja (Smith 2005, 30).

Kulturna identiteta je lahko občutek pripadnosti določeni skupnosti ali »globalnemu kulturnemu supermarketu« (Matthews 2000). Ta identifikacija pa vsebuje tudi deljene sisteme simbolov, pomenov, norm in pravil. V skladu s takšnim postmodernističnim pristopom so identitete »točke trenutne navezanosti na subjektivne pozicije, ki jih za nas konstruirajo diskurzivne prakse« (Hall 1996, 6). Kar velja za narod, velja za njegovo ključno sestavino, nacionalno identiteto: »gre za to, kaj si »jaz« misli o sebi in kako se etiketira« (Giddens 1991, 53). Te ugotovitve o kulturnih identitetah je Belay (1996) strnil v naslednje značilnosti:

- Temporalnost – so zgodovinske in se razvijajo skozi čas.
- Teritorialnost – vezane naj bi bile na teritorij.
- Kontrastnost – oblikujemo jih v odnosu z Drugimi.
- Interaktivnost – oblikujemo jih v skozi družbene interakcije.
- Mnogoterost – posameznik ima hkrati več identitet.

Takšen pogled na identitete ne govori v prid obstojnosti trenutnih nacionalnih identitet. Teorija ne samo, da dopušča možnost njihovih sprememb, spremembe so dolgoročno celo neizbežne. Ker so vezane na čas in prostor, pomeni vsakršna spatio-temporalna sprememba, tudi določeno spremembo na identitetni ravni. V sodobnem globaliziranem svetu, ne samo, da postajajo meje med državami in kulturami vedno bolj prepustne, globalizacijski procesi načenjajo moderno razumevanje prostora in časa. Identitete se osvobajajo npr. industrijske družbe, kar povzroča negotovost in ustvarja nove oblike postmodernosti, npr. rizično družbo in reflektivno modernost (Giddens 1997; Beck 1998). Materialne, tehnološke spremembe spreminjajo družbeno kulturno okolje v tolikšni meri, da se morajo temu prilagoditi tudi identitete. Če se identificiramo v razlikovanju do Drugih, je tudi logično, da se s tem, ko se globalno povezujemo in zbližujemo, vedno manj ločimo od (npr. nacionalnih) Drugih. S tem ko so nam Drugi bližje, pa se krha tudi zavedanje o Nas samih. Interaktivno smo povezani z vedno več različnimi Drugimi, zato se ne socializiramo v zaprtem prostoru, s tem pa postaja nacionalizacija skozi socializacijo (predvsem institucionalno) vedno manj učinkovita. Ob vsem tem se krepijo alternativne identitete, ki postaja vedno bolj pomembne. Priča smo torej globalizacijskemu procesu kulturnega mešanja in »hibridizacije skozi lokacije in identitete« (Appadurai 1996).

Zaznati je možno upad pomembnosti lokacije pri kulturni identifikaciji (Tomlinson 1999). Kultura ni več vezana na omejitve lokalne geografije. Globalna

povezanost posega v lokalno kulturo in lokacije vsakdanjega življenja, ravno to slabljenje tradicionalnih vezi med kulturnimi izkušnjami in teritorijem pa naj bi bil največji učinek t.i. kulturne globalizacije. Čeprav se v nasprotni smeri tudi lokalne kulture »hranijo« z globalizacijo, v kateri iščejo pomembnega Drugega, je vse bolj verjetno, da bo prevladala de-teritorializacija z integracijo daljnih, globalnih dogodkov, procesov in razmerij v vsakdanja življenja posameznikov. Tako kot sicer, je tudi v tem primeru glavna sila (oziroma vzrok teh sodobnih premikov) razvoj, npr. razvoj medijske in komunikacijske tehnologije. Le ta omogoča »kompleksno povezanost« sveta, vključno z okrepljenimi družbenimi vezmi. V določeni meri se identitete spreminjajo že zato, ker je globalizacija refleksiven proces. Ljudje spremljajo spremembe in njihov vpliv na vsakodnevno življenje, v razmerju do globalnih sprememb pa se tudi na novo pozicionirajo in identificirajo. Globalizacija povzroča spremembe samega konteksta konstrukcije pomenov, posledično pa občutkov pripadnosti in prostora, tudi občutek Nas v tem prostoru. Nihče se ne more izolirati od globalnih procesov, s tem pa se je primoran soočiti s procesi, ki raztapljajo njegovo lokalnost, hkrati pa nudijo novo razumevanje in izkustva v širših, globalnih pogojih.

Povečana izpostavljenost mnogim in raznolikim Drugim, pa lahko ima sicer tudi obratne posledice. Večja interakcija z Drugimi (npr. skozi diskurz globalizacije kot grožnje) nam lahko tako pomaga k bolj intenzivnemu dožemanju Sebe, kar krepi identiteto. Tukaj je ključno vprašanje, kako dojemamo interakcijski in socializacijski proces, skozi katerega se formirajo identitete. Da se razlike skozi interakcijo povečujejo lahko namreč zagovarjamo samo, kadar verjamemo, da te razlike obstajajo in so resnične in ko verjamemo, da nas drugi resnično ogrožajo. Če upoštevamo, da so identitete, predvsem nacionalna, družbeno konstruirane, temeljijo na zgodovinskih interpretacijah in mitih, abstraktnih in nenaravnih razlikah, se reproducirajo skozi ideologijo, so spremenljive, refleksivne itd. je bolj verjetno, da s časom uvidimo, da so razlike fiktivne. Z večjo direktno interakcijo, informiranostjo, individualizacijo se npr. razblinjajo miti, na katerih so nacionalne identitete sploh lahko formirane. Če se npr. skozi državno propagando ustvarjajo umetne razlike in mistificirajo Drugi, se ob osebni izkušnji takšna mistifikacija vedno težje ohranja. Poenostavljeno, v kolikor med nami ni razlik, bodo, v kolikor se bo povečala interakcija, občutene razlike za nas vedno manj resnične. Najlažje je namreč ustvarjati nacionalne mite o tistih, s katerimi nimamo družbenega stika, katere poznamo samo skozi taiste mite. Tukaj je pomemben dejavnik tudi trdnost podporne ideologije, vključno z represijo in propagando.

Kot rečeno, argumentiranje torej ne gre v smeri popolne zamenjave ene identitete z drugo. To niti ni potrebno, saj lahko istočasno posedujemo več

identitet in igramo več družbenih vlog; že zato, ker smo istočasno »člani« več skupin. Bistveno pa je, da se pojavljajo nove in s tem posredno spreminjajo obstoječe identitete (njihovo relativno vlogo in intenzivnost). Obstoječim nacionalnim identitetam ne konkurirajo samo nove nacionalne ali nadnacionalne identitete z enako logiko kategorizacije, npr. evropska ali globalna politična identiteta. Spreminja se namreč sam način razločevanja skupin. Kot dokazuje Mlinar (1992) se obstoječe razlikovanje, ki temelji na teritorialni osnovi ločitve (evidenten primer je nacionalno), umika, saj je kontradiktorno z globalizacijsko povezanostjo in omejuje gibanje ljudi, blaga in idej. Svet se nenehno in neizbežno povezuje, kar vodi k globalni homogenizaciji. Po drugi strani pa večja povezanost vpliva na večjo svobodo in izbiro. Z večjim pretokom informacij in dobrin, se nam odpira več možnosti. To pa spodbuja razločevanje na podlagi vključitve, torej kvalitativno drugačno diverzifikacijo. Stare identitete, konstruirane na podlagi izolacije (npr. nacionalne) se dopolnjujejo z novimi identitetami, konstruiranimi npr. na podlagi proste komunikacije. Diverzifikacija na podlagi teritorialne izključenosti in omejene komunikacije upada, hkrati pa se povečuje skupen obseg diverzifikacije globalne družbe. Podobno sproža globalizacija večjo avtonomijo v smislu večje izbire, hkrati pa tudi večjo odvisnost od skupnosti kot celote. Prehajamo iz nacionalnega prostora, ki je zamejen, izoliran, samostojen in neodvisen, v globalno, odprto družbo. Zato smo manj neodvisni, torej postajamo soodvisni. Vendar se nam s tem poveča lastna avtonomija, saj se odpravljajo (nacionalne) ovire in povečuje avtonomija svobodne izbire, večja nabor priložnosti in alternativ. Globaliziran svet torej generira avtonomijo in je ne odpravlja. Znotraj teh novih lokacij avtonomije in kvalitativnih sprememb diverzifikacije se tako formirajo nove vrste identitet. Tudi Hall (1990) poudarja, da kulturna globalizacija vodi do hkratnih posledic univerzalizacije, fragmentacije in multiplikacije identitet, podobno kot Robertsonova (1994) glocalizacija pomeni simultano homogenizacijo in heterogenizacijo.

S takšnim večplastnim razumevanjem procesov globalizacije lahko tudi presežemo z nacionalizmom prežeto zagovarjanje obstojnosti nacionalne identitete in zavržemo argument paradoksalnosti globalne identitete, zgrajen na nujnosti Drugega. Ta se konstituira npr. v trditvi, da se identiteta lahko ohranja samo, dokler obstajajo Drugi in da imajo tudi največji narodi določene meje in ne razmišljajo, da bi vsi pripadniki in pripadnice človeške rase pristopili k njihovemu narodu, saj potem to ne bi bil več narod (npr. Praprotnik 1999, 157). Takšen pristop bi bil smiseln le, v kolikor bi verjeli, da lahko nacionalno identiteto nadomesti samo nacionalna (ali kakšna druga teritorialna). Moramo tudi vedeti, da je nacionalna identiteta del družbene zavesti le nekaj stoletij. Samo nacionalna (ideološka) fiksacija nas sili v razmišljanje, da je nekaj, kar se je v določenem trenutku pojavilo, neizbežno, večno in nujno.

Ni torej nujno, da bo nacionalno identiteto/kulturo v enaki meri zamenjala globalna in kozmopolitska identiteta. Pojavijo se namreč druge in drugačne identitete, ki niso vezane na teritorij. V luči spacio-temporalnih sprememb, kjer se relativizira teritorij, pa je logično pričakovati tudi upad teritorialnih identitet. Kozmopolitska mešanica identitet namreč omogoča, da živijo ljudje istočasno v globalnih in lokalnih, univerzalnih in partikularnih kontekstih. Gre za glokalizirani kozmopolitizem in glokalizirane kozmopolitske identitete. S procesi kulturne diferenciacije so se pojavile številne alternativne skupinske identifikacije. Poleg identitet, ki jih razumemo kot prevzete (čeprav so prav tako konstruirane) skupinske identifikacije (etničnost, spol, religija, starost itd.), so se razvile tudi alternativne (izobrazba, poklic, šport itd.), katerih izbor je v večji meri prepuščen posamezniku (Lukšič Hacin in Milharčič Hladnik 2011, 31). Ker so identitete nestabilne, pride, ko se spremeni kontekst, tudi do »kodnega preklopa« in do vedno novega ravnotežja identitetne strukture, ki je v nenehnem gibanju (Lukšič Hacin 1999, 43).

Tako naj bi že pred desetletjem mladi v Veliki Britaniji preusmerili svoje vrednote od družine, skupnosti in rigidnih moralnih pravil k androgenosti, seksualni svobodi in užitkom. Prav tako se preusmerjajo k novim vrednotam, temelječih na konceptih ljudskih svoboščin, ekologije in internacionalizma (Wilkinson 1994). Tudi Hall (1992) ugotavlja podobno na primeru britanske identitete. Ta je nastala v času »prebuditve« Anglije ter njene dominantne pozicije v imperialistični ureditvi nacionalnih držav. Danes pa je Britance težko prepričati, da so samo eden izmed narodov. Zato se nacionalistična ideologija britanskosti predstavlja kot naravna, enotna in statična. V času globalizacije, pa je podvržena številnim dejavnikom in procesom. Anglija ni več prva, niti najmočnejša ekonomska velesila. Proti koncu 20. stoletja se je odprla globalnemu trgu. Spremenila so se razmerja med različnimi državami in družbami, predvsem zaradi novih produkcijskih razmerij. Pomemben dejavnik so tudi številne migracije, ki spreminjajo etnično sliko naroda. Britanskost se je decentralizirala, prav tako kot avtoriteta in avtonomija v kontekstu nadnacionalnih struktur. Vse skupaj pa naj bi vplivalo na erozijo britanske nacionalne identitete.

Lokalna skupnost se ne zdi več tako samoumevna in enoznačna, saj se glokalizira. K temu prispeva tudi globalno širjenje družin in omrežij (npr. diaspore), ki ustvarjajo nove oblike družbenih povezav. Globalna kompresija prostora in časa je tako spremenila kontekst lokalnega, ki je neizbežno zaznamovan z daljnimi dogodki in silami. Tako moramo npr. v času globalnih ekonomskih kriz začeti razumevati, kako je lahko naša izguba zaposlitve posledica nepravilnih odločitev z nami navidezno nepovezanih posameznikov na

drugem koncu sveta. Opažamo, da je ponudba v trgovinah drugačna, saj se spreminja zaradi kompleksne interakcije med novim kozmopolitskim okusom, predvsem pa zakonitostmi globalne industrije. Tudi globalni mediji nenehno penetrirajo v naš lokalni in zasebni prostor (npr. Tomlinson 1999). Naši lokalni, zasebni in javni prostori se odpirajo globalnim procesom, kar počasi, a vztrajno transformira naše identitete.

To pa ima posledice tudi za teritorialne identitete, kot je nacionalna. Calhoun (1995) ugotavlja, da je nacionalizem odgovor na zaprtje javne sfere in omejitev možnosti medosebne komunikacije. Takrat se okrepi nacionalna identiteta, saj so drugi viri identifikacije onemogočeni. Torej bi lahko na podlagi tega trdili, da se sedaj dogaja ravno obratno. V času globalizacije je vedno več možnosti za druge vrste identifikacij, kar posledično zmanjšuje potrebo po nacionalni identifikaciji. Če je bila nacionalna identiteta ključna identiteta prejšnjih stoletij, ko je postal nacionalen prostor »viden« (npr. preko politične centralizacije, družbene mobilnosti, množične komunikacije itd.), lahko sedaj opazimo, da je zaradi podobnih globalizacijskih sprememb (npr. politične decentralizacije, še večje mobilnosti in komunikacije itd.) postala podoba globalnega sveta enako dostopna. Spremembe so omogočile, da je lahko celoten svet postal nova »zamišljena skupnost«. Castells (1997, 271) tudi opaza, da so spremembe na globalnem in nadnacionalnem nivoju povzročile, da je država manj zmožna odgovarjati na zahteve in izzive, ki jih pluralnost identitet civilne družbe postavlja nacionalni državi.

Mnogokrat poudarjen in nezanemarljiv argument zatona nacionalne države zaradi sprememb razmerja med globalno in nacionalno ekonomijo povzema Strangeva (1996, 13), ki se sklicuje na tehnološke in finančne spremembe oz. »pospešeno integracijo nacionalnih gospodarstev v eno samo globalno tržno gospodarstvo.« Če je pred tem trg kontrolirala nacionalna država, sedaj trg kontrolira nacionalne države. Država pa je še posebej odpovedala pri kontroli finančnih sistemov (posledica so ekonomske krize), zaščiti okolja, preprečevanju povečanja družbene neenakosti itd. Država je postala šibka, pri čemer njena nezmožnost odzivanja in popolne kontrole na zunanje vplive ni zgodovinsko nič novega, tako, kot niso novi globalizacijski pritiski, s katerimi se sooča. Nova pa je predvsem razsežnost in moč teh pritiskov.

Predvsem pa so se okrepili ideološki in diskurzivni pritiski, ki so neposredni ter nastopajo kot alternativni, konkurenčni ali komplementarni. Zapolnjujejo točno tiste identitetne ravni, kjer je sicer locirana nacionalna identiteta. Eden takšnih je npr. dominanten ekonomski diskurz globalizma, torej tudi internacionalizacije in globalne financializacije v drugi polovici 20. stoletja, ki se kaže tudi v

izobraževanju in znanosti. V sodobnem medijskem diskurzu smo podvrženi moči ekonomskega jezika, zato je smiselno govoriti o ideologiji, ki s pomočjo ekonomske retorike pomaga definirati zamišljene nacionalne skupnosti kot zamišljene ekonomske skupnosti. Podobno delujejo tudi internacionalizem, transnacionalizem, kozmopolitizem, komunizem, islamizem, evropeizacija, anti/alter-globalizem itd. Pri tem se le te naslanjajo na konkretne družbene spremembe.

Dvojnost in vzajemna povezanost ideologije in prakse, materialnega in simbolnega, npr. v primeru globalizacije in globalizma, ima torej enotno posledico, namreč globalno zavest. ne glede na to, ali so procesi ideološki ali materialni, zavedno opaženi ali nezavedno sprejeti, diskurzivni pritiski spontani ali načrtni, je rezultat zelo podoben. Zavest o globalni povezanosti, pa naj bo ta zamišljena ali izmišljena, tako krepi globalno identiteto.

Tudi časovno in prostorsko gledano relativno marginalne dogodke, kot je npr. »11. september« spremljajo močni diskurzi, ki vplivajo na nas (tudi) na identitetni ravni. Tako so se posledično okrepile številne nacionalne identitete (predvsem ZDA, posledično pa tudi Iraške in Afganistanske), globalne (občutek sočutja, globalne ogroženosti, globalne solidarnosti, globalne koalicije voljnih itd.), zahodno-krščanske (proti-islamizem, proti-terorizem), muslimanska (anti-globalizem, anti-kapitalizem) itd. Številni diskurzi so se širili strateško, pa tudi posredno, npr. kot posledica širjenja strahu, vojne, terorizma, kulturnega boja, kratenja človekovih pravic itd. Če sledimo Foucaultu (1991) in kritičnemu pristopu, lahko rečemo, da imajo ti vplivi tudi politične implikacije. Tako ima vsaka identiteta tudi politično komponento, čeprav nekatere bolj (npr. skozi suvereno državno oblast in represijo), nekatere manj eksplicitno (npr. skozi biopolitiko). Forma oblasti se namreč prenaša tudi na vsakdanje življenje, ki »indivduum kategorizira, zaznamuje z njegovo lastno individualnostjo, priklene na njegovo identiteto, vsili zakone resnice, ki jih mora prepoznati in ki jih morajo drugi prepoznati v njem. To je forma oblasti, ki indivduume naredi za subjekte« (Foucault 1991, 106). Tako sta (tudi v manj inkluzivnem smislu) nacionalna identiteta in formirajoča se globalna identiteta vedno politični.

Dvojnost formacije identitet, torej materialno (tehnološko, razvojno) in simbolno (ideološko, diskurzivno) bi lahko opisali tudi s pomočjo t.i. kulturnega in strukturalističnega modela. Ne samo znotraj klasičnih modernih nacionalnih držav, temveč tudi v primeru novejših političnih formacij, kot je npr. EU, ki na vseh ravneh ogroža nacionalne identitete držav članic. V tem primeru gre (pri kulturnem modelu) za formacijo evropske identitete iz centra, s pomočjo evropskih vrednot, institucij, zgodovine in mitov. Proces poteka oz. je voden »iz

vrha«, identiteta pa se sprejema preko vplivnih diskurzov in simbolov. Ključna instrumenta sta socializacija (predvsem pri mlajših Evropejcih) in indoktrinacija (predvsem pri starejših Evropejcih). Pri strukturalističnem modelu pa se evropska identiteta krepi preko občutka povezanosti z drugimi Evropejci. Ta model poudarja pomembnost interakcije in delovanje mehanizmov »od spodaj«. Identiteto krepijo občutki podobnosti in pripadnosti istim skupinam, idejam in vezem (Recchi 2012).

V skladu s to delitvijo lahko na pojav t.i. postnacionalnih in globalnih identitet pogledamo najprej z vidika sprememb, ki se kažejo kot spontane (v političnem smislu) in so povezane z vzroki globalizacijskih procesov (npr. faktoglobalizacijo). Po tem pa še z vidika sprememb, ki so institucionalno instrumentalizirane preko t.i. ideoloških aparatov države, s tem pa izrazito politične in ideološke.

4.3 Živim globalno, torej mislim globalno

Nacionalno identifikacijo so povzročili in omogočili tehnološki in družbeni procesi, ki jih je omogočal razvoj (npr. modernizacija), in so v svojem bistvu globalizacijski procesi, še posebej tisti, ki so skrajševali čas in ožili prostor. Ti procesi so informacijsko in transportno povezovali skupine ter s tem omogočili družbeno identifikacijo skupin (narodov), ki pred tem niso bile v interakciji (niti simbolni). Jasno pa je, da se ti procesi niso ustavili, temveč se nadaljujejo s pospešeno dinamiko. Zato so tudi v t.i. »novih« globalnih okoliščinah, tehnološke spremembe v ospredju znanstvenih debat. V resnici pa so novi le obseg, njihova razširjenost in vpliv. Kar pa še ne pomeni, da so nove razsežnosti globalizacije družbeno in politično manj relevantne, saj je videti, da njihova kvantiteta postopoma prehaja v novo kvaliteto.

Primerov razvoja, ki je vplival na globalno zavest, je seveda mnogo, saj je globalizacija prodrla v vsako poro družbenega življenja posameznikov (sicer še ne povsod) in se krepi (ter odseva) skozi vsakodnevne prakse. Zato se bom ustavil le pri nekaterih, ki pa niso nujno najpomembnejši. Za denacionalizacijo obstoječih nacionalnih identitet so predvsem usodne sodobne spremembe, ki so nadgradile in okrepile predhodne globalne tokove. Na transportnem področju so se npr. leta 1956 pojavile kontejnerske tovarne ladje (ladja »Ideal X«), s katerimi se je pojavila nova doba ladijskega transporta, ki je omogočila eksplozijo globalne izmenjave dobrin (Chanda 2007, 57). Leta 1970 je vzletel Boeing 747, ki je omogočil podobno revolucijo v letalskem prometu. Istega leta je svet (poštno)

povezal še Federal Express (FedEx). Osvojitve vesolja (posledično vpeljava satelitov pri prenašanju televizijskih in radijskih signalov) je omogočila realno-časovno povezanost sveta, konkretno; globalni prenos zvoka in slike. Sedaj nizki transakcijski in transportni stroški omogočajo veliki večini izdelkov globalno razširjenost. Ljudje lahko z nizkocenovnimi letalskimi prevozniki (ob isti ceni) potujejo vedno dlje. Kot pravi Sagan (1980, 318): »Meje nacionalnih držav niso evidentne, če pogledamo zemljo iz vesolja. Fanatičen etnični, verski ali nacionalni šovinizem se težko vzdržuje, če pogledamo naš planet kot krhek moder polmesec, ki blede, da bi postal neopazna točka svetlobe proti trdnjavi zvezd. Potovanja širijo.« Komercializacija je dodatno pospešila transport ljudi, informacij in dobrin, s tem pa okrepila občutek povezanosti sveta. Preko internetnega trgovanja in cenovno dostopnih poštnih storitev lahko ljudje na praktično vseh lokacijah v vsakem trenutku kupujejo vse vrste izdelkov iz vseh koncev sveta zgolj s pomočjo svojega prenosnega telefona. Vse to spreminja zamejeno doživetje prostora, pa tudi časovno ločenost lokacij.

Globalizacija se pogosto nanaša ravno na te spatio-temporalne spremembe, ki pa ne opisujejo samo posledic globalizacije, temveč povzročajo tudi spremembe na simbolni in identitetni ravni. In ne samo globalizacija, tudi nacionalizem je povezan s kolektivno percepcijo časa. Anderson (1983) je s pomočjo takšnega premika v razumevanju časa razložil celo obče razumevanje naroda. Z razvojem ideje homogenega, praznega časa, skozi katerega se gibljejo družbeni organizmi, se je namreč oblikovala tudi ideja skupnosti/naroda, ki se giblje skozi zgodovino. Dva dogodka, ki se zgodita sočasno, čeprav na različnih lokacijah, lahko povežeta dva človeka z občutkom simultaneosti, torej si delita zavest o deljeni časovni dimenziji, v kateri sobivata. Ta občutek so v času zgodnjih nacionalizmov posredovali časopisi, ki so poročali o raznih sočasnih dogodkih znotraj nacionalnega okolja. V času globaliziranega sveta pa se dogaja, da se ta simultaneost izmika nacionalnemu okvirju, s tem pa si ljudje (globalno) delimo časovno dimenzijo. Lahko bi rekli, da tisto, kar je povežalo nacionalno raven, sedaj povezuje globalno raven.

Že pred paradigmatično časovno spremembo, o kateri govori Anderson (1983), je podobna sprememba v razumevanju časa povzročila epohalne kulturne spremembe. Starodavne kulture (npr. Babilonci, Grki, Inki, Maji, na splošno Hindujci in Budisti itd.) so imele ciklično predstavo o času, ki je bil sestavljen iz ponavljajočih se dob, katere so označevale čas med rojstvom in smrtjo vseh bitij. Šele staro-krščanski (tudi židovski in muslimanski) sistem je postavil temelje linearnega časa, ki se je začel z božjo stvaritvijo sveta in se bo končal z njegovim koncem (Needham 1966, Whitrow 1989). Brez takšnega pogleda na čas bi bilo sedanje trpljenje zaradi preteklega (izvirnega) greha in ponižno pričakovanje

odrešitve (nebesa) nemogoče. Linearen čas je pospešil napredek (in npr. povečanje bogastva) skozi čas. Kasneje se je ta logika smiselno vključila tudi v kapitalizem, industrijska revolucija pa okrepila strukture, ki so poudarjale linearnost časa. Kapitalizem je moral, da je lahko uspeval, namreč spremeniti videnje časa in ga poenotiti (standardizirati), npr. zaradi pomorstva in železnice (npr. British railways leta 1847). Takrat je čas sploh prvič postal primerljiv in univerzalen. V ZDA pa se je poenotil komaj leta 1918 (»Standard Time Act«). Začelo se je tudi enačenje časa z denarjem (npr. plača vezana na število delovnih ur). Delovni čas je postal vrednota, hkrati pa je sam čas postal dobrina, saj ga žrtvujemo sedaj, da bi ga lahko koristili v prihodnosti (npr. pokojnina, ki je prevzela funkcijo nebes). Linearen čas spodbuja nenehno zasledovanje napredka, razvoja in rasti (Hall 1983). To je bilo npr. v kulturah cikličnega časa nepotrebno, saj je bilo življenje ciklično, torej bo takšno tudi ostalo.

Ob kapitalizmu je tudi nacionalizem vplival na naše dojemanje časa. Z moderno delitvijo sveta se je delil tudi čas, npr. na časovne pasove¹⁰. Ko se je v 19. stoletju svet dovolj globaliziral, je namreč vzniknila potreba po poenotenju zemljevidov, ki so se razlikovali glede na državo, kjer so bili proizvedeni. Tudi telegraf je potreboval nek enoten standard časa, po katerem bi se lahko zgledovali in poenotili ostali lokalni časi. Rešitev je ponudil GMT (»Greenwich Mean Time«), ki so ga države po večini sprejele do leta 1929. Čas so torej zasidrili s teritorijem. Pričakovano pa sta tudi čas in prostor postala ujetnika nacionalizma. Francoski zemljevidi so tudi po poenotenju leta 1884 kot osrednji poldnevnik kazali tistega, ki je tekel čez Pariz (vse do leta 1911). Kasneje so GMT definirali kot »Paris Mean Time«, vse do leta 1978, ko so uradno sprejeli mednarodni standard. Podobno je Kitajska do leta 1949 imela pet časovnih pasov (ki jih tudi teritorialno pokriva). Po koncu Republike Kitajske pa je z revolucijo poenotila tudi časovne pasove. Tako ima sedaj, tako kot Indija, samo en časovni pas. Kitajski režim je očitno ugotovil pomembnost omenjene časovne komponente (in simbolne) pri oblikovanju nacionalne identitete (Whitrow 1989).

V t.i. globalni dobi pa se pojavljajo nove transformacije razumevanja prostora in časa, saj čas ni več univerzalna konstanta. To se kaže npr. kot merjenje prostora s časom, v znanosti npr. z enoto svetlobnega leta, ki ni časovna, temveč dolžinska mera. Tudi simultanost, o kateri govori Anderson (1983), se je s splošno (fizikalno) relativnostno teorijo zamajala, saj velja relativnost simultanosti, kjer dva dogodka, ki sta simultana z enega opazovalca, nista nujno simultana za drugega opazovalca (v kolikor sta opazovalca v relativnem gibanju). Skladno z relativnostno teorijo se spreminjata prostor in čas, govorimo pa lahko tudi o enotnem prostor-času. Časovno-prostorska kompresija (Harvey 1989) je

¹⁰ Konceptualiziral jih je Quirico Filopanti leta 1858.

relevanten pristop k preučevanju globalizacije in njenih učinkov. Virilio (1986) pri teh spremembah (hitrostni prostor, »dromološki prostor«) pravilno ugotavlja, da gre za sedanji trenutek (npr. postmoderni), ki pa je samo eden primer zgodovinskega obdobja, zaznamovanega s kompresijo prostora in časa. Hitrost, s katero se nekaj spreminja, pa lahko v določenem trenutku spremeni samo naravo tega, kar se spreminja. Vendar spremembe razumevanja časa ne odsevajo samo posledic globalizacije, temveč so tudi možni vzrok prihodnjih globalnih sprememb. Z njimi se namreč lahko spremeni širši družbeni in kulturni okvir, vključno z identitetami, podobno kot se je to že dogajalo z linearnim časom krščanstva, kapitalizma in nacionalizmom.

Spremembe sovpadajo npr. z relativnostjo v filozofiji in postmodernostjo v družboslovju, kjer je homogena enotnost vedno manj verjetna. Dejstva niso »več« absolutna, temveč odvisna od našega pogleda, od opazovalca. Relativizem je tudi povezan z globalizacijo, saj npr. kozmopolitizem ali multi-kulturalizem temeljita tudi na kulturnem relativizmu, ki vidi moralne in etnične sisteme, ki se razlikujejo od kulture do kulture, kot enako pravilne. Torej ni enotnega stališča in gledišča, s katerega bi lahko vrednotili različne kulture. To omogoča tudi vpeljavo ne-nacionalnih idej pluralizma, tolerance in vključitve.

Aristotel (2013, IV. knjiga, 11 poglavje) je na specifičen način povezal čas z gibanjem, ko je trdil, da s časom merimo gibanje, z gibanjem pa čas. Zato je za njega čas temeljno povezan s spremembami. Kjer je občutek preteklosti in prihodnosti, tam teče čas od tega, kar je bilo, k temu, kar prihaja (v linearni obliki), vendar samo, kadar lahko v tem poteku dogodkov zaznamo spremembo. Čas se tako ne more razviti, kjer ni sprememb in obratno, spremembe se ne morejo pojaviti, kjer ni časa. Ker ljudje spremembe zaznavamo različno, sta sedanjost in čas za nas relativna, čas je torej partikularen. Lahko bi špekulirali in trdili, da (na tem filozofskem nivoju) v času pospešene globalizacije, v času vedno večjih in hitrejših sprememb, tudi čas teče hitreje. Ne samo objektivno, tudi subjektivno, ne samo slučajno, temveč nujno. Vprašanje pa je, ali lahko globalizacijski procesi vplivajo na dožemanje časa na način, da bodo zamajali paradigmatične temelje linearnega časa. »Ogromen napor je moral biti vložen, da je človek premagal svojo naravno tendenco živeti, tako kot živali, v kontinuirani sedanjosti« (Whitrow v Roeckelein 2000, 1). Očitno bo potreben tudi ogromen napor, da se bo tja vrnil. Takrat pa se bo morebiti (dodatno) zamajala tudi nacionalna in kapitalistična podstat sedanje družbe.

Včasih nepredstavljen občutek bližine in globalne sočasnosti, ki jo je tehnološka povezanost povzročila s pomočjo transformacije prostora in časa, se eksponentno krepi. Spremljanje dogajanja na drugem koncu sveta preko

satelitskega signala »v živo« ali video komunikacije preko mobilnega telefona, prispevajo k precedenčnem občutku bližnjosti. S pomočjo tehnoloških sprememb se tako spreminjajo tudi identitete. Ne samo, da so dogodki (in npr. storitve) na doseg v trenutku, spremenila se je sama logika dožemanja časa in prostora. V primeru potovanja z letalom razdalje ne računamo v prepotovanih kilometrih, temveč v pretečenem času. V tem merilu je za nas druga celina enako oddaljena kot včasih za naše stare starše sosednja vas (ko so razdalje prav tako merili v času hoje, podobno kot sedaj planinci). Univerzalizacija postaja globalna, hkrati pa se tudi čas vzporedno lokalizira. V svetu različnih hitrosti, neenakosti in individualizma so lahko namreč dogodki za udeležence vedno manj simultani. Celo v Andersonovem (1983) primeru medijev, kjer so poročanja selekcionirana in filtrirana, članki (npr. RSS) in oglasi pa prilagojeni (personalizirani).

Mediji so sicer ključnega pomena za širjenje idej, tako v času nacionalizacije držav, kot v času globalizacije. So namreč kanal, preko katerega komuniciramo z drugimi, čeprav gre predvsem za enosmerno komunikacijo. Če so mediji omogočili občutek nacionalne povezanosti, pa so sedaj ti mediji postali globalni. Ne povezujejo samo mest ali pokrajin, prav tako ne povezujejo samo nacionalnih držav, kot so v časih največje zamejenosti nacionalnih prostorov in kontrole nacionalnih ideoloških aparatov (še posebej v totalitarnih režimih). Z odpiranjem gospodarstev in povečano migracijo ljudi se širijo tudi informacije. To je dodatno pospešila sodobna napredna tehnologija, podobno kot v času prvih nacionalizmov tisk. Živimo v času inflacije komunikacijske tehnologije, ki omogoča pospešeno širjenje informacij, kar je s strani nacionalnih držav praktično nemogoče kontrolirati. Kjer pa jo poskušajo kontrolirati (torej povsod, še posebej odkrito pa npr. na Kitajskem), pa je to le dodaten dokaz o resničnosti učinkov globalizacije, saj v kolikor ne bi bila grožnja, je ne bi kontrolirali in omejevali. Pojavili so se tudi mediji, ki so s satelitsko tehnologijo postali resnično globalni.

Še posebej revolucionarni glede obsega, odprtosti in dostopnosti veljajo t.i. novi globalni internetni mediji (pa tudi npr. Facebook, iTunes, Twitter, Google itd.). Internet je sicer na številne načine (v duhu globalizacije) revolucionarno transformiral družbo. Omogočil je svobodno izmenjavo dotlej nevidene količine informacij vseh vrst in virov ter otežil kontrolo nad širjenjem teh informacij. Ponudil je nove oblike družbene interakcije, aktivnosti in organiziranja, npr. preko spletnih omrežij. Povzročil je celo nove organizacijske oblike, nove skupnosti, ki pred tem niso bile mogoče, npr. »kiber-sekte«, ki bi jih lahko definirali kot teritorialno razširjene skupine pretežno anonimnih članov, ki so na daljavo povezani s svojimi vrstniki na podlagi skupnih prepričanj. Skupine, ki se povezujejo preko interneta so lahko bolj ali manj ohlapne, podobno kot velja za

konvencionalne (družine, društva, vaščani, narodi itd.), predvsem pa njihov vpliv mnogokrat ni zgolj digitalen, kot npr. vidno v primeru t.i. »arabske pomladi«, kjer naj bi po poročanju svetovnih medijev k razmahu političnih revolucij prispeval ravno internetni aktivizem (npr. Kirkpatrick 2011).

Internet je ena izmed največjih pridobitev tehnološkega razvoja in tipski primer učinka sodobnih globalizacijskih procesov. Množično se je razširil v 90-tih letih 20. stoletja, ko je bil globalizacijski diskurz že vseprisoten. Tako je iz vidika teorije le potrdil opažanja, iz vidika prakse pa dodatno pospešil globalno povezovanje družbe, tako medosebno, skupinsko, ekonomsko, informacijsko itd. Njegov vpliv pa se še vedno nezadržno širi, predvsem s krepitvijo družbene vloge t.i. družabnih omrežij, ki bi jih lahko brez težav imenovali tudi družbena, ne glede na to, da je medij komunikacije digitalen. Ljudje s pomočjo interneta prevzemajo t.i. internetne identitete in navezujejo nove medosebne stike ter se povezujejo v omrežja in specifične družbene skupine.

Te spremembe vplivajo tudi na t.i. tradicionalne identitete, ki jih nove identitete počasi, a vztrajno spodrivajo, nadomeščajo ali prevzemajo njihovo vlogo. To potrjujejo tudi raziskave, celo tiste, ki jih opravljajo nacionalne institucije, kot npr. raziskava »Foresight Future Identities« Službe vlade za znanost Velike Britanije iz leta 2013. Raziskovalne ugotovitve potrjujejo, da se identitete spreminjajo, trend pa naj bi se nadaljeval tudi v prihodnjih letih. Identitete naj bi se pomembno transformirale zaradi različnih sprememb, predvsem tehnoloških, npr. pojava hiper-povezanosti (preko interneta), širitve družabnih omrežij in povečanja količine osebnih informacij na internetu. Te spremembe pa so povezane tudi s širšimi demografskimi spremembami, npr. upokojitvijo povojnih generacij in odraščanjem generacij, ki so se rodili v t.i. digitalni dobi. Pomemben dejavnik sta tudi multikulturalnost, kjer se različne etnične in nacionalne identitete prepletajo, ter neustavljiva sekularizacija družbe (Foresight Future Identities 2013). Raziskava torej evidentira tri pomembne načine preobrazbe tradicionalnih identitet; hiper-povezanost, povečano družbeno raznolikost in zameglitev dihotomije javnih in zasebnih identitet. Ljudje se združujejo na različne načine, kar pa povzroča družbene spremembe. Pomembno vlogo ima internet in (leta 2011) sedem milijard elektronskih naprav, ki so z njim povezane. Do konca leta 2015 naj bi jih bilo že 15 milijard. V Veliki Britaniji je že 60% internetnih uporabnikov povezanih tudi v družabna omrežja (leta 2007 le 17%). Družba se je pluralizirala in postala manj integrirana. Predvsem zato, ker se identitete spreminjajo pod vplivom staranja prebivalstva, večje raznolikosti in novih vzorcev migracij ter pojava virtualnih skupnosti. Leta 2011 je v Angliji (in Walesu) živelo že 13% prebivalstva, ki so bili rojeni izven (teritorija) Velike Britanije. Delež manjšinskih etničnih skupin v Angliji se še večja. To vpliva na

etnične in nacionalne identitete, tudi zato, ker imajo mladi ljudje manj predsodkov do drugih nacionalnosti. Hkrati se zamegljujejo javne in zasebne identitete, predvsem zato, ker so (mladi) ljudje s pomočjo interneta pripravljeni širiti zasebne informacije. Spremenjena narava formacije identitet ima tako pomemben vpliv na procese družbene integracije in na obstoječe skupnosti. Tradicionalni elementi, ki oblikujejo osebno identiteto, npr. religija, etničnosti, delo in starost, so manj pomembni, kot so bili nekoč. Pomembno vlogo pri tem ima predvsem internet, ki omogoča nove načine svobodnega izražanja lastnih identitet.

Tudi jeziki, ki so med pomembnejšimi elementi kategorizacije in identifikacije nacionalnih skupnosti, so zaradi internetnega povezovanja pod pritiski. Njegov razvoj namreč sledi logiki maksimalne funkcionalnosti komunikacije, torej odpravljanja nepotrebnih ovir, npr. jezikovnih. Tako je večina internetnih strani postavljena v angleščini. Študije kažejo, da kar 54,9% svetovnih internetnih strani uporablja angleščino. Zanimivo je npr. tudi, da le 0,4% indijskih strani uporablja hindujščino, angleščino pa kar 92,3% (W3Techs 2013).

Internet, kot simbol globalizacije¹¹, z omogočanjem in poenostavljanjem družbenega povezovanja ter odpiranjem prostora za svobodno komunikacijo omogoča tudi prosto širitev javne sfere, torej vstopa na polje političnega, kot npr. dokazuje njegova vloga pri t.i. »arabski pomladi« leta 2010. Globalni internet nudi vedno več novih dostopnih točk virtualnega diskurza, s tem pa promovira tudi nove javne relacije in povezave civilne družbe, kjer se lahko formira, prehaja in akumulira komunikacijska moč. Anonimnost, ki jo (po večini) omogoča internet, njegova obsežnost, vključno s t.i. globokim, nevidnim in skritim internetom, ruši celo določene temelje kapitalizma, npr. na področju avtorskih pravic ali spletnih valut. Tradicionalne, nacionalno zamejene periferije se prav tako vključujejo v večje, »mednarodne periferije«. Internet tako posledično spreminja topologijo modela »center-periferija«, s tem ko stimulira konvencionalne periferije k povezovanju v strukture »super-periferije«, ki združujejo več centrov naenkrat (Berdal 2004). Tudi ločitev ljudi na razviti sever in nerazviti jug (ali center in periferijo, bogate ali revne itd.) je v primeru interneta zabrisana (Drori et al. 2006). Predvsem pa se z njim presega neenakost klasičnega dostopa do informacij, npr. preko izobraževalnega sistema, ki je skozi zgodovino uspešno poglobljajal nacionalne razlike.

Internet pa je globalen tudi v manj optimističnem smislu, saj je kontroliran s strani vladnih (npr. cenzura s pomočjo »velikega požarnega zidu« na Kitajskem)

¹¹ Internet kot ključni dejavnik ter primer deteritorializacije, družbene povezanosti, delovanja na daljavo in časovno-prostorske kompresije (npr. Ruggie 1993, Scholte 2000).

in nevladnih organizacij (ICANN¹²), zakonodaje in monopolnih transnacionalnih podjetij (tako informacij kot infrastrukture¹³). Sicer nudi nove možnosti politične vključitve, vendar se tega zavedajo tudi tisti centri moči, ki bi jih lahko spremembe prizadele. Zato je internet tudi prostor novih družbeno ekonomskih bojev za ohranitev ali prisvojitve politične moči. Tako v mednarodnem prostoru, kot znotraj nacionalnih držav se poskušajo sprejeti, vsiliti in uveljaviti represivne javne politike, osredotočene na nadzor pretoka informacij. Zahodni svet npr. z mednarodnimi pogodbami (npr. ACTA, SOPA ali PIPA), predvsem pa s samocenzuro TNP. Kitajska pa npr. s t.i. »velikim požarnim zidom«, s katerim omejuje dostop do mednarodnih spletnih strani, pa tudi z notranjim nadzorom in cenzuro. Poskus kontrole interneta, ki je grožnja formalnim, nacionalnim in mednarodnim centrom politične moči, pa tudi ekonomskim interesom (npr. zaradi avtorskih pravic), je logičen, vprašanje pa je, ali bo kontrola uspešna. V primeru nesprejetja ACTE leta 2012 je v EU (evropskem parlamentu) namreč presenetljivo prevladal javni interes civilne družbe. Potekajo tudi javnopolitični boji za splošno internetno »nevtralnost« in/ali enakost.

Tudi pri novih globalni medijih je potrebno opozoriti na koncentrirano lastništvo in monopolne položaje največjih ponudnikov. Uspešna internetna podjetja so tudi sama globalna TNP, kar predstavlja specifično grožnjo nadaljnjim deliberativnim procesom. Zanimiv je npr. podatek, da se 88.8% uporabnikov vključuje v internet preko enega »brskalnika«, namreč Googla. Preko Googla, Binga, Baiduja in Yahooja pa kar 99% (Statcounter 2013). »S prodiranjem oglaševanja na splet in s pojavom družbenih omrežij na njem je bila možnost horizontalnega povezovanja ljudi in ustvarjanja novih demokratičnih oblik uničena, saj so oblast na internetu prevzele sile, ki ga zdaj upravljajo in skrbijo predvsem za dobiček. Res je splet povzročil številne spremembe v družbah, vendar so se optimistična pričakovanja o pozitivnih spremembah izkazala za preveč optimistična« (Berardi 2011, 2013).

Ne glede na stopnjo internetne svobode in njegove zmožnosti generiranja političnih gibanj, pa je nevprašljiva njegova pomembna vloga pri kreiranju alternativnih identitet (tudi globalne zavesti) in relativizaciji obstoječih tradicionalnih identitet. Kulture, ki so bile včasih ujete v nacionalne prostore, so se globalno razpršile, difuzija kultur pa se pospešuje tudi zaradi dejstva, da postaja kultura vedno bolj digitalizirana. Internet tako omogoča prenašanje in deljenje digitalne glasbe, filmov, knjig, časopisov, fotografij itd. Nudi več različnih, novih in instantnih družbenih povezav ter skupin, tudi s politično

¹² Internet Corporation for Assigned Names and Numbers.

¹³ Tako je npr. v ZDA v povprečju več kot 60% internetnega prometa potekalo preko Googlovih strežnikov (Deepfield 2013).

konotacijo. Je prototip kompresije prostora in časa ter pospešenega mreženja sveta. Je evidenten primer delovanja globalizacijskih sil, posledica tehnološkega razvoja in hkrati vir nadaljnega povezovanja in spreminjanja sveta. Je produkt globalizacije in medij globalizacije, simbol globalne zavesti in instrument formiranja globalne zavesti.

Identitete imajo materialno eksistenco, s tem ko se formirajo npr. skozi družbene prakse. Del teh so tudi ekonomski odnosi, ki se vedno bolj digitalizirajo; npr. elektronsko naročanje in upravljanje dobave, procesiranje naročil, podpora uporabnikom in komunikacija s poslovnimi partnerji. E-poslovanje se nenehno širi, obseg pa naj bi že presegel 20 bilijonov dolarjev oz. 13.8% celotnega obsega svetovnega poslovanja (Oxford Economics 2011). Ko so se ob globalni povezanosti, zmanjšali tudi stroški globalne komunikacije, se je to še posebej odrazilo na storitvah podpore uporabnikov, ki so se prenesle na zunanje izvajalce. Selitev je sledila cilju najmanjših stroškov, torej v države tretjega sveta. Indija je tako ustvarila za 5 milijard dolarjev poslov s TNP na področju »online« svetovanja in podpore uporabnikom. V zadnjih letih naj bi prestolnica tega posla postali Filipini (The Economist 2012b). T.i. internetna revolucija se opisuje celo kot začetek nove dobe kapitalizma, t.i. tretji val, ki naj bi spremenil več vidikov globalnega trga, od obnašanja potrošnikov, do novih poslovnih modelov. Prvi zgodovinski val naj bi povzročil pojav delniških družb in borz, drugi val pa inovacije na transportnem in komunikacijskem področju (npr. telegraf in železnica). Oboje naj bi spodbudilo rast kapitalskih trgov. Kot rečeno, tretji val naj bi bil spodbudil ravno razvoj interneta, vključno z novimi računalniki »v oblaku« in družbenimi omrežji. Gre torej za nov preskok, ki so ga povzročili isti globalizacijski procesi, ki jih je Marx (Grundrisse 1973, 538) označil kot »anihilacijo prostora skozi čas«, kar je že slišana fraza, reciklirana npr. v »kompresiji prostora in časa«. Kapital se namreč izmika kakršnim koli oviram, v sledenju profita pa zato izrabi vse komunikacijske in transportne možnosti. V sodobnem svetu lahko navežeš stik in posluješ s komerkoli, kdajkoli in kjerkoli. Lahko rečemo, da se je čas znebil prostora. Lahko bi rekli tudi, da se je, glede na to, da je objektivno gledano prostor (teritorialne razdalje) še vedno enak, v bistvu spremenila hitrost ($v=s/t$) poslovanja, toka kapitala, razvoja itd. Tako smo po drugi poti prišli do istih ugotovitev o vedno hitrejšem, »pobeglem« svetu. Ta proces pa ni samo spremenil načina dela in poslovanja, temveč posledično tudi celoten način življenja posameznikov/družbe. Virilio (1995) zato vidi tudi temno stran »hegemonije hitrosti«.

Ne samo, da je poslovanje hitrejše, zaradi tehnoloških danosti in sledenju profita je tudi bolj globalno povezano. Sklepajo se globalne verige in omrežja, npr. verige oskrbe, mednarodna proizvodna omrežja, kjer igrajo centralno vlogo TNP,

globalne blagovne verige, ki povezujejo proizvajalce in prodajalce ter globalne verige vrednosti (Gereffi in Korzeniewicz 1994). Kot primer lahko služijo izdelki, kot npr. kratke majice, katerih bombaž je pridelan v ZDA, sešite so na Kitajskem, prodane v Evropi, rabljene pa na koncu izvožene še v Afriko. V kolikor so v zahodnem svetu reciklirane, se spet vrnejo na Kitajsko (Gereffi 2005, 160–83). Takšne verige, tako kot vse druge verige, povezujejo, hkrati pa morajo držati posamezne člene tesno povezane. Ker so te verige družbeno vpete, posredno vežejo veliko večino svetovnega prebivalstva oz. globalnih potrošnikov. Že slaba letina, ki povzroči upad proizvodnje bombaža v ZDA, posledično vpliva na ceno majic v Afriki (tudi zato, ker so subvencije v ZDA pred tem uničile lokalno afriško proizvodnjo), še bolj pa se povezanost kaže ob globalnih finančnih krizah.

Globalne ekonomske verige so vzpostavile tudi globalne blagovne znamke, ki so globalizirane in imajo hkrati globalni učinek (Klein 2000). Tako je npr. pariška Champs-Élysées, verjetno najbolj prepoznavna avenija na svetu, preplavljena s temi »ikonskimi« (Holt 2004) globalnimi blagovnimi znamkami (npr. McDonald's, Adidas, Gap, Benetton, Disney, Nike, Zara, Virgin, Cartier, Louis Vuitton, Toyota, Renault, Peugeot itd.), tudi zato, ker si samo velika podjetja lahko privoščijo visoke najemnine. Posledično pa se na periferijo seli lokalna ponudba (Ritzer 2011, 101). Hkrati se z globalnimi blagovnimi znamkami pojavljajo tudi nadnacionalne, npr. evropska (»Made in EU«). Tudi iz potrošniškega vidika (ob kulturnem), se velemesta spreminjajo v »svet v malem«, hkrati pa postajajo s svojo kozmopolitskostjo in multikulturnostjo med seboj vedno bolj podobna.

Globalni ekonomski tokovi, ki na materialni in simbolni ravni ogrožajo lokalne in nacionalne strukture, pa se krepijo tudi z njimi povezanimi migracijskimi tokovi, kar dodatno spodkopava mit o rasni in etnični homogenosti. Meje so vedno bolj prehodne ali v primeru schengenskega prostora, celo odpravljene.

Z intenzifikacijo globalnih ekonomskih tokov se pojavljajo tudi učinki, ki dodatno krepijo občutek in idejo globalne povezanosti. Povzročajo npr. onesnaževanje in globalno segrevanje ozračja, kar naj bi terjalo tudi globalne odzive. Globalizacija naj bi tako povzročila zaton nacionalne države, »v kolikor se le ta ne bo zmogla preoblikovati tako, da bo lahko odgovarjala na izzive globalnega okolja« (Carnoy 2001). In ravno to se dogaja sedaj, saj imajo okoljske spremembe politične posledice. Iz istega razloga pa imajo nekatere tudi politične vzroke. Tako uničevanje naravnih habitatov, kot je amazonski deževni pragozd, povzroča globalne aktivnosti za njegovo zaščito, opominja, da je svet en sam, torej, da lahko imajo lokalni dogodki globalne posledice, hkrati pa je samo uničevanje posledica izkoriščanja »tretjega sveta« in ideologije globalizma. Če lokalno

izsekavanje gozda vpliva na globalno podnebje, pa druge globalno onesnaževanje vpliva na lokalno okolje, npr. koralne grebene.

Posebna kategorija globalnih okoljskih sprememb je tudi t.i. globalno segrevanje. Njegove posledice so globalne, hkrati pa postajajo globalni tudi odzivi. Pri čemer ni možno z gotovostjo trditi, da so temperaturne spremembe posledica človekovega ravnanja in ne del naravnega cikla. Agresivnost diskurza »globalnih« sprememb celo napeljuje na možnost, da so le te zgolj nova priložnosti omejevanja industrijskega razvoja držav tretjega sveta s strani držav, ki so že v postindustrijski dobi. Hkrati pa nova priložnosti za zagon novih »zelenih« industrij, ki v obdobju stagnacije gospodarstva omogočajo višje stopnje dobička. Globalizacija se tukaj težko razloči od globalizma, tudi zato ker je globalno segrevanje evidenten primer delovanja »zunanjih« in »anonimnih« sil. Ne glede na resnične vzroke okoljskih sprememb pa je jasno, da krepijo občutek globalne povezanosti. Velja pravilo, da v času zunanjih groženj pozabimo na razlike oz. da skupen sovražnik zbližuje, tudi če je ta sovražnik narava oz. mi sami. Hkrati bodo morali tudi odzivi postati globalni, vsekakor pa gre za pomembna vprašanja nacionalnega gospodarskega razvoja (in meddržavne konkurence), kateremu se bodo države le stežka odpovedale.

T.i. nacionalni interesi so tudi sicer ena večjih ovir pri soočanju z globalnimi izzivi in sledenju skupnim, nadnacionalnim interesom. V najbolj ekstremnih primerih nacionalni interesi privedejo tudi do vojn, katere so sicer eden bolj učinkovitih, instantnih in v zgodovini učinkovito uporabljenih vzvodov instrumentalnega nacionalnega povezovanja. Nikjer druge namreč ni povezovanje s pomočjo razločevanja tako čustveno in posledično tako učinkovito. Zato so lahko vojne možen odziv na težave, s katerimi se soočajo nacionalne države v sodobnem globaliziranem svetu, tudi tistimi na identitetni ravni. Vendar se celo vojne izmikajo nacionalnim okvirjem. Že sicer so same po sebi proces, ki po definiciji ne priznava nacionalnih meja, hkrati vedno ogrožajo nacionalne države, vsaj tiste, ki so v vojni poražene. Je pa tudi vojna, kot ostali družbeni fenomeni, v odnosu do globalizacije, dvoumna. Vedno večja svetovna zraščenost, prepletenost in soodvisnost razvitega sveta namreč skoraj ne dopušča vojnih stanj (Friedman 2005, Schneider 2007). Države namreč ne bodo ogrozile nujnih ekonomskih odnosov, hkrati so oportunistni stroški enostavno previsoki. Ali drugače: države, ki imajo Mcdonald's, se ne bojujejo (Friedman 2012). Ne nazadnje, spet je sodobna tehnologija tista, ki je zavetnica globalnih procesov in razmerij, tokrat npr. v obliki jedrskega orožja.

Pojavila pa se je nova oblika vojne, ki se izogiba nacionalizmu in vseeno varuje interese posameznih držav: namreč terorizem. Tudi pri njem sta opazni dve

dimenziji, materialna in simbolna. Na materialni ravni je terorizem mnogokrat odpor do kulturnega, ekonomskega in vojaškega imperializma, torej odpor do globalizma. Po drugi strani pa je protiterorizem branjenje globalizacije in globalizma, predvsem nacionalnih interesov močnejših držav in vrednot zahodnega razvitega sveta. Če se ZDA npr. odločijo napasti Afganistan zaradi domnevnega terorizma, s tem v resnici izzovejo lokalni terorizem, s katerim lahko potem dokazujejo začetno upravičenosti napada. S svojim delovanjem tudi sami povzročajo terorizem, kar pa javnomnenjsko ni pomembno, saj terorizem vedno definira tisti, ki je močnejši. Kar je za nekoga ljudski odpor, upor ali branjenje suverenosti, je za druge terorizem. Čeprav npr. ZDA (tudi drugi) uporabljajo iste, teroristične metode za varovanje svojih interesov, nimajo statusa teroristov. Zato je terorizem vedno uporaben diskurz legitimacije argumenta moči. Opazen pa je še paradoks boja proti globalizaciji z globalizacijo. Če se npr. določeni muslimanski »teroristi« upirajo t.i. »disneyfikaciji« (npr. Bryman 2004), pa vseeno spretno uporabljajo metode globalne komunikacije in širjenja svojih sporočil, hkrati tudi delujejo globalno. Zaznamuje jih tudi odprava formalnih, racionalnih in birokratskih struktur. So primer »kompleksnih globalnih mikrostruktur« (Knorr Cetina v Ritzer 2011). Proti/terorizem je lahko nacionalistično obarvan (»državna varnost«), čeprav v večini primerov zaobide nacionalizem ali ga presega, saj poudarja nacionalizmu alternativne delitve, npr. med zahodom in vzhodom, kristjani in muslimani, razvitim severom in nerazvitim jugom, centrom in periferijo itd. Zato ima ideološki prizvok. Ko je govora o vojni, bi lahko tudi ironično dodali, da se celo ena izmed najbolj konstantnih političnih manifestacij, vojna, umika iz domene nacionalnih držav, zaradi česar sodobne vojne niso več internacionalne ali državne, temveč nadnacionalni (npr. NATO), ne-nacionalni (celo zasebni, npr. Academi¹⁴) in globalni nekonvencionalni, paradržavni, naddržavni, teroristični in gverilski spopadi. Terorizem je zato izziv nacionalni državi. Njen monopol je vedno temeljil na teritorialnosti, npr. bitkah in vojnah za ozemlja. Tudi suverenost in avtoriteta sta bili teritorialni, država pa je varovala ta red. Terorizem pa je ekstra-teritorialen in se izmika tem definicijam. »Tudi najmočnejše oborožene sile, z najbolj naprednim orožjem in največjim proračunom vseh časov, so nemočne v spopadu s posamezniki (oboroženimi z žepnim nožem) « (Bauman 2005).

Obravnavan tehnološki razvoj, ki je poglavitni vzrok kompresije sveta in se odraža na številne načine, ki jih teorija mnogokrat klasificira kot ekonomsko, kulturno ali politično globalizacijo, torej povzroča spremembe na vseh nivojih življenja. V vsakodnevnih interakcijah se ljudje soočajo s spremembami, ki

¹⁴ Zasebno vojaško podjetje, pogodbenik ZDA (nekdanji Blackwater).

posledično vplivajo tudi na njihovo interpretacijo in kategorizacijo sveta. Vznikajo in krepijo se nove družbene identitete, zamenjujejo vrednote in ponotranjajo nove ideologije. Vzporedno se slabijo tradicionalne, konvencionalne vrednote in identitete, med katere spadajo tudi nacionalne. Njihova slabitev je tudi povezana z napredovanjem splošne liberalizacije, npr. informacij, gibanja, človekovih pravic itd. Nacionalizem se namreč najboljše znajde v totalitarizmu.

Reprodukcija nacionalne identitete je otežena in se vedno težje argumentira, saj zmanjkuje prepričljivih »dokazov« o realnosti nacionalnosti. Imaginarna nacionalna skupnost postaja vedno bolj imaginarna, medtem ko se pojavljajo nove realne in imaginarne skupnosti. Sodobne družbene prakse demistificirajo in relativizirajo družbeno konstruirane nacionalne ideje. S tem, ko padajo državne meje, padajo tudi simbolne.

Socializacija v primeru nacionalne identitete deluje kot »nenehna reprodukcija in reinterpretacija vzorcev vrednot, simbolov, spominov, mitov in tradicij, ki tvorijo značilno dediščino narodov« (Smith 2005, 30). Ker pa je simbolna dimenzija nacionalizma v vedno večjem razkoraku z materialno/realno dimenzijo, se rušijo miti, izgubljajo simboli, tradicija pa blede. Vzporedno se formirajo večplastne, hibridne, fluktuirajoče, sestavljene, kompleksno strukturirane in spreminjajoče se identitete. Simultano se partikularizira univerzalno in univerzalizira partikularno, kar pa je še posebej usodno za partikularne identitete, ki so imele pred tem monopol. Vso to dogajanje povzroča krizo nacionalne identitete, s tem pa izgublja legitimacijo tudi forma nacionalne države. Vendar povzema to dogajanje samo del sodobnih sprememb, tistih, ki jih lahko opišemo kot tehnološke, razvojne, kulturne, spontanem, faktoglobalizacijo, oz. »globalizacijo od spodaj«.

Drugi del iste zgodbe pa so spremembe t.i. »globalizacije od zgoraj«, torej načrtne, taktične instrumentalne spremembe identitet s strani institucij, ki so nacionalnim konkurenčne. Tudi nacionalna identiteta je politična kategorija, v okviru teorije družbenih identitet »politizirana oblika etnične identitete, saj njena etničnost ni samo kulturni in družbeni označevalec« (Joireman 2003, 105). Formira se s političnimi procesi, hkrati lahko družbeno identiteto razumemo kot kanal, preko katerega se družba »naseli v nas« (Reicher in drugi 2010), torej lahko govorimo o socializaciji. Nacionalna identiteta je tako (ob določenih pogojih) rezultat politične socializacije, s katero se oblikuje nacionalna zavest. Če pa te zavesti narod nima, »si jo je potrebno izmisliti in jo redefinirati po okusu vladajoče elite« (Smith 1988, 148). Tudi po mnenju Schöpflina (1997, 22) je zato

nacionalna identiteta »stvar političnih elit skupnosti, ki izvajajo kontrolo nad miti in odločajo o tem, kateri so za neko skupnost pomembni«.

Primer vira denacionalizacije so tudi sodobne, »postmoderne« ideologije, npr. globalizem. Njihova politična moč se namreč ne vrši le iz enega državnega (koherentnega centra), torej v skladu s mitom modernosti, temveč se, kot pravi Foucault (1980, 122), širi kot sila, ki je razpršena po celotni družbi in se krepi s pomočjo številnih omrežij moči. Zato je pri njih potrebno odmisлити državo-centričen pristop suverenosti in »obglaviti kralja; tudi v politični teoriji« (Foucault 1980, 121). Teh ideologij se bom dotaknil kasneje.

Mnogo bolj vidni so namreč načini širjenja idej preko klasičnih ideoloških aparatov države, trenutno npr. pri nadnacionalnih centrih moči. Ideološki aparati države, ki so pomagali formirati, utrditi in politizirati nacionalno družbeno zavest, so namreč v zadnjih desetletjih trčili na nasprotne ideološke aparate in to ne samo na njim komplementarne nacionalne, temveč tudi na nadnacionalne in transnacionalne, konfrontacija pa je predvsem politične narave.

4.4 Ideološki aparati EU

EU je v evropskem prostoru aktualen in vpliven vir ne-nacionalne zavesti. Čeprav ima evropeizacija določene značilnosti nacionalizma, je namreč EU predvsem simbol globalizacijskega združevanja. Je posledica delovanja združevalnih globalizacijskih procesov, materializacija soodvisnosti in sodelovanja. Vendar je hkrati tudi vir sprememb, ki jih vidimo kot spontane in globalizacijske. Tako kot je nacionalna država posledica nacionalne identitete, je hkrati nacionalna identiteta posledica nacionalne države (njenih ideoloških aparatov). Podobno kot nacionalne strukture, pa se poskušajo tudi evropske konsolidirati preko ideoloških in javnopolitičnih mehanizmov, s tem pa izpodriniti konkurenčne vire politične in ekonomske moči. Ali kot pravi Beck (2005); zdi se, da je EU prej vir globalizacije, kot pa način prilagoditve nanjo.

Preteklost nas uči, da nobena ideologija, ki se reproducira instrumentalno, ni večna in imuna na družbene spremembe. Jasno je tudi, da je najuspešnejši način odprave (ali slabljenja) ideologije, zamenjava (ali soočenje) z drugo ideologijo. Specifičen, vendar nadvse nazoren primer takšnega nadomestnega oz. konkurenčnega ideološkega poskusa zamenjave nacionalnih identitet z drugimi, je torej primer EU in njenega aktivnega poskusa identitetne penetracije v evropske nacionalne prostore. EU tako deluje kot sila denacionalizacije, hkrati pa

širi logiko globalizma, zaradi česar jo lahko vidimo kot nevarnost nacionalnim identitetam, s tem pa nacionalnim državam.

Evropska identiteta, ki se nezadržno širi, vstopa v identitetno polje nacionalne identitete, torej v polje teritorialnih zamišljenih družbenih identitet, zato je njena neposredna »konkurenca«. Poleg tega se formira vzporedno s političnim združevanjem Evrope, kar olajšuje proces njene formacije. Spada med tiste oblike združevanja političnih skupnosti, kjer je najprej oblikovana država in šele kasneje vznikne občutek skupne pripadnosti (t.i. francoski ali italijanski nacionalni model). Tudi v primeru evropske, tako kot velja za mnogo nacionalnih, se je identiteta najprej okrepila v krogu političnih, intelektualnih in ekonomskih elit, torej tistih, ki kreirajo evropske javne politike, delujejo na evropski ravni in imajo od združevanja največ koristi (centralizirana moči »Bruslja«). EU z evropsko identiteto sicer ni ključna dimenzija sodobnih (tudi globalnih) identitetnih sprememb, je pa primer identitete, ki ni (tradicionalno) nacionalna, čeprav ima podobne mehanizme delovanja. Je primer sodobne in aktivne formacije identitet, ki dokazuje obstoj nad-nacionalnih in celo anti-nacionalnih procesov.

Krepitev evropske identitete ima zaenkrat omejen neposreden vpliv na nacionalne identitete, saj obe obstajata in delujeta vzporedno. Obe sta tudi kontekstualno pogojeni, torej postane nacionalna ali evropska geografska orientacija posameznika bolj ali manj pomembna glede na kontekst, v katerem se posameznik znajde. Evropska se npr. okrepi na potovanjih na druge kontinente, kjer vstopamo med t.i. Druge (iz vidika EU). Obe se dopolnjujeta še z drugimi identitetami (spolnimi, jezikovnimi, razrednimi, organizacijskimi, interesnimi, političnimi itd.), vse skupaj pa sestavljajo nekakšen mozaik identitet. V tem mozaiku pa je evropska vedno bolj vidna, predvsem zaradi njenega močnega političnega in interesnega zaledja.

Močna evropska identiteta je pogoj močne EU. »V kolikor bi se okrepila, bi tudi evropske institucije pridobile močno referenčno točko, s katero bi lahko pridobile lojalnost evropskih državljanov ter posledično večjo legitimnost« (Garcia in Wallace 1993, 172). Prihodnja krepitev evropske identitete pa je mogoča samo ob predpostavkah, da bodo temelji (tudi miti) identitete postal bolj jasni in da bo identifikacija zajela celotno evropsko populacijo. Iz integracijskega vidika je potreben konsenz, ne samo med elito, temveč tudi med navadnimi državljani EU. To pomeni tudi visoko stopnjo solidarnosti in legitimnosti centralnih političnih institucij, ki se odkrito spogledujejo z idejo »Združenih držav Evrope«. Pri tem bo morala EU paziti, da ne bo s poskusi »umetne« in načrtne konstrukcije identitete spodbudila ali okrepila novih in obstoječih

nacionalizmom. V preteklosti so namreč t.i. odcepitveni ali uporni nacionalizmi mnogokrat pojavili vzporedno (in zaradi) podobnih imperialnih, centralizacijskih ali kolonizacijskih teženj.

Evropska identiteta, tako kot nacionalna, je zaradi svojega konstruktivističnega značaja več kot realen projekt. To potrjujejo celo evropski državljani, ki med najpomembnejše karakteristike svoje nacionalne identitete štejejo »občutek« pripadnosti (42%). Zanimivo jih enako število meni, da je nacionalnosti prirojena (42%). Torej ja emocionalna dimenzija v anketah, ki so zajele nacionalno indoktrinirane anketirance, enako »močna«, kot mitska primordialistična (Eurobarometer 78, 2012). Ker gre za »občutek« pripadnosti, se lahko ta tudi spremeni.

Po eni strani se v EU že krepi geografski občutek pripadnosti, torej pripadnosti na podlagi teritorija, zamejenega približno z Uralom in Bosporjem. Le ta se sicer z zadnjih letih relativizira s približevanjem Turčije EU. Enako se relativizira občutek skupne evropske kulture, ki naj bi se razlikovala npr. od vzhodne muslimanske. Tudi jezikovno in versko (katoliki in protestanti) je delitev otežena. Še najbolj se evropska identiteta formira s pomočjo ekonomskih in političnih delitev, torej z »demokracijskim sistemom« in »svobodnim kapitalizmom«. Evropeizacija tako logično izbira najprimernejše kategorije za ustvarjanje evropskih mitov in kategorizacij, s katerimi ustvarja občutek povezanosti. To ni nič nenavadnega, saj se miti ustvarjajo »sproti«, njihova resničnost se nenehno dokazuje. Ne rabijo biti eksaktni in preverljivi, da bi bili resnični, saj velja, kot dokazuje nacionalizem, da je zgodovina posledica sedanjosti. Enako velja tudi za evropsko zgodovino.

Tako jedro evropske identitete temelji na »ekonomski modernizaciji, politični demokraciji in stabilnosti, pa tudi skupnih tradicijah in vrednotah, ki so kreirale skupen dialog in v bližnji preteklosti preprečile vojne« (Garcia 1993, 31). Ne glede na to, da se je Evropa začela povezovati po dveh svetovnih vojnah. Tudi državljani EU (Eurobarometer 71, 2009) potrjujejo, da se še najbolj identificirajo z demokratičnimi vrednotami (41%). Šele nato pride teritorij (25%), skupna zgodovina (24%), socialna zaščita (24%) in skupna kultura (23%). Zanimivo je, da se ustvarja mit o Evropi, ki med drugim temelji na kratki zgodovini demokracije, stabilnosti in skupni zgodovini, ki pa je v resnici predvsem zgodovina vojn! Paradoksalno nas torej identitetno povezujejo realne izkušnje razlikovanja in razmejevanja. Paradoksalno je tudi, da npr. ravno (muslimanski) Turki menijo, da Evropo povezuje »skupna verska zapuščina« (22% vprašanih Turkov), kar priča o skrajni arbitrarnosti formacije identitet. Tako lahko pripadniki iste družbene skupine zelo različno občutijo skupno pripadnost.

Povezujejo nas »izumljene tradicije« (Hobsbawm 1983), ki ustvarjajo občutek enotnosti skupine ter uporabljajo zgodovino za legitimiranje političnih dejanj. To logično velja tudi v primeru EU, zato je opazno izumljanje novih ceremonij, simbolov, ritualov in tradicij, s katerimi se ustvarja »živa preteklost«. Opazno je npr. razločevanje med »Evropejci« in »Ne-evropejci«, tudi s pomočjo zgodovinskih vojn z Mongoli in Otomani, čeprav je velika večina vojn seveda potekala med samim »Evropejci«. Gre za simbolne vojne med civilizirano Evropo in barbari. Po drugi strani pa se notranje vojne prikazujejo kot spopadi med dobrimi in zlimi silami, med evropskimi vrednotami (demokracijo in ljudsko suverenostjo) in »ne-evropskimi« totalitarnimi, avtoritarnimi in rasističnimi režimi. V primeru Nacizma tako ni šlo za zmago nad Nemci, temveč za zmago nad nacisti. Nacisti pa so bili zlobni po definiciji in Nemci zgolj po naključju (Hobsbawm 1993). Poleg redefinicije zgodovine se ideološka pozornost usmerja tudi na klasične državotvorne simbole, npr. evropsko zastavo, evropsko himno, enotno valuto - evro itd. Gre za proces, podprt z ukrepi, ki so relativno očitni. Za t.i. proces od zgoraj, oz. »kulturni model« formiranja identitet (Recchi 2012), ki je voden s strani nadnacionalnih evropskih institucij, pokriva pa praktično vsak vidik kulturne aktivnosti. Če je močna evropska identiteta pogoj močne EU, velja tudi, da je močna EU pogoj močne evropske identitete.

Podobnost z nacionalnimi metodami ni naključna. Tako kot nacionalna suverena država, je tudi EU »zgolj arbitrarna politična predstava, ki je nenehnem procesu vpisovanja v zgodovino, zato mora, v kolikor želi postati samoumevna realnost, odstraniti vse druge interpretacije« (Ashley 1988, 252). Njena suverenost v mednarodnem okolju je mit, ki se mora reproducirati s pomočjo definiranja notranjega in zunanjega okolja (Finlayson in Martin 2006, 165). Iz tega vidika se mora zato opreti tudi na svoje številne ideološke aparate, ki ustvarjajo mehanizme kontrole, znanja in diskurzov, s katerimi se država reproducira. Gre za zapleten program politične in kulturne socializacije oziroma programiranja. Gramsci (1971, 258) trdi, da je »država etnična toliko, kolikor je močna njena funkcija dvigovanja populacije na določeno kulturno in moralno raven, ki sovpada s potrebami produkcijskih sil za razvoj, s tem pa z interesi elit«. Takšno funkcijo opravlja npr. šola z izobraževanjem (pozitivna izobraževalna funkcija), sodišča z represijo (negativna izobraževalna funkcija). V resnici pa je na delu še multituda drugih zasebnih iniciativ in aktivnosti, ki stremijo k istemu cilju; formirajo namreč aparat politične in kulturne hegemonije vladajočega razreda. Država je tako razširjena in vpeta v družbo, da se lahko samo-definira kot »kompleks praktičnih in teoretičnih aktivnosti, s katerimi vladajoči razred ne samo, da opravičuje svojo dominantnost, temveč uspeva pridobiti celo soglasje od tistih, ki jim vlada« (Gramsci 1971, 244).

Tako kot to velja za nacionalno državo, je tudi dolgoročni obstoj EU mogoč le ob močni identiteti, ki se ustvarja s pomočjo praktičnih in teoretičnih aktivnosti, ki formirajo aparat politične in kulturne hegemonije. Del teh aktivnosti pa so npr. evropski mehanizmi, programi, agencije in skladi. Eden takšnih je Evropski sklad za regionalni razvoj, katerega naravnost na regije kaže, da poskuša zaobiti nacionalne centre politične moči. EU pa financira in vodi še številne programe, ki se tako ali drugače dotikajo evropske identitete:

- CRIC; identitete in konflikti,
- ELDIA; rekonceptualizacija, promocija in evaluacija individualne in družbene večjezičnosti,
- ENRI; medsebojna povezanost evropskih, nacionalnih in regionalnih identitet,
- EuNaMus; evropski nacionalni muzeji, politike identitet, uporabe preteklosti in evropsko državljanstvo,
- EuroBroadMap; EU in svet, viden od zunaj,
- EURO-FESTIVAL; umetnost, festivali in evropska javna kultura,
- LINEE; jeziki v evropski mreži odličnosti,
- MEDIA&CITIZENSHIP; transnacionalne televizijske kulture in preoblikovanje političnih identitet v EU,
- RECON; rekonstrukcija demokracije v EU.
- EUROIDENTITIES itd.

Slednji (EUROIDENTITIES) se ukvarja z evolucijo evropske identitete in uporablja kvalitativne metode za analizo njenega razvoja. Poskuša razumeti evolucijo in pomen evropskih identitet iz vidika »od spodaj«. Cinično bi lahko dodali, da s »top down« aktivnostmi spremlja učinke globalizacije in svojih »top down« ukrepov na »bottom up« evropeizacijo. EU z njim v resnici evalvira svoje aktivnosti. V okviru tega projekta je Evropska komisija s pomočjo financiranja znanstvenih raziskav (npr. Miller et al. 2012) evidentirala ključne dimenzije izražanja evropske identitete, ki so tudi dimenzije, ki jih pokrivajo zgoraj naštetih komplementarni projekti EU. Te dimenzije so (Evropska komisija 2012):

Mnogotere družbene identitete: Identitete posameznika so številne, odprte in lahko izvirajo iz različnih virov identifikacije. So večplastne in so lahko povezane z več različnimi, tudi nasprotujočimi si lojalnostmi. Več virov identifikacije lahko ustvari hibridne identitete in kulturne mešanice, predvsem v okviru porasta družbenih migracij in kulturne integracije.

Transnacionalni intimni odnosi: Npr. pari iz različnih evropskih držav (in otroci iz takšnih mešanih zakonov) imajo močnejšo evropsko identiteto.

Kolektivno delovanje: Sodelovanje v dejavnostih, ki presegajo državne meje (npr. družbena gibanja, nevladne organizacije itd.) krepijo evropsko identiteto, saj zahtevajo prevzemanje »perspektive drugih«, proces pa zahteva sodelovanje in iskanje konsenza. Na višjih nivojih Evropska unija (njene centralne politične institucije) še ni zadostila demokratičnim pričakovanjem državljanov, vseeno pa se kaže, da evropska zavest dopolnjuje in preoblikuje nacionalne identitete, predvsem med mladimi, katerih identitete so vedno bolj odprte, inkluzivne in presegajo nacionalno fiksacijo.

Standardizacija in regulacija: Z institucionaliziranimi praksami in postopki se promovirajo centralne kulturne norme, npr. bolonjska reforma v visokem šolstvu. Potekajo tudi prizadevanja (EuNaMus) za spremembo vloge državnih muzejev, ki naj bi presegli vlogo »skladišča zgodovinskih reliktoev za ohranjanje narodnih mitov«, ter omogočili družbene spremembe za postnacionalno 21. stoletje.

Kulturno ustvarjanje: Področje kulture je pomembno področje ustvarjanja novih kulturnih prostorov, promocije EU, krepitve javnega, ustvarjanje kulturno poenotenega profila EU, pa tudi področje ustvarjanja in krepitve komunikacije, s katero se povezujejo evropske regije.

Mediacija in medkulturni dialog: Predvsem na post-konfliktnih ali povojnih območjih, torej na področju mirovništva in sprave, kjer se poskuša ločevati konfliktno od kulturne zapuščine. Torej ločiti, kar združujejo nacionalizmi in združiti, kar ti ločujejo.

Medkulturno prevajanje: Evropska zavest se krepi z zmožnostjo učinkovite komunikacije. Programi, kot je LINEE so zato namenjeni raziskovanju jezikovne raznolikosti, ugotavljajo pa npr., da angleški jezik opravlja pomembno vlogo (»lingua franca«) in ne ogroža drugih jezikov. Pomembna je tudi vloga večjezičnosti pri krepitvi evropske identitete.

Vključitev/izključitev: Ti mehanizmi so ključni pri ustvarjanju občutka Nas in Njih. Projekti se osredotočajo na razmerja med dominantnimi in marginalnimi jeziki ter podpora manjšinskim jezikovnim skupnostim, predvsem s pomočjo EU kot posrednika.

Strukturni pogoji in strukturne priložnosti: Infrastruktura EU je lahko ključna pri krepitvi evropske identitete. To npr. velja tudi za kmetijstvo, ki je tudi zato pod vplivom kmetijskih subvencij in Skupno kmetijsko politiko, kar ustvarja občutek enotnega evropskega kmetijskega prostora, posledično občutka skupnosti.

Javni prostor in državno regulirane institucije: Ideja Evrope temelji na skupnih institucijah EU. Pri tem igra pomembno vlogo njihovo spoštovanje in njihov status. Zato se določeni projekti (npr. RECON) osredotočajo na njihovo delovanje, demokratičnost, krepitev javne sfere, skupne zunanje politike, politično ekonomijo, vpliv širitve EU na identitete, globalizacijske pritiske itd. (Miller et al. 2012).

Programi EU kažejo na prioritete EU pri iskanju, obvladovanju in krepitvi evropske identitete. Evidentirajo tudi specifične dimenzije in lokacije, kjer se le ta formira. Ne samo, da je to pomembno, ko preučujemo njena aktivna prizadevanja po krepitvi evropske identitete, pomembno je tudi, ker lahko verjamemo njenim ugotovitvam, da so to družbene lokacije, kjer je krepitev evropske identitete najmočnejša. Posledično lahko tudi ugotovimo, kateri deli populacije so tem procesom najbolj podvrženi. Med te nedvomno spadajo mladi državljani, ki so ideološko relativno neobremenjeni; tehnološko izobraženi; mobilni državljani; transnacionalni delavci, od fizičnih, do visokotehnoloških; odrasli ljudje, vključeni v programe izmenjave; mešane in večjezične družine; kmeti, vključeni v sisteme evropskih subvencij; kulturni delavci in civilna družba (organizacije) itd.

Predstavljene dimenzije so tudi tiste, s katerimi se poskuša ustvariti evropska zavest, preko te pa, evropska družbena skupina, evropska politična skupnost, evropska zgodovinska etnična skupnost, evropska nacija, evropska federacija, evropsko ljudstvo itd. Skupna zavest je namreč za dolgoročni uspeh evropske integracije ključna, saj si brez »ljudstva« težko predstavljamo (demokratično) politično skupnost. Tako se nenehno formirajo nove evropske strukture; teritorialna skupnost (npr. schengenski prostor), politična skupnost (notranje in zunanje politična, zakonodajna in izvršilna), pravna skupnost (evropska sodišča), monetarna skupnost (euro in Evropska centralna banka) represivna centralizacija (Evropski nalog za prijetje in predajo). Evropsko podprti, vodeni in financirani znanstveni projekti in raziskave so tako le začetek procesa oz. programa institucionalnega, političnega, ekonomskega, predvsem pa simbolnega, identitetnega, vrednotnega, normativnega ter materialnega predrugačenja EU v smeri enotnega, koherentnega in zamejenega političnega in kulturnega prostora. Pri tem stavi na emocionalni vidik identifikacije, preko socializacije in ideološke indoktrinacije.

»Potreba je mati izuma«, zato poskušajo evropski integracijski procesi, podprti z interesi, izumiti tradicijo, na podlagi katere se bo lahko krepila identiteta. Predvsem preko zgodovine, s katero se le ta legitimira. »Kdor kontrolira preteklost, namreč kontrolira prihodnost in kdor kontrolira sedanjost, kontrolira

preteklost« (Orwell 1949). EU je že v poziciji, da kontrolira sedanost (dejanska politično-ekonomska moč), zato je tudi kontrola nad preteklostjo le vprašanje časa. S tem pa tudi kontrola prihodnosti, zaradi česar je vsa ta potencialna energija sploh aktivirana. Zgodovina se nenehno reciklira, v želji, da se ustvari definicija evropske zgodovine, ki bo splošno sprejemljiva za vse narode. Učinkovit način konstrukcije in reprodukcije »evro-zgodovine« je zatiranje in dušenje nacionalnih zgodovinskih teženj in hkratno poudarjanje skupne zapuščine (Slysz 2013).

Že v 1990-tih letih je potekala revizija evropske zgodovine, t.i. »Adventure in Understanding«, takrat s pomočjo zgodovinskih knjig, televizijskih serij in učbenikov. Jasno je bila izražena želja, da bi morala biti nacionalistično obarvana zgodovina prepovedana (Davies 1997, 45). To je tudi konkreten primer posredne krepitve evropske identitete, ki neposredno slabi nacionalne, saj se osredotoča na njene ideološke aparate. Leta 1992 je EU pričela s projektom priprave šolskega učbenika »The History of Europe«, ki naj bi sledil tem interesom ustvarjanja evro-zgodovine. Izbrani evropski zgodovinarji so se lotili naloge zavzeto in v učbenikih npr. »barbarske« invazije zamenjali z »nemškimi«, izpustili piratstvo Francisa Draka, nacionalizem De Gaullea, opustili omembo slovanskih, madžarskih, bizantinskih in turških kulturnih vplivov na Evropo, marginalizirana je bila celo vloga bolj zahodnih skandinavskih narodov ali npr. Španije. Prilagojena evro-zgodovina je tako postala nemško-francoska. S tem pa tako ekstremna, da je bil projekt na koncu ukinjen (Nundy 1992). Novi poskusi pa se nadaljujejo, npr. s serijo učbenikov »Histoire/Geschichte« (2006, 2008, 2011) nemško francoske koprodukcije, ki pa ima skupnih samo 80% učbenika, saj obstaja npr. nestrinjanje glede odnosa EU do ZDA in komunizma (Gruber 2006). Univerzalno zgodovino so tako poskušali ustvariti z novo diferenciacijo in partikularizacijo, kar je resnično specifičen način, ki posredno kaže tudi relativno moč nacionalizma..

Ker pa se institucionalna socializacija začne že v vrtcih in osnovnih šolah, je bilo potrebno zaobjeti tudi obdobje zgodnjega otroštva. Temu je npr. namenjen strip Evropske komisije »The Raspberry Ice Cream War« (Ripp in drugi 1998), ki govori o skupini mladih herojev v virtualnem svet, ki prepričajo krutega, vendar razsvetljenega kralja, da ustvari vesel in brezmejen svet miru, harmonije in demokracije. Mladi heroji vzklikajo »Evropi in parlamentu!«. Čeprav je namenjen najmlajšim in je temu diskurzivno prilagojen, pa v bistvu nosi informacijo, ki je skupna vsem propagandnim poskusom EU, namreč, da je kolaps nacionalne države neizbežen, tako kot je neizbežna evropska super-država. Drugačen pristop je mogoče zaznati še npr. preko EUROCLIA - Evropskega združenja učiteljev zgodovine, ustanovljenega leta 1992, z namenom krepitve evropske

dimenzije kurikulumu oz. odgovorne zgodovine ter omejevanja »instrumentalizacije zgodovine za politične namene«. Seveda z novo, primernejšo instrumentalizacijo zgodovine za politične namene (Euroclio 2012).

Podobni so tudi ostali poskusi apliciranja ideoloških instrumentov, nad katerimi je imela doslej monopol nacionalna država. Evropska komisija je npr. že leta 1989 (Direktiva o televiziji brez meja; 89/552/EEC) zaznala, da so informacije ključni, verjetno odločilni faktor evropske združitve, katera bo mogoča le, v kolikor jo dobo Evropejci želeli. Želeli jo bodo samo takrat, ko bo ostajala evropska identiteta, ta pa se bo razvila samo, če bodo Evropejci »pravilno« informirani. Ugotovili so, da je informiranje preko medijev še vedno kontrolirano s strani nacionalnih držav. Večina novinarjev ne misli evropsko, saj je njihova vloga definirana z nacionalnimi in regionalnimi pogoji. Zato mora, v kolikor želi združitev uspeti, Evropa prodreti na področje medijev. Pri tem je pomemben čas/obdobje sprejema te evropske direktive, ki sega pred uraden začetek EU. Podoben je primer njene naslednice, Direktive o avdiovizualnih medijskih politikah (2010/13/EU), ki se nanaša na regulacijo televizijskega oglaševanja, promocijo evropske produkcije, urejanje medijskega pluralizma ter vprašanje regulacije medijev na ravni EU. Razpravo o področju njene uporabe je zaznamoval usmerjen evropocentrizem, neoliberalni diskurz, pa tudi diskurz neomerkantilizma ter poudarjanje groženj zunajevropskega prostora (Kerševan Smokvina 2014).

To pomeni, da je instrumentalni pogled na EU, njeno identiteto in projekte vsekakor primeren pristop k razumevanju sodobne EU. Slednje postane še bolj očitno ob pregledu predhodnega poteka združevanja EU, npr. uradnih dokumentov takratne predhodnic EU, Evropske skupnosti. Leta 1984 je Evropska komisija začela kampanjo za »Evropo ljudi«, ter ustanovila t.i. »ad-hoc Adonninov odbor« (odbor pod vodstvom Pietra Adonnina), ki naj bi pomagal pripraviti predloge za krepitev evropske identitete. To je tudi storil in predlagal področja združevalnih procesov EU: državljanske pravice, področje kulture, področje mobilnosti mladih, zdravja, socialnega varstva, svobodnega gibanja ljudi ter simbolov EU. Vse v želji po krepitvi evropske identitete. Znotraj tega odbora so se oblikovala t.i. Adonninova poročila, ki so nastala še pred priključitvijo Portugalske in Španije ter sedem let pred Maastrichtsko pogodbo, s katero je bila formalno ustanovljena EU. Ravno takrat se je Evropska komisija ukvarjala z nizko javno podporo (nizka volilna udeležba na evropskih volitvah leta 1984), zato je poskušala »odgovoriti na pričakovanja ljudi s sprejetjem ukrepov za krepitev in promocijo identitete in javne podobe, tako za državljane, kot po svetu. Predvsem skozi aktivnosti na področjih kulture in komunikacije, ki sta ključni za evropsko identiteto in sliko Evrope v očeh ljudi...«

V poročilih so tako predstavljeni številni ukrepi, ki bi lahko pomagali okrepiti evropsko identiteto, velika večina predlaganih ukrepov je bila kasneje tudi upoštevana in uzakonjena, manjši del pa še čaka na implementacijo. Med njimi so:

- Svoboda gibanja med državljani skupnosti, tudi enotne potne listine,
- svoboda gibanja blaga, tudi prevoznih sredstev,
- zmanjšanje administrativnih ovir pri prestopu meje in odprava policijskih kontrol,
- večje možnosti dela in bivanja v drugih državah skupnosti,
- primerljivost univerzitetne izobrazbe in mobilnost,
- povečanje radijskega in televizijskega oddajanja novic in turističnih informacij v drugih jezikih,
- posebne pravice državljanov skupnosti,
- skupna denarna valuta,
- povezovanje kulture in povečanje komunikacije,
- informacijsko povezovanje in informiranje o skupnosti,
- poudarek na mladih in njihovih izmenjavah,
- športno povezovanje in ustanovitev evropskih športnih ekip,
- prostovoljno delo v drugih državah skupnosti,
- poenotenje zdravstvenih in socialnih storitev,
- krepitev identitete s simboli, npr. zastavo in himno (Adonnino 1985).

Ukrepi so v nadaljnjih poročilih tudi bolj podrobno analizirani, npr. izmenjave na področju izobraževanja ali povezovanje mest. Tako naj bi se promovirale kulturne in družbene povezave, predvsem med mladimi, ki so v procesu socializacije najbolj dovzetni za identitetne spremembe. Srednji šolam naj bi sledilo univerzitetno sodelovanje, mobilnost študentov in profesorjev, npr. skupne programske sheme. Posledično je bil že 15. junija leta 1987 ustanovljen program ERASMUS. Tudi po končanem študiju naj bi sledili programi izmenjav delavcev in strokovnjakov. Ustanovili naj bi Evropsko akademijo znanosti, tehnologije in umetnosti, da bi poudarjali evropske dosežke na teh področjih ter hkrati edinstvenost evropske civilizacije. Spodbujali bi večjezičnost, predvsem v šolskem procesu. Razglasili bi evropske praznike, npr. »evropski dan«, ki bi ustvaril skupno zavest in informiral o evropski ideji. Na evropskem vrhu v Milanu leta 1985 so tako odločili, da bomo praznovali dan Evrope na 9. maj. Na simbolnem nivoju so evidentirali potrebo po evropski zastavi in himni, tudi zaradi vzbujanja javne pozornosti ob evropskih dogodkih. Leta 1985 so evropski voditelji potrdili zastavo Sveta Evrope kot uradno zastavo Evropske unije (takrat Evropske skupnosti). Svet Evrope je leta 1972 razglasil Beethovnovo »Odo

radosti« za svojo himno, leta 1985 pa so jo predsedniki držav in vlad razglasili za uradno himno Evropske skupnosti. Predlogi so vključevali tudi druge ukrepe, kot npr. vzpostavitev evropske loterije in evropskih poštних znamk, ki pa (še) niso uresničeni (čeprav Združenje evropskih javnih poštних operaterjev »PostEurop« že izdaja zbirateljske znamke).

Pri pregledu Adonninovih poročil (1985) postane interpretacija združevanja EU kot izredno »političnega projekta« manj abstraktna. Enako velja za instrumentalizirano konstrukcijo evropske identitete in širjenje evropskega diskurza s pomočjo ideoloških aparatov. Težko je reči, katera komponenta prevladuje, saj je združevanje EU tudi posledica ekonomskih interesov, delno skupnega družbenega interesa, pa tudi posledica odziva na potrebe družbe, ki so se spremenile zaradi globalizacijskih (in npr. kapitalističnih procesov). Dejstvo pa je, da moramo na konkretne politične spremembe gledati tudi skozi prizmo političnega interesa in ne samo družbenega. Državne meje se zato niso odpravile samo kot posledica večje mobilnosti, omogočanja lažjega potovanja, nižanja nepotrebnih stroškov itd.

Odpravile so se tudi zaradi simbolne vrednosti, interesa po slabljenju nacionalnih čustev ter želje po spremembi identitet in njihovi zamenjavi z evropsko identiteto. Posledično so omogočile prenos legitimnosti in moči na raven EU. Odprava mejnih kontrol ni samo odziv na družbene spremembe, temveč ukrep, ki naj bi te spremembe (šele) povzročil. Ob tem se kažejo tudi specifični ekonomski interesi (o katerih kasneje), saj npr. »glavna prednost prehoda k skupni valuti (evru) nedvomno ni bila v njeni funkciji monetarnega orodja, temveč v funkciji disciplinskega instrumenta. V imenu nujne potrebe po enotni valuti je bilo treba zajezi javne izdatke in umiriti plače; skratka, uveljaviti tipično neoliberalni program. Kar je bilo prikladno, saj je bil prav to namen vseh vlad. Projekt je omogočil poenotenje neoliberalnih programov in jim je priskrbel dvojno legitimnost, saj se je v isti sapi skliceval na prisile globaliziranega gospodarstva in na evropski ideal« (Husson 2012, 53).

Da so globalizacijski procesi v povezavi s političnimi prizadevanji EU učinkoviti, kažejo podatki raziskave javnega mnenja Eurobarometer 71 in 78 (2009, 2012). Rezultati potrjujejo tudi pravilno naravnost Adonninovih poročil (in učinke), ki se osredotočajo predvsem na mlade in izobražene. Socio-demografska analiza namreč kaže, da mladi dojemajo svojo nacionalno identiteto zgolj kot »občutek« (43%), medtem ko starejši predvsem kot »prirojeno« (45%). Velja tudi, da se bolj izobraženi počutijo bolj »evropsko« (47%) kot manj izobraženi (36%). Bolj izobraženim je tudi manj pomembno, kje so rojeni (44% proti 31% pri nižje izobraženih). Delež Evropejcev, ki meni, da »druge etnične skupine bogatijo

njihovo kulturno življenje« ostaja od leta 2006 konstanten (54%). Pri tem je pričakovano večji delež mladih (59%) in izobraženih (66%) (Eurobarometer 71 2009, 45). Enako velja za optimizem glede prihodnjega razvoja EU.

Političen diskurz EU se pozna tudi pri identifikaciji državljanov z EU. Anketiranci tako potrjujejo, da se evropska identiteta formira s pomočjo naslednjih EU asociacij: »svobode potovanja, študija in dela povsod v EU« (41%), »mirom« (21%), demokracijo (21%), ter močnejših »glasom v svetu« (20%). Negativni vidiki pa se kažejo skozi asociacije birokracije (23%) in zapravljanjem denarja (28%) (Eurobarometer 78 2012). Posledično se večina evropskih državljanov počuti evropsko (74%). Samo četrtnina ne čuti, da so Evropejci (25%). Najvišji odstotek pro-evropsko naravnane populacije je spet med študenti (83%), torej med mladimi in izobraženimi (Eurobarometer 71 2009). Opazimo lahko, da poskuša EU (v smislu političnega centra) nadomestiti nacionalne institucije z evropskimi, nacionalističen diskurz z evropskim, posledično nacionalno identiteto z evropsko, in da je pri tem tudi uspešna. Realne učinke zaznavajo tudi statistični podatki. Ne samo v teoriji, tudi v praksi smo priča spremembam identitet.

Globalizacijski procesi s svojimi učinki ustvarjajo občutek globalne povezanosti, zavest o enem povezanem svetu. Ta občutek se krepi na vseh ravneh vsakdanjega življenja, če to želimo ali ne, če to sami opazimo ali ne. S tem pa se konstruira in reproducira kulturna raznolikost, ki omogoča nove oblike in vire identifikacije. Ti spontani premiki pa imajo tudi politične posledice, saj vplivajo na politične identitete, preko katerih se legitimira vladanje. Nacionalna država ni nikdar bila edini vir (politične) identitete, saj so identitete fluidne in družbeno konstruirane oznake, ki se kažejo skozi številne izkušnje na individualni ravni. Spremembe na tej ravni vplivajo na same identitete. Tako tudi raziskave (Eurobarometer 71 2009) zaznavajo, da se oblikuje občutek globalne pripadnosti, potencialnega globalnega državljanstva. 64% vprašanih (v EU) namreč meni, da se počutijo kot »državljeni sveta«, medtem ko jih le 34% ne počuti tako. Število takšnih, ki se počutijo globalno, narašča, od leta 2008 za 5%. Tako čuti kar 74% študentov.

4.5 Ideološki aparati nacionalne države

»Tako kot nacionalna suverena država je tudi EU arbitrarna politična predstava, ki je v nenehnem procesu vpisovanja v zgodovino, zato mora, v kolikor želi postati samoumevna realnost, odstraniti vse druge interpretacije« (Ashley 1988,

252). Poleg tega, da se s svojim ideološkim delovanjem vpisuje v zgodovino, poskuša torej hkrati iz nje izriniti nacionalne države. Proces ima dvojne učinke, do katerih lahko pristopamo s strani EU, lahko pa jih osvetlimo tudi s strani nacionalnih držav, preko onemogočanja ideoloških instrumentov nacionalnih držav. Torej ne samo iz vidika, kako EU in globalizacija vplivata na nacionalne države (in narode), temveč kako nacionalne države ne vplivajo na narod.

Tehnološke spremembe, vzporedno s spremembami v organiziranosti elit, so vedno vplivale tudi na ideološke aparate države, preko katerih so lahko nove elite z novimi tehnologijami preusmerile tok zgodovine. Hall (1986) najde v tem kontekstu tri transformacije v razmerju med kulturo in državo (od 18. stoletja). V 18. stoletju je bila aktivnost države v Veliki Britaniji omejena, ob pomanjkanju represije pa je zakonodaja delovala kot vez med neenakimi deli družbe. V 19. stoletju so z rastjo buržoazije in pismenosti rasli tudi svobodni mediji, okrepila se je civilna družba, ki je prevzela kontrolo nad mediji, s tem pa pomagala krepiti svoje politične (pravice) in podjetniške (potrošnja) interese. V resnici je šlo predvsem za trgovinsko in ne demokratično svobodo (Hall 1986, 370). Z 20. stoletjem je upadla vloga britanske industrijske dominacije, organizirali so se sindikati, pojavile pa so se tudi nove tehnologije (fotografija, kino, telegrafija, telefon, radio, televizija itd.). S tem pa so se tudi zamajali obstoječi vzorci moči. Država je uspela začasno, npr. preko BBC-ja, pridobiti večjo vlogo v medijih. Opravljala je pedagoško funkcijo državnega oblikovanja okusa, potreb, s tem pa krepila hegemonijo.

Skladno s tem pa bi lahko trdili, da smo se (v grobem) na prehodu v 21. stoletje znašli na pragu nove transformacije, kjer je država, ob menjavi elit in tehnologije, ponovno izgubila svoj primat nad nacionalnimi, javnimi mediji, predvsem v okoliščinah denacionalizacije, privatizacije in transnacionalizacije. Splichal (2004, 237) ugotavlja, da nacionalni mediji celo dvakrat izgubljajo avtonomijo: (1) z neposrednim podrejanjem tujim medijskim konglomeratom in (2) podrejanjem interesom domačega in tujega kapitala, ki uporablja medije za izvajanje svoje moči.

Vedno več je zasebnih medijev, vedno več globalnih, pojavljajo se tudi novi mediji, npr. internetni. Če je prej medije kontrolirala država, ga sedaj zasebni lastniki. Mediji pa niso edini ideološki aparati, ki se izmikajo kontroli nacionalnih držav. Z nad-nacionalizmom in neoliberalizmom izgublja država možnost suverenega sprejemanja javnih politik, npr. monetarnih. Odvisna je od globalnih trgov, države EU izgubljajo nacionalne valute, centralne banke itd. Prepovedane so protekcionistične politike, ki bi krepile nacionalne in javne vire moči ter identifikacije. Nacionalne zgodovine so podvržene reviziji, globalni pretok

informacij pa pomaga razbijati nacionalne mite. Krepijo se evropske politike, ki omejujejo ksenofobne in nacionalistične interpretacije zgodovine z mistifikacijo Drugih. Multikulturne norme v povezavi z univerzalnimi človekovimi pravicami prav tako onemogočajo učinkovito nacionalistično demonizacijo Drugih. Kot anti-nacionalna znanost se krepi npr. arheologija, ki relativizira tudi tisoč let stare interpretacije zgodovine (npr. rimsko-katoliške). Pojavljajo se novi znanstveni pristopi, npr. na področju psihologije (marketing), sociologije (npr. postmodernizem), politologije (npr. kozmopolitizem) itd. Nacionalne države zato težko vzdržujejo ekskluzivne in partikularne norme, saj so le te podvržene globalni presoji. Univerze se internacionalizirajo in morajo biti znanstveno »aktualne« v skladu z mednarodnimi standardi. Slediti morajo globalnim trendom, hkrati pa so podvržene tržni logiki. Krepijo se zasebne univerze, ki izrivajo javne, oboje pa sledijo logiki dobička, kjer je meja med raziskavami, znanjem in odnosi z mediji zamegljena. Znanstvene raziskave postajajo tržne in služijo gospodarstvu in ne npr. legitimaciji nacionalne politike. Sodobna likovna umetnost ni več tradicionalna, niti ni nacionalno zamejena, še več, usmerjena je proti tradiciji, oblasti, realizmu, pravilom, državi, mitom, tabujem itd. Tudi glasba sledi globalnim trendom upora in potrošništva, prav tako se z internetom in satelitsko televizijo širi onkraj prostorskih omejitev in zamejitev. Ostanki nacionalnega poskusa zakonodajnega varovanja domače glasbene produkcije so zgolj totalitaren poskus preprečevanja neizbežnega, ki je še posebej neučinkovit zaradi trendov digitalizacije.

Nacionalno, tradicionalno kulinariko nadomeščajo globalni trendi, še posebej v urbaniziranih okoljih svetovne kuhinje. Opazna je glokalizacija okusa in kulinarike. Tudi nacionalna hrana postaja bolj ali manj projekt obujanja preteklosti in je hkrati podvržena transformacijam (npr. »slow food«, molekularna ali »fusion« kuhinja). Nacionalna kulinarika ni več toliko stvar neizbežnosti, praktičnosti, tradicije ali navade, temveč stvar na etničnosti temelječega marketinga, pa še to vedno bolj za Druge, npr. turiste. Vračanje k tradicionalni kuhinji tako logično pomeni, da se je ta kuhinja umaknila. Hkrati se globalno širijo okusi in kuhinje, ki postajajo univerzalne, npr. mehiška, indijska, kitajska ali italijanska. Pri tem se seveda prilagajajo lokalnim okoliščinam. Kulinarična globalizacija, podobno kot drugi globalizacijski procesi, sicer ni nič novega. Zanimiv dokaz so tradicionalne nacionalne kuhinje, ki sedaj temeljijo na hrani, ki prihaja iz drugega konca sveta; npr. paradižnik in kava v italijanski kuhinji ali krompir v nemški (paradižnik se je razširil komaj v začetku 18., krompir v začetku 19. stoletja). Globalni okus je podvržen tudi globalnim, ne-teritorialnim trendom vegetarijanstva, veganstva, »bio« in »eko« hrane itd. Pri čemer velja tudi, da imajo sodobni globalni potrošniški trendi hkrati anti-

globalne učinke lokalizacije (lokalno in »domače«), povezane predvsem s padajočo kakovostjo hrane.

Tudi nacionalni jeziki izgubljajo svojo vlogo pri reprodukciji nacionalne identitete. Vedno več ljudi govori vedno več jezikov. V šolah so tuji jeziki obvezni, v turističnih, poslovnih in vsakdanjih multikulturnih družbenih stikih pa neizbežni. Z njihovo večjo uporabo, z globalizacijskimi procesi pa tudi potrebo, pa se kaže zdravorazumska nesmiselnost jezikovne diferenciacije, ki je izrazito nefunkcionalna. Smiselnost ohranitve nacionalnih jezikov, v primerjavi z univerzalnim globalnim jezikom, je moč opravičevati zgolj z nacionalistično retoriko. Primer vernakularnih jezikov kaže, da je stanje delitev, v času vse večje globalne interakcije, dolgoročno nevzdržno. Sodobne jezikovne spremembe se predvsem odražajo pri mladih, saj so le ti prva generacija, ki je že od rojstva pod vplivom globalnih medijev. Tako so njihove globalne izkušnje najbolj intenzivne v zgodovini (Best in Kellner 2003). Njihovi specifični vedenjski vzorci in medijske (tudi potrošniške) prakse so omogočile, da so mladi postali posebna medkulturna družbena skupina (Osgerby 2004), kar se odraža tudi pri uporabi jezika. Angleščina, ki nastopa kot globalni jezik, se pri njih kaže celo kot instrument uporne identitete, kot simbol tehnološko naprednega sveta in kot manifestacija zahodnih vrednot. To potrjujejo tudi raziskave javnega mnenja (Eurobarometer 78 2012, 386) o odnosu državljanov EU do večjezičnosti in učenja tujih jezikov. »Skoraj devet od desetih državljanov EU meni, da je znanje tujih jezikov zelo uporabno, 98 % vprašanih pa trdi, da bo znanje jezikov koristilo prihodnosti njihovih otrok, saj »sporazumevanje v tujem jeziku širi obzorja, odpira vrata in povečuje zaposljivost, podjetjem pa omogoča več priložnosti na enotnem trgu. Deset let po barcelonski deklaraciji iz leta 2002, ko so voditelji držav in vlad pozvali k poučevanju vsaj dveh tujih jezikov od zgodnjega otroštva, se Evropejci močno zavedajo prednosti večjezičnosti. Skoraj tri četrtine (72 %) se jih strinja s tem ciljem, 77 % pa jih je prepričanih, da bi to morala biti prednostna javna politika. Več kot polovica Evropejcev (53 %) uporablja tuje jezike na delovnem mestu in 45 % jih meni, da imajo v svoji državi zaradi znanja tujih jezikov boljšo zaposlitev. Ena od najbolj presenetljivih sprememb po letu 2005 je, da internet spodbuja ljudi k izboljšanju njihovega »pasivnega« bralnega in slušnega razumevanja tujih jezikov. Delež Evropejcev, ki na internetu redno uporablja tuje jezike (npr. prek družbenih medijev) se je povečal za 10 odstotnih točk, na 36 %«. Mladi so odprti do tujih jezikov, katere tudi visoko cenijo. Menijo, da tuji jeziki (angleščina) bogatijo njihovo identiteto. Prav tako je zanimivo dejstvo, da stopnja uporabe domačega in tujega jezika ne vpliva na odnos do tujega jezika, kar sovпада z idejo hibridnih identitet (Larsson in Olsson 2008).

Reprodukcija nacionalnih identitet zahteva razlikovanje in relativizacijo sebe naproti Drugim, ki jih zamišljamo kot zunanje, ločene, marginalne, inferiorne ali nevarne (Kennedy in Danks 2001, 3). S tem ko praktično in neposredno (faktoglobalizacija) spoznavamo, da Drugi niso drugačni, marginalni, inferiorni ali nevarni, se rahlja tudi nacionalna identiteta. Hkrati to sovпада s tem, da imajo ideološki aparati, ki nas v to prepričujejo, vedno bolj omejen vpliv, s tem pa reprodukcija identitet dodatno otežena.

4.6 Transformacija koncepta suverenosti

Nacionalna država se sooča s težavami pri reprodukciji lastne nacionalne identitete, hkrati jo načenjajo globalizacijski in globalistični vplivi. Del teh globalizacijskih učinkov in globalističnih prizadevanj lahko opazimo na konkretnem primeru koncepta suverenosti, ki je konstitutivni del modernih političnih skupnosti. Po eni strani je nacionalna država pričakovano podvržena odtekanju suverenosti, npr. samostojnosti, neodvisnosti, javnopolitičnih pristojnosti itd., po drugi strani pa se s pomočjo ideologije in diskurza spreminja tudi sama konceptualizacija suverenosti, tako spontano (kot posledica spremenjenih okoliščin), kot tudi načrtno, s ciljem nadaljnjega odtekanja suverenosti.

Tako je opazno uradno, »de iure« odtekanje suverenosti in moči nacionalnih držav. Predvsem prehajanje na mednarodne nadnacionalne institucije. Glede dejanskega prehoda suverenosti, v smislu prehoda samostojnosti odločanja, je nor. v EU zgovoren že seznam področij, ki niso več v popolni pristojnosti nacionalnih držav: »notranji trg, socialna politika (glede vidikov, opredeljenih v pogodbi), ekonomska, socialna in teritorialna kohezija, kmetijstvo in ribištvo (razen ohranjanja morskih bioloških virov), okolje, varstvo potrošnikov, promet, vseevropska omrežja, energija, območje svobode, varnosti in pravic, skupna skrb za varnost na področju javnega zdravja (glede vidikov, opredeljenih v pogodbi)«. Področja, ki sodijo v izključno pristojnost EU pa so: »carinska unija; določitev pravil o konkurenci, potrebnih za delovanje notranjega trga; monetarna politika držav članic, katerih valuta je evro; ohranjanje morskih bioloških virov v okviru skupne ribiške politike; skupna trgovinska politika, itd« (Pogodba o EU in Pogodba o delovanju EU 2010). Pri tem težko trdimo, da se ni spremenila »de facto« suverenost nacionalnih držav, čeprav so te države »suvereno« in »de iure« podpisale in ratificirale Lizbonsko pogodbo. Deskriptivni pristop, ki interpretira suverenost preko »de iure« notranje avtonomije in zunanje neodvisnosti, pa pozablja tudi na državno neodvisnost, mednarodne organizacije ter na

ekonomsko globalizacijo, s pripadajočimi nedržavnimi akterji (Werner in Wilde 2001).

»Fokus liberalne mednarodne teorije je zloraba politične moči, ne ekonomske, zaradi tega ima takšen pristop omejena sredstva za preučevanje nedržavnih ekonomskih akterjev« (Held 1995, 3). Primer delovanja le teh so npr. transnacionalni pravni mehanizmi, npr. arbitražni postopek pred Mednarodnim centrom za reševanje investicijskih sporov (ICSID) ali Mehanizem za reševanje sporov med vlagateljem in državo (v okviru dogovora TTIP¹⁵). V tem primeru gre, ob izenačevanju dejanske moči, celo za pravno enačenje korporacije in države. »Trgovinski sporazumi, ki so vir arbitražnih postopkov in v resnici niso niti trgovinski, podeljujejo korporacijam mnogo več pravic, kot jih imajo npr. posamezniki. Imajo možnost nacionalne obravnave, ki je posamezniki nimajo. Korporacije so tako nesmrtni, mogočne, v pravnih zahtevah patološke, kar bi lahko povzeli kot sodobno obliko totalitarizma« (Chomsky 2005). To dogajanje lahko vidimo kot nepovraten proces, ki je ušel kontroli nacionalnih držav, posledica pa je izguba suverenosti in nastanek »votle države¹⁶« (Rhodes 1994, 1996).

Po drugi strani velja, da se suverenosti ne da enostavno vzpostaviti, opisati ali ohraniti s pravnimi akti. Pomembnejša je koncentracija pozornosti na dejansko delovanje politike, pa tudi ekonomskih procesov, npr. na več tisoč uradno registriranih lobistov v Bruslju. Če suverenost povežemo neposredno z močjo, vladanjem, vplivom ali kontrolo, postane tudi jasno, da suverenost ne more enostavno izginiti, zato je od »erozije suverenosti« (Waltz 1979, 91) primernejša prisposoba »tekoče suverenosti« (Frankowski 2007). Suverenost se ne izgublja, temveč prehaja iz ene entitete na drugo. Paradoksalno sta v tem kontekstu pred-moderna in post-moderna doba zelo podobni.

Poleg tega je suverenost retorična realnost, torej je točno to, kar trdimo, da je in temelji na razvoju družbenih praks, ki so z njo povezane. Rosenau (1995, 199) poudarja, da je potrebno razumeti suverenost kot »skupek kompleksnih psiholoških in družbeno-političnih procesov in ne kot pravni princip. Teoretska evolucija koncepta suverenosti se tako odraža tudi skozi misli, občutenja javnosti in uradnikov ter kolektivne prakse in institucije.«

Državne meje, kot simboli suverenosti, so imaginarne, zato je suverenost vedno prehajala, razlika med pred-moderno in post-moderno dobo pa je v hitrosti in količini prehajanja. Med vojnami je bilo prehajanje še posebej dramatično.

¹⁵ Transatlantic Trade and Investment Partnership (Čezatlantsko trgovinsko in naložbeno partnerstvo med Evropsko unijo in Združenimi državami Amerike).

¹⁶ "Hollowing out of the state".

Globalizacija pa je povzročila, da je suverenost začela teči bolj konstantno. Ker meje niso fiksne ali otipljive, tudi niso realno in objektivno dejstvo. So spremenljive, nevidne, arbitrarne in imaginarne, zato jih npr. Passi (2001, 135) definira kot simbole, diskurze in institucije, ki prodirajo v vse sfere družbe in obstajajo povsod, ne samo na formalni meji državne suverenosti. »So del procesa, s katerim se formirajo in reformirajo teritoriji, identitete ter pomeni.« Prav tako je s suverenostjo, ki je že od nekdaj evidenten družbeni konstrukt, temelječ na teoretski konceptualizaciji konkretnih političnih filozofov. Je specifičen političen diskurz, hkrati ima univerzalne in kameleonske lastnosti, saj je lahko apliciran s strani različnih ideologij.

Suverenost je pomemben del konstrukcije vsakršne države. Je diskurz, s katerim je npr. kralj varoval svojo legitimnost, kasneje pa se je z njim konstruiralo ljudstvo. V tem kontekstu lahko suverenost konceptualno ločimo na dve pojavnosti obliki. Po eni strani so člani skupnosti povezani kot državljani, torej gre za razmerje državljanov do države (pravice in dolžnosti), po drugi strani pa jih združuje skupna kultura ali rečeno drugače, nacionalizem, ki to kulturo institucionalizira. V nacionalni državi je pravni nosilec suverenosti sicer država kot posebni pravni subjekt, dejansko pa naj bi suverenost izhajala iz vseh posameznikov, iz družbe kot celote, kar se navezuje na konstitutivni element sodobne nacionalne države, narod. Suverenost lahko v tem oziru terminološko in konceptualno ločimo na nacionalno suverenost in ljudsko suverenost, njuna prepletenost pa je posledica specifične zgodovinske družbene konstrukcije.

Ljudska suverenost, v tem primeru izenačena z narodno ali državljansko, ni le načelo, temveč tudi absolutna norma. Gre za predstavo, da imajo oblast v državi ljudje (ljudstvo) in ne kralj, politiki ali kakšna druga privilegirana družbena skupina. Včasih je lahko obstajala zgolj državna suverenost, pri čemer je bil suveren kralj, torej nismo mogli govoriti o ljudski suverenosti, ker ljudstvo ni imelo zagotovljenega političnega vpliva, niti ne o narodni, saj narod enostavno ni obstajal. V moderni državi so njeni prebivalci hkrati državljani, ker pa je moderna država tudi nacionalna država, so tudi narod. Najprej se je torej vzpostavila državna suverenost, ki je državo konsolidirala in utrdila, kasneje so stekli še procesi demokratizacije, ki so odvzeli moč monarhičnim in aristokratskim oblastnim strukturam. Hkrati se je država nacionalizirala, spontano in načrtno. Z nastanki narodov je ljudska suverenost postala nacionalna, kar je pomenilo, da se je morala tudi državna suverenost združiti z nacionalno. Posledica so nacionalne države.

Vsekakor pa ni nujno, da se ljudska in nacionalna suverenost prekrivata oz. da se državljanska povezanost prekriva s t.i. kulturno. Če se loči političen in kulturni

vidik, so lahko kulturne razlike specifičen vir družbenih identitet, čeprav brez političnih aspiracij po moči, oblasti in iz tega izhajajočih ideologij (nacionalizma). In tudi državljanska povezanost je lahko vir močne politične identitete, brez nacionalnega, etničnega ali kulturnega skupnega imenovalca. Na tem temeljijo tudi ideje evropske politične identitete na podlagi t.i. »francoske (ljudske) linije« (Weaver 1993). Obe sferi se že ločujeta, npr. na področju univerzalnih človekovih pravic, katere ne zagotavlja več samo nacionalna država. Krepijo se nadnacionalne institucije, tudi regionalne. »Z erozijo nacionalnega državljanstva so se Marshallove oblike pravic, dopolnile z globalnimi pravicami, npr. okoljskimi in kulturnimi« (Turner 2001, 189). Gre za postnacionalni trend ločitve pravic in identitet. Pravice, ki izhajajo iz članstva niso več vezane samo na nacionalno raven, temveč na univerzalni status osebnosti (Soysal 1994). Te lastnosti človekovih pravic ne vplivajo samo na razumevanje državljanstva, temveč tudi na razumevanje suverenosti.

Suverenost nam lahko zato služi tudi kot dober primer transformacij konceptov in identitet. Odraža stanje družbe, predvsem na kulturni ravni. Zato je tesno povezana z identitetami, interesi in institucijami. Brez npr. nacionalne identitete ni nacionalne države, brez interesa po nacionalni državi najverjetneje ne bi bila razvita močna identiteta in posledično institucije, ki jo definirajo. Tudi suverenost je stvar kolektivne identitete. Narodna suverenost kot koncept se je lahko oblikovala komaj z narodno identiteto, prav tako je moral obstajati interes po nacionalni državi, na podlagi katerega se je lahko krepila kolektivna nacionalna identiteta, ki je omogočila dokončno oblikovaje nacionalne države. V takšnih primerih je bil koncept suverenosti naroda močan instrument nacionalizma. Posledično je koncept suverenosti, poleg močne nacionalne identitete, potreben tudi pri ohranjanju nacionalne države. Če ni potrebe po neodvisni in samostojni državi, ali so potrebe celo nasprotne, je ogrožena sama nacionalna država. Ogroženost ni nujno vojaška, imperialna ali naravna, usodna je lahko tudi kulturna/simbolna.

Ko govorimo o nacionalnih spremembah koncepta suverenosti, so se le te dogajale preko spremenjenega javnega (tudi znanstvenega in medijskega) in političnega diskurza, ki je usmerjal materializacijo družbenih norm v pravne. S časom pa so se pojavili novi politični diskurzi (npr. globalni in evropski), ki so alternativa in konkurenca nacionalnim, ti pa odsevajo tudi relativno moč nasprotujočih si elit, ki ustvarjajo, reproducirajo, zagovarjajo, ščitijo, promovirajo in širijo te ideologije in iz njih izhajajoče diskurze. Boj med elitami je političen boj za moč, hkrati pa boj za ideje in pomene. Če sta klasična suverenost in državljanstvo služila kot katalizator za nacionalizacijo držav, pa moramo vedeti, da tudi nove ideologije služijo podobnim političnim namenom.

Skozi logiko družbenega konstruktivizma so celo človekove pravice (kot npr. del postnacionalne suverenosti) institucija, ki ima specifičen kulturni in zgodovinski kontekst, njena univerzalnost pa je tudi sama konstrukt. »Konstrukcija človekovih pravic se v političnem polju izkazuje očitno, njena institucionalizacija je nastajajoči dogovor, ki odseva prevladujočo razmerje moči in političnih interesov« (Waters 1996, 593).

Suveren, pa naj bo to država, vladar ali narod, je zaradi družbene konstruiranosti vedno ranljiv, zato je večji del zgodovine zaznamovan s prizadevanji po zanikanju ali preseganju te ranljivosti (Werner in De Wilde 2001, 30). To država dosega preko ideoloških instrumentov, s katerimi reproducira samo sebe. To še posebej velja za koncept, kot je suverenost, saj je z njo neposredno pomensko, konceptualno in ideološko povezan. Koncept suverenosti se je izkazal za institucijo, ki je spodobna mutacij, s tem pa prilagoditev različnim političnim, kulturnim in ekonomskim okoliščinam. Ko so se države premaknile iz absolutizma v predstavniško vladanje, so novi, »demokratsko izvoljeni predstavniki prevzeli pojem, ki je prvotno pomenil centralizacijo politične moči v rokah vrhovnega vladarja, ter ga smiselno priredili ter ga uporabili za legitimacijo svoje (delegirane) politične moči« (Fowler in Bunck 1995, 191). Najprej je državna suverenost krepila moč kralja, nato z liberalizacijo in kapitalizmom prešla v roke omejenega ljudstva, s pomočjo modernizacije in nacionalizacije na narod, očitno pa sedaj v pogojih globalizacije ponovno spreminja svoj pomen. Globalni procesi so načeli državne meje in izzvali državne monopole, ki jih je nacionalna država ustvarila skozi 19. in 20. stoletje (Albrow 1996; Giddens 1985). Ta razvoj pa se mnogokrat interpretira kot propad nacionalne suverenosti (Strange 1996).

Kot rečeno, ti globalizacijski procesi povzročajo tudi zanikanje in celo krepitev obstoječega nacionalnega diskurza suverenosti, ki je posledica resnične »ogroženosti« nacionalne politične oblasti. Kot odziv na globalizacijske procese se skozi nacionalističen diskurz krepi tudi ideja modernega razumevanja suverenosti, v želji po ponovni koncentraciji moči v nacionalnih političnih strukturah. Angleška zavrnitev evra (Parliament of the United Kingdom 1998) in težave pri sprejemu Evropske ustave¹⁷ so zgolj eni izmed mnogih primerov takšnega dogajanja in hkrati primer učinkovite rabe usmerjenega političnega in medijskega diskurza. Suverenost (klasično, moderno) lahko zato razumemo tudi kot diskurz, ki pomaga (ponovno) vzpostaviti (oz. ohraniti) pozicijo absolutne avtoritete in legitimirati svojo uveljavljanje moči. To je tudi (delni) dokaz za »resničnost« družbenih sprememb in dejansko ogroženost nacionalnih struktur.

¹⁷ Zavrnitev na referendumu v Franciji 29.5.2005 in na Nizozemskem 1.6.2005.

Zato se nacionalne države še kar diskurzivno oklepajo lastne »absolutne« suverenosti. Z njo namreč argumentirajo svoje nacionalne pravice, nasprotujejo zunanjim vplivom, povezujejo narod, vodijo vojne v imenu obrambe lastne suverenosti itd. Opažamo lahko s strani nacionalnih držav obupano iskanje nadomestne politične formule, »nadomestne legitimnosti«, ki bi lahko bila uporabljena kljub dejstvu, da so se državne moči reducirale. To iskanje je tudi iskanje polja, v katerem bi država državljanom pokazala, da je zmožna ukrepati. Tako lahko opažamo invazije posebnih enot, policijske patrulje na podzemnih postajah itd. Tako poskuša država pokazati, da bi lahko bilo huje, v kolikor država ne bi opravljala svojega dela (Bauman 2005).

Tudi mednarodna skupnost, kot skupnost nacionalnih držav, diskurzivno brani koncept suverenosti in nacionalnosti. Primer zanikanja postnacionalne države nam lahko prikaže aktualno dogajanje v Siriji. Po štirih letih državljanske vojne, ki je sicer »državljanska« zgolj če fokus omejimo na Sirijo in pozabimo na širše dogajanja v regiji, mediji in politiki še vedno govorijo o vojni v Siriji. Trenutno pa Sirija izpolnjuje zgolj definicijo mednarodno priznane suverenosti; avtoritete se namreč prepletajo; ozemlju ne vlada ena vrhovna avtoriteta; državne institucije ne delujejo; ostanki operativnega dela institucij so deljeni; ozemlje naseljujejo in obvladujejo skupine z lastno identiteto, ki pa se ne čutijo povezane (funkcionalno, identitetno); torej je predpostavljena nacionalna vez med avtoriteto, teritorijem in narodom/ljudstvom razpadla. Analitiki še vedno prikazujejo zemljevide z jasnimi državnimi mejami, čeprav je jasno, da so se meje na novo narisale in se premikajo dnevno. Postajajo vedno bolj prehodne in fluidne, prav tako identitete. Ljudje so v državi vse prej kot pripadniki naroda. Sirija ni več suverena, niti nacionalna država, vendar jo še vedno vidimo in dojemamo kot tako.

Čeprav države tega odtekanja suverenosti ne priznavajo, pa se nacionalna suverenost vedno težje argumentira v okolju, ki ni suvereno. Ker v resnici nikdar ni bilo suvereno, je bolje reči, da se vedno težje argumentira v okolju, ki je vedno manj suvereno. Po drugi strani pa se krepi globalističen diskurz, ki v ideološkem spopadu prav tako uporablja orodje suverenosti. To poskuša doseči s pomočjo novega preoblikovanja in relativizacije koncepta suverenosti, ki ga je hkrati mogoče zaznati v znanstvenem diskurzu. Podobno kot pred tem ameriški liberalci, ki so s spremenjenim konceptom suverenosti nasprotovali britanski oblasti. Če so družbene spremembe omogočile vzpon nacionalne države in z njo povezane ideologije in jim je pri tem pomagal konstrukt suverenosti, ki je legitimiral politične spremembe, smo sedaj priča novim družbenim spremembam in okoliščinam, ki povzročajo in omogočajo razmah novih centrov ekonomsko politične moči in avtoritete. To vpliva tako na spontano spremembo

razumevanja suverenosti (npr. zaradi novih ne-teritorialnih identitet), hkrati pa nove globalne sile moči s transformacijo koncepta suverenosti (na globalističen način) ohranjajo ideološko diskurzivni mehanizem, s katerim želijo preusmeriti priložnosti sodobnega družbenih procesov v svoj prid. Zgodovina se ponavlja.

Ena izmed ideoloških manifestacij poskusa monopolizacije pomena suverenosti je sodobni koncept »deljene suverenosti« na ravni EU, s katerim se opravičuje prehajanje državne (nacionalne) moči. Ponovno poteka diskurzivni boj »ustvarjanja in utrditve pomena suverenosti na način, da se konstituirajo določena politična skupnost« (Weber 1995, 22). Suverenost je v tem kontekstu pomembna zato, ker je njen nacionalno zasidran pomen, v kontekstu povezane državne, nacionalne in ljudske suverenosti (nacionalne države), prepreka v procesu izgradnje nenacionalnega, npr. evropskega državljanstva, temelječega na ideji ljudske suverenosti brez etničnega balasta in onkraj ideje klasične nacionalne države. Zato je transformacija koncepta suverenosti z nadnacionalnim diskurzom suverenosti pomemben del formiranja ne-nacionalnih političnih identitet.

Pomemben del k transformaciji koncepta suverenosti prispevajo znanstveni diskurzi (»deljena suverenost«, »večnivojsko vladovanje«, »tekoča suverenost« itd.), katerih namen je težko razbrati, največkrat pa sledijo materialnim spremembam družbene realnosti. Lažje je s političnimi diskurzi. V želji po krepitvi EU, njeni ideologi in politični predstavniki nenehno opozarjajo na spremenjene koncepte suverenosti. Uradno velja, da so »članice (EU) samostojne države, ki so nekatera bistvena področja svoje suverenosti združile na evropski ravni«. EU ima, tako kot države, zakonodajno in izvršilno vejo oblasti ter neodvisno sodstvo. Če se države naslanjajo na suverenost kot trdno in nedeljivo kvaliteto držav, pa realnost in EU sledita konceptu deljene suverenosti, ki naj ne bi bila v nasprotju z nacionalno suverenostjo, saj je le ta prostovoljna.

Bivši predsednik Evropske komisije José Manuel Barroso npr. trdi, da je vztrajanje pri nacionalni, formalni suverenosti neproduktivno: »Internacionalizacija finančnih sektorjev kaže, da lahko samo nadnacionalna regulacija povrne moč odločanja evropskim državljanom. Ključna je zamenjava formalne suverenosti z resničnim vplivom« (Barroso v Carroll 2013). Potrebno je ustvariti »bazen suverenosti«, saj lahko »z deljenjem suverenosti dosežemo boljšo kontrolo lastne usode« (Barroso v Reuters 2012). Poleg tega naj bi bilo, v skladu s teorijo ideologije, povezovanje »neizbežno«. Če želimo preživeti npr. finančno krizo »potrebujemo deljeno suverenost« (Barroso v Quest in Oliver 2012). Tudi tukaj nas neizbežna, abstraktna sila sili v povezovanje na silno dvomljiv način. Te diskurzivne poskuse evropeizacije moramo razumeti v

kontekstu že prej omenjenih poskusov po krepitvi evropske identitete in ustvarjanja občutka državljske povezanosti, posledično pa legitimaciji centralnih evropskih nadnacionalnih centrov moči. Suverenost je spet uporabljena za »legitimacijo politične moči«. Kot del prizadevanja za »ustvarjanje in utrditve pomena suverenosti na način, da se konstituira določena politična skupnost« (Weber 1995, 22). V tem primeru nadnacionalna, kar pa ima posledično tudi vpliv na obstoječe nacionalne identifikacije in konstrukcijo nacionalnih političnih skupnosti.

4.7 Nadnacionalni nacionalizem

Spontani globalizacijski denacionalizacijski procesi, oslabljeni nacionalni ideološki aparati ter konkurenčne ideologije (globalizem), zavarovane z nadnacionalnimi (npr. evropskimi) in nenacionalnimi (globalne elite) centri moči otežujejo reprodukcijo nacionalnih identitet. Evropeizacija, ki jo lahko v več pogledih (regionalna integracija, povezovanje, nove oblike vladanja, prenos suverenosti itd.) enačimo z globalizacijo, aktivno denacionalizira nacionalne države. Iz vidika nacionalnih držav deluje denacionalizacijsko, torej kot lokalna manifestacija globalizacije. Drugače pa je, ko pogledamo na evropeizacijo skozi prizmo EU. Takrat lahko opišemo procese izgradnje nove skupnosti kot nadnacionalni združevalni nacionalizem ali »globalni« nacionalizem.

Nadnacionalni evropski sistem se je začel krepiti s pomočjo povojnega diskurza, usmerjenega proti partikularnim nacionalizmom, predvsem nemškemu nacističnemu. Združena Evropa naj bi v prihodnosti preprečila nadaljnje nacionalne konflikte. To pa naj bi dosegla z drugačno obliko iste ideje izgradnje »Velike Evrope«. Kar se je začelo kot mirovni proces, je preraslo v gospodarsko združevanje, združeni interesi pa so naposled privedli do političnega združevanja, kar je zahtevalo tudi nove oblike legitimacije. Te so bile možne le ob formirani skupni identiteti, katero pa so evropske institucije začele graditi z že preverjenimi metodami (tudi propagandnimi), katere so nekdaj krepile nacionalizme. Pojavljajo se primerjave med prakso nacističnega režima in praksami evropskih zagovornikov integracije, ki ignorirajo nacionalne interese ter sledijo idejam predvojnih liberalnih ter vojnih fašističnih ideologov (Laughland 1998). Torej poteka, paradoksalno, evropeizacija na podoben način kot nacionalizacija.

Ekstremni nacionalizmi so dokazali, da je delitev na Nas in Njih ena izmed ključnih stopenj kategorizacije družbenih skupin. Če želimo krepiti našo

identiteto, moramo zato ustvariti močno podobo Drugega. Giddens sicer postavi trditev, da se z ločitvijo časa in prostora človeštvo počasi preneha deliti na kategoriji Mi in Oni (Giddens 1991, 27), saj v globaliziranem svetu, obstajajo določene izkušnje, s katerimi se spopadamo skupaj (npr. podnebne spremembe¹⁸). Drugi (npr. Bauman 2001, Balibar, Hall itd.) pa so obratnega mnenja. Gre namreč za relativno univerzalen proces formacije identitet, ki velja za vse politične, teritorialne in zamišljene skupnosti. Smith (1992) s pomočjo zgodovine ugotavlja, da so identitete vedno oblikovane s pomočjo razlikovanja do pomembnih Drugih. Če so npr. nacisti želeli ustvariti arija («Übermensch») so morali ustvariti Žida («Untermensch»). Vedno so torej prisotne primerjave med civiliziranimi/barbari, kristjani/pogani, naprednimi/primitivnimi, demokratičnimi/nazadnjaškimi itd. Takšen proces ustvarjanja mitov so obvladale že antične civilizacije (npr. civilizirani Rimljani in poganski Barbari). Jasno je, da se takšno temeljno znanje o identifikaciji skupnosti ni izgubilo in je še vedno aplicirano, tudi v primeru EU. Zato sedaj nekateri (Delanty 1995) govorijo o tem, da evropska identiteta postaja »beli, buržoazni populizem«, definiran z razlikovanjem do muslimanskega tretjega sveta, drugi (Habermas, 1992) pa o »šovinizmu blaginje«. Tudi sodobni kapitalizem povzroča nenehno individualno in skupinsko tekmovalnost, saj obravnava delavce kot konkurente v procesu (tudi globalne) prodaje delovne sile. S tem se ruši nacionalna solidarnost, vendar povzroča druge, prav tako ključne delitve na podlagi rase, izobrazbe, civilizacije itd. Prav tako se z mednarodno neenakostjo krepijo med-civilizacijska razmerja, npr. med Severom in Jugom (Cope 2012).

Preko delitev, npr. na različne etnične skupine, se naturalizirajo politične razlike in pravice. Vsaka družba zato potrebuje svojega zunanjega sovražnika. Sedaj, ob vzpostavljanju evropske identitete, pa je lahko ta zunanja etnična skupina samo tista, ki leži izven Evrope ali na njenem pragu. Če je nacizem poskušal združiti Evropo na podlagi antisemitskega nacionalizma, se sedaj Evropa očitno združuje na podlagi anti-islamizma. V tem kontekstu je krščanska Evropa mit, ki poskuša vzpostaviti novo evropsko identiteto. Če je krščanska tradicija simbolično izpadla iz Evropske ustave in se je s tem, po mnenju nekaterih (Slysz 2006), izgubil ključen potencialni element skupne identitete, pa je njena tradicija v procesu identifikacije še vedno več kot pomembna. Predvsem strateško, saj je navkljub notranji delitvi Evrope na katolike, protestante in pravoslavce, vsem skupen pomemben Drugi, sovražnik, ki je tudi zgodovinsko upravičen. Tudi Said (1996) ugotavlja, da je evropska podoba Drugega, v bistvu podoba »Orienta«. »Arabec in Islam« sta močno spolitizirani kategoriji, te podobe pa so na Zahodu

¹⁸ Morda v tem primeru Druge predstavlja celo narava, bolj verjetno pa nevidni, anonimni in abstraktni Mi.

globoko družbeno vpete v obliki tradicionalnih proti-muslimanskih predsodkov, in nenehno reproducirane, npr. v obliki izraelsko-palestinskega konflikta. »Arabec je v tej dihotomiji vedno viden kot terorist, torej kot grožnja. »Orientalizem«, torej skupek diskurzov o Orientu, je zato v zahodnoevropski izkušnji globoko zasidran, v svojem bistvu pa evropska iznajdba, saj je pomagal opredeliti Evropo (oziroma Zahod) kot od njega očitno razločljivo podobo. Zato je Orient celo sestavni del evropske materialne civilizacije in kulture« (Said 1996, 12). Ker je sovražnik diskurziven in izmuzljiv koncept, »senca brezčasnega duha«, je Evropa rešila svojo politično krizo tako, da jo je izvozila na vzhod. V primeru Evrope je tako sovražnik strukturiran skozi razmerje med Evropo in židi/muslimani. Žid in musliman tako konstituirata pogoje za religijo in politiko (Anidjar 2003, xi). Še bolj evidentno rešujejo svoje notranjepolitične krize ZDA, npr. z nenehnim aktivnim in nasilnim iskanjem zunanjih sovražnikov. V primeru ZDA lahko tako zasledimo nenehno ustvarjanje fikcije demokracije in spodbujanja nacionalizma. Zaradi ekonomskih in ideoloških razlogov je bila tako ZDA samo po Drugi svetovni vojni vključena v preko 40 vojn, vojaških spopadov in posredovanj (Boot 2002). S tem si je krepila nacionalno identiteto, notranjepolitični mir, krepila državno moč in mednarodni vpliv. Logično je ekstremna pozicija sprožila nacionalizme drugih. Pojavil se je npr. islamski fundamentalizem, kot odgovor na zahodni imperializem. Fundamentalizem je v interesu ZDA, ki ima tako novo priložnost identifikacije sovražnika in vodenja t.i. protiteroristične vojne (ki je še priročno abstraktna), pa tudi v interesu konservativnega islamizma, ki se s pomočjo svete vojne upira družbeni modernizaciji. Če k temu prištejemo še ekonomski vidik, je jasno, zakaj so »teroristi« neizbežni.

Se pa takšno razločevanje v EU lahko relativizira s približevanjem vzhodnih evropskih držav k EU. Le te imajo zaradi svoje specifične zgodovine močno razvite nacionalizme, hkrati se tudi kulturno ločijo od t.i. zahodne Evrope. To še posebej velja za muslimansko Turčijo. Vendar je tudi ta izjema ukrotljiva, že zaradi tega, ker ni potrebno, da vsak dojema skupno identiteto na enak način in s pomočjo istih kategorizacij. Tako že sedaj Turki menijo, da je »skupna verska zapuščina« (22%) tisti razločevalni element, ki definira evropsko identiteto, kar priča o skrajni arbitrarnosti in fleksibilnosti formacije identitet (Eurobarometer 78 2012). Je pa tudi res, da se Turčija v zadnjih letih vedno bolj odmika od svoje sekularne tradicije in se islamizira. Če to dejstvo povežemo z novodobno mistifikacijo islama, je njeno vstop v EU vedno bolj vprašljiv.

Čeprav se Evropa od leta 2000 (simbolno) združuje pod skupnim sloganom »Združeni v različnosti« (Evropska unija 2015), ki je tudi zapisan v vseh nacionalnih jezikih, se resnična politična agenda koncentrira predvsem na

enakost in ne na toliko na različnost. Evropske in regionalne identitete se v tem projektu načrtno krepijo, predvsem z namenom slabitve nacionalne identitete in legitimacije nadnacionalne oblasti. Pri tem velja vzajemna povezanost spontanega in načrtnega povezovanja. Evropska identiteta je namreč močnejša, kjer je večja stopnja integracije. In obratno, kjer je močnejša identiteta se lahko tudi skupnost močnejše poveže. Evropski ideološki aparati se dopolnjujejo z globalizacijskimi procesi. Ta dvojnost spreminjanja identitet pa se lahko dodatno okrepi, saj lahko EU pade v ciklični in zaradi tega pospešen proces, kjer bo večja povezanost še bolj povezala povezano, kot tudi do tedaj nepovezano. Primer evropeizacije pa je pomemben tudi zato, ker kaže na relativnost nacionalizmov, njihov omejen čas trajanja, njihovo trenutnost, zamenljivost, nadomestljivost itd. Še posebej zgovoren primer so države nekdanje Jugoslavije, npr. Slovenija, ki je se leta 1991 z okrepljenim nacionalizmom osamosvojila, že leta 2004 pa predala velik del svoje suverenosti EU. Nova politična paradigma nacionalnega interesa in demokratičnega kapitalizma še ni imela časa postati stara, ko je že bila zamenjana. V samo 13 letih so tako državljani posedovali tri državljanstva in tri politične identitete. Na tem mestu lahko ponovim ugotovitev, da so procesi evropeizacije zelo podobni nacionalističnim. Tako bi lahko rekli, da je evropski nad-nacionalizem, čeprav se kaže kot grožnja nacionalizmu, tudi sam le druga oblika nacionalizma. Podobno kot je balkanske nacionalizme v določenem času zamenjal skupen jugoslovanski nacionalizem. Je oblika združevalnega nacionalizma, kjer so skupnosti, ki se združujejo že nacionalizirane. Zaradi tega je združevanje oteženo, vendar nič manj učinkovito.

Izhajal sem iz predpostavke, da se nacionalizmi slabijo. Delni vzrok za to je tudi evropeizacija. Starejši nacionalizmi so izhajali iz t.i. ljudskih ali etničnih temeljev, na koncu pa so se univerzalno združili v konglomerat ljudski in etničnih karakteristik. Tudi EU stopa po tej poti, vendar je realno pričakovati, da bo, v kolikor se bo proces nadaljeval, nova družbena in politična identiteta manj »etnična«, kot je so bili pred tem tradicionalni nacionalni nacionalizmi. Evropska identiteta namreč nastaja na manj etnično ekskluzivnih temeljih. Zaradi tega, ker lahko izbira najbolj primerne vire kategorizacije in poti formacije skupnosti, pa tudi zaradi tega, ker vdira na področje obstoječih nacionalizmov in se ne more formirati tako totalitarno, kot je to pred njo počel npr. komunizem. Tudi izkušnje kažejo, da je takšna pot nevzdržna, predvsem zato, ker vsak nacionalizem krepi kontra-nacionalizem. Tudi evropski nacionalizem zaradi svoje invazivnosti krepi obstoječe nacionalne nacionalizme, zato mora delovati precej bolj prikrito, strateško, sublimno in predvsem počasi. Ubira alternativno pot in namesto evropocentrične logike nasilne evropeizacije, počasi spodkopava temelje nacionalnih identitet. Spodkopava nacionalne ideološke aparate in krepi komunikacijske, transportne, migracijske, turistične in ekonomske vezi, s

katerimi se Evropa spontano evropeizira, bolje rečeno globalizira. Po eni strani slabi nacionalne vire moči, po drugi pa krepi globalno zavest, pa tudi interese. Pri tem upa, da bo z zmanjševanjem moči in vloge nacionalnih držav in oslabitvijo nacionalnih identitet, od nje prevzela vlogo ključne politične identitete, torej v zavesti ljudi zamenjala nacionalno politično identifikacijo z evropsko.

Vseeno ohranja evropeizacija v tem pogledu določene značilnosti nacionalizma, s tem pa, sicer manj intenzivno, vendar neizbežno sproža kontra-nacionalizme, npr. v obliki obujenega nacionalizma ali njegovih ekstremnih odklonov.

4.8 Neonacionalizmi

Nacionalne identitete se slabijo, kot se slabi nacionalizem kot ideologija. Svet se v abstraktnem smislu denacionalizira in vrača v pred-nacionalno stanje. S tem se zmanjšuje možnost za številne zgodovinske politično-ekonomske anomalije, ki jih je tako ali drugače generiral nacionalizem, vključno z imperializmi, merkantilizmi, kolonializmi, rasizmi, genocidi, vojnami, fašizmi, etničnimi čiščenji, neenakostjo, globalnim izkoriščanjem itd. Denacionalizacija je posledica globalizacijskih procesov, morda celo novega vala razsvetljenstva. In vendar se vzporedno s procesi povezovanja, sodelovanja in vse večje funkcionalne soodvisnosti, pojavljajo tudi nove grožnje v obliki novih (ali obujenih) ideologij, torej novih vizij prihodnosti. Vsaka akcija sproži reakcijo, ki je ne moremo in ne smemo ignorirati. V kontekstu denacionalizacije je takšna reakcija obujen nacionalizem.

Neonacionalizmi, ki se ciklično krepijo, npr. ob gospodarskih ali političnih krizah, so standarden proti-argument globalizacijskim denacionalizacijskim spremembam. Podobno kot dejstvo povečevanja števila mednarodno priznanih nacionalnih držav. Slednjega lahko zavržemo z enostavno ločitvijo kvantitete in kvalitete, primeri votlih držav, spremembami pri definiranju držav itd. Prav tako pa obstajajo smiselne razlage za pričakovan porast neonacionalizmov.

Ob vsakokratnih epohalnih, paradigmatičnih spremembah se pojavljajo nevarnosti. Globlje družbenopolitične spremembe, tudi sodobne globalne, so namreč vedno rizične, saj so njihove posledice nepredvidljive. Nemalokrat pomenijo spremembe celo »korak nazaj«, saj je vsakokratna sprememba družbenih pravil tudi priložnost za ukrivljanje teh pravil v korist najmočnejših ekonomsko političnih akterjev, predvsem tistih, ki vodijo proces družbene transformacije. Kot primer nam lahko služijo številne zgodovinske politične in

družbeno-ekonomske revolucije.¹⁹ Celo dolgoročne spremembe, npr. formiranje Sovjetske zveze ali razvoj globalnega kapitalizma, so lahko iz istih razlogov vprašljive. Izredne razmere omogočajo izredne ukrepe, nove strukture pa nova razmerja. Hitrejše kot so spremembe, nevarnejše so.

Tako lahko tudi procese denacionalizacije, evropeizacije ali globalizacije dojemamo kot izreden in revolucionaren družbeni proces, katerega rezultati so nepredvidljivi, vsekakor pa omogočajo tudi nazadovanje, npr. na področju demokratičnih standardov. Glede na to, da se sodobni procesi evropeizacije trenutno odvijajo v okviru finančne krize, ki institucionalne spremembe z retoriko izrednih razmer pospešuje, je skrb še toliko bolj upravičena. »Doktrina šoka« (2007), katera uporablja krize kot priložnost, da politični režimi storijo, česar v »normalnih« časih niso mogli, je nevarna, spomnimo se samo zgodovinskih prizadevanj ustvarjanja izrednih razmer, njenih zagovarjanj²⁰ in načinov odzivanja na te krize.

V takšnih pogojih je marsikaj odvisno od načina in intenzivnosti globalnega povezovanja. Tudi zato, ker se nacionalna identiteta krepi ob skupni grožnji, ki pa jo lahko predstavlja tudi sama globalizacija (ne samo drugi nacionalizmi). Zunanji globalizacijski, predvsem pa globalistični pritiski lahko ustvarijo odpor, ki posledično okrepi nacionalno zavest. Hkrati lahko globalizacijski procesi, ki načenjajo notranjo kohezijo držav, povzročijo tudi notranje napetosti, ki vodijo do novih nacionalizmov. Slabitev centralne nacionalne države s pomočjo globalizacijskih procesov, globalizma in kapitalizma je npr. pomagalo tudi k demokratizaciji in liberalizaciji jugoslovanskega ali sovjetskega režima, kar je privedlo do okrepljenega nacionalizma in novih vojn. Je pa res, da je mnogo teh držav relativno hitro predalo svojo suverenost drugim političnim centrom, npr. EU. Tudi globalizacijsko spodbujeni migracijski in ekonomski tokovi lahko povzročajo nove rasizme in ksenofobijo.

Ob neonacionalizmih (npr. EU) se pojavljajo tudi »novi stari nacionalizmi«, npr. v obliki neonazicma. Vendar moramo te konkretne strankarsko politične nacionalizme ločiti od splošnih ideologij in jih razumeti predvsem v kontekstu taktike političnih strank. Le te poskušajo z nagovarjanjem in izkoriščanjem ter poudarjanjem nacionalističnih čustev, tudi s pomočjo proti-globalizacijskega diskurza, pridobiti politične točke v boju za oblast. To bi lahko primerjali z

¹⁹ Na primer: Francoska iz leta 1789, Oktobrska iz leta 1917, Iranska iz leta 1976, Talibanska (Afganistan) iz leta 1996, Egiptovska in Libijska iz leta 2011 itd.

²⁰ Carl Schmitt (1985, 1996) je npr. legitimiral nacizem s teorijo, da mora v izrednih razmerah krize (ki je lahko permanentna) suveren (vlada, kancler) pozabiti na vladavino prava in demokracijo ter se suvereno politično odločati v imenu ljudstva. Takšno izredno stanje homogenizira in pacificira notranjepolitični prostor, zato je potreben zunanji sovražnik, tujec, ki poenoti politično telo (Vagts 2012).

desnimi, konservativnimi strankami, ki poskušajo s krščanskimi vrednotami ciljati na podporo vernikov. Vendar je to taktika lovljenja političnih glasov na margini. Kot konkretna politična taktika oziroma strankarska usmeritev se bo nacionalizem verjetno še nekaj časa obdržal, podobno se je tudi obdržala cerkev in vera, ne glede na razsvetljenstvo, humanizem in stoletja upadanja njene moči. Je pa ravno kriza nacionalizma kriva za nekatere njegove nove pojavne oblike.

Neonacizme lahko tako razumemo tudi kot logično posledico občega nacionalizma (državnega, systemskega), kot njen ekstremni odklon. Dokler bo obstajal državni nacionalizem, bodo tudi njegovi odkloni, podobno kot versko spodbujen terorizem. Lahko se naslonimo na Woodalla (2011), ki takšne pojave razlaga z rigidnimi identitetami, kjer je ves emocionalni potencial investiran (in tako koncentriran) v eni identiteti. Ta je sicer lahko verska, politična, etnična, športna itd. Tako postanejo ljudje verski skrajneži, politični ekstremisti, teroristi ali huligani. Ko prevzamemo rigidno identiteto, vse naše sodbe filtriramo skozi prizmo te identitete. Vse znotraj naše skupine je pravilno, zunaj nje pa napačno. Del tega so tudi skrajni nacionalisti, ki močno korelirajo npr. s športnimi rigidnimi identitetami. To je tudi povezano z določenimi družbenimi spremembami, npr. razpadom tradicionalnih oblik družin, pozne in otežene zaposlitve mladih, pomanjkanja profesionalnih identitet itd. Kjer je torej nacionalizem, bo vedno ekstremni nacionalizem, npr. neonacizem.

Delno pa lahko skrajne nacionalizme razumemo tudi kot odziv na splošno krizo nacionalizma (razkroj nacionalne identitete), kot »še zadnji obupan poskus.« Podobno ugotavlja Hall (1991) na primeru britanske identitete. Zaton identitete namreč ne pomeni, da izginja, temveč, da postaja bolj ekskluzivna ter specifična in ozko definirana. Tudi skozi »thacherizem« se je re-definirala definicija Nas, s tem pa so mnogi izostali in bili izključeni. Tako je zaton nacionalizma v dobi globalizacije povzročil radikalizacijo, tudi v obliki rasizma. Spet lahko potegnemo analogijo z vero, npr. ekstremnimi praksami inkvizicije v času protireformacije (kot odziv na reformacijo) ali sodobnim terorizmom, ki je delno tudi odziv na globalizem in krizo tradicionalizma. Pollack (2003) raziskuje sekularizacijo Zahoda in umik religije in predvideva, da se bo nekoč vsaj 70% prebivalstva odločilo za sekularno življenje. Vendar to še ne pomeni dokončnega umika vere. Ko podporniki cerkve postanejo manjšina, namreč pogosto sledi »učinek diaspore« in se okrepi občutek enotnosti med razpršenimi skupinami. Tako je tudi multikulturalizem spodbudil fundamentalizem, vendar je ta v primerjavi z globalnimi trendi marginalen. Čeprav poskušajo politični ekstremisti in verski fundamentalisti obnoviti tradicionalne identitete, njihovi otroci vseeno želijo obleči hlače »Levi's« ter imeti za kosilo »Big Mac« in »Coca-cola«.

Na tem mestu lahko še omenim zmoten argument, da je nacionalizem v vzponu, saj je na svetu vedno več nacionalnih držav. To morda drži v statističnih analizah, vendar je tudi jasno, da te ne zaznajo dejanskega združevanja držav (moči, funkcij, javnih politik), npr. v EU. Ne zaznajo tudi kvalitativnih premikov identitet ali moči. Pomembna je tudi razlika v »razvitosti« držav, saj se nekatere šele modernizirajo, druge pa so že v postmoderni fazi. Nekatere se industrializirajo, medtem ko so druge v informacijski dobi. Tudi krščanstvo se v zahodnem svetu umika, moč cerkve upada, medtem ko se npr. na Kitajskem krščanstvo širi. Naravni prirastek prebivalstva v zahodnem svetu pada, medtem ko se v državah tretjega sveta še vedno večja (itd.). Podobno je z nacionalizmom, ki je kot norma sicer globaliziran, vendar neenako in se na različnih lokacijah nahaja v različnih razvojnih in evlucijskih fazah. Pri analizi sodobnih sprememb pa je seveda pomembnejši razviti del družbe, četudi z upoštevanjem vedno pristranske evropocentričnosti in upoštevanjem dejstva, da razvoj ne poteka linearno. Poteka pa mnogokrat po meri in normah najrazvitejših oz. najmočnejših. Zato npr. ne trdimo, da svet ni na poti v post-informacijsko družbo, ker je večina globalne populacije še vedno v fazi industrializacije, nekatere amazonska plemena pa komaj odkrivajo kovine.

Pojav skrajno desnih nacionalizmov lahko razložimo tudi z usmeritvijo političnih strank, ki so z (neo)liberalnimi političnimi ukrepi, ki veljajo za ekonomsko konservativne, povzročile premik celotnega političnega spektra na desno, s tem pa kolateralno premaknile ekstremne desne politike (nacionalne) proti centru.

V času nacifikacije Nemčije so se podobni procesi ekonomske in kulturne internacionalizacije odrazili v krepitvi nacionalne identitete. Za takšen scenarij so sicer nekateri sodobni družbeni pogoji primerni, npr. trenutne gospodarsko-finančne in politično-socialne krize. Tudi v tem kontekstu je razmah ekstremnega, ponekod tudi državnega nacionalizma odziv na splošno družbeno krizo. Ko so ljudje obupani, so bolj dovzetni za populizem, hkrati so dovzetni za ekstremne (eksperimentalne) pristope, saj »nimajo kaj izgubiti«. Družba se spreminja, posledica »pobeglega sveta« pa je lahko tudi umik v varno zavetje tradicije.

Vendar je to v sodobnem času, predvsem zaradi represivnih omejitev, težko predstavljivo. Razvoj gre (zato) paradoksalno v drugo smer; sodobne desne, konservativne, reakcionarne in nacionalistične politične sile so tako zagovornice nacionalizacije. V zadnjih desetletjih smo priča razgradnji socialne države, socialnih transferjev in privatizaciji javnega sektorja (transporta, zdravstva, šolstva itd.). Desne javne politike so začele erodirati javni prostor, javno dobro in na sploh občutek skupnega. Logika zasebne lastnine, tudi s penetracijo

korporativnih simbolov v javni prostor, je zameglila razliko med skupnim in zasebnim. Temu sledi tudi privatizacija šolstva, infrastrukture, komunale in celo zaporov. Ves ta liberalni razvoj pa kumulativno pospešuje oddaljitev posameznikov od skupnosti, saj je sodobni kapitalizem skrajno individualističen. Trend sledi želji po vzgoji posameznikov v izolirane akterje, odgovorne za svoj uspeh in brez kakršnih koli dolžnosti do drugih (Bauman 2001). To pa paradoksalno pomeni, da tisti politični akterji, ki tradicionalno z desno, nacionalistično politiko nasprotujejo globalizaciji in tujim vplivom, hkrati spodbujajo ekonomsko-politične politike, ki istočasno načenjajo za nacionalno identiteto ključen občutek skupne povezanosti. Čeprav se desne politike taktično skrivajo za idejami nacionalizma ali domoljubja, pa v zaodrju spodbujajo procese in programe, ki poskušajo razmejiti državljanstvo od nacionalne države. Čeprav javno spodbujajo nacionalizem, po drugi strani odpirajo zadnja vrata neoliberalnemu globalizmu, ki ga s pomočjo ekonomskih teorij prikazujejo kot neizbežnega in naravnega.

Tudi za Harveya (2005) je zanimivo, kako so se neoliberalne elite povezale s konservativnimi verskimi skupinami. Celo v Indiji je Hindujska nacionalistična stranka uporabila verska in nacionalistična čustva za volilno strategijo, kasneje pa sprejela neoliberalne reforme (Harvey 2005, 85). Harvey (2005) išče vzporednice med neoliberalnim anti-državnim pristopom in konservativnim anti-državnim pristopom, pri čemer so ravno revni, verni konservativni državljani »ameriškega bibličnega pasu« z neoliberalizmom največ izgubili. Besedi revni in verni sta tukaj materializirana anagrama.

Pri tem paradoksalnem dogajanju igra ključno vlogo teorija, ki se kaže kot apolitično ekonomska, čeprav je pretežno politična. To je t.i. neoliberalna ekonomska teorija, bolje pa jo je razumeti kot neoliberalno politično ideologijo, saj nudi specifično vizijo organiziranja družbe; poudarja tekmovalnost in ne sodelovanje. Skupne interese nadomešča z delitvijo dela in svobodnim trgom. V tej logiki so države, kot sinonim za škodljiv nadzor in regulacijo, videne zgolj kot prepreke. Neoliberalizem tako nasprotuje državni lastnini, redistribuciji bogastva, socialni državi, hkrati pa odpira nacionalno gospodarstvo tujemu kapitalu. Priča smo torej spremembam, ki neposredno načenjajo materijo nacionalne države. In to ne spontano, temveč instrumentalno, sistemsko, ciljno in načrtno. Ne samo z novim nadnacionalnim neonacionalizmom, kot to počne EU, temveč na kvalitativno drugačen način, z drugačno vrsto ideologije. Ne od zunaj, temveč od znotraj. Države kot lokacijo avtoritete, konsenza in javnega političnega prostora ne poskušajo prevzeti, temveč jo odstraniti. Neoliberalno geslo »manj države« moramo tukaj razumeti dobesedno.

4.9 Globalizem

Ideološki vidik je pomemben za razumevanje globalizacije, zaradi ideoloških temeljev nacionalne države, pa je hkrati ključen pri analizi njenih sodobnih transformacij. Skladno s predpostavko o pogojenosti menjave ideologije z ideologijo, se poglavje posveča globalizmu kot že konstituirani ideologiji, ki je konkurenčna nacionalizmu.

V poglavju o globalizaciji sem že načrtal lastnosti in predpostavke, pa tudi razloge za širjenje globalizma. Tudi v smislu spreminjajočih se identitet igra globalizem pomembno vlogo, ko nastopa kot proti-pol nacionalizmu. Je ideologija, ki ga izpodriva, s tem pa se posledično slabi tudi nacionalna država. Globalizem je s svojim specifičnim delovanjem tudi notranja grožnja nacionalni državi, torej meta-politična moč, ki načenja nacionalno državo na pritajen način, ki pa ni za njo nič kaj manj usodnejši. Globalizem namreč poskuša oslabiti nacionalno državo na dva, sicer medsebojno povezana in soodvisna, načina. Poskuša zatreti njeno nacionalno komponento (identitete in IAD), hkrati pa želi minimalizirati, torej uničiti njen institucionalni ustroj, njeno splošno družbeno vlogo. Poenostavljeno rečeno, poskuša odpraviti samo institucijo države.

Zato je tudi v znanstvenih analizah moč zaslediti ugotovitve, da »pomeni globalizacija množico družbenih procesov, za katere je videti, da transformirajo sodobne družbene pogoje in slabijo nacionalnost« (Steger 2009, 10). Enako velja za elite, ki se globalizirajo, pa tudi za ekonomsko sfero, kjer velja, da »nacionalna država ni več organizacijski princip kapitalizma, niti ni institucionalni prostor razvoja razredov in družbenega življenja« (Robison in Harris 2000, 17). »V globalizaciji dominirajo transnacionalna podjetja in finančne institucije, ki delujejo neodvisno od nacionalnih meja in domačih ekonomskih prizadevanj. Kot ekonomski proces, jo lahko opišemo kot situacijo »ekonomske soodvisnosti med državami, kjer so čezmejne povezave med trgi, produkcijo in finančnimi aktivnostmi dosegle raven, kjer je ekonomski razvoj države odvisen od javnih politik in dogajanja zunaj njenih meja« (Milberg 1998, 71). »Globalizacijo povezujemo z restrukturiranjem nacionalne države v pogojih deregulacije finančnih mehanizmov, odpiranjem trgov, učinkovitostjo ter redefiniranjem osnovnih dejavnosti države« (Moja in Cloete 2001, 245). »Nova privatizirana profesionalna država, z zunanjim izvajanjem dejavnosti, ni več nad ali zunaj trga, temveč je sama postala tržna institucija« (Scott v Castells 2001, 245).

Tukaj se povežejo ideološki vidiki globalizacije z neoliberalizmom, saj nastopa globalizem predvsem v obliki neoliberalnih politik. Globalizem se kaže kot grožnja državam, saj predvideva za njo samo minimalno vlogo pri organizaciji trgov. Nekateri (npr. Strange 1996) zato zaznavajo permanenten zaton držav ter povečano neposredno moč in vpliv podjetij in drugih akterjev na mednarodnih, globalnih trgih. Njihova vloga naj bi bila nedotakljiva, zunaj javnih debat, kar je edina garancija za nemoteno delovanje, ki je tudi pogoj za »normalno« delovanje trgov, posledično tudi držav. Država naj bi tako samo skrbela za varnost (tako notranjo, kot zunanjo) in zagotavljala potrebno infrastrukturo. »Neoliberalne politike pa ne skrbijo za večino družbenih funkcij države, npr. sociale in vsega, kar lahko definiramo kot skupno. Takšen pogled zajema samo individualne potrebe, v luči nepotešljive želje po dobrinah in storitvah« (Lentner 2004, 108). Vendar, ne samo, da sprejetje liberalnih tržnih zakonitosti neposredno odvzema državam moč, sodobni fenomeni so vezani tudi na t.i. meta-politično moč, ki se kaže kot avtoriteta nad odločanjem o tem, kaj spada v domeno javne in kaj v domeno zasebne sfere (Offe 1996).

Do sedaj sem globalizem uporabljal v različnih kontekstih (torej v skladu z njegovo širšo definicijo globalizacijskega diskurza). Za to obstaja enostaven razlog, saj je globalizem kompleksna ideologija in diskurz, ki v različnih kontekstih prevzema različne oblike. Različni akterji ga uporabljajo in tolmačijo različno. To sicer ne pomeni, da je njegova nekoherentna uporaba, odraz njegove teoretske ali aplikativne nekoherentnosti ali morda celo šibkosti. Njegova izmuzljivost je v resnici njegova prednost in hkrati dokaz njegove ideološkosti.

Vseeno je potrebna konkretizacija njegovih pojavnih oblik. Za začetek lahko npr. ugotovim, kaj globalizem ni. Nye (2002) ga opisuje kot svet, ki je zaznamovan z omrežji povezav, ki se raztezajo čez multi-kontinentalne razdalje. Razločuje ga od globalizacije, ki je za njega povečana ali zmanjšana stopnja globalizma. Globalizem torej enostavno je, globalizacija pa opisuje njegovo stopnjo. Oba pojma razume ravno obratno kot ju razumem sam, kjer vidim globalizacijo kot proces, ki lahko vodi v neko obliko globalnega stanja.

Tudi razne teorije zarot²¹ uporabljajo globalizem za opisovanje t.i. globalistov, ki so omrežja moči, ki obvladujejo »vse in vsakogar«. Se pa te teorije približujejo elitističnim teorijam, ko globalizem povezujejo z vplivnimi družbenimi skupinami, npr. s konglomerati posameznikov, interesnih skupin in velikih korporacij, ki aktivno težijo k odpravljanju držav in ustvarjanju globalne družbe, ki bi jo lahko centralizirali. S tem bi standardizirali ekonomske prostore,

²¹ Npr. Iluminati, New World Order, Prostožidarji itd.

produkcijo, si prisvojili naravne vire, družbeno kontrolo ter vire odločanja, s tem pa zagotovili moč, bogastvo in vpliv. Ne glede na apokaliptičnost scenarijev teh teorij, so na abstraktni ravni blizu dejanskemu stanju, predvsem zaradi pravilnega evidentiranja in poudarjanja vloge globalističnega diskurza in novih elit.

Čeprav globalizma ne smemo enačiti z globalnim trgom, se, tako kot globalizacija, neizogibno navezuje na globalno ekonomijo, predvsem pa na specifično doktrino globalne ekonomije (npr. Friedman 1999; Martin in Schumann 1997). V tem kontekstu je torej globalist tisti, ki podpira globalizem. Globalizacija je proces, ki ga omogoča, sam globalizem pa je predvsem politično-ekonomska doktrina. Je ideologija, ki se opira na globalizacijo in na specifičen, globalen pogled na svet, ki ga propagira z globalističnim diskurzom. Tudi Bauman (1999) ima globalizem za močen diskurz, ki se, tako kot večina političnih diskurzov, zanaša na moč »zdrave pameti«. Obstaja namreč prepričanje, da izhaja njegov program iz objektivne deskripcije resničnega sveta, ki je globalen. Manfred Steger (2005) je bolj konkreten, ko trdi, da so akterji ideologije globalizacije, v želji po vzpostavitvi novega družbenega reda, ki temelji na njihovih prepričanjih in vrednotah, konstruirali določene zgodbe in slike (diskurze), ki bazirajo predvsem na logiki globalnega prostega trga. Konstrukcija takšnega videnja globalizacije je povezana s sistemom vrednot, ki ga lahko imenujemo globalizem. Le ta je globalizacijo opremil s specifičnimi vrednotami in normami, ki so spodbudile nastanek potrošniške identitete po vsem svetu. Tudi za Becka (2000) je globalizacija zgodovinski proces, globalizem kot ideologija pa posledica in hkrati vzrok globalizacije. Globalizem je tako pogled, da svetovni trg odpravlja ali izpodriva politično delovanje – torej ideologija vladavine svetovnega trga, ideologija neoliberalizma (Beck 2000, 9). Torej gre argumentacija v smeri, da je globalizem ideologija, ki interpretira globalizacijo skozi prizmo ekonomske logike prostega trga, torej neke vrste globalnega liberalizma. Lahko se ponovim:

Globalizacija je ob svojih materialnih družbenih in tehnoloških procesih hkrati reprezentacija ideologije globalizma, ki s pomočjo namerno konstruiranega globalizacijskega diskurza služi ekonomsko-politični oblasti pri implementaciji partikularnih političnih projektov, z željo po vzpostavitvi globalnega družbenega sistema, osnovanega npr. na doktrini prostega trga. Globalizem je v tem oziru instrument, s katerim se konstruirajo norme/vrednote ter vzpostavlja »nova« resničnost. Globalizacija ni samo vzrok in pogoj globalizma, temveč se ta resničnost skozi globalizacijski diskurz hkrati šele vzpostavlja.

Pomembna je torej ugotovitev, da je globalizem, kot ideologija, v večini diskurzov vezan na specifičen, ekonomski pogled na globalizacijo. Vseeno je potrebno upoštevati, da je to le ena izmed možnih ideoloških interpretacij globalizacije, čeprav dominantna. Steger (2009) tako razlikuje med tremi vrstami globalizma: med tržnim globalizmom, pravičnim globalizmom in »jihadističnim« globalizmom. Kar je logično, saj je globalizacija kot proces, ki je heterogen, podvržena številnim različnim pristopom in pogledom, hkrati pa tudi številnim diskurzivnim manipulacijam, torej kontra/diskurzom. Ideološki boji, vezani na koncept globalizacije, so mnogoteri, vendar je jasno, da je t.i. tržni globalizem dominanten. Alter-globalizmi ali fundamentalistični terorizmi pa so posledično predvsem njegov antipod. James (2006, 23) tako definira globalizem kot dominantno ideologijo, povezano z različnimi formacijami globalne razsežnosti. Kot tak pa je moral obstajati, poleg trenutnih manifestacij, tudi v različnih zgodovinskih obdobjih globalno omejene globalizacije. Tako evidentira predmoderne in predkapitalistične globalizme, npr. rimskega ali grškega, kjer pa je seveda bil globalizem omejen koncept za interpretacijo družbenega okolja. Okrepil pa se je npr. v času krščanstva, saj je beseda »katholikos« (univerzalno), s koreni »kata« (nanašajoč se) in »holos« (celota) imela globalne ambicije.

Globalizem bi lahko v najširšem smislu razumeli kot ideologijo, ki se nanaša na splošne, globalizacijske povezave. V ožjem smislu specifičnega globalizma, ki je dominanten in pomemben za razumevanje sodobnih družbenopolitičnih sprememb, pa predvsem v kontekstu »tržnega globalizma«, vezanega na specifično razumevanje globalizacije in trga. Tudi v kontekstu na globalno raven apliciranega klasičnega liberalizma, torej kot ideologijo, ki globalizacijske procese interpretira s pomočjo doktrine, ki sporoča, da je globalizacija proces, ki je neizogibno strukturiran v kontekstu neoliberalnega globalizma. S tem pa zamegljuje procese faktoglobalizacije na način, ki je v interesu globalistov. Te bi lahko (v tem kontekstu) definirali kot elito, ki ustvarja in reproducira ideologijo globalizma. Podobno kot so nacionalisti in nacionalne elite povezane z nacionalizmom in nacionalnimi državami, so globalisti in globalne elite povezane z globalizmom in globaliziranim svetom.

Pri tem je še najbolj učinkovita ideološka predpostavka neizogibnosti, brezizhodnosti in nepovratnosti globalizacije, s čimer se vzpostavlja učinkovita in uspešna družbena kontrola, saj so v indoktrinaciji ljudje prepričani, da za njih ni alternativ. S tem se objekti interpelirajo v subjekte. Tej globalistični dogmi so sledile mnoge države, zato smo lahko v nekaj preteklih desetletjih opazovali npr. umik države in gospodarstva, s tem pa se je tudi obrnil trend, ki je sledil t.i. Veliki depresiji. Države so se iz »industrializacije z uvozno substitucijo«, z visokimi tarifami in visoko stopnjo regulacije, prešle na odprte neoliberalne ekonomske

modele. Prevladujoča interpretacija politikov, znanosti in medijev je bila, da je to predvsem posledica in manifestacija globalizacije, torej globalne odprtosti in integracije trgov. To je nujno privedlo tudi do omejene vloge nacionalne države in povzročilo potrebo po uvedbi neoliberalnih politik. To je argumentacija, ki bi jo lahko opisali kot globalistično in neoliberalno.

Ker naj bi bila globalizacija objektivno dejstvo, bi naj bili tudi odzivi na globalizacijo objektivni. »Ko se država znajde pod pritiskom mednarodnih finančnih institucij, naj bo to IMF ali zasebne banke, moramo imeti v mislih, da njihov pritisk (preveden v zahteve: zmanjšajte javno porabo, odprite trg, deregulirajte banke) ni odraz neke nevtralne objektivne logike ali vednosti, ampak zainteresirane vednosti: gre za vednost, ki formalno uteleša serijo neoliberalnih predpostavk, na ravni vsebine pa privilegira interese določenih držav in institucij« (Žižek 2013).

Vendar je jasno, da globalno neoliberalno stanje ni zgolj posledica globalizacije, temveč tudi posledica povsem prostovoljnih (vsaj teoretično, če zanemarimo moči elit) političnih odločitev. Ne nazadnje, tudi v času krepitve vloge in moči države so delovali procesi globalizacije, tako kot delujejo sedaj, ko se nekatere totalitarne države, npr. Severna Koreja, zavestno izogibanju globalnim trgov in njihovim pritiskom. Primer teh odločitev so npr. »fiksni menjalni tečaji, skupne valute, neodvisne centralne banke, makroekonomske politike obvladovanja inflacije, pomanjkanje kontrole nad kapitalom itd.«, torej jasne in konkretne politične odločitve, ki niso toliko odziv na globalizacijo, kot celo vzrok globalističnega poteka globalizacije sveta. Tudi pred temi odločitvami je že obstajala neoliberalna ideja o prostem trgu brez vmešavanja države (Hay 2002). V svetu neoliberalne ideologije leži vzrok globalizacije samo v neukrotljivih globalizacijskih procesih. Pomembno pa je upoštevati tudi, da je trenutno stanje posledica državnih in mednarodnih ekonomskih in političnih interesov. Čeprav je npr. neizogibno, da se svet globalizira, pa je konkretna ekonomsko politična oblika tega globaliziranega sveta v dometu in domeni naših javnopolitičnih odločitev.

Globalizacija je sicer res delno povzročila družbenopolitične mega-trende in omogočila pojav globalnega trga. Ponudila je možnost in sredstva za razvoj, kar pa še ne pomeni, da je kot neka neodvisna, naravna sila, implicirala točno določeno, neoliberalno transformacijo sveta. Kot kažejo npr. elitistične teorije, je globalizacija spremenila družbenoekonomska razmerja in ponudila instrumente za razrast globalnega prostega trga, kar so elite, s tem ko so prilagodile potek globalizacije, sebično izkoristile. Znašli smo se v neoliberalnem svetu, ker pa je to stanje, ki so ga pomagale ustvariti elite in jim zato stanje ustreza, se proces

logično nadaljuje. Realnost politične moči in interesov nadaljuje s podporo (neoliberalni) globalizaciji. Čeprav so se že mnogokrat pokazale pomanjkljivosti trenutnega sistema, se ta še vedno propagira in širi (Huber in Stephens 2005).

Za globalnim stanjem tako stoji globalna ideologija. Kadar je v igri takšna koncentracija moči, kot jo opazamo sedaj, ne gre drugače. »Politika vključuje tako materialne, kot normativne mehanizme, ki so sicer tesno povezani« (Gilpin 1981, 1987). Zato moč ni samo posledica uporabe sile, prisile, nasilja in dominacije, temveč vključuje tudi konstitutivno moč, ki se formira skozi interakcije, simbole, javni prostor in institucije (Goehler 2000). Tisti, ki vladajo so prežeti z vrednotami in jih hkrati predstavljajo. Mislijo in delujejo na specifične načine, posledično pa oblikujejo tudi specifične metode za doseg teh ciljev. Njihovi vzorci vedenja izhajajo iz njihovih idej, ki se oblikujejo na osnovi ciljev, ki jim sledijo in metod, ki jih pri tem uporabljajo. »Njihov celoten sistem idej, ciljev in sredstev za doseg teh ciljev, njihove razlage realnosti in njihov akcijski program lahko z eno besedo imenujemo ideologija« (Lentner 2004, 12). Zato je tudi specifičen neoliberalen pogled na globaliziran svet ideologija globalizma. Ko države delujejo v mednarodnem okolju, skozi svoje institucije projicirajo vrednote, ideje in metode. Ko se takšne ideologije povežejo z državnimi institucijami, ki delujejo kot IAD, doseže simbolna komponenta ideologije novo materialno razsežnost. Posledica so lahko močni institucionalni pritiski, usmerjeni proti tradicionalnim (predhodnim) družbenim razmerjem. Tako smo priča individualizaciji, kjer so posamezniki prepuščeni sami sebi, tako v zasebni, kot v javni sferi (Bauman 2001).

Globalistični pritiski se širijo v več dimenzijah; nacionalne lojalnosti se umikajo ekonomskim aktivnostim; politične stranke postajajo samo še sredstva oblasti, delavski sindikati so oslabljeni, povezave med razredi se krhajo itd. »Argument za to, da opazamo ideološke in ne samo npr. tehnološke spremembe, so tudi diskurzivne formacije, ki se reprezentirajo kot homogeni sistemi trditev, objektov, konceptov in tematskih izbir, ki so konstantni, urejeni in povezani« (James 2006, 61). Opazne so tudi tranzicije diskurzov, ki so po večini »podedovani« iz preteklih obdobj, npr. iz liberalizma, kapitalizma, demokratičnih teorij, ameriških idej pluralizma (nedržavni akterji), privatizacije (vitka država) itd. Vse te široke konceptualizacije, vezane na načine vladanja in organizacije mednarodnega prostora, npr. univerzalnih človekovih pravic, globalnega vladanja in mednarodnega sistema, bi lahko zato opisali tudi kot »liberalni konsenz« (Hartz 1955). Ta se je (predvsem v času po t.i. hladni vojni) nadgradil v neoliberalen model, ki tako promovira tržne principe, minimalno državo, privatizacijo, prenos državnih funkcij, odprtje trga itd. Postal je dominanten globalizacijski kapitalističen diskurz (Gilpin 2000), dominantni

diskurzi pa težijo k izpodrivanju in marginalizaciji alternativnih diskurzov, posledično tudi debat, konceptov in bojev. Eden takšnih je nacionalizem.

Z lastnostjo kapitalizma, da uničuje in hkrati ustvarja (Schumpeter 1950) je tako globalizem uspel izriniti politiko iz javnega življenja in ustvariti vladavino trga ter zasebnih in individualnih interesov, ki jih uspešno predstavlja kot univerzalne in družbene. To se pozna celo v znanstvenem globalizacijskem diskurzu, kjer se poudarjajo predvsem ekonomski vidiki globalizacije.

4.10 Miti globalizma

V globalizmu, podobno kot nacionalizmu, se sistemi globalizacijskih in ekonomskih trditev in konceptov predstavljajo kot naravni, večni in objektivni. Steger (2005) je evidentiral nekatere izmed teh osnovnih, kvazi-objektivnih predpostavk globalizma. Odsevajo osnovno logiko delovanja ideologije globalizma, saj imajo evidentirani mitološki in konstruirani makro-diskurzi konkreten političen namen.

- *Globalizacija pomeni liberalizacijo in globalno integracijo trgov.*

S tem se poskuša ločiti politiko od trga. V času globalizacije moramo tako slediti zakonom trga in hkrati minimalizirati državo intervencijo. Ker je globalizacija enačena z liberalizacijo in integracijo, je potrebno tudi v političnem procesu slediti logiki liberalizacije in integracije. Specifičen in omejen pogled na globalizacijo se tukaj univerzalizira. Ekonomski, tržni globalizem postane dominanten.

- *Globalizacija je neizogibna in nepovratna.*

To je osrednji instrument ideološke »razorožitve« družbe. Ker je s tem globalizacija naturalizirana, se postavlja prepričanje, da se ji je nemogoče upreti. S tem se enači širši proces globalizacije s specifičnimi elitističnimi, kapitalističnimi in globalističnimi javnopolitičnimi ukrepi in organizacijo mednarodnega sistema. Vsaka politična ideologija se kaže kot večna in nespremenljiva ter »ustvarja vtis, da ni alternative« (Du Gay 1995, 190).

- *Nihče ni odgovoren ali kriv za globalizacijo.*

Trditev se nanaša na prejšnjo, predvsem v kontekstu nezmožnosti identifikacije centra moči, ki jo promovira. Ker je naravna, ne moremo nikogar okriviti za krivice in neenakosti, ki jo povzroča.

- *Z globalizacijo pridobivamo vsi.*

Ne glede na to, da je neizogibna in ni vodena, se mora v javnosti še ustvariti prepričanje, da je pozitivna. S tem se manjšajo možnosti za anti/alterglobalizem. S trditvijo je povezano napačno enačenje globalizacije in globalizma, predvsem pa odseva globalističen razvojni model nenehne rasti. Gre za standarden liberalni argument, ki pa ima močne statistične proti-argumente.

- *Globalizacija pospešuje širitev demokracije po svetu.*

Demokracija v tem primeru pomeni globalističen model demokracije, to je država po meri zahoda. V najširšem smislu je lahko ta demokracija tudi kapitalističen totalitarizem (npr. Združeni arabski emirati, Rusija, Sirija itd.), po navadi pa se nanaša na omejeno demokracijo, ki temelji na volitvah in ne na resnični politični participaciji. Volitve so le priročen instrument legitimacije oblasti in navidezna oblika soodločanja.

- *Globalizacija zahteva »vojno proti terorju«.*

Nanaša se na prejšnjo idejo globalistične demokracije, kjer velja da, v kolikor »nisi z nami, si proti nam«. Če nisi za zahodno, moderno obliko demokracije, ti je le ta demokratično vsiljena. Če nasprotuješ svojemu razvoju, si terorist in te doleti protiteroristični ukrep, s katerim se vzpostavi prava demokracija. V globalnem svetu ni demokratično biti lokalni, predvsem pa je neodgovorno biti etatističen. Zato gre za vojno terorja proti teritoriju oz. demokratično agresijo proti terorističnemu upiranju razvoju.

Brezizhodnost globalne situacije sta pod vprašaj postavila tudi Watson in Hay (2004), ko sta s pomočjo analize globalističnega diskurza podvomila v to, da naj bi ta le odseval naravno stanje. S pomočjo analize britanske laburistične stranke sta ugotovila, da je diskurz temeljil na kombinaciji predhodnih intelektualnih tradicij, ki so se združile v skupen političen diskurz, ki je globalizacijo predstavil kot zunanjo ekonomsko omejitev. Sama definicija globalizacije (v duhu tržnega, neoliberalnega globalizma) je nato postala politična sila, ki je pomagala ustvariti institucionalno realnost, ki naj bi jo zgolj odsevala (Piven 1995, 108). Sprejetje idej je bilo odvisno od frekvence ponavljanja pojma globalizacije s strani tistih, ki jih javnost sprejema kot legitimne in zaupanja vredne. To spet potrjuje neposredno vlogo elit, tudi »epistemoloških skupnosti« pri formiranju in širjenju ideološkega diskurza. Krugman (1995) to razlaga tudi s pomočjo družbenih povezav in mreženja elit, ki se nenehno sestajajo na raznih srečanjih, konferencah, forumih itd. Takšno zaprto in omejeno okolje ustvari konvergenco modrosti in idej, tudi na področju politike in ekonomije. Ljudje pa verjamejo določenim zgodbam, ker jih verjamejo »pomembni drugi«. V krepitvi takšnih

idej, ki se organizirajo (ideologija) postane posameznikovo strinjanje skoraj lakmusov test njegove primernosti oz. resnosti.

Takšna ekskluzivna (teoretska) skupina, ki sta jo zaznala Watson in Hay (2004), se je oblikovala tudi v VB in predstavlja eno izmed možnosti razširitve globalizacijskega diskurza. Identifikacija s točno določeno logiko nujnosti in potrebnosti je ena izmed možnosti/poti k globalističnemu diskurzivnemu preobratu, ki smo mu sedaj priča. V okviru teoretskega preobrata, znotraj t.i. podjetniške šole, se je nenehno ponavljalo, da je VB v težkih časih, ki pa so posledica predhodnih obdobj. Oblikoval se je diskurz dveh obdobj britanske ekonomske zgodovine. Pred 1970, ob koncu industrijske dobe, naj bi obstajale možnosti intervencionizma in ekspanzivnih ekonomskih politik. Kasneje pa naj bi se je v pogojih tehnološkega napredka in globalizacije trg globalno povezal v eno globalno strukturo. Posledično je neoliberalna prilagoditev edina politična možnost. Polna zaposlenost in socialna država sta kolateralni žrtvi v pogojih nujne prilagoditve ekonomski konkurenčnosti v sodobnem brezmejnem svetu (Cerny 1990, Ohmae 1990). Globalizacija je objektivni pogoj. Zaradi tega ni alternative.

Druga teza globalistov je strukturna in se nanaša na predpostavljeno državno strukturno odvisnost od kapitala, še posebej v kontekstu njegove vse večje mobilnosti v dobi globalizacije. Država se mora tako prilagoditi zahtevam kapitala, saj je njena kontinuiteta odvisna od njene zmožnosti, da zagotovi razmere za investicije in akumulacijo. Politiki, ki stremijo k ponovni izvolitvi morajo predvideti učinke njihovih javnih politik na podjetja, saj to posredno vpliva na zaposlenost, inflacijo in prihodke volivcev, od katerih so politično odvisni. Zato so politiki odvisni od kapitala (Przeworski in Wallerstein (1988, 12). Če politiki ne sprejmejo zahtev po nižji obdavčitvi, fleksibilnosti delovne sile, finančne vzdržnosti in oženju sociale, lahko to sproži dezinvesticije, špekulacije in ekonomske krize. Zaradi tega ni alternative.

Tretja možna pot/razlaga je »protiinflacijska kredibilnost«, ki temelji na lastnosti politike, da pred volitvami preusmeri interes iz obvladovanja inflacije na polno zaposlenost. Tako je bila za razlago sistematičnega premika makroekonomskih preferenc (od promocije zaposlenosti k protiinflacijskim ukrepom) nenehno uporabljena retorika globalizacije. Tony Blair, vodja laburistov, je tako nenehno poudarjal, da je za investicije in potrošnjo potrebna nizka inflacija, s tem pa se omogoča rast (Blair 1995).

Ob tem so se krepila prizadevanja, da bi ekonomske teorije naredili bolj znanstvene, kar je pomenilo novo raven abstraktnosti, ki je spregledala institucionalne kontekste, v katerih so vpeti vsi ekonomski odnosi (Jessop 1990,

O'Neill 1998). Vse poti, tako teoretske, strukturne in strateške, so se med seboj vzajemno krepile. Politični diskurz je sovpadal z znanstvenim, še najbolj pa je na globalistično razumevanje globalizacije v VB vplival interes laburistične stranke po širjenju strateškega diskurza globalizacije. V letih pred britanskimi volitvami leta 1997, so laburisti začeli govoriti in delovati, kot da bi bila najbolj skeptična različica globalizacije resnična deskripcija realnosti, kar je imelo na koncu tudi resnične učinke. Kot je to za takšne diskurze značilno, uspešno povezujejo simbolne vzroke z materialnimi posledicami. Globalizacija je tako s časom postala sinonim za »eksogeno ekonomsko omejitev« (Evans 1997). To je v skladu z opažanji Žižka (1989), da politika najbolj uspeva takrat, kadar je videti, da je apolitična, npr. kadar se sklicuje na politiki nadrejene koncepte nacionalne varnosti ali nacionalnega interesa, globalizacijskih pritiskov, priložnosti itd.

S tem pa se je materializirani diskurz okrepil do mere, da je imel resnične posledice. Že pred resničnimi javnopolitičnimi ukrepi, ko se je globalističen diskurz šele širil, so se že krepili finančni tokovi. Takšen diskurz ni ostal omejen na Veliko Britanijo in se je pospešeno razširil, čeprav z zamikom, tako smo sedaj morda na višku njegovega učinkovanja. V skladu s to logiko vsak, še tako obstranski signal, vpliva na, z vidika finančnih tokov, konkurenčnost določene države (npr. v obliki bonitetnih ocen). Podobno kot na borzah, se je tudi med državami vzpostavil sistem špekulacij. To je predvsem posledica diskurzov, ki so promovirali »nacionalno konkurenčnost, ki je postala osrednja skrb vladnih strategij na globalni ravni« (Krugman 1994). Strategija pa je bila narediti (sicer kompleksen) globalizacijski diskurz ljudsko sprejemljiv in razumljiv, npr. z enostavnimi koncepti konkurenčnosti.

Husson (2012, 75) ob tej konkurenčnosti ugotavlja, da je neposredno povezana z neoliberalizmom, hkrati pa pogloblja krizo, saj »prizadevanje za konkurenčnost z nižanjem plač duši povpraševanje. Ta učinek se še pomnoži, ko vse države integriranega gospodarskega območja (kot je EU) takšno politiko vodijo usklajeno. Najboljši primer – pravzaprav gre za proti-primer – je obdobje razjasnitve v letih 1997–2000, ko je bilo v EU ustvarjenih 10 milijonov novih delovnih mest, kar ni rezultat večje konkurenčnosti, pač pa, nasprotno, popuščanja neoliberalnih zapovedi.«

Paradoksalno je ta konkurenčnost v VB apelirala na splošno vključujoči nacionalni interes (Mi proti Drugim), čeprav je bila vse drugo kot interes vseh. Če bi država sledila nacionalnemu interesu, bi namreč izvajala protekcionistične ukrepe. In vendar je uspela britanska vlada (z nekoherentnimi) diskurzivnimi instrumenti prepričati javnost, da je temu tako in se izogniti očitkom, da sledijo interesu mednarodnega kapitala. Še huje, z aplikacijo retorike »podjetniške

šole«, so laburisti taktično dosegli, da so interese srednjega razreda vsebinsko ločili o javnopolitičnih odločitvah. Ker naj bi globalizacija terjala večjo državno konkurenčnost, so tako spremenili državno zakonodajo, z obrazložitvijo, da je to edina pot k privabljanju kapitala, odločitve pa predvsem tehnična. Tudi danes, v času krize, se ta diskurz zaostrojuje, hkrati pa njegova aplikacija samo potrjuje ideološko taktiko, ki izvira še iz konca prejšnjega stoletja; osnovni namen je depolitizacija političnih odločitvev (Burnham 2001), s čimer se olajša njihovo sprejetje.

Penetracija neoliberalnega in globalističnega diskurza v javno sfero in dnevni red pa seveda ni samo britanska realnost. Guilbert (2011) je npr. dokazoval širitev neoliberalnega diskurza v francoskih medijih in javnosti med reformo pokojnin leta 1995 in finančno krizo leta 2008. Opazil je, da izhaja njegova ideološka moč iz semantičnega procesa, kjer se dejansko stanje politične in ekonomske dominacije ukrivlja z bolj vidnimi moralnimi vrednotami (skupnih ciljev in varnosti) in navidezno racionalnimi, objektivnimi principi (znanstvenost in matematični formalizem). To se je skladalo z metaforo (ekonomske) rasti, ki je sicer samo-razlagajoča. Metelingova (2011) pa je opazovala nemški ekonomski diskurz po združitvi Nemčije. Odseval je javno in znanstveno debato nacionalnega interesa, v kontekstu nacionalne države kot lokacije znanosti in financ, ki deluje v konkurenčnem mednarodnem okolju globalizacije. Vzporedno z liberalizacijo trgovine znotraj EU (leta 1992) in krizo socialne države (v 1970. letih) se je okrepil diskurz »ogrožene Nemčije«. Tako je Nemčija sledila neoliberalni preobrazbi, vendar manj ekstremno kot npr. VB ali ZDA.

Tudi v času finančne krize se globalističen diskurz ohranja. Tako naj bi krizo povzročila sama globalizacija. »V tehnološko napredni družbi imajo izobrazba in veščine večjo vrednost kot v tehnološko manj naprednih družbah. Razvite države tako uvažajo več delovno intenzivnega blaga in izvažajo več na znanju temelječih proizvodov. Tako se izgubljajo na industriji sloneče službe v razvitih državah, vendar se hkrati ustvarja povpraševanje po znanju« (Lazear²² 2006). Vendar niso vsi prepričani, da je zgolj globalizacija kriva za vse večjo neenakost, saj so bolj verjetni razlogi institucionalnih sprememb, npr. padanje minimalne plače, slabljenja sindikatov, deregulacije itd. (Card in DiNardo 2002). Tako bi naj bi k razslojevanju v veliki meri pripomoglo tudi nižanje obdavčitve najbolj premožnih. Sicer mnogo levo usmerjenih ekonomistov zagovarja teorijo, da je finančna kriza posledica neenake razdelitve bogastva, ki ga je povzročil neoliberalen finančni model. Proces financiranja se je začel v 1980-tih letih v ZDA in se kasneje razširil v EU, vzporedno s fleksibilizacijo dela, nižanjem plač in rastjo stopenj dobička. Kombinacija tega je oslabil kupno moč prebivalstva, kar

²² Predsedujoči svetu ekonomskih svetovalcev predsednika ZDA iz leta 2006.

se je kompenziralo s posojili, ki so prerasla v prekomerno zadolževanje. Tudi sami krediti so nudili nadomestne možnosti za rast in donosnost. Na dolgi rok pa je nizka kupna moč, zaradi neoliberalizacije, v povezavi s posledičnimi posojilnimi ter nepremičninskimi »baloni« privedla do trenutne krize (Pasquale 2012). Tako naj bi bila neenakost, ki je posledica neoliberalizacije, vsaj delni vzrok kriz, npr. zaradi povzročanja zadolževanja in družbene nestabilnosti, ki zmanjšuje investicije (The Economist 2012a).

Globalizem poskuša s prilagojenim diskurzom ponuditi svojo razlago realnosti in ne upošteva razlogov, ki so posledica neoliberalnih politik. Med t.i. »veliko recesijo«, med leti 2007 in 2009 (National Bureau of Economic Research 2015), je v ZDA neenakost v ZDA padla. Če je dohodek 99% ljudi padel za 11.6%, je dohodek zgornjega 1% padel za 36.3%, kar je glede na padec vrednosti špekulativnega kapitala pričakovano. Vendar se je po krizi (2009 in 2010), v času okrevanja, dohodek 1% prebivalstva ponovno zrasel za 11.6%, medtem ko je dohodek 99% ostal enak oz. zrasel le za 0.2%. V času ponovne rasti si je tako 1% prisvojil 93% vse rasti. To kaže, da se trend razslojevanja, ki traja vsaj od leta 1970, ni spremenil, temveč v času krize le začasno upadel (Saez 2012). To velja tudi za mednarodni prostor, kjer je finančno okrevanje prav tako relativno, kot to velja za notranjo okolje držav. Če primerjamo sedanje stanje z obdobjem pred krizo (obdobje, ki se je končalo leta 2007), je večina držav podvržena počasnejši rasti, večji stopnji nezaposlenosti in višji inflaciji. Še posebej npr. države, ki se soočajo z možnostjo bankrota. Medtem pa npr. Nemčija raste z dvojno hitrostjo, ob hkratnih nizkih stopnjah brezposelnosti (Hester 2011).

Če pogledamo sodobno ekonomsko politično dogajanje in globalne neoliberalne procese, postaja jasno, da je globalističen diskurz izredno uspešen in da se uspešno materializira njegovo ideološko orožje prepričevanja, da ni alternative. Pomanjkanje alternative namreč ni samo teoretska predpostavka, temveč postaja realnost. Ob neenakosti, ki je specifičen dokaz delovanja neoliberalnega globalizma, pa spremembe dokazujejo tudi identitetne spremembe ljudi. Raziskava Eurobarometer 78 (2012) tako kaže, da skoraj polovica (47%) verjame, da je globalizacija priložnost za ekonomsko rast. Nadpovprečno tej ideji sledijo menedžerji (60%), podpovprečno pa tisti, ki »težko plačujejo svoje račune« (33%). Tisti, ki zaupajo EU, zaupajo tudi globalizaciji (63%).

Globalističen diskurz tudi pospešuje proces globalizacije, saj vsiljuje cilj odprtosti, vključenosti in prožnosti, torej okolje, kjer se lahko države in podjetja vedno hitreje prilagajajo novim oblikam globalne tekmovalnosti. S tem ima diskurz dvojni vpliv. Države omogočajo podjetjem fleksibilnost in konkurenčnost z deregulacijo in privatizacijo, hkrati pa tudi same postajajo bolj upogljive in

okretne (Clarke in Newman 1997). Tako kot morajo podjetja igrati po neoliberalnih pravilih, to velja tudi za države. Diskurz odpira tudi nove možnosti legitimacije oblasti, ki se vedno bolj usmerja na mednarodno avtoriteto, kar je specifičen dokaz za selitev moči (v bolj optimističnem duhu vsaj dokaz za željo po njeni selitvi). Ker naj bi bila globalizacija neustavljiva sila, ki odpravlja države, se mora temu prilagoditi tudi način odločanja. Pojavlja se nuja po globalnih ali vsaj transnacionalnih centrih oblasti, ki so zaradi globalizacije pravzaprav tudi sami neizogibni. Novi centri politične moči in nadnacionalne avtoritete, ki se s pomočjo tega diskurza vzpostavljajo, so kasneje tudi sami dokaz o neizogibnosti globalizacije in dokaz za omejeno moč nacionalnih držav. S tem pa tudi dokaz za potrebo po novem valu odpiranja, vključenosti in prožnosti.

4.11 Globalizem in neenakost

Neoliberalizem lahko opišemo kot »novi« liberalizem. Po tem ko je »stari« liberalizem prestal mnoge vzpone in padce, npr. krize, »keynesjanski« sistem, socialno državo, fordizem, ideje polne zaposlenosti itd., je videti, da izgublja alternative, torej se je osvobodil. Hkrati se je globaliziral. »V osnovi sta tako stari kot novi liberalizem ideologiji, ki promovirata: individualizem in zasebni interes; razmejitve etničnih in ekonomskih zadev, torej ločitev družbe in ekonomije; ekonomsko racionalnost zgolj na osnovi stroškov, koristi in dobička; tekmovalnost kot edino gonilo napredka; specializacijo in zamenjavo podpornih politik s tujimi investicijami; prepoved državnega poseganja na trg itd.« (Mies 2005, 34).

Torej je lastnost neoliberalizma predvsem njegova globalna orientacija. Današnji ekonomski liberalizem deluje namreč kot univerzalen; za vse dele ekonomije, za vse družbene dele, tudi za življenje in naravo. Včasih iz družbe izključena ekonomska racionalnost se danes vključuje v vse družbene pore. Tudi na ravni etike se altruizem, dobrotelost in skrb za ostale, nadomeščata s pristopom »odgovornosti« (Gruen 1997). Tako postajajo javne dobrine odvisne od egoizma posameznikov, pa tudi korporacij. Svoboda trga zato pomeni predvsem svobodo korporacij in posameznikov pred odgovornostjo do družbe. Od tod tudi ideja in praksa družb z omejeno odgovornostjo in deljenim lastništvom (delniške družbe). Maksimiranje dobička mora potekati v najkrajšem možnem času in s čim manj preprekami, kar v skrajnem primeru pomeni »kazino kapitalizem«. Vse kaže na to, da je neoliberalizem le končna osvoboditev liberalizma od države, torej čisti liberalizem, dopolnjen z globalizacijskimi zmožnostmi.

Globalni ekonomski interes, ki je hkrati individualen, ne samo, da odpravlja vse, kar je zunaj ekonomske racionalnosti, temveč odpravlja vse nacionalne ekonomske racionalnosti. Korporacije se namreč danes vidijo zunaj družbe in zunaj naroda (Sassen 2000). Postavlja se polje ekonomske aktivnosti, ki nudi (predvsem za velike igralce) odlične pogoje akumulacije kapitala; je namreč brez pravnih, družbenih, ekoloških, kulturnih in nacionalnih preprek. Ekonomsko tekmovanje poteka na trgu, ki je izključil vse, kar je neekonomsko, razen ko to seveda služi interesu korporacij (redistribucija, monopoli, vojne itd.). Prva in ključna prioriteta je rast ter dobičkonosnost korporacij, kar se racionalizira z mitom, da je to posledično v interesu vseh.

Neoliberalizem naj bi izhajal iz recikliranih idej o neprimernosti državne intervencije, ki naj bi državo vodila v pogubo in zmanjšanje svobode (Hayek 1944). Politično naj bi se ideologija implementirala z nastopom vlade Margaret Thatcher in predsedovanja Ronalda Reagana, v okoliščinah politične preobrazbe komunizma pa je v 80-tih letih 20. stoletja hitro postal dominanten diskurz (Harvey 2005). Na ravni mednarodne skupnosti se je formiral Washingtonski konsenz (Williamson 1990), ki je usmeril javnopolitično smer vodilnih razvitih držav ter mednarodnih finančnih institucij. Glavne točke konsenza so bile zmanjšanje državnih proračunskih primanjkljajev, predvsem s pomočjo zmanjšane obsega državne porabe; davčne reforme; tržno oblikovanje obrestnih mer; tržno oblikovanje menjalnih razmerij; liberalizacija uvoza; liberalizacija tujih neposrednih investicij; privatizacija državnih podjetij; deregulacija ekonomske aktivnosti in varovanje lastniških pravic (Williamson 1990, 7–20). K temu so v 90-tih letih priključili še reforme druge generacije, npr. reforme trga dela, sociale in političnih institucij. Predvsem pa liberalizacijo trga dela; privatizacijo socialnih sistemov; predvsem pokojninskih, pa tudi zdravstvenih; manjšanje podpore najranljivejšim družbenim skupinam; decentralizacijo odgovornosti ter reformo sodnega sistema.

Tehniko vladanja nam lahko pomaga razumeti tudi t.i. makro elitistični državniški pristop (npr. Bulpitt 1986 in Buller 2000). Razvil se je kot odziv na neoliberalne razlage »thatcherizma«, saj je predpostavil, da so bile ideje sekundarnega pomena, primarno pa je šlo za »politiko vladanja«. Torej gre za elitistično teorijo javnopolitičnih procesov, ki se osredotoča na delovanje elit v centru odločevalskih procesov, ki imajo svoje lastne interese, ki so po večini drugačni od interesov večine. Obstajajo tri pogoji uspešnega državništva; najprej mora elita definirati cilje, z namenom zmage na volitvah in ohranitve pozicije (npr. z dajanjem videza kompetentnosti). Da lahko doseže te cilje, mora razviti kode vladanja, torej skupek skrivnih principov, pravil, prepričanj in praks. To vključuje tudi delitev interesa na t.i. pomembne, visoke in nepomembne politike.

Prve se nanašajo na tiste sfere, ki jih elita ocenjuje kot pomembne pri doseganju zmage na volitvah in ustvarjanju slike kompetentnosti vladanja. Avtonomija nad visokimi politikami je pri konstrukciji kredibilnosti ključna. Ostala vprašanja so »marginalna, vsakdanja ali prezahtevna«. Nazadnje je potrebno vzpostaviti politične podporne mehanizme, ki podpirajo te kode vladanja. Ti mehanizmi se nanašajo na funkcije vodenja strank in doseganja hegemonije političnih argumentov. Bulpitt (1986, 22) to naveže na zmagovalno retoriko, ki se aplicira na različnih lokacijah. Zmagovalna je zato, ker se z njo ustvarja splošna sprejeta »resnica« ali pa so ponujeni argumenti preprosto bolj prepričljivi kot argumenti nasprotnikov. Z drugimi besedami, gre za »strategijo zmagovanja v vojni političnih idej« (Evans 2006, 52).

Neoliberalni globalizem je tako predvsem politična doktrina, ne glede, da se odvija predvsem na gospodarskem področju. Tudi zaradi tega lahko govorimo o politični globalizaciji. Za Harveya je predvsem opazna rekonstrukcija razrednih razmerij s strani globalne ekonomske elite. S tem pa ni utopičen projekt na teoriji temelječe reorganizacije mednarodnega sistema, temveč praktičen političen projekt. Dokaz za to je večna prednost interesa elite pred ideološko koherentnostjo. Kadarkoli je prišlo do konflikta med teoretskimi principi neoliberalizma in elito, je prevladala slednja. Vlade, ki sicer sledijo teoriji neoliberalizma, so popustile interesom elite in v primerih njihove ogroženosti posegle v trg, ko je bilo to potrebno. Primer so finančne krize in vladna reševanja podjetij, bank in celih panog, čeprav bi morali v skladu z neoliberalizmom le ta pustiti propasti, saj bi se naj trg »očistil« sam. Zahteve po umiku države iz gospodarstva so tako le mehanizem ustvarjanja dobička, ki pa ne deluje vedno in povsod. Uporabljen je samo takrat, ko je v skladu z interesi elite, kar dokazuje trditve Harveya (2005), da je neoliberalizem praktičen poskus konsolidacije moči elit, na teoretsko zapuščino Hayeka ali Friedmana pa se nanaša le toliko, kolikor je to za ideologizacijo ekonomske racionalnosti potrebno. Neoliberalizem je zato tudi odraz in ne samo vir moči, saj je, navkljub nekoherentnosti, apliciran samo, kadar ustreza interesom elit. Državna intervencija je slaba samo, ko omejuje pravice dela ter okolja in dobra samo, kadar ščiti banke in podjetja. In kar se sedaj pod vplivom neoliberalizma prikazuje kot deregulacija, lahko v bistvu predstavlja re-regulacijo, ki pa je seveda drugačna od tiste v času povojne širitve socialne države. Če je pred tem država z regulacijo ščitila srednji razred in njihove pravice, sedaj ščiti korporacije (Polany 2001).

Zato moramo ohraniti v ospredju raziskovalnega interesa in razumevanja globalnih ekonomskih procesov in ideologij tudi družbeno-politične elite in njihov interes. Tudi države delujejo v skladu z interesi elit, posledično je njihova splošna politika, v smislu javnopolitičnih enotnosti in doslednosti, vedno

kombinacija neoliberalnih in protekcionističnih ukrepov. Čeprav se države neoliberalizirajo, poskušajo strateško ščititi svoje finančne in trgovske interese. Tudi v zunanji politiki, predvsem tisti, vezani na globalizem, se nenehno izmenjujejo neoliberalni pritiski in neo-imperialne metode. Že v poglavju o globalizaciji sem opisal dvoličnost globalnih politik, kjer poskušajo močne države šibkim vsiliti dosledno upoštevanje neoliberalnih principov, hkrati pa s protekcionizmom varujejo svoje interese. Opazna je ekstremna dvoličnost, ki je pogoj za učinkovito izkoriščanje Drugih. To je še en dokaz, da ideologijo brani interes (in obratno). Tako so nacionalizem, protekcionizem, neoliberalizem, internacionalizem itd., le drugačne poti do istega cilja, ki ga definira interes, predvsem tistih, ki odločajo. Dvojnost meril, temelječih na ločevanju Nas in Njih, tako znotraj držav (elite; ne-elite) in zunaj njih (razviti-nerazviti, sever-jug, zahod-vzhod itd.) je torej v centru globalizma. Tudi zato je globalizem nadpomenka neoliberalizma, saj je osnovna logika njegovega delovanja, ki je sicer tudi precej direktno aplicirana, neposredna in očitna, varovanje Svojega in izkoriščanje Drugega, tako na področju narave, naravnih virov, nacionalnih trgov, delovne sile itd. Globalizem se tako kaže tudi kot sodobna ideologizirana in globalizirana nadgradnja merkantilističnih politik.

Zato nekateri govorijo o neo-merkantilizmu, torej o novem merkantilizmu. Če je pred tem merkantilizem temeljil tudi na vojaški moči, je to v neo-merkantilizmu le izjemoma, saj so praviloma pritiski ekonomski. Skupna jima je predvsem osredotočenost na tarife in subvencije, torej varovanje domačega trga (npr. industrije) in državna intervencija v spodbujanju gospodarske rasti. Če so merkantilisti poskušali maksimirati pritok denarja in zlata, sodobni kapitalisti (s tem pa tudi države) poskušajo ustvariti priložnosti za domača podjetja na tujem trgu, hkrati pa jih zaščititi pred ekonomskimi pritiski, ki nastajajo zaradi globalnega tekmovanja. Zaradi mednarodnega širjenja neoliberalnih vrednot se je sicer protekcionizem omejil in prešel na t.i. sekundarne ekonomske javne politike, npr. menjalnih razmerij, fiskalnih politik, tehnologije, pa tudi trga dela in sociale. Neo-merkantilizem tako nastopa kot institucionalen, strukturen in ideološki del sodobnega kapitalizma (Kröger 2012), ki je ob neoliberalizmu ključen mehanizem globalizma.

Dvojna merila globalizma dokazujejo dvoje. Prvič, da za njimi stojijo konkretni interesi, ki so primarni razlog in vir globalizma. Teoretična utopičnost neoliberalnega argumenta je tako služila interesom elit, velja pa tudi, da so neoliberalni principi, ko naletijo na nasprotno potrebo po krepitvi moči elit, opuščeni ali prilagojeni do neprepoznavnosti. Zaradi tega sta teorija in praksa neoliberalizma vedno v kontradikciji (Harvey 2005). Situacijskost neoliberalizma v širši ideologiji globalizma pa je tudi dokaz njegove ideološkosti.

Dokaz je tudi tendenca globalizma k redistribuciji bogastva in ne k večanju skupnega bogastva, ki ga nenehno promovira. V resnici smo priča upadanju stopenj dobička in rasti, ob tem pa je opazno večanje neenakosti. Veča se neenakost porazdelitve bogastva, s tem pa elitizacija družbe.

Vertikalna neenakost celo nastopa kot tehnika vladanja. Mehanizem »akumulacije bogastva z odsvojitvijo« je tako glavni mehanizem neoliberalizma, ki nadaljuje marksistično »primitivno akumulacijo« (Harvey 2005). Če je bila v začetku kapitalizma zemlja privatizirana, delo komodificirano in izmenjava monetizirana, se sedaj globalizem kaže kot nadaljnja privatizacija, komodifikacija in financializacija vsega, kar je mogoče, predvsem v želji po nadaljnji redistribuciji bogastva oz. lastnine. Celó v ekonomskih krizah se kažejo znaki manipulacije in neustavljivega mehanizma akumulacije z razlastitvijo. Tudi to je del poskusa ločitve ekonomije od politike, kar je sicer zgodovinska realnost.

4.12 Elite

Ob pogojih menjave nacionalnih identitet in institucij z ne-nacionalnimi sem predpostavil, da se mora pojaviti ideologija, ki bo konkurenčna nacionalizmu. Temu pogoju je zadoščeno z globalizmom. Ob tem pa se mora (kot pogoj in posledica) pojaviti tudi nova ekonomsko-politična moč, ki bo konkurenčna državní. To so nove, ne-nacionalne družbene elite in njihovi globalni interesi.

Zgodovinske družbene spremembe se kažejo kot kompleksne posledice kompleksnih procesov, vendar pa sta jih po navadi spremljali vsaj dve ključni spremenljivki, ki sta opazni tudi na primeru nacionalnih držav. Prva je ideologija, ki spremlja te procese, tako postopne, kot tudi revolucionarne. Druga pa so elite, ki jim te ideologije služijo in jih zato širijo. Elite in njihove ideologije sicer še niso zadostni pogoji za sistemske družbene spremembe, nam pa njihovo upoštevanje nudi pomemben vidik v raziskovanju teh sprememb. Tudi nacionalnih držav ni mogoče razumeti brez vloge nacionalizma in nacionalnih elit. Npr. francoska revolucija, ki je simbol vzpona ljudstva, naroda, pravic in bratstva, je tudi posledica menjave elit (verjetno celo v večji meri kot nacionalizma). Ta ključna demokratična in nacionalna revolucija, je namreč ob ključnih okoliščinah (npr. razpadom fevdalizma) spremenila predvsem razmerja elit. Revolucija ne bi bila mogoča brez tranzicije elit, hkrati pa je bila tranzicija zaznamovana z revolucijo.

Celo tranzicija od suženjstva k fevdalizmu ni bila posledica med-razrednih uporov sužnjev proti njihovim lastnikom. To velja tudi za prehod h kapitalizmu, ki ni bil vstaja tlačanov proti fevdalcem. V obeh primeri je šlo za tranzicijo (če ji

lahko sploh tako rečemo) znotraj razreda in konflikt med starimi in novimi vladajočimi elitami, ki so odgovarjale na spremenjene ekonomske okoliščine. Upori sužnjev in tlačanov so bili k večjemu sekundarni in dopolnilni (Nowak v Frank in Gills 1993, 33). Tudi Goldstone (1991, 461) dokazuje, da so »razredni« boji predvsem konflikti med elitami in ne npr. konflikti med njimi in »ljudstvom«. Tudi številne zgodovinske razpade držav so povzročili boji med elitami za dostop do državnih institucij, javnih politik, bogastva itd. Družbena gibanja, torej aktivacija »od spodaj«, so bili zgolj dopolnilni koraki k destabilizaciji že nestabilnih držav, četudi samo z povzročitvijo dodatnih stroškov že tako obubožanih držav ali podpiranjem interesa specifičnih elitnih frakcij (Frank in Gills 1993). Goldstone (1991, 11) pravi celo, da »ne pozna primera ljudskega upora, ki bi uspel brez podpore elit ali vzporedno z njihovimi upori«. Tudi Prewitt in Stone (1973, 4), ki se sicer ukvarjata z analizo zgodovine ZDA, ugotavljata, da je »zgodovina politike zgodovina elit. Značaj družbe, naj bo ta pravičen, nepravičen, dinamičen ali statičen, pacifističen ali militarističen, je determiniran s karakterjem elit. Cilji družbe so determinirani s cilji elite in doseženi z njenim vodenjem.« Takšne elitistične teorije torej ne zagovarjajo, da spremembe niso mogoče ali verjetne, temveč, da se večina sprememb pojavi, ko se transformira sestava in struktura elit. Ni razloga, da ne bi verjeli, da se podobno dogaja v času globalizacije in da je prehod moči iz nacionalne sfere tudi posledica sprememb, ki so zamajale strukturo nacionalnih elit, tako kot nekdanj fevdalnih. Pojavile pa so se nove elite, katerih evidentiranje nam lahko ponudi tudi več uvida v potek transformacij, ki smo jim priča v sodobnem svetu.

Elitističen pristop je pomemben del analize nacionalne države in politične globalizacije, lahko bi rekli, da je epistemološka nuja. Po drugi strani pa služi tudi kot dodaten argument v dokazovanju delovanja ideologij. Tudi analiza nacionalizma ne izhaja toliko iz elitistične teorije, se pa lahko nacionalna resničnost z njo dokazuje. Zato so naslednje ugotovitve, tako kot so usmerjene v interpretacijo sodobnih procesov, tudi refleksija že povedanega.

Čeprav je ideja verjetno obstajala od nekdanj (tudi praksa), se je elitizem pojavil kot jasno razpoznaven in definiran del zahodne misli komaj v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju. Zgodnji teoretiki (npr. Mosca, Pareto, Michels itd.) so se odmaknili od klasične demokratične misli, celo Marxa, saj so trdili, da je vladanje večine nemogoče. Vsaka skupnost je razdeljena na tiste, ki vladajo in tiste, ki jim vladajo, vladajoči pa predstavljajo samo majhen del družbe. Tudi Aristotelova delitev vladavine (monarhija, aristokracija, politea²³) ni primerna, saj ni nihče zmožen vladati sam, prav tako pa ne more učinkovito vladati preveč ljudi. Zato je

²³ Je pa res, da se Aristotel nezavedno približa resnici, ko izprijevo obliko vladavine mnogih imenuje demokracija.

vladavina vedno v rokah omejene elite, torej neke vrste aristokracije. Zgodovina je tako kontinuiran boj elit, ki se ne bo končal, saj je neizbežen.

Pionirji elitistične teorije so sicer namenjali veliko pozornost osebnostnim lastnostim voditeljev (verjetno v duhu časa), vendar so se kasnejše teorije preusmerile na bolj logične vzroke, npr. institucionalni okvir družbe, recimo hierarhijo, ki omogoča, da manjšina monopolizira moč in (za)vlada večini. Pareto (1935) je tako trdil, da je moč v družbi vedno koncentrirana v rokah ozke skupine ljudi, elite, zgodovina pa je zanj neskončno kroženje elit. Tudi Mosca (1923) je, tako kot Pareto, menil, da je elita superiorna, ker ima specifične kvalitete, ki so materialne, intelektualne in moralne. Moderne demokracije so tudi za Mosco samo še ena oblika vladavine elit, čeprav je elita v demokratičnih družbah relativno odprta. Michels (1962) za razliko od njegovih sodobnikov, ni namenjal toliko poudarka psihološkim karakteristikam posameznika in elite, temveč (hierarhični) organizaciji družbe, ki posamezniku ali celotni eliti omogoča monopolizacijo moči. Sodobne demokracije si po Michelsu ne moremo predstavljati brez organizacije, organizacija pa nujno pomeni oligarhijo. V skladu s tem predpostavlja, da so vse oblike organizacij vodene s strani posameznikov, po ključu družbene organizacije in delitve dela. Vse organizacije so potencialno elitistične in potrebujejo voditelje, ti pa kasneje izkoristijo svoje zmožnosti nadvlade. V organizacijah tako velja »železni zakon oligarhije«. Ker pa elite krožijo, moramo vedno paziti, da v analizi trenutnih elit ne pozabimo tudi na vse tiste elite, ki lahko potencialno prevzamejo oblast.

Ne glede na to, kako razumemo elite, je vsem pristopom skupno to, da je manjšina tista, ki kontrolira družbo. Ne glede na to, kje naj bi se ta elita nahajala (vlada, lobiji, ekonomija, vojska itd.), obstaja prepričanje, da navadni ljudje, ne glede na njihovo številčnost, ne vladajo. Navadni ljudje niso učinkoviti, kar velja tudi za demokracijo, kjer elita vlada praktično brez neodvisnega nadzora. Paradoksalno je torej možen demokratičen elitizem. Za vladanje pa je navadno potrebna posebna doktrina oz. »politična formula«, katera je v javnosti sprejeta. To je množica vrednot in idej, ki so vključene pri rekrutaciji in konsolidaciji določenih elit in nastopajo kot ultimativni instrument nadvlade. To je ideologija.

Na podlagi zapuščine klasičnih elitističnih teoretikov je v 80-tih in 90-tih letih 20. stoletja vzniknila t.i. »nova elitistična paradigma«, ki se je dotaknila tudi sodobnih nacionalnih elit. Tako naj bi razpršene nacionalne elite vodile do nestabilnih režimov, ki se v intervalih izmenjujejo na oblasti v obliki avtoritarnih in demokratičnih vlad. Konsenzualne združene elite pa naj bi tvorile stabilne demokratične režime, tako kot npr. na Švedskem, v Veliki Britaniji ali v ZDA (Higley in Burton 1989). Npr. Dahl (1962) je elite oz. »strukture moči« preučeval

v mestu New Haven v ZDA. Ugotovil je, da ne vlada demokracija, temveč poliarhija, lahko bi rekli tudi pluralizem. S tem je zamajal predpostavke, da obstaja eden center politične moči in dokazal, da je teh centrov mnogo, nobeden pa ni povsem suveren. Sicer lahko odločajo le redki, vendar je sam proces nenehnega pogajanja razpršen med številne elite, končna odločitev pa podvržena presoji javnosti. Vendar je bil Dahlov pluralističen model podvržen številnim kritikam. Napačno je namreč locirati moč v konkretnih odločitvah ali procesu odločanja. Moč se namreč aplicira tudi posredno, skozi ustvarjanje in reprodukcijo družbenih vrednot in institucionalnih praks. Le te lahko omejujejo politične procese samo na tiste teme, ki so za vladajočo elito nepomembne in ne nasprotujejo njihovim interesom. Sistemske in ideološke omejitve pa so ravno ključna raven nadvlade, ki jih je mogoče opaziti tako v primeru nacionalne države, kot globalizacije.

Na to je opozoril npr. Dye (2000, 2002), ki je raziskoval višje družbene razrede in političen vrh ZDA (vse od leta 1972). Tisti, ki zasedajo vrhovne položaje naj bi po njegovem obvladovali ključne programe in aktivnosti vseh pomembnih političnih, ekonomskih, pravnih, izobraževalnih, kulturnih, znanstvenih in javnih institucij. Elita tako kontrolira polovico državne industrije, komunikacij, transporta, bančništva, dve tretjini vsega zavarovalništva in 40 odstotkov sredstev zasebnih fundacij ter univerz. Manj kot 250 članov elite zaseda najbolj vplivne položaje v izvršni, zakonodajni in sodni veji zvezne oblasti, medtem ko zgolj 200 posameznikov obvladuje tri največje televizijske hiše ter večino časnikov. Namesto številnih prepletenih in tekmujočih elit je torej moč opaziti piramido moči. Na vrhu je majhna elita, ki sprejema vse odločitve. Relativno majhen je srednji del, ki ga sestavljajo posamezniki, ki bi jih sicer šteli med elito, torej politiki (senatorji, župani, guvernerji, sodniki, lobisti itd.). Na dnu je množica deprivilegiranih, torej tistih, ki ne morejo nadzorovati in vplivati na odločitve tistih nad sabo.

Podoben pristop so ubrale tudi analize javnopolitičnih omrežij, ki se osredotočajo na različne politične prostore in ravni odločanja (Rhodes 1997). Nekateri tako preučujejo elite na nacionalnem, transnacionalnem in subnacionalnem nivoju, ter prepletenost teh ravni na globalni ravni (Walker 1989). Pristop izhaja iz nekaj osnovnih predpostavk; javne politike so posledica interakcije med javnopolitičnimi omrežji, hierarhičnimi strukturami in trgi. So najpogostejša oblika omrežij, ki vključujejo tesno povezane odločevalske strukture, zaznamovane z omejenim številom privilegiranih udeležencev, ki so v razmerju vzajemnega interesa. Sestavljajo elitni sistem vladanja.

Teorija elite moči slika temno podobo družbe, kjer se velika večina vseh odločitev sprejme na vrhu, znotraj ene elite, posledice pa se kažejo v obliki neenakosti, nepravilnosti in izkoriščanja. Zaradi tega je takrat v javnosti nepričakovana literatura o eliti moči (predvsem Hunter 1953 in Mills 1956) povzročila veliko zanimanja, tudi zunaj sociologije. Mills (1956), verjetno najbolj znan zagovornik tega pristopa, je elito razdelil na tri sfere, iz katerih se rekrutira in v katerih deluje. Prva je politika, torej njen vrh, vključno s predsednikom, njegovim kabinetom in svetovalci; drug vir so ključni lastniki kapitala in direktorji, tretja sfera pa je vojaška elita. Mills se je izogibal uporabi termina vladajočega razreda, saj naj bi le ta bil ekonomski pojem, ki pa ne zaobjema politične, predvsem pa ne vojaške sfere. Vendar to ne bo več držalo, predvsem zaradi tega, ker je pojem vladajočega razreda več kot primeren v sodobnem stanju, kjer ekonomska moč (razred) vlada politično. Tudi zato, ker je Mills preveč pozornosti namenjal vojaški veji elite moči. Seveda so bili takrat pomembni vir moči, predvsem v času po drugi svetovni vojni, vendar njihova vloga ni bila nikdar primerljiva z vlogo politike ali kapitala. Vojaški voditelji so namreč lahko hitro razrešeni s strani politike, v kolikor ne ravna po ukazih, kar je možno opazovati od leta 1960 pa vse do trenutnih vojn, npr. v Iraku (Domhoff 2006). Mills je tudi preveč pozornosti namenjal političnim strankam in podcenjeval moč kongresa ZDA. Dogodki so kasneje dokazovali, da v kolikor obstaja skupen interes, le ta prevlada nad strankarskim, kar je bilo predvsem vidno na sprejemu protidelavske zakonodaje (Gross 1981).

Vseeno še vedno veljajo njegove predpostavke o eliti, ki zaseda glavne državne položaje. Pozicije jim ne dajejo zgolj avtoritete nad vlado, temveč tudi nad finančnim sektorjem, izobraževanjem, socialo, kulturo itd. Elita se krepi tudi zaradi povezav med politično, ekonomsko in vojaško sfero. »Gre za koalicijo generalov v vlogah korporativnih izvršnih direktorjev; politikov, ki se maskirajo v admirale; direktorjev, ki delujejo kot politiki; javnih uslužbencev, ki postanejo majorji; generalov, ki so asistenti uslužbenca kabineta (predsednika), ki je hkrati tudi sam del menedžerske elite« (Mills 1956).

Takšne povezave sicer niso nič novega, saj je država že od nekdaj odvisna od stanja notranjega gospodarstva, iz katerega črpa sredstva za svoje delovanje (včasih predvsem vojne). Zato je vedno spodbujala razmah gospodarstva in se povezovala s trgovci ali bankirji. To je še posebej nazorno v primeru merkantilizma. Na prehodu v kapitalizem in v času kolonializma, so se politiki in kapitalisti zlili v eno interesno združenje. V Veliki Britaniji je vlada varovala trgovce, onemogočala mednarodno konkurenco (trgovske ovire, takse, subvencije itd.), maksimirala izvoz in minimalizirala uvoz. Cilj je bil ustvarjanje dobička, torej pritok zlata in srebra. Dobiček se je v obliki davkov in taks vrnil v

»državo«, preostanek pa so pobrali trgovci (Nester 2000). Markantilizem je bil tako ekonomska vojna, ki se je dopolnjevala vojaško. Hkrati je omogočala vojaško intervencijo (z denarnimi sredstvi). Podobno se sodobne elite dopolnjujejo pri zagotavljanju vzajemnih koristi, zato bi lahko govorili celo o elitnem modelu neo-merkantilizma.

Takšen pristop k iskanju prihodnosti nacionalne države s pomočjo ugotavljanja prevladujočega interesa najmočnejših elit in morebitne tranzicije elit na podlagi spremenjenih ekonomsko političnih okoliščin je smiselno predvsem zaradi dejstva, da je na podoben način nastala tudi nacionalna država. Povezanost elite moči je namreč še posebej opazna v času ogroženosti, npr. v času gospodarskih in političnih kriz ali pa v obdobjih skupnega interesa in priložnosti (torej v času formiranja nacionalne države). Ob procesih nacionalizma, npr. odcepitvenega, se namreč formirajo nove strukture, tudi elitne. Pojavljajo se nove priložnosti kopičenja politične in ekonomske, tudi kulturne moči. Ko gre za nacionalno gibanje, je elita še posebej enotna.

Po drugi strani je problematično dejstvo, da je elitistična teorija primerna podlaga za mnoge teorije zarot (npr. novega svetovnega reda). Vendar je delovanje elit mnogo bolj enostavno, njihove metode pa nič kaj skrivnostne (kar je razvidno tudi iz nacionalizacije držav). Sicer obstajajo primeri ekstremno načrtne in k cilju usmerjene elitizacije držav, npr. v primeru nacizma, vendar po navadi elite ne vodi jasen, določen in dogovorjen skupen cilj. Ne obstaja nek skriven dogovor med skrivnimi člani elite, ki ga dosežejo na skrivnem srečanju na skrivni lokaciji. Bolj razumno je predvidevati, da vodi elito npr. namen ustvarjanja profita. Prav tako ni nujno, da je elita ekstremno pametna, informirana, razsvetljena in daljnovidna. Že preteklost kaže, da so elite pogosto naredile ključne napake, ki so jo kasneje stale svoje elitne pozicije. Mnogokrat so bili njihove odločitve kratkoročne in nepremišljene, npr. plemiči ob francoski in industrijski revoluciji, kralji ob nacionalizaciji, socialisti ob nacifikaciji, nacisti v času 2. svetovne vojne, cerkev ob sekularizaciji itd. Elite niso skrivne, saj jo sestavljajo ljudje na vidnih in javnih pozicijah. Zaradi nujnosti usmerjanja javnega mnenja tudi morajo biti javni. Če obstaja neka dominacija s stran določenega razreda, mora le ta biti skladna z občimi procesi, ki veljajo tudi za druge nivoje družbenega sistema. Vzpon sodobne elite tudi ni posledica točnega plana, nit koncepta določene institucije. Podobno, kot to velja za nacionalizem (npr. modernizacija, globalizacija), pa je posledica določenih strukturnih sprememb, npr. globalizacijskih ali kapitalističnih. Takrat so se seveda lahko pojavili določeni plani po usmerjanju dogodkov in poteka razvoja družbe, podobno kot so nacionalisti sprejeli nacionalistično propagando in nacionalizirali ideološke aparate države. Nacionalizem ni zarota, čeprav je

zgodovina nacionalizma mnogokrat tudi zgodovina partikularnih elit in njihovih zarot. Kot pravi Hofstadter (1955, 71–72): »Obstaja razlika med lociranjem zarot v zgodovini in trditvijo, da je celotna zgodovina ena sama zarota.«

Elite torej ne delujejo kot skrivne skupine ali »bratovščine«. V večini primerov elita spoštuje človekove pravice, zakone in pravila ter deluje javno. Ni ekskluzivna, čeprav je članstvo omejeno in relativno zaprto. Ni diktatura ter se ne upira na tajno policijo in teror. Predvsem zato, ker ji to ni potrebno. Njena moč namreč izhaja iz zasedanja visokih položajev ter deljenih vrednot in prepričanj. Le držanje pozicij namreč ni dovolj, da je elita učinkovita. Vsaj enako pomemben je njihov skupen pogled na svet ter zmožnost ter želja po delovanju v smeri skupnega cilja. Mills (1956) tako trdi, da skupni interesi zasenčijo individualne, to pa omogoča eliti enotnost ter posledično vladanje. Brez skupne ideologije tako njihovo vladanje ne bi bilo mogoče. Tako zaradi notranje kohezije, kot zaradi njene moči legitimiranja splošnega stanja (aktualnega) elitizma. Njihove skupne ideje in vrednote izhajajo iz podobnih virov ideološke indoktrinacije, npr. sledenja skupnim medijem, branja istih časopisov, združenja v istih klubih, življenja v istih soseskah, obiskovanja istih šol in univerz itd. Skupaj delajo in se med seboj združijo, zaposlujejo eden drugega ter se medsebojno poročajo. Poenostavljeno rečeno, delijo isti način življenja, kar pomeni tudi, da se njihovi kontakti vzajemno krepijo. Podvrženi so istim specifičnim socializacijskim procesom in ideološkim aparatom, tako države, kot same elite. Posledično delujejo skupaj kot elita moči. Obstaja določena privlačnost med elito, kar ne pomeni, da med čisto vsemi člani, temveč med zadostno večino, da se oblikuje določena stopnja zavesti in enotnosti.

Morda v tem kontekstu niti ne gre toliko za specifične ekonomske interese, temveč za občutek identifikacije s korporativnim elitnim svetom, v skladu s človekovim hrepenenjem po ugledu in moči. Pri tem torej ne gre samo za odločanje in vladanje, temveč za prevzemanje identitete, kar sovпада z ideološko pogojenostjo elit. Vrednote so torej pomembno sredstvo krepitve elit. Za Domhoffa (1970, 2005) so npr. ženske v zgornjem razredu modne ikone, zavetnice kulture, direktorice človekoljubnih organizacij, predvsem pa vzdržujejo družbene aktivnosti, ki ohranjajo zgornji razred. Sodelujejo v aktivnostih, ki ohranjajo stabilnost svoje razreda in celotne družbe. Neposreden učinek je sicer neizmerljiv, saj prispeva elita tudi k reprodukciji družbenih razmerij, na katerih temelji. »Oblikujejo npr. modne trende in okus« (Domhoff 1970, 33). Curtis (1973) podobno meni, da elite, s tem ko ustanavljajo in podpirajo galerije in muzeje, opere, simfonije, bolnice, raziskave, parke, izobraževalne institucije ter veliko večino dobrodelnih prizadevanj, popularizirajo določene aktivnosti pred drugimi, s tem pa učinkujejo na lokalne

in nacionalne kulturne, zdravstvene in izobraževalne prioritete na načine, kot navadne osebe ne bi mogle. »Pogoji, povezani z določenim razredom, ustvarjajo »habitus«; sistem trajnih in prenosljivih dispozicij, strukturiranih struktur, ki delujejo kot strukturirajoče strukture, torej kot principi, ki generirajo in organizirajo prakse in predstave, ki so lahko objektivno prilagojene njihovim ciljem, ne da bi predpostavili zavedno zasledovanje ciljev ali kazali na obvladovanje postopkov, potrebnih za njihovo dosego« (James 2006, 55).

Mills (1956) se je odmaknil od klasičnih pluralističnih in marksističnih debat in pokazal, da so moderne strukture moči kompleksna mešanica organizacijskih in razrednih faktorjev, ki imajo korenine v preletenih ekonomskih, političnih, vojaških in ideoloških omrežjih (Mann 1986, Mills 1956). Od teh sta v sodobnih konstelacijah moči pomembni predvsem ekonomska in politična. Ključna je medsebojna prepletenost med samimi korporacijami, npr. prepletenost direktorjev. Raziskave potrjujejo tezo o tej tesni povezanosti, tako lahko govorimo o »notranjem krogu« ljudi ali o »korporativni skupnosti« (npr. Domhoff 2005, Mariolis 1975). K tej korporativni koheziji prispevajo tudi bogate družine, bankirji in odvetniki, ki si delijo skupno lastništvo delnic, s tem pa skupne interese (Mizruchi 1983, Mintz in Schwartz 1985). Gre tudi za t.i. proces oblikovanja mnenj, ki poteka preko donacij. TNP v povezavi s podjetji za odnose z javnostmi tako vplivajo na organizacije, ki pokrivajo civilno družbo. Finančna pomoč okrepi politične zahteve, ki jih naslavljajo npr. največje in najmočnejša TNP. Ta pritisk pa se krepi vzporedno z neposrednimi pritiski preko ljudi, ki jih v teh organizacijah ta podjetja zaposlujejo, npr. na mestih častnih članov, nadzornikov ali kot izvršne direktorje (Moore et al. 2003).

Vzorci povezanih menedžerjev pa podpirajo tudi tezo o vlogi bank, ki nastopajo kot ključne institucije, ki usmerjajo korporativno odločanje, pa tudi družbene procese. Finančne institucije, predvsem velike banke, v povezavi z zavarovalnicami, formirajo »hegemonijo bank« (Mintz in Schwartz 1985). Skupna vlaganja namreč presegajo medsebojno konkurenco. Močna podobnost med investicijskimi portfelji in skupna mreža (vzorcev) finančnih tokov (npr. investicij) še dodatno konsolidirajo vzajemne interese. Tako banke nastopajo tudi kot blažilniki napetosti oz. kot mediatorji konfliktov znotraj elite. Njihova ključna vloga se je pokazala tudi v času krize. Pred njo so banke dosegle deregulacijo svojih poslovnih procesov, s tem pa omogočile špekulacije z visoko stopnjo dobička. Po zlomu nevzdržnega sistema pa je retoriko svobodnega trga zamenjala retorika državne pomoči in državne odgovornosti za rešitev bank, ki naj bi bile prevelike, da bi lahko propadle. Opazna je bila odsotnost vsakršne politične in ideološke konsistentnosti, kot edina konstanta pa se je pokazal interes bank ter njihova politična moč. Tako so se v ZDA, v času nedavne

gospodarske krize, banke reševale brezpogojno, v Veliki Britaniji pa je bila državna pomoč pogojena le z delno socializacijo lastništva. Različne odzive na primerljive težave lahko tako razložimo z relativno državno močjo in stopnjo povezanosti politike in kapitala (povezanost elit). Nekatere politične institucije so tako bolj uspešne pri brzdanju moči kapitala (Acemoglu in Robinson 2012). Še najmanj očitno v ZDA.

Wright (2014) pojasnjuje, da so ZDA sicer že od nekdaj korporacijam prijazna država. Že do leta 1860 so Američani ustanovili preko 22.000 korporacij, zato imenuje ZDA narod korporacij. Primerja tudi način organiziranja države in korporacije, ki naj bi bil primerljiv. Derber (2000) pa (zanimivo v istoimenski knjigi) opisuje sodobne premike v razmerju med korporacijami in državo. Korporacije naj bi nenadzorovano oblikovale naša življenja; kako delamo, služimo, kupujemo, prodajamo, mislimo itd. Korporacije se širijo in obenem postajajo vitke. Hkrati imajo vedno več vpliva na prenašanje informacij, novic, zabave, dela, prihrankov itd., s tem pa na kontrolo državljanskega vsakdana.

Seveda pa bi banke, posledično tudi velike korporacije, težko sledile svojim interesom in narekivale način življenja, v kolikor se njihovi interesi ne bi udeležili v javnih politikah. To je ključni korak elitizacije družbe, saj med interesi kapitala in interesi državljanov, reduciranih na raven potrošnika, stojijo agregatni interesi v obliki države. Zakonodaja je tista, ki regulira razmerja med temi interesi. Za moderne države je torej ključno razmerje med političnim aparatom, ki naj bi branil interese vseh državljanov in elito, ki predstavlja le majhen delež prebivalstva, vendar ima nesorazmerno veliko moči in posledično vpliva na delovanje in odločanje »politike« (predvsem vlade in parlamenta). To je tudi raven, ki je ključna za razumevanje razmerja med nacionalnimi in ne-nacionalnimi (nacionalnimi in zasebnimi) interesi, posledično za razmerje med nacionalno državo in globalizacijo.

Konkurenca med ekonomskimi in političnimi elitami je stara realnost, sedaj pa se elite vedno bolj povezujejo v prepletena omrežja, preko katerih nadzorujejo javne debate in oblikujejo »dnevni red«, kasneje pa jih v procesu uzakonjanja tudi usmerjajo v svoj prid. Obstajajo posebni interesi (npr. nižanje obdavčitve, deregulacija), ki jih elita brani s pomočjo lobistov, odvetnikov in trgovinskih združenj, s fokusom na kongresnih odborih in državnih agencijah. Elita pomaga pri oblikovanju zakonodaje po svoji meri, kasneje pa s pomočjo oblikovanja javnega mnenja usmerja tudi sprejem te zakonodaje. Ne nazadnje ima elita tudi vpliv na proces izbire političnih kandidatov. Torej vpliva na izvolitev specifičnih kandidatov, na ostale pa vrši pritisk v obliki lobiranja. Kontrolira pa tudi politično agendo in javno mnenje. S tem pristopom je uspelo raziskovalcem tudi

razložiti kako so se razvijale ključne vladne iniciative 20. stoletja, od (proti)delavske zakonodaje, mednarodne trgovine, socialne varnosti itd. Pa tudi razrast vladnih agencij, npr. Federal Reserve Bank, Federal Trade Commission, Office of Management and Budget, National Recovery Administration itd. Te agencije so se pokazale kot pomemben del omrežja, zato naj bi 80% direktorjev agencij in vodilnih uradnikov v preteklosti delalo tudi za interesne skupine v zasebnem sektorju. »Proces selekcije kandidatov« (Burnham 1960) dodatno pojasnjuje, kako se izbirajo politični funkcionarji v skladu z »posebnimi interesi« in procesi planiranja dnevnega reda javnih politik. Številni podatki kažejo, da je financiranje političnih kampanj pomemben del uveljavljanja interesov najmočnejših (Alexander 1992, Clawson in drugi 1998). To je del lobiranja, točneje lobiranja na visokem nivoju, ki se usmerja na najvišje politične kroge, preko osebnih povezav, združenj, klubov, odborov itd. Zato je tudi lobiranje na najvišji ravni tako učinkovito, saj ostaja znotraj kroga elite. To dopolnjuje lobiranje na nižjem nivoju, npr. na ravni uradnikov in kongresnikov, ki delujejo v specifičnih odborih. Vse to povzema trditev, da obstaja med člani elite konsenz o ključnih družbenih vprašanjih, npr. nižanju davkov, privatizaciji, povečevanju obsega globalne trgovine, odpravi državnih aktivnosti, npr. socialne varnosti, predvsem pa ohranjanju aktualnih razmerij moči.

Še posebej zanimivo je dejstvo, da se hipoteze in ugotovitve, katere so stare več desetletij, še vedno potrjujejo in dokazujejo. Tudi Mills (1956) je še po več kot pol stoletja vedno aktualen. Še vedno so namreč glavni igralci in dobičkarji kapitalizma kapitalisti, ki jih vodijo menedžerji velikih korporacij ter finančne institucije, ki je veljajo za ključno gonilno silo elite moči. Še vedno je tudi moč opaziti ekstremno cirkulacijo elit med korporacijami, odvetniškimi in lobističnimi podjetji, agencijami, kongresom, vojaškimi strukturami, univerzami itd. Še posebej se je okrepila vloga investorjev in odvetnikov, saj krožijo med elito in povezujejo njene člene. So posredniki med politično in ekonomsko sfero, organizatorji in združevalci korporativnega sveta. »Če identificiraš odvetnika, ki ureja delo investicijskega bankirja, identificiraš ključnega člana elite moči« (Mills 1956). Če se počasi nakazuje oblika razmerja moči med politiko in kapitalom, pa ta člen elite doda novo dimenzijo lobista, ki nastopa v vlogi posrednika. Zato bi se lahko celo vprašali, ali niso morda celo posredniki tisti, ki so prevzeli nacionalne države, kar je še poseben paradoks. V tej smeri gre tudi raziskovanje t.i. menedžerskega kapitalizma, kjer se formira tehno-struktura (Galbraith 1967), ki zajema menedžerje podjetij s ključnim vplivom na gospodarstvo. Tako naj bi menedžerji, njihovi pomočniki in svetovalci, pa tudi odvetniki in znanstveniki v procesu odločanja pridobili več moči kot sami lastniki (delničarji). Le malo trendov naj bi tako močno zamajalo temelje svobodne družbe, kot »sledenje

menedžerjev enemu interesu, vrednoti in cilju, namreč interesu po dobičku in čim večjem ustvarjanju profita za delničarje» (Galbraith 2007, 142).

Interesi javnosti so v svetu elite po navadi zanemarljivi. V povezavi z njihovim vplivom in močjo, ki se kaže kot strateška in hierarhična dominacija nad sindikati, združenji civilne družbe, organizacijami srednjega razreda in celo političnimi strankami ter kongresom, njihovi interesi nadvladajo interese, npr. liberalnih in delavskih družbenih struktur. Državne javne politike so javne politike elite. Če se na državnem nivoju odloča o prihodnosti države in družbe, je namreč elita tista, ki odloča. To pa pomeni tudi, da je v tem kontekstu tudi državna, nacionalna politika podvržena interesom elite. Čeprav je organizirana na nacionalnem nivoju, ne gre nujno za »nacionalni interes«, ki je sicer ideološka floskula »par excellence«. Elite sledijo svojim interesom, in če so ti globalni, bodo tudi javne politike naravnane globalno. Zato je elitizem na teoretski ravni primeren pristop k analizi procesov globalizacije in nacionalizma. Odmika se namreč od državo-centrične logike poosebljene nacionalne države, ki sledi »svojim« interesom. Državo res formiramo državljani, ljudje, vodijo pa jo elite, v skladu s svojim interesom, npr. ekonomskim, razrednim ali skupinskim. Tudi Reich (1991) je že pred petindvajsetimi leti pisal o skupini visoko plačanih uradnikov, ki so visoko cenjeni in se selijo na globalni ravni ter posledično o težavah, ki jih povzroča dejstvo, da ta elita ni lojalno nobeni družbeni skupini (tudi ne nacionalni), običajni državljani pa so še vedno ujetniki svoje nacionalne države.

Ne obstaja nacionalni interes, temveč le interesi posameznikov in različnih družbenih skupin, med katerimi prevladujejo elitni. Če so le ti hkrati nacionalni, kot npr. v merkantilizmu, je to zgolj slučaj. Če v spremenjenem globalnem stanju (npr. neoliberalnega) kapitalizma interesi spremenijo okoliščine, se temu prilagodijo tudi taktike. Zanimanje elite se npr. preusmeri na tuje trge, tuje dobavitelje, investicije v tujini, izvoz industrijske proizvodnje, predvsem na globalno iskanje najvišjih stopenj profita. To pa lahko tudi pomeni, da bo, v kolikor so njeni interesi postali globalni, ta elita poskušala globalizirati nacionalno državo.

Če je modernizacija (tudi v tehnološkem smislu) povzročila epohalne družbene spremembe, to velja tudi za obdobje t.i. post-modernizacije. In če so takratne okoliščine izkoristile (zavedno in nezavedno) nove družbene elite, to velja tudi za sodobni čas. Nove priložnosti in nova »pravila igre« pomenijo prihod novih igralcev. Te spremembe pa se, tako kot že mnogokrat pred tem, odsevajo tudi v spremembah na simbolni, duhovni, identitetni, diskurzivni (itd.) ravni. Ker sta simbolna in materialna raven nerazdružljivo povezani, se dopolnjujeta in

vzajemno krepita. Tudi z namenom, torej načrtno s pomočjo ideologije, saj se nove elite borijo za širitev specifičnih idej o svetu, ki jim ustreza in koristi. Nedržavne, ekonomske elite izrivajo klasične nacionalne politične elite. Globalističen preobrat je sledil ideološki preobrazbi s pomočjo korporacij, medijev, institucij civilne družbe; univerz, šol, cerkve in profesionalnih združenj. »Dolgi pohod neoliberalnih idej skozi te institucije, z organizacijo »think-tankov« s korporativnim financiranjem, pridobitev intelektualcev k neoliberalnim idejam itd., je ustvaril okolje mnenj za podporo neoliberalizmu, ki je postal v sodobnem svetu ekskluzivni garant svobode. Ta gibanja so bila kasneje konsolidirana s pomočjo političnih strank in držav« (Harvey 2005, 40). Ideologija neoliberalizma se je tako postopoma globalizirala. In obratno: Globalizem se je politiziral in materializiral, npr. skozi privatizacijo, deregulacijo, evropeizacijo, razvojne pomoči, neenakost, vojne, terorizem itd.

Čeprav se vsakokratna oblast prikazuje kot preseganje »naravnega stanja«, »boja vseh proti vsem«, so tudi sodobni sistemi vladanja le sofisticirani »koncepti hegemonije« (Gramsci 1971), sodobni »boj elite proti večini«. Ne nadomeščajo nasilja, temveč so sami nasilni načini legitimacije oblasti.

4.13 Denacionalizacija elit

V iskanju centrov moči, ki usmerjajo tok zgodovine in njihovih vplivov na obstoj nacionalnega interesa (oz. interesa elit po nacionalnem), je potrebno izpolniti že ugotovljen pogoj: pokazati je potrebno, da so se novi centri moči, ki državam odvzemajo moč, konsolidirali. Da se torej krepijo ekonomsko-politični akterji na nadnacionalni ravni, predvsem v ekonomski/finančni sferi in da nedržavne, ekonomske elite izrivajo ali absorbirajo klasične politične elite, predvsem nacionalne.

S prihodom »novih elit« prehaja (posledično in vzročno) tudi družbeno politična moč na druge lokacije. V času globalizacije naj bi bila npr. ta moč ločena od politike (Bauman 1999, Strange 1996). Vendar nam teorija elit moči kaže, da je »ločitev moči od politike« relativna, saj gre za elite moči, ki vključujejo tako kapital, kot politiko. Gre za eno elito, znotraj katere ima »t.i. politika« vedno pomembno pozicijo pri sprejemanju odločitev. Zato je potrebno prehod moči razumeti le kot notranjo prerazporeditev relativne moči znotraj elite. Kot prerazporejanje teže znotraj navzven homogene skupine, katere skupna teža se neustavljivo veča. Še bolje pa je, če jo razumemo kot odziv enotne elite na spremenjeno okolje, zaradi katerega se je tudi elita prelevila in na novo

konsolidirala. Elita moči se je tako samo transformirala in, ker je že sicer prepustna, re-definirala svoje članstvo tako, da ga je prilagodila novim zahtevam, npr. globalizacijskih trendov. Pri tem je elita zaradi potrebe spremenila svojo ideologijo oz. paradigmo, kar je dodatno predrugačilo njeno podobo. Kar pa je pomembno v kontekstu razmerja med elito in ne-elito, elita je ostala v osnovi nespremenjena oz. se je njena relativna moč povečala. Zato je analizo prehoda moči potrebno razumeti v okvirih ene in enotne elite, kot relativno moč v procesu uveljavljanja njenih interesov. Interesi političnega dela elite so podobni (ne identični) interesom ekonomskega dela, razlika je samo v dokaj majhni spremembi notranjega ravnotežja moči in obsega ter intenzivnosti delovanja skupne moči. Politična elita je vedno delovala usklajeno z ekonomsko, vendar so npr. opazne razlike v koncentraciji moči med fašističnimi (korporativizem), komunističnimi (jugoslovansko samoupravljanje) in skrajno liberalnimi kapitalističnimi režimi (t.i. »banana republikami« Srednje Amerike). To velja tudi, če primerjamo različne časovne intervale.

Že Mills (1958) je na primeru ZDA raziskoval razvoj elit, kar je še posebej pomembno glede na relativno nespremenljivost političnega sistema ZDA oz. njeno ideološko konstantnost, v najširšem smislu (in npr. v primerjavi z Evropo). ZDA so primerne za analizo elit tudi zaradi tega, ker so sodobne (npr. ekonomske) elite locirane predvsem v ZDA, ki veljajo tako ekonomsko (še posebej finančno), kot tudi vojaško, kulturno in predvsem ideološko za svetovno velesilo oz. globalni hegemon. Večina svetovnega dogajanja je tako prežeta z ameriško ideologijo, čeprav npr. nacionalizmi to prekrivajo (npr. v Rusiji ali na Kitajskem). Če svet obvladujejo elite, so te tako ali drugače in v največji meri locirane ravno v ZDA. Mills (1958, 269) je v ZDA evidentiral pet obdobij v razvoju elit.

1. Do padca »kongresnih klik« leta 1824²⁴ je politično centralizirana družba temeljila na starih družinah, ki so pod krono delovale v vladi. Vplivne družine so sodelovale v revoluciji, pomagale pri formaciji države (tudi ustavah) in nacije, služile v vojski, kadrovale v državnih organih itd. Bile so uspešne kot trgovci, lastniki manufaktur, odvetniki in uradniki. Družbeno življenje, tako institucionalno, kot vojaško in politično je sovpadalo in vplivni politiki so prav tako obvladovali ekonomijo (in obratno).
2. V zgodnjem 19. stoletju je elita postala pluralna množica visoko pozicioniranih skupin, ki so bile le rahlo povezane, čeprav so se prepletale. Nobena izmed njih ni kontrolirala centralne (državne) moči,

²⁴ Do takrat so kandidate za predsednika ZDA nominirali v kongresu.

niti ekonomske. Ekonomski status je bil superioren političnemu in družbenemu, velika večina ekonomske elite se je tudi politično angažirala. V tem času (pribl. med predsedovanji Jeffersona in Lincolna) je bila elita najmanj povezana. Doba se je končala z razdelitvijo severnega in južnega »tipa« elite. Po vnovičnem združenju so se oblikovale institucije, ki so presegle vse dotedanje centralizacije, s tem pa se je centralizirala tudi elita. Po 1. svetovni vojni se je elita dodatno povezala, takrat pa se je končalo tudi obdobje t.i. romantičnega pluralizma.

3. Nadvlada korporativne ekonomske moči se je začela približno leta 1866, s kongresnimi volitvami, konsolidirala pa z odločitvijo vrhovnega sodišča, ki je odločilo, da 14. ustavni amandma brani tudi korporacije. Takrat se je začela tranzicija moči od vlade k zasebnim podjetjem. V času razraščanja korupcije so lahko korporacije enostavno podkupile sodnike in senatorje. Z dobički, večjimi od mnogih držav (in prav takšnim številom zaposlenih) so korporacije kontrolirale politične stranke in »kupovalе zakone«. Moč zasebnega kapitala je zasenčila javno politično moč, zato je ekonomski del elite zasenčil političnega.
4. »New Deal« ni obrnil trenda in s tem razmerij med ekonomijo in politiko, je pa znotraj politične arene, pa tudi korporativne, ustvaril tekmovalne centre, ki so konkurirali menedžerski korporativni eliti. Ko so ekonomski ukrepi »New deala« pridobivali na politični podpori, se je ekonomska elita, ki se je pred tem bojevala proti širitvi države, enostavno priključila trendom. S tem pa kasneje prevzela institucije »New deala«, proti katerim se je pred tem borila. Ob boju med »malimi« in »velikimi« ekonomskimi akterji se je pojavil tudi političen boj med organiziranim in neorganiziranim delom. Nove sile so sicer vzniknile pod političnim mentorstvom, vendar so vseeno, prvič v zgodovini, ideje socialne zakonodaje in interesi nižjih razredov postali del javnopolitičnega diskurza. Trideseta leta 20. stoletja so bila zato obdobje politike. Moč korporacij sicer ni bila odpravljena, je pa bila dopolnjena. Elito in državo so tako vodili »pravi politiki« in ne menedžerji ali vojaški funkcionarji, ki so postali politiki. »New deal« lahko zato opišemo kot ravnotežje moči med različnimi interesnimi skupinami. Javne politike so bile rezultat političnih pogajanj v državnem vrhu. Pojavila se je socialna država, ki je zamenjala t.i. »laissez-faire« državo. Država ni bila nevtralna zato, ker ne bi favorizirala interesnih skupin, temveč zato, ker je nudila ugodnosti vsem interesnim skupinam.

5. Po tem obdobju so ZDA stopile v čas formalne politične demokracije, vsekakor pa ne v čas dejanske demokratične družbe. Medsebojna povezanost ekonomije in politike je dosegla nove razsežnosti, ko se je razrasla izvršilna veja oblasti, vključno z vladnimi agencijami, ki »nadzorujejo« ekonomijo. Čeprav se je na nek način s tem država razširila, pa v praksi to pomeni, da so korporacije spet pridobile politično moč.

Od Millsove klasifikacije je sicer minilo že pol stoletja, vendar nič na kaže na to, da so se osnovna razmerja spremenila. Tudi novejša analize (Dye 2002, Higley in Burton 2006) namreč ugotavljajo stanje, primerljivo s tedanjim (npr. odločilno vlogo politikov, odvetnikov in bankirjev). Wedel (2009) tako govori o t.i. »eliti v senci«, torej specifičnem delu elite, ki bi se naj razrasel v preteklih desetletjih in se izmikal tradicionalnim mehanizmom politične odgovornosti. Člani elite igrajo številne in prepletene vloge, npr. nekateri posamezniki hkrati kot vladni svetovalci, analitiki javnih politik in svetovalci podjetjem; pojavljajo se v medijih, hkrati pa ne moremo zaradi tega nikdar vedeti, čigave interese v resnici zastopajo. Če se vlade in administracije zamenjujejo, pa npr. finančni igralci (npr. »brokerji«) ostajajo in se pojavljajo tam, kjer je potrebno. Posredno in neposredno odločajo o javnih politikah, brez kakršnih koli javnih in demokratičnih »vhodnih informacij« ali kontrole. Ker se gibljejo med mnogimi sferami vpliva, se izmikajo vladnim pravilom odgovornosti ter ekonomskim pravilom konkurence in tekmovalnosti. »Od harvardskih ekonomistov, ki so pomagali privatizirati post-sovjetsko Rusijo in neo-konservativcev, ki so pomagali privatizirati ameriško zunanjo politiko v zadnjih trideset letih, do manj znanih globalnih operativcev, so ti igralci premostili meje med državnim in zasebnim, med birokracijo in trgom. Ta nova »pasma«, ne da bi večina to opazila, nenehno povečuje svoj vpliv (Wedel 2009). So manj transparentni in manj odgovorni, kot njim predhodne elite, zato smo sedaj v mnogo bolj nevarnem času, kjer še najbolj trpi ravno demokracija. Hkrati pa, kar je še najbolj paradoksalno, tudi prosti trg, saj si elite ne želijo ključne lastnosti tržne ekonomije - konkurence. So za medsebojno povezanost države in zasebne sfere, pri tem pa državo izrabljajo za izkoriščanje prednosti trga (Wedel 2010a).

To je pomembna ugotovitev, ki pojasni interesno orientacijo elite, pri čemer je ideologija (npr. neoliberalna) drugotnega pomena in nastopa zgolj v vlogi ideološkega mehanizma. Je v funkciji legitimacije, ustvarjanja videza in instrument usmerjanja javnosti, pri čemer ni nujno, da se dejansko udejanja, predvsem pa ne v čisti obliki. Je pa res, da elita nikdar ni delovala po logiki in po zapovedih lastne ideologije, na podlagi katere se je formirala (npr. anti-socialistična komunistična elita ali z grehi in bogastvom prepojena verska elita). Moč, ki se centralizira in koncentrira v rokah elite, pa ni nujno samo moč

odločanja. Informatizacija družbe je npr. začela trend elitizacije, kjer se tudi informacije vedno bolj privatizirajo, npr. prenašajo na pogodbenike, kar je še posebej nesmiselno v času, ko vlade izgubljajo pregled nad vedno bolj kompleksnim okoljem. Ugrabljene informacije in moč, ki jih obdaja, so lahko uporabljene pri zasebnih aktivnostih, politični odločevalci pa zaradi selekcioniranih relevantnih informacij težko presojujejo smiselnost lastnih ukrepov. To ima daljnosežne posledice (bolj kot npr. najemanje varnostnih sil v Iraku) saj so s tem zasebni akterji prevzeli nekdanje inherentne funkcije vlade, ki so ključne pri zagotavljanju npr. blaginje. »Vlada, ki ne ve, kaj se dogaja, ne more biti učinkovita. Še več, zaradi tega je ranljiva na vseh frontah« (Wedel 2010b).

Pomemben del tega dogajanja so t.i. epistemološke skupnosti, ki jih lahko opišemo kot javnopolitične elite, ki jo sestavljajo naravoslovni in družboslovni znanstveniki ali posamezniki, ki naj bi posedovali relevantno javnopolitično znanje. So tesno povezane z mednarodnimi režimi, saj izrabljajo svoje znanje za promocijo globalne zavesti, evidentiranje določenih problemov in nudenje možnih rešitev. Neformalno članstvo je omejeno in se zaradi specifičnih prepričanj glede alternativ in pristopov filtrira z ideološkimi kriteriji. V realnosti potekajo vojne ideje oz. nenehna pogajanja in tekmovanja med različnimi epistemološkimi skupnostmi. Tudi odločevalci so postali odvisni od znanstvenih resursov in veščin teh skupnosti (Haas 1992). Lahko bi tudi rekli, da gre za vojne med različnimi znanstvenimi in ideološkimi paradigmami, ki sooblikujejo delovanje elit, kar ni sicer nič novega (npr. razsvetljenstvo proti rimskokatoliški cerkvi).

Pojavljajo se tudi bolj optimistični pristopi k elitam, ki pa prav tako, sicer na drugačen način, dokazujejo isto realnost. Primer je neo-pluralističen pristop, ki naj bi popravil pomanjkljivosti njemu predhodnega pluralističnega. Lindblom (1977) je tako ugotovil, da vlade v kapitalističnih družbah enostavno potrebujejo močno gospodarstvo, da lahko uspevajo. Zato so odločitve vedno v prid ekonomski sferi, hkrati so tudi prepuščene ekonomskim akterjem. »Vsak vladni uslužbenec, ki razume potrebe in odgovornosti, ki izhajajo iz tržno orientiranega sistema, bo podjetnikov zagotovil privilegirano pozicijo. Ne rabi biti podkupljen ali prisiljen, saj razume, da je odgovornost v rokah države in podjetij, ki morajo sodelovati, da sistem deluje, mnogokrat pa se mora vlada celo podrediti« (Lindblom 1977, 175). Sicer gre takšna teorija sumljivo v smeri opravičevanja elit in neoliberalnih teženj, vendar vseeno kaže na trende, ki so resnični. Namreč na stanje tržne ekonomije, ki je globalno povezano in soodvisno do te mere, da onemogoča posameznim državam (in še bolj politikom), da bi se diferencirale ali delovale proti zakonitostim globalnega trga. Umik v izolacijo je nemogoč, zato morajo države pristati na pravila igre, vključno z meddržavnim tekmovanjem za

omejene vire, »kompetitivnim« nižanjem stroškov dela in okoljskih standardov itd. Vse v želji po TNI ali ugodnih posojilih. Države so vedno bolj globalizirane (v tehnološkem, kulturnem in ideološkem smislu), zato so soodvisne, glede na veliko število globalnih akterjev pa je večina držav predvsem odvisnih. Podvržene so političnim in diskurzivnim vplivom, ki so za države resnični in neizogibni, saj izhajajo iz resničnih ekonomskih pogojev in omejitev. Simbolna in materialna dimenzija sta združeni v konglomerat globalizma in globalizacije, predvsem pa neoliberalnega kapitalizma, ki se je globalno razširil in lokalno zasidral do te mere, da je (vsaj za posamezne, npr. državne politične akterje) neizbežen. Ravno zaradi normativne hegemonije je tudi uspešen. Ker hkrati ustreza elitam, ki obvladujejo globalno ekonomijo (še posebej mednarodne finance) in odločitve politikov najmočnejših držav, niti ni za pričakovati, da bi se države aktivno upirale.

Vedno bolj postaja jasno, da se je globalni kapitalističen sistem s pomočjo ideologije in elit razrasel do te mere, da postaja ireverzibilen. Točneje, ustvarja videz brezizhodnosti in »konca zgodovine«, kar je sicer cilj vsake ideologije. Svet se je spremenil, temu pa so se logično prilagodile tudi elite. Če je bila perspektiva »hladne vojne« delitev, je sodobna globalizacijska perspektiva integracija. Če je bil simbol hladne vojne zid, je sodoben globalizacijski simbol medmrežje. Če je bil pravni akt hladne vojne mednarodna pogodba, je sedaj posel. Če je bila merska enota teža, je sedaj hitrost (Friedman 2012, 8).

V času pospešene globalizacije družbeni in tehnološki procesi vedno hitreje spreminjajo okolje, s tem pa tudi razmere, znotraj katerih se formirajo in reproducirajo elite. Kapitalističen sistem je ohranil temeljna razmerja med elitami in ne-elitami, vendar se poraja vprašanje, kakšne posledice je pustil specifičen tip kapitalizma, t.i. neoliberalističen globalističen kapitalizem. Globalizacijski procesi in ideje prostega trga sicer niso nova realnost, zato sodobna razmerja niso nujno nova razmerja, spomnimo se samo na skrajno elitizirano, rasistično, sužnjelastniško, merkantilistično globalno trgovino iz časa kolonializma. Zasebni interesi po maksimalnem dobičku, popolnoma svobodni in deregulirani globalni trgovini, geopolitičnem in razrednem (tudi rasnem) izkoriščanju itd., so del kapitalizma samega, prav tako del ekonomskih elit; njihov konstitutivni del. Vendar, ali so kvantitativne globalizacijske spremembe spremenile tudi delovanje elit, oz. ali se je pojavila tudi globalna elita, ki ji bolj ustreza globalen ne-nacionalen prostor?

Rothkopf (2008) v svoji raziskavi potrjuje, da obstaja t.i. »super-razred«, ki označuje globalno elito. Nobena skupina namreč ni tako globalizirana in nobena druga skupina nima toliko vpliva na potek globalizacije. Kriterij analize moči, ki

naj bi jo elita posedovala, je bil vpliv na odločanje, posredno vpliv na življenje velike večine svetovnega prebivalstva. Rezultati so pokazali, da to globalno elito sestavlja približno 6600 posameznikov, kar pomeni eden član elite na milijon prebivalcev sveta. Po identifikaciji te skupine se je npr. izkazalo, da jo sestavlja 94 odstotkov moških, 61 odstotkov pa jih živi na eni izmed strani Atlantika. Vendar se pospešeno večja število članov iz Azije, kar je skladno s spremembami sodobne ekonomske gravitacije. Povprečna starost je 58 let, večina je belcev, po večini pa jo sestavljajo ljudje, povezani s finančnimi organizacijami. V prejšnjih obdobjih je večji odstotek članov deloval v javnem sektorju, torej je opazna krepitev zasebnega sektorja. Tretjina elite se je šolala na eni izmed dvajsetih univerz. To je tudi okolje, kjer se začnejo formirati elitna omrežja, ki so sicer ključna funkcija elite, saj omogočajo dostop do informacij in nudijo prostor za dogovore. Hkrati je s prehodom moči na zasebni sektor opazna koncentracija moči v rokah vedno manjšega števila ljudi. Ta proces je tudi sorazmeren z močjo korporacij. V času Millsa je obrambni proračun ZDA presegal seštevke letnega prometa največjih korporacij, dandanes pa predstavlja npr. polovico prometa Exxona ali Wal-Marta. Prešli smo torej v obdobje korporacij, kjer največjih 250 podjetij ustvarja tretjino svetovnega BDP. 2000 največjih podjetij zaposluje 70 milijonov ljudi, posredno pa vpliva na življenje pol milijarde (od teh podjetij odvisnih) ljudi. Če prištejemo z njimi povezana podjetja, pridemo do 1 milijarde ljudi, ki so odvisni od odločitev 2000 direktorjev. Polovica svetovnega prebivalstva živi z manj kot 2 dolarjema na dan, od dveh milijard, ki imajo vsaj približno normalne prihodke in življenjski standard, jih je torej polovica tako ali drugače povezana in odvisna od teh TNP (Rothkopf 2008). Morda je situacija poenostavljena, vendar gre logika razmišljanja in sklepanja v zanimivo smer.

Pomembno pa je tudi, da so TNP ali korporacije v resnici postnacionalna podjetja ali celo anti-nacionalna podjetja, saj se odrekajo vsakršni ideji nacionalnosti, ki jih časovno in prostorsko omejuje. Njihovi kupci namreč niso pripadniki določenega naroda, temveč pripadniki univerzalnega klana potrošnikov (Barber 2010). Koncentracija moči TNP ima tako tudi pomembne denacionalizacijske učinke. Literat in novinar Ambrose Bierce (2008) je zapisal, da je korporacija genialna naprava za generiranje individualnega dobička brez individualne odgovornosti. Očitno je tudi naprava za politično kreiranje bogastva brez politične odgovornosti in naprava za izkoriščanje večine prebivalstva brez kakršnega koli upora te večine izkoriščanih.

Rothkopf (2008) dalje trdi, da je tudi moč znotraj te elite elitizirana. Če pogledamo pet največjih TNP, njihovi vodilni menedžerji (torej 70 posameznikov) sedijo v nadzornih svetih nadaljnjih 150 podjetij, vključno s tretjino od 500 največjih. Prav tako soupravljajo 25 univerz. Ta mali del elite

torej kontrolira tok denarja v višini 1500 milijard dolarjev. Najmočnejši in najbolj vplivni ljudje so torej na vrhu piramide. Pomembno pa je še dejstvo, povezano s sodobnim kapitalizmom. Ta elita je namreč plačana glede na dobičke, ki jih ustvarja. Le ti pa so po večini odvisni od cene delnic podjetij. Na cene delnic imajo največji vpliv investicijski, tvegani skladi, ki predstavljajo 30 do 50 odstotkov vsega dnevnega prometa na borzah. Od 10.000 skladov, jih zgornjih 300 obvladuje 85 odstotkov vseh sredstev, vrhnjih 100 pa 60 odstotkov. Torej zelo malo ljudi vpliva na cene delnic, torej direktorje, ki obvladujejo podjetja, ki obvladujejo svet.

To elito, kot vse druge, povezuje skupni interes. Ko se njihovi interesi prekrivajo, se okrepijo. Ko nekaj tisoč najvplivnejših posameznikov npr. zagovarja idejo »vitke države«, to pomeni, da ta ima ta ideja nesorazmerno veliko težo v oblikovanju javnih politik in javnega mnenja. Oblikujejo dnevni red in promovirajo posamezne ideje, jih medijsko opravičujejo, znanstveno podpirajo, znotraj politike lobirajo itd., posledično pa s sprejetjem z njihovimi interesi skladnih javnih politik, vplivajo na življenje velike večine svetovnega prebivalstva. Ustreza jim stanje, kjer je javni sektor, predvsem glede globalnih vprašanj, javnopolitično omejen. Predvsem to velja za finančni sektor, s katerim se v največji meri formirajo največji dobički, s tem pa se krepi tudi moč elite. Podobno velja za izkoriščanje naravnih virov in onesnaževanje. Elita deluje globalno in izrablja potencialne globalnega trga in globalnega brezvladja, ljudje pa ostajajo politični ujetniki nacionalnih držav. Preteklost kaže na nenehno cirkulacijo elit, na obdobja formacije, konsolidacije, zatona in pojava novih elit. Vedno se pojavijo nove elite, ki prevzamejo moč. Vendar se je do sedaj to vedno dogajalo v okvirih mestnih držav, imperijev, kasneje nacionalnih držav, katere so nudile tudi pravno institucionalen okvir in omejitve za legitimacijo novih elit. Na globalni ravni pa teh omejitev ni. Tudi zato globalno stanje globalni eliti ustreza.

Zanimivo je, da se je globalni elitni sistem razvil ravno v času, ki ga znanost označuje kot čas globalizacije, približno pa sovpada tudi časom vzpona t.i. neoliberalnih politik v 70-tih letih 20. stoletja. Navidezna vzporednost neoliberalizma, globalizma in preobrazbe elit ni naključna, saj je »formacija transnacionalnega razreda ključen vidik globalizacijskega procesa (...) Dominantne skupine, predvsem transnacionalni kapitalistični razred, so namreč zahtevale trans-nacionalizacijo kot sredstvo rešitve težav akumulacije kapitala« (Robison in Harris 2000).

V spremenjenih okoliščinah so se elite reformirale in prilagodile novim razmeram ter izkoristile nove priložnosti. Sočasno so preko diskurzov, s pomočjo npr. »epistemoloških skupnosti« začele širiti svoje predstave o svetu, temelječem

na idejah prostega trga, rasti, globalizacije, privatizacije, fleksibilnosti, tujih investicij, dolgov itd. Tudi znanstveniki so postali ideološki akterji, čeprav morda na specifičen način. »Večina ekonomistov si namreč ves čas želi, da bi bil njihovi disciplini priznan status znanosti, čeprav so njihove definicije znanstvenosti lahko različne. Kot prevladujoča oblika znanstvenosti se je na področju ekonomije postopoma uveljavila transpozicija fizike. Ekonomisti niso zavestni ideologi, ki bi izbirali modele glede na skladnost njihovih rezultatov z dominantno ideologijo. Vodi jih želja po znanstvenosti. Znanstveni duh v ekonomiji naj bi predstavljale trditve, da obstajajo zakoni, osupljive regularnosti; ekonomistu pa naj bi etika narekovala, naj na osnovi svojega znanja na družbo naslavlja priporočila. Ideologija je zanj na strani tistih, ki brez znanstvene osnove podpirajo alternativne predloge« (Husson 2012, 186).

Opaziti je mogoče tudi trend »splošne modrosti«, da naj se trgi samoorganizirajo, kar seveda ni naključje. Elite so torej ubrale novo pot, pri tem pa aktivirale nove ideologije, ki naj bi opravičile njihovo delovanje, hkrati pa legitimirale javne politike, ki so omogočile nove razsežnosti elitizacije sveta. Preko analize elit se tako vračamo k globalizmu, ki ga propagirajo nove elite. Pri čemer velja, da le ta pomaga ustvariti svet, ki elitam ustreza. Lahko tudi sklepamo, da živimo v svetu, ki ustreza elitam, saj ga le te oblikujejo po svoji meri. In če to stanje podpira določena ideologija, tudi ta nujno ustreza elitam, sicer je ne bi aktivno podpirali in širili. Da prevladujoča ekonomsko-politična ideologija globalizma elitam ustreza, pa lahko potrdimo tudi statistično. Povečala se je namreč svetovna neenakost. Večino razvoja in njegovih pridobitev je namreč absorbiral zelo majhen delež svetove populacije. V zadnjem desetletju je v ZDA spodnjih 90% prebivalstva pridobilo samo 1% rasti dohodkov, medtem ko je zgornja stotina odstotka povečala dohodke za 112%. Najrevnejših 70% svetovnega prebivalstva si deli 3,3% vsega globalnega bogastva, medtem ko si najbogatejših 0,6% deli skoraj 40% (Davies et al. 2012). Več kot polovico svetovnih dobrin si lastita najbogatejša 2%, medtem ko si spodnja polovica svetovnega prebivalstva deli zgolj 1% vsega bogastva. Najbogatejših 10% poseduje 85% svetovnega bogastva (The World Distribution of Household Wealth report 2008). V letu 2016 naj bi zgornji 1% že posedoval več kot polovico vsega bogastva, torej več kot vsi ostali skupaj (Oxfam 2015).

Pričakovano se najbolj večja neenakost v najbolj kapitalistično razvitih državah, kjer dosega raven revščine (po letu 1972) celo rekordne vrednosti (Pugh 2007). Tudi v Veliki Britaniji je razlika med bogatimi in revnimi dosegla najvišje stopnje v zadnjih 40 letih (The Independent 2007). Razlika v razdelitvi bogastva med ZDA in npr. Kitajsko ni velika, saj si ga najbogatejših 10% v ZDA deli 71%, na Kitajskem pa že 60% (Davies et al. 2012). Pred letom 1986 je število

milijarderjev v ZDA krožilo okrog povprečja 13. Leta 1986 se je število podvojilo, do leta 2006 pa je bilo evidentiranih milijarderjev že 793. Več kot polovica milijarderjev prihaja iz samo treh držav (ZDA, Nemčije in Rusije) (Kroll 2007). Leta 2013 je število milijarderjev spet doseglo rekordno vrednost, saj je poskočilo na 1426. Skupno bogastvo pa se je iz 4600 milijard povečalo na 5400 milijard. Če pogledamo kontinentalno razporejenost, vodijo ZDA (442), sledijo pa Azija (386), Evropa (366), Latinska Amerika (129) ter Afrika z Bližnjim vzhodom (103) (Kroll 2013).

Globalni kapitalizem očitno nastopa v paketu z večanjem neenakosti, privatizacijo, deregulacijo itd., hkrati pa nakazuje prihod dobe ekstremne korporativne moči ter demobilizacije ljudstva (Hedges (2010). Wolin (2008) v tem kontekstu govori o »obrnjenem totalitarizmu«, ki se razlikuje od klasičnih totalitarizmov, ki so se formirali okrog karizmatičnih voditeljev, in se formira skozi anonimnost korporativne države. Anonimnost pa logično pomeni, da centri moči niso podvrženi nadzoru javnosti. Gre torej za napredne in sofisticirane oblike nadvlade, ki se razlikujejo od predhodnih, hkrati pa za iste cilje. Korporativne sile ne želijo, tako kot klasične totalitarne, zamenjati predhodnih struktur z novimi, npr. revolucionarnimi. »Navidezno še naprej slavijo volitve, svobodo in ustavo, vendar so tako koruptivne in manipulativne, da v resnici onemogočajo demokratično vladanje« (Hedges 2010, 1). Korporacije imajo npr. samo v Washingtonu 35.000 lobistov, preko katerih svoj kapital transformirajo v zakonodajo. Finančni sektor je v zadnjem desetletju zapravil 5 milijard dolarjev za sofinanciranje političnih kampanj in lobiranje, kar je npr. posredno povzročilo splošno gospodarsko deregulacijo, finančno krizo, plenjenje državne blagajne itd. Medtem pa politiki prirejajo »političen teater«, da ohranjajo fikcijo demokratične države. Državljan, namesto, da bi sodelovali pri odločitvah, lahko le izrazijo svoje virtualno mnenje glede vnaprej oblikovanih vprašanj in tem. Skupinske emocije so usmerjene v kulturne razlike (in vojne), družbo pa povezuje politika strahu. Tako se politična stališča in prepričanja večine prebivalstva preusmerjajo na teme, ki so za elite in njihovo družbenopolitično moč drugotnega pomena. Razvoj gre torej v smeri t.i. participatornega fašizma. Tudi nacionalizem nastopa samo še kot ena izmed selektivnih možnosti preusmerjanja pozornosti. Patriotski državljani, prestrašeni zaradi možnosti izgube službe in terorizma, se namreč ne sprašuje o neenakosti in revščini, prav tako ne odpira tem vse večjega državnega nadzora in militarizacije.

Zato so vsa vprašanja elitizacije družbe tudi vprašanja demokratičnosti družbe. Na ideološkem nivoju pa se, na zapuščini napetosti med kapitalizmom in komunizmom, pojavlja tudi nova napetost med globalizmom in nacionalizmom.

4.14 Globalno, nacionalno in kapitalizem

Globalizacija, kot družbeno evlucijski, razvojni in tehnološki proces, ima svojo relativno avtonomno dinamiko. Globalizacijski povezovalni učinki sočasne diferenciacije in univerzalizacije so dolgoročno neizbežni, čeprav so nenehno podvrženi poskusom ideološkega ukrivljanja. Družbene spremembe prinašajo, podobno kot tehnološke, hkrati priložnosti in grožnje, zato je njihov učinek vedno negotov. Po navadi je kombinacija družbenih re-konfiguracij s hkratnimi pozitivnimi in negativnimi posledicami. Vsaj v teoriji je splošen razvojni proces priložnost, saj naj bi nam olajšal življenje (npr. delitev dela, kultiviranje rastlin, transportne pridobitve itd.). S tehnologijo se namreč prilagajamo negotovim razmeram spreminjajočega se okolja. In vendar se lahko razvoj instrumentalizira v smeri anti-funkcije (spomnimo se npr. jedrske tehnologije), tudi zato ker z njim naše okolje tudi aktivno spreminjamo. Tudi družbene revolucije so, tako kot so povzročile paradigmatične preskoke ter odpravile določene nelogičnosti (npr. sisteme hegemonije), hkrati nudile možnost ekspanzije novih sistemov dominacije. Nemalokrat zaradi interesa vplivnih delov družbe po ohranitvi obstoječega reda, razmerij moči ter posledične želje vztrajanja pri tradiciji. Vendar ne gre samo za zlorabljanje razvojnih pridobitev, saj je ta dvojnost razvoju inherentna. Vsak napredek ali »rešitev«, ki reši obstoječe težave, hkrati povzroči nove težave, saj vsak poseg v okolje povzroči nove »objektivne« pogoje. Nove težave so sicer (po navadi) drugačne, vendar je tudi njihova možna rešitev kompleksnejša od predhodnih. Vsak tehnološki napredek nam, intervalno gledano, z enako totalnostjo prinese nepredvidene in nenamerne rezultate, ki nas po koncu intervala zasujejo z novimi težavami. Zato moramo upoštevati, da tehnološke spremembe niso enake napredku, temveč zgolj nudijo priložnost za razvoj.

Na ravni družbe in države se »stari akterji« v pogojih razvoja zatekajo k starim realnostim, vzporedno pa se vedno najdejo novi akterji, ki v novih okoliščinah iščejo nove priložnosti. Od njihovega medsebojnega razmerja moči in poteka družbenega razvoja, ki je v nenehni evoluciji, je odvisen tudi rezultat tekmovalnosti, med npr. elitami, razredi itd. Spontane družbene spremembe, ki se kažejo kot tehnološke ali kulturne (npr. modernizacija), so torej prav tako pomemben dejavnik sistemskih, političnih, paradigmatičnih ali elitističnih revolucij. So relativno naključne, saj se formirajo na ravni vsakdanjih življenjskih praks in se s tem izmikajo kontroli (npr. države). »Zaradi tega je nemogoče napovedati posledic tehnološkega razvoja za politične procese ali družbo, saj

spreminja tradicionalne življenjske okoliščine» (Ellul 1965). Ker je dolgoročni izid teh sprememb negotov, je nenehno podvržen poskusu kanalizacije v predvidene okvirje. To še posebej velja za politične in ekonomske institucije, ki poskušajo ne samo predvideti, temveč tudi usmeriti razvoj. Od tega je namreč odvisen njihov obstoj. Poskušajo zacementirati ideje, vrednote, prakse, cilje itd., torej oblikovati in širiti le sebi primerne ideologije. Zaradi tega je razvoj na tej ravni vedno odvisen (tudi) od ideoloških prizadevanj, saj sta tehnologija in ideologija v tem smislu soodvisni kategoriji.

V kontekstu razvoja se postavlja torej vprašanje, ali so procesi globalizacije globalizirali svet do mere, da so zamajali obstoječa družbena razmerja do mere, ki je lahko pogubna za stara družbena razmerja, stare ideologije, stare identitete, stare elite in stare politične strukture. Ali je razvoj povzročil globlje, paradigmatične spremembe? Ali je kvantiteta povzročila novo kvaliteto?

Iz vidika najbolj splošnih družbenih razmerij težko trdimo, da se je kaj spremenilo. Razmerja med elito in ne-elitami so stara razmerja, pri čemer so se morda spremenila notranja razmerja elite, npr. razmerje med politiko in kapitalom, ali razmerje med nacionalnimi in nadnacionalnimi elitami (pri čemer je nadnacionalna elita, v obstoječem sistemu nacionalnih držav vedno tudi nacionalna). Globalni svet je morda bolj elitiziran, vendar so osnovna razmerja, vsaj v zadnjem stoletju, ostala zelo podobna.

Kar se tiče ideologije, je ta predvsem instrument oz. taktika različnih družbenih skupin, s katero poskušajo oblikovati družbo po svoji meri in podobi. Ideologije v največji meri usmerjajo elite, torej je opažena sprememba ideologij znak, da se spreminjajo družbene razmere do te mere, da zahtevajo ideološko prilagoditev. Ideologije tudi (delno) odražajo spremembe znotraj elite (npr. nacionalne, ne-nacionalne elite, nadnacionalne in anti-nacionalne ideologije).

Spremenile so se torej strategije krepitve in reprodukcije sodobnih elit. Kot rečeno, logično odražajo družbene spremembe in spremembe v okolju družbenega delovanja (globalizacija). Del teh sprememb so tudi transformacije nacionalnih držav (ki so hkrati strategije). Če so »stare« elite v času modernizacije uspešno aplicirale nacionalizem za krepitev svoje pozicije in uporabljale nacionalno državo kot prostor politično-ekonomskega izkoriščanja, se je v spremenjenih razmerah pojavila nova strategija, globalizem, ki omogoča eliti izkoriščanje na globalnem nivoju. Po eni strani so se elite prilagodile novim pravilom igre (globalizaciji), po drugi strani pa vsilile tudi svoja prilagojena pravila igre (globalizem).

Svet se je spremenil, z njim pa tudi pravila. Tako imajo v sodobnem svetu Angleži kraljico, ki ne vlada, po drugi strani pa so ekonomske elite ugotovile, da ne rabiš biti kralj, da vladaš. V kontekstu globalizacijskih sprememb, bi tako lahko trdili, da se namesto nacionalnih elit pojavljajo globalne, bogastvo se pospešeno koncentrira, predvsem pa nudi globalen kapitalističen prostor več možnosti za dobičke in akumulacijo kapitala. Hkrati nudi manj kontrole nad kapitalističnimi razmerji neenakosti, za kar si ekonomska elita prizadeva od nekdaj.

Jasno je, da je nacionalna država v svojih začetkih branila nacionalne elite in njihove interese, tudi ekonomske. Vendar naj bi sedaj »nacionalna država, kot politična forma, postala nepotrebna, saj je kapital, s pomočjo novih oblik tehnološke modernizacije, enostavno ne potrebuje več« (Guehenno v Grunenberg 1998, 414). Če je bil v začetkih kapitalizma nacionalizem primerna formula za maksimiranje profitov (v primeru imperializma tudi globalno) se je svet spremenil do te mere, da je nacionalizem postal kapitalu ovira. Nacionalna država je bila priročna metoda širitve kapitalističnih razmerij in s tem postala stopnica do cilja - globalnega prostega trga. Nacionalna države je tako lahko razumljena kot anomalija v kontinuiteti globalizacijskih procesov, elit in kapitalizma. Zavira procese družbeno evlucijskega povezovanja. Lokalizira in omejuje elitizacijo ter ovira (le z velikostjo planeta omejen) svobodni trg.

Ekonomska globalizacija, ki bi ji morali pravilno reči politično-ekonomska posledica delovanja procesov globalizacije, je tako logična posledica ekonomskega razvoja, torej kapitalizma v kontekstu obstoječih družbenih in tehnoloških zmožnosti. Je trenutni vrh dolgotrajnega zgodovinskega prizadevanja, saj ima kapitalizem univerzalno potrebo po teritorialni širitvi. Ima potrebo po »trgu izven sebe«, da lahko porabi presežek, ki ga delovna sila ne more kupiti. Če bi ga lahko, bi njihove plače ustrezale vrednosti proizvedenega blaga, torej ne bi bilo dobička in ne bi mogli govoriti o kapitalizmu (Luxemburg 2003). Iskanje novega trga je eden od mnogih razlogov za teritorialno širitev kapitala, kar lahko razumemo tudi kot evolucijo ekonomskih imperativov, ki segajo še pred čas kapitalizma (Wallerstein 1979, Arrighi in Silver 1999). Primer je potreba po iskanju surovin in obdelovalne zemlje. »Brez širitve, prostorske reorganizacije in neenakega razvoja, bi namreč kapitalizem prenehal funkcionirati kot politično ekonomski sistem« (Harvey 2000, 23). Dodaten razlog je iskanje novih priložnosti akumulacije, iskanje možnosti za relokacijo negativnih eksternalij procesa akumulacije, predvsem pa novih virov delovne sile (Huws, 1999). Husson (2012, 79) dodaja, da se »trenutni kontekst od zgodovinskih izkušenj internacionalizacije razlikuje v treh bistvenih točkah. Prvič, kapital si je z vidika predpisov, kakor z vidika tehnologij pridobil možnost, da se strukturira in seli na svetovni ravni. Drugič, dejanska izginitev

socialističnega bloka je povzročila vrtoglav porast razpoložljive svetovne delovne sile. In tretjič, ta delovna sila vse bolj združuje prednosti zelo nizkih plač in stopnje kvalificiranosti, ki ustreza modernim metodam proizvodnje.«

V tem kontekstu, in dodatnimi razlogi, se je v 70-tih letih prejšnjega stoletja zgodila ključna sprememba svetovnega gospodarstva (po t.i. razpadu Bretton-Woodskega »sporazuma«), kar je privedlo do neoliberalne globalizacije, »pospešene globalizacije« (Mittelman 2000, 19), kjer je kapital še pospešil svoj globalni tok (npr. Cox 1987, Hutton in Giddens 2000, Grieder 1997). Omenja se še zlom »zlatega standarda« (vezavo zlata na dolar) leta 1971 in prevrata leta 1979, ki je pomenil konec stare, t.i. keynesianske ekonomije, s tem pa obdobje »neoliberalne globalne hegemonije« (Duménil in Lévy 2004, 245). Na političnem zemljevidu, so meje vidne, kot so včasih bile, vendar so na zemljevidu resničnih finančnih tokov in industrijske aktivnosti, praktično izginile (Ohmae, 1990).

4.15 Nacionalizem kot globalni interes?

V konfliktu interesov elit in ne-elit, nacionalnih in ne-nacionalnih centrov moči, nacionalizma in globalizma itd., se formira kompleksno polje razmerij in nasprotij, ki imajo mnoge, tudi kontradiktorne učinke.

Ne glede na trditev, da je globalizacija trgov sistemski pogoj kapitalizma, se pojavlja npr. teza, da so npr. nacionalne države še vedno v interesu kapitala in elit. Očitna je npr. predpostavka, da nacionalizem brani, ščiti in reproducira nacionalne centre moči. Nacionalizem je zato v »nacionalnem interesu«. To je logično sklepanje, ki izhaja že iz zgodovinskih prizadevanj nacionalnih intelektualnih, političnih in ekonomskih elit za formiranje nacionalno zamejenega prostora. Iz vidika kapitalizma pa lahko nacionalizem razumemo bolj kot slučaj in priročen instrument globalnega imperializma ter zagotavljanja globalne neenakosti.

Nacionalizem se je širil vzporedno s družbenimi (npr. zamenjavo elit), tehnološkimi (npr. tisk), kulturnimi (npr. jezik), političnimi (centralizacija) in ekonomskimi (industrializacija) spremembami. Vendar je v trenutku, ko je postal superiorna oblika državne organizacije, ki je predvsem zaradi ekonomske učinkovitosti in posledično politične in vojaške moči postala grožnja obstoječim pred-modernim oblikam, postala tudi mednarodna norma. Angleški, francoski ali nemški nacionalizmi so se oblikovali skozi raznolike kontradikcije, vključene v idejo naroda, jasno pa je, da se niso oblikovali v izolaciji. Kar je jasno že zaradi razločevalnega procesa družbene formacije. Vplivali so eden na drugega, preko

vojn in geopolitike. Uspešnost angleške ureditve je tako povzročila velik pritisk na kontinentalne predkapitalističen države. Vendar so različne države različno povezale narod s kapitalizmom, državo, predvsem pa z liberalizmom. V ZDA je tako že od sužnjelastništva do sodobnih oblik rasizma (in regulacij migracij), republikanski model ljudstva povezan z zanikanjem državljanstva za določene ne-večinske družbene skupine. V Evropi se je podobno kazalo skozi imperializem, kjer je bila nacionalnost tesno vezana na družbeni razred, oz. na položaj znotraj kapitalističnega sistema (center-periferija); tudi v sodobnem času, ko so deprivilegirane kolonije, ki so se odcepile in pridobile svojo suverenost, ostale ujetе v nacionalno formo, čeprav hibridno. Tako še danes veljajo na rasizmu temelječi ekonomski odnosi, ki se skozi nacionalizacijo držav nenehno globalno širijo v univerzalen, na neenakosti temelječ kapitalističen režim.

Od svojega pojava so se kapitalistični lastniški odnosi s pojavom nacionalne forme spremenili, predvsem z liberalno abstrakcijo javne in privatne sfere. Tudi znotraj držav so nacionalna nesoglasja pomagala ustvariti rasno mejo, s tem pa omogočila samo nacionalnost. Npr. »britanskost« v VB skozi evidentne razlike znotraj imperija. Posledično pa je rasna izkušnja vzporedno pomagala tudi okrepiti družbeno kontrolo nad nižjimi razredi (Wellings 2002, 105). Meddržavna konkurenčnost je ustvarila pogoje, v katerih so nacionalne države postale osnovne enote mednarodnih odnosov. Vendar moramo tudi na globalni ravni upoštevati povezanost nacionalizma s širšim kontekstom neenakosti. Neenakost kombinacij nacionalističnega razvoja je namreč spodbujena s subjektivnimi izrazi družbenih nasprotij. Nacionalne, internacionalne in globalne strategije reprodukcije pa so geopolitično posredovane že od začetkov kapitalizma. Tako, kot se je lahko nacionalnost imperialno (in kapitalistično) dominantnih držav konstruirala skozi lastno (rasno in razredno) superiornost (npr. v VB), so se posledično tudi na margini oblikovala nacionalna čustva, tokrat zaradi svoje deprivilegiranje rasne in razredne pozicije. To sovpada s predpostavko, da so ekonomske razlike pomemben razločevalni faktor nacionalizacije skupnosti. Tako kot to velja za nacionalizem, se tudi liberalizem krepi v pogojih razločevanja, vključitve in izključitve. Dufour (2006) tako trdi, da je razvoj narodov predvsem odvisen od razvoja kapitalističnih lastniških razmerij. Nacionalizem je v kombinaciji s kapitalizmom bil vir neenakosti, hkrati pa se je s to neenakostjo krepil. Tako se je liberalizem, v svoji trditvi o univerzalnosti, razvil v obskurni vzporednosti z nizom družbenih institucij, ki so definirale praktične obrise te univerzalnosti; s paternalizmom, civilizacionizmom, rasizmom in nacionalizmom (Mann 2005).

Nacionalna država sicer nudi varno okolje za delovanje »trga«. Močna država, z urejenimi notranjepolitičnimi razmerami, je namreč ugodno okolje za vzpostavljanje kapitalističnih razmerij nadvlade. Zgodovina je polna primerov soodvisnosti, kjer je bil kapital odvisen od države, npr. zagotovljenega miru in zaščite (npr. merkantilizem), država pa od ekonomske uspešnosti (že npr. Perzijski imperij). Državljeni, nosilci nacionalnega interesa, so se tako znašli na preseku interesov političnih in ekonomskih struktur. Njihov (ugoden) nacionalni in ekonomski položaj je bil delno posledica naključij; da so bili ob začetkih kapitalizma ob pravem času na pravem mestu; svojih lastnih političnih bojev; pa tudi interesa elit, da v sistemu zagotovijo razredni mir. Vsekakor pa ni mogoče nacionalnega interesa razlagati brez interesa elit. Lastna močna in uspešna država je vedno v korist nacionalnih elit, tudi na polju meddržavne tekmovalnosti.

Manj očitna je trditev, da so nacionalne države konceptualno kompatibilne z globalizmom, torej, da je nacionalizem v interesu globalnih struktur. To lahko argumentiramo s trditvijo, da je kapital, da lahko ustvarja dobiček, odvisen od neenakosti. V okviru mednarodnih odnosov so nacionalne države služile ustvarjanju in promoviranju delitve sveta na omejene in umetne družbene skupine, z namenom uspevanja trga, npr. preko konflikta in tekmovalnosti. Tako kot so se širile norme nacionalnih delitev, se je širil tudi trg. Tako je bil »ključen političen projekt modernosti delitev« (O'Byrne 2003, 57). Predvsem pa lahko delitev služi ekonomskim elitam, saj lahko z razdrobitvijo držav drobijo tudi politične centre moči.

Če naj bi globalizem potreboval nacionalne države, potem lahko trdimo tudi, da nacionalne države potrebujejo globalizem. Z globalizmom so države namreč dosegle, da »lahko brez sramu trdijo, da je imperializem potreben« (Ibrahim 2002). Obstajajo jasne razlike v moči posameznih držav, močne države pa so tiste, ki vsiljujejo globalizem. Vsaka država je v globalno povezanem svetu omejena, vendar se majhne države srečujejo z večjimi težavami in ovirami, kot večje. Hkrati so manjše, šibkejšje, periferne države nezmožne izkoristiti priložnosti, ki jih nudijo sodobni finančni tokovi. To je tudi cilj in hkrati razlog globalne neenakosti. Če ne bi bil globalizem v interesu najmočnejših držav, ga ne bi bilo (pri čemer pa ne moremo enačiti interesa države z interesi vseh državljanov).

Z globalizmom so se npr. zamajala razmerja med globalnim severom in jugom, med centrom in periferijo. V poglavju o globalizacijskem diskurzu so opisani mehanizmi, s katerimi močne države izkoriščajo neenakost (ter jo hkrati povzročajo). Razmerja se odsevajo na vseh instancah, celo v kmetijskem

sektorju, ki je prav tako postal globalen. Nerazvite države so v skladu z zahtevami globalnega trga in konkurenčnosti, pa tudi pogojevanja (nad)nacionalnih institucij pod pokroviteljstvom razvitih držav, prisiljene v proizvodnjo »v izvoz usmerjenih« ne-tradicionalnih proizvodov, hkrati pa postajajo odvisne od uvoza tradicionalnih proizvodov. S pomočjo komercializacije kmetijstva se tako vsiljujejo kapitalistična razmerja, s tem pa so države prisiljene k sprejetju globalnih, globalističnih norm.

Tudi manj očitne poteze, ki so izrazito globalistične, so lahko tudi v interesu posameznih držav. Helleiner (1994, 112–113) npr. dokazuje, da je bil odziv na dolžniške krize v 1980-tih letih (ter internacionalizacija nasploh) ob očitnem neoliberalnem interesu, tudi v nacionalnem interesu ZDA. Bolj liberalen mednarodni sistem naj bi namreč pomagal zagotoviti dolgoročno javnopolitično avtonomijo ZDA. Ohranila naj bi se tudi pozicija dolarja, kot svetovne valute, predvsem s tem, ko bi se ob povečanih globalnih investicijah, zasebni investitorji zatekali k naložbam ZDA. Takšne razlage so pogoste v kontekstu globalne hegemonije ZDA. Vendar se hkrati krepijo teorije hegemonije EU, zahodnega sveta, G-7 ali G-10, Svetovne banke itd. Logično se zdi, da globalne elite, ki sicer pričakovano izhajajo iz razvitih držav z največ moči, varujejo tudi državni interes. Vendar lahko to razumemo predvsem kot trenutno situacijsko nujo. Močna domača država še vedno služi kot primerno okolje za reprodukcijo oblastnih razmerij, predvsem v mednarodnem kontekstu globalne konkurenčnosti. Močna država je namreč močan instrument varovanja interesov tistih, ki upravljajo s to močjo, npr. vojaško ali politično. Gre za globalistične, neo-merkantilistične odnose.

Globalizem je v tem smislu v interesu držav, predvsem privilegiranih držav »prvega sveta«, torej centra globalnega režima, imperija. Dominantne države so namreč tiste, ki ne spoštujejo lastnih norm in pravil (npr. prostega trga in konkurence), ki jih same postavljajo. Enako velja za različne režime, ki sicer delujejo na različnih institucionalnih (ne-državnih) nivojih, vendar je njihova stična točka »vzorec hegemonije, podkrepljen z liberalnimi idejami ter močjo, kar oblikuje mednarodni sistem sodobne politične ekonomije« (Lentner 2004, 40). To je dokaz njihove dominantnosti, hkrati se njihova dominantnost tako reproducira. Te države posledično kontrolirajo mednarodni sistem. Zaradi zgodovinskih naključij, ideologij, delovanja elit, vojn itd., so se v pravem času modernizirale, se s pomočjo kapitalizma premaknile v center sveta, nacionalizirale in industrializirale. Tudi s pomočjo protekcionističnega etatizma. Zato so sedaj »razvite« (sicer po lastnih standardih). Vendar poskušajo svojo pozicijo ohraniti ravno z onemogočanjem drugim državam, da bi sledile enaki poti. Čeprav so same ravnale drugače, poskušajo drugim vsiliti, da bi šli po

neoliberalni poti. Kar so razvite države dosegle z nacionalizmom, se poskuša sedaj drugim preprečiti. Tudi tukaj je opazno trenutno spodbujanje globalizma in hkratno onemogočanje nacionalizma.

Da je globalizem ideologija, ki brani specifičen interes, se kaže tudi skozi ta dvojna merila tistih, ki ga vodijo. Globalizem je tako po svojem bistvu protekcionizem za razvite, bogate države in neoliberalizem za nerazvite, revne države. »Prosti trg pomeni prosti trg za druge, ne za njih same« (Chomsky 2010, 219). Znotraj države pa velja, da je etatizem za elite in neoliberalizem za ne-elite. Je socializem za bogate in prosto-tržni kapitalizem za vse druge. Ali kot pravi Žižek (2013) na primeru finančne krize; res je, da živimo v času »tveganih odločitev«, vendar nekateri (elite) odločajo, medtem ko drugi (ne-elite) tvegajo.

To pa je tudi sfera, kjer se razblini fikcija državo-centričnosti elit. V sodobnem času nam vladajo ekonomske elite, ki se elitizirajo po ekonomskih pravilih, ki niso državno politična pravila. Če je monarh vladal z močjo vojaške represije, ga buržoazija ni odstavila z vojaško močjo, temveč ekonomsko. V kapitalizmu se svet elitizira po logiki prostega trga in maksimalnega dobička, zato je v interesu elit, da svet funkcionira po tej ekonomski logiki, ki jim nudi maksimiranje moči. Res je, da je med-naroden sistem (kot nakazuje njegovo ime) sestavljen iz nacionalnih držav, vendar se, kar je verjetno za njega ključno, podreja logiki zasebnih interesov (Strange 1996; Sassen 1996). Isto velja za nacionalne države. Države tako s pomočjo nadnacionalnih institucij ne branijo državnih interesov, temveč globalne zasebne. Tudi to lahko sicer razlagamo s pomočjo državo-centrične logike nacionalnih interesov in hegemonije (npr. ZDA) ali pa s teorijo elit in njihovim vplivom (npr. s pomočjo njim podrejenih državnih institucij).

Zahodne države potrebujejo in ščitijo trenutno strukturiran in ideološko prepariran mednarodni sistem, ki jim omogoča hegemonijo, potrebno neenakost in omogoča dobičke, predvsem s pomočjo globalizma. Sodobna razmerja pa lahko razlagamo tudi s tem, da vodijo te vodilne države konkretne elite z globalnimi interesi, ki jih zato usmerjajo v smeri globalizma. Kot velja povsod, je interes pred ideologijo, zato je ta aplicirana v odvisnosti od primernosti trenutka in lokacije. Nedvomno interesi nacionalnih držav in nacionalno lociranih (tudi globalnih) elit v veliki meri sovpadajo; v kontekstu neoliberalnih politik in povečane neenakosti, tudi notranjepolitičnih razmerij elitizma, pa postaja jasno, da prevladuje interes slednjih.

4.16 Postnacionalni pogoji kapitalizma

Jasno je, da je nacionalizem v skladu z interesi nacionalnih elit (protekcijonizem, vplivanje na nacionalno politiko itd.), s katerimi je v sožitju. Nacionalna država ščiti monopole, ščiti interese domačega kapitala, ščiti lokalno politiko, omogoča neo-imperializem, protekcijonizem, ščiti neenak razvoj itd. To je še posebej vidno ob meddržavnih vojnah, ki so v imenu interesa kapitala. Nacionalizem se že zgodovinsko kaže kot zasebni interes, tudi ekonomskih, kapitalističnih elit, predvsem v začetnih fazah nacionalizma, npr. pri ekonomskem osamosvajanju držav na nacionalnih temeljih. Še posebej se v primerih podrejenosti (kolonije, periferija, manjšina itd.) počutijo prizadete elite, ki so logično tudi tiste družbene skupine, ki vodijo procese nacionalizacije. Lastna nacionalna suverenost je zato pot do novih družbenih razmer, emancipacije elit, proste elitizacije, svobodne korupcije, klientelizma, zasedbe izpraznjenih političnih funkcij, tudi nove razdelitve nacionalnega bogastva, npr. preko privatizacije, reorganizacije, monopolizacije itd. Uporniki postanejo politični voditelji, domači umetniki postanejo privilegirani, domači potrošniški izdelki postanejo nacionalni simboli (npr. domače pivo) itd. Skladno s tem pridobiva tudi kapital in če ne bi nacionalizacija koristila tudi kapitalu, je vprašanje kakšno pot bi ubrala in kako bi se zgodovinsko konstruirala.

Za sedanje transformacije pa je pomembnejše vprašanje sodobnih kapitalističnih interesov, torej v času globaliziranega sveta. Hirsch (1997) vztraja pri trditvi, da je kapital še vedno odvisen od nacionalnih držav. Ker je globalni imperializem odvisen od širitve ekonomske hegemonije, ki je izven dosega posamezne države, je odvisen od realnosti podrejenih držav. Ohranja ozračje pravnega in političnega reda, stabilnosti in predvidljivost, ki ga v vsakodnevnih transakcijah potrebuje kapital. Lahko bi trdili, da temelji politična organiziranost nacionalnih držav na povezavah in delitvah globalnega kapitalističnega razreda, ki jih hkrati krepi. Pluralnost nacionalnih držav je tako posledica tekmovalnosti in razrednega konflikta. Globalni kapital nenehno pridobiva s tekmovalnostjo in neenakostjo, zato je odvisen od vzporedne neenakosti akumulacije in regulacije. Zato naj bi bila forma svetovne države neprimerna, predvsem zaradi manjka heterogenosti.

Država je od nekdaj vzdrževala red, s katerim je lahko kapitalistični razred izkoriščal druge s pomočjo lastnine. Državna intervencija je branila sistem lastnine, pa tudi sistem ljudi brez lastnine. To pomeni, da je morala vzdrževati sistem, v katerem tisti brez lastnine tvorijo delovno silo. Morala je vzdrževati ravnotežje; »rezervno armado« delavcev v cikličnem gibanju povpraševanja po delu; hkrati pa onemogočiti tem ljudem, da bi se osamosvojili in izognili

mezdnemu delu. Polanyi (2001) celo zagovarja, da moderno tržno gospodarstvo in moderna nacionalna država nista ločena elementa, temveč enoten človeški izum, ki ga imenuje tržna družba. Z njo naj bi se spremenila družbena ekonomska mentaliteta. Pred »veliko transformacijo« ljudje namreč niso bili zgolj racionalni stroji za maksimiziranje dobička. Po veliki transformaciji pa so postali bolj ekonomsko racionalni, tako kot je predvidevala neoklasična ekonomska teorija. Pojav oz. ustvarjanje kapitalističnih institucij ni samo spremenilo pravni red, temveč tudi ekonomsko miselnost, saj pred tem trgi niso igrali pomembne vloge v vsakdanjem življenju, niti niso bili zmožni prilagajanja cen. Šele po industrializaciji in kapitalistični transformaciji se je razširil mit o človeški nagnjenosti k trgovanju, s tem pa se je človeška narava ukalupila na način, da je ustrezala novim tržno naravnanim ekonomskim institucijam. Veliko transformacijo je pričela mogočna moderna država, ki je bila potrebna, da je lahko spremenila družbeno strukturo, ki je obstajala pred tem. Z no so se produkcijski faktorji, npr. zemlja in delo; prodajali na trgu, po tržnih cenah, namesto po načelih tradicije, redistribucije in vzajemnosti (Polany 2001, 41). Ob tem je morala država zagotoviti kontrolo nad mobilnostjo dela (ga onemogočati), hkrati pa ironično omogočati prosti pretok kapitala. Če pa je bila mobilnost delavcev dopuščena in omogočena, pa samo takrat, ko so to zahtevale potrebe kapitala. Od nekdanje pomembne funkcije države, da kontrolira migracijo delavcev na način, da lahko le ta spodbuja dobičke (Wood 2003).

Ta t.i. nacionalno zagotovljena neenakost pa se globalizira. V kapitalizmu namreč velja, da »konkurenca med delavci proizvaja pritisk v smeri izenačevanja njihovih eksistenčnih pogojev na relativno nizki stopnji. Investicijski projekti so izvedeni samo, če tudi njihova rentabilnost ustreza normam, ki so se vzpostavile v svetovnem merilu. Izenačevanje plač na nizki in stopnje profitov na visoki ravni povzroča izpodrivanje predragih delavcev in ne dovolj rentabilnega kapitala. Kapital privlači območja z visoko rentabilnostjo, beži pa z območij, na katerih je cena dela previsoka. Ti trendi so danes zelo močni, o čemer pričajo na primer izsiljevanja z delokalizacijo« (Husson 2012, 37–38). Namesto delovne sile se torej seli kapital. Vendar to ne more privedi do stabilne konfiguracije svetovnega gospodarstva, do enakosti. »Oblikovanje svetovnega trga bi lahko privedlo do relativne homogenizacije, če začetne razlike v produktivnosti ne bi bile tako velike. Tako pa globalizacija deluje kot izključujoč proces, ki stalno izbira sektorje, vredne vključitve v svetovni trg. Razen v nekaterih redkih izjemah kapitalizem povsod pogloblja razlike, in sicer sorazmerno s stopnjo napredovanja neoliberalnih politik. Trenutna faza globalizacije je torej vrnitev v divje stanje, najbolj klasična protislovja kapitalizma pa so se prenesla na svetovno raven« (Husson 2012, 37–38). Če je morala nacionalna država

vzdrževati rezervno armado delavcev, to sedaj opravlja globalni ekonomski sistem.

Strinjamo se lahko, da je nacionalna država pomemben vir neenakosti ter odraža razredne, kapitalistične interese. Velika Britanija se je formirala z nacionalnim imperializmom, Nemčija tudi kot odziv na ekonomsko moč Velike Britanije, kolonije Velike Britanije kot odziv na neenako ekonomsko in rasno pozicijo itd. Kapitalizem je bil pomemben element nacionalizacije sveta. Neenoten političen prostor omogoča razpršitev politične moči; nacionalna heterogenost tako onemogoča usmerjen (npr. razredni) odpor, s tem pa se lahko krepi nadnacionalna hegemonija. Vendar pa, kar je morda bolj pomembno, tudi onemogoča sprejetje enotne zakonodaje, torej univerzalizacijo globalističnih norm. Omogoča tudi protekcionistične politike (npr. omejen dostop do nafte), ki so v nasprotju z globalističnimi interesi globalnih elit.

Nacionalne države sicer niso samo instrumenti za varovanje neenakosti, tekmovalnosti in konkurenčne prednosti t.i. globalne buržoazije. Niso samo odraz mehanizmov tekmovanja, temveč tudi izraz kompromisov, ki segajo onkraj družbeno razrednih delitev. Pojavlja pa se tudi neenakost znotraj nacionalnih držav. Neoliberalizem je uspel fragmentirati notranjo družbeno strukturo do mere, da ne potrebuje meddržavne segregacije (npr. Mehičani v ZDA ali Bošnjaki v Sloveniji). Država ni več tista, ki s socialnimi transferji ustvarja nacionalno enakost in spodbuja protekcionistične politike mednarodne neenakosti. Njena vloga se je zmanjšala, saj poskuša neoliberalizem ustvariti pogoje fragmentacije na nenacionalnih temeljih. Država torej vedno bolj spodbuja razredno neenakost, medtem ko nacionalne države z nenehnim prilagajanjem zahtevam konkurenčnosti, postajajo v svoji neenakosti vedno bolj enake. Družbe so vedno bolj diferencirane, vendar so si države v tej diferenciaciji vedno bolj podobne. Diferenciacija znotraj držav se večja, meddržavna se manjša. To vodi tudi do paradoksa bogatih držav in revnih narodov.

Pojavlja se tudi težava globalizma, ki izvira iz same narave, temeljev delovanja nacionalizma. Če se nacionalni »Mi« krepimo z nacionalnimi »Drugimi«, posledično povzročamo, da se tudi identiteta Drugih krepi z Nami. Naš in Njihov nacionalizem se vzajemno krepi. To pa pomeni, da vsaka nacionalna akcija izzove reakcijo. Predvsem, kadar gre za razmerje izkoriščanja in neenakosti. Vsak imperialni nacionalizem tako krepi kolonizacijski odcepitveni nacionalizem. Zato je v sistemu nacionalnih držav težko izkoriščati druge, saj moraš vedno ohranjati dvojna merila, torej domači nacionalizem in globalizem drugih, torej domači protekcionizem in odprtost drugih. Kar pa je v globalno povezanem svetu

globalnih vrednot, norm in informacij zahtevna naloga, ki se mora nenehno vzdrževati s silo.

Neenakost se počasi, a vztrajno ločuje od nacionalne države, kar je logično, saj je npr. etničnost samo ena izmed družbenih kategorizacij, narod in država pa sta naključno povezana. Torej bodo v prihodnosti obstajale države, ki pa ne bodo nacionalne. Diferenciran in fragmentiran svet (teritorialno, še bolj pa ne-teritorialno) lokalnih političnih struktur še ne predpostavlja nacionalnih držav. Tudi preteklost kaže, da je znotraj etatističnih in protekcionističnih ekonomij lahko uspeval kapitalizem, temelječ na notranjih, razrednih delitvah. Tudi sodobno dogajanje kaže na to, da se večja neenakost tudi znotraj posameznih držav. Primer nenacionalnih teritorialnih neenakosti je lahko tudi porast posebnih ekonomskih con (prostotržne cone, izvozno usmerjene cone, industrijski parki itd.) znotraj držav, kjer veljajo posebna, od države neodvisna pravila. Državna delitev ni nujen pogoj ekonomske neenakosti, ki generira akumulacijo kapitala. V tem primeru državo-centričen pristop ni pravilen pristop, saj je delitev vzporedno z nacionalnimi mejami prej slučaj, kot pogoj. Ker je nacionalna država zamejena skupnost, je lahko neenakost tudi nujna posledica diferenciacije, ki se pojavi v vsaki družbeni delitvi. Vsaka naključna delitev bo tako pokazala statistične razlike, medtem ko je razredna neenakost mnogo bolj univerzalna. Neenakost med državami je tako prej teritorialna manifestacija kapitalistične neenakosti in posledica različne koncentracije razrednih razlik.

Država se vzpostavi in ohranja s procesom simbolne konstrukcije (in reprodukcije). Podobno velja za ves mednarodni sistem, ki se mora nenehno reproducirati, zato ne moremo trditi, da ima država nek stabilen ontološki status. »Vsaj v principu je zato država ogrožena« (Jachtenfuchs 1997, 43). Pa vendar, ker sta tako država kot njena suverenost družbeno konstruirana, »ne rabimo trditi, da je država na robu izumrtja, da lahko trdimo, da se je zmanjšala njena kontrola nad lastnim teritorijem« (Hooghe and Marks 2001a, 27). Opravka namreč nimamo s fiksnimi entitetami. Upoštevanje konstruktivistične zasnove nacionalne države omogoča zamišljanje sprememb in alternativnih političnih skupnosti. Pa tudi znotraj kapitalističnega sistema je možno alternativno organiziranje družbenega življenja. Argumenti, vezani na nujno neenako razvitost in razdrobljeno teritorialnost, torej argumenti, da kapital potrebuje (nacionalno) državo, so tautološki. Če so nacionalne države odsevi razrednih delitev, zakaj bi morale biti teritorialne? (Robinson 2007). Če so npr. elite nacionalno organizirane, to ni posledica neke ontološke resnice, temveč zgodovinskih naključij. Ali drugače, sistem nacionalnih držav je zgodovinski izid oz. partikularna oblika, v kateri se je razmahnil kapitalizem v pogojih kompleksnega razmerja proizvodnje, razredov, politične moči in teritorialnosti

(Robinson 2007). Vendar se je spremenil način proizvodnje in potrošnje, spremenili so se viri politične moči, svet se je de-teritorializiral itd.

Predvsem pa ne smemo zanemariti dejstva, da je globalizem v svojem bistvu usmerjen proti državi. Povezanost nacionalne države in globalizma v smislu trenutnega globalnega neoliberalnega kapitalizma je bila (in še vedno je) simbiotska le po naključju. Mir in stabilnost, ki sta pogoj uspešnega globalnega kapitalizma, sta bila paradoksalno ustvarjena z vojaško močjo nacionalnih držav; tudi sistem meddržavne tekmovalnosti in državne neenakosti igra pomembno vlogo pri promociji in širjenju globalizma. Vendar to ne pomeni, da je takrat, ko je »duh izpuščen iz steklenice«, globalizacija povratna, torej jo je mogoče obvladovati ali jo vrniti v predhodno stanje (Cerny 1990). Ta nepovratnost faktoglobalizacije pa je v resnici tudi v interesu globalnih elit, saj deluje kot absolutna omejitev, ki nadomešča državo. Država je omogočila kapitalizmu, ki je anarhičen sistem, stabilnost in predvidljivost. V času globalizma pa se pojavljajo tudi novi politični centri, ki prevzemajo vlogo držav. Ko npr. država ne spoštuje globalnih ekonomskih norm, lahko pričakuje mednarodne sankcije. Obstajajo globalni mehanizmi varovanja lastnine (npr. patenti in sodišča), sporazumi itd., kar nakazuje, da se kapital ne zanaša na voljo posameznih nacionalnih držav. Tudi v primeru EU je v praksi težko pričakovati, da bi lahko posamezna država članica dolgoročno nasprotovala interesom EU. Zato se nadomeščajo ideološki in represivni mehanizmi nacionalnih držav, posledično se omejuje samovolja nacionalnih držav.

V resnici celoten sistem (npr. monetaren) deluje kot normativna in represivna hegemonika omejitev. Zato npr. banke ne potrebujejo več svojih matičnih držav, da si zagotovijo spoštovanje pravil, zavarovanih z interesi. Vedno bolj velja, da je denar sveta vladar, saj se je absolutno osamosvojil. Če je nekoč hegemon potreboval denar, da je lahko organiziral učinkovito vojsko (npr. najemniško, po modernizaciji tudi stalno), s katero je vladal, sedaj živimo v monetariziranem času, kjer je denar zadostni pogoj moči. Protekcijo lastne države iz časa merkantilizmov vedno bolj nadomeščajo vseprisotne sistemske omejitve, zaradi katerih je postal praktično vsak (državni) subjekt del nadzora in represije, saj nenehno skrbi za varovanje pravil in norm sistema, katere tudi nenehno reproducira. Del teh mehanizmov nadzora je (vedno bolj) dolg, ki je v prvi vrsti »politična konstrukcija, saj je razmerje med upnikom in dolžnikom temeljno družbeno razmerje. Dolga ni mogoče zvesti samo na ekonomski dispozitiv. To je tudi varnostna tehnika vladanja individualnim in kolektivnim subjektivitetam in nadzora nad njimi. Umešča se v samo jedro neoliberalnega projekta« (Lazzarato 2011). Ta vidik t.i. ekonomske globalizacije predstavlja ključno silo postnacionalizacije. Korporacije so po mnenju Croucha (2004) celo prerasle

zmožnosti vladanja posameznih držav. Če jim določena, npr. fiskalna ureditev ne ustreza, grozijo s selitvijo. Države tako zaradi potrebe po investicijah tekmujejo v prilagajanju zakonodaje, posledično državljanskih pravic. Demokracija v teh okoliščinah ni uspela slediti kapitalistični tekmi k globalnosti. Države pa so očitne ujetnice nadsacionalnega ekonomskega sistema.

Ker pa je fragmentacija sveta pogoj za delovanje kapitalizma, se čutijo sodobne želje po nadsacionalnih virih družbenih delitev. Globalizem sicer globalno povezuje, vendar predvsem ekonomsko. Ob tem izpodriva politično moč držav. Paradoksalno pa hkrati povečuje ekonomsko neenakost in integrira politične interese. Deluje torej v skladu s splošno globalizacijsko logiko; diferenciacija na podlagi izključitve se manjša ob hkratni diferenciaciji na podlagi vključitve. Povedano drugače, delitve kot so nadsacionalne, se manjšajo, hkrati se povečujejo druge, npr. ekonomske.

Globalizem se nenehno ujema v lastna ideološka protislovja. Žene ga potreba po širitvi kapitalističnega tržnega sistema, torej poskuša vsiliti ekonomska pravila ter jih univerzalizirati. Vendar mora hkrati omejiti negativne posledice, ki jih ta univerzalizacija povzroča kapitalizmu. Uspeva zaradi konkurenčnosti, vendar se konkurenci nenehno izogiba. Nenehno se mora širiti in iskati dobiček na novih lokacijah, hkrati pa tudi omejevati druge konkurente. Ta njegova lastnost se kaže tudi kot zaprtost razvitih držav v kombinaciji z odprtostjo nerazvitih, kar pa je lahko dvorezen meč. Težava globalizma je namreč, da ob normativni univerzalizaciji in nadsacionalizaciji, hkrati povzroča individualizacijo in nadsacionalizacijo drugih. Hkrati se s kvalitativnimi spremembami diferenciacije, npr. prehodom etničnih identitet na hibridne in funkcionalne (v kontekstu povečane družbene neenakosti pa predvsem razredne), pojavlja še druga kolateralna škoda globalizma. Povečanje nadsacionalne identifikacije, npr. razredne, namreč povečuje možnost novih nadsacionalnih, nadsacionalnih, transnacionalnih oz. globalnih družbenih uporov, nemirov in političnih zahtev.

Etničnost, ki je omogočala preusmerjanje interesov elit na raven (nadsacionalnih) čustev, je nudila tudi možnost preusmerjanja negativnih učinkov elitizacije. Razredne frustracije so se tako transformirale v nadsacionalne napetosti. Tipični primer so vojne, rasizmi ali celo fašizem, ki je »reakcija na socializem – poskus preseči antagonizme, ki zaznamujejo kapitalizem in hkrati ostati znotraj kapitalizma. Zato fašizem nujno potrebuje nekaj takega kot antisemitizem: nekoga kot Juda, ki od zunaj vnese razdor in razredni boj v organsko narodno skupnost. Tako preidemo od razrednega k rasnemu boju: ni treba preseči razrednih nasprotij, ampak zgolj eliminirati tujka v našem narodnem telesu in naš narod bo spet enotna organska skupnost« (Žižek 2013).

Globalistične elite pa se v zasledovanju svojih interesov oddaljujejo od spodbujanja nacionalnih identitet, s tem pa odstranjujejo blažilnike družbenih napetosti. Ob tem se pojavljajo celo nove oblike etničnih napetosti, ki so neposredna posledica globalizma. Delitev sveta na razviti Sever in nerazviti Jug, ter z njim povezano izkoriščanje, je namreč pomagalo ustvariti velike razlike v kvaliteti življenja med t.i. razvitimi in nerazvitimi ne-elitami. Posledično se tudi etnične napetosti selijo na širšo civilizacijsko-kulturno raven, kar spremljajo reakcionarne politike rasizma, ksenofobije, proti-islamizma itd. Nacionalno razlikovanje se prenaša na raven širših kulturnih razlik ter spodbuja »trk civilizacij« (Huntington 1998). Trenutno se zdijo takšen prikladen nevtralizator za gospodarsko krizo in družbeno neenakost muslimani, še posebej če so hkrati begunci, torej »tujki v evropskem organizmu«.

Globalizem, kot specifična manifestacija kapitalizma, ima tako tudi mnogo učinkov, ki predstavljajo nevarnost. Vendar je to hkrati pričakovano in logično. Je v skladu z zgodovinsko ugotovitvijo omejene racionalnosti elit, ki so v svoji zaslepljenosti in egoizmu nezmožne predvideti nevarnosti, katere celo same povzročajo. Ideologija, ki jim služi pri reprodukciji neenakih družbenih razmerij, deluje tudi na njih same.

Notranja nasprotja globalizma so tudi dokaz heterogenosti globalnih elit in relativizirajo teorije z njimi povezanih zarot. Javne politike in ideologije se sicer usmerjajo v skladu z njihovimi interesi (ustrezajo zahtevam kapitala), vendar postopoma. Srednjeročen razvoj tako ni posledica točno določenega političnega programa, temveč le odraz vsakokratnega uveljavljanja interesov. Kapitalizem stremi k določenim idealom, v skladu s približevanjem čistemu kapitalizmu pa se postopoma spreminja svet, vendar ne povsem strateško. Načrtne so lahko vsakodnevne spremembe, ki so trenutno na dnevnem redu, delno tudi ideološke spremembe, npr. deregulacija, privatizacija, elitizacija, depolitizacija itd. Kot rečeno, pa elite nemalokrat zaidejo v lastno kontradikcijo, ki je v veliki meri odraz kratkovidnosti, nepredvidljivosti, kompleksnosti, mnogokrat pa tudi posledica kontradiktornosti samega sistema. »Opazimo lahko dve absolutno osrednji protislovji, ki sta kombinacija težnje k prekomerni akumulaciji na eni in k prekomerni proizvodnji na drugi strani. Težnja k prekomerni akumulaciji je druga plat konkurence, saj na koncu globalno obstaja preveč proizvodnih zmožnosti in torej preveč kapitala, da bi lahko bil rentabilen na enaki ravni kakor prej. Prekomerna akumulacija povzroča prekomerno proizvodnjo, kar pomeni, da se tudi proizvaja preveč blaga, kakor ga lahko trg absorbira. To neravnovesje izhaja iz relativno prenizke potrošnje, ki nastane vsakič, ko delitev dohodkov ne ustvari kupne moči, ki je potrebna za prodajo proizvedenega blaga. Kapitalizem uporablja dvotaktni motor: seveda potrebuje profit, toda blago se mora tudi

dejansko prodati, da lahko ta profit realno spravi v žep; da ga realizira, če uporabimo Marxov izraz. Velja razredni boj, zato ima vsak kapitalist interes zniževati plače svojih delavcev, toda ko so vse plače zamrznjene, pride do pomanjkanja prodajnih možnosti» (Husson 2012, 213). Obstaja nenehna potreba kapitala po nižanju stroškov dela, torej maksimiranju dobička na račun plač. Hkrati je kapital odvisen od nenehnega povečevanja potrošnje, v skladu z dogmo nenehne rasti. To protislovje se še posebej kaže v globaliziranem svetu. Kapitalistična elita v želji po maksimiranju dobičkov s pomočjo neoliberalnega globalizma znižuje socialne standarde in plače, vendar to negativno vpliva na kupno moč domačega prebivalstva, torej na potrošnjo. Hkrati s pomočjo globalnih procesov seli proizvodnjo na lokacije, kjer je delo cenejše. Globalna selitev proizvodnje; izkoriščanje, ki duši potrošnjo; iskanje najvišjih profitov; razslojevanje itd., imajo tako izredno negativne posledice za nacionalna gospodarstva in niso v skladu z »nacionalnim interesom«, v kolikor seveda le ta ni interes nacionalnih elit.

Tako elite dolgoročno škodujejo svojemu bližnjemu okolju – nacionalnim državam. To je eden izmed močnih argumentov, zakaj je interes elit pred interesom nacionalnih držav in globalizem pred nacionalizmom.

Situacija odseva delovanje in vrednote sodobnega kapitalizma. Nacionalni interes je v teoriji usmerjen v prihodnost, saj je narod medgeneracijsko povezan. Interes kapitala pa je vedno trenuten, individualiziran in totranski. Zaradi tega pa vedno apliciran z omejeno strategijo in vizijo. Primer kratkovidnosti pri zasledovanju interesov so tudi nenehne ekonomske krize, ki so posledica prekomernega pohlepa in t.i. »napihovanja balonov«. Kratkoročni, individualni interes, ki je v kapitalizmu vedno pred skupnim interesom, ima seveda tudi realne negativne posledice: »Borzna kapitalizacija in transakcije, ki se vsak dan odvijajo na finančnih trgih, predstavljajo le virtualne zneske, ki se zaradi hitre rotacije še množijo. Prav tako je virtualen del pridelanih izgub, ali pa so te kompenzirane z dobitki na drugih koncih sistema. Do pravih posledic pride, ko skušajo te finančne listine, ki niso drugega kakor pravice do črpanja presežne vrednosti, izpeljati velik in nevaren skok in se prenesti v realno sfero. To je trenutek, ko se spet srečajo z realnostjo. Namesto, da sklepamo, da gre za finančni odklon kapitalizma, moramo torej obrniti perspektivo. Prav zato, ker kapitalizem deluje preveč dobro, potrebuje financializacijo, da bi si zagotovil svojo reprodukcijo. Ta pojav torej ni nezdrav izrastek na zdravem telesu, temveč je bistveni element sodobnega kapitalizma« (Husson 2012, 220). Zato lahko trdimo, da smo priča kapitalizmu, kjer anti-nacionalen individualizem sledi le logiki dobička, pri tem pa se je uspel izogniti kontroli države. Njegova moč se kaže tudi skozi dejstvo, da je deregulacijo omogočila prav država. Posledica

njegove moči so tudi finančne krize, pri katerih se še povečuje neenakost. Dobički so globalizirani in privatizirani, izgube nacionalizirane in socializirane. Crouch (2011) dodaja, da je kriza celo okrepila trend neoliberalizacije, torej finančno in korporacijsko vodenih javnih politik. Paradoksalno je dogajanje okrepilo neoliberalne centre moči. Odziv na krizo je dokazal državno odvisnost od bank, sredstva za reševanje pa je zagotovila socialna država, ki je bila kasneje v javnem diskurzu celo okrivljena za nastale fiskalne težave.

Posledice kriz, kot učinkov »čistega kapitalizma« in njegovih sistemskih omejitev, nosimo vsi. Velja trditev, da se osvobojeni kapitalizem v primeru krize z lahkoto socializira, saj je v resnici, ne glede na svojo zunanjo ideološko togost, v kolikor je to v skladu z interesom, pri preseganju ideoloških nasprotij izredno fleksibilen. To je tudi v njegovi naravi, saj je obsojen na nenehno akumulacijo, rast ter širitev. V preteklosti je uspešno izkoriščal državo, da mu je nudila stabilnost, sredstva prisile za svojo rast (npr. delovno silo) ter širitev (npr. z vojaško pomočjo). Vendar je protekcionizem domačega kapitala krepil protekcionizem Drugih. Prav tako je nacionalna politična razdrobljenost, čeprav je manjšala moč posameznega dela, hkrati povzročala veliko težavo in ovire pri vplivanju na vse posamezne dele posebej. S tem je kapitalizem naletel na oviro, saj je bila širitev otežena ter povržena velikim političnim naporom. Še posebej v časih konkurenčnih ekonomskih doktrin in ideoloških delitev sveta. Kapital je vedno poskušal preseči politične delitve, kjer mu to ni uspelo, jih je izkoriščal in uporabil v svoj prid. Ključni mejnik je tako dosegel s »končno rešitvijo«, ločitvijo politike od ekonomije. S tem je povečal doseg kapitala glede na doseg politike. Sodobni imperializem pa je dosegel raven, ki je bila v časih vojaškega ali političnega izkoriščanja nedosegljiva. Vzpostavil se je namreč globalni Imperij (Negri 2003), ki prvič v zgodovini resnično zajema vso zemeljsko oblo. Kot rečeno, uspeva lahko tudi zaradi tega, ker ločitev politike od ekonomije pomeni tudi, da se lahko izogiba politični odgovornosti.

Kapitalizem je nastal in uspeval vzporedno z nacionalno državo, kar pa še ne pomeni, da ne more uspevati brez nje. Tudi dejstvo, da se je ekonomska globalizacija razvijala v okviru sistema nacionalnih držav ni pravilo, temveč ena izmed temeljnih kontradikcij kapitalizma. Tudi (npr. odcepitveni) nacionalizem se je razvijal v času in pogojih imperializma, vendar bi težko trdili, da takšen nacionalizem ni grožnja imperializmu, ker se je razvijal in krepil ravno v času in v kontekstu imperializma, od katerega je bil odvisen.

Nacionalna država je še vedno osnovni gradnik mednarodnega sistema, vendar to še ne pomeni, da je v centru odločanja. Tudi kralji so v času fevdalizma potrebovali fevdalce in lokalne uradnike, da so pomagali upravljati državo,

vendar to še ni pomenilo, da je šlo za sistem suverenih vazalov. Tudi v sodobnem času potrebuje država pokrajine, upravne enote ali občine, kar pa še ne pomeni, da gre za sistem vladavine občin. Sodobne države pa postajajo prav to, globalne »občine«, ali bolje, priča smo globalnemu neo-fevdalizmu. Temu lahko sicer rečemo, da se nacionalna država transformira. Lahko pa tudi trdimo, da se transformira do mere, da se je funkcionalno absorbirala v večjo globalno institucionalno strukturo, kar vključuje politične, ekonomske, pa tudi razredne in družbene spremembe. Globalni režim se vzpostavlja od znotraj, mirno in prikrito. Ne potrebuje centraliziranih centrov moči, kot to velja za moderne države. Ostanek moči nacionalnih držav, ki so vedno bolj »votle«, pa je poenoten z nenacionalnimi institucijami, s katerimi re-artikulira razredna razmerja, finančne institucije, produkcijske cikle in sistem akumulacije kapitala.

Skeptiki v preučevanju globalizacije se še vedno težko soočajo s sodobnimi spremembami in vedno bolj globalizirano realnostjo, ter še vedno zagovarjajo realistične, nacionalistične in državo-centrične teorije, v skladu s katerimi so nacionalne države še vedno ključni politični igralci. To argumentirajo npr. s statističnimi podatki, da je npr. »80 odstotkov svetovne produkcije še vedno namenjene domačim trgov« (npr. Mann 1997, 479). Vendar, globalizacija ni samo ekonomska, niti je ne moremo zajemati s statističnimi podatki. Lokalni trg ne pomeni nacionalne države, niti ni internacionalizacija enaka globalizaciji. Ekonomija ni primerna za razlago političnih, kulturnih, identitetnih, razvojnih, elitističnih in ideoloških transformacij.

Drugi trdijo, da države nadzorujejo globalizacijo, saj lahko npr. zasežejo, izženejo, obdavčijo, kaznujejo ali nacionalizirajo TNP (Wilkinson 2007, 69). Tudi tukaj ne moremo naivno enačiti globalizacije (še posebej faktoglobalizacije) s korporacijami. Ob tem je tudi pomembna beseda »lahko«, ki se nanaša na skrajno teoretično možnost, ki pa je v praksi, predvsem zaradi omejitev globalnega kapitalističnega sistema, retorična in utopična. Sama argumentacija, da je končna implementacija odločitev (še) vedno politična, je prav tako napačna, saj v resnici nikdar v zgodovini ni bilo drugače. Politične odločitve so vedno formalno politične, še posebej predstavniške. Pomembna pa je dejanska moč vplivanja in formiranja konkretnih javnih politik, tudi posredno, diskurzivno, ideološko itd. V praksi države res regulirajo delovanje korporacij, vendar v njihovo korist (in korist sistema ter elit). Če »trgi potrebujejo pravila, ki jih sprejemajo nacionalne države« (Mann 2000, 44), to še ne pomeni, da so ta pravila v »nacionalnem interesu«. Če se zakonodaja oblikuje po želji korporacij je nesmiselno trditi, da je moč v rokah države, ker bi lahko teoretično delovale drugače. Pomembno je, da ne.

Pojavlja se tudi trditev, da je globalizacija neenaka (finance so npr. bolj globalizirane kot delovna sila), kar pa je predvsem posledica interesa. Hkrati je brezpredmetno ali se seli delovna sila ali kapital, delavec ali tovarna, potrošnik ali blago. Tudi sodobni primeri posega držav v gospodarstvo (zaradi ekonomske krize) so v resnici kontra-argumenti. Mosely (2005) tako trdi, da igrajo domače institucije pomembno vlogo pri blaženju pritiskov globalne ekonomije, kar je vidno v primeru reševanja bank. Vendar, čigavo moč odseva (z globalizmom in neoliberalizmom nezdružljivo) reševanje bank, državno ali bančno? Ravno socializacija tveganja (in privatizacija dobičkov) je ob državni odvisnosti od bank, svojevrsten dokaz sodobne razporeditve moči.

Ostane nacionalnih držav lahko tako celo služi interesom globalne akumulacije in ne lokalnim, nacionalnim centrom moči. »Že desetletja je opazno stanje patološke odvisnosti držav od kapitala. Medtem ko svetovno gospodarstvo deluje v veliki meri neodvisno od politike, so nacionalni parlamenti omejeni pri spodbujanju modernizacije svojih gospodarstev. Posledično morajo prilagajati (npr.) sisteme socialne varnosti, zaradi t.i. spodobnosti mednarodne konkurenčnosti« (Habermas 1996, 292). Čeprav imajo države politično vlogo pri upravljanju gospodarstva, npr. pri lastništvu kapitala, zadolževanju, omejevanju inflacije itd. (Piketty 2014), je ta vloga minimalna, države pa v resnici nimajo možnosti alternativne izbire. Nacionalna država se tako ne more upreti globalizmu, brez da zaide v izolacijsko spiralo smrti (npr. po vzoru Severne Koreje). Ta odvisnost pa ni posledica neposredne represije, temveč strukturnih, sistemskih omejitev, zavarovanih z ideologijo. Zaradi tega lahko tudi trdimo, da je država postala drugačna politična enota, da prestaja kvalitativni preskok.

Prav tako lahko trdimo, da smo priča spremembam (npr. globalne elite in ideologije), ki kažejo na to, da postaja nacionalna država tudi ovira globalnim tokom kapitala, s tem pa za kapitalizem nepotrebna. Neenakost, v smislu blaginje in razvitosti, uspeva tudi znotraj političnih skupnosti, saj je predvsem razredna in ne toliko etnična (tudi ta je mnogokrat razredno pogojena).

Predpostavljena zgodovinska povezanost države in kapitalizma, tudi ideologije prostega trga (Polany 2001), je prej posledica zgodovinskega naključja. Gre v resnici za povezanost kapitala in centrov političnega odločanja, ki so nacionalni zgolj v pogojih demokratičnih nacionalnih držav. Politika ni usodno nacionalna, tudi kapital ne.

Trenutna usodnost (in ravno zaradi tega tudi uspešnost) globalnega neoliberalnega kapitalizma je v tem, da deluje onkraj dosega in vidnosti klasičnih centrov političnega predstavnštva. Predvsem zato, ker nas je uspel prepričati, da je naraven, neizbežen in apolitičen. S svojo ideološko zmago pa je dejansko

postal neizbežen. Čeprav je videti, da lokalna, nacionalna politika opravičuje svoje odločitve z diskurzom globalizma, je po večini ravno obratno. Globalizem univerzalizira lokalne ekonomije, in hkrati lokalizira univerzalni globalni kapitalizem, s tem pa njegove negativne posledice prepušča lokalni politiki. S tem omogoča, da se hegemonizira in ostane anonimen. Kar so nacionalne politične strukture videle kot priložnosti, je postalo njihova usoda, same pa so postale kolateralna škoda globalizma. Nacionalna država pa je postala trojanski konj neoliberalizma.

4.17 Denacionalizacija, dedemokratizacija in depolitizacija

Sodobno vladanje se vrši v okviru demokratičnih držav, katere nudijo legitimacijo za avtoriteto vladajoče elite in hkrati zavezujejo državljane k poslušnosti. Včasih je legitimnost vladarja, npr. kralja ali papeža, izhajala iz Boga, sedaj pa se večina diskurza posveča ljudstvu in suverenosti, konkretno mehanizmu volitev, ki naj bi opravičevale vladanje. Posredno je politična elita, zaradi pogoja izvoljivosti, vezana na kratkoročno uspešnost vladanja. Uspešnost je relativna, saj je vezana na ne/uspešnost drugih in na same norme uspešnosti, npr. v kontekstu razvoja države. Tako je legitimnost avtoritete ideološko pogojena, v tem smislu zelo podobna kraljevi suverenosti. Hkrati je institut volitev odvisen od delovanja političnih strank, svobodna izbira pa je v resnici le izbira med političnimi strankami. Razlike med njimi so mnogokrat zanemarljive in npr. temeljijo na odnosu do partikularnih ideoloških vprašanj, politični voditelji pa so vpeti v elito in se po večini strinjajo glede makropolitčnih in makroekonomskih paradigem. Le redke so države, kjer se oblast odkrito upira globalnim ideološkim sistemom, ko pa se, pa je to za njih vedno škodljivo (npr. sankcije). Če so vlade vezane na uspešnost, le ta pa odvisna od občih norm uspešnosti, npr. ekonomskega razvoja (tudi rasti BDP), nikakor ne morejo biti svobodne, legitimnost pa jim posredno zagotavljajo tisti, ki oblikujejo globalen kapitalističen in političen sistem, v katerega so države vpete, in ideološko pogojeno presojo njihove uspešnosti. Razvoj je odvisen od modernizacije po zahodnih normah, zato ni presenetljivo, da so države, ki se upirajo dominantnim konceptom uspešnosti, tudi zunaj dominantnih konceptov modernosti, demokratičnosti, kapitalizma itd. »Alternativna demokratičnost« je sprejemljiva samo, kadar je združljiva z zahtevami globalnega trga, če ne, so države, zaradi aktivnih politik mednarodne izolacije, nujno deprivilegirane. Povedano drugače, v kolikor se državna oblast (demokratična ali totalitarna) podredi normam globalizma, je lahko uspešna. V kolikor pa se v globaliziranem svetu poskuša

upreti hegemoniji globalizma, lahko pričakuje ovire in sankcije mednarodne skupnosti. Ker pomeni razvitost držav podobnost z razvitimi oz. usklajevanje z modelom razvitih, takrat ne more biti uspešna in razvita, zato se lahko upre samo z nedemokratskimi sredstvi. Videti je, da v praksi dejansko velja trditev, da zahodni model nima alternative.

Zato govori Harvey (2005) o splošnih procesih depolitizacije družbe. Globalizem se zateka k tehnokratskemu vladanju, ki ustvarja individualizirano množico priložnostne delovne sile. Solidarnost se umika (nazaj) na polje verske dobrodelnosti, sindikate nadomeščajo mafijska združenja, države v razvoju pa nadomeščajo mednarodne razvojne nevladne organizacije. Celo pri intervenciji v suverenost držav (tudi vojaški), ki se ne podrejajo prevladujočim normam, se uporablja diskurz demokratičnosti, npr. v kontekstu varovanja človekovih pravic, zakonov in pravičnosti. V globalnem svetu so tako tudi pravice globalna kategorija. S tem pa dobi globalizem še novo dimenzijo hegemonije nadnacionalnosti, npr. preko nadnacionalnega ne-državlanskega diskurza in idej univerzalnosti človekovih pravic. Zaradi teh premikov so opazne celo definicije, kjer pomeni globalizacija »vzpostavljanje globalnega trga brez družbenopolitične kontrole« (Nikitin in Elliott 2000, 14).

Paradoksalno je globalističen diskurz v nenehnem spogledovanju z demokracijo, ki naj bi prehajala iz nacionalnih držav v nadnacionalne institucije. Te so edina možnost krotitve globalizacije in edini možen in primeren prostor demokratične kontrole »pobeglega sveta«. Ironično so v resnici te institucije tiste, ki povzročajo prehajanje suverenosti nacionalnih držav, hkrati pa so nedemokratske. Ne samo, da sodobne države niso več resnično demokratične, paradoksalno je to pomanjkanje demokracije pogosti diskurzivni mehanizem še večje globalne politične in ekonomske hegemonizacije.

Kapital se poskuša izmuzniti državni kontroli, torej se osvoboditi kakršnegakoli nadzora. To pa se tudi sklada s že prej opisano željo novih centrov moči po ponovni razdružitvi ljudske koncepcije državljanstva in naroda. Vendar ne v razsvetljeni želji po npr. izgradnji novih oblik državljanstva, npr. deliberativnega, globalnega, kozmopolitskega itd. Tudi zato je Habermas (1998, 10) bolj kot z splošnimi diskusijami o subjektivnosti in identitetah, zaskrbljen zaradi konkretnih napetosti znotraj nacionalnih držav, točneje med nacionalizmom in republikanizmom. Vse kaže na to, da spontane in načrtne spremembe identitet ne osvobajajo, temveč povzročajo nove oblike neenakosti in sodobne zaslužjenosti, saj se vzporedno z nacionalno identiteto izgublja tudi državljska in razredna zavest.

Identitetne spremembe, povezane npr. s spremembo koncepta suverenosti, izhajajo neposredno iz želje po preseganju povezanosti nacionalne države s konceptom ljudske suverenosti. S tem ko se transformirajo nacionalne identitete, manjšajo pristojnosti nacionalnih držav ali preoblikuje koncept suverenosti, se namreč spreminja širše dojemanje politike, točneje demokracije. Gre za politično globalizacijo v širšem smislu. Če ostanemo pri terminologiji suverenosti, pa njeno nadnacionalno odtekanje ni edino odtekanje, niti ni za nacionalno države najbolj kritično. Poleg ugotovljenega pravno institucionalnega premika suverenosti navzgor (npr. nadnacionalne institucije) in navzdol (npr. regionalizacija), je opazen namreč tudi stranski premik suverenosti (npr. privatizacija, liberalizacija). Države so tako izgubile moč odločanja, saj (delno) namesto njih odločajo nadnacionalne in subnacionalne tvorbe ter nedržavni akterji.

V bojih za suverenost imajo močno vlogo akterji, ki ne spadajo v običajne razprave suverenosti. To so ekonomski akterji, predvsem transnacionalna podjetja in mednarodne organizacije. Zgovorni so podatki raziskave Švicarskega zveznega inštituta za tehnologijo (Vitali et al. 2011), ki je pokazala, da sestavlja jedro mednarodnega ekonomskega sistema 1318 transnacionalnih družb, ki so med seboj lastniško prepletene (na podlagi analize 43.060 transnacionalnih družb) in kontrolirajo 80% vse globalne ekonomije. Še več, lastništvo se konča v nad-skupini zgolj 147 povezanih podjetij, ki nadzorujejo 40 odstotkov vsega premoženja v mreži. Večino so to finančne ustanove, med dvajsetimi na vrhu pa so večinoma banke. Na najbolj splošni ravni lahko govorimo tudi o konfliktnem razmerju med kapitalizmom in demokracijo. »Kapitalistična demokracija« je zato oksimoron, saj združuje kapitalistični individualizem, elitizem in prosti trg z idejo enakosti, solidarnosti in regulacije. Globaliziran postmoderni svet, v katerem smo lahko priča krepitvi ekonomskih tokov in klientelističnemu prepletanju kapitalističnih ter političnih struktur, ne pozna meja, prav tako se moč ne deli nujno po uradni poti in z zakoni.

Če definiramo moč kot zmožnost vplivanja na delovanje drugih (npr. Weber 1947; Davis 1988; Dahl 1961) oziroma njihovo nedelovanje (npr. Bachrach in Baratz 1962; Gaventa 1980), tudi prikrito/sistemsko (npr. Lukes 1974; Foucault 1980), je jasno, da stanje, kjer imajo države vedno manj vpliva na delovanje drugih (predvsem zasebnih) akterjev, le ti pa vedno večji vpliv na odločanje držav, pomeni prehod moči. Pretok suverenosti vpliva na zmanjšano moč držav, le ta pa se odraža v zmanjšanem vplivu v mednarodni skupnosti, kjer njihov dotedanji vpliv hkrati prehaja na točno tiste akterje, ki so jim »odvzeli« notranjo

suverenost.²⁵ Zunanje sile vplivajo tudi na notranje procese in se od znotraj širijo navzven in ne samo obratno (kot se kaže v primeru EU). Ne nazadnje je tudi EU (geopolitičen) odgovor na omejeno moč nacionalnih držav in ne samo vzrok njihove nemoči. Ulrich Beck (2005) tako predpostavlja, da je paradoksalno v sodobnem svetu nacionalistično in izolacionistično razmišljanje največji sovražnik naroda in njegovih interesov. V EU se namreč formalna suverenost zamenjuje z resnično močjo. EU lahko bolje naslavlja nacionalne interese kot jih lahko posamična država, tako v trgovanju, migracijah, pravu in redu, okolju, obrambi in številnih drugih področjih.

Nacionalne države realno izgubljajo svoj vpliv, svojo moč, neodvisnost in samostojnost. Četudi se ohranja nacionalna identiteta, se nacionalna država vztrajno umika. Posledično pa z njo tudi občutek pripadnosti politični skupnosti. Če velja, da nacionalne države ne morejo obstajati brez nacionalne identitete, saj so takrat samo še države, velja tudi, da nacionalne države ne morejo obstajati brez države.

Ob prehodu moči na nenacionalne akterje se tako postavlja vprašanje demokratičnosti. V primeru nadnacionalnih institucij, npr. EU, je demokratičnost vprašljiva predvsem zaradi nelogičnega razmerja med tajnostjo in ekskluzivnostjo njihovega delovanja (in odločanja) ter javnostjo in transparentnostjo te tajnosti in ekskluzivnosti. EU bi lahko celo razumeli kot projekt, ki poskuša s pomočjo združitvenega nacionalizma ustvariti političen prostor, ki bo sicer temeljil na skupni identiteti, vendar brez demokratičnega zaledja. Kot npr. vizijo neonacionalnega režima, konceptualno ne-etničnega, ljudskega fašizma (ljudskega tako, kot je npr. ljudska Republika Kitajska). »Včasih (v EU) vladajo velike sile, kot npr. Nemčija ali Francija, včasih evropske institucije, predvsem Evropska komisija in Evropsko sodišče za človekove pravice, včasih kombinacija več institucij (...), včasih pa, kar se zgodi največkrat, nihče« (Werner in de Wilde 2001, 306). Ta »nihče« ne pomeni, da se ne sprejemajo politične odločitve, temveč, da center moči ni javno evidentiran in demokratično legitimiran. Proces formiranja EU je namreč vodila tudi želja po depolitizaciji evropskega gospodarstva; po osvoboditvi trga pred popačenjem in

²⁵ Že od prvih jasnih ločitev politike in ekonomije (pravno-formalnih) v Angliji (od druge polovice 19. stoletja) se moč kapitala veča, čeprav ne premočrtno. Trend so prekinili fašistični in komunistični režimi, med leti 1950 in 1970 tudi zlata doba socialne države in močne civilne družbe. Po tem obdobju se je zgodil (neo)liberalen preobrat »thatcherizma« in »reaganizma«, ki je ponovno okrepil t.i. finančni »plenilski« razred (Veblen 1899), ki je »vladal« že ob koncu 19. stoletja. Politika se je začela umikati iz gospodarstva, povečala se je neenakost (Glyn 2006, 156). Kapital se je v notranjem trgu izognil politični kontroli in regulaciji s pomočjo neoliberalne logike, v mednarodnih okoljih s pomočjo globalizma in mednarodnih institucij, kar je omogočilo tudi finančne špekulacije (Galbraith 2008, 72–86). Globalna gospodarska kriza leta 2008 je ravno odsev tega prehoda moči (Kunttner 2008, 21). Še boljši indikator pa je odziv politike na krizo, točneje, njen ne-odziv.

vmešavanjem nacionalne politike in še posebej po rušitvi nacionalne monetarne suverenosti (Habermas 2015).

EU je v tem kontekstu primer procesov denacionalizacije in »dedemokratizacije« (Tilly 2003). Tudi zato, ker je odlična (in učinkovita) lokacija implementacije in indoktrinacije neoliberalnega globalizma. Globalistični ukrepi, npr. odprava kapitalskega nadzora in utrditev menjalnih razmerij, so omogočili mednarodnim trgov določiti obrestne mere in omejiti monetarno politiko držav. Po letu 1990 je to implementirala tudi EU, s tem pa omejila kontrolo držav nad zaposlenostjo in tokom investicij. Posledično so skoraj vse države omejile tudi mehanizme socialne države (Scharpf 2000). EU je v tem primeru nudila odlične pogoje neoliberalizacije, saj so se odločitve sprejele v »centru«, brez širokih javnih debat; z malo udeleženi in odločevalci, ki so hkrati najbolj pro-evropsko, pro-globalno in pro-liberalno indoktrinirani; z malo medijske pozornosti; mnogo lobisti; praktično brez demokratičnega nadzora; predvsem pa brez nepredvidljivih nacionalnih parlamentov in onkraj ideologij nacionalizma in protekcionizma.

Evropsko identiteto, kot primer že vzpostavljene alternative tradicionalnim nacionalnim identitetam, vidi Smith (1991, 174) skozi aktivno ustvarjanje občutka skupne zgodovine in skupne kulturne dediščine, ki nastaja na podoben način, kot velja za nacionalizme. Novi nadnacionalni nacionalizem temelji na »dediščini rimskega prava, krščanske etike, renesanse, humanizma, individualizma, razsvetljenega racionalizma in znanosti, klasicizma, romanticizma, predvsem pa tradicije državljanskih pravic in demokracije«. Proces formacije skupne identitete je tako še bolj arbitraren in situacijski kot to velja za tradicionalne nacionalizme, hkrati pa nič manj elitističen. Z dovolj abstraktnim pogledom, bi lahko rekli, da nas združujejo vrednote in ideje, izhajajoče iz časa prvih demokratizacij, Francoske revolucije, začetkov kapitalizma itd. Vse to lahko celo smiselno (kar je po svoje paradoks) povežemo z modernizacijo, posledično pa tudi z nacionalizmom; še posebej »industrializacijo, kapitalizmom, reformacijo, romanticizmom« (Markovits 1998, 98), pa tudi razsvetljenstvom, moderno znanostjo (npr. državne univerze), sodobno idejo demokracije in suverenega naroda, merkantilizmom, sekularizacijo itd. Torej poskuša EU vzpostaviti temelje evropske identitete ravno na zapuščini modernizacije, ki je v prvi vrsti povzročila nacionalizacijo Evrope. To je ob dejstvu, da so samo modernizacijo povzročili isti globalizacijski procesi, ki sedaj povzročajo politično globalizacijo (institucionalno), eden izmed paradoksov, povezanih z globalizacijo in nacionalno državo.

Nacionalna identiteto je moč razumeti kot napačno potrebo, ki služi predvsem ohranitvi obstoječega stanja in interesu mednarodnega sistema. Poleg globalizacijskih procesov pa nacionalno fiksacijo odpravljajo tudi alternativni diskurzi, npr. diskurz deljene suverenosti ali svetovnega državljanstva, ki lahko sicer pomenijo marsikaj, vendar so v večini koncepcij nastrojeni ravno proti nacionalizmu in logiki delitve, omejitve in zamejitve ter zagovarjajo povezanost, enotnost, skupnost in spoštovanje drugačnosti. Svetovno državljanstvo lahko osvobaja, združuje ter vodi k resnici. Seveda pa ima ta scenarij tudi drugačno, temračno plat. V postnacionalnem svetu, kamor se premikamo, lahko izgubimo nacionalen (demokratski) političen prostor brez, da bi ga nadomestili s primernejšim globalnim. V takšnem okolju ostanejo posamezni državljani, zapuščeni v svetu anonimno povezanih omrežij, kjer morajo izbirati med možnostmi, ki so sistemsko generirane. V tem post-političnem prostoru postanejo korporacije model vsega vodenja (Habermas 1998, 125).

Podobno kot o votli (nacionalni) državi, lahko namreč govorimo o votli demokraciji, kar je seveda na nek način povezano. Crouch (2004) v tem kontekstu govori o post-demokraciji, torej o družbi, ki ima in tudi uporablja vse demokratske institucije, vendar le te vedno bolj postajajo le lupina. Termin je npr. v analogiji s post-industrijo, ki ne pomeni, da je takšna družba ne-industrijska. Izdeluje in uporablja industrijske proizvode, vendar se je družba pretežno preusmerila drugam. Tako se sedaj moč seli v roke privilegiranih elit (Crouch 2004, 6). Post-demokracijo, pa lahko neposredno povežemo post-modernizmom, posledično pa tudi s post-nacionalizmom (Shaw 1999, Habermas 2001).

Družbene in identitetne spremembe, čeprav so pričakovane in potrebne, so torej hkrati nevarne, saj se lahko dopolnjujejo z načrtnimi spremembami, z logiko zamenjave ideologije z ideologijo. To pomeni, da so hkrati tudi instrument izgradnje nove oblike političnega nadnacionalnega prostora, nove oblike politične nadvlade. Ne nujno v želji preseganja nesmiselnega, na nacionalizmu temelječega tekmovanja ali izkoriščanja, temveč tudi v želji po novi, ne-nacionalni tekmovalnosti in svobodnem globalnem izkoriščanju.

V stoletjih modernizacije, demokratizacije in nacionalizacije sveta so se ob novih ideologijah, posledično začele pojavljati nove elite, ki so se ravno s pomočjo ideologij krepile in začele kanalizirati razvoj družbe v svojo korist. Omejile so moč kralja, spremenile ekonomsko ureditev, države podredile monopolu, okrepile družbene razrede itd. Politika se je »kapitalizirala«, država nacionalizirala. V varnem zavetju nacionalizmov so potekali ideološki boji, npr. med komunizmom in zahodnim kapitalizmom, pri tem so nacionalizmi

nadomeščali druge nacionalizme. Med tem se je svet nenehoma in neustavljivo globaliziral. Tehnološki razvoj se je dopolnil z kulturnim, družbenim, na to so se odzivali tudi ljudje, npr. s spremembami navad, družbenih praks, norm, prepričanj, identitet. itd. Vzporedno pa se novim razmeram začeli prilagajati tudi privilegirani družbeni sloji, npr. lastniki kapitala in ostale družbene elite, ki so v spremenjenih okoliščinah videle nevarnost, pa tudi priložnosti.

Lahko tudi vlečemo vzporednice s prvimi koncepti državljanstva in naroda, kjer so države obstajale pred narodi. Delno lahko priznamo, da nas globalizacija in globalizem silita v nove oblike povezovanja. Tako se v sodobnem času nacionalne skupnosti družbeno in politično transformirajo ter zbližujejo, čemur pa šele sledi širše kulturno povezovanje in konsolidacija družbenopolitične zavesti. Nacionalno zasidrana zavest pa se navezuje tudi na koncept suverenosti ljudstva in demokracijo, ki se v spremenjenih okoliščinah šele pričenjata transformirati in prilagajati, predvsem denacionalizirati.

Sicer velja, da je potencialna, nova zavest lahko prav tako demokratična, za kar pa je v vsakem primeru potreben čas. Bauman (2005) nas v tem kontekstu spomni, da so nacionalne države potrebovale celotno 19. in del 20. stoletja, da so pričele upravljati s predhodnimi, pred-nacionalnimi razmerami kaosa. Moderne države so morale vzpostaviti pravila in regulirati zadeve, ki jih predhodne avtoritete niso rabile, npr. prepoved trgovanja s sužnji, delovno pravo, zdravstveno oskrbo itd. Vse to zaradi popravljanja škode, ki so jo povzročile sproščene sile kaosa. Potrebno je bilo stoletje, da so se negativne posledice starejših obdobj globalizacije uravnotežile s pozitivnimi, vsaj v kontekstu nacionalne države. Tudi sedaj se soočamo z nedavnimi manifestacijami globalizacije, ki nas na spektakularen in šokanten način opozarjajo na težave, ki so bile za nas latentne in spregledane. Trenutne zmožnosti kolektivne aktivacije so precej za potrebami, tradicionalna sredstva pravnega varstva in vzdrževanja reda pa so, kruto rečeno, ničvredna (Bauman 2005).

4.18 Grožnje globalizmu

Nacionalni državi se izteka rok trajanja, v teoriji in praksi, tako na identitetni ravni, na ravni ideologije, kot na ravni interesa, kjer se npr. pojavljajo globalne elite, ki se krepijo z ne-nacionalno ideologijo globalizma. Vse skupaj sovпада s kontekstom zahtev kapitalizma, njegovih potreb in z njim povezanih vrednot. Uspešna tranzicija v postnacionalno stanje pa je v veliki meri odvisna tudi od

uspešnosti nacionalizmu alternativnih ideologij. Zato je potrebno omeniti tudi nevarnosti, s katerimi se srečuje trenutni globalizem.

Če velja, da je globalizem grožnja nacionalizmu, velja tudi nasprotno, torej, da je nacionalizem grožnja globalizmu. In vendar, če sem zagovarjal trditev, da se nacionalizmu izteka čas, na tem mestu ne bom poskušal zagovarjati nasprotnega. Hkrati pa nacionalizem ni edina nevarnost globalizmu. Največja nevarnost je morda celo sam sebi, saj je lahko zaradi notranjih protislovij avto-destruktiven. V kolikor bi namreč obveljala »pravila«¹ dominantnega diskurza neoliberalizma, bi lahko bila posledica erozija političnih temeljev, na katerih je zgrajen kapitalizem. Vendar se temu upira z ideološko nedoslednostjo, z dvojnimi merili, ko npr. navkljub zagovarjanju konkurenčnosti prostega trga, nenehno omejuje konkurenco in išče monopolno zaščito. Tudi predpostavka, da s svojim globalnim delovanjem dolgoročno škodi sam sebi, ko omejuje domačo potrošnjo, je le delno veljavna, saj, v kolikor izhajamo iz interesa elit, le ta ni nujno enačen z nacionalnim interesom. Če je, je to zgolj naključje, npr. v primeru domačega monopola, privatizacije s pomočjo nacionalizma, neo-imperializma itd. Ko gre za dobiček, kapital ne pozna meja. In tudi v primeru negativnih posledic, npr. selitve proizvodnje, se lahko kapital izogne nevarnosti z novo globalno selitvijo, npr. potrošnje. Kapital je mobilni in se ločuje od politike in teritorija, s tem pa tudi od političnih in lokalnih kriz.

Res je, da potrebuje globalizem za delovanje določeno stopnjo stabilnosti, katero lahko zagotavlja nacionalna država. Vendar lahko zadostno stabilnost zagotovi tudi minimalna, padla, votla in postdemokratska država, katere moč je omejena do mere, da ni več država v modernem smislu. Še verjetneje je, da bo stabilnost zagotavljala država, ki ne bo več nacionalna. K temu napeljuje že sama zgodovina nacionalnih držav, njihova družbeno konstruirana zasnova, ter sodobne identitetne spremembe. Ne samo, da država ni nujno nacionalna, da je nacionalna je celo presenetljivo. Že sedaj se nahajajo sodobni centri odločanja v nenacionalnih okvirjih nadnacionalnih in transnacionalnih organizacij. Tiste države, ki se upirajo globalni hegemoniji (npr. Iran), so v univerzalnem in globalnem sistemu kapitalizma deprivilegirane do mere, da so nemočne; tiste, ki pa so močne (npr. ZDA ali VB), pa niso dovolj demokratične (elite), da bi se upirale.

Zdi se, da so edine možne spremembe, globalne spremembe. Torej na ravni, kjer se krepi avtoriteta, moč in kjer se nahajajo novodobni centri odločanja. V tem kontekstu se govori o globalnem vladovanju (»global governance«²), globalni civilni družbi ali novih človekovih pravicah. Takšna krepitev globalne zavesti lahko sicer koristi tudi kapitalizmu, saj lahko njemu potreben red zagotovi tudi

globalna država, ki bi se formirala iz obstoječih mednarodnih institucij. Slabost takšne ureditve (za kapital) bi bil jasen in razviden center moči, ki bi lahko bil podvržen političnim pritiskom. Kar bi bilo zgodovinsko zmagoslavje kapitala (ob predpostavki, da obstaja neenakost tudi onkraj nacionalnih delitev), bi lahko pomenilo tudi začetek konca. Podobno kot je nacionalizem pomenil veliko prednost prvih moderniziranih držav, hkrati pa je bilo to kasneje za centralno in fevdalno oblast pogubno.

Ker so posamezne nacionalne države v primerjavi z globalnim režimom nemočne, je lahko alternativa globalizmu samo globalna. Države, ki bi lahko teoretično zamajale t.i. prosti trg in globalno monetarno ureditev, so hkrati države, katerim trenutna ureditev najbolj ustreza. V tem smislu sta možni dve poti, globalni totalitarizem in globalna demokracija. V obeh primerih je nacionalna država nepotrebna. Ena izmed možnosti globalne politične ureditve je torej t.i. globalno vladovanje, ki se nanaša na odsotnost formalne hierarhije in kolektivno regulacijo skupnih zadev. Ker je pojem raznolik in ima mnogo pomenov, ga je Offe (2009) označil kot prazen označevalec. Koncept se ne ukvarja z resničnimi težavami, npr. vzroki ali konflikti interesov, temveč predvsem z možnimi rešitvami. Problematična je tudi vloga zasebnih akterjev, ki so del sodobnih težav elitizma in manjka demokratičnosti. Vsako razpršeno vladanje lahko še poglobi pomanjkanje odgovornosti tistih, ki sprejemajo odločitve. Globalno vladovanje mnogokrat tudi predvideva korporativistično logiko upravljanja, ki je omejeno demokratična, saj daje preveliko težo interesom zasebnih akterjev v procesu odločanja (Bolton 2000). To pa je ravno vzrok elitizma.

Drugi primer alternativ (ki se diskurzivno širijo) pa zaobjema t.i. proti-globalizacijska gibanja. Ker pa je njihovo delovanje prav tako globalno, se vedno bolj uveljavlja pojem alter-globalizacije. To je tudi posledica bolj poglobljenega razumevanja globalizacije, ki ni več enačena z ideologijami, kot je globalizem ali neoliberalizem. Tako nasprotuje določenim manifestacijam globalizacijskih procesov, hkrati pa podpira druge ravni, npr. globalizacijo človekovih pravic in političnih odgovornosti. Mnogokrat se profilira kot »globalizacija od spodaj« in ne kot vsiljena globalizacija od zgoraj, npr. s strani TNP, STO, amerikanizacije, neoliberalizma, imperializma itd. (Ritzer 2011). Tudi na teoretski ravni se krepi alterglobalizem, npr. z idejami proti-gibanj (Polanyi 2001), proti-hegemonije (Gramsci 1971) ali multitude (Negri 2003). Težava alterglobalizma pa je to, da poskuša biti mnogokrat vsevključujoči in nuditi poenostavljeno razlago realnosti, ki je sicer izredno kompleksna. Mnogokrat ga tudi spremlja odpor do globalizacije, kar pa ga postavlja v vlogo novega globalizma, torej ideologije globalizacije s specifično (npr. obratno) razlago realnosti. Ne nazadnje se

alterglobalizem sooča z relativno anonimnimi centri moči, s tem pa izgublja mobilizacijski naboj. Dominantni diskurzi ga uspešno marginalizirajo, delno tudi po svoji krivdi. To je del še večje težave, ki izhaja iz tega, da delujejo tam, kjer je najtežje, namreč na globalni ravni.

Tudi koncepti globalne civilne družbe, globalnega humanizma ali kozmopolitstva imajo specifične težave. Koncept državljanstva je vprašljiv, saj se spremenjenim družbenim razmeram, predvsem hkratni vključenosti državljanov v različne družbene skupine in kompleksnim ter prepletajočim se identitetam, ne prilagaja dovolj (hitro). Še vedno je državljanstvo ujeta v državocentrično, realistično logiko, pri čemer se definira kot razmerje/dogovor med državo in državljani, čeprav je jasno, da je država obča volja ljudi, kolektiv ljudi, ki si delijo določen političen prostor. V kolikor ti ljudje živijo globalno in v kolikor tudi političen prostor postaja globalen, je nujno, da postane tudi državljanstvo globalno, saj to narekujejo potrebe. Tudi v praksi se širijo pojmi »državljanstva sveta«, čeprav je težko najti in definirati politično skupnost, ki pokriva globalen političen prostor (O'Byrne 2003, 22). Opazna je tudi zamenjava državljanstva s članstvom, npr. družbenimi gibanji, ki se ne sklicujejo toliko na državljanske pravice, temveč na človekove pravice. To članstvo lahko predstavlja obliko postmodernega državljanstva oz. »nemodernega državljanstva« (O'Byrne 2003). Vendar že sam diskurz *držav-ljanstva* kaže na nove oblike strateške in instrumentalne modernosti. Čeprav je opazen upad solidarnosti in kolektivnih identitet, se te ideje državljanstva nanašajo ravno na solidarnost. Rešitev za pomanjkanje solidarnosti vidijo v več solidarnosti, kar ni ravno konstruktivna rešitev. Gre za nazor, ki je podobno kot njemu nasprotno domoljubje, precej metafizično. Svet deluje globalno, zato naj bi politično demokracijo zagotavljalo globalno državljanstvo. »Vendar pomeni državljanstvo v modernem kontekstu predvsem teritorialno pripadnost. Če pa pripadaš svetu, dejansko ne sodiš nikamor, saj je vse znotraj tega prostora in nič zunaj njega« (O'Byrne 2003, 10).

Če širijo globalisti postnacionalno idejo, sledijo tej ideji tudi alterglobalisti. Na politični levisi se širijo ideje globalne civilne družbe, ki bi lahko prešla meje nacionalnih držav in podvrgla zasebne preference javnemu interesu. Vestfalski model demokracije, kjer svet tvorijo suverene države, naj bi bil zastarel, zato bi ga moral zamenjati model »kozmpolitske demokracije« (Lash in Urry 1994). Na desnici pa se krepijo ideje na lastnini in zaposlenosti temelječega državljanstva, svobode za vse (tudi korporacije), privatizacije itd. Zanimivo je, da obe poziciji demonstrirata anti-državni pristop, ki sovпада z globalizmom (Lentner 2004, 163).

Alternativno stanje levice je še težje dosegljivo, saj je ideja civilne družbe usmerjena proti moderni oblasti, npr. proti državnemu totalitarizmu. Totalitarnim režimom je namreč skupna relativna odsotnost civilne družbe. Sodobni totalitarizem pa je drugačen. Prav tako odpravlja civilno družbo, vendar s pomočjo anti-totalitarne logike umika države. Deluje in učinkuje totalitarno, vendar ne na politično tradicionalen totalitaren način. To je tudi za koncepte civilne družbe težka preizkušnja. »Totalitarizem sledi ideji, da je potrebno vse podvreči politiki, kar pomeni, da je potrebno prevzeti vse institucije, jim odvzeti vse, kar bi jih lahko razločevalo od drugih institucij ter jih spremeniti v še eden zvočnik širjenja ponavljajočih osnovnih resnic (ideologije, op.a.). Uničiti je potrebno specifično institucionalno tkivo univerz, sindikatov, športnih društev, cerkve itd., in jih postaviti v skupen institucionalni kontekst, v političen kontekst. Nasprotno je smisel upora liberalnih demokratov, da poskušajo ohraniti specifično institucionalno integriteto različnih institucij« (Stove 1970, 11). Globalizem, ki se je pojavil ravno ob času pisanja Stova, je, tako kot druge totalitarne politično ekonomske ideologije, usmerjen v totalno, univerzalno razširitev. Svojo resnico poskuša aplicirati na posamezniku, podjetju, družbenih skupinah in državah. Vsa družba je podvržena logiki dobička, privatne lastnine, individualizma, tekmovalnosti, konkurenčnosti, učinkovitosti, prožnosti itd. Ob tem je univerzalen, saj je npr. »ena izmed bolj osupljivih lastnosti sodobnega kapitalizma, da skuša v blago spremeniti tisto, kar to ni ali pa ne bi smelo biti, na prvem mestu javne storitve in socialno zaščito. Tak projekt je dvakratno reakcionaren: potrjuje željo kapitalizma po vrnitvi v svoje naravno stanje in izbrisu vsega, kar je nekoliko civiliziralo, hkrati pa razkriva njegovo globoko nezmožnost poskrbeti za nove probleme, s katerimi se srečuje človeštvo« (Husson 2012, 210). Paradoksalno se to kaže npr. v boju proti učinkom tople grede, ki so hkrati posledica pretiranega kapitalizma. »Tudi tu kapitalistične sile zavračajo najmanjši korak proti razumni rešitvi, ki bi pomenila energetske planiranje v svetovnem merilu. Iščejo nadomestke, ki se imenujejo ekološka taksa ali pravica do onesnaževanja. Gre za to, da skušajo upravljanje tega problema spraviti v prostor trgovskih orodij, kjer se, na hitro povedano, igra na stroške in cene, namesto na količine. Ustvariti poskušajo psevdo-blago in psevdo-trge« (Husson 2012, 210). Kapitalizem poskuša vse podvreči logiki trga, je torej totalitaren, vendar hkrati odpravlja klasične centre totalitarne moči. Nenavadno je to, da je usmerjen proti klasičnim državnim ideoloških in represivnim aparatom, ki jih nadomešča v večjo mero apolitičnosti, ki izhaja iz ločitve politike od ekonomije. Vse je podvrženo trgu in vedno manj politiki. S tem pa imajo težave predvsem tradicionalne politične sile, tudi liberalna demokracija. Paradoksalno je globalizem totalitarizem, ki namesto, da bi vse podvrgel politiki,

poskuša vse podvreči trgu. S tem pa ni nič manj političen. Ne nazadnje tudi velja, da je končni instanci, vse predmet politike.

S tem predstavlja težavo alterglobalizmu, ki poskuša s političnim pritiskom premakniti paradigme, ki se uspešno predstavljajo kot apolitične in naravne. Poleg tega se z idejami bojujejo proti idejam, vendar na političnem polju globalizma, na terenu materializiranih idej globalizma. Če je nacionalizmu uspela ideološka ekspanzija, je bilo to v veliki meri posledica aktivacije družbenih elit, tako intelektualnih, političnih, predvsem pa ekonomskih. Alterglobalizem pa lahko aktivira samo intelektualne elite, pa še te so po večini že indoktrinirane. Nacionalizem se je uspel razširiti z normativno širitvijo ideologije s pomočjo konkurenčnih, npr. gospodarskih prednosti že nacionaliziranih držav. Nacionalna država je bila takrat konkurenčna prednost. Globalizem pa je uspel ustvariti stanje, kjer je situacija ravno obratna. Vsaka država, ki se bo poskušala reformirati, npr. de-globalizirati ali de-neoliberalizirati, bo s tem najverjetneje nazadovala, s tem pa služila kot negativni zgled ostalim državam (kot npr. Grčija v letu 2015).

Če je uspešnost odvisna od sposobnosti mobilizacije širšega družbenega kroga ljudi, pa je to lahko v teoriji možno zaradi sistemske slabosti globalizma. Le ta poskuša ustvariti privilegiran položaj za globalne elite, s tem pa nujno ustvarja tudi deprivilegiran položaj za vse druge. To lahko privede do širšega družbenega upora, spodbujenega z neenakostjo tako znotraj, kot med državami. Obupane družbene skupine bi se lahko v brezizhodnem položaju aktivirale in uprle. Globalističen globalni kapitalizem je namreč »kapitalizem, ki teži k zvišanju stopnje izkoriščanja in noče odgovarjati na nerentabilne družbene potrebe. Svojo reprodukcijo zagotavlja na dva načina: z vse bolj neenako porazdelitvijo znotraj posameznih držav ter z vse bolj neuravnoteženo strukturo akumulacije na svetovni ravni. Te značilnosti nas privedejo do protislovne diagnoze: na eni strani je kapitalizem zmagovalen, saj se osvobaja vseh ovir in prinaša zelo visoke profitne stopnje. V tem smislu gre za »čisti kapitalizem«. Toda na drugi strani se pojavlja doslej razmeroma neznan pojav kapitalizma, ki realizira velikanske dobičke, vendar malo investira: v tem primeru s profitom ne počne nič druga kot ga razdeljuje v obliki dividend. Lahko govorimo o kapitalizmu brez projektov. »Kapitalizem danes priznava, da ni narejen za zadovoljevanje družbenih potreb; tako se kaže brez družbene legitimnosti, ki jo je lahko prejel na podlagi manj neenake delitve dohodkov in skoraj polne zaposlenosti« (Husson 2012, 163). Tudi Ritzer (2012) vidi npr. novo svetovno depresijo kot (ironično) »priložnost«, ki lahko z dramatičnimi spremembami ponovno spodbudi zapiranje držav. Začetek procesa bi lahko bil novi protekcionizem, kot politika sistematične vladne intervencije v mednarodno trgovino z namenom

spodbujanja domače proizvodnje, npr. s pomočjo spodbud, olajšav, kvot in tarif (McAleese 2007, 1169–74). Obstajal je od merkantilizma (pribl. od 1500 do 1800), pa tudi v času industrijske revolucije in »New deala«. Počasi se je začel umikati z GATT (1947), EGS (1958) itd. Njegova obuditev ne bi bila samo upor proti globalizmu kot ideologiji, temveč tudi upor proti hegemonskim državam in njihovim elitam, ki počnejo ravno to (npr. subvencioniranje).

In vendar je spet sistemska ujetost tista, ki v praksi omejuje proti-gibanja. Ne velja nujno globalistična delitev na t.i. potrošniški »McWorld« in identitetni »Jihad« (Barber 1996). Čeprav so z globalizmom prizadeti najrevnejši sloji iz najrevnejših regij sveta, vseeno vidijo globalizacijo kot priložnost, saj jim omogoča, da imajo hrano, delo in plače (čeprav mizerne). Za njih, za razliko od protestnikov razvitega severa, alternativa globalizmu ni npr. socialna država, temveč lakota. Alternativa slabo plačanemu delu ni bolje plačano delo, temveč nedelo. To se smiselno povezuje tudi z dogajanjem v razvitih državah: abstraktno gledano t.i. delavska aristokracija ni več omejena na manjšino pasivnih delavcev, temveč zaobjema večino delavskega razreda. Medtem ko so priseljeni delavci podvrženi izkoriščanju, jih živi večina, glede na nerazviti jug, v blaginji. Torej so (relativno) del globalne elite. Primerljivi so s proletariatom antičnega Rima, s slojem »parazitov«, ki izkoriščajo vse Druge. Vključeni so v globalno izkoriščanje nerazvitih, npr. preko sistemov socialnih transferjev in (sicer neenake) delitve neo-imperialnega dobička. Tudi sodobne proteste je zato možno razumeti kot poskus ohranitve privilegijev. Povedano drugače; »poskušajo se ponovno pogajati in dogovoriti o delitvi dobička, ki je posledica neenakih delitev med Severom in Jugom. Zato je smiselno predvidevati, da je alternativa kapitalizmu odvisna od politične aktivacije ne-elit deprivilegiranih nerazvitih držav oz. manjšine prekernih delavcev razvitih držav« (Cope 2012). To pa so ravno tisti, ki nimajo alternative.

De la Dehesa (2006, 182) nudi še dve empirični resnici nasprotovanja globalizmu. Tiste manjšine, ki jih globalizem prizadene in se odločajo protestirati, so po navadi najglasnejše, medte ko so tisti, ki pridobivajo, tiho. Druga resnica pa je, da vodijo debato in izvajajo pritisk na odločevalce tisti, ki so najmočnejši in najbolj organizirani. Manj organizirani deprivilegirani, ki so v večini, pa ostanejo brez glasu. To pomeni, da so nasprotniki globalizma zavrženi kot maloštevilne organizirane »galamdžije«, medtem ko so zagovorniki videni kot slabo organizirana tiha večina. Poleg tega nastopajo kritiki kot neenotna multituda; ljudje, ki so združeni zaradi skupnih razlogov, vendar brez občutka povezanosti, npr. v obliki postmodernega ljudstva.

Še največja ovira de-hegemonizacije so nacionalne države, ki kanalizirajo političen naboj, hkrati pa širijo diskurz globalizma, ki krivi nevidne sile globalizacije. Pa tudi sicer je nacionalna država nemočna nasprotovati zahtevam in pravilom mednarodnega finančnega sistema. Zato je ključno, da je upor usmerjen proti mednarodnemu kapitalističnemu sistemu. Kot pravi Ruggie (1996), če bodo države dopustile (v resnici so že) erozijo omejenega liberalizma in prosti tok tržne moči preko meja držav in bo trg razdelil bogastvo na dramatično neenak način, k čemer teži, bo lahko to privedlo do opustitve podpore liberalnemu režimu. Kljub temu, da so okoliščine izpolnjene, se to še ni zgodilo. Ekonomske krize (v začetku 21. stoletja), ki povzročajo grožnje bankrota nacionalnih držav, klub spremljajočim protestom, niso uspele doseči zadostne družbene aktivacije, da bi zamajale obstoječi sistem. Še več, neenakost se je po krizi celo povečala, ne glede na to, da je bila zanjo eksplicitno odgovorna obstoječa ureditev z elitami na čelu (Saez 2012).

V vsaki družbi, kjer eden razred izkorišča dodano vrednost dela drugega, sta potrebna dva pogoja razrednega izkoriščanja. Ideološko odobravanje sistema in moč prisile. V ne-kapitalističnih družbah sta oba vidika sovpadala. V kapitalizmu pa se je zgodila ločitev med t.i. državno in zasebno sfero. S tem sta postala »politika« in »kapital«, s smislu elit, soodvisna. V teoriji naj bi politika temeljila na državljanih (in jih zato branila) in njihovih interesih, predvsem zato, ker je odvisna od njihove politične podpore. Zato mora kapital, da bi se lahko širil in zagotavljal svojo družbeno vlogo ter dobičke, pridobiti moč vplivanja na politične odločitve, hkrati pa zamajati javno sfero, vključno z demokratično kontrolo, da bi lahko javnopolitične odločitve kanaliziral v svoj prid. Torej lahko kapital obvladuje politiko samo takrat, ko obvladuje tudi »demokracijo« ter civilno družbo. In ravno to se je zgodilo v neoliberalizmu, še bolj pa s tržnim globalizmom, ko je kapital širil svoj političen vpliv in s pomočjo ideologije uničeval ter odpravljal vse kar je državno, javno in skupno.

Polanyi (1944, 1957, 2001) je zato raziskoval soodvisnost med družbo in trgov, ki sta v nenehnem iskanju ravnotežja. Kapitalističen razred se poskuša nenehno izmuzniti kontroli države in družbe, s tem pa premakniti ravnotežje moči v svojo korist, s tem ko vsiljuje ideje, kot je npr. »prosti trg«. Po drugi strani pa poskuša družba preko politike zaščititi svoje interese ter se izogniti škodljivosti utopičnega neoliberalnega projekta. Tako lahko opazimo dvoje gibanj; na eni strani poskus kapitala da se loči in odcepi od družbene in politične kontrole, po drugi strani pa proti-poskus kontrole kapitala. Gre za dvojno gibanje, s katerim lahko razložimo tudi nenehne družbene preobrate 20. stoletja (revolucije/proti-revolucije, vojne/mir, reforme/proti-reforme). Tako se je po koncu Velike depresije, kapitalizem na svetovni ravni transformiral ter začasno (prisilno)

opustil idejo prostega trga, ter se podvrgel regulaciji makro-ekonomskega sistema kontrolirane in racionalizirane produkcije. Vseeno so nekatere države, predvsem tiste (relativno) manj razvite (Italija, Nemčija, Japonska itd.), reagirale na krize in možnost revolucij z ekstremnimi nacionalizmi, militarizmi in proti-imperializmi. Vseeno velja teorija dvojnih gibanj, saj je bil to poskus zaščite držav pred globalnim trgom ter poskus prisvojitve družbene dinamike v notranje političnih namene. Ne glede na raznolikost načinov odzivanja na nadvlado kapitala, je bila II. svetovna vojna tisti mejnik, »kreativna destrukcija«, ki je dala kapitalu nov zagon (Schumpeter, 1975). V povojnem obdobju rekonstrukcije so vladajoči razredi zahodnih demokracij sprejeli strukturne regulacije in spremembe ekonomskih načinov delovanja, s tem pa so razpršili družbena nasprotja, nevtralizirali politično mobilizacijo ter legitimirali svojo vladanje. Kompromis pa je vključeval tudi prikriti pakt izgradnje splošnega konsenza ohranitve obstoječih razrednih delitev. Potrebno minimalno družbeno strinjanje je bilo zagotovljeno z demokratičnimi institucijami in liberalno ideologijo. Država je upoštevala tudi potrebe ljudi, s tem pa se je okrepila politična stabilnost. Simultano so državne in javne institucije, t.i. IAD, vplivali na zavest državljanov in na njihove življenjske navade, s čimer se je prikrito ohranjala razredna delitev in vladavina elit.

Tako je nastal vzorec družbene kontrole, ki je razkril potencialno moč ekonomsko politične hegemonije, skozi vladavino legitimacije in lažno zavest (Gramsci 1971). Kapitalističen in političen sistem sta se v zavesti ljudi naturalizirala in racionalizirala. Elite so uspele depolitizirati družbene konflikte. Tudi s pomočjo vsiljevanja napačnih in nepomembnih političnih tem, ustvarjenih v procesu konstrukcije dnevnega reda, npr. v primeru umetnih konfliktov hladne vojne. To obdobje politične evolucije povojnega obdobja je zaznamovano z visoko stopnjo zaposlenosti, socialne varnosti in potrošništva.

Lahko tudi trdimo, da so si elite s tem načinom pro-družbenega, etatističnega delovanja le zagotavljale notranjepolitičen mir v času globalnih geopolitičnih, makroekonomskih in ideoloških bojev ter nestabilnosti. Ali huje; dobesedno so si kupile mir. Hkrati pa ohranile legitimacijo dominantnih liberalnih in globalnih diskurzov ter politik s pomočjo ekonomske rasti in blaginje. Tako bi tudi lahko razumeli, zakaj je neoliberalizem, z vsemi svojimi očitnimi negativnimi družbenimi učinki, začel pustošiti na notranjepolitični ravni zahodnih držav ravno v času zunanjepolitične nadvlade zahodnega ekonomskega in razvojnega modela. Ob »koncu zgodovine« se je neoliberalizem lahko končno globaliziral in pokazal v svoji pravi luči, ki se od tedaj kaže v vse večji neenakosti, recesiji in ekonomskih ter družbenih krizah.

Dialektičnost odnosa družbe in trga ter hegemonija kapitala se torej kažejo v novi podobi, v globaliziranem svetu globalizma. Neoliberalni globalizem je porušil ravnovesje med delom, kapitalom in državo ter uporabil državo za napad kapitala na »delo«. Če je pred tem država vsaj približno ščitila interese družbe pred tržnimi interesi, se sedaj umika in preoblikuje po meri interesov globalnega kapitala, redistribucija dodane vrednosti pa dosega rekordne mere.

Vendar naj bi se kazali tudi kontra-produktivni učinki hegemonije kapitala. Polanyi (2001) pravi, da svobodni trg ne obstaja, nikdar ni obstajal, niti ne more obstajati. Neodvisno gospodarstvo, ločeno od političnih institucij je tako utopično, saj je neizvedljivo. Že sam poskus ločitve pa povzroča posledice, ki so v bistvu anti-utopične, distopične. To sicer ne pomeni, da se kapital ne poskuša odcepiti od države. Pomeni, da ti poskusi neizbežno povzročajo negativne posledice za družbo, saj je deregulacija nemogoča. Nesorazmerna moč transnacionalnega kapitala naj bi tako rušila ravnotežje in »sporazumne temelje hegemonije«. Poenostavljeno: razlike postajajo prevelike, da bi jih lahko opravičili z ideologijo ali branili s silo. Zato je opazno nasprotovanje obstoječim sistemom, npr. z zametki globalne civilne družbe (Hersh in Xing 2006). Ko se poruši ravnovesje se torej odpira možnost drugega vala dvojnega gibanja, ki se zoperstavlja nevzdržni dominaciji kapitala. Če je bil v času nacionalizacije protekcionizem posledica pustošenja svobodnega prostega trga, se lahko zgodba ponovi.

Vendar je to dvojno gibanje oteženo, saj je sodobni globalizem ustvaril dvojne učinke, ki so neprecedenčni. Po eni strani je res opazno prebujanje sil druge faze dvojnega gibanja, v obliki samozaščitnih ukrepov ponovne zamejitve ekonomije. Vendar je po drugi strani vsak protekcionističen, nacionalističen ukrep, ki ni v skladu z doktrino in pričakovanji institucij globalnega kapitala, proti-produktiven, saj ima negativne makroekonomske učinke na državo in družbo. To pa je predvsem posledica narave ustvarjenega sistema tržne ekonomije, kjer je družba že zgodovinsko oblikovana na način, da strukturno deluje v skladu z zakoni trga (Polanyi 1957, 57). Dodatna težava je sama globalnost globalizma. Zgodovinsko (geopolitično) ravnotežje, z državno in ideološko konkurenčnostjo, je ohranjalo globalno okolje vzdržno. Vsaka anomalija je bila zaradi množice alternativnih in različnih državnih in tržnih ureditev (heterogenost politično ekonomskih modelov), sistemov in ideologij, tako ali drugače, evlucijsko odpravljena. Vendar je to v času globalne sistemske univerzalizacije in ideološke konvergence oteženo, če ne onemogočeno. Ob tem se pojavlja tudi poenotenje interesov globalnih elit, za katere prav tako ni videti, da bi konkurirali na način, ki bi omogočal korenite in hitre transformacije.

Je pa opazen trenuten javnomnenjski upad zaupanja v »globalizacijo«. Prevladujoče jo negativno ocenjujejo v šestih evropskih državah; Grčiji (62% negativno), Češki (50%) in Cipru (49%) so se namreč pridružile Francija (52%), Italija (46%) in Portugalska (38%). V drugih državah je globalizacija še vedno sprejeta kot pozitivna, npr. na Danskem (76% podpora) in Švedskem (74%). Jasno je razvidna povezava ekonomskega in geopolitičnega položaja države ter percepcije globalizacije (Eurobarometer 78, 2012).

V tem primeru je sicer globalizacija enačena z globalizmom, kar pa sovпада z globalističnim diskurzom, ki poskuša prikazati ravno to povezanost. To je tudi fiksacija, ki jo je potrebno opustiti, v kolikor želimo relativizirati sodoben ekonomsko političen sistem. Globalni kapitalizem namreč ni takšen kot je, zaradi tega, ker je globalen, temveč zaradi tega, ker je kapitalizem. Družbena nepravilnost, neenakost, izkoriščanje ljudi in narave itd., ni posledica tega, da je ekonomija globalna, temveč zaradi kapitalizma, ki pa je lahko nacionalen ali globalen. Krivi so sistemski imperativi tekmovalnosti, maksimiranja profita, akumulacije, menjalne vrednosti nasproti uporabni vrednosti itd. Zakoni kapitalizma so univerzalni in se jim ni mogoče enostavno izogniti. Del zakonitosti je tudi širjenje kapitalizma, ki ga je globalizacija sicer pospešila, vendar ga ni povzročila. Lahko bi jo tudi gledali kot delno posledico kapitalizma. Zato je edini pravilen pristop tisti, ki se osredotoči na kapitalističen sistem in ne globalizacijo. Sistemska pravila in zakonitosti pa pomenijo tudi, da ni smiselno, niti dovolj, da se politični pritiski usmerijo na konkretne institucije. To je smiselno le v kontekstu njihove moči po določanju sistemskih pravil. Podobno tudi nacionalna država ni več smiselni prostor protesta in artikulacije alternativnih političnih zahtev.

4.19 Globalizem in »status quo«

Če v prevladujočem diskurzu velja, da država v globalizaciji izgublja svojo suverenost, ima to tudi posledice za samo demokratičnost držav, saj v kolikor ni država suverena v smislu samostojnega odločanja, tudi ne more biti suverena v demokratičnem smislu, saj v tem primeru ljudstvu vladajo drugi. To ne velja samo v primeru »okupacije« držav s strani drugih držav, temveč tudi vseh relevantnih akterjev (korporacije, banke, nadnacionalne institucije, itd.). Isto velja za notranja razmerja v državi, saj pomeni demokracija »obliko vladanja, v kateri v nasprotju z monarhijo in aristokracijo vlada ljudstvo« (Held 1989, 25). Suverena nacionalna država torej v sodobnem javnem diskurzu in politični praksi, poleg neodvisnosti (zunanja suverenost, ki je pogoj državnosti), pomeni

tudi demokratično vladavino ljudstva. Obstaja več konceptualnih variacij demokracije, prevladujoči obliki (neposredna in predstavniška) pa se obe nanašata na to, na kakšen način ljudstvo uveljavlja svojo voljo²⁶. Ljudska suverenost je tako temeljna ideja sodobnih demokracij, demokracija pa splošno sprejeta mednarodna norma in vrednota. In to bolj ali manj povsod po svetu (Sen 1999, Diamond in Plattner 2001, Zogby 2002). »Praktično ni režima v sodobnem svetu, ki se ne predstavlja za demokratičnega ali obljublja, da bo obnovil demokracijo« (Dahl 1991, 313). Ker sta suverenost in demokracija inherentna, pa pomeni vprašanje »tekoče suverenosti« vedno tudi vprašanje tekoče demokracije.

Franklin D. Roosevelt je npr. menil, da je svobodna demokracija ogrožena, v kolikor državljani tolerirajo razrast zasebne moči do točke, ko postane močnejša od same države. To je po njegovem fašizem – vlada v lasti posameznika ali skupine (Roosevelt 1941). Tudi sodobne definicije demokracije se naslanjajo na kvalitativno in kritično razumevanje družbene porazdelitve moči. »Stopnjo demokracije tako determinira relativno razmerje med politično močjo elit in ne-elit« (Bollen 1990, 9). In ravno s tem se soočamo v pogojih globalizma. V kontekstu umika države, državne odvisnosti in političnega delegiranja in razpršitve sprejemanja odločitev, se tako pojavljata vsaj dva deficita. Prvi je pomanjkanje odgovornosti (Germain 2004, 217–42), tako na teoretski, kot praktični ravni. Nacionalne države se sklicujejo na abstraktno globalizacijo, ki ne odgovarja nikomur. Druga težava pa je omejena transparentnost delovanja nacionalnih držav, predvsem pa ljudstvu mnogo manj vidnih nadnacionalnih institucij. Nadnacionalni političen prostor je, v primerjavi z modernim, razvejan in razpršen. Avtoriteta je mnogo bolj difuzna in deluje na več nivojih (Marks et al. 1996). To sovпада z globalizacijskimi učinki. Vendar ustvarja tudi bolj »fragmentirano demokracijo«, ki se deli med nacionalne, nad-nacionalne, ne-nacionalne in trans-nacionalne centre moči.

Nacionalne države so v globaliziranem in denacionaliziranem svetu priča družbenim in političnim spremembam, v katerih se transformirajo politična razmerja in politične identifikacije, na katerih je temeljila moderna država, vključno z njenimi demokratičnimi mehanizmi. Pričakovano je, da se družbenopolitične strukture z zamikom odzivajo na spremembe, vprašanje pa je, ali smo morebiti priča spremembam, ki bodo dolgoročno načele trenutne demokratične standarde ter povečale neenakost in splošno elitizacijo družbe.

²⁶ Na kar že nakazuje etimologija; beseda demokracija izhaja iz grške besede *dēmokratía*, sestavljene iz besed *dēmos* (ljudstvo) in *kratos* (vladati); torej vladavina ljudstva.

V skladu s teorijo družbenih identitet se poskušamo v primerjavi z drugimi skupinami vedno vrednotiti pozitivno. Vendar je vprašanje, kako se odzovemo, ko se znajdemo v brezizhodnem položaju, npr. Afričani, prizadeti zaradi izkoriščanja (na podlagi globalizma) ali Grki, prizadeti s strani globalne finančne krize in neoliberalizma. Odziv naj bi bil odvisen od dveh faktorjev. Prvi je prepustnost, kar pomeni, da je odvisen od tega, ali verjamemo, da lahko kljub naši pripadnosti skupini, napredujemo. Če so meje družbene skupine prepustne se lahko distanciramo in individualiziramo. V kolikor pa so družbene meje neprepustne pa se identifikacija s skupino poglobi, skupina pa si kolektivno prizadeva za izboljšanje svojega položaja. Drugi faktor pa je varnost. Če menimo, da je situacija legitimna in brezizhodna, naravna, se ji bomo prilagodili. Lahko poskušamo relativno izboljšati pozicijo, vendar ne podvomimo v sam sistem. Če pa vidimo obstoječo situacijo kot nelegitimno in so lahko zamišljamo alternativne (kognitivne) ureditve, pa to pomeni, da je tudi možna kolektivna aktivnost spremembe »statusa quo« in povzročitve (globljih) družbenih sprememb. Če izhajamo iz vidika družbenih elit, je torej za njihovo reprodukcijo potrebno, da se ljudje znotraj družbenih skupin počutijo svobodne, da so skupine navidezno prepustne, da se počutijo varne in da ne vidijo alternativ.

Na teoretski ravni je trenutna situacija torej naklonjena spremembam: v času ekonomskih nestabilnosti in neenakosti ne nudi (ekonomske) varnosti, torej navaja k spremembam. Pot do manj globalizma lahko zato paradoksalno vodi preko več globalizma, saj lahko ljudi v učinkovito družbeno alter-globalistično gibanje zbliža le še večja neenakost, beda, revščina in brezup. Crouch (2004, 31–33) zato primerja trenutno situacijo post-demokracije s pred-revolucionarno Francijo. Vladajoči razred je takrat deloval kot sedanja korporativna elita, ki se izmika plačevanju davkov. Če morajo nekje plačevati davke ali nimajo dovolj vpliva na odločanje, enostavno ne investirajo denarja v to območje. Sicer ne morejo enostavno ukiniti pravice do volitev, lahko pa vplivajo na volivce. Podobno je aristokracija imela politične pravice (vpliv) ter ni plačevala davkov, medtem ko je srednji razred plačeval davke, vendar ni imel političnega vpliva. Vladar je lahko vladal preko vazalov, s čimer je deloval posredno in oddaljeno, kot sedanje elite. Vendar se je takrat represija nad srednjim razredom, koncentracija bogastva ter politične moči ter prisotnost popolno dereguliranega trga izkazala kot dobro netivo za razmah revolucionarnih sil. Trenutni trendi vedno večjih in pogostejših cikličnih kriz kapitalizma, ki povzročajo obup in pesimizem, torej govorijo v prid spremembam. Ker se razlogi za krize (npr. zakonodaja) še niso spremenili, je moč pričakovati, da se bo trend nadaljeval. Takrat bodo družbene razmere lahko dosegle točko preloma. Weyland (2002) v tem kontekstu opozarja, da so ljudje, ko so v domeni izgub, bolj pripravljeni sprejeti tveganje sprememb. Kadar ljudje pridobivajo (npr. gospodarska rast),

voditelji, kot ljudstvo, nasprotujejo tveganju in se upirajo spremembam. Sodobne krize pa so več kot primerne razmere za spremembe, saj ljudje z njimi precej izgubljajo, in to množično. Tako meni tudi večina državljanov EU, ki ocenjuje, da gredo stvari v napačni smeri. To velja za posamezne države (58%), EU (55%) in svet (54%). Pesimizem je na rekordni ravni in se je v primeru EU od leta 2009 povečal za 15% (Eurobarometer 78 2012). Hkrati globalizacija spreminja svet na način (komunikacija, interakcija, informatizacija itd.), da se lahko zavedamo alternativ.

Po drugi strani obrnjeni totalitarizem izkorišča politično apatijo, ki jo ustvarja z zavajanjem javnosti npr. glede relevantnosti političnih tem. Če so nacisti uvedli jasno hierarhijo, ukinili parlamentarni sistem in centralizirali medije, pa sodobni režim prihaja do istih rezultatov na obraten način. Formalna demokracija se ohranja, s tem tudi videz legitimnosti, vendar korupcija prekinja povezano med vladajočimi in volivci. Zato volivci postajajo cinični in odmaknjeni. Mediji se lastniško centralizirajo, s tem pa se oži spekter »dovoljenih« političnih tem. Hkrati pa neskončna množica informacij onemogoča političen fokus. V tem okolju se (npr. z argumentom varnosti) razvija mreža prepovedi, ki jo omogoča nenehno strašenje državljanov z nenehnimi alarmantnimi informacijami ekonomskih kriz, brezposelnosti, varčevanja, terorizma, naravnih nesreč itd. Medtem ko se npr. volivci odločajo med dvema (zaprtima) političnima strankama, ki predstavljata isti sistem, ideologijo in interese, z vnaprej determiniranimi temami, se vzpenjajo korporacije (Harvey 2005). Vse to se odvija v kapitalističnem okolju, kjer je npr. kolektivna organizacija delavcev omejena zaradi enostavnega razloga, da morajo delavci prodajati svojo delo, s tem pa se težko vključujejo v politične boje. Danes se prekarni delavci, zaradi fragmentacije družbenega časa, nikoli ne srečajo. Znotraj takšnega načina prekarne dela solidarnost med delavci ni mogoča (npr. Berardi 2011). Postdemokratično stanje lahko tako razlagamo tudi s slabljenjem politične moči srednjega/delavskega razreda zaradi poklicnih sprememb, torej sprememb v načinu dela, ki je v preteklosti vzpostavilo sindikalna gibanja, posledično specifične politične zahteve. Sedaj je srednji razred v zatonu, hkrati pa razdeljen in politično pasiven. Ob tem je svoje terjal tudi zaton keynesianizma in masovne produkcije, ki je spremenila parabelo politizacije delavskega razreda (Crouch 2004). In tudi tradicionalni protagonisti družbenih sprememb, npr. intelektualci ali umetniki, so danes novi proletariat.

In čeprav naj bi na teoretični ravni bila varnost pogoj za družbeno stabilnost, pa sodobna realnost paradoksalno kaže, da je trenutno obratno. Pomanjkanje varnosti je namreč stanje, ki zagotavlja ohranjanje »statusa quo«. Čeprav se ustvarja videz popolne svobode, so državljani vedno bolj kontrolirani (npr. video

nadzor ali t.i. Patriotski zakon²⁷ v ZDA). Čeprav se ohranjajo stari diskurzi, je videz sodobne družbe iluzoren. To pa omogoča stanje t.i. obrnjenega totalitarizma, ali neo-fevdalizma, nenehnih vojn in represije (Harvey 2005). Države so podvržene nenehnim šokom (Klein 2007), vojnám, terorizmu, prevratom in naravnim katastrofám. Družbo strahu nadalje krepijo korporacije in politiki, ki izkoriščajo strah in zmedo za vpeljavo novih terapij šoka. Tisti, ki se uprejo, pa so podvrženi še tretji ravni šoka v obliki represivnih organov. Tudi države se so podvržene pomanjkanju orientacije. Politične spremembe, v kombinaciji z ekonomskimi katastrofami in krizami, ustvarjajo stanje strahu, ki omogoča, da države podležejo hitrim in magičnim ideološkim rešitvam v obliki neoliberalnih politik (Klein 2007, 181). Tako zapadejo v nove cikle negotovosti.

Ne/varnost je tako relatiVEN argument pri spreminjanju družbenopolitičnih razmerij, saj je v praksi usmerjena k usmerjanju čustev in širjenju potrebne represije. Pa tudi globalizacijske pridobitve (npr. v smislu večje informatizacije) imajo omejen vpliv na krepitev alternativnih idej. Čeprav živimo v komunikacijski dobi z neprecedenčnimi možnostmi širjenja in izmenjave informacij, pa smo ironično vedno slabše informirani. Množijo se »komunikacijske super-avtoceste«, ki realno-časovno pršijo presežek informacij ter preobremenjujejo zmožnosti interpretacije ter umestitve v kontekst. Postajamo pasivni prejemniki realnosti in dejstev, pri čemer ne razumemo, kako so ustvarjene in transformirane. Dodatno nas slepijo čustva, ujeta v binarne in poenostavljene logične strukture. V množici dogodkov tako ne vidimo in ne razumemo Drugega (Ramadan 2005).

Protidemokratski učinki globalizma, ustvarjeni z zadostno mero prisile in propagandne moči, so očitno zadostni za ohranitev sistema. Ne glede na negativne posledice, ki jih v pogojih globalizacije prinaša globalizem (oz. v pogojih globalizma povzroča globalizacija), se trenutna ureditev ne zdi ogrožena. Tudi zadnja recesija 2007–2009 ni prinesla sprememb, niti omejila interese, ki so privedli do nje. Tudi javno mnenje sledi prepričanju, da je prihodnost v večjem sodelovanju (V EU), za kar si prizadeva 90% vprašanih. Le 7% jih meni nasprotno. Velika večina (75%,) jih meni, da je tesno sodelovanje in koordinacija na ekonomskem področju med članicami EU učinkovita metoda soočanja s trenutno finančno in ekonomsko krizo (Eurobarometer 76 2011). Status quo dopolnjuje tudi sedanje stanje v EU, ki ga Offe (2015) primerja s pastjo, ki je njegova metafora za prostor iz katerega se ne moreš umakniti, pogoji bivanja pa so nevzdržni. Primer je vzpostavitev monetarne unije, brez politične unije, kar je

²⁷ USA PATRIOT: »Uniting (and) Strengthening America (by) Providing Appropriate Tools Required (to) Intercept (and) Obstruct Terrorism Act« iz leta 2001.

bila napaka, hkrati pa bi bil razpad te unije in povratek k nacionalnim valutam, še večja napaka.

Prav tako so tisti, ki vidijo možnost za spremembe v nasprotovanju in slabljenju »hegemonu«, na tankem ledu. Kindleberger (1981) npr. meni, da je za delovanje globalnega sistema potreben hegemon, ki vzdržuje red. Tudi Gilpin (1981) govori o hegemonski stabilnosti, v kateri igra ključno vlogo hegemon, ki nudi npr. trdno valuto ali finančno podporo drugim državam. Vendar, na globalni ravni vedno obstaja hegemon, ki je v centru sveta in nudi potrebno stabilnost. Če je to v 19. stoletju bila VB in v 20. stoletju ZDA, se sedaj pojavlja Kitajska. Kar pa je bolj pomembno, hegemonija temelji tako na moči, kot na ideologiji. Zaradi tega je hegemonija obstojna. Tudi če se menja državni hegemon in ostanejo prevladujoča ideologija in razredna razmerja, se sistem kot celota ne spremeni. Ideologija je tudi bolj odporna na spremembe, zaradi tega se lahko ohrani režim, tudi če se menja globalni hegemon. Ostanejo namreč isti interesi, razmerja, principi, ideje, prepričanja, prakse, pravila, norme itd. Ko je ideologija globalno razširjena in univerzalno vključujoča, je njena reprodukcija mnogo lažja, zato si globalne elite tudi prizadevajo za svetovno širitev globalizma. To pa uspeva s širšo ideološko garnituro norm liberalizma, demokracije, kapitalizma itd. Predvsem v tretjem svetu so norme demokratičnosti in ekonomskega liberalizma nerazdružljive, demokracija pa v tej povezavi nastopa kot diskurzivni instrument liberalizacije gospodarstva. Tudi sicer lahko razumemo liberalno ideologijo kot »osnovo, ki daje vsebino«, npr. politični oblasti (Beauvois 2000). Skupaj s svojima zaveznikoma, kapitalističnim gospodarstvom in demokratičnim sistemom, je nadomestila vzhodni socializem/komunizem. Na žalost pa povprečen državljan precej slabo razlikuje med gospodarstvom, politiko in ideologijo. Demokracijo ljubi, po kapitalizmu, ki ga ima za nujno zlo, je takoj pripravljen pljuvati – liberalizem pa ima pod kožo, celo kadar se ga brani, in liberalno ideologijo meša s koncem ideologij (Beauvois 2000). V navidezno svobodni situaciji je vseeno usodno ujet v ideologijo in nastopa kot paradoksalni »svobodni suženj«. V tem smislu je tudi demokratičen sistem del hegemonije.

Ker je globalni neoliberalizem hegemonika in univerzalna ideologija, izriva alternativne. Tudi po globalni finančni krizi, ki je dokazala vse njegove slabosti in perversije, so bile njegove kritike marginalne in v glavnem preslišane. Možne alternative tako ne bodo nujno spremenile globalnega konteksta kapitalizma. Morda bodo tehnokratske, centralizirane rešitve poskušale omejiti negativne posledice kapitalizma na ne-elite (podobno kot se je to zgodilo v času protekcionističnih politik in socialne države v prvi polovici 20. stoletja), ter vzpostaviti novo, trdnejše ravnotežje moči. Predvsem v želji po zadušitvi nezadovoljstva in omejitvi možnosti za globlje družbeno ekonomske spremembe.

Vsekakor pa ne bodo zamajale osnovnih elitističnih družbenih razmerij. Spremembe od spodaj so manj verjetne, saj je neoliberalizem močno okrepil elite in ideološke aparate. »Institucije, kakršne so OECD, IMF ali Evropska komisija, imajo na voljo bataljone ekonomistov in obsežna sredstva za napajanje in nenehno obnavljanje liberalnega arzenala argumentov« (Husson 2012, 195). Kjer je največ moči, se ta tudi najlažje reproducira.

Ob tem kapitalizem nenehno ruši družbeno (predvsem razredno) solidarnost. Razredna povezanost se zdi v času fleksibilizacije delovne sile, rušenja sindikatov, deregulacije delovnih razmerij, najemanja delavcev preko agencij itd., vedno bolj utopična. Tudi depolitizacija je ljudi odvrnila od politične identifikacije. Hkrati se elite zavedajo, da je potrebno vzdrževati minimalne standarde demokratičnosti. Zavedajo se, da jim npr. navidezen dvostrankarski sistem v ZDA, navidezna svoboda medijev in navidezna cirkulacija elit, služi bolje, kot totalni totalitarizem (Burnham 1943). Velja tudi, da pomanjkanje demokracije ni nujno zadostni razlog za novo politično aktivacijo. Lahko je ravno obratno; manj demokracije lahko vodi v počasno spremembo norm, praks in vrednot, v njihovo kolektivno ponotranjenje (in pozabo starih), posledično v še manj demokracije.

Če lahko pri reprodukciji nacionalizma govorimo o vsakodnevnem, podzavestnem, »banalnem nacionalizmu«, so sodobni ekonomski diskurzi svojevrsten »banalni globalizem«. Legitimacija poteka skozi »ekonomski diskurz«, ki je danes trdno jedro dominantne ideologije. »Poskuša opredeliti absolutno prisilo, ki se človeški dejavnosti vsiljuje na osnovi znanstvenih zakonov. Zanika, da je ideologija, in si, nasprotno, pripisuje nevtralnost in znanstveno objektivnost« (Husson 2012, 179). S takšnim ideološkim pristopom ji je uspelo izgraditi sistem ekonomskih mitov, ki so sedaj globoko zasidrani v znanstveni in javni sferi. Te paradigmatične predpostavke so temelji družbene konstrukcije globalizma.

Tako npr. »naraščanje državnega dolga ni rezultat nezmerne rasti izdatkov, temveč je posledica izbire, da določen družbeni sloj plačuje vse manj davkov, nato pa se mora država pri njem zadolževati z visokimi in nesprejemljivimi obrestnimi merami. S tem lahko bolje razumemo družbeno naravno primanjkljaja, ki je instrument transferja sredstev od množice davkoplačevalcev k tistim, ki imajo od prehitrih znižanj davkov največ koristi. Tako lažje dešifriramo skrb zbujajoči diskurz, ki obsoja prenašanja bremena dolga na prihodnje generacije, da bi opravičil proračunsko disciplino. V resnici se transfer ne dogaja med generacijami, temveč med družbenimi sloji« (Husson 2012, 106). Zadolževanje je sicer tudi posledica širšega sistema kapitalizma ki je ekonomski

sistem, ki postaja vedno bolj fiskalno nevzdržen. Zato imajo nacionalne države v globalnem gospodarstvu vedno večje težave pri zagotavljanju in izterjavi finančnih virov. Financirati morajo kapitalistične pogoje, njegove negativne učinke, socialno državo itd., torej politike, ki jih demokratična država v praksi ne more ignorirati (Habermas 2015).

Primer globalističnih mitov je tudi razlaga brezposelnosti, kjer se »skuša prikazati, da je le ta višja v državah, kjer je teže odpuščati, kjer so sindikati močnejši in kjer so nadomestila za brezposelnost najbolj velikodušna. Na stotine ekonomistov je plačanih samo za to, da sestavljajo take demonstracije. S teoretskega vidika je ta model absurden: predpostavlja, da lahko določena država pri dani stopnji rasti ustvari več ali manj delovnih mest izključno glede na stopnjo reguliranosti delovnega trga. Tudi empirična preverjanja se vedno znova izjalovijo« (Husson 2012, 93). Vseeno to velja za resnico, po kateri se ravna globalne in nacionalne politike. »Vsa literatura je navsezadnje samo velik poskus legitimacije liberalnih politik v imenu zaposlovanja, medtem ko je njihov resnični cilj obdržati ali še razširiti privilegije družbenih slojev, ki so imeli korist od porasta brezposelnosti, pa čeprav to pomeni nenehno slabšanje splošnih pogojev zaposlovanja. Javno razpravo o zaposlovanju tako zastruplja lažna ideja, po kateri je v državi toliko manj brezposelnih, kolikor bolj je fleksibilen delovni trg. »Porast brezposelnosti ni samodejni rezultat razvoja produktivnosti. Povzroča ga odsotnost redistribucije pribitkov produktivnosti v korist delavcev, bodisi v obliki povečanja kupne moči bodisi v obliki krajšega delovnega časa. Zato se povečuje delež proizvedenega bogastva, ki ga vsrkajo finančni dohodki, to pa je druga plat naraščanja brezposelnosti« (Husson 2012, 129).

Takšen ideološki diskurz je hkrati dokaz delovanja ideologije po sistemu samoizpolnjujoče se prerokbe. »Funkcija ideologije je, da proizvaja reprezentacije sveta, ki legitimirajo politike za njegovo oblikovanje ali upravljanje. Ekonomska teorija pa proizvaja znanstvene reprezentacije sveta in zakonov, ki pomagajo razumeti njegovo delovanje. Proces se utrjuje po dveh glavnih poteh, ki ju lahko imenujemo notranja in zunanja. Notranje utrjevanje temelji na strukturnem ujemanju med mikroekonomskimi osnovami ideologije in elementi, ki so potrebni za transpozicijo metodologije, uvožene iz fizičnih znanosti. Stekanje v korpus dominantne ekonomije omogoča notranje potrjevanje skupne paradigme. Zunanje utrjevanje pa izhaja iz povratnega učinka dominantne paradigme kot dejavnika legitimacije osnovnih shem. Vsakdanje delo ideologije je, da vzdržuje to dialektiko med reprezentacijo in delovanjem: dominantno vizijo sveta ves čas utrjuje njen operativni značaj, saj je ona tista, ki usmerja delovanje voditeljev, to delovanje pa dejansko vpliva na realni svet. Pri ekonomski znanosti pa je uporaba najabstraktnejših konceptov v praksi vir

zunanjega potrjevanja teoretskih paradigem« (Husson 2012, 190). »Teoretičen utopizem neoliberalnega argumenta je deloval predvsem kot sistem opravičevanja in legitimacije česarkoli, kar bi lahko pomagalo doseči ta cilj« (Harvey 2005, 11). Gre za strateško apliciran diskurz, zato je neoliberalizem predvsem političen projekt. Del tega so že opisane kontradikcije, ki se nanašajo na nedosledno aplikacijo principov globalizma ter dvojna merila. V mednarodnem prostoru se zahteva popolna odprtost trgov, ki pa velja samo za manj razvite države drugega in tretjega sveta. Tudi znotraj držav se krepijo razlike, zaradi obratne logike preferiranja višjih slojev. »Osnovni princip sodobnega državnega kapitalizma je, da so stroški in tveganja socializirani, dobički pa privatizirani« (Chomsky 2010, 114). Ko nastopi kriza pa država intervenira, vendar ne z novimi regulacijami, temveč s finančnimi pomočmi. Krize so tudi specifična težava kapitalizma, ki pa so sistemsko potrebne in neizbežne. Nastajajo na globalni ravni, uničujejo pa lokalno ekonomsko in družbeno okolje. »Vendar krize do sedaj še niso uspele zamajati same razredne logike neoliberalizma. Težava je, da tudi če ga v prihodnosti bodo, bo to zaradi sistemske rigidnosti sprememba, ki bo morala biti radikalna. Ekonomski krizi bo tako sledila strukturna kriza.

Do sedaj so takšne spremembe režimov akumulacije vedno spremljali nemiri (socialna država po Drugi svetovni vojni in Veliki depresiji)« (Harvey 2005, 189). Tudi alternative globalizmu so lahko izrazito nedemokratične. Kot predvideva Husson (2012, 215) se namreč ob vsaki izmed velikih kriz odpre opcija: »bodisi bo kapitalizem presežen bodisi se bo znova postavil na noge v oblikah, ki so lahko bolj ali manj nasilne (vojna, fašizem) in bolj ali manj regresive (neoliberalni obrat).«

4.20 Nova realnost - nova zavest?

Iz vidika napredujoče globalizacije, selitve družbenopolitičen moči, preživetosti nacionalizma in obstojnosti globalizma, sta procesa denacionalizacije in »dedemokratizacije« (Tilly 2003) videti relativno obstojna.

Smiselna alternativa bi lahko bila (npr.) ponovna nacionalizacija, bolje rečeno nov cikel modernizacije. V tem kontekstu nekateri (npr. Nealon 2012, Kirby 2006) govorijo o post-postmodernizaciji. Ob ideološki hegemoniji, elitizaciji, prevladovanju tržne logike, novih represivnih ukrepov, pasivnosti civilne družbe, unifikaciji norm in družbenih praks, nadnacionalnem povezovanju, globalnem trgu itd., bi lahko namreč sledil nov poskus politične centralizacije (npr. globalni

režim); totalitarizacije; preprečevanja emancipacije, homogenizacije resnice skozi nove meta-naracije; vračanja k tradiciji (npr. civilizaciji); univerzalizacije konceptov (morebitno povzhodnjenje); planiranja, kontrole in manipulacije (celo narave, npr. bio-inženiring) itd. Tako se že pojavljajo, sicer marginalni koncepti supermodernosti, ki jih zaznamuje npr. pospeševanje razvoja ali odmik od nepregledne pluralnosti resnic k iskanju novih resnic (npr. internetni brskalniki).

Obstaja pa še alternativa, ki je sicer opazna tudi v drugih ideologijah. Gre za dimenzijo samouničujočih dejavnikov globalizma, njegovih nepredvidenih identitetnih eksternalij. Postmoderni pristop k družboslovju je pokazal, da ne smemo zanemariti sprememb na ravni posameznih družbenih praks, torej mikro-sprememb v simbolnem in materialnem življenju ljudi. Globalizacija, kot proces, povzroča spremembe na identitetni ravni ljudi. Prav tako spreminja življenjske navade. Posledično to vpliva na vsakodnevne rituale, prakse, vrednote, norme itd. Sodobne spremembe niso ne prve in ne zadnje v vrsti globalizacijskih razvojnih učinkov. Čeprav niso v neposrednem odnosu z globalizmom, pa jih le ta podpira. Globalizem, kot specifična ter interesno naravnana interpretacija in refleksija globalizacije s pomočjo neoliberalizma, uporablja globalizacijo za diskurzivno opravičevanje in dokazovanje primernosti ukrepov, ki služijo predvsem varovanju lastnih, predvsem elitnih, razrednih interesov. S tem ima tudi interes po promociji (fakto)globalizacije. Ko jo diskurzivno promovira, posledično (kot učinek samo-izpolnjujoče se prerokbe) tudi krepí globalizacijske učinke. Ravno aktivna promocija globalizacije pa se lahko obrne proti globalizmu samemu. Identitetne spremembe, ki jih povzroča, se namreč oddaljujejo od tradicionalnih, modernih identitet. To sicer slabi moderne politične identitete in strukture (npr. nacionalno državo in demokracijo), kar je trenutno v interesu globalizma. Tiste, ki ostajajo, pa se aktivno kanalizirajo zaradi interesa kamuflaže npr. razrednih razlik. Vendar je le vprašanje časa, kdaj se bodo postmoderne identitete politizirale do ravni, da bodo lahko na ne-nacionalni ravni konkurirale političnim ideologijam: torej, da bodo hibridne identitete postale kolektivne na globalnem nivoju in se politizirale ter nudile dostojen upor hegemonskim konceptom npr. globalnosti.

To bi lahko primerjali z nacionalizmom, ki se je najprej pojavil v okolju centraliziranih monarhičnih držav. Vladajočemu razredu je nudil konkurenčno prednost, tako na gospodarskem področju, posledično pa tudi na vojaškem, saj je omogočil nacionalna čustva, pripadnost in solidarnost, torej potrebno družbeno in državno kohezijo. Kar je v začetku koristilo kraljem, zaradi česar so nacionalizme tudi aktivno podpirali, pa se je naposled obrnilo proti njim samim. Sicer v povezavi s spremembami v razmerju elit, vendar so modernizacijske

spremembe konstruirale nove identitete, ki so naposled omogočile nove politične koncepte (ljudsko suverenost, liberalizem, demokracijo itd.). Tako, kot je z globalizacijskimi procesi spodbujena modernizacija omogočila nove načine zamišljanja politične skupnosti, se lahko to ponovi z novimi, z globalizacijo spodbujenimi postmodernimi procesi. Osnova za spremembe so torej nove identitete, novi koncepti, ideje in paradigme, vzporedno z dekonstrukcijo starih, v katere smo ujeti (ali se komaj ujemamo).

Podobno opaza Bauman (2005), ko primerja procese nacionalizacije z napredujočo globalizacijo. Pred dvema stoletjema so bili namreč naši predniki prestrašeni zaradi kaosa, ki ni mogel biti brzdan s močjo lokalnih skupnosti, torej vasi in majhnih mest. Veliki prostori družbene aktivacije, ki so gradili narode, so morali biti podobno zastrašujoči in nevarni kot sodobne sile globalizacije, s katerimi se soočajo današnje nacionalne države. Vendar so bili takratni predhodniki zmožni zgraditi instrumente političnega predstavništva, izvršilne in sodne oblasti, s katerim so upravljali s kaosom, koordinirali pravila in postopke, da so ga ukrotili ter naredili relativno transparentnega in bolj ali manj predvidljivega. Vendar se v postmodernem času znova srečujemo s situacijo, podobno tisti iz 19. stoletja, kjer so lokalne skupnosti izgubile kontrolo na silami gospodarskega razvoja. Podobno se sedaj v globalnem prostoru uspeh pogojuje s čisto močjo, brihtnostjo in brezobzirnostjo, sile in institucije ki poskušajo v teh razmerah kraljevati, pa so očitno nezadostne.

Ljudje se vključujejo v številne družbene skupine in nenehno oblikujejo nove identitete. V sodobnem času na sodoben način. S tem pa postajajo stari koncepti, npr. definiranja skupnosti, evidentna ovira. Že z re-konceptualizacijo družbenih identitet in skupnosti bi se lažje spoprijemali z koncepti, ki nam uhajajo.

Predvsem ne smemo pozabiti, da trenutna manifestacija globalizacije ni posledica samo t.i. faktoglobalizacije (ki jo je sicer omogočila), temveč predvsem njene globalistične ideološke reprezentacije. Kritika globalnega povezovanja se nanaša predvsem na njegove konkretne pomanjkljivosti, v kolikor pa pogledamo idealno-tipsko, na smisel povezovanja, pa je povezovanje precej bolj razumljivo. V času sodobnih gospodarsko političnih razmerij, nacionalne države ne zmorejo samostojno in neodvisno urejati svojih notranjepolitičnih razmerij, hkrati nimajo vpliva na sile, ki omejujejo njihovo samostojnost in neodvisnost. Pojavljajo se tudi problemi, katere je mogoče reševati samo na nadnacionalni ravni. Posledično ljudstvo ne odloča več samostojno in neodvisno o svoji usodi, ne znotraj nacionalnih držav, še manj na nadnacionalnem nivoju. V teh okoliščinah se zdi, da je vztrajanje v nacionalnih političnih okvirjih kontra-produktivno.

Demokratičnost v abstraktnem smislu pomeni zmožnost izražanja volje ljudstva, le to pa ni nujno združeno v okviru konstrukta naroda. Tudi to dejstvo prikriva ideološka retorika nacionalizma. Zato se je potrebno znebiti nacionalne fiksacije, ki je modern konstrukt in zgodovinska anomalija, posledično je potrebno razmejiti ljudsko in nacionalno suverenost. Prav tako države niso moralni sodniki, ljudje so. Hkrati so »vsem zunanje sile naravne in neizbežne globalizacije, ki nepredvidljivo povzročajo krize in terjajo neoliberalne ukrepe«, v resnici posledica političnega delovanja elit, javnih politik, protislovij kapitalizma itd., in jih je mogoče onemogočiti na način, s katerim so bile omogočene. Globalizem ni zgolj posledica, temveč tudi vzrok teh procesov izkoriščanja, povzročanja neenakosti, nižanja življenjskih standardov, kriz itd.

Zaton nacionalnih držav ni sam po sebi slab ali dober, sporen ali nedemokratičen. Na teoretični ravni je politično povezovanje, kot odziv na splošno globalizacijsko povezovanje družbe, logično in potrebno. Glede namena je prehod suverenosti celo nujen, saj je politična fragmentacija v nasprotju s sistemskim povezovanjem svetovnega gospodarstva in »blokira napredek pravnega civiliziranja meddržavne moči« (Habermas 2011). Nove ekonomsko politične razmere vzpostavljajo nova (nedemokratična) razmerja, to pa terja nove ideje in posledično ureditve, ki bodo poskušale ukrotiti nove sile in (ponovno) vzpostaviti demokratično upravljanje. Kvantitativne spremembe (širitev političnega prostora) so nujne, pomembno pa je, da ne vplivajo na kvalitativne spremembe (npr. vključenosti). Ideja povezovanja je v teoriji demokratična, konkretni proces povezovanja vse prej kot to.

Demokratičnost je vprašljiva v nacionalnih okoliščinah elitizacije in neoliberalizacije. Ta globalni problem ostaja in se celo krepi na globalnem nivoju, kjer je javnega nadzora (npr. medijske pozornosti) še manj. Javne politike so podvržene manj demokratičnim procesom, njihova implementacija pa je za družbo precej bolj usodna. Družbene napetosti povzroča dejstvo, da so nacionalne države nemočne pri urejanju svojega notranjepolitičnega prostora, zaradi odvisnosti je načeta tudi njihova demokratičnost, politična volja pa postaja le omejeno ljudska. Javno političen diktat se preveša v diktaturo, tudi diktatura kapitala je vedno manj abstrakten pojem.

Obstali smo v poziciji, kjer nam globalne okoliščine (globalizem) onemogočajo korak nazaj k izolacionizmu, hkrati pa je pred nami skrajno nepredvidljiva pot. Ujeli smo se v »past« (Offe 2015). Razdrobljenost političnega prostora onemogoča usklajene kooperativne ekonomske (paradigmatične) spremembe, ekonomski akterji pa imajo moč ohranjanja »statusa quo«. Hkrati je trenutno nezavidljivo globalno ekonomsko stanje tudi delna posledica zasledovanja

nacionalnih interesov držav in njihovega nenehnega medsebojnega tekmovanja. Nacionalne države so vzpostavile dereguliran sistem, ki jih je »prerasel« in ga ne zmorejo več nadzorovati. Države, ki so se mu prepustile so naredile kapitalno napako. In to kapitalno v kapitalističnem smislu. Ali z drugo metaforo, nadele so si »zlati prisilni jopič« (Friedman 2012).

V okoliščinah globalne ekonomske prepletenosti moderni koncept nacionalnosti onemogoča globlje in usklajene spremembe ter ovira povezovanje, ki je neizbežno. Ob tem globalizem načenja materijo države in jo razkraja. Politično povezovanje zaradi tega ne sledi družbenemu in ekonomskemu. Tudi to je posledica konkretnih ureditev in odločitev. Sami smo ustvarili »nevidno roko trga«, ki nas sedaj nenehno pretepa. V tem oziru se v novodobnem sistemu ravnotežja moči, kjer se na tehtnici pojavlja vedno več uteži, ne pojavljajo samo vprašanja o tem, kam se le ta preveša, temveč ali je takšno državo-centrično tehtanje sploh še tehtno. Zato bi bilo smiselno prenehati vrednotiti trenutnega družbeno političnega stanja skozi prizmo konstruiranih ideoloških idej o teritoriju, etničnih skupnostih, zgodovini, kulturi in jeziku ter se lotiti ključnega problema onemogočenega izražanja ljudske volje in npr. na kapitalizmu temelječega izkoriščanja.

Polany npr. (2001) trdi, da tudi kar se pod vplivom neoliberalizma prikazuje kot deregulacijo, v bistvu predstavlja re-regulacijo. Ta njegov pomislek pomeni, da so težave predvsem politične narave. In če je svobodni trg fikcija in so regulacije neizbežne, ne smemo orientirati diskurza v smeri regulacija-deregulacija, temveč v smeri kakšno regulacijo želimo in komu trenutna regulacija koristi ter na kakšen način (Block in Somers 2014).

V situaciji »ugrabljene države« bi morali državo razumeti izključno funkcionalno. Fokus je potrebno preusmeriti na retoriko svobode, volje ljudstva, kvalitete življenja, pa tudi razmerij nadvlade, izkoriščanja, neenakosti itd. Sodobne spremembe relativno neopazno vplivajo na nižjo stopnjo politične vključenosti ljudi, medtem ko se polemika osredotoča na, iz vidika demokracije ali »kvalitete življenja«, marginalne teme. Medtem, ko se ukvarjamo s vprašanji, tudi prihodnosti nacionalne države v pogojih globalizacije, se razmerja dominacije neovirano reproducirajo.

V tem kontekstu je zanimiva razlaga nacionalizacije države s pacificiranjem nasilnih družb. To naj bi bil poglobljen namen nacionalne države (in ne konkurenčnost ali demokratizacija). »Ekonomske in politične reforme so sicer pomembni instrumenti za transformacijo, vendar je ne zagotavljajo. Nacionalizaciji morajo slediti širši družbeni konsenzi, katerih namen je preusmeritev tekmovalnosti za bogastvo in moč, ki so lastni vsem družbam, iz

nasilnih v mirne okvirje« (Dobbins et al. 2007, xxiii). Urejanje osnovnih neenakosti v razmerjih med ljudmi je torej bistvo države, tudi nacionalne ali morebitne globalne. Zato je potrebno ljudi in njihove potrebe vrniti v fokus javnih razprav. Ne nazadnje, resnični nosilec pravic so ljudje in ne države. Država so ljudje in lahko svoje pravice uživajo tako v okviru nacionalne države, EU ali kakšnega drugega političnega sistema. Ideologija je tukaj tista sila, ki ta dejstva zamegljuje. S tem, ko se jo relativizira, dekonstruira in razgali, pa izgubi svojo moč. Del teh omejujočih ideoloških konstruktov sta, kot rečeno, tudi nacionalizem in globalizem.

5 Sklep

Globalizacijski procesi povezujejo družbe v nove odnose soodvisnosti, s tem pa tudi kvalitativno spreminjajo pogoje političnega mišljenja in delovanja. Rahljajo obstoječe družbene konstrukte (npr. nacionalne) in hkrati konstruirajo nove identitete, vrednote, prakse itd. S spreminjanjem družbene realnosti pa se logično spreminjajo tudi koncepti, s katerimi poskušamo družbo analizirati.

To je logična posledica evolucije idej, kjer ne obstaja trdna in objektivna resnica. Objektivnost je vedno samo ena izmed oblik subjektivnosti. Ne obstaja ena pravilna karakterizacija realnosti ali samo eden pravi epistemološki standard. Vedno obstaja nek vhod surovih informacij, ki jih nato sami oblikujemo s pomočjo naših konceptov, prepričanj in kognitivnih praks. Razumevanje je tako vedno posledica teh vhodnih informacij, pa tudi naših ponotranjenih prepričanj.

Zato je tudi naša interpretacija globalizacije zaznamovana z globalizacijskimi procesi, ki spreminjajo opazovano okolje, hkrati pa odraža našo ideološko fiksacijo, npr. nacionalistično ali globalistično. Vedno smo znotraj ideologije, še najbolj takrat, ko mislimo ali trdimo, da nismo. To je hkrati težava in funkcija ideologije. Ne obstaja realnost brez interpretacije, hkrati ne obstaja interpretacija brez realnosti. Sta soodvisni, zaradi česar ne moremo razumeti sodobnih družbenih procesov brez analize družbenih sprememb (prakse, norme, vrednote, identitete itd.), predvsem pa ne brez upoštevanja ideologij, ter z njimi povezanih diskurzov, ki odražajo in so-konstruirajo to družbeno realnost.

Čeprav v svetu konstruktov težko ločimo simbolni svet od materialnega, pa lahko zagotovo trdimo, da smo priča globalizacijskim spremembam. Čeprav se npr. zavedamo naše paradigmatične fiksacije in ideološke kontaminacije, lahko te spremembe tudi vrednotimo, saj resnica ni edina epistemološka vrednost. Določene teorije lahko preferiramo tudi glede na koherentnost z našimi drugimi prepričanji; moč predvidevanja ali praktično učinkovitost.

Del sodobnih konceptualnih prilagoditev realnosti je zaznamovanih s spremembami, ki jih identificiramo kot postmoderne. Moderna doba, ki je omogočila nacionalno državo je podvržena relativizaciji, s tem pa se rušijo simbolni temelji moderne države, pa tudi koncepti, s katerimi jo interpretiramo. Vseeno ostaja prisotna, kar se še posebej kaže v analizi globalizacijskih procesov: še vedno smo obremenjeni z državo-centričnostjo, etničnostjo, suverenostjo itd., zaradi česar se nam zdi npr. globalizacija nekaj novega, kot proces zadnjih nekaj desetletij. Nova realnost pa terja nove pristope.

Pri relativizaciji modernih konceptov, s katero se poskušamo v znanstveni sferi odmakniti od dogmatskih teorij in prevladujočih konstrukcij resnice, sem se (predvsem v epistemološkem smislu) poslužil družbenega konstruktivizma, ki se osredotoča na družbo in njene vplive na kolektivno konstrukcijo družbene realnosti. Z njegovo pomočjo lahko spoznamo, kako se tvorijo pomeni. Ker pa imajo različni posamezniki in družbene skupine pri tem večji vpliv, lahko s pomočjo konstruktivizma preučujemo tudi razmerja moči. Določene družbene skupine namreč s pomočjo ideologij ustvarjajo pomene, ki služijo ustvarjanju ali reprodukciji družbenih razmerij odvisnosti in nadvlade. Ker pa ne moremo biti nevtralni opazovalci družbe, pa se filozofska dekonstrukcija izmika jasno izdelani ideološki poziciji. Nima izoblikovane konkretne vizije prihodnosti. Nanaša se samo na dekonstrukcijo ideologije in čeprav je njen namen tudi sprememba obstoječega sistema, nima izdelane alternative.

Ideje, družbeni simboli, prakse, norme itd., orientirajo mišljenje ljudi na način, da sprejmejo predstave o tem, kaj je resnično in kaj naravno ter načine, kako delovati v skladu s tem resničnim in naravnim. Zato se nenehno ustvarja prepričanje, da so določene družbene formacije nespremenljive in objektivne, npr. ekonomski sistem, nacionalne države ali globalizacija. Vendar se ti vidiki resničnosti nenehno spreminjajo. Tudi legitimacija oblasti poteka preko socialne adaptacije idej o tem, kakšen je svet, kako deluje oziroma kako bi moral delovati. Sodobna denacionalizirana oblast tako odraža spremenjeno miselnost, hkrati pa jo aktivno konstruira. Tako kot njej predhodni režimi izvaja svojo hegemonijo preko ideoloških aparatov države, ki se lahko nahajajo v širokem spektru institucij: cerkev, šola, družina, literatura, film, glasba, vojska, politika itd.

Ideologija ima materialno eksistenco. Preko konkretnih materialnih dejanj se namreč vzpostavljajo imaginarne kategorije, zaradi navidezne nepovezanosti pa je vedno videti, da so ta dejanja zunaj ideologije. Nacionalno identiteto je tako omogočila šele splošna modernizacija (širše globalizacija) in državni nacionalizem. In obratno: določeni diskurzi lahko imajo moč prepričati posameznike, da sprejmejo nekaj kot resnično, kar pa ni nujno povezano z resničnostjo tega, kar sprejmejo. Tako diskurz generira samo resničnost: npr. nacionalizem narod in posledično nacionalno državo, globalizem pa globalen, na neoliberalnih temeljih globaliziran svet. Nova realnost globalnosti tako ni samo vzrok te dominantne ideološko diskurzivne percepcije globalizacije, temveč se ta realnost skozi globalizacijski diskurz šele vzpostavlja, torej je njen cilj. Globalizacijski procesi niso samo spontani, temveč imajo tudi institucionalne in politične temelje. Ne povzročajo samo političnih sprememb, ampak so tudi sami posledica konkretnih političnih odločitev.

Z dekonstrukcijo poskušamo v najširšem smislu prikazati tudi, da nekaj, kar je videti naravno, ni nujno naravno. Vseeno se, ko analiziramo družbene konstrukte, ne sklicujemo na to, da gre za napačno realnost. Realnost je vedno realna. Sklicujemo se na to, kako je ta realnost vzpostavljena, zakaj je tako vzpostavljena, komu takšno stanje koristi, da ni edina možna realnost, da je posledica zgodovinskega razvoja, družbeni konstrukt, torej povratna, spremenljiva, da ni nujno najboljša izmed alternativ, torej jo lahko preoblikujemo v takšno, ki bo pravičnejša, boljša, primernejša, enakopravnejša itd. Konstruktivizem je v tem pogledu nujno kritičen in emancipatoren.

Izhajal sem iz trditve, da je nacionalna država družbeni konstrukt in kot takšna le prehodna in neobstoja oblika družbenopolitične ureditve in v končni instanci obsojena na propad.

V skladu s konstruktivizmom je bila v preučevanje nacionalne države vključena tudi ideja nacionalne države; družba, ki konstituira to idejo; vpliv ideje na družbo; pa tudi širši sistem družbenih praks in institucij, v katere je to vse vključeno. Ideja nacionalne države je namreč odvisna od kompleksnega sistema institucij in simbolov, npr. političnih organizacij, državnih mej, zgodovine, medijev, tujcev, politikov, šolskega sistema, zastav, jezika, potnih listov, vojn itd. Potreben je torej odmik od državo-centričnosti, kjer je država objekt analize in predpostavljen temelj te analize. Dekonstrukcija dominantnega zamišljanja nacionalne države je tako razgrnila njene temeljne enote, procese, razmerja, centre moči in ideologije. Že brez globalizacije je obstajala v interaktivnem okolju ravnotežja moči, ideologij in identitet, možnost njenega zatona. To notranje okolje pa je podvrženo še globalizacijskim silam, ki dodatno prispevajo k destabilizaciji že sicer krhkega notranjega ravnotežja.

V razmerju med nacionalno državo in globalizacijo je še posebej pomemben specifičen vidik globalizacije, to je politična globalizacija, ki se pogosto nanaša na politične spremembe, ki naj bi jih povzročali globalizacijski procesi, torej na zmanjševanje suverenosti nacionalnih držav in nastanek nadnacionalnih skupnosti. Politično globalizacijo pa lahko razumemo tudi kot političen projekt, saj moramo, ko govorimo o politični globalizaciji razumeti tudi njeno ideološko komponento. Tako lahko iz politične perspektive razumemo globalizacijo tudi kot diskurz, funkcijo specifičnega političnega projekta, ki je uporabljen za uveljavitev partikularnih interesov. Globalizacija omogoča npr. določenim elitam mobilizacijo podpore za družbeno-politične transformacije na način, ki sicer ne bi bil možen. Politična globalizacija lahko, ob legitimaciji in argumentaciji političnih projektov, v najširšem smislu služi tudi za reorganizacijo dojemanja same politike. Tako lahko predpostavimo, da obstaja neko dojemanje sveta oz.

specifične izkušnje, ki jih povezujemo s pojmom globalizacije. Ideologija, s katero te izkušnje razumemo in jih vrednotimo, pa je globalizem. V tem oziru je globalizem tudi instrument, s katerim se načrtno konstruirajo pomeni.

Podobno velja za nacionalizem. Skozi analizo nacionalne države sem ugotovil, da so narodi in nacionalizmi fenomeni zadnjih dveh stoletij. So torej sodobni konstrukti, ki jih vzpostavljajo nacionalizmi. Objektivna merila, kot so teritorij, jezik ali religija, so v analizi nacionalizma neprimerni in nezadostni. Obstajajo nacionalne države brez enega državnega jezika, mnoge si ga delijo, obstaja več prepletajočih se religij in etničnih skupnosti, ki gradijo nacionalne države, nacionalne države obsegajo razbit in nepovezan teritorij itd. Ne samo, da so se ljudstva včasih selila, tudi teritorij ni bil zamejen, kar pomeni, da so bila ozemlja le približno razdeljena med npr. imperije. Prostor je bil v predstavah ljudi le približno zamejen, predvsem zaradi svoje geografske razčlenjenosti (naravne meje). Zato lahko npr. nacionalne meje definiramo kot simbole, diskurze in institucije, ki prodirajo v vse sfere družbe. So del procesa, s katerim se formirajo in reformirajo teritoriji in njihove identitete ter pomeni.

Podobno je z etničnostjo, ki je po večini ključni element nacionalne identitete. Če se etnična skupnost poveže, uspešno vzpostavi kolektivno zavest in politično zahtevo po določenem teritoriju, ki ga identificira kot domovino, lahko namreč postane narod. V kolikor prizadevanja po lastni teritorialni državi uspejo, ustanovi ta narod nacionalno državo. Zato je etničnost nemalokrat instrumentalno ustvarjena in uporabljena s strani voditeljev zaradi pragmatičnega sledenja lastnim interesom. Konstruktivisti pa dodajajo, da etničnost ni nekaj, kar bi nekdo posedoval, temveč se etničnost konstruira v specifičnih družbenih in zgodovinskih kontekstih. Je tekoča in subjektivna kategorija. Etničnost ni eden in enoten družbeni fenomen, temveč družina povezanih, vendar analitično različnih fenomenov. Temelji, označevalci, zgodovina, razlogi in cilji se namreč razlikujejo od primera do primera. Etničnost je vedno relacijska in situacijska. Potencialno lahko vsaka razlika med dvema družbenima skupinama prevzame lastnost etnične razlike, se zasidra v kolektivno etnično zavest in postane razločujoča norma in vrednota. Posameznik lahko tako potencialno prevzame katerokoli etnično identiteto. Tudi razločevalni elementi so potencialno neomejeni, največkrat izpostavljeni pa so npr. jezik, kulturne razlike, teritorialne razlike, religija, različna zgodovina, genetska različnost ali podobnost itd.

Še najbolj tako velja trditev, da je etničnost to, kar domorodci rečejo, da je. Njihovo dožemanje realnosti ustvarja in definira etnične meje in etnične odnose. Etničnost je torej družbeni konstrukt, kateri je po svoji naravi vedno relacijski,

arbitraren, situacijski ter temelji na temeljnem principu razločevanja Nas od Njih. Je pomemben element formacije narodne identitete in posledično nacionalne države, saj ima v procesu konstrukcije privilegirano pozicijo. Ni pa edini element narodne identitete, niti ni nujen.

Da bi izboljšali svojo samopodobo, povzdigujemo status skupine, ki ji pripadamo. Hkrati lahko izboljšamo samopodobo s tem, ko diskriminiramo drugo skupino (npr. ksenofobija, rasizem in sovražnosti do drugih narodov). Na takšen način delimo svet na Nas in Njih, saj ga nenehno drobimo s procesom družbene kategorizacije. Takšna stereotipizacija (postavljanje ljudi v kategorije in skupine) temelji na najbolj splošnih in osnovnih kognitivnih procesih težnje k povezovanju stvari v skupine. Čeprav so napetosti in sovražstva med narodi in nacionalnimi državami videne kot posledica različnih etničnih in kulturnih pogojev, so prej kot to, napetosti in sovražstva pogoj nacionalne identitete. Brez Drugih namreč ni Nas.

Tako kot pri etničnosti, je tudi v primeru naroda od situacije odvisno, kateri elementi bodo uporabljeni pri konstrukciji določenega naroda. Čarobnost nacionalizma je torej, da spreminja slučaj v usodo.

Konstrukcija narodov je potekala v kontekstu spremenjenih družbenih razmer, ki so omogočale nacionalno kategorizacijo, stereotipizacijo, identifikacijo, itd, zato lahko trdimo, da so narodi fenomeni sodobnosti, fenomeni zadnjih dveh stoletij: npr. produkti revolucionarnih modernizacijskih sil industrializma, kapitalizma, birokracije, centralizacije, množičnih komunikacij, tiska, sekularizacije, militarizacije itd. Šele pred nekaj stoletji je nastala ideja naroda in nacionalne države. Ta ideja se je razvila v normo, ki je postala globalna. Svet se je začel deliti na narode, narodi pa še vedno nastajajo. Nacionalizacija je torej proces, zaznamovan z ideologijo nacionalizma.

Prva raven nacionalizacije so t.i. velike zgodbe, ki ločijo narod od drugih narodov. Temelji na kategorizaciji narodov glede na nacionalne mite, diskurze naroda, njihov predpostavljen izvor, kontinuiteto, tradicijo in brezčasnost. Za večino pripadnikov naroda je tako narodni izvor razumljen kot primordialen in brezčasen, kot naraven in esencialen. To je sicer temeljna lastnost ideologij, ki same sebe vedno postavljajo izven ideološkega polja. V narodu nas združuje skupna zgodovina, narodni heroji, skupen odpor, skupna usoda, travme, kultura, gospodarski položaj, poreklo itd. Hkrati nas ti miti razdružujejo od drugih narodov, ki imajo spet svoje mite, na podlagi katerih se združujejo in ločujejo od nas.

Druga raven nacionalizacije je instrumentalna uporaba teh velikih zgodb s strani elit. Politične in intelektualne elite namreč osmislijo razlike med narodi, predvsem v želji po uporabi teh razlik v svojih političnih bojih. Tako te zgodbe postanejo pomembne in se kot ideološki instrument preoblikujejo v politično relevantne. Kjer je nacionalna identiteta že zamišljena in formirana, je politična aktivacija lažja, kjer še ni, jo je potrebno najprej ustvariti.

Za oblikovanje ideje naroda lahko torej upravičeno krivimo tehnološki razvoj, npr. razvoj tiska, transporta, birokracije, industrije itd., vseeno pa ima določen vpliv tudi specifična elita: npr. pesniki, glasbeniki, slikarji, kiparji, romanopisci, zgodovinarji, arheologi, dramatik, filologi, antropologi, folkloristi itd., ki so predlagali in izpopolnili koncepte naroda in narodnega jezika, prek svojega razmišljanja in raziskovanja pa so dali glas širšim aspiracijam, ki so jih izrazili v ustreznih podobah, mitih in simbolih. Na splošno bi lahko rekli, da etno-nacionalna gibanja najpogosteje vodi inteligenca, že zato, ker nacionalizem potrebuje mobilizacijo, katera je bolj verjetna, kadar jo podpirajo in organizirajo elite in manj verjetna, kadar ji nasprotujejo.

Tretja raven nacionalizacije pa je vsakodnevni nacionalizem na lokalnem in individualnem nivoju, kjer gre za nenehno reinterpretacijo in reprodukcijo naracij nacionalne identitete, ki pa je prav tako artikulirana s strani političnih elit. Ko se vzpostavi, se po navadi ohranja, kar lahko imenujemo kontinuirano opominjanje oziroma označevanje, ki se pojavlja v obliki simbolov, besed, pesmi, zastav, denarja itd. Takšen prikrit in vseobsežen nacionalizem lahko imenujemo spontani ali banalni nacionalizem, ki pa je oblikovan tudi s pomočjo ideoloških aparatov (države).

Nacionalizem torej iznajdeva narode tam, kjer jih ni. Ni preprosto občutenje prirojene potrebe po narodni pripadnosti, ampak ideološki konstrukt, katerega vsakokratna pojavnost je geografsko, socialno in historično določena. Hkrati je ideološko gibanje za pridobitev in ohranitev avtonomije, enotnosti in identitete družbene skupine, v kateri si posamezni člani izmišljajo oblikovanje dejanskega ali potencialnega naroda. Nacionalizem je združeval ali ločeval, vedno pa je nacionalizem spremljal političen boj za oblast raznovrstnih elit, ki so poskušale izkoristiti zgodovinsko priložnost. Zato je v večini primerov nacionalizem viden tudi kot političen projekt. Tako je narod prej cilj, kot pa dejansko stanje. Ustvarja tudi prepričanje, da mora vsaj narod oblikovati svojo nacionalno državo.

Nacionalizem je torej ideologija, ki ustvarja in ohranja narode. Narodi so v tem oziru družbeni konstrukti, ki so se vzpostavili na podlagi skupne identitete, predvsem s pomočjo družbenega razvoja in povezovanja (npr. globalizacije), v

okolščinah spremenjenih družbenih okoliščin (modernizacije) in s podporo politične volje (interesa). So posledica prepričanja, da je določena skupnost povezana. Narod je torej skupina ljudi, ki zase mislijo, da so narod, nacionalizem pa ideologija, ki je to prepričanje omogočila in ga ohranja. Nacionalna država pa je politična manifestacija in materializacija naroda in nacionalizma. Je samo ena izmed možnih političnih formacij, narod pa samo ena izmed družbenih identifikacij. Ker gre za družbeno/kulturno prilagajanje spreminjajočemu se okolju, je pomembna ugotovitev, da se npr. nacionalizem transformira (celo usodno) tudi neodvisno od vplivanja ideoloških alternativ (npr. globalizma).

Drugi vsebinski del disertacije se nanaša na globalizacijo, ki naj bi bila najbolj uporabljena, zlorabljen, najredkeje definirana, najverjetneje najbolj nerazumljiva, nebulozna in politično učinkovita beseda zadnjih, pa tudi prihodnjih let. Že to dejstvo pa govori o tem, da je vsaj na simbolni, diskurzivni ravni resnična. Tudi globalizacija se namreč formira skozi zavest, domišljijo, jezik, diskurze, simbole, interpretacije, percepcije, znanje itd. Tako, kot za nacionalno državo, velja tudi za globalizacijo: v kolikor jo lahko evidentiramo na idejni ravni, to posledično pomeni, da obstaja tudi v materialnem smislu.

Globalizacija je proces, ki ustvarja globalno stanje. Nima svojega začetka in konca. To, kar po navadi razumemo in opažamo kot sodobno globalizacijo, so k večjemu posledice in sodobne manifestacije tega generičnega procesa. Ljudje so se že od samega začetka povezovali, komunicirali in trgovali. Vedno so sledili istim (ali podobnim) ciljem, na isti (ali podoben) način. Človeška družba je že videla obdobja, v katerih so bili izredno pomembni mednarodni, tudi globalni tokovi ljudi, blaga, kapitala in znanja. Novodobni globalni ekonomski tokovi tako niso nič novega. Ob tem je sodobna globalizacija (tudi v najožjem smislu) nujno posledica prehodnih obdobj, torej ima vedno tudi zgodovinsko razsežnost.

Osnovni vzrok družbenih sprememb, torej tudi globalizacijskih, so kulturne in tehnološke spremembe. Vzrok tehnoloških sprememb je želja po boljšem in lažjem življenju, kulturne spremembe pa so posledica prilagajanja tehnološkemu razvoju (in okolju). Tako so tudi sodobne družbene spremembe, v smislu faktoglobalizacije, posledica tehnoloških inovacij, kot npr. telefon, železnica, avtomobili, čezoceanske ladje, letala, poštni storitve, sateliti, računalniki, internet, množični mediji itd.

Če pa pogledamo npr. politično dimenzijo globalizacije, pa je le ta mnogo manj konkretna in mnogo bolj arbitrarna ter imaginarna, da bi lahko bila posledica zgolj tehnološkega razvoja. Nekateri celo trdijo, da globalizacija celo brez pomena kot analitičen koncept in služi primarno kot izraz političnega nagovarjanja. Če je faktoglobalizacija ime za kompleksne družbene procese, je

globalizacijski diskurz intelektualni odziv na te procese. Težko se mu je upreti, saj se zanaša na moč zdrave pameti, podobno kot nacionalizem. Če se npr. nacionalizem sklicuje na nacionalni interes, je logika delovanja globalizacijskega diskurza v sklicevanju na vsem zunanje, neizprosne sile brez identitete in brez svojega vira. Resnične težave se skrivajo očem javnosti in se v globalizacijskem diskurzu re-interpretirajo ter prikažejo kot posledica anonimnih, samostojnih, vsem zunanjih sil in navidezno objektivnih pogojev. Konstantno ponavljanje, javno recitiranje in nasploh vsako prizadevanje za uveljavitev globalizacijskih diskurzov, ima torej moč produkcije tega, kar navidezno obravnava. Objekt postane subjekt. Vir postane cilj.

Globalistična, torej specifična ideološka interpretacija delovanja globalizacijskih sil, postaja hegemonika. Čeprav nista sinonima, jo lahko povežemo z neoliberalno logiko, kot globalno organizirano in vodeno ekonomijo prostega trga. Gre za projekt in novo vizijo sveta. Se pa pojavljajo tudi drugi pogledi na globalizacijo, npr. alter-globalizacijski diskurz, ki se je pojavil po obdobju splošnega sprejetja globalizacije in njeni vsesplošni (zlo)rabi. To lahko razumemo tudi kot odziv na vsesplošno zlorabo pojma globalizacije.

Globalizacijo lahko torej, glede na njene značilnosti, delimo na njeno materialno reprezentacijo (faktoglobalizacija), torej »realno«¹ deskripcijo resnice in ideološko reprezentacijo (globalizem), ki se nanaša na ideološko motivirano, simbolno, diskurzivno, usmerjeno in vsiljeno ustvarjanje iste resnice. Faktoglobalizacija je generičen proces zgodovinskega in dolgoročnega več-dimenzionalnega družbenega povezovanja posameznikov in glokalnih skupnosti, s pomočjo razvoja tehnologije in kulturnih prilagoditev, v kvalitativno nov, holarhičen družben sistem soodvisne povezanosti, ki vključuje hkratne in enotne procese homogenizacije in diferenciacije, odvisnosti in avtonomije. Globalizem pa je v tem oziru instrument politične globalizacije, ideologije, s katero se konstruirajo norme in vrednote ter vzpostavlja nova resničnost. Čeprav lahko oba vidika idealno-tipsko obravnavamo ločeno, delujeta sočasno, vzporedno in se vzajemno konstituirata.

Po analizi nacionalizma in globalizacije, zadnji del, t.i. sinteza, združi ugotovljeno v nov kontekst razmerja med omenjenima procesoma. Način konstrukcije nacionalizma in globalizacije je namreč pomemben za razumevanje položaja nacionalne države v času in prostoru sodobnega globaliziranega sveta. Ločitev na materialno evolucijske in ideološke vidike, osredotočanje na vlogo in interes elit, družbene identitete, pa tudi dejavnikov, kot je npr. kapitalizem, sicer ne olajša analize, vsekakor pa pomaga razumeti več dimenzij sodobnih družbenih transformacij, ki presegajo klasičen državo-centričen pristop.

Tako je globalizacija razumljena kot proces, ki vodi predvsem k manjšim (ali kvalitativno drugačnim) razlikam, in ne k enakosti, ter poteka v duhu vzporednosti in soodvisnosti procesov homogenizacije in diverzifikacije. Diverzifikacija na podlagi teritorialne izključenosti in omejene komunikacije upada, hkrati pa se povečuje skupen obseg diverzifikacije globalne družbe. Hkrati vpliva proces globalizacije na tranzicijo avtonomije z izključitvijo k avtonomiji z vključitvijo. Sproža večjo avtonomijo akterjev v smislu njihove večje možnosti izbire, kot tudi večjo odvisnost od skupnosti kot celote. Gre za univerzalizacijo partikularnega in partikularizacijo univerzalnega. Opravka nimamo torej z abstraktno silo, ki deluje enosmerno na nacionalno državo. Njuna povezanost je kompleksna, predpostavljena denacionalizacija pa zaznamovana z več pogoji.

Poenostavljeno velja, da je faktoglobalizacija (podobno kot predhodne družbene spremembe cerkev in monarhijo) načela nacionalno državo, točneje nacionalno identiteto. Formira se globalna zavest. Hkrati se je pojavila nova (globalna) elita, za katero so nacionalne države prej ovira kot priložnost. Vse večji globalni povezanosti je logično sledil globalizem, s katerim se vodi nov političen projekt. Tako kot vsi predhodni, le ta služi (sedaj globalnim) elitam, z njo pa se ohranjajo družbena razmerja in razlike.

Narod je skupina ljudi, ki zase mislijo, da so narod. Zato velja: v kolikor se izgubi nacionalna identiteta, se izgubi narod. Ker pa je nacionalna država politična manifestacija in materializacija ideje naroda, se s tem zamaja tudi sam temelj nacionalne države. Da lahko govorimo o denacionalizaciji, se morajo torej spremeniti materialne in družbene okoliščine, ki omogočajo in povzročajo spremembo identitet.

Ta pogoj je izpolnjen z učinki faktoglobalizacije, ki neustavljivo nadaljuje s povezovanjem sveta in jo lahko celo primerjamo z nadaljevanjem procesa modernizacije. Procesi, ki so omogočili nacionalno državo se namreč niso ustavili. Nacionalna država je bila relativno logičen odziv na potrebe in zakonitosti modernega časa. In vendar so se te okoliščine s časom spremenile, s tem pa tudi potrebe sodobne družbe. K temu lahko prištevamo tehnološke pridobitve na področju transporta in informatizacije, npr. internet ali globalne medije. Posledično postajajo identitete refleksivno organizirana prizadevanja in niso samo posredovane ali podedovane tradicije. Pri čemer ni nujno, da bo nacionalno identiteto/kulturo v enaki meri zamenjala globalna in kozmopolitska identiteta. Pojavijo se namreč druge identitete, ki niso vezane na teritorij. Denacionalizacija tako ni nujno enako globalizaciji (identitet).

Tudi drugi pogoj za postopen umik nacionalne države, torej da globalizacijske spremembe načnejo in relativizirajo temelje nacionalne identitete, je izpolnjen, saj so v postmodernem svetu izumljene tradicije in nacionalni miti vedno bolj dvomljivi. V razsvetljenem, informiranem in povezanem okolju prostega pretoka informacij, dobrin in ljudi je vedno težje vzdrževati nacionalne mite, ki so bili mogoči v zaprtih okoljih. Ker je simbolna dimenzija nacionalizma v vedno večjem razkoraku z materialno/realno dimenzijo, se rušijo miti, izgubljajo simboli, tradicija pa blede. Indoktrinacija preko uradne, nacionalne zgodovine, npr. javnega šolstva in monopolnih državnih medijev ter kulture je vedno manj učinkovita. Sodobne družbene prakse namreč demistificirajo in relativizirajo družbeno konstruirane nacionalne ideje. S tem, ko padajo državne meje, padajo tudi simbolne (in obratno). Vzporedno se formirajo večplastne, hibridne, fluktuirajoče, sestavljene, kompleksno strukturirane in spreminjajoče se identitete.

Politično relevantne identitete, od katerih je (bila prevladujoča in) za nacionalno državo ključna nacionalna, so tako podvržene okoliščinam, ki otežujejo njihovo reprodukcijo. Ob tem nacionalne države težko zavirajo globalne spremembe, npr. kontrolirajo prosti pretok ljudi in informacij. To je sicer pomemben pogoj denacionalizacije, saj morajo biti postmoderne, globalne spremembe takšne, da jih nacionalna država ne more preprečiti. V pogojih napredujoče faktoglobalizacije, globalnega ekonomskega sistema, splošne liberalizacije, demokratizacije itd., je totalitarno varovanje in nadzorovanje (re)produkcije nacionalnih identitete dolgoročno težavno, če ne iluzorno. Primer je npr. novo nastajajoča evropska identiteta, ki se nezadržno širi, vstopa v identitetno polje nacionalne identitete, torej v polje teritorialnih zamišljenih družbeno-političnih identitet. Tako kot nacionalna suverena država je tudi EU arbitrarna politična predstava, ki je nenehnem procesu vpisovanja v zgodovino, zato mora, v kolikor želi postati samoumevna realnost, odstraniti vse druge interpretacije. To tudi počne, in čeprav deluje kot specifičen globalizacijsko zaznamovan nadnacionalni nacionalizem, povzroča denacionalizacijo evropskega političnega prostora. Poleg tega, da se s svojim ideološkim delovanjem vpisuje v zgodovino, poskuša hkrati iz nje izriniti nacionalne države.

Tako kot velja za nacionalizacijo, velja za denacionalizacijo, da mora biti zavarovana z ekonomsko-politično močjo (npr. elite in interesi). Če so spremenjene okoliščine modernizacije omogočile nacionalizacijo, sedaj nove globalne okoliščine ustvarjajo pogoje novim transformacijam elit, ki so konkurenčne državnim. Na nadnacionalni ravni se krepijo ekonomsko-politični akterji, predvsem v ekonomski/finančni sferi. Nedržavne, ekonomske elite

izrivajo klasične politične elite, predvsem nacionalne. S prihodom novih elit pa prehaja (posledično in vzročno) tudi družbeno politična moč.

Ob globalnih interesih se mora pojaviti tudi ideologija, ki te interese varuje. Pojaviti se mora torej ideologija, ki bo konkurenčna nacionalizmu. Hkrati se mora, da lahko načne nacionalno državo, ta ideologija politizirati. In dejansko se je globalizem politiziral in materializiral, npr. skozi privatizacijo, deregulacijo, evropeizacijo, razvojne pomoči, neenakost, vojne, terorizem itd. Ideološki viri globalizma so povzročili tudi konkretne materialne spremembe. Te materialne spremembe vključujejo tudi nove oblike represije, ki delujejo vzporedno z ideološkimi, npr. nadnacionalne organizacije (EU, Organizacija severnoatlantskega sporazuma, Združeni narodi itd.), finančne institucije (Mednarodni denarni sklad, zasebne banke, bonitetne agencije itd.), protiterorizem, kulturna produkcija, potrošniška odvisnost itd.

Nove elite, podkrepljene z ekonomsko-politično močjo, konkurirajo nacionalnim državam tudi na ideološki, diskurzivni in identitetni ravni. Krepi se ideologija globalizma, ki prodira v vse pore družbe (neoliberalizem, neokolonializem, podnebne spremembe itd.). Je ideologija, ki se opira na globalizacijo in na specifičen, globalen pogled na svet, ki ga propagira z globalističnim diskurzom. Je na globalno raven apliciran klasični liberalizem, torej ideologija, ki sporoča, da je globalizacija proces, ki je neizogibno strukturiran v kontekstu neoliberalnega globalizma. Vključuje celoten sistem idej, ciljev in sredstev za doseg teh ciljev, njihove razlage realnosti in njihov akcijski program. Nasprotuje državni lastnini, redistribuciji bogastva, socialni državi, hkrati pa odpira nacionalno gospodarstvo tujemu kapitalu. Promovira individualizem in zasebni interes; razmejitve etničnih in ekonomskih zadev, torej ločitev družbe in ekonomije; ekonomsko racionalnost zgolj na osnovi stroškov, koristi in dobička; tekmovalnost kot edino gonilo napredka; specializacijo in zamenjavo podpornih politik s tujimi investicijami; prepoved državnega poseganja na trg itd.

Priča smo torej tudi spremembam, ki neposredno načenjajo materijo nacionalne države. In to ne spontano, temveč instrumentalno, sistemsko, ciljno in načrtno. Ne samo z novim nadnacionalnim neo-nacionalizmom, kot to npr. počne EU, temveč na kvalitativno drugačen način, z drugačno vrsto ideologije. Ne od zunaj, temveč od znotraj. Države kot lokacijo avtoritete, konsenza in javnega političnega prostora ne poskušajo prevzeti, temveč jo odstraniti. Neoliberalno geslo »manj države« moramo tukaj razumeti dobesedno.

Ob tem zavedanju lahko preusmerimo našo pozornost na druge procese, kot so privatizacija, liberalizacija, delovanje mednarodnih institucij, deregulacija, fleksibilizacija dela, delovanje množičnih medijev itd. Ko npr. politiki govorijo o

privatizaciji banke zaradi globalizacijskih pritiskov, lahko to sicer razumemo kot odgovor na neizogibne in objektivne sile delovanja globalnega prostega trga, bolje pa je, če to enostavno razumemo kot privatizacijo banke.

Tudi neoliberalen globalističen preobrat je sledil ideološki preobrazbi s pomočjo korporacij, medijev, institucij civilne družbe, univerz, šol, profesionalnih združenj itd. Ta gibanja so bila kasneje konsolidirana s pomočjo političnih strank in držav. Dogajanje je tako podobno prvim nacionalizmom. Globalni tokovi denarja in dobrin, ki se ne zmenijo za državne meje, so prav tako odvisni od političnih odločitev, ki so odprle, deregulirale in denacionalizirale trge. Zato sodobni procesi niso neizbežni, predvsem pa ne abstraktni in anonimni. Vzpon globalizma je tako vzrok kot posledica zmagoslavja globalnih (ali vsaj ne-nacionalnih) elit.

Tako kot v t.i. tretji fazi nacionalizma, kjer se pojavi spontani, banalni nacionalizem, se, po konsolidaciji ideologije in ideoloških aparatov, pojavlja banalni globalizem. Njegova legitimacija poteka skozi ekonomski diskurz, ki je danes trdno jedro dominantne ideologije. Poskuša opredeliti absolutno prisilo, ki se človeški dejavnosti vsiljuje na osnovi znanstvenih zakonov. Zanika, da je ideologija, in si, nasprotno, pripisuje nevtralnost in znanstveno objektivnost.

Globalizem ne obstaja na podlagi nekega skrivnega dogovora med skrivnimi člani elite, ki ga dosežejo na skrivnem srečanju na skrivni lokaciji. Bolj razumno je predvidevati, da vodi elito npr. namen ustvarjanja profita. Prav tako ni nujno, da je elita ekstremno pametna, informirana, razsvetljena in daljnovidna. Že preteklost (npr. prvih monarhičnih nacionalizacij) kaže, da so elite pogosto naredile ključne napake, ki so jo kasneje stale svoje elitne pozicije. Elite enostavno sledijo svojim interesom, in če so ti globalni, bodo tudi javne politike naravnane globalno. Zato jo lahko razumemo kot odziv enotne elite na spremenjeno okolje, zaradi katerega se je tudi elita prelevila in na novo konsolidirala. Globalno stanje ji ustreza, saj se npr. tako izmika državni/javni kontroli.

Dominantne skupine, predvsem transnacionalni kapitalistični razred, so npr. zahtevale trans-nacionalizacijo kot sredstvo rešitve težav akumulacije kapitala, kar pa je privedlo do situacije, kjer so nacionalne vlade odvisne od ekonomskih elit, saj v kapitalističnih družbah enostavno potrebujejo močno gospodarstvo, da lahko uspevajo. Globalizaciji (globalizmu) se ne morejo upreti. Vpete so v globalno okolje in monetarno ureditev, ki onemogoča alternative.

Če so stare, nacionalne elite v času modernizacije uspešno aplicirale nacionalizem za krepitev svoje pozicije in uporabljale nacionalno državo kot

prostor politično-ekonomskega izkoriščanja, se je v spremenjenih razmerah pojavila nova strategija, globalizem, ki omogoča eliti izkoriščanje na globalnem nivoju. Po eni strani so se elite prilagodile novim pravilom igre (faktoglobalizaciji), po drugi strani pa vsilile tudi svoja prilagojena pravila igre (globalizem). Elite so torej ubrale novo pot, pri tem pa aktivirale nove ideologije, ki naj bi opravičile njihovo delovanje, hkrati pa legitimirale javne politike, ki so omogočile nove razsežnosti elitizacije sveta. Neoliberalni globalizem je porušil ravnovesje med delom, kapitalom in državo ter uporabil državo za napad kapitala na delo. Dokaz za njegovo uspešnost je npr. globalna neenakost, tako na nacionalni, kot na mednarodni ravni. Pa tudi npr. globalna selitev proizvodnje; izkoriščanje, ki duši potrošnjo; iskanje najvišjih profitov; razslojevanje itd., kar ima negativne posledice za nacionalna gospodarstva in ni v skladu z »nacionalnim interesom«, v kolikor seveda le ta ni interes nacionalnih elit. Njihov interes je sicer vedno pred interesom nacionalnih držav. Kar se npr. kaže tudi v primerih reševanja gospodarskih kriz, kjer je dobiček privatiziran, izguba pa socializirana. Čeprav so krize povzročile finančne elite, se sistem ni spremenil. Tako je nacionalna država postala trojanski konj neoliberalizma.

Če se sodobna manifestacija globalizacije razume v okvirjih umika kapitala iz kontrole države, pa je potrebno razumeti, da je to v bistvu vrnitev v prejšnje stanje, pred čas merkantilizma. Prosti pretok kapitala namreč ni nova, temveč stara realnost. Primer neposredne povezave države in kapitala lahko najdemo komaj v zgodnjem kapitalizmu, merkantilizmu in protekcionizmu. Še kasneje pa v državnem kapitalizmu, socializmu, fašizmu ali korporativizmu. In če se globalizacija dojema kot nova sila, ki slabi nacionalne identitete, je hkrati sila, ki jih je omogočila.

Nacionalna država in globalizacija sta tako imaginarni, kot realni, in tako stari, kot novi. Nenehno se reproducirata in sta v interakciji. Njuno razmerje pa temelji na relativni uspešnosti njunih mehanizmov reprodukcije, družbeni vpetosti, identitetni koherentnosti, moči in interesu njunih ideologov, zmožnosti realiziranja spreminjajočih se družbenih okoliščin itd. Vseeno bi lahko zaradi tega, ker je faktoglobalizacija bolj univerzalen, starejši, splošen in generičen proces od spontanega nacionalizma, dejali, da je nacionalna država tisti moderni konstrukt, ki se umešča v proces globalizacije. Globalizacija jo je omogočila, sedaj pa je globalizacija tisti proces, ki jo razkraja. Lahko bi sklenili, da ne gre za neko naravno, zgodovinsko stanje absolutne nacionalne suverenosti, ki jo ogroža nova sila ali proces globalizacije. Gre prej za obraten trend. Za bolj ali manj naraven proces globalnega povezovanja, faktoglobalizacije, ki jo je v določenem času zamejila nacionalna država in ekonomsko političen nacionalni izolacionizem.

Če se orientiramo na zgodovinski proces nacionalizacije, lahko ugotovimo, da je nacionalna država anomalija v kontinuiteti globalizacijskih procesov, elit in kapitalizma. Bila je priročna metoda širitve kapitalističnih razmerij in s tem postala stopnica do cilja - globalnega prostega trga. Iz vidika kapitalizma lahko namreč nacionalizem razumemo bolj kot slučaj in priročen instrument globalnega imperializma ter zagotavljanja globalne neenakosti. Sedaj postaja ovira globalnim tokom kapitala, s tem pa za kapitalizem nepotrebna. »Nobena aktivnost namreč ni bolj globalizirana kot trgovanje, nobena ideologija manj zainteresirana v narode kot kapitalizem in noben izziv mejam tako predrzen kot je trg. Ljudje niso več Kitajci ali Rusi, sedaj so postali potrošniki (Barber 1996, 23).

Nacionalni državi se tako izteka rok trajanja, v teoriji in praksi, tako na identitetni ravni, na ravni ideologije, kot na ravni interesa, kjer se pojavljajo globalne elite, ki se krepijo z ne-nacionalno ideologijo globalizma. Vse skupaj sovпада s kontekstom zahtev kapitalizma, njegovih potreb in z njim povezanih vrednot.

Vseeno globalizacija ni grožnja, saj je potrebno ločiti faktoglobalizacijo od globalizma. Faktoglobalizacija je dolgoročni družbeno-evolucijski proces, s svojo logiko delovanja. Če povzroča denacionalizacijo, moramo to vrednotiti onkraj nacionalistične indoktrinacije in jo videti tudi kot priložnost povezovanja, preseganja nesmiselnih delitev in emancipacije. Drugače je z globalizmom, ki je vse prej kot naraven. Čeprav se v diskurzu sklicuje na globalizacijske procese, le ti niso krivi za njegove negativne in nedemokratske učinke. Družbena nepravilnost, neenakost, izkoriščanje ljudi in narave itd., namreč ni posledica tega, da je ekonomija globalna, temveč zaradi tega, ker je globalistična.

Ideologije ter družbene in znanstvene fiksacije nenehno zamegljujejo naš pogled na svet. S tem, ko se jih relativiziramo, dekonstruiramo in postavimo v primernejši, sodobnejši kontekst, se odpirajo tudi nove možnosti sprememb in emancipacije.

Disertacija zato sledi dekonstrukciji dveh izrazito ideoloških in hkrati vse-družbeno vpetih procesov/ideologij; globalizaciji kot zgodovinskem mega-procesu in hkrati ključnem ideološkem diskurzu sodobnosti ter nacionalni državi, kot predpostavljeni objektivnosti, o kateri se ne dvomi.

Nadgrajuje in presega konvencionalne družboslovne teoretizacije, predvsem z multidisciplinarnostjo, ki jo zapletena tema tudi zahteva. Sledi sodobnim postmodernim pristopom z aplikacijo metodološkega, epistemološkega konstruktivizma, dopolnjenega z emancipatornimi prizadevanji kritične teorije. Skladno s kompleksnostjo tematike poskuša maksimalno zajeti širino in globino obravnavanih procesov, čemur sledi tudi holistična in eklektična argumentacija.

Doktorsko delo se odmika od prevladujoče gradnje na prevzetih temeljnih in paradigmatičnih predpostavkah, saj relativizira tudi osnovne (obravnavane) koncepte in pomene. S tem odpre možnosti zamišljanja družbene spremenljivosti in reinterpretacije fenomenov, ki tudi v znanosti niso in ne smejo biti determinirane in objektivne realnosti. Zato je npr. definicija nacionalne države in globalizacije že del ugotovitev.

Čeprav osnovno raziskovalno vprašanje odnosa med nacionalno državo in globalizacijo ni deficitarno, pa so obstoječi znanstveni pristopi precej vsebinsko fragmentirani. Disertacija se zato pri analizi globalizacije odmika od časovnih fiksacij in vrednotnih pozicij ter jasno razloči njene evolucijske, tehnološke in spontane vidike (faktoglobalizacija) od ideoloških in diskurzivnih manipulacij (globalizem). Na primerljiv strukturiran način dostopa tudi do nacionalne države, ki je delno zaznamovana z družbenim in tehnološkim razvojem (modernizacijo), delno pa z nacionalizmom kot politično ideologijo. Takšna dekonstrukcija je namreč nujna, že pri obravnavi in analizi posameznih procesov, predvsem pa v fazi sinteze, ki zato sloni na enotnih in primerljivih temeljih.

Disertacija presega prevladujočo dualistično pozicijo videnja globalizacije kot priložnosti ali grožnje. Ob tem je znanstveni interes enakomerno razpršen med nacionalno državo in globalizacijo, torej ne obravnava nacionalne države z globalizacijskim pristopom ali pristopa do globalizacije z vidika nacionalizma. Tako npr. ne opazuje samo pojav globalizacijskih vplivov v svetu nacionalnih držav, temveč tudi pojav nacionalnih držav v zgodovinskem procesu globalizacije sveta. Izvirnost tako ne leži samo v končnih ugotovitvah, temveč tudi v samem procesu ugotavljanja, tudi v t.i. mikro-ugotovitvah.

Doktorsko delo daje kompleksen teoretičen in empiričen vpogled v proces družbenih in političnih sprememb, predvsem preko razgalitve konstrukcije nacionalne države in globalizacije preko družbenih praks, norm in identitet,

vloge elit in ideologije, diskurzov, ideoloških aparatov države itd. S tem povzema, povezuje in nadgrajuje obstoječe znanstvene ugotovitve, ter osmišlja in dopolnjuje teorijo ter znanstveno terminologijo. Nenehno išče pravo razmerje med nenazorno abstraktnostjo in partikularno specifičnostjo, sledi pa tudi smiselnemu in predvsem uporabnemu ravnotežju med radikalnim relativizmom in neizbežnostjo lastne objektivnosti. Raziskovalna prednost je tako tudi v razumevanju konstruktivizma kot uporabne metode, predvsem pa orodja za analizo družbeno-političnih procesov. Disertacija je tako z aplikacijo družbeno konstruktivističnih pristopov pokazala njihovo vrednost tudi v bolj politoloških temah.

Doprinos disertacije leži tudi v poglobljenem razumevanju in analizi konstitutivnih elementov nacionalne države in globalizacije. Odstopa od parcialnih pristopov, npr. disciplinarne segmentacije globalizacije ali fokusiranja zgolj na njene učinke (brez upoštevanja vzrokov). Odstopa od državo-centrične, predvsem pa nacionalne fiksacije. Takšno kritično prevpraševanje, npr. obstoja naroda, je v realnih pogojih vseprisotnega, delikatnega in s čustvi prežetega nacionalizma inherentno deficitarno in potrebno.

Disertacija torej s kritičnim raziskovanjem identitetnih transformacij, diskurzov, vrednot, mitov itd., nadgrajuje obstoječe raziskave o prihodnosti nacionalne države, ki temeljijo predvsem na politično-ekonomskih in državo-centričnih pristopih, kar predstavlja v času postmodernizacije in pogojih multidimenzionalne globalizacije pomemben prispevek k aktualizaciji znanosti. Preko analize konstituirajčih učinkov družbenih praks in njihove transformacijske moči pa poskuša pokazati tudi možnosti sprememb političnih praks, ki se kažejo kot dane, naravne, večne ali neizbežne.

Disertacija je zato doprinos k sistematični analizi nacionalne države in globalizacije, širši multidisciplinarni obravnavi družbenih in ideoloških konstrukтов ter splošnemu razumevanju vloge ter poslanstva humanistike in družboslovja.

6 Literatura

1. Acemoglu, Daron in James Robinson. 2012. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York: Crown Publishers.
2. Adonnino, Pietro. 1985. *A People's Europe; Reports from the ad hoc Committee*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Dostopno prek: http://aei.pitt.edu/992/1/andonnino_report_peoples_europe.pdf (7. februar 2013).
3. Adorno, Theodor. 1953. *Studies in the Authoritarian Personality*. New York: Norton.
4. Agnew, John. 1995. The hidden geographies of social science and the myth of the geographic turn. *Society and Space* 13: 379–380.
5. Agte, Patrick. 2006. *Michael Wittmann and the Waffen SS Tiger Commanders of the Leibstandarte in WWII*. Mechanicsburg: Stackpole Books.
6. Aileen, Kwa. 2008. *Europe–Africa trade: Unequal relations aggravate deficit*. IPS. Dostopno prek: <http://ipsnews.net> (10. april 2011).
7. Albrow, Martin. 1996. *The Global Age: State and Society Beyond Modernity*. Stanford University Press.
8. Alexander, G. 2002. *The sources of democratic consolidation*. Ithaca: Cornell University Press.
9. Alter, Peter. 1985. *Nationalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
10. --- 1991. Kaj je nacionalizem? V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 221–239. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
11. Althusser, Luis. 1970. Ideology and Ideological State Apparatuses. V *Lenin and Philosophy and other Essays*, 121–176. Dostopno prek: <http://www.marx2mao.com/Other/LPOE70ii.html> (6. december 2012).
12. Anderson, Benedict. 1998. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Studia Humanitatis: Ljubljana.
13. Anidjar, Gil. 2003. *The Jew, the Arab: a history of the enemy*. Stanford University Press.
14. Anstey, Roger. 1975. *The Atlantic Slave Trade and British abolition, 1760–1810*. London: Macmillan.
15. Arendt, Hannah. 1973. *The Origins of Totalitarianism*. Harcourt, Brace, Jovanovich.
16. Aristotel in Roger Bishop Jones (ur.). 2012 (50 pr. n. š.). *Organon: The works of Aristotle on Logic Posterior Analytics*. CreateSpace Independent Publishing.

17. Aristotel. 2013. *Physics* (prevod R. P. Hardie in R. K. Gaye). The University of Adelaide Library. Dostopno prek: <http://ebooks.adelaide.edu.au/a/aristotle/physics/> (5. september 2013).
18. --- 2000. *Nicomachean Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Armstrong, Eric M. 2010. Revered and Reviled: D.W. Griffith's The Birth of a Nation. *The Moving Arts Film Journal*, 13. april.
20. Arrighi, G. in B.J. Silver. 1999. *Chaos and governance in the modern world-system*. University of Minnesota Press.
21. Ashley, R. 1988. Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy of the Problematique. *Journal of International Studies* 10 (2): 227–62.
22. Bachrach, P. in M.S. Baratz. 1962. *Two Faces of Power*. *American Political Science Review* 57: 641–651.
23. Bajohr, Frank. 2006. The Folk Community and the Persecution of the Jews: German Society under National Socialist Dictatorship, 1933–1945. *Holocaust Genocide Studies*, 20 (2): 183–206. Oxford University Press.
24. Balibar, E. in I. Wallerstein. 1988. *Les identités ambiguës*. Paris: La Découverte.
25. Barber, Benjamin R. 1996. *Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism are Reshaping the World*. New York: Ballantine.
26. Barraclough, Geoffrey. 1984. *The origins of modern Germany?* W.W. Norton.
27. Bartelson, Jens. 2001. *The Critique of the State*. Cambridge University Press.
28. Barth, Fredrik. 1969. Ethnic Groups and Boundaries. V *Theories of Ethnecity: A Classical Reader*, ur. Werner Sollors, 294–324. New York: NYU Press.
29. Barthes, Roland. 1957. *Mythologies*. Pariz.
30. Bauman, Zygmunt. 1999. *In Search of Politics*. Stanford University Press.
31. --- 2001. *The Individualized Society*. Cambridge: Polity.
32. --- 2004. *Identity: Conversations With Benedetto Vecchi*. Wiley.
33. Bauman, Zygmunt in Lukacz Galecki. 2005. *The unwinnable war*. Dostopno prek: www.opendemocracy.net/globalization-vision_reflections/modernity_3082.jsp (10. oktober 2015).
34. Baycroft, Timothy. 1998. *Nationalism in Europe 1789–1945; Cambridge Perspectives in History*. Cambridge University Press.

35. Baylis, John, Steve Smith in Patricia Owens. 2011. *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford University Press.
36. Beauvois, Jean Léon. 2000. *Razprava o liberalni sužnosti: analiza podrejanja*. Ljubljana: Založba Krtina.
37. Beck, Ulrich. 1997. *Was ist Globalisierung?* Cambridge: Polity Press.
38. --- 2000. *What Is Globalization?* Blackwell publishing.
39. Beck, Ulrich in Anthony Giddens. 2005. *Nationalism has now become the enemy of Europe's nations*. Dostopno prek:
<http://www.theguardian.com/politics/2005/oct/04/eu.world> (10. oktober 2005).
40. Beiner, Ronald. 1999. *Theorizing Nationalism*. New York: Suny.
41. Belay, G. 1992. Conceptual strategies for operating multicultural curricula. *Journal for Library and Information Science* 33: 295–306. Sage publications.
42. --- 1996. The reconstruction of negotiation of cultural identities in the age of globalisation. V *Interaction and Identity Transaction*, ur. H.B. Mokros, 56–72. New Brunswick and London.
43. Bell, David A. 2003. *The Cult of the Nation in France: Inventing Nationalism, 1680–1800*. Harvard University Press.
44. Bell, Wendell. 1996. World order, human values and the future. *Futures research quarterly* 12 (1): 961–963. Yale University.
45. Bellamy, Alex J. 2003. *The Formation of Croatian National Identity: A Centuries-old Dream*. Manchester University Press.
46. Benschop, D. 2007. *Bringing Indigenous Bolivians Back into the Centre: Evo Morales Indigenist Nationalism*. University of Alberta: Department of Anthropology.
47. Bendix, Reinhard. 1964. *Nationbuilding and Citizenship: Studies of Our Changing Social Order*. New York: John Wiley & Sons.
48. Bentham, Jeremy. 2007 (1789). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Dover Publications.
49. Bentley, Jerry H. 2004. Globalizing history and historicizing globalization. *Globalizations* 1 (1): 69–81. University of Hawaii.
50. Berardi, Franco. 2011. *After the Future*. AK Press.
51. --- 2013. Intervju. V *Mladina* 30, 26. julij.
52. Berdal, S.R.B. 2004. *Public deliberation on the Web: A Habermasian inquiry into online discourse*. Oslo: University of Oslo.
53. Berger, Peter in Thomas Luckman. 1966. *The Social Construction of Reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Sage, London.

54. Berlin, Isaiah. 1972. The Bent Twig: A Note on Nationalism. *Foreign Affairs* 51 (1): 11–30.
55. Bernstein, Richard J. 1985. *Beyond Objectivism and Relativism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
56. Best, S. in D. Kellner. 2003. Contemporary youth and the postmodern adventure. *Review of Education/Pedagogy/Cultural Studies* 25: 75–93.
57. Bhagwati, Jagdish. 2004. *In Defense of Globalization*. Boston Globe.
58. Bhaskar, R.A. 1987. *Scientific Realism and Human Emancipation*. London: Verso.
59. Bhaskar, R.A. 1997. *A Realist Theory of Science*. London: Verso.
60. Bierce, Ambrose. 2008. *The Devil's Dictionary*. Dostopno prek: <http://www.gutenberg.org/files/972/972-h/972-h.htm> (20. september 2013).
61. Biesanz, John in Mavis Biesanz. 1969. *Introduction to Sociology*. Madras : South Asian Books.
62. Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.
63. Bisley, Nick. 2007. *Rethinking globalization*. Palgrave Macmillan.
64. Blair, Tony. 1996. Govor za Bundesverband der Deutschen Industrie: letna konferenca, 18. junij. Bonn.
65. Bleakley, J.W. 1928. *Report on The Aborigines and Half-Castes of Central Australia and North Australia*. Canberra: Parliament of the Commonwealth of Australia.
66. Block, Fred in Margaret R. Somers. 2014. *The Power of Market Fundamentalism: Karl Polanyi's Critique*. Harvard University Press.
67. Bolton, John R. 2000. Should We Take Global Governance Seriously? *Chicago Journal of International Law* 1: 205–222.
68. Boot, Max. 2002. *The Savage Wars of Peace: Small Wars and the Rise of American Power*. Basic Books.
69. Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of Practice*. Polity Press.
70. --- 1998. *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market*. New York: The New Press.
71. --- 1998. A Reasoned Utopia and Economic Fatalism. *New Left Review* 227: 125–130.
72. Bourdieu, Pierre in Loic J. D. Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
73. Box, George E. P. in Norman R. Draper. 1987. *Empirical Model-Building and Response Surfaces*. Wiley.
74. Brankovič, Jure. 2015. *Bo globalizacija po slovenskih tekstilcih strla še kmete?* MMC RTV SLO, 15. oktober. Dostopno prek:

- <http://www.rtv slo.si/slovenija/bo-globalizacija-po-slovenskih-tekstilcih-strla-se-kmete/376317> (15. oktober 2015).
75. Brass, Paul R. 1991. *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. University of Virginia press.
 76. Brenner, Neil. 1999. Beyond State-centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies. *Theory and Society* 28: 39–78.
 77. Breuilly, John. 1994. *Nationalism and the State*. University Of Chicago Press.
 78. --- 2006. *Interview with Professor*. Department of Government at the London School of Economics. London, 29. marec.
 79. Brewer, M. B. 1979. Ingroup bias in the minimal group situation: A cognitive-motivational analysis. *Psychological Bulletin* 86: 307–324.
 80. Brinkmann, Carl. 1930. Citizenship. *Encyclopaedia of the Social Sciences* 3: 471–474. New York: Macmillan.
 81. Brinkman R. in J. Brinkman. 2002. Corporate Power and the Globalization Process. *International Journal of Social Economics* 29 (9): 730–752.
 82. Brown, David. 1999. Are There Good and Bad Nationalisms? *Nations and Nationalism* 5 (2): 281–302. Blackwell Publishing.
 83. Browning, Don S. 2006. *Universalism Vs. Relativism: Making Moral Judgments in a Changing, Pluralistic, and Threatening World*. Rowman & Littlefield.
 84. Brubaker, Rogers in Frederick Cooper. 2000. Beyond identity. *Theory and Society* 29: 1–47.
 85. Brubaker, Rogers. 2004. *Ethnicity without Groups*. Cambridge: Harvard University Press.
 86. Bryman, Alan E. 2004. *The Disneyization of Society*. Sage Publications.
 87. Brysk, A. & Jimenez, A. 2012. The globalization of law: implications for the fulfillment of human rights. *Journal of Human Rights* 11 (1).
 88. Bull, Hedley. 1977. *The Anarchical Society*. New York.
 89. Buller, J. 2000. *National Statecraft and European Integration*. London: Pinter.
 90. Bulpitt, J. 1985. The discipline of the New Democracy: Mrs. Thatcher's Domestic Statecraft. *Political Studies* 34 (1): 19–39.
 91. Burnham, James. 1943. *The Machiavellians: Defenders of Freedom*. New York: John Day Co.
 92. --- 1960. *The Managerial Revolution*. Bloomington: Indiana University Press.
 93. Burnham, Peter. 1999. The Politics of Economic Management in the 1990s. *New Political Economy* 4 (1): 37–54.

94. Burton, John W. 1972. *World Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
95. Burton, Michael G. in John Higley. 1987. Elite Settlements. *American Sociological Review* 52: 295–307.
96. Calhoun, Craig. 1995. Civil Society, Nation-Building and Democracy: The Importance of the Public Sphere to the Constitutional Process. *First International Symposium on the Making of the Eritrean Constitution*, Asmara (Eritrea) 7.–12. januar.
97. Calhoun, Craig. 1997. *Nationalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
98. Cameron, James. 1979. *Yesterday's Witness*. British Broadcasting Corporation.
99. Card, David in John E. DiNardo. 2002. Skill Biased Technological Change and Rising Wage Inequality: Some Problems and Puzzles. *Journal of Labor Economics* 20 (4): 733–783.
100. Carey, Alex. 1997. *Taking the Risk Out of Democracy: Corporate Propaganda versus Freedom and Liberty*. University of Illinois Press.
101. Carnoy, Martin. 2001. *Sustaining the New Economy: Work, Family, and Community in the Information Age*. Google eBook.
102. Carr, Edward H. 1994. Three Phases of Nationalism. V *Nationalism*, ur. Hutchinson in Smith. Oxford University Press.
103. Carr, Lois Green. 1992. Emigration and the Standard of Living: The Seventeenth Century Chesapeake. *Journal of Economic History* 52 (2): 271–291.
104. Carroll, Dean 2013. Barroso: EU states must sacrifice sovereignty for influence. *Public Service Europe*, 3. januar. Dostopno prek: <http://www.publicserviceeurope.com/article/2903/barroso-eu-states-must-sacrifice-sovereignty-for-influence> (2. februar 2013).
105. Cashmore, Ellis, ur. 2003. Ethnicity. *Encyclopedia of Race and Ethnic Studies*. London: Routledge.
106. Castells, Manuel. 1997. *The Power of Identity*. Blackwell.
107. --- 2001. *Challenges of Globalisation: South African Debates with Manuel Castells*. Pearson South Africa.
108. Central Intelligence Agency. 2013. *The World Factbook* 2013–14. Washington. Dostopno prek: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> (10. september 2013).
109. Cerny, P. G. 1990. *The Changing Architecture of Politics*. London: Sage.
110. Cerny, Philip G. in Mark Evans. 2004. Globalisation and Public Policy under New Labour. *Policy Studies* 25 (1): 51–65.

111. Chomsky, Noam. 1990. If the Nuremberg Laws were Applied... Dostopno prek: <http://www.chomsky.info> (12. julij 2012).
112. --- 2005. Intervju z avtorjem, 18. maj. Dostopno prek: <http://chomsky.info/20050518/> (14. oktober 2015).
113. --- 2010. *Hopes and Prospects*. Haymarket Books.
114. Christian, David. 2011. *The history of our world in 18 minutes*. Dostopno prek: http://www.ted.com/talks/david_christian_big_history.html (10. marec 2013).
115. Citron, Suzanne. 1991. Nacionalni mit. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 191–221. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
116. Clarke, John in Janet Newman. 1997. *The Managerial State*. London: Sage.
117. Clawson, Dan, Alan Neustadt in Mark Weller. 1998. *Dollars and Votes: How Business Campaign Contributions Subvert Democracy*. Temple University Press.
118. Clover, Frank M. in R.S. Humphreys. 1989. *Tradition and Innovation in Late Antiquity*. University of Wisconsin Press.
119. Cobban, Alfred. 1994. The Rise of the Nation-State System. V *Nationalism*, ur. Hutchinson & Smith. Oxford University Press.
120. Cobern, W. 1993. Contextual constructivism. *The Practice of constructivism in science education*, ur. K. Tobin, 51–69. Washington: AAAS.
121. Colley, Linda. 1992. *Britons: Forging the Nation 1707–1837*. London: Yale University Press.
122. CONCORD Europe. 2011. European Confederation of Development and Relief NGOs: Annual report 2011. Dostopno prek: http://www.concordeurope.org/component/k2/item/download/51_aaf88b2f3fe57a44c1df3d7365984a7f (10. september 2013).
123. Congressional Budget Office (CBO). 2012. *The Distribution of Household Income and Federal Taxes 2008 and 2009*. US Government. Dostopno prek: http://www.cbo.gov/sites/default/files/cbofiles/attachments/43373-AverageTaxRates_screen.pdf (19. februar 2013).
124. Connor, Walker. 1991. Ekonomski ali etno-nacionalizem. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 297–319. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
125. Cooper, Robert. 1989. *Language Planning and Social Change*. Cambridge University Press.
126. Cope, Zak. 2012. *Divided World, Divided Class: Global Political Economy and the Stratification of Labour Under Capitalism*. Kersplebedeb.
127. Cox, R. 1987. *Production, power and world order*. New York: Columbia University Press.

128. Crouch, Colin. 2004. *Post-Democracy; Themes for the 21st. century*. Cambridge: Polity Press.
129. --- 2011. *The Strange Non-death of Neo-liberalism*. Polity press.
130. Currie, Janice K. in Janice Newson. 1998. *Universities and Globalization: Critical Perspectives*. Sage publications.
131. Curtis, Charlotte. 1973. *The Rich and Other Atrocities*. New York: Harper & Row.
132. Dahl, R.A. 1961. *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven: Yale University Press.
133. Davies, James, Rodrigo Lluberias in Anthony F. Shorrocks. 2012. *Measuring the Global Distribution of Wealth*. New Delhi: OECD World Forum.
134. Davies, Norman. 1997. *Europe: A History*. Oxford.
135. Davis, J. A. in T. W. Smith. 1996. *General social surveys*. Chicago: National Opinion Research Center.
136. Davis, K. 1988. *Power Under the Microscope*. Dordrecht/ Holand: Foris Publications.
137. Deepfield. 2013. *Average percentage of end devices sending traffic to Google in North American consumer networks in summer 2013*. Dostopno prek: <http://www.deepfield.net/2013/07/google-sets-new-internet-record/> (3. oktober 2013).
138. Delanty, Gerard. 1995. *Inventing Europe*. Palgrave Macmillan.
139. Dennet, Daniel. 1992. *Consciousness Explained*. Back Bay Books.
140. Derber, Charles. 2000. *Corporation Nation - How Corporations Are Taking Over Our Lives and What We Can Do About It*. St. Martin's Griffin press.
141. Derrida, J. 1967. *Of Grammatology*. London: Johns Hopkins University Press.
142. Deserano, David B. 2004. Information Control For Social Manipulation. *Nexus Magazine* 11 (2).
143. Deutsch, Karl. 1963. Nation-building and national development: Some issues for political research. V *Nation-Building*, ur. K. Deutsch in W.J. Foltz. New York, Atherton Press.
144. --- 1967. *Contemporary Political Science: Toward Empirical Theory*. New York.
145. --- 1969. *Nationalism and Its Alternatives*. Random House.
146. DiJohn, J. 2005. *The Political Economy of Anti-Politics and Social Polarisation in Venezuela 1998-2004*. London School of Economics.
147. Directive 89/552/EEC - Television Without Frontiers. 1989. European Parliament and the Council. Dostopno prek:

- http://europa.eu/legislation_summaries/audiovisual_and_media/l24101_en.htm (20. maj 2013).
148. Dobbins, James, Seth G. Jones, Keith Crane in Beth Cole Degrasse. 2007. *The beginner's guide to nation-building*. RAND Corporation.
 149. Domhoff, G. William. 1970. *The Higher Circles*. New York: Vintage Books.
 150. --- 2005. *Who Rules America? Power, Politics, and Social Change*. McGraw-Hill.
 151. Doty, Roxanne. 1997. Aporia: A Critical Exploration of the Agent-Structure Problematique in International Relations Theory. *European Journal of International Relations* 5 (2): 225–254.
 152. Drori, Gili S., John W. Meyer in Hokyu Hwang. 2006. *Globalization and Organization: World Society and Organizational Change*. Oxford University Press.
 153. Dufour, F.G. 2006. *Notes for an Historical Sociology of the Uneven and Combined Development of Nationalism*. UK: University of Sussex.
 154. Duménil G. in D. Lévy. 2004. The nature and contradictions of Neoliberalism. V *The new imperial challenge*, ur. L. Panitch in C. Leys, 245–274. London: Merlin Press.
 155. Dye, T. R. 2000. *Top Down Policymaking*. New York: Chatham House Publishers.
 156. --- 2002. *Who's running America? The Bush restoration*. NJ: Prentice-Hall.
 157. Dyson, Freeman. 1998. The Evolution of Science. V *Evolution: Society, Science and the Universe*, ur. Andrew C. Fabian, 118–35. Cambridge: Cambridge University Press.
 158. Eagleton, Terry. 1991. *Ideology: an introduction*. London: Verso.
 159. Ebeling, Richard M. 1994. *Separating School & State: How to Liberate America's Families*. Sheldon Richman.
 160. Einstein, Albert, Helen Dukas in Banesh Hoffmann. 1979. *The Human Side*. Princeton University Press.
 161. Eller, Jack David. 1999. *From Culture to Ethnicity to Conflict: An Anthropological Perspective on International Ethnic Conflict*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
 162. Ellul, Jacques. 1965. *The Technological Society*. New York: Knopf.
 163. Elster, John. 1989. *The Cement of Society: A Study of Social Order. Studies in Rationality and Social Change*. New York & Cambridge: Cambridge University Press.
 164. Elster, Jon, Claus Offe in Ulrich K. Preuss. 1998. *Institutional Design in Post-communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea*. Cambridge: Cambridge University Press.

165. Eriksen, Thomas Hylland. 2001. Ethnic Identity, National Identity and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences. V *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction*, ur. Ashmore, Jussim, Wilder, 42–70. Oxford: Oxford University Press.
166. Esman, Milton. 1994. *Ethnic Politics*. Cornell University Press.
167. *Eurobarometer 71*. 2009. European Commission; Directorate-General for Communication. Dostopno prek: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/index_en.htm (6. februar 2013).
168. *Eurobarometer 78*. 2012. European Commission; Directorate-General for Communication. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm (6. februar 2013).
169. Euronews. 2015. *World news about Illegal immigration*. Dostopno prek: <http://www.euronews.com/tag/illegal-immigration/> (25. september 2015).
170. European Commission. 2006. *Milk and milk products in the European Union. Publications of the European Communities*. Luxembourg.
171. European Journalism Centre. 2010. *EU agricultural policy straddles the fence*. Dostopno prek: <http://platform.youngreporters.net> (15. marec 2011).
172. Evropska unija. 2015. *Simboli EU*. Dostopno prek: http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/index_sl.htm (25. september 2015).
173. Evans, Mark. 2006. Elitism. V *The State Theories and Issues*, ur. Colin Hay, Michael Lister in David Marsh, 39–59. Palgrave Macmillan.
174. Evans, Peter. 1995. *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*. Princeton: Princeton University Press.
175. Evans, Peter. 1997. The Eclipse of the State? Reflections on Stateness in an Era of Globalisation. *World Politics* 50 (1): 62–87.
176. Evropska komisija. 2012. *The Development of European Identity/Identities: Unfinished Business*. Directorate-General for Research and Innovation.
177. --- 2013. Budget 2013 at a glance. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/budget/figures/2013/2013_en.cfm (12. september 2013).
178. Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
179. --- 1995. *Critical Discourse Analysis*. Longman.
180. --- 2006. *Language and Globalization*. Routledge.

181. Falk, Richard. 1999. *Predatory Globalization*. Cambridge: Polity Press.
182. Fanon, F. 2004. *The Wretched of The Earth*. New York: Grove Press.
183. Farganis, James. 2000. *Readings in Social Theory: The Classic Tradition to Post-Modernism*. New York: McGraw Hill.
184. Featherstone, Mike. 1995. *Undoing culture: Globalization, postmodernism and identity*. Sage Publications.
185. Febvre, Lucien in Henri-Jean Martin. 1997. *The coming of the book. The Impact of Printing 1450–1800*. Verso: UK.
186. Finlayson, Alan in James Martin. 2006. Poststructuralism. V *The State Theories and Issues*, ur. Colin Hay Michael Lister in David Marsh, 155–175. Palgrave Macmillan.
187. Fleming, P. in A. Spicer. 2007. *Contesting the Corporation: Struggle, Power and Resistance in Organizations*. Cambridge: Cambridge University Press.
188. *Foresight Future Identities*. 2013. Final Project Report. London: The Government Office for Science. *Eurobarometer 76*. 2011. Public opinion in the European Union. Directorate-General for Communication. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb76/eb76_anx_en.pdf (10. september 2013).
189. Foucault, Michel in Paul Rabinow. 1984. *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books.
190. Foucault, Michel. 1970. *The order of things*. New York: Pantheon.
191. --- 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*. New York: Pantheon Books.
192. --- 1988a. Confinement, psychiatry, prison. V *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings, 1977–1984*, ur. L. Kritzman. New York: Routledge.
193. --- 1988b. Truth, power, self: An interview with Michel Foucault. V *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, ur. Luther H. Martin in Patrick Hutton, 9–16. Massachusetts: University of Massachusetts Press.
194. --- 1991. Red diskurza. V *Vednost, oblast, subjekt*. Ljubljana: Krt.
195. Francis, E. K. 1947. The Nature of the Ethnic Group. *American Journal of Sociology* 52 (5): 393–400.
196. Frank, André Gunder in Barry K. Gills. 1996. *The world system: five hundred years or five thousand?* Routledge.
197. Frankowski, Pawel. 2007. *Liquid sovereignty in the post-modern world order*. Na Sixth Pan-European Conference Standing Group on International Relations, 12–15 september.

198. Friedman, Thomas. 2005. It's a Flat World, After All. *New York Times Magazine*, (3. april).
199. --- 2007. *The World is Flat*. Picador.
200. --- 2012. *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*. Picador.
201. Fritz, Thomas. 2011. Globalising Hunger: Food Security and the EU's Common Agricultural Policy (CAP). FDCL-Verlag Berlin.
202. Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
203. Galbraith, J. K. 2007. *The New Industrial State*. Princeton University Press.
204. Gamble, Andrew. 2006. *Politika in usoda*. Ljubljana: Založba Sophia.
205. Garcia, Soledad in Helen Wallace. 1993. *European Identity and the Search for Legitimacy*. London: Pinter.
206. Garrett, G. 1995. Capital Mobility, Trade and the Domestic Politics of Economic Policy. *International Organization* 49 (4): 657–87.
207. Gaventa, Y. 1980. *Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Appalachian Valley*. Urbana: University of Illinois Press.
208. Geary, Patrick J. 2003. *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*. Princeton University Press.
209. Gellner, Ernest. 1964. *Thought and Change*. London: Weidenfeld, Nicolson.
210. --- 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
211. --- 1985. *Relativism and the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
212. --- 1991. Nacionalizem. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 239–267. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
213. --- 1994. *Encounters with Nationalism*. Oxford: Blackwell.
214. --- 1997. *Nationalism*. London: Weidenfeld.
215. Gereffi, Gary. 2005. The Global Economy: Organization, Governance, and Development. V *Handbook of Economic Sociology*, ur. Neil Smelser in Richard Swedberg, 160–182. Princeton : Princeton University Press.
216. Ghemawat, Pankaj. 2007. Why the World Isn't Flat. *Foreign Policy* 159: 54–60.
217. Ghosh, Biswajit. 2011. Cultural changes in the era of globalisation. *Journal of Developing Societies* 27 (2): 153–175.
218. Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
219. --- 1991. *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford: Stanford University Press.

220. --- 1991. Nacionalna država, narod, nacionalizem. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 365–371. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
221. --- 1996. *On Globalization - UNRISD Conference on Globalization and Citizenship*. Dostopno prek: www.unrisd.org (15. april 2011).
222. --- 2002. *Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives*. London: Profile.
223. Gill, Stephen. 2000. Towards a Postmodern Prince? The Battle in Seattle as a Moment in the New Politics of Globalisation. *Millennium: Journal of International Studies* 29 (1): 131–40.
224. Gilpin, Robert. 1981. *War and Change in World Politics*. UK: Cambridge University Press.
225. --- 1987. *The Political Economy of International Relations*. NJ: Princeton University Press.
226. --- 2000. *The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21st Century*. NJ: Princeton University Press.
227. Gilroy, P. 2003. Diaspora and the detours of identity. V *Identity and difference*, ur. K. Woodward, 301–342. London: Sage.
228. Glasersfeld, Ernst Von. 1991. Knowing without Metaphysics. V *Research and reflexivity*, ur. F. Steier, 12–29. London: Sage.
229. --- 1995. *Radical Constructivism; A Way of Knowing and Learning*. London: Falmer Press.
230. Goehler, Gerhard. 2000. Constitution and use of power. V *Power in Contemporary Politics: Theories, Practices, Globalizations*, ur. Henri Goverde, Philip G. Cerny, Mark Haugaard in Howard H. Lentner, 41–59. London: Sage.
231. Goering, Hermann. 1947. *Nuremberg Diary*. Farrar, Straus & Co.
232. Goldberg, Michelle. 2007. *Kingdom Coming: The Rise of Christian Nationalism*. W. W. Norton & Company.
233. Goldstone, Jack A. 1991. *Revolutions and Rebellions in the Early Modern World*. Berkeley: University of California Press.
234. Goodhart, Michael. 2013. *Democracy as Human Rights: Freedom and Equality in the Age of Globalization*. Routledge.
235. Grad, Franc, Kavčič Igor, Ribičič Ciril in Kristan Ivan. 1999. *Državna ureditev Slovenije*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
236. Gramsci, Antonio. 1971. *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.

237. Grande, E. in L.W. Pauly. 2005. *Complex sovereignty: Reconstituting political authority in the 21st century*. Toronto: University of Toronto Press.
238. Grant, D., C. Hardy, C. Oswick in L. Putnam. 2004. Introduction: Organizational Discourse: Exploring the Field. V *The Sage Handbook of Organizational Discourse*, ur. David Grant, Cynthia Hardy, Clifford Oswick in Linda L. Putnam, 1–37. London: Sage.
239. Green, Arnold W. 1964. *Sociology an Analysis of life in Modern Society*. London: Mc Graw Hill book Company.
240. Greenfeld, Liah. 1991. Nacionalizem in razredni boj; dve sili ali ena? V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 319–345. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
241. --- 1992. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Harvard University Press.
242. Grieder, W. 1997. *One world, ready or not: the manic logic of global capitalism*. New York: Simon and Schuster.
243. Gross, J. A. 1981. *The Reshaping of the National Labor Relations Board*. Albany: State University of New York Press.
244. Gross, Leo. 1948. The Peace of Westphalia, 1648–1948. *American Journal of International Law* 42: 25–46.
245. Gruber, Barbara. 2006. Joint German-French History Book a History-Maker Itself, 10. julij. Dostopno prek: <http://www.dw.de/joint-german-french-history-book-a-history-maker-itself/a-2078903> (15. september 2014).
246. Gruen, Arno. 1997. *Der Verlust des Mitgeföhls. Über die Politik der Gleichgültigkeit*. München: DTV.
247. Guehenno, Jean-marie in Victoria Pesce Elliott. 1995. *The End Of The Nation-state*. University Of Minnesota Press.
248. Guibernau, Montserrat. 1996. *Nationalisms; The Nation State and Nationalism in the Twentieth Century*. Cambridge: Polity Press.
249. --- 1999. *Nations without States. Political Communities in a Global Age*. Open University.
250. Guilbert, Thierry. 2011. *L'évidence du Discours Néolibéral. Analyses dans la Presse Écrite*. Bellecombe-en-Bauges.
251. Gurr, Ted in B. Harff. 1994. *Ethnic Conflict In World Politics*. San Francisco: West View press.
252. Haas, Peter M. 1992. Introduction: epistemic communities and international policy coordination. *International Organization* 46 (1): 1–35. Cambridge: M.I.T. Press.
253. Häberlein, Mark. 2006. *Die Fugger: Geschichte einer Augsburger Familie (1367–1650)*. Stuttgart: Kohlhammer.

254. Habermas, Jürgen. 1984. *The Theory of Communicative Action, vol. 1. Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
255. --- 1987. *The Philosophical Discourse of Modernity*. Cambridge: M.I.T. Press.
256. --- 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: M.I.T. Press.
257. --- 1998. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory* Cambridge: M.I.T. Press.
258. --- 2001. *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge: M.I.T. Press.
259. Hacking, Ian. 1999. *The Social Construction of What?* Harvard University Press.
260. Hall, E.T. 1983. *The Dance of Life: The Other Dimension of Time*. New York: Anchor/Doubleday.
261. Hall, Stuart. 1986. Popular Culture and the State. V *Popular Culture and Social Relations*, ur. T. Bennett, C. Mercer, in J. Woollacott, 22–49. Open University Press.
262. --- 1990. Cultural Identity and Diaspora. V *Identity: Community, Culture, Difference*, ur. Jonathan Rutherford, 222–237. London: Lawrence & Wishart.
263. --- 1991. The local and the global: Globalization and ethnicity. V *Culture, Globalization and the World System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*, ur. Anthony D. King, 19–41. University of Minnesota Press.
264. --- 1992. Introduction. V *Modernity and Its Futures*, ur. S. Hall, 1–11. Cambridge: Polity Press.
265. --- 1992. The Question of Cultural Identity. V *Modernity and its Futures: Understanding Modern Societies*, ur. Tony McGrew, Stuart Hall in David Held, 596–632. Polity press.
266. --- 1996. Introduction: Who Needs Identity? V *Questions of Cultural Identity*, ur. S. Hall and P. du Gay, 1–17. London: Sage.
267. --- 1996. The Question of Cultural Identity. V *Modernity: An Introduction to Modern Societies*, ur. Stuart Hall, 595–629. Cambridge, Massachusetts, Blackwell.
268. Halliday, Fred. 2001. Global Governance: Prospects and problems. V *The Global Transformations Reader*, ur. David Held and Anthony McGrew, 19–33. Malden: Polity Press.

269. Handler, Richard. 1988. *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*. The University of Wisconsin Press.
270. Harari, Yuval Noah. 2014. *Sapiens: Kratka zgodovina človeštva*. Mladinska knjiga.
271. Hartz, Louis. 1955. *The Liberal Tradition in America*. New York: Harcourt, Brace, Javonovich.
272. Harvey, David. 1989. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
273. --- 2000. *Spaces of hope*. University of California Press.
274. --- 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
275. Hastings, Adrian. 1997. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion, and Nationalism*. Cambridge University Press.
276. Hay, Colin in D. Marsh. 2000. Introduction: Demystifying Globalization. V *Demystifying Globalization*, ur. Colin Hay in D. Marsh, 1–20. Basingstoke: MacMillan.
277. Hayes, J. H. 1926. *Essays on Nationalism*. New York: Macmillan.
278. Hechter, Michael. 2000. *Containing Nationalism*. Oxford University Press.
279. Hedges, Chris. 2010. *Democracy in America Is a Useful Fiction*. Dostopno prek: www.truthdig.com (14. november 2011).
280. Heilbroner, Robert L. 1990. *The future of capitalism. Sea-Changes: American Foreign Policy in a World Transformed*, ur. Nicholas X. Rizopoulos. New York: Council on Foreign Relations Press.
281. Held, David in Anthony McGrew. 2002. *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. Oxford: Blackwell.
282. Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt in Jonathan Perraton. 1999. *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford: Stanford University Press.
283. Held, David. 1989. *Political Theory and Modern State*. Cambridge: Polity Press.
284. --- 1992. The Development of the Modern State. V *Formations of Modernity*, ur. Hall S. in Gieben B., 71–119. Cambridge: Polity Press.
285. Henderson, Ailsa. 1999. Political Constructions of National Identity in Scotland and Quebec. *Scottish Affairs* 29: 121–138.
286. Herder J.G. 1784. *Ideas on the Philosophy of the History of Mankind*. Dostopno prek: <http://www.fordham.edu> (5. april 2012).
287. Hersh, Jacques in Li Xing. 2006. Understanding Global Capitalism: Passive Revolution and Double Movement In the Era of Globalization. *American Review of Political Economy* 4: 36–55.

288. Hester, Bill. 2011. *An Uneven Global Recovery; Lingering Effects of the Credit Crisis*. Hussman Funds.
289. Higley, John in Michael G. Burton. 2006. *Elite Foundations of Liberal Democracy*. Rowman & Littlefield.
290. Hirsch, Herbert. 1995. *Genocide and the Politics of Memory*. London: University of North Carolina Press.
291. Hirsch, Joachim. 1997. Globalization of capital, nation-states and democracy. *Studies in Political Economy* 54: 39–58.
292. Hirsch, Paul M. in Peer C. Fiss. 2005. The discourse of globalization: Framing and sensemaking of an emerging concept. *American Sociological Review* 70: 29–52.
293. Hirst, Paul in Grahame Thompson. 1999. *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Polity Press.
294. Histoire/Geschichte; Europa und die Welt vom Wiener Kongress bis 1945. 2006. Ernst Klett.
295. Hobsbawm, Eric in Božo Repe (spremnna beseda). 2011. *Čas revolucije; Evropa 1789–1848*. Ljubljana: Sophia.
296. Hobsbawm, Eric in Terence Ranger. 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
297. Hobsbawm, Eric. 1990. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press.
298. --- 1995. *The Age of Extremes*. London: Abacus.
299. --- 1996. *The Age of Revolution 1789–1848*. New York: Random House.
300. Hobson, John M. in M. Ramesh. 2002. Globalisation Makes of States What States Make of It: Between Agency and Structure in the State/Globalisation Debate. *New Political Economy* 7 (1): 5–22.
301. Hofstadter, Richard. 1955. *The age of reform: from Bryan to F. D. R.* Vintage Books.
302. Hollyday, F. B. M. 1970. *Bismarck, Great Lives Observed*. Prentice-Hall.
303. Holt, Douglas. 2004. *How Brands Become Icons: Principles of Cultural Branding*. Harvard Business School.
304. Holton, Robert J. 1998. *Globalization And The Nation-state*. Palgrave Macmillan.
305. Hom, Stephanie Malia. 2013. On the Origins of Making Italy: Massimo D'Azeglio and Fatta l'Italia, bisogna fare gli Italiani. *Italian Culture* 31 (1): 1–16.
306. Hooghe, Liesbet in Gary Marks. 2001. *Multi-level governance and European Integration*. Lanham: Rowman & Littlefield.
307. Hopkins, A. G. 2002. *Globalization in World History*. London: Pimlico.

308. Hosking, Geoffrey in George Schöpflin. 1997. *Myths and Nationhood*. C. Hurst & Co. Publishers.
309. Hroch, Miroslav. 1996. From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe. V *Mapping the Nation*, ur. Balakrishnan Gopal, 78–97. New York in London: Verso.
310. --- 2000. *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Columbia University Press.
311. Huber, Evelyn in John D. Stephens. 2005. State Economic and Social Policy in Global Capitalism. V *The Handbook of Political Sociology; states, civil societies, and globalization*, ur. Thomas Janoski in drugi, 607–630. Cambridge University Press.
312. Hudson, Nicholas. 1996. From "Nation" to "Race": The Origin of Racial Classification in Eighteenth-Century Thought. *Eighteenth-Century Studies* 29 (3): 247–264.
313. Hunter, Floyd in Robert A. Dahl. 1962. Who Governs: Democracy and Power in an American City. *Administrative Science Quarterly* 6 (4): 517–519.
314. Hunter, Floyd. 1953. *Community Power Structure: A Study of Decision Makers*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
315. Huntington, Samuel P. 1998. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Touchstone Books.
316. Husson, Michel. 2012. *Čisti kapitalizem*. Ljubljana: Sophia.
317. Hutchinson, John in Anthony Smith. 1994. *Nationalism*. Oxford university Press.
318. Hutton, W. in A. Giddens. 2000. *Global capitalism*. New York: The New Press.
319. Huws, U. 1999. Material world: the myth of the weightless economy. V *Global capitalism versus democracy: socialist register*, ur. L. Panitch in C. Leys, 29–55. London: Merlin Press.
320. Ibrahim, Jibrin. 2002. Notes on Globalization and the Marginalization of Africa. *CODESRIA Bulletin* 3: 3–7.
321. Ignatieff M. 1999. Benign nationalism? The possibilities of the civic ideal. V *People, Nation and State*, ur. E. Mortimer, 141–149. London: I.B. Tauris.
322. Isajiw, Wsevolod W. 1992. Definition and Dimensions of Ethnicity: A Theoretical Framework. V *Challenges of Measuring an Ethnic World: Science, politics and reality: Proceedings of the Joint Canada-United States Conference on the Measurement of Ethnicity*. Washington: Statistics Canada and U.S. Bureau of the Census.

323. Jaffrelot, Christophe. 2003. For a theory of nationalism. *Research in Question* 10. CERI/CNRS. Dostopno prek: <http://www.ceri-sciences-po.org> (16. maj 2012).
324. Jakobson, Max. 1998. *Finland in the new Europe*. Greenwood Publishing Group.
325. James, Paul. 2006. *Globalism, Nationalism, Tribalism: Bringing Theory Back*. Pine Forge Press.
326. Jameson, Fredric. 1981. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. NY: Cornell.
327. Jaszi, Oscar. 1929. *The dissolution of the Habsburg monarchy*. University of Chicago press.
328. Jaworski, Adam in Nikolas Coupland. 1999. Introduction: Perspectives on Discourse Analysis. V *The Discourse Reader*, ur. A. Jaworski in N. Coupland, 1–44. London: Routledge.
329. Jenkins, R. 1992. *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage.
330. Johnson, Charles. 2000. *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire*. New York: Henry Holt.
331. Johnson, Dennis W. 2009. *Routledge handbook of political management*. Routledge.
332. Joireman Fullerton, Sandra. 2003. *Nationalism and Political Identity*. Continuum International Publishing Group.
333. Jones, S. B. 1945. *Boundary making: A handbook for statesmen*. Washington.
334. Joshi, Rakesh Mohan. 2009. *International Business*. Oxford University Press.
335. Juffermans, Daan in Stefan Verwer. 2007. *Foof under threat! Roos & Roos*: Arnhem. Dostopno prek: www.icco.nl (15. marec 2011).
336. Kaldor, Mary. 2003. *Global Civil Society: An Answer to War*. Cambridge: Polity Press.
337. Kant, Immanuel. 2003. *The Critique of Pure Reason*. Dostopno prek: <http://www.gutenberg.org/files/4280/4280-h/4280-h.htm> (11. september 2013).
338. Kaufman, Stuart J. 2001. *Modern hatreds: The symbolic politics of ethnic war*. Ithaca: Cornell University Press.
339. Kautksy, Karl. 1887. Die moderne Nationalität. *Die Neue Zeit* 5. Stuttgart: Sozialistische Monatshefte.
340. Keane, John. 2003. *Global Civil Society*. Cambridge: Polity Press.
341. Kedourie, Elie. 1960. *Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

342. Kennedy, Paul in Catherine J. Danks. 2001. *Globalization and National Identities: Crisis or Opportunity?* Palgrave Macmillan.
343. Kerševan Smokvina, Tanja. 2014. *Diskurzi medijske politike Evropske unije: primer direktive o avdiovizualnih medijskih storitvah*. Ljubljana: FDV.
344. Kevin C. Kennedy. 2004–2005. The Incoherence of Agricultural, Trade, and Development Policy for Sub-Saharan Africa: Sowing the Seeds of False Hope for Sub-Saharan Africa's Cotton Farmers. Michigan State University College of Law. Dostopno prek:
<http://digitalcommons.law.msu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1027&context=facpubs> (10. september 2013).
345. Khan, Ali. 1992. *The Extinction of Nation states*. Washburn University School of Law. Dostopno prek:
<http://www.washburnlaw.edu/faculty/khan-a-fulltext/1992-7americanuniversityjournalinternationallawandpolicy197.pdf> (1. april 2010).
346. Khondker, Habibul Haque. 2004. Glocalization as Globalization: Evolution of a Sociological Concept. *Bangladesh e-Journal of Sociology* 1–2. Dostopno prek: <http://www.bangladeshsociology.org> (4. maj 2011).
347. Khor, Martin. 1995. *Address to the International Forum on Globalization*: New York City, November.
348. Kim, Soon Hee, Myun Soo Han, Wook Kim in Won Kim. 2010. Y chromosome homogeneity in the Korean population. *International Journal of legal medicine* 124 (6): 653–657. Springer Verlag.
349. Kimball, Roger. 2008. *Tenured Radicals: How Politics Has Corrupted Our Higher Education*. Ivan R. Dee.
350. Kindleberger, Charles P. 1981. Dominance and leadership in the international economy: Exploitation, public goods, and free rides. *International Studies Quarterly* 25: 242–254.
351. King, Alexander in Bertrand Schneider. 2012. *The First Global Revolution: Enlarged Student Facsimile Reprint*. REprints.
352. King, Anthony D. 1990. *Global cities*. New York and London: Routledge.
353. King, Roger in Gavin Kendall. 2004. *The State, Democracy and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
354. Kirby, Alan. 2006. *The Death of Postmodernism, and Beyond*. V Philosophy Now. Dostopno prek:
http://philosophynow.org/issues/58/The_Death_of_Postmodernism_And_Beyond (3. september 2013).
355. Kirby, Dick in Amy Ziering. 2002. *Derrida* (dokumentarni film). Jane Doe Films.

356. Kirk, G. S., J. E. Raven in M. Schofield. 1984. *The Presocratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts*. Cambridge University Press.
357. Kirkpatrick, David D. 2011. *Wired and Shrewd, Young Egyptians Guide Revolt*. The New York Times, 9. Februar.
358. Kissinger, Henry. 1995. *Diplomacy*. New York: Touchstone.
359. Kitchen, Martin. 2006. *A History of Modern Germany 1800–2000*. Malden: Blackwell Publishers.
360. Klein, Naomi. 2000. *No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies*. Toronto: Vintage.
361. --- 2007. *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. Knopf Canada.
362. Kofman, E. in G. Young. 1996. *Globalisation: Theory and Practice*. London: Pinter.
363. Kohn, H. 1944. *The Idea of Nationalism: A Study of Its Origins and Background*. New York: Macmillan.
364. Krawczynski, Johanna. 1984. *Das Nationalinteresse als analytische Kategorie in der Wissenschaft von der internationalen Politik*. Aachen.
365. Kreitzer, Mark. 2004. *Good News for All Peoples: Towards a Biblical Theology of the Missio Deo, Ethnicity and Eschatology*. Birmingham.
366. Kröger, Markus. 2012. Neo-mercantilist Capitalism and Post-2008 Cleavages in Economic Decision-making Power in Brazil. *Third World Quarterly* 33 (5): 887–901.
367. Kroll, Luisa. 2013. The 2013 Billionaires List: Facts and Figures. *Forbes Magazine*, 3. april.
368. Krugman, Paul. 1994. Competitiveness: A Dangerous Obsession? *Foreign Affairs* 73 (2): 28–44.
369. --- 1995. Dutch Tulips and Emerging Markets. *Foreign Affairs* 74 (4): 28–44.
370. --- 2004. *The Great Unraveling: Losing Our Way in the New Century*. W. W. Norton & Company.
371. Kuhn, T.S. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
372. Kwa, Aileen, Syed Qasim in Ali Shah. 2008. *Impact of Agro-Import Surges in Developing Countries*. ActionAid International.
373. Kymlicka, Will. 1996. *Multicultural citizenship: a liberal theory of minority rights*. Oxford University Press.
374. --- 2001. *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford University Press Inc.

375. La Riva, Gloria. 2008. *Free trade enriches capitalists and displaces humans*. Dostopno prek: www.pslweb.org (16. januar 2012).
376. Lacan, Jacques. 1991. *Le séminaire-Book 17; L'envers de la psychanalyse (1969–1970)*. Paris: Seuil.
377. Laitin, David. 1992. *Language Repertoires*. Cambridge University Press.
378. Lamont, Michele. 1987. How to Become a Dominant French Philosopher: The Case of Jacques Derrida. *American Journal of Sociology* 93 (3): 602–606.
379. Larsson, Therese in Joanna Olsson. 2008. *Attitudes towards English as a Foreign Language in a Multicultural Context - A Study Carried out from the Perspectives of Identity, Social Context and Future Use*. Malmö Högskola.
380. Lash, Scott in John Urry. 1994. *Economies of signs and space*. Sage publications.
381. Laughland, John. 1998. *The Tainted Source: the undemocratic origins of the European idea*. London.
382. Lazear, Edward. 2006. *The State of the U.S. Economy and Labor Market*. Govor na Hudson Institute, 2. maj 2006.
383. Lazzarato, Maurizio. 2011. *Proizvajanje zadolženega človeka; Esej o neoliberalnem stanju*. Maska.
384. Leerssen, Joep. 2006. Image into Identity: Constructing and Assigning Identity in a Culture of Modernity. *Studia Imagologica* 11. Amsterdam: Editions Rodopi.
385. Lentner, Howard. 2004. *Power and politics in Globalization; The Indispensable State*. New York: Routledge.
386. Lerski, Jerzy Jan, Piotr Wróbel in Richard J. Kozicki. 1996. *Historical Dictionary of Poland; 966–1945*. Greenwood Publishing Group.
387. Levin Paul T. 2008. Nation-State. V *International Encyclopedia of the Social Sciences*, ur. William A. Darity Jr. Detroit: Macmillan Reference USA.
388. Lindblom, C. 1977. *Politics and Markets*. New York: Basic Books.
389. Llobera, Josep R. 1994. *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*. Oxford: Berg.
390. --- 1999. *Recent theories of nationalism*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
391. Lloyd, Martin. 2008. *The Passport: The History of Man's Most Travelled Document*. Canterbury: Queen Anne's Fan.
392. Luhmann, Niklas. 1992. *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp.
393. Lukacs, Georg. 1971. *History and Class Consciousness*. Cambridge: MIT Press.
394. Lukes, S. 1974. *Power: A Radical View*. London: Macmillan.

395. Lukšič Hacin, Marina in Mirjam Milharčič Hladnik. 2011. Identitete, pripadnosti, identifikacije. V *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo*, ur. Marina Lukšič Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik in Mitja Sardoč, 31–41. Ljubljana : Založba ZRC.
396. Lukšič Hacin, Marina. 1999. *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
397. Luxemburg, Rosa. 2003. *The accumulation of capital*. London: Routledge.
398. Mann, Michael. 1984. The Autonomous Power of the State. *European Sociology Archives*. Dostopno prek: <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/mann/Doc1.pdf> (1. april 2010).
399. --- 1986. *The Sources of Social Power; A History of Power from the Beginning to AD 1760*. London School of Economics and Political Science.
400. --- 1996. The Emergence of Modern European Nationalism. V *The Social Philosophy of Ernest Gellner*, ur. John A. Hall in Ian Charles Jarvie, 147–171. Rodopi.
401. --- 2001. Has Globalization Ended the Rise and Rise of the Nation-State? *Review of International Political Economy* 4 (3): 472–496.
402. Mariolis, P. 1975. Interlocking directorates and control of corporations - Theory of bank control. *Social Science Quarterly* 56 (3): 425–439.
403. Markovits, Andrew in Andrei Markovits. 1998. Nationalism: Rethinking the Paradigm in the European Context. V *The Myth of Ethnic Conflict*, ur. Beverly Crawford in Ronnie D. Lipschutz, 147–194. Berkeley: International and Area Studies Publications.
404. Marks, G., L. Hooghe in K. Blank. 1996. European Integration since the 1980s: State-Centric versus Multi-Level Governance. *Journal of Common Market Studies* 34 (3): 341–378.
405. Marsh, David in Paul Furlong. 2002. A Skin, not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science. V *Theory and Methods in Political Science*, ur. David Marsh and Gerry Stoker, 17–41. Palgrave Macmillan.
406. Martell, Luke. 2007. The Third Wave in Globalisation Theory. *International Studies Review* 9 (2): 173–196.
407. Martell, Luke. 2010. *The Sociology of Globalization*. Policy Press.
408. Martin, Hans-Peter in Harald Schumann. 1997. *The global trap: globalization and the assault on prosperity and democracy*. Zed Books.
409. Marx, Karl in Frederick Engels. 2001. *The German Ideology*. New York: International Publishers.
410. Marx, Karl. 1973. *Grundrisse: Foundations of the critique of political economy*. Vintage Books.

411. --- 1976. *Das Kapital Vol. I*. London: Penguin.
412. Mathews, Gordon. 2000. *Global Culture/Individual Identity: Searching for Home in the Cultural Supermarket*. New York: Routledge.
413. McAleese, Dermot. 2007. *Trade Protectionism*. V Encyclopedia of Globalization, ur. Jan Aart Scholte in Roland Robertson. Routledge.
414. McCrone, David. 1998. *The Sociology of Nationalism*. London: Routledge.
415. McKerrow, Raymie in Michael Bruner. 1997. Argument and multiple identities: contemporary European nationalism and environmentalism. *Argumentation and Advocacy* 34 (2): 51–66.
416. McLeod, S. A. 2008. *Simply Psychology; Social Identity Theory*. Dostopno prek: <http://www.simplypsychology.org> (12. marec 2012).
417. McLuhan, Marshall. 1964. *Understanding Media*. Gingko Press.
418. McMichael, A. J. 2000. *The changing global context of public health*. Lancet.
419. McMichael, Philip. 2000. *Development and Social Change, A Global Perspective*. London: Pine Forge Press.
420. McNeill, William H. 1963/2002. *The Rise of the West: A History of the Human Community*. University Of Chicago Press.
421. McNeill, William H. 1998. *A World History*. Oxford University Press.
422. Merton, Robert K. 1968. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
423. Meteling, Wencke. 2011. Saving the Country's Future by Keeping it Competitive: the 1990s Debate on Germany as a »Standort«. V *Ideological Competition in Economics: Economists and Economic Discourses in (West-) Germany and France 1950–2007*. Predstavljeno v Parizu: H-Soz-u-Kult, 25.05.2012.
424. Meyer, J., J. Boli, G. Thomas in F. Ramirez. 1997. World Society and the Nation-State. *American Journal of Sociology* 103 (1): 144–81.
425. Michels, Robert. 1915/1962. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York: The Free Press.
426. Mies, Maria. 2005. *Krieg ohne Grenzen: Die neue Kolonisierung der Welt*. Köln: PapyRossa.
427. Milberg, W. 1998. Globalization and its Limits. V *Transnational Corporations and the Global Economy*, ur. R. Kozul-Wright in R. Rowthorn. MacMillan.
428. Miller, David. 1995. *On Nationality*. Oxford University Press.
429. --- 1995. Reflections on British National Identity. *New Community* 21 (2): 135–88.
430. Miller, R., M. Domecka, D. Schubotz in M. Svašek. 2012. Dimensions for the Expression of European Identity. V *The Evolution of European Identity*:

- Biographical approaches*, ur. R. Miller in G. Day, 1–20. London: Palgrave Macmillan.
431. Mills, C. Wright. 1956. *The Power Elite*. Oxford University Press. Dostopno prek: <http://www.marxists.org/subject/humanism/mills-c-wright/power-elite.htm> (25. februar 2013).
 432. --- 1958. Structure of Power in American Society. *British Journal of Sociology* 9 (1): 29–41.
 433. Mintz, M. in M. Schwartz. 1985. *The power structure of American business*. Chicago: University of Chicago Press.
 434. Mirnik Prezelj, Irena. 2002. Sodobna sociologija o problemih etničnosti, narodov (nacionalizmov) in današnja arheologija. *Arheološki vestnik* 53.
 435. Mittelman, J.H. 2000. *The globalization syndrome: transformation and resistance*. Princeton University Press.
 436. Mizruchi, M. S. 1983. Relations among large American corporations, 1904–1974. *Social Science History* 7 (2): 165–182.
 437. Mlinar, Zdravko. 1990. Od prostora krajev k prostoru tokov: prestrukturiranje ali razkroj teritorialno-družbene organizacije? *Družboslovne razprave* 7 (10): 15–44. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si> (10. april 2010).
 438. --- 1992. Deterritorialization and re-territorialization of cultural identities. *Družboslovne razprave* 10 (15–16). Slovene Sociological Association. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si> (10. april 2010).
 439. Modelski, George. 1972. *Principles of World Politics*. New York: Free Press.
 440. Moja, Teboho in Nico Cloete. 2001. Higher Education: Vanishing Borders and New Boundaries in the Information Society. V *Challenges of Globalisation – South African Debates with Manuel Castells*. Maskew Miller Longman.
 441. Moore, Gwen, Lawrence Raffalovich, J. Allen Whitt, Sarah Sobieraj, Daniel Beaulieu in Scott Dolan. 2003. *Ties That Bind: Exploring the Neglected Role of Nonprofits in Corporate and Government Networks*. Predstavljeno na srečanju ASA meetings, Atlanta.
 442. Morgenthau, H. J. 1993. *Politics among Nations*. New York: McGraw-Hill.
 443. Mosca, Guetano. 1923. *The ruling class*. New York: McGraw-Hill.
 444. Motyl, Alexander J. 2001. *Encyclopedia of Nationalism: Fundamental Themes*. UK: Academic Press.
 445. Mouzelis, Nicos. 2007. Nationalism: restructuring Gellner's theory. V *Ernest Gellner and Contemporary Social Thought*, ur. Siniša Malešević in Mark Haugaard, 125–138. Cambridge University Press.
 446. Nairn, Tom. 1977. *The Break-up of Britain*. London: New Left Books.

447. --- 1999. *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. Verso.
448. Nash, Kate. 2009. *Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics and Power*. John Wiley & Sons.
449. National Bureau of Economic Research. 2015. *US Business Cycle Expansions and Contractions*. Dostopno prek: <http://www.nber.org/cycles.html> (25. september 2015).
450. Nayyar, Deepak. 2006. Globalization, History and Development: A Tale of Two Centuries. *Cambridge Journal of Economics* 30: 137–160.
451. Ndiaye, Mbalo. 2007. *Senegal Agricultural Situation Country Report 2007*. Global Agriculture Information Network. Dostopno prek: <http://www.fas.usda.gov/gainfiles/200701/146279961.pdf> (15. marec 2011).
452. Nealon, Jeffrey T. 2012. *Post-Postmodernism: The Cultural Logic of Just-in-Time Capitalism*. Stanford university press.
453. Needham, J. 1966. Time and knowledge in China and the West. V *The Voices of Time*, ur. J.T. Fraser, 92–135. New York: G. Braziller.
454. Negri, A. in M. Hardt. 2003. *Imperij*. Ljubljana: ČKZ.
455. Nester, R. 2000. *The Great Frontier War: Britain, France and the Imperial Struggle for North America; 1607–1755*. Praeger.
456. Nightingale, D.J. in J. Cromby. 1999. Social constructionist psychology: A critical analysis. *Discourse & Society* 8: 165–187. Buckingham: Open University Press.
457. Nikitin, Pavel V. in John E. Elliott. 2000. Freedom and the Market (An Analysis of the Anti-globalisation Movement from the Perspective of the Theoretical Foundation of the Evaluation of the Dynamics of Capitalism by Palanyi, Hayek and Keynes). *The Forum for Social Economics*, 1–16.
458. Nundy, Julian. 1992. History leaves Britain behind. V *Independent on Sunday*, 19. januar.
459. Nye, Joseph. 2002. *Globalism Versus Globalization: The globalist*. Dostopno prek: <http://www.theglobalist.com/storyid.aspx?StoryId=2392> (1. februar 2013).
460. O'Byrne, Darren J. 2003. *The Dimensions of Global Citizenship Political Identity Beyond the Nation-State*. Frank Cass & Co. Ltd.
461. O'Neill, J. 1998. *The Market: Ethics, Knowledge and Politics*. London: Routledge.
462. OECD. 2005. *OECD Handbook on Economic Globalisation*. Dostopno prek: www.oecd.org (10. maj 2012).
463. --- 2010. *Measuring Globalisation: Economic Globalisation Indicators*. OECD Publishing.
464. Offe, Claus. 1996. *Modernity and the State: East, West*. MIT Press.

465. --- 2009. Governance: An Empty Signifier? *Constellations* 16 (4): 550–62.
466. Offe, Claus in Daniel Whittall. 2015. Europe entrapped? Dostopno prek: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/europe-entrapped-interview-with-claus-offe> (12. oktober 2015).
467. Ohmae, Kenichi. 1990. *The borderless world: power and strategy in the interlinked world economy*. London: Harper Collins.
468. --- 1995. *The End of the Nation-State: The Rise of Regional Economies*. New York: Free Press.
469. Olson W. C. 1991. *The Theory and Practice of International Relations*. New Jersey: Prentice Hall.
470. Oman, Charles. 1996. The Policy Challenges of Globalisation and Regionalisation. *OECD Development Centre, Policy Brief No. 11*.
471. Oomen, T.K. 1994. State, Nation and Ethnie: The Processual Linkages. V *Ethnicity and Nation: International Perspectives on Social Conflict*, ur. Peter Ratcliffe, 26–46. London: UCL Press.
472. Opello, Walter C. 2004. *The Nation-State and Global Order: A Historical Introduction to Contemporary Politics*. Lynne Rienner Publishers.
473. Osgerby, B. 2004. *Youth media*. London: Routledge.
474. Ougaard, Morten. 2003. *Political globalization: state, power and social forces*. New York: Palgrave Macmillan.
475. --- 2004. *Political Globalization: State, Power, and Social Forces*. Palgrave Macmillan.
476. Oxfam. 2005. *Kicking Down the Door: How Upcoming WTO Talks Threaten Farmers in Poor Countries*. Oxfam International.
477. --- 2015. *Richest 1% will own more than all the rest by 2016*, 19. januar. Dostopno prek: <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2015-01-19/richest-1-will-own-more-all-rest-2016> (30. oktober 2015).
478. Oxfam/Watkins, K. 2002. *Rigged Rules and Double Standards; Trade, Globalisation and the Fight against Poverty*. Oxford: Oxfam.
479. Oxford Economics. 2011. *The New Digital Economy; How it will transform business*. Dostopno prek: <http://www.pwc.com/gx/en/technology/publications/assets/the-new-digital-economy.pdf> (20. januar 2013).
480. Oxford Dictionaries. Dostopno prek: <http://oxforddictionaries.com/definition/english/nation> (10. september 2012). Oxford University Press.
481. Paasi, Anssi. 1991. Deconstructing Regions: Notes on the Scales of Spatial Life. *Environment and Planning* 23, 239–256.

482. --- 2001. Europe as a Social Process and Discourse: Considerations of Place, Boundaries and Identity. *European Urban and Regional Studies* 8 (1): 7–28.
483. --- A Borderless World; Is it Only Rhetoric or will Boundaries Disappear in the Globalizing World? V *Politische Geographie; Handlungsorientierte Ansätze und Critical Geopolitics*, ur. Reuber, Paul in Günter Wolkersdorfer, 133–145. Universität Heidelberg: Heidelberger Geographische Arbeiten.
484. Pareto, Vilfredo Federico Damaso. 1935. *The mind and society; A treatise on general sociology*. New York: Dover.
485. Parliament of the United Kingdom. 1998. *Volume: 587, Part: 120, Column: 391* (12. marec 1998), Baroness Williams of Crosby. House of Lords Hansard.
486. Pasquale, Tridico. 2012. Financial crisis and global imbalances: its labour market origins and the aftermath. *Cambridge Journal of Economy* 36 (1): 17–42.
487. Paul du Gay. 1995. *Consumption and Identity at Work*. SAGE.
488. Peršič, Janez. 2010. *Intervju*. Dostopno prek: <http://historia.blog.sirol.net> (28. november 2011).
489. Pierson, Paul in Jacob S. Hacker. 2010. *Winner-Take-All Politics: How Washington Made the Rich Richer and Turned Its Back on the Middle Class*. Simon & Schuster.
490. Pieterse, Jan N. 2003. *Globalization and Culture*. Rowman & Littlefield.
491. Pikalo, Jernej in Andreja Trdina. 2009. Depolitizacija političnega: Primer obravnavanja političnih tem v slovenskih medijih. *Javnost – The Public* 16: 41–62.
492. Pikalo, Jernej, Blaž Ilc in Marinko Banjac. 2011. *Meje globaliziranega sveta*. Ljubljana: Založba Sophia.
493. --- 2003. *Nacionalna država v dobi globalizacije: ali je možna kozmopolitska demokracija?* Ljubljana: FDV.
494. --- 2005. Metafore narave v politični znanosti. *Teorija in Praksa* 42: 644–657.
495. Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: Belknap.
496. Piven, F. P. 1995. Is It Global Economics or Neo-Laissez Faire? *New Left Review* 213: 107–14.
497. Plamenatz, J. 1973. Two types of nationalism. V *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*, ur. Kamenka. London: Edward Arnold.
498. Platon, prevod M. J. Levett. 1990. *Theaetetus*. Indianapolis: Hackett.

499. Pleyers, Geoffrey. 2010. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age*. Polity press.
500. Pogge, Thomas. 2002. *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*. Cambridge: Polity Press.
501. *Pogodba o EU in Pogodba o delovanju EU*. 2010. Dostopno prek: http://europa.eu/pol/pdf/qc3209190slc_002.pdf (22. junij 2015).
502. Polanyi, Karl. 2001/1944. *The Great Transformation; The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
503. Pollin, R. 2005. *Contours of Descent: U.S. Economic Fractures and the Landscape of Global Austerity*. London: Verso.
504. Popper, Karl. 1963. *The Open Society and its Enemies*. London.
505. Poppi, Cesare. 1997. Wider Horizons with Larger Details: Subjectivity, Ethnicity, and Globalization. V *The Limits of Globalization: Cases and Arguments*, ur. Alan Scott, 284–306. London: Routledge.
506. Posen, Barry. 2009. Emerging Multipolarity: Why Should We Care? *Current History* 108: 347–360.
507. Postill, John. 2006. *Media and Nation Building: How the Iban Became Malaysian*. Oxford and New York: Berghahn Books.
508. Prewitt, Kenneth in Alan Stone. 1973. *The Ruling Elites: Elite Theory, Power and American Democracy*. New York: Harper and Row.
509. Princl, Jan. 2006. Nacionalni interes - Med idiomom in pojmom. *Delovni zvezki ICK – nacionalni razred* 1–70.
510. Przeworski, A. in I. Wallerstein. 1988. Structural Dependence of the State on Capital. *American Political Science Review* 82 (2): 11–30.
511. Pugh, Tony. 2007. U.S Economy Leaving Record Numbers in Severe Poverty. *McClatchy Newspapers*, 22. februar.
512. Putnam, Hilary. 1981. *Reason, Truth and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
513. --- 1983. *Realism and Reason: Philosophical Papers*. Cambridge: Cambridge University Press.
514. Quest, Richard. 2012. *Joy Barroso: Europe federation unavoidable*. CNN, 1. december. Dostopno prek: <http://edition.cnn.com/2012/09/13/business/barroso-europe-federal-states> (2. februar 2013).
515. Raby, D. L. 2006. *Democracy and Revolution: Latin America and Socialism Today*. London: Pluto.
516. Ramadan, Tariq. 2005. *The global ideology of fear or the globalization of the israel syndrome*. Dostopno prek: http://www.tariqramadan.com/spip.php?page=imprimer_articulo&id_article=523&lang=fr (11. februar 2013).

517. Ramet, Pedro. 1989. Christianity and National Heritage among the Czechs and Slovaks,. V *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, ur. Pedro Ramet, 264–286. Duke Press policy studies.
518. Ramet, Sabrina in Ljubiša Adamović. 1995. *Beyond Yugoslavia: Politics, Economics, and Culture in a Shattered Community*. Boulder: Westview Press.
519. Rauschnig, Hermann. 1940. *The Voice of Destruction*. Putnam.
520. Recchi, Ettore. 2012. Transnational Practices and European Identity: Theoretical foundations, research developments and policy implications. Predstavljeno na koferenci *The Development of European Identity/Identities: Policy and Research Issues*. European Commission, 9 februar.
521. Reich, Robert. 1991. *The New Wealth of Nations*. New York: Vintage Books.
522. Scruton, Roger. 1995. *Modern Philosophy: An Introduction and Survey*. Pimlico.
523. Reicher, Stephen, Russell Spears in S. Alexander Haslam. 2010. The Social Identity Approach in Social Psychology. V *Sage Identities Handbook*, ur. M. S. Wetherell in C. T. Mohanty, 45–63. London: Sage.
524. Renan, Ernest. 1882. *What is a nation?* Predavanje na Sorbonni, 11. marec. Dostopno prek: <http://www.ellopos.net> (12. marec 2012).
525. Reuters. 2012. *Barroso calls for federation of EU states*, 12. september. Dostopno prek: <http://in.reuters.com/article/2012/09/12/eurozone-eurogroup-idINL5E8KC55420120912> (2. februar 2013).
526. Rhodes, M. 1997. The Welfare State: Internal Challenges, External Constraints. V *Developments in West European Politics*, ur. M. Rhodes, P. Heywood in V. Wright, 57–74. New York: Palgrave Macmillan.
527. Richerson, P. J., in R. Boyd. 2005. *Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution*. Chicago: University of Chicago Press.
528. Riggs, Fred. W. 2002. Globalization, Ethnic Diversity, and Nationalism: The Challenge for Democracies. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 581: 35–47.
529. Ringmar, Erik. 2008. *Identity, Interest and Action: A Cultural Explanation of Sweden's Intervention in the Thirty Years War*. Cambridge University Press.
530. Ripp Matthias, Atelier Wilinski in Michael Jäger. 1998. *The raspberry ice cream war; A comic for young people on a peaceful Europe without frontiers*. Office for Official Publications of the European Communities. Dostopno prek: <http://bookshop.europa.eu/en/the-raspberry-ice-cream-war-pbCM1097130> (7. februar 2013).
531. Ritzer, George. 2011. *Globalization: The essentials*. John Wiley & Sons.

532. Rizman, Rudi. 2001. Globalizacija - izziv nove družbene paradigme. *Economic and Business Review for Central and South-Eastern Europe* 3: 17–34.
533. --- 2006. *Perspektive raziskovanja etničnosti in manjšin v 21. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Dostopno prek: <http://www.inv.si> (12. marec 2012).
534. Robertson, Laurence. 1997. The constructed nature of ethnopolitics. *International Politics* 34: 265–283.
535. Robertson, Roland. 1992. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
536. --- 1994. Globalization or Glocalization? *The Journal of International Communication* 1 (1): 33–52.
537. --- 1995. Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. V *Global Modernities*, ur. M. Featherstone in S. Lash, 25–44. London: Sage.
538. Robinson, William I. 2004. *A theory of global capitalism: transnational production, transnational capitalists, and the transnational state*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
539. Robinson, William I. 2007. The Pitfalls of Realist Analysis of Global Capitalism: A Critique of Ellen Meiksins Wood's Empire of Capital. *Historical Materialism* 15: 71–93.
540. Robinson, William I. in Jerry Harris. 2000. Towards a Global Ruling Class: Globalization and the Transnational Capitalist Class. *Science and Society* 64 (1): 11–54.
541. Rodrik, Dani. 2011. *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. New York: Norton.
542. --- 2011. *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*. Oxford University Press.
543. Roeckelein, Jon E. 2000. *The Concept of Time in Psychology: A Resource Book and Annotated Bibliography*. Greenwood Publishing Group.
544. Rokkan, Stein. 2000. *Staat, Nation und Demokratie in Europa*. Frankfurt: Suhrkamp.
545. Romero, María José in Jan Van de Poel. 2014. *Private finance for development unraveled: Assessing how Development Finance Institutions work*. EURODAD.
546. Rorty, Richard. 1991. *Objectivity, relativism, and truth: Philosophical papers, Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
547. --- 1994. Feminism, ideology and deconstruction: A pragmatist view. V *Mapping ideology*, ur. Slavoj Žižek, 227–234. Verso.

548. --- 1982. *Consequences Of Pragmatism: Essays 1972–1980*. University Of Minnesota Press.
549. Rose, N. 1999. *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
550. Rosenau, James N. 1999. Toward Ontology for Global Governance. V *Approaches to Global Governance Theory*, ur. Martin Hewson in Timothy J. Sinclair, 287–303. New York: SUNY Press.
551. Rosenberg, Alfred. 1935. *Myth of the Twentieth Century*. Dostopno prek: <http://archive.org> (14. junij 2012).
552. Rothkopf, David. 2008. *Superclass: the Global Power Elite and the World They are Making*. Farrar Straus.
553. Rotschild, Joseph. 1991. Etničnost in država. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 166–190. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
554. Ruggie, J. G. 1993. Territoriality and beyond: problematizing modernity in international relations. *International Organization* 47 (1): 139–74.
555. Ruggie, John Gerard. 1998. *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*. London: Routledge.
556. Ruhela, Satya Pal. 2005. *Introduction to Sociology*. Gurgaon: Shubhi Publications.
557. Rupert, Mark. 2000. *Ideologies Of Globalization: Contending Visions Of A New World Order*. London: Routledge.
558. Saez, Emmanuel. 2012. *Striking it Richer: The Evolution of Top Incomes in the United States*. Dostopno prek: <http://elsa.berkeley.edu/~saez/saez-USTopincomes-2010.pdf> (19. februar 2012).
559. Sagan, Carl. 1980. *Cosmos*. New York: Random House.
560. Sassen, Saskia. 1996. *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. New York: Columbia University Press.
561. --- 2000. *Wohin führt die Globalisierung?* Stuttgart, München: DVA.
562. --- 2006. *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton University Press.
563. Scharpf, Fritz W. 2000. Conclusions. V *Welfare and Work in the Open Economy. Volume 1: From Vulnerability to Competitiveness*, ur. Fritz Scharpf in Vivien A. Schmidt, 310–36. New York: Oxford University Press.
564. Scholte, J. A. 2000. *Globalisation - A Critical Introduction*. Basingstoke: MacMillan.
565. --- *What Is Globalization? The Definitional Issue - Again*. Department of Politics and International Studies: University of Warwick.

566. Schonecke, Wolfgang. 2004. *Africa - the garbage dump of Europe*. *Netzwerk Afrika Germany*. Dostopno prek: <http://www.africamission-mafr.org/chicken.htm> (10. september 2013).
567. Schumpeter, Joseph. 1950. *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper and Row.
568. Schwartz, M. 1987. *The Structure of Power in America: The Corporate Elite as a Ruling Class*. New York: Holmes & Meier.
569. Seton-Watson, Hugh. 1977. *Nations and states: an enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism*. London: Verso.
570. Seymour, M. 2000. On Redefining the Nation. V *Nationalism and Ethnic Conflict: Philosophical Perspectives*, ur. Nenad Mišcevič, 25–57. La Salle and Chicago: Open Court.
571. Sharma, Devinder. 2005. *Trade Liberalization in Agriculture-Lessons from the First 10 Years of the WTO*. APRODEV. Dostopno prek: <http://www.aprodev.eu/files/Trade/Devinder%20study%20-%20Final.pdf> (15. marec 2011).
572. Shaw, J. 1999. Postnational constitutionalism in the European Union. *Journal of European Policy* 6: 579-597.
573. Shaw, Martin. 2000. *Theory of the Global State: Globality as Unfinished Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
574. Sheldon Foner, Philip. 1982. *History of the Labor Movement in the United States: 1915–1916, on the Eve of America's Entrance into World War I*. International Publishers Company.
575. Sikkink, Kathryn. 1991. *Ideas and institutions: Developmentalism in Brazil and Argentina*. Cornell University Press.
576. Slaughter, Anne-Marie. 2004. *A new world order*. Princeton: Princeton University Press.
577. Sloterdijk, Peter. 1988. *Critique of Cynical Reason*. University of Minnesota Press.
578. Slys, Gregory. 2006. *The New Age of Intolerance: The Value Conflict Between the EU and Christianity*. London.
579. --- 2013. *Why the quest to establish a Euro-wide national identity will fail*. Dostopno prek: <http://www.quarterly-review.org/?p=1159> (9. januar 2012).
580. Smith, Anthony D. 1990. Towards a global culture. *Theory, Culture & Society* 7: 171–191.
581. --- 1991. *National Identity*. Harmondsworth: Penguin/Reno: University of Nevada Press.

582. --- 1992. Chosen Peoples: Why ethnic groups survive. *Ethnic and Racial Studies* 15 (3): 436–56.
583. --- 1996. *Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.
584. --- 1998. *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent theories of Nations and Nationalism*. London: Routledge.
585. --- 2005. *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.
586. Sorensen, Georg. 2006. The Transformation of the State. V *The State; Theories and Issues*, ur. Colin Hay, Michael Lister in David Marsh, 190–208. Palgrave Macmillan.
587. Soysal, Y.N. 1994. *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
588. Spencer, Philip in Howard Wollman. 2002. *Nationalism: A Critical Introduction*. SAGE.
589. Spicer, Andre in Peter Fleming. 2007. *Intervening in the Inevitable: Contesting Globalization in a Public Sector Organization*. Sage publications. Dostopno prek: <http://www.sagepublications.com> (10. marec 2011).
590. Splichal, Slavko. 2004. Nevidni v globalni družbi: Globalizacija in univerzalizacija partikularnosti tribut Gabrielu Tardu ob stoletnici smrti. *Teorija in praksa* 41 (1–2): 232–243.
591. Statcounter 2013. *Global stats: top 5 browsers*. Dostopno prek: <http://gs.statcounter.com/> (5. september 2013).
592. Stavrakakis, Yannis. 1999. *Lacan and the political*. Routledge.
593. Steger, Manfred B. 2005. *Globalism; Market Ideology Meets Terrorism*. Rowman & Littlefield Pub. Incorporated.
594. --- 2009. *Globalization: A Very Short Introduction*. Oxford University press.
595. --- 2005. Ideologies of globalization. *Journal of Political Ideologies*: 11–30.
596. STO - Odbor za trgovinska pogajanja. 2003. Poverty reduction: sectoral initiative in favour of cotton. Dostopno prek: <http://docsonline.wto.org/imrd/directdoc.asp?DDFDocuments/t/WT/Mi n03/W2.doc> (25. september 2015).
597. Stove, David. 1970. *Santamaria and the Philosophers*. Honi Soit 43 (32).
598. Strange, Susan. 1988. *States and Markets*. London: Pinter.
599. --- 1996. *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
600. --- 2001. The Declining Authority of the Nation State. V *The Global Transformations Reader*, ur. David Held in Anthony McGrew, 11. poglavje. Malden: Polity Press.

601. Suny, Ronald. 2001. Constructing primordialism: Old histories for new nations. *The Journal of Modern History* 73: 862–896.
602. Suter, Keith. 2003. *Global order and global disorder : globalization and the nation-state*. Praeger Publishers.
603. Štih, Peter in Patricija Maličev. 2009. Intervju. *Sobotna priloga Dela*, 21. november.
604. *Tagungsbericht Ideological Competition in Economics: Economists and Economic Discourses in (West-) Germany and France 1950–2007*. 2012. Predstavljeno na *H-Soz-u-Kult*, Paris, 25. maj 2012. Dostopno prek: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=4250> (10. marec 2013).
605. Tajfel, H. in J. C. Turner. 1986. The social identity theory of intergroup behaviour. V *Psychology of intergroup relations* 2, ur. S. Worchel in W. G. Austin, 7–24. Chicago: Nelson-Hall.
606. Taylor, A. J. P. 1976. *The Habsburg Monarchy, 1809–1918 : A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*. University Of Chicago Press.
607. Teune, Henry. 1984. Integration. *Social Science Concepts; A Systematic Analysis*: 235–264. Sage Publications.
608. *The Economist*. 2012a. For Richer, For Poorer, (13. avgust).
609. --- 2012b. *Outsourcing is so last year*, (11. maj).
610. The Government Office for Science. 2013. *Foresight Future Identities; Final Project Report*. London.
611. *The Independent*. 2007. Gap between rich and poor in UK is widest in 40 years, (17. julij).
612. *The World Distribution of Household Wealth report*. 2008. United Nations University's World Institute for Development Economics Research (UN-WIDER). New York.
613. Thomas, William I. in Dorothy Thomas. 1929. *The Child in America*. Alfred Knopf.
614. Tierney, Michael. 1996. The nation, nationalism and national identity. V *Nationalism and Archaeology*, ur. J. A. Atkinson, I. Banks in J. O'Sullivan. Glasgow: Cruithne Press.
615. Tilly, Charles. 1975. *Western-State Making and Theories of Political Transformation*. Princeton: Princeton University Press.
616. --- 2000. *Coercion, Capital, and European States, AD 900–1990*. Malden: Blackwell.
617. --- 2003. Inequality, Democratization, and De-Democratization. *Sociological Theory* 21: 37–43.

618. Todorov, Tzvetan. 1991. Narod in nacionalizem. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 145–165. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
619. Tomlinson, John. 1999. *Globalization and Culture*. The University of Chicago Press.
620. Toplak, Cirila. 2011. Etnične skupnosti, narodi in nacije. V *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo*, ur. Marina Lukšič-Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik in Mitja Sardoč, 15–23. Ljubljana : Založba ZRC.
621. Toulmin, Stephen. 1972. *Human Understanding: The Collective Use and Evolution of Concepts*. Princeton University Press.
622. --- 1999. The ambiguities of globalization. *Futures* 31: 905-912.
623. Turchin, Peter in S. Gavrilets. 2009. Evolution of Complex Hierarchical Societies. *Social History and Evolution* 8 (2): 167–198.
624. Turchin, Peter. 2006. *War and Peace and War: The Life Cycles of Imperial Nations*. NY: Pi Press.
625. Turner, B. S. 1993. Outline of a Theory of Human Rights. *Sociology* 27 (3): 489–512.
626. Turner, Bryan S. in Habibul Haque Khondker. 2010. *Globalization East and West*. SAGE Publications.
627. U.S. State Department. 2011. *Bureau of African Affairs*. Dostopno prek: <http://www.state.gov> (15. marec 2011).
628. UNCTAD. 2008. Konferenca Združenih narodov za trgovino in razvoj (UNCTAD XII): *Uvodni nagovor v imenu Evropske unije, 20.–25 .april*. Akra, Gana.
629. Vagts, Detlev. 2012. Carl Schmitt's Ultimate Emergency: The Night of the Long Knives. *The Germanic Review* 87 (2): 203–209.
630. Van den Berghe, Pierre L. 1991. Biologija nepotizma: etničnost kot sorodstvena selekcija. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 79–109. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
631. Van Knippenberg, Daan, Barbara van Knippenberg, David De Cremer in Michael A. Hogg. 2004. Leadership, self, and identity: A review and research agenda. *The Leadership Quarterly* 15: 825–856.
632. Van Ree, Erik. 1994. Stalin and the National Question. *Revolutionary Russia* 7 (2). Dostopno prek: <http://www.workersrepublic.org> (8. marec 2012).
633. Velikonja, Mitja. 2002. Dom in svet: Kultura in študije naroda. V *Cooltura; Uvod v kulturne študije*, ur. Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja, 283–297. Študentska založba.
634. --- 2003. *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia–Herzegovina*. Texas A&M University Press.

635. Virilio, Paul. 1986. *Speed and politics: an essay on dromology*. Columbia University press.
636. Viroli, Maurizio. 1997. *For love of country: an essay on patriotism and nationalism*. Clarendon Press.
637. Von Glasersfeld, Ernst. 1995. *Radical Constructivism: A Way of Knowing and Learning*. London: The Falmer Press.
638. --- 2002. *Radical constructivism*. Taylor & Francis.
639. Vorley, B. 2003. *Food Inc. - Corporate Concentration from Farm to Consumer*. Dostopno prek: <http://www.ukfg.org.uk> (15. marec 2011).
640. W3Techs. 2013. *Usage of content languages for websites*. Dostopno prek: http://w3techs.com/technologies/overview/content_language/all (30. januar 2013).
641. Waever, Ole. 1995. Identity, Integration and Security. Solving the Sovereignty Puzzle. *Journal of International Affairs* 48 (2): 389–431. Columbia University press.
642. Walby, Sylvia. 2003. *The Myth of the Nation-State: Theorizing Society and Politics in a Global Era*. London: Sage.
643. Walck, C. in D. Bilimoria. 1995. Editorial: Challenging Globalization Discourses. *Journal of Organizational Change Management* 8 (4): 3–5.
644. Walker, J. 1989. Introduction: Policy Communities as Global Phenomena. *Governance* 2 (14): 1–4.
645. Walker, Neil. 2003. *Sovereignty in Transition*. Hart Publishing.
646. Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World System*. New York & London: Academic Press.
647. --- 2000. From sociology to historical social science: Prospects and obstacles. *British Journal of Sociology* 51 (1): 25–35.
648. Waltz K. 1979. *Theory of International Politics*. McGraw-Hill Humanities.
649. Wan, Enoch in Mark Vanderwerf. 2009. *A review of the literature on ethnicity, national identity and related missiological studies*. Dostopno prek: www.GlobalMissiology.org (20. junij 2014).
650. Wang, Randy. 1995. *The Blind Men and the Elephant*. Dostopno prek: <http://www.cs.princeton.edu/~rywang/berkeley/258/parable.html> (11. september 2013).
651. Waters, M. 1996. Human Rights and the Universalisation of Interests: Towards a Social Constructionist Approach. *Sociology* 30 (3): 593–600.
652. Watson, M. 1999. Rethinking Capital Mobility, Reregulating Financial Markets. *New Political Economy* 3 (3): 407–26.
653. Watson, M. in C. Hay. 2004. The Discourse of Globalisation and the Logic of No Alternative: Rendering the Contingent Necessary in the Political Economy of New Labour. *Policy and Politics* 30 (4): 289–305.

654. Weber, Cynthia. 1995. *Simulating Sovereignty; Intervention, the State and the Symbolic Exchange*. Cambridge Studies in International Relations.
655. Weber, Max. 1947. *The Theory of Social and Economic Organization*. London: Oxford University Press.
656. --- 1968. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. New York: Bedminster Press.
657. --- 1970. Religious Rejections of the World and their Directions. V *Max Weber: Essays in Sociology*, ur. H.H. Gerth in C. Wright Mills, 323–59. London: Routledge.
658. Wedel, Janine. 2009. *How the World's New Power Brokers Undermine Democracy, Government and the Free Market*. Basic Books.
659. --- 2010a. *The Shadow Elite, WikiLeaks, And Living In A Dangerous Era*. Intervju na Radio Free Europe/Radio Liberty, 16. avgust. Dostopno prek: <http://www.rferl.org> (14. november 2011).
660. --- 2010b. Shadow Elite: Selling Out Uncle Sam & Outsourcing American Power. *Huffington post*, (22. julij). Dostopno prek: <http://www.huffingtonpost.com> (14. november 2011).
661. Weinstein, Brian. 1983. *The Civic Tongue*. Longman.
662. Weldes, Jutta. 1999. *Constructing National Interests: The United States and the Cuban Missile Crisis*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
663. Westacott, Emrys. 2006. *Cognitive Relativism*. Alfred University: U.S.A. Dostopno prek: <http://www.iep.utm.edu> (2. junij 2011).
664. Weyland, Kurt Gerhard. 2002. *The Politics of Market Reform in Fragile Democracies: Argentina, Brazil, Peru, and Venezuela*. Princeton University Press.
665. Whitehead, Alfred North. 1979 (1929). *Process and Reality*. Free Press.
666. Whitelam, K. W. 1996. *The Invention of Ancient Israel; The Silencing of Palestinian History*. New York: Routledge.
667. Whitmeyer, Joseph M. 2002. Elites and popular nationalism. *British Journal of Sociology* 53 (3): 321–341.
668. Whitrow, G. J. 1989. *History: Views of Time from Prehistory to Present Day*. Oxford University Press.
669. Wilkinson, Helen. 1994. *No Turning Back: Generations and the Genderquake*. London: Demos.
670. Williamson, John. 1990. *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* Washington: Institute for International Economics.
671. Wilson, D. S. 2002. *Darwin's Cathedral: Evolution, Religion, and The Nature of Society*. University of Chicago Press, Chicago.

672. Wilson, D. S., J. Timmel in R. R. Miller. 2004. Cognitive cooperation: when the going gets tough, think as a group. *Human Nature* 15: 225–250.
673. Wittgenstein, Ludwig. 1953/2001. *Philosophical Investigations*. Blackwell Publishing.
674. Wolf, M. 2004. *Why Globalization Works?* Yale University Press.
675. Wolin, Sheldon S. 2008. *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton: Princeton University Press.
676. Wood, Ellen Meiksins. 2003. Globalization and the State: Where is the Power of Capital? V *Anti-Capitalism, A Marxist Introduction*, ur. A. Saad-Filho, 127–142. London Pluto Press.
677. Woodall, John. 2011. *The Rigid Identity*. Dostopno prek: <http://www.johnwoodall.net> (1. december 2011).
678. Woolf, Stuart. 1996. *Nationalism in Europe; 1815 to the Present: A Reader*. London in New York: Routledge.
679. *World Development Report 2008*. 2008. Agriculture for Development. Dostopno prek: www.worldbank.org (15. marec 2011).
680. *World Investment Report 2009*. 2009. United Nations Conference on Trade and Development. Dostopno prek: www.unctad.org (15. marec 2011).
681. Worsley, Peter. 1984. *The Three Worlds: Culture and World Development*. London: Weidenfeld and Nicholson.
682. Wright, Robert E. 2014. *Corporation Nation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
683. Wriston, Walter B. 1992. *The Twilight of Sovereignty: How the Information Revolution Is Transforming Our World*. Scribner press.
684. Yael, Tamir. 1993. *Liberal Nationalism*. Princeton University Press.
685. Zimmer, Oliver. 2003. *Nationalism in Europe, 1890–1940*. Palgrave-Macmillan.
686. Žižek, Slavoj. 1987. *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana.
687. --- 1989. *The Sublime Object of Ideology*. New York: Verso.
688. --- 1991. *For They Know Not What They Do: Enjoyment As A Political Factor*. New York: Verso.
689. --- 2004. What Rumsfeld Doesn't Know That He Knows About Abu Ghraib. *Culture*, (21 maj). Dostopno prek: http://inthesetimes.com/article/747/what_rumsfeld_doesn_know_that_he_knows_about_abu_ghraib (11. september 2013).
690. --- 2006. Philosophy, the »Unknown Knowns,« and the Public Use of Reason. *Topoi* 25 (1–2): 137–142.

691. --- 2009. *Legal Luck*. International Journal of Zizek Studies 3. Dostopno prek: www.zizekstudies.org (5. maj 2011).
692. --- 2013. Intervju za Sobotno prilogo Dela; *Bog daj, da bi ciniki na oblasti res vedeli, kaj počnejo*, Jela Krečič, (2. marec). Dostopno prek: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/slavoj-zizek-bog-daj-da-bi-ciniki-na-oblasti-res-vedeli-kaj-pocenejo.html> (20. julij 2013).
693. --- 2013. *The simple courage of decision: a leftist tribute to Thatcher*. Dostopno prek: <http://www.newstatesman.com/politics/politics/2013/04/simple-courage-decision-leftist-tribute-thatcher> (10. maj 2013).
694. --- 2014. *Teh Guardian: Slavoj Žižek webchat – as it happened*, (8. oktober). Dostopno prek <http://www.theguardian.com/books/live/2014/oct/06/slavoj-zizek-webchat-absolute-recoil> (15. oktober 2015).

7 Stvarno in imensko kazalo

- abstraktno, 14, 34, 190, 352, 358, 380
Adorno, 27, 52, 389
Albrow, 389
alternativa, 41, 42, 44, 177, 217, 267, 348, 352, 366
Althusser, 30, 31, 32, 34, 38, 138, 389
anti-globalizem, 168, 189
aparatus, 31, 32, 33, 34, 117, 137, 138, 251
Aristotel, 19, 151, 237, 299, 390
avtonomija, 177, 178, 229, 231
avtoriteta, 60, 61, 165, 214, 231, 246, 268, 281, 348
- Barber, 173, 315, 352, 385, 390
Bauman, 183, 206, 224, 246, 268, 271, 279, 282, 286, 309, 346, 367, 390
Beck, 14, 147, 164, 188, 190, 206, 227, 248, 283, 343, 391
Belay, 227, 391
Billig, 139, 392
Breuilly, 70, 116, 117, 130, 137, 393
Brubaker, 65, 70, 71, 393
- Calhoun, 231, 394
Castells, 167, 183, 224, 231, 281, 394, 414
centralizacija, 87, 88, 102, 135, 254, 323
Chomsky, 264, 326, 365, 395
civilizacija, 173
Crouch, 214, 336, 345, 359, 360, 396
- decentralizacija, 231
dedemokratizacija, 340
definicija, 15, 22, 62, 63, 65, 148, 151, 212, 254, 277, 288, 387
dekolonizacija, 66
Dekonstrukcija, 15, 28, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 51, 56, 149, 209, 367, 372, 373, 387
demokracija, 31, 169, 287, 288, 299, 300, 312, 342, 348, 351, 357, 360, 362, 417
demokratizacija, 188, 370
denacionalizacija, 380
depolitizacija, 291, 335, 340, 363
deregulacija, 173, 206, 294, 295, 306, 335, 355, 370, 383
- Derrida, 18, 22, 41, 396, 409, 410
deteritorizacija, 173, 174
dialektično, 28, 217
diferenciacija, 115, 180, 193, 333
diskurz, 16, 21, 22, 23, 24, 35, 36, 37, 39, 40, 49, 51, 52, 54, 85, 97, 100, 101, 148, 166, 168, 171, 173, 176, 179, 183, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 211, 213, 215, 228, 232, 239, 245, 256, 259, 265, 268, 269, 281, 282, 283, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 341, 344, 349, 353, 363, 364, 373, 374, 378, 379, 383
dobiček, 162, 199, 241, 325, 333, 347, 384
Domhoff, 301, 304, 397
domovina, 76, 93
država, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 27, 47, 48, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 64, 66, 72, 74, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 99, 103, 104, 107, 109, 110, 112, 117, 118, 120, 124, 127, 132, 133, 134, 136, 137, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 165, 170, 171, 172, 194, 204, 214, 215, 216, 219, 220, 221, 225, 231, 232, 246, 248, 251, 255, 259, 260, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 280, 284, 286, 287, 289, 290, 295, 302, 305, 311, 321, 324, 325, 326, 328, 330, 331, 332, 336, 337, 339, 343, 345, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 355, 357, 358, 363, 364, 365, 373, 377, 380, 381, 384, 385, 401, 417, 421
državljanstvo, 64, 215, 251, 267, 279, 345, 349, 411, 425
državo-centričen, 50, 53, 174, 247, 308, 327, 331, 337, 369, 379, 388
državo-centrično, 56, 214
Dye, 300, 312, 397
- elita, 85, 103, 109, 119, 120, 125, 132, 163, 204, 211, 294, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 320, 321, 335, 340, 359, 376, 380, 383
elite, 9, 11, 12, 31, 33, 47, 49, 69, 73, 74, 76, 80, 86, 87, 96, 97, 98, 115, 116, 117, 118,

119, 120, 121, 122, 125, 132, 134, 135,
 137, 184, 211, 219, 221, 224, 225, 247,
 260, 271, 279, 280, 284, 285, 295, 296,
 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304,
 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312,
 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 321,
 326, 327, 328, 332, 334, 335, 339, 340,
 345, 346, 347, 351, 352, 355, 359, 362,
 363, 376, 381, 382, 383, 384, 385, 413
 etnična, 58, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 73,
 74, 75, 76, 81, 82, 83, 84, 87, 93, 128, 130,
 251, 254, 272, 274, 277, 339, 374
 etničnost, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 76,
 83, 93, 96, 111, 230, 247, 331, 374, 375,
 425
 Evans, 146, 214, 290, 295, 395, 398
 evolucija, 186, 187, 265
 evropeizacija, 214, 232, 247, 271, 274, 275

 Fairclough, 203, 206, 207, 399
 faktoglobalizacija, 211, 212, 213, 217, 225,
 263, 378, 379, 380, 384, 387
 Featherstone, 167, 176, 399, 420
 fenomen, 10, 28, 53, 55, 58, 60, 68, 76, 78,
 97, 131, 142, 375
 fiksacija, 61, 171, 174, 230, 356
 fleksibilizacija, 190, 206
 formacija, 52, 74, 112, 316
 Foucault, 15, 21, 33, 35, 36, 46, 52, 205, 206,
 233, 247, 342, 399
 fragmentacija, 166, 177, 229, 330, 333, 360,
 368
 Frankowski, 214, 264, 400
 Friedman, 48, 147, 155, 164, 168, 244, 282,
 314, 369, 400, 424
 fundamentalizem, 48, 273, 278

 Geary, 102, 103, 108, 400
 Gellner, 14, 17, 58, 70, 76, 77, 78, 80, 89,
 110, 116, 131, 142, 400, 411, 414
 Giddens, 49, 92, 110, 113, 146, 149, 154,
 158, 164, 167, 181, 187, 216, 217, 223,
 227, 268, 271, 322, 391, 401, 407
 Glasersfeld, 23, 24, 401, 426
 globalizacija, 9, 11, 12, 14, 27, 47, 48, 49, 52,
 53, 54, 55, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
 151, 152, 154, 155, 160, 161, 162, 164,
 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174,
 175, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 184,
 185, 187, 188, 189, 191, 192, 194, 201,
 204, 205, 206, 210, 212, 214, 218, 222,
 228, 229, 234, 235, 260, 261, 276, 280,
 282, 283, 284, 285, 287, 290, 291, 292,
 293, 303, 321, 322, 323, 329, 332, 337,
 338, 341, 346, 348, 356, 359, 361, 372,
 374, 377, 378, 379, 382, 384, 385, 393
 globalno, 11, 21, 36, 47, 49, 51, 104, 146,
 150, 151, 159, 168, 170, 171, 172, 178,
 179, 180, 181, 182, 189, 195, 204, 212,
 217, 221, 225, 226, 227, 229, 231, 232,
 234, 235, 239, 241, 243, 244, 245, 259,
 261, 274, 282, 283, 284, 287, 289, 308,
 313, 314, 315, 316, 321, 323, 325, 331,
 333, 335, 337, 344, 347, 348, 349, 352,
 356, 362, 369, 378, 379, 382, 383, 384
 globalizacija, 169, 181, 182, 190, 229, 261
 Gramsci, 30, 52, 80, 251, 309, 349, 354, 402
 Greenfeld, 84, 87, 107, 117, 402
 Guibernau, 152, 158, 402

 Habermas, 27, 52, 70, 147, 219, 272, 339,
 341, 343, 345, 364, 368, 403
 Hall, 70, 77, 92, 93, 100, 101, 163, 227, 229,
 230, 236, 260, 271, 277, 397, 403, 404,
 405, 406, 411, 415, 424
 Harvey, 49, 167, 182, 236, 279, 294, 297,
 308, 322, 340, 360, 365, 404
 Hay, 189, 285, 288, 398, 399, 404, 423, 426
 Hechter, 86, 87, 125, 126, 404
 hegemonija, 30, 330, 355, 362
 Held, 49, 50, 146, 167, 188, 215, 216, 264,
 357, 404, 405, 423
 hiperglobalisti, 50, 167
 Hobsbawm, 55, 62, 63, 70, 83, 84, 98, 117,
 125, 138, 250, 405
 homogenizacija, 90, 115, 180
 Huntington, 48, 92, 334, 406
 Husson, 258, 290, 317, 322, 329, 335, 336,
 350, 352, 363, 364, 365, 406

 ideje, 8, 9, 14, 19, 20, 22, 27, 30, 32, 33, 34,
 35, 37, 51, 75, 77, 82, 85, 86, 94, 99, 102,
 106, 120, 122, 132, 134, 138, 143, 181,
 219, 235, 246, 266, 267, 269, 271, 286,
 293, 294, 303, 311, 314, 316, 320, 344,
 349, 350, 354, 362, 367, 368, 373, 376,
 380, 381

identiteta, 10, 12, 47, 58, 61, 65, 66, 67, 68,
 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 81, 82, 83, 85,
 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100,
 104, 112, 120, 124, 125, 127, 128, 132,
 134, 138, 139, 141, 142, 144, 145, 170,
 174, 218, 219, 221, 226, 227, 229, 230,
 231, 232, 233, 247, 248, 249, 250, 254,
 256, 259, 263, 266, 272, 273, 274, 276,
 330, 343, 376, 380, 381
 identitete, 9, 10, 11, 12, 15, 49, 50, 59, 65,
 66, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 81, 82,
 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95,
 96, 97, 98, 99, 100, 104, 105, 108, 109,
 110, 112, 113, 116, 120, 126, 127, 130,
 131, 132, 135, 136, 138, 139, 140, 142,
 143, 145, 164, 171, 173, 177, 204, 209,
 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 225,
 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 236,
 237, 239, 246, 247, 248, 249, 250, 251,
 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 262,
 263, 265, 266, 269, 270, 271, 272, 273,
 274, 275, 277, 278, 280, 282, 304, 320,
 341, 343, 344, 366, 367, 371, 374, 375,
 376, 377, 378, 379, 380, 381, 384
 ideologija, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 26, 27, 28,
 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 53,
 56, 57, 75, 79, 80, 86, 93, 102, 103, 107,
 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 131,
 132, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142,
 143, 144, 173, 194, 203, 205, 207, 208,
 209, 210, 211, 213, 216, 217, 221, 222,
 224, 225, 229, 230, 232, 244, 246, 247,
 248, 263, 267, 269, 270, 271, 275, 280,
 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 294,
 297, 300, 303, 308, 312, 314, 317, 320,
 321, 326, 334, 339, 345, 346, 349, 350,
 351, 354, 362, 363, 364, 370, 371, 372,
 373, 374, 377, 379, 382, 383, 384, 385,
 388, 422, 428
 ideološki, 9, 10, 14, 32, 34, 36, 37, 42, 43, 49,
 58, 66, 74, 93, 97, 100, 109, 123, 131,
 132, 192, 203, 205, 207, 214, 215, 216,
 221, 224, 225, 232, 245, 260, 263, 271,
 273, 281, 296, 308, 317, 332, 345, 364,
 366, 372, 376, 377, 382, 383
 ideološko, 30
 imperij, 72, 104, 106, 117, 121, 156, 157,
 158, 159, 164, 165, 169, 180, 215, 324
 individualizacija, 176, 179
 indoktrinacija, 38, 41
 institucija, 31, 33, 39, 120, 267, 281
 instrument, 26, 31, 38, 42, 52, 79, 97, 102,
 125, 136, 137, 139, 205, 213, 242, 262,
 267, 283, 287, 288, 300, 312, 320, 323,
 326, 345, 362, 363, 374, 376, 379, 385
 instrumentalisti, 69, 70
 interakcija, 11, 55, 69, 151, 213, 228, 359
 interes, 39, 46, 49, 67, 70, 73, 81, 92, 115,
 116, 125, 132, 134, 135, 148, 188, 196,
 204, 216, 241, 266, 289, 290, 293, 294,
 296, 301, 305, 307, 308, 316, 322, 326,
 327, 328, 335, 366, 378, 379, 382, 384,
 387, 418
 internacionalizacija, 171, 172, 325, 338
 internacionalizem, 232, 296
 internacionalno, 170, 172, 175
 internet, 45, 181, 184, 223, 239, 240, 241,
 262, 378, 380, 396
 izkoriščanje, 54, 184, 195, 202, 296, 312,
 315, 316, 321, 334, 335, 352, 356, 384,
 385
 izolacija, 154
 izolacionizem, 165, 385

 kapital, 34, 163, 164, 225, 309, 318, 321,
 322, 324, 325, 328, 329, 331, 332, 335,
 338, 339, 347, 348, 353, 355
 kapitalizem, 16, 34, 45, 47, 52, 59, 77, 78,
 85, 98, 124, 136, 220, 222, 237, 240, 242,
 274, 276, 280, 286, 296, 297, 307, 308,
 314, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 329,
 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340,
 344, 347, 350, 352, 356, 359, 362, 363,
 365, 368, 376, 385
 kategorija, 35, 65, 68, 71, 82, 85, 114, 128,
 147, 244, 247, 341, 375
 Khondker, 166, 189, 408, 425
 Kirby, 41, 366, 409
 Klein, 167, 243, 360, 409
 kompresija, 231, 236
 komunikacija, 72, 112, 153, 158, 160, 177,
 242, 359
 koncept, 16, 18, 29, 47, 55, 57, 81, 92, 115,
 123, 139, 142, 145, 146, 147, 149, 160,
 165, 166, 168, 169, 171, 173, 175, 176,
 178, 180, 181, 182, 189, 212, 215, 216,
 266, 267, 268, 269, 272, 283, 341, 346,
 369, 378
 konstitucionalizem, 79

konstrukt, 15, 16, 24, 35, 36, 40, 48, 50, 57,
 58, 60, 66, 76, 77, 84, 93, 98, 102, 124,
 131, 133, 139, 142, 149, 150, 187, 205,
 212, 214, 215, 219, 265, 267, 269, 368,
 373, 375, 377, 385
 konstruktivizem, 14, 15, 21, 23, 24, 25, 26,
 27, 48, 50, 51, 58, 93, 98, 125, 373
 korporacije, 264, 295, 305, 306, 311, 312,
 315, 345, 350, 357, 360
 kozmopolitizem, 147, 169, 230, 232, 237,
 261
 Krugman, 14, 288, 290, 410
 Kuhn, 18, 20, 26, 41, 410
 Kymlicka, 14, 65, 132, 410

 legitimnost, 34, 39, 102, 118, 204, 249, 258,
 265, 340
 liberalizacija, 11, 171, 172, 202, 294, 342,
 383
 ljudski, 58, 65, 122, 136, 137, 143, 226, 245,
 266, 274
 lokalno, 21, 158, 179, 180, 181, 198, 228,
 243, 244, 262, 314, 328, 365

 manifestacija, 34, 36, 103, 130, 144, 149,
 152, 160, 164, 173, 219, 262, 271, 284,
 331, 334, 368, 377, 380, 384
 manipulacija, 222
 Mann, 47, 137, 146, 304, 324, 338, 411
 Marx, 31, 38, 40, 242, 412
 materialni, 15, 22, 32, 40, 50, 51, 89, 206,
 217, 223, 224, 232, 243, 245
 McLuhan, 217, 412
 mediji, 45, 116, 138, 166, 184, 193, 217,
 231, 238, 260, 268, 378
 merkantilizem, 159, 162, 296, 324
 metafore, 150, 207
 metodologija, 15, 17, 364
 Michels, 52, 299, 413
 Mills, 52, 301, 302, 303, 304, 307, 310, 413,
 427
 miti, 9, 93, 97, 98, 100, 101, 109, 113, 126,
 134, 141, 223, 228, 246, 247, 249, 376,
 380
 Mlinar, 177, 179, 183, 229, 413
 moč, 18, 19, 30, 33, 35, 36, 38, 43, 44, 46, 49,
 50, 55, 60, 66, 68, 80, 81, 88, 94, 101, 105,
 108, 112, 116, 117, 122, 124, 126, 132,
 134, 135, 145, 149, 157, 158, 162, 166,
 170, 178, 183, 190, 195, 196, 201, 202,
 205, 206, 208, 214, 221, 224, 225, 232,
 240, 247, 254, 255, 262, 266, 267, 270,
 273, 278, 280, 281, 282, 285, 291, 293,
 297, 299, 300, 301, 303, 305, 307, 309,
 311, 312, 316, 318, 330, 333, 335, 336,
 338, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 353,
 354, 355, 359, 369, 370, 371, 373, 378,
 381
 modernizacija, 134, 139, 142, 145, 171, 173,
 221, 234, 303, 308, 320, 367, 372
 Morgenthau, 47, 414

 nacionalizacija, 141, 170, 376
 nacionalizem, 9, 10, 11, 14, 28, 32, 39, 48,
 49, 52, 55, 58, 75, 77, 81, 83, 84, 85, 86,
 87, 88, 89, 93, 98, 104, 106, 108, 114,
 117, 118, 121, 122, 123, 125, 126, 128,
 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137,
 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 159,
 187, 204, 217, 218, 220, 222, 225, 226,
 231, 235, 236, 245, 250, 255, 265, 270,
 271, 274, 275, 277, 278, 279, 286, 296,
 303, 319, 321, 323, 324, 325, 327, 330,
 337, 344, 347, 348, 370, 372, 374, 376,
 377, 378, 381, 383, 384, 385, 389, 395,
 401, 424
 nacionalni, 9, 39, 46, 51, 53, 55, 60, 61, 67,
 76, 82, 84, 95, 109, 114, 121, 130, 135,
 137, 139, 140, 141, 142, 163, 165, 170,
 171, 188, 204, 216, 223, 231, 234, 244,
 245, 248, 251, 260, 262, 265, 266, 270,
 271, 274, 280, 290, 307, 308, 324, 328,
 330, 338, 339, 345, 366, 378, 380, 384,
 385, 387, 418
 nadnacionalno, 341
 Nairn, 143, 414
 neenakost, 94, 132, 168, 173, 193, 210, 213,
 224, 240, 291, 292, 293, 297, 309, 317,
 318, 325, 327, 329, 330, 331, 333, 334,
 336, 342, 348, 353, 356, 358, 359, 382,
 384, 385
 neoliberalizem, 206, 222, 224, 293, 295,
 296, 326, 330, 348, 355, 362, 365, 382
 neologizem, 168
 Njih, 69, 73, 76, 90, 91, 124, 126, 130, 137,
 253, 271, 296, 375
 norma, 71, 72, 121, 131, 133, 134, 135, 140,
 145, 165, 265, 278, 323, 357, 375
 Nye, 281, 415

objektivno, 18, 20, 23, 24, 25, 29, 45, 102,
125, 187, 196, 204, 242, 265, 284, 304
Objektivnost, 18, 371
Offe, 281, 348, 361, 369, 398, 415
Ohmae, 14, 147, 149, 165, 167, 216, 289,
322, 415
okoliščine, 10, 12, 83, 111, 125, 129, 132,
134, 135, 138, 204, 210, 218, 220, 221,
298, 308, 320, 353, 369, 380, 381
ontologija, 18

paradigma, 23, 152, 174, 175, 274, 300
patriotizem, 65, 75
Pikalo, 6, 112, 192, 204, 207, 417
Piketty, 339, 417
Polanyi, 328, 349, 354, 356, 392, 417
politično, 9, 10, 15, 27, 37, 39, 42, 47, 49, 50,
56, 57, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 73,
74, 75, 81, 84, 86, 87, 93, 94, 96, 97, 103,
105, 116, 117, 118, 120, 123, 124, 130,
132, 133, 134, 135, 139, 140, 141, 143,
144, 147, 148, 159, 160, 175, 187, 188,
189, 192, 194, 196, 202, 204, 205, 215,
217, 221, 224, 233, 234, 242, 246, 253,
254, 272, 275, 276, 278, 279, 281, 282,
289, 292, 301, 302, 306, 307, 310, 311,
312, 315, 321, 322, 326, 333, 339, 341,
344, 346, 349, 350, 354, 356, 358, 359,
363, 368, 374, 376, 377, 378, 381, 382,
384, 387, 388
postdemokratična, 347
post-nacionalizem, 345
postnacionalno, 233, 253, 347, 350
postnacionalnost, 59
post-politično, 345
povezovanje, 64, 66, 79, 102, 112, 114, 122,
155, 160, 165, 176, 218, 239, 244, 257,
270, 271, 346, 368, 369
prakse, 10, 12, 27, 30, 32, 33, 34, 51, 59, 71,
73, 74, 79, 93, 101, 125, 140, 142, 173,
196, 227, 232, 234, 239, 242, 246, 262,
265, 304, 320, 362, 366, 371, 372, 381
preteklost, 9, 12, 40, 55, 58, 62, 63, 71, 76,
84, 92, 106, 108, 109, 126, 138, 143, 153,
154, 156, 160, 165, 250, 254, 303, 331,
383
prihodnost, 9, 15, 28, 31, 40, 42, 43, 44, 45,
57, 58, 94, 99, 100, 108, 109, 142, 143,

190, 205, 219, 235, 237, 254, 262, 271,
275, 302, 307, 331, 335, 361, 365, 370,
372, 388
primordialisti, 70, 97
primordializem, 68, 70
pristop, 5, 6, 8, 9, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22,
23, 24, 26, 30, 37, 38, 41, 42, 43, 49, 50,
53, 58, 60, 61, 63, 65, 67, 68, 70, 71, 73,
76, 81, 102, 125, 146, 147, 151, 171, 172,
182, 183, 184, 198, 205, 215, 230, 236,
247, 255, 256, 264, 294, 298, 301, 302,
308, 313, 331, 350, 357, 366, 379
privatizacija, 172, 206, 214, 279, 294, 297,
335, 338, 342, 383
procesi, 9, 10, 11, 28, 45, 48, 49, 50, 51, 53,
54, 57, 64, 90, 91, 123, 132, 142, 145,
147, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158,
160, 161, 163, 165, 166, 180, 201, 206,
207, 212, 214, 217, 222, 227, 228, 230,
232, 234, 237, 242, 247, 254, 258, 259,
261, 262, 266, 268, 271, 273, 275, 276,
278, 284, 303, 306, 314, 320, 344, 367,
371, 373, 374, 383
protekcionizem, 73, 81, 296, 326, 327, 331,
336, 352, 355

rasa, 58, 67
razmerja, 9, 10, 15, 23, 25, 26, 30, 31, 36, 44,
45, 49, 56, 70, 72, 92, 132, 196, 203, 211,
213, 217, 231, 232, 253, 272, 276, 285,
298, 306, 307, 309, 312, 314, 320, 325,
327, 332, 337, 343, 357, 358, 362, 368,
370, 372, 373, 379, 380
razred, 80, 85, 98, 133, 134, 251, 295, 301,
304, 315, 316, 323, 328, 342, 353, 354,
359, 360, 383, 418
razvoj, 28, 44, 48, 54, 68, 83, 119, 120, 122,
137, 145, 149, 153, 155, 174, 184, 185,
186, 187, 190, 191, 193, 195, 196, 201,
213, 215, 216, 218, 220, 221, 228, 234,
240, 242, 246, 251, 268, 276, 278, 279,
281, 285, 310, 319, 320, 324, 328, 334,
345, 376, 425
realnost, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22,
23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35,
36, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 49, 51, 52,
68, 69, 93, 95, 100, 102, 106, 125, 127,
143, 146, 152, 161, 164, 166, 167, 168,
169, 170, 174, 187, 188, 189, 195, 201,
205, 207, 208, 213, 214, 215, 216, 222,

- 251, 260, 265, 270, 285, 288, 291, 292,
297, 306, 313, 314, 360, 365, 371, 372,
373, 381, 384
- refleksija, 28, 299, 366
- regionalizacija, 190, 214, 342
- reinterpretacija, 246
- relativizacija, 97, 102
- relativizem, 17, 18, 19, 20, 21, 29, 48
- relativnost, 15, 21, 23, 236, 274
- religija, 63, 69, 73, 75, 88, 97, 124, 131, 178,
187, 188, 209, 211, 212, 230, 240, 374,
375
- Renan, 63, 110, 419
- represija, 41, 224, 260, 327, 332, 339, 360,
361, 382
- reprodukcija, 206, 246, 263, 362
- resnica, 17, 18, 19, 21, 28, 46, 178, 206, 208,
295, 353, 371
- revolucija, 34, 41, 42, 46, 99, 105, 110, 111,
119, 121, 133, 136, 159, 235, 242, 298
- Rizman, 69, 178, 389, 395, 400, 401, 402,
419, 421, 424, 425
- Robertson, 48, 49, 69, 146, 154, 166, 178,
181, 182, 183, 189, 412, 419
- Rokkan, 49, 55, 420
- Rorty, 37, 41, 420
- Sassen, 60, 294, 327, 421
- Scholte, 148, 161, 166, 167, 169, 170, 171,
172, 173, 175, 183, 216, 220, 240, 412,
421
- Schumpeter, 286, 354, 421
- Seton-Watson, 97, 121, 421
- Shaw, 146, 219, 345, 422
- sistem, 9, 20, 23, 27, 31, 43, 52, 55, 78, 84,
111, 122, 131, 133, 148, 155, 157, 160,
162, 163, 167, 179, 193, 198, 201, 205,
211, 212, 216, 222, 235, 271, 285, 290,
293, 301, 304, 313, 314, 316, 322, 325,
326, 327, 328, 330, 331, 332, 337, 340,
353, 354, 356, 358, 359, 362, 363, 365,
369, 372, 373, 379, 382, 384
- skupnost, 10, 14, 56, 58, 61, 62, 63, 65, 66,
67, 69, 71, 76, 77, 83, 84, 85, 87, 88, 98,
100, 102, 114, 118, 144, 180, 181, 214,
217, 231, 246, 247, 254, 268, 269, 270,
273, 299, 331, 334, 345, 349, 374, 377
- Smith, 49, 58, 59, 71, 78, 82, 95, 98, 100,
119, 131, 134, 226, 246, 247, 271, 344,
391, 394, 395, 396, 407, 422
- socializacija, 96, 233, 255, 338
- solidarnost, 67, 104, 130, 178, 272, 349,
360, 363, 367
- spomin, 68, 93, 98, 99, 100, 109, 138
- spremembe, 14, 15, 34, 35, 44, 45, 46, 48,
49, 50, 52, 70, 79, 80, 146, 147, 148, 152,
156, 163, 168, 177, 182, 184, 186, 188,
190, 191, 195, 203, 207, 209, 210, 211,
214, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223,
224, 225, 226, 227, 228, 231, 232, 234,
235, 236, 237, 239, 241, 244, 246, 247,
248, 253, 257, 258, 260, 262, 269, 271,
275, 276, 286, 292, 297, 298, 308, 314,
319, 320, 321, 335, 337, 341, 345, 347,
348, 354, 358, 359, 361, 362, 365, 366,
367, 368, 369, 370, 371, 374, 378, 380,
381, 382
- standardizacija, 55, 115, 177, 252
- Steger, 161, 209, 280, 282, 283, 287, 423
- Strange, 147, 182, 214, 216, 224, 268, 281,
309, 327, 396, 423
- subjekt, 25, 26, 28, 31, 32, 35, 39, 85, 116,
142, 184, 206, 207, 233, 265, 284, 332,
378, 400
- supra-teritorialnost, 167, 174, 175, 183
- suverenost, 9, 14, 52, 85, 164, 165, 167, 183,
188, 214, 215, 216, 245, 251, 264, 265,
266, 267, 269, 270, 276, 323, 328, 331,
341, 342, 357, 367, 368
- Tajfel, 90, 91, 129, 424
- tehnologija, 44, 186, 220, 238, 245, 320
- teorija, 16, 19, 20, 22, 24, 27, 29, 53, 58, 68,
69, 102, 140, 206, 226, 246, 279, 297,
302, 309, 313, 329, 354, 364, 422
- Tilly, 73, 78, 79, 343, 365, 424
- totalitarizem, 287, 348, 350, 359, 363
- tradicija, 21, 34, 101, 186, 224, 246, 272,
381
- transformacija, 10, 183, 269
- Transformacijski, 50, 146
- transnacionalizem, 232
- tras-planetarno, 174
- trg, 20, 190, 192, 197, 202, 232, 263, 282,
284, 289, 293, 295, 312, 321, 325, 326,
329, 335, 338, 342, 348, 353, 354, 355,
364, 370, 382, 385
- Turchin, 425
- Turner, 91, 129, 166, 189, 266, 424, 425

unija, 105, 194, 252, 263, 273, 398
univerzalizacija, 142, 171, 175, 179, 333, 423
univerzalno, 46, 114, 133, 139, 149, 178, 180, 181, 193, 210, 246, 274, 283, 322, 350, 362

vladovanje, 348
vojna, 25, 41, 73, 78, 79, 124, 244, 245, 302, 354, 365
vrednota, 72, 121, 140, 204, 235, 357, 375
vrednote, 11, 12, 19, 25, 27, 30, 33, 59, 73, 86, 96, 97, 109, 148, 213, 218, 230, 246, 283, 286, 303, 320, 335, 344, 366, 371, 379

Walby, 57, 171, 426

Wallerstein, 146, 183, 211, 289, 322, 390, 418, 426
Weber, 60, 65, 117, 269, 270, 342, 426, 427
Wedel, 312, 313, 427
Wolin, 318, 428
Wright, 111, 305, 413, 419, 427, 428

zaton, 55, 118, 161, 190, 220, 221, 243, 277, 281, 360
zavest, 10, 11, 21, 28, 35, 45, 66, 67, 72, 74, 75, 76, 94, 98, 103, 109, 118, 127, 147, 162, 166, 189, 211, 217, 232, 234, 235, 247, 252, 253, 254, 257, 259, 274, 276, 341, 346, 354, 365, 374, 377, 380
zgodovina, 44, 45, 57, 64, 68, 71, 75, 76, 82, 84, 88, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 126, 153, 161, 223, 250, 255, 298, 299, 303, 347, 375, 376, 404, 422
Žižek, 37, 38, 39, 40, 44, 46, 207, 208, 209, 284, 327, 334, 420, 428, 429